

Prohászka Ottokár recenziói a Magyar Sion folyóiratban

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Magyar Sion.

EGYHÁZIRODALMI HAVI FOLYÓIRAT.

SZERKESZTIK

TRIKÁL JÓZSEF dr.

és

PROHÁSZKA OTTOKÁR dr.

AZ ÚJ SOROZATBAN XVIII. ÉVI FOLYAM.
(KEZDETTŐL XLII. ÉVI FOLYAM.)

ESZTERGOM

BUZÁROVITS GUSZTÁV KÖNYVNYOMDÁJA

1904.

Impresszum

Prohászka Ottokár recenziói a Magyar Sion folyóiratban

A könyv elektronikus változata

Az eredeti könyvismertetések szövegét egy-két helyen a mai helyesíráshoz igazítottuk. Példák erre: cz → c, ép → épp, melylyel → mellyel, hiven → híven, uj → új, a mi → ami, fenkölt → fennkölt.

Tartalomjegyzék

Impresszum.....	2
Tartalomjegyzék.....	3
Az ismertetett könyvek listája.....	10
Az ismertetett könyvek szerzői, fordítói.....	21
1882.....	29
Camillus Mazzella: De Deo creante.....	29
Johannes Janssen: An meine Kritiker.....	31
Mazzella, Camillo: De virtutibus infusis.....	33
1883.....	37
Wolfsgruber, Coelestinus (szerk.): Septem motiva contra Thomam de Kempis.....	37
Atzberger, Leonhard: Die Unsündlichkeit Christi.....	40
Cesari, Antonio: I Fioretti di San Francesco – Kaulen, Franz: St. Francisci Blütengärtlein.....	41
Dalgairns, John Bernard: Die heilige Communion. Ihre Philosophie, Theologic Praxis.....	45
Zánkay Gyula: Fel a szivekkel.....	47
Garrucci, Raffaele: Storia della arte cristiana nei primi otto secoli della Chiesa.....	47
Janssen, Johannes: Ein zweites Wort an meine Kritiker.....	51
Dilgskron, Karl: Leben des ehrwürdigen Dieners Gottes Gerard Maria Majella.....	53
1884.....	54
Evers, Georg. G.: Martin Luther.....	54
Bellesheim, Alphons: Geschichte der Katholischen Kirche in Schottland.....	57
Stöckl, Albert: Geschichte der neueren Philosophie.....	60
Fisher, Engelbert Lorenz: Über das Princip der Organisation und die Pflanzenseele.....	62
Dressel, Ludwig: Der belebte und unbelebte Stoff nach den neuesten Forschungs- Ergebnissen.....	63
Pesch, Tillman: Die grossen Welträthsel. Philosophie der Natur.....	66
Celano, Tommaso da–Amoni, Leopoldo: Vita Prima di S. Francesco D’Assisi.....	70
Scheicher, Joseph: Der Klerus und die sociale Frage.....	71
1885.....	73
Manning, Henry Edward: Das ewige Priesterthum.....	73
Kereszty Géza: Haladás és kereszténység.....	74
Scheicher, Joseph: Allgemeine Moraltheologie.....	76
Berardi, Aemilio: Praxis confessoriorum.....	76
Schwane, Joseph: Allgemeine Moraltheologie.....	78
Arnold Rütter: Die besten Altarblumen im Topf und ihre Spezialcultur.....	79
Sancti Anselmi Mariale.....	80
1886.....	81
Majunke, Paul: Geschichte des Kulturkampfes in Preussen-Deutschland.....	81
Gregorovius, Ferdinand: A pápák síremlékei.....	83
Kiss János és Palmer Mátyás (szerk.): Bölcséleti folyóirat.....	84
de Smedt, Charles: Des devoirs des écrivains catholiques dans les controverses contemporaines.....	85
Georg Heckner, Georg von: Praktisches Handbuch der kirchlichen Baukunst.....	86
–: Casus consientiae his praesertim temporibus accomodati propositi ac resoluti Cura et studio.....	88

Dosenbach: Szent József, amint Őt a Szent Evangélium elénk állítja, vagy Sz. József tisztelete márczius havában.....	90
Diefenbach, Johann: Der Hexenwahn vor und nach der Glaubensspaltung in Deutschland	91
Pesch, Christian: Der Gottesbegriff in den heidnischen Religionen des Alterthums	92
Bautz, Josef: Weltgericht und Weltende.....	93
1887.....	95
Howitt Margaret: Friedrich Overbeck. Sein Leben und Schaffen	95
de Waal, Anton: Roms Katakomben und Pastor Rönneke	95
Leikes, Thoma Maria: Rosa Aurea. De Sacratissimo B. Mariae v. Rosario.....	96
Morgott, Franz: Der Spender der heiligen Sacramente nach der Lehre des heiligen Thomas von Aquin.....	96
Mach, J.: Die Willensfreiheit des Menschen	98
Gabriel Jogand Pagé (Taxil Leo): Die Drei-Punkte-Brüder	100
Giuseppe Franco: Die Geister des Finsterniss	100
Joseph Schneider: Manuale Sacerdotum	101
Albert Werfer: Edelreben im Weinberge der Kirche.....	102
Moritz Meschler: Die Gabe des heiligen Pfingstfestes. Betrachtungen über den hl. Geist	103
Anton de Waal (szerk.): Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte.....	104
Johannes Janssen: L' Allemagne à la fin du moyen âge.....	105
Csernoch János: A halottégetésről.....	105
Leo Taxil (ford.: Csápori Gyula):Taxil Leo volt szabadgondolkozónak önvallomásai	106
Breviarium Romanum.....	107
Füssy Tamás: XIII. Leó pápa élete	108
1888.....	110
Ratzinger György: Az egyházi szegényápolás története	110
Sándorffy Nándor: Gondolkodástan	112
Csernik Alajos: Anyagrendszer erők nélkül	114
August Stöhr: Handbuch der Pastoralmedizin mit besonderer Berücksichtigung der Hygiene.....	116
Fischer Lajos: Lelki gyakorlatok kézikönyve.....	117
K. A.: Az öt boldog angol vértanú Jézus-Társaságából.....	117
Hattler, Franz Seraph (ford.: Bányik Ignác): Jézus édes szive, vagyis Jézus szentséges szive tiszteletének története, mivolta és áldásai.....	117
Doctor Romanus: A mi dekatholizált egyetemünk.....	118
Albert Maria Weiss: Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte und Cultur, I. kötet.....	119
1889.....	122
Petri Einig: Tractatus de SS. Eucharistiae Mysterio in auditorum usum exaratus.....	122
Új katolikus folyóirataink	122
Babik József: A Szenvedő Jézus Győzelemjelvényei. Nagyböjti beszéd-sorozat.....	123
Kalocsai jezsuiták havi folyóiratai.....	123
Kánter Károly: A Budapesti katolikus kör és társadalmi jelentősége.....	125
Kiss János (szerk.): Bölcséleti folyóirat, IV. évf., I. füzet.....	126
Freppel Károly (ford.: Csápori Gyula): Az 1789-iki francia forradalom századik évfordulójára	127
Duilhé de Saint Projet: Apologie des Christenthums auf dem Boden der empirischen Forschung.....	128

Appendix ad Officia votiva.....	129
George Hesper: Vitae D. N. S. C. Monotessaron Evangelicum	130
1890.....	131
Camille Flammarion: Uranie	131
G. de Beugny d'Haguerue (ford.: Rada István): Egy jezsuita regénye.....	132
Franz Hattler: Das blutige Vergissmeinnicht oder der hl. Kreuzweg des Herrn	133
Sándorffy Nándor: Istentan.....	134
Kiss János: Hittudományi Folyóirat, 1. évf., 1. füzet	134
Émile Bougaud: Szent Mónika élete.....	135
Stolz Alban: A Mi Atyánk	135
Abt: Keresztuti ájtatosság	135
Nemes Antal: A Jézus szent Szive ájtatosság	136
Egger, Francisco: Enchiridion theologiae dogmaticae specialis.....	137
Horváth Zoltán: Ekuador vértanuja	138
1891.....	139
Dahlmann, Jos.: Die Sprachkunde und die Missionen. Ein Beitrag zur Charakteristik der älteren kath. Missionsthätigkeit (1500–1800).....	139
Albert Maria Weiss: Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte und Cultur, III. kötet.....	140
Kempis Tamás: Krisztus követéséről (fordította Dr. Nogáll János).....	142
Hausherr: Compendium Ceremoniarum Sacerdoti et ministris Sacris observandarum in sacro ministerio.....	143
Pámer László: A Jézus Társasági szentek és boldogok tisztelete	143
1892.....	145
Theophilus Klinda: Vademecum Liturgicum continens expositionem rubricarum missalis romani	145
Osvald Richárd: Knižmica Katechetska	146
Nikolaus Gühr: Das heilige Messopfer dogmatisch, liturgisch und ascetisch erklärt	147
Moritz Meschler: Die Gaben des heiligen Pfingstfestes.....	147
Kraffszky József: A kiseddóvás és Fröbel kiseddnevelési rendszere	148
Albert Maria Weiss: Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte u. Cultur, IV. kötet.....	151
Vercruyse Bruno–Tóth Mike: Új és gyakorlati elmékedések a mi Urunk Jézus Krisztus életéből, az év minden napjára.....	153
Dosenbach István–Lessenyey Ferenc: November hava a tisztítóhelyen szenvedő lelkek emlékének szentelve	153
Karl Racke: Die Verwaltung des Predigtamtes	154
1893.....	155
Hock János: Imakönyv.....	155
Majer István: Cruces artificiales. Mille sextum.....	156
Ambrus József: Az 1848- és 1849-ik évi szabadságharcban résztvett római és görög katholikus paphonvédek albuma.....	157
Fényi Gyula: A nap protuberanciái	157
Ignazio M. Minasi: La Dottrina del Signore pei Dodici Apostoli bandita alle genti detta la Dottrina dei Dodici Apostoli.....	159
J. Roussel: Directorium Asceticum.....	161
Dudék János: A keresztény vallás apologiája.....	161
Sullay Rezső: Az evangelista munkája. Példákkal fűszerezett dogmatikus egyházi beszédek (I. köt. I. rész: Karácsonyi ünnepkör)	163
1894.....	164

Ignatius Schmitz: De effectibus Sacramenti extremae unctionis.....	164
Pázmány Péter: Keresztény imádságos könyv.....	165
Sullay Rezső: Az evangelista munkája. Példákkal fűszerezett dogmatikus egyházi beszédek (I. köt. II. rész: Husvétii ünnepkör).....	165
Balogh Ferenc: Dogma-történelmi mozzanatok a német hittudósok körében a 18. és 19. században.....	166
Sullay Rezső: Az evangelista munkája. Példákkal fűszerezett, dogmatikus, egyházi beszédek (II. köt. I. rész: Pünkösdi ünnepkör).....	167
Hellenbach: Die Lösung der socialen Frage.....	168
Jirmejahu dem Kleinen: Ernste Thatsachen. Offener Brief an Wen-er-packt.....	170
H. Haug: Auch ein Kulturbild.....	170
Rudolf Meyer: Der Capitalismus fin de siècle.....	171
Henry Varley: Der Fluch der Mannheit.....	174
Sullay Rezső: Az Evangélista Munkája. Példákkal fűszerezett dogmatikus egyházi beszédek.....	175
Christianus Pesch: Praelectiones Dogmaticae, I. kötet.....	175
Balogh Ferenc: Kellő világítás Kanyaró Ferencz unitárius történetéhez.....	176
Charles Dickens: Az elátkozott. Karácsonyi rege (fordította Mutschenbacher Gyula).....	177
1895.....	178
A. Steinhuber: Geschichte des Collegium Germanicum–Hungaricum in Rom.....	178
Székely István: Erő és anyag.....	181
Christianus Pesch: Praelectiones Dogmaticae, II. kötet.....	182
Anton Koch: Der heilige Faustus.....	183
Szilvek Lajos: Darwin állatpsychológiája.....	184
Christianus Pesch: Praelectiones Dogmaticae, III. kötet.....	185
Charles Dickens: Válogatott elbeszélések (fordította Mutschenbacher Gyula).....	186
Bollo Henrik: A Kálvária tragédiája (fordította Schmiedt Ferenc).....	187
Kiss János (szerk.): Bölcséleti Folyóirat.....	187
1896.....	188
Guy de Pierrefeu: Le Clergé Fin de Siècle.....	188
Joseph Stilger: Kleines Ablassbuch.....	189
Menyhárh László – Fényi Gyula: Meteorologische Beobachtungen.....	190
Franz von Hummelauer: Meditationum et Contemplationum S. Ignatii de Loyola Puncta.....	190
Josef Ernst: Die Lehre des hl. Paschasius Radbertus von der Eucharistie.....	191
Vucskics Gyula: Munkabér és sztrájk.....	192
Karl Marx: Das Kapital, III. kötet. 1. rész.....	193
Julius Stern: Der „historische Materialismus“ und die „Theorie des Mehrwerths“.....	195
Karl Marx: Das Kapital, III. kötet. 2. rész.....	197
Victor Cathrein: Kirche und Volksschule mit besonderer Berücksichtigung Preussens... ..	198
Thomas von Villanova, Ein Büchlein von der göttlichen Liebe.....	199
Causette, P.: Manresa für Priester, 2. kötet.....	200
Vezérkönyvecske a szent szertartásokhoz.....	200
Charitas. Zeitschrift für die Werke der Nächstenliebe.....	200
Monatsschrift für christliche Social-Reform.....	200
Astronomische Nachrichten.....	201
1897.....	203
Christianus Pesch: Praelectiones Dogmaticae, IV. kötet.....	203
Anton de Waal: Der Campo Santo der Deutschen zu Rom.....	205
Suitbert Bäumer: Geschichte des Breviers.....	206

Christianus Pesch: Praelectiones Dogmaticae, VI. kötet	209
Johannes Baptist Sasse: Institutiones theologicae de Sacramentis Ecclesiae	210
Nogáll János: A szentek tudománya, kispapoknak és misés papoknak	211
Georgius T. Turchányi: Tabellae chronographicae	212
Demény Dezső: Alapvető Hittan középiskolák használatára	212
Székely István: Ösztön és ész. Az állat és ember összehasonlító pszichológiája	213
Christianus Pesch: Praelectiones Dogmaticae, VII. kötet	215
Majunke Pál: A porosz-német kulturharcz története, I. kötet	217
Franciscy Lajos: A keresztény erények	218
H. Manning: Neun Hindernisse der Verbreitung der kath. Kirche in England	219
F. X. Funk: Kirchengeschichtliche Abhandlungen u. Untersuchungen	220
Christianus Pesch: Praelectiones Dogmaticae, V. kötet	221
1898	224
Nikolaus Gühr: Die heiligen Sakramente der kath. Kirche	224
Hermann Habenicht: Grundriss einer exakten Schöpfungsgeschichte	225
Ph. Benoist: Die Lehre vom Staat	226
Herman Schell: Katholische Dogmatik	228
Demény Dezső: Ágazatos hittan a középiskolák felsőbb osztályai számára	230
Alexander Baumgartner: Geschichte der Weltliteratur	231
Horváth Győző: A szentmiseáldozat gyümölcseiről	234
Kozáry Gyula: Wundt rendszerének ismertetése és kritikája	235
Christianus Pesch: Praelectiones dogmaticae, VIII. kötet	237
Matthias Joseph Scheeben – Leonhard Atzberger: Handbuch der katholischen Dogmatik, IV. kötet	239
Mutschenbacher Gyula: T. Lucretius Carus de rerum natura cz. tanító költeménye	240
Fejér Gerő: A bűnök megkülönböztetése faj és szám szerint	241
Tóth Mike: Hajdan és most : Jézus Szent Szívének tisztelete Magyarországon	243
Huttkay Lipót: Samassa, a politikus	243
Kováts Sándor: Hitvédelem és alapvető hittan, I. kötet	245
Szemző János: Az igazság világossága. Hitvédelmi népirat	249
Hennig Alajos: A három kassai vértanú, Kőrösy Márk, Pongrácz István és Grodeczky Menyhért élete és szenvedése	249
1899	250
Johannes Baptist Sasse – Augustini Lehmkuhl: Institutiones theologicae de Sacramentis Ecclesiae, II. kötet	250
Zubriczky Aladár: A szándék szerepe a hitéletben	251
Baudon-Pesch: Keresztény élet vagy: kisebb tökéletlenségek	252
Sankovics Ignác: A papság és a mai társadalom	253
Dvoreczky János: Krisztus keresztje és a vörös szocializmus	255
Camus János Péter: Salezi sz. Ferencz szelleme	256
Theophil Hubert Simar: Lehrbuch der Dogmatik	256
Christianus Pesch: Praelectiones Dogmaticae, IX. kötet	258
Marton József: Magyar Voltaire, Magyar Enciklopédisták	259
Horváth Győző: Római úti emlékek	260
Romaisz Ferencz: A népmissiók kézikönyve. A világi papság által vezetett missiók számára	261
Selma Lagerlöf: Die Wunder der Antichrists	262
1900	265
Laurentio Janssens: Summa Theologica, ad modum commentarii in Aquinatis Summam praesentis aevi Studiis aptatam, I–II. kötet	265

Albert Ehrhard: Strassburger Theologische Studien. Die altchristliche Litteratur und ihre Erforschung von 1884–1900.....	267
1901.....	270
Sancto Schiffini: Tractatus de divina gratia.....	270
Laurentio Janssens: Summa Theologica, ad modum commentarii in Aquinatis Summam praesentis aevi Studiis aptatam, III. kötet.....	271
Otto Hamann: Entwicklungslehre und Darwinismus.....	273
Marton József: Magyar Voltaire Bessenyei György, magyar enciklopedisták.....	274
Matthias Joseph Scheeben – Leonhard Atzberger: Handbuch der katholischen Dogmatik, IV. kötet, II. rész.....	276
Hudyma Emil: A virágok és rovarok kölcsönösségének titkai: a tanuló ifjúság számára.....	277
Fonyó Pál: Képes elemi katekizmus, vagy a kath. hit alapigazságai, a róm. kath. gyermekek 1. 2. 3. osztálya számára.....	278
Wilhelm Götzmann: Das Eucharistische Opfer nach der Lehre der älteren Scholastik....	279
Michael Buchberger: Die Wirkungen des Bussakramentes nach der Lehre des hl. Thomas v. Aquin.....	280
Christian Pesch: Theologische Zeitfragen.....	283
Laurentio Janssens: Summa Theologica, ad modum commentarii in Aquinatis Summam praesentis aevi Studiis aptatam, V. kötet.....	284
1902.....	287
Markus von Siebengartner: Schriften und Einrichtungen zur Bildung der Geistlichen....	287
Marton József: A kath. papság a magyar irodalomban: vázlatos áttekintés.....	288
Emil Lingens: Die innere Schönheit des Christenthums.....	288
1903.....	290
Laurentio Janssens: Summa Theologica, ad modum commentarii in Aquinatis Summam praesentis aevi Studiis aptatam, V. kötet.....	290
Adolph Franz: Die Messe im deutschen Mittelalter.....	291
Boros Alán: Zsoltárfordítás a kódexek korában.....	293
A Pécsi püspöki hittudományi intézet Évkönyve az 1902–1903-iki tanévről.....	293
Joh. Huck: Ubertin von Casale und dessen Ideenkreis. Ein Beitrag zum Zeitalter Dantes.....	295
Matthias Höhler: Für und Wider in Sachen der katholischen Reformbewegung der Neuzeit.....	296
Heinrich Weinel: Jesus im Neunzehnten Jahrhundert.....	298
Matthias Joseph Scheeben – Leonhard Atzberger: Handbuch der katholischen Dogmatik, IV. kötet.....	300
Diessel Gerhard: A munka a hit világosságában. Hozzászólás a szociális kérdés megoldásához.....	301
Paul Schanz: Apologie des Christenthums, Erster Teil: Gott und die Natur.....	302
Johann Stufler: Die Heiligkeit Gottes und der ewige Tod. Eschatologische Untersuchungen mit besonderer Berücksichtigung der Lehre des Prof. Hermann Schell.....	304
1904.....	307
Sancto Schiffini: Tractatus de virtutibus infusus.....	307
Joseph Hilgers: Der Index der verbotenen Bücher.....	308
Albert Maria Weiss: Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte und Cultur, IV. kötet.....	310
Erdősi Károly: Szociális Vezérkönyv kath. legény-, ifjúsági- és munkás-egyesületek alakítására és vezetésére.....	311
Függelék.....	313
Horváth Pál: Pethő és a Magyar Sion. Prohászka recenziói és a magyar szellemi élet.....	313
Lehetséges Prohászka-recenziók.....	321

Stolz, Alban: Legende oder der christliche Sternhimmel	321
Albert Maria Weiss: Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte und Cultur, III. kötet.....	322
Nikolaus Gühr: Das heilige Messopfer dogmatisch, liturgisch und ascetisch erklärt	322
Albert Maria Weiss: Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte u. Cultur, V. kötet.....	323
Bossuet, Jacques: Beszédek. II. kötet.....	323
Békefi Remig: A zirczi, pilisi, pásztói és sz.-gotthárdi cziszterczy apátságok története, IV–V. kötet	324
Simon Weber: Der Gottesbeweis aus der Bewegung bei Thomas von Aquin	325
Petri Pázmány: Opera, V. kötet.....	326
Carolo Frick: Logica in usum scholarum.....	326
Mihályfy Ákos: A tulvilág. Exercitium-cyklus	327
Jeszenák Gábor: A kath. iskolák jogi természete.....	327
Carolo Frick: „Ontologia” in usum scholarum	328
Werdenich Endre: Természetes Istentan.....	329

Az ismertett könyvek listája

Az alábbi táblázat felsorolja Prohászka püspök könyvismertetéseit, melyek a Magyar Sionban jelentek meg 1882 és 1904 között. Az itt közölt könyvismertetőket a Magyar Sion repertóriumára alapján gyűjtöttük össze. Lásd *A Magyar Sion és az Új Magyar Sion (1863–1904) repertóriumára*. Szerk. Saliga Irén. Piliscsaba–Esztergom, 2007.

Az első oszlop a könyvismertetések repertóriumai számát szolgáltatja. A szerző nevére kattintva a könyvismertetésre ugorhatunk.

Reper- tóriumi szám	Szerző	Cím	Kiadó	Kiadás éve	Magyar Sion		Könyv- nyelve	Aláírás	Tematika
					Évf.	Oldal			
3697	Mazzella, Camillo	De Deo creante: praelectiones scholastico-dogmaticae	Typographia Polyglotta S.C. de Propaganda Fide, Roma,	1880	1882	693– 697	latin	Pethő Rudolf	dogmatika
3734	Janssen, Johannes	An meine Kritiker	Herder, Freiburg im Breisgau	1882	1882	857– 862	német	Dr. Petheő R.	protestantizmus, történelem
3752	Mazzella, Camillo	De virtutibus infusis: praelectiones scholastico dogmaticae	Typographia Polyglotta S.C. de Propaganda Fide, Roma,	1879	1882	926– 932	latin	Dr. Petheő Rudolf	dogmatika
3771	Wolfsgruber, Coelestinus (szerk.)	Septem motiva contra Thomam de Kempis.	Seorsim exscripta ex Annali C. R. Gymnasii ad Scotos Typis Gymn. ad Scotos.	1882	1883	52–58	latin	Dr. Petheő Rudolf	Kempis Tamás, szerzőség
3774	Atzberger, Leonhard	Die Unsündlichkeit Christi	Druck u. Verlag von Ernst Stahl, München	1883	1883	64–66	német	Petheő Rudolf	Krisztus, bűntelenség
3795	Cesari, Antonio	I. Fioretti di San Francesco.	Milano. Casa editrice italiana di M. Guigoni. 1837	1837	1883	138– 147	olasz	Petheő Rudolf	Assisi Szent Ferenc, Fioretti
3795	Kaulen, Franz	St. Francisci Blütengärtlein.	Kircheim, Mainz	1880	1883	138– 147	német	Petheő Rudolf	Assisi Szent Ferenc, Fioretti
3828	Dalgairns, John Bernard.	Die heilige Communion. Ihre Philosophie, Theologic Praxis.	Kircheim, Mainz	1882	1883	302– 305	német	Petheő Rudolf	Eucharisztia, filozófia, teológia
3831	Zánkay Gyula	Fel a szivekkel	Krausz Armin, Veszprém.	1883	1883	314– 315	magyar	Petheő	aszketizmus
3841	Garrucci, Raffaele	Storia della arte cristiana nei primi otto secoli della Chiesa	Prato, Francesco Giachetti	1873– 1881	1883	379– 386	olasz	Dr. Petheő Rudolf	művészet
3898	Janssen, Johannes	Ein zweites Wort an meine Kritiker	Herder, Freiburg im Breisgau	1883	1883	690– 694	német	Dr. Petheő Rudolf	protestantizmus, történelem
3915	Dilgskron, Karl	Leben des ehrwürdigen Dieners Gottes Gerard Maria Majella	Verlag der PP. Redemptoristen, Wien	1879	1883	779– 781	német	Dr. Pethő	Gerard Maria Majella, életrajz
3971	Evers, Georg G.	Martin Luther. Leben und Charakterbild	Franz Kircheim, Mainz	1883	1884	62–68	német	Dr. Petheő	Luther, protestantizmus
3988	Bellesheim, Alphons	Geschichte der Katholischen Kirche in Schottland	Franz Kircheim, Mainz	1883	1884	140– 145	német	Dr. Petheő	egyház történet
4005	Stöckl, Albert	Geschichte der neueren Philosophie	Franz Kircheim, Mainz	1883	1884	224– 228	német	Dr. Petheő	filozófia
4006	Fisher, Engelbert Lorenz	Über das Princip der Organisation und die Pflanzenseele	Franz Kircheim, Mainz	1883	1884	228– 229	német	Dr. Petheő	filozófia
4043	Dressel, Ludwig	Der belebte und unbelebte Stoff nach den neuesten Forschungs- Ergebnissen	Herder, Freiburg	1883	1884	381– 388	német	Dr. Petheő	Filozófia, anyag
4097	Pesch, Tillman	Die grossen Welträthsel.	Herder, Freiburg	1883	1884	616– 623	német	Dr. Petheő	filozófia, természettudomány

		Philosophie der Natur								
4116	Celano, Tommaso da-Amoni, Leopoldo	Vita prima e vita seconda di S. Francesco D'Assisi	Tipografia della Pace, Róma	1880	1884	710–712	latin, olasz	Dr. Petheő	Assisi Szent Ferenc, Fioretti, életrajz	
4144	Scheicher, Joseph	Der Klerus und die sociale Frage.	Rauch, Innsbruck	1884	1884	854–857	német	Dr. Petheő	erkölcsan, szociális kérdés, gazdaság, állam	
4207	Manning, Henry Edward (ford. Schmitz, E. W.)	Das ewige Priesterthum (The eternal priesthood)	Kircheim, Mainz	1884	1885	147–151	német	Dr. Petheő	papság, életszentség	
4225	Kereszty Géza	Haladás és kereszténység	Buzárovits, Esztergom	1885	1885	220–222	magyar	Dr. Petheő	haladás, kereszténység	
4226	Scheicher, Joseph	Allgemeine Moraltheologie	Josef Manz, Regensburg	1885	1885	223–227	német	Dr. Petheő Rudolf	erkölcsan	
4226	Berardi, Aemilio	Praxis confessariorum	Faventiae Novelli	1884	1885	223–227	latin	Dr. Petheő Rudolf	gyakorlati erkölcsan	
4242	Schwane, Joseph	Allgemeine Moraltheologie	Herder, Freiburg	1885	1885	304–305	német	Dr. Petheő	teológia, morális	
4341	Arnold Rütter	Die besten Altarblumen im Topf und ihre Spezialcultur	Regensburg, Pustet	1885	1885	792–793	német	Dr. Petheő	virág, oltár	
4379	St. Anselm	Mariale	Tornaci	1885	1885	936–937	latin	Dr. Petheő	Mária-tisztelet, költészet	
4426	Majunke, Paul	Geschichte des Kulturkampfes in Preussen-Deutschland	Ferdinand Schöningh, Paderborn	1886	1886	230–235	német	Dr. Pethő	Kulturkamp, Németország, történelem, politika	
4427	Gregorovius, Ferdinand	A pápák síremlékei	Franklin-társulat, Budapest	1886	1886	235–237	magyar	Dr. Pethő	pápa, síremlék	
4436	Kiss János és Palmer Mátyás (szerk.)	Bölcséleti folyóirat	Temesvár	1886	1886	311–312	magyar	Dr. Pethő	filozófia, folyóirat	
4451	de Smedt, Charles	Des devoirs des écrivains catholiques dans les controverses contemporaines	Victor Palmé, Brüsszel, Párizs	1885	1886	383–386	francia	Dr. Pethő		
4485	Heckner, Georg von	Praktisches Handbuch der kirchlichen Baukunst	Herder, Freiburg	1886	1886	546–550	német	Dr. Pethő	templomépítés	
4486	=	Casus consientiae his praesertim temporibus accomodati propositi ac resoluti cura et studio	Alfredi Vromant, Brüsszel	1885	1886	550–553	latin	Dr. Pethő		
4487	Dosenbach, Johann (ford. Udvardy Imre)	Szent József, amint Őt a Szent Evangélium élénk állítja, vagy Sz. József tisztelete márczius havában	Esztergom	1886	1886	554	magyar	Dr. Pethő	Szent József, tisztelet	
4497	Diefenbach, Johann	Der Hexenwahn vor und nach der Glaubensspaltung in Deutschland	Kirchheim, Mainz	1886	1886	625–628	német	Dr. Petheő	boszorkányság, történelem, Németország	
4512	Pesch, Christian	Der Gottesbegriff in den heidnischen Religionen des Alterthums	Herder, Freiburg	1885	1886	708–710	német	Dr. Petheő	istenfogalom, pogányság, ókor	
4513	Bautz, Josef	Weltgericht und Weltende	Kirchheim, Mainz	1886	1886	711–712	német	Dr. Petheő	világvég, utolsó ítélet	
4568	Howitt, Margaret	Friedrich Overbeck. Sein Leben und Schaffen.	Herder, Freiburg	1886	1887	68–69	német	Dr. Pethő	Friedrich Overbeck, életrajz	
4569	de Waal, Anton	Roms Katakomben und Pastor Rönneke	Germania, Berlin	1886	1887	69	német	Dr. Pethő	katakomba, Róma, Karl Rönneke	
4570	Leikes, Thoma, Maria	Rosa Aurea. De Sacratissimo B. Mariae v. Rosario	Laumann, Dülmen	1886	1887	70	latin	Dr. Pethő	Szűz Mária, rózsafüzér	
4590	Morgott, Franz	Der Spender der heiligen Sacramente nach der Lehre des heiligen Thomas von	Herder, Freiburg	1886	1887	150–155	német	Dr. Pethő	Eucharisztia, Aquinói Szent Tamás	

		Aquin								
4602	Mach, J.	Die Willensfreiheit des Menschen	Ferdinand Schöningh. Paderborn	1887	1887	213–216	német	Dr. Pethő	szabakakarát	
4603	Jogand-Pagès, Gabriel-Antoine (Taxil, Léo)	Die Drei-Punkte-Brüder	Freiburg, Buchdruckerei des Werkes vom Heiligen Paulus,	1886	1887	216–217	német	Dr. Pethő	szabadkőművesség	
4604	Franco, Giuseppe	Die Geister des Finsterniss	Huttler, Augsburg	1886	1887	217–218	német	Dr. Pethő	spiritizmus	
4605	Schneider, Joseph	Manuale Sacerdotum	Bachem, Köln		1887	218–219	latin	Dr. Pethő	elmélkedés, imádság, papság	
4655	Werfer, Albert	Edelreben im Weinberge der Kirche	G. J. Manz, Regensburg	1887	1887	468–470	német	Dr. Pethő	szentek, életszentség	
4669	Meschler, Moritz	Die Gabe des heiligen Pfingstfestes: Betrachtungen über den heiligen Geist	Herder, Freiburg	1887	1887	537–540	német	Dr. Pethő	Szentlélek, pünkösöd	
4672	de Waal, Anton (szerk.)	Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte		1887	1887	546–547	német	Dr. Pethő	folyóirat, egyháztörténet, régészet	
4673	Janssen, Johannes	L' Allemagne à la fin du moyen âge	Plon-Nourrit et Cie, Párizs	1887	1887	547–548	francia	Dr. Pethő	történelem, Németország, középkor	
4705	Csernoch János	A halottégetésről	Buzárovits, Esztergom	1887	1887	708–709	magyar	Dr. Pethő	temetkezés, szabadkőművesség	
4706	Taxil, Léo (ford.: Csápori Gyula)	Taxil Leo volt szabadgondolkozónak önvallomásai	Buzárovits, Esztergom	1887	1887	709–711	magyar	Dr. Pethő	szabadkőművesség	
4721	–	Breviarium Romanum	Tornaci		1887	789–791	latin	Dr. Pethő	breviárium	
4752	Füssy Tamás	XIII. Leó pápa élete	Szent István-társulat, Budapest	1887	1887	944–945	magyar	Dr. Pethő	XIII. Leó, életrajz	
4765	Ratzinger György	Az egyházi szegényápolás története	A Budapesti Növendékpapság Magyar Egyházirodalmi Iskolája, Budapest	1887	1888	47–52	magyar	Dr. Pethő	egyházi szegényápolás	
4768	Sándorffy Nándor	Gondolkodástan	Szerző kiadása, Gyula-Fehérvár	1887	1888	61–64	magyar	Dr. Pethő	filozófia, gondolkodástan	
4808	Csermik Alajos	Anyagrendszer erők nélkül	Dvorzsák János, Budapest	1888	1888	230–234	magyar	Dr. Pethő	filozófia, fizika, kereszténység	
4835	Stöhr, August	Handbuch der Pastoralmedizin mit besonderer Berücksichtigung der Hygienie	Herder, Freiburg	1887	1888	390–392	német	Dr. Pethő	lelkipásztorkodás, orvostudomány, egészségügy	
4836	Fischer Lajos	Lelki gyakorlatok kézikönyve	Hunyadi Mátyás, Budapest	1888	1888	392–393	magyar	Dr. Pethő	lelkigyakorlat, elmélkedés	
4868	K. A.	Az öt boldog angol vértanú Jézus-Társaságából	Holmeyer Ferencz, Kalocsai Kollégium	1888	1888	544–545	magyar	Dr. Pethő	Jézus Társaság, vértanúság, angol	
4868	Hattler, Franz Seraph (ford.: Bányik Ignác)	Jézus édes szive, vagyis Jézus szentséges szive tiszteletének története, mivolta és áldásai	Kalocsai Kollégium	1888	1888	544–545	magyar	Dr. Pethő	Jézus Szentséges Szive, tisztelet	
4887	Doctor Romanus [Winkler József]	A mi dekatolizált egyetemünk	Szerző kiadása, Budapest	1888	1888	631–633	magyar	Dr. Pethő	oktatás, egyetem, katolikus	
4929	Weiss, Albert Maria	Apologie des Christentums vom Standpunkte der Sitte und Cultur, I. kötet	Herder, Freiburg	1888	1888	873–876	német	Dr. Pethő	apologetika, erkölcsstan, kultúra	
4952	Einig, Petri	Tractatus de SS. Eucharistiae Mysterio	Treveris : ex officina ad S. Paulinum	1888	1889	56–57	latin	Dr. Pethő	Eucharisztia, misztérium	
4970	–	Új katolikus folyóirataink: Egyházi Közlöny, Magyar Szemle			1889	151–153	magyar	Dr. Pethő	folyóirat, papság, irodalom	
4985	Babik József	A Szenvedő Jézus Győzelemjelvényei. Nagyböjti beszéd-	Forster Rezső, Miskolc	1889	1889	234	magyar	Dr. Pethő	szentbeszéd, nagyböjt	

		szorozat							
4999	Tóth Mike (szerk.)	Kalocsai jezsuiták havi folyóiratai: „Jézus Szentséges Szívének Hirnöke,” „Szűz Mária Virágos Kertje”		1889	1889	309–312	magyar	Dr. Pethő	folyóirat, Jézus Szentséges Szíve, Szűz Mária
4999	=	„Hitvédelmi Folyóirat.”	Lepsényi M. Pozsony	1889	1889	309–312	magyar	Dr. Pethő	folyóirat, hitvédelem
5015	Kánter Károly	A Budapesti katolikus kör és társadalmi jelentősége	Hunyadi Mátyás nyomdaintézet, Budapest	1889	1889	387–388	magyar	Dr. Pethő	katolikus kör, apostolkodás
5017	Kiss János (szerk.)	Bölcséleti folyóirat, IV. évfolyam. I. füzet.	Sz. István-műintézet, Budapest.		1889	391–392	magyar	Dr. Pethő	folyóirat, filozófia
5018	Freppel Károly (ford.: Csápori Gyula)	Az 1789-iki francia forradalom századik évfordulójára	Buzárovnits, Esztergom	1889	1889	392–395	magyar	Dr. Pethő	francia forradalom, liberalizmus
5071	Saint-Projet, F. Duilhé de	Apologie des Christenthums auf dem Boden der empirischen Forschung	Herder, Freiburg	1889	1889	714–717	német	Pethő R.	apologetika, történelem, tudomány
5100	=	Appendix ad Officia votiva	Société de S. Jean l'évang. Desclée. Lefebore et Cie, Tournay		1889	875–876	latin	Pethő R.	breviarium, votiv
5101	Heser, George	Vitae Domini Nostri Jesu christi monotessaron evangelicum	Société de S. Jean l'évang. Desclée. Lefebore et Cie, Tournay	1889	1889	876–877	latin	Pethő R.	Jézus élete, evangélium
5137	Flammarion, Camille	Uranie	C. Marpon et E. Flammarion, Paris	1889	1890	63–66	francia	Dr. Pethő	csillagászat, lélek, lélekvándorlás
5139	G. de Beugny d'Haguerue (ford.: Rada István)	Egy jezsuita regénye	Krausz Ármin fia, Veszprém.	1889	1890	68–69	magyar	Dr. Pethő R.	keresztény erény, regény
5152	Hattler, Franz Seraph	Das blutige Vergissmeinnicht oder der hl. Kreuzweg des Herrn	Felician Rauch, Innsbruck.	1897	1890	142–143	német	Dr. Pethő	keresztút, Suso Henrik, elmélkedés
5161	Sándorffy Nándor	Istantan	Gyulafehérvár	1889	1890	226–227	magyar	Pethő R.	istantan, filozófia, skolasztika, teológia
5177	Kiss János (szerk.)	Hittudományi Folyóirat, 1. évf., 1. füzet	Pallas, Budapest	1890	1890	307	magyar	Dr. Pethő	folyóirat, hittudomány, filozófia
5178	Bougaud, Émile	Szent Mónika élete	Győr	1890	1890	307–308	magyar	Dr. Pethő	Szent Mónika, életrajz
5179	Stolz, Alban Isidor (ford.: Németh Gellért)	Mi Atyánk	Lepsényi Miklós, Pozsony	1889	1890	308–309	magyar	Dr. Pethő	imádság, népkönyvtár
5179	Abt	Keresztuti ájtatosság	Winter Zsigmond, Érsekújvár	1890	1890	308–309	magyar	Dr. Pethő	keresztút, népkönyvtár
5262	Nemes Antal	A Jézus szent Szíve ájtatosság	Budapest	1890	1890	776–779	magyar	Dr. Pethő	Jézus Szentséges Szíve, Hajnal Mátyás, Alacoque Szent Margit
5293	Egger, Francisco	Enchiridion theologiae dogmaticae specialis	Weger, Brixinae	1890	1890	937–939	latin	Dr. Pethő	egyház történelem, művelődéstörténet, latin irodalom, teológia
5294	Horváth Zoltán	Ekuador vértanuja	Horváth Zoltán, Nagy-Kőrös	1890	1890	939–940	magyar	Dr. Pethő	vértanúság, Equador
5357	Dahlmann, Jos.	Die Sprachkunde und die Missionen. Ein Beitrag zur Charakteristik der älteren kath. Missionsthätigkeit (1500–1800).	Herder, Freiburg	1891	1891	310–312	német	Dr. Pethő	misszió, nyelvészet
5437	Weiss, Albert Maria	Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte und Cultur, III. kötet	Herder, Freiburg	1891	1891	690–695	német	Dr. Pethő	apologetika, erkölcsstan, kultúra
5438	Kempis Tamás (ford.: Dr.)	Krisztus követéséről	Nagyvárad	1891	1891	695–696	magyar	Dr. Pethő	Krisztus-követés, életszentség

	Nogáll János									
5486	Hausherr, Melchior	Compendium Ceremoniarum Sacerdoti et ministris Sacris observandarum in sacro ministerio	Herder, Freiburg im Breisgau	1891	1891	870	latin	Dr. Pethő	liturgia, papság	
5496	Pámer László	A Jézus Társasági szentek és boldogok tisztelete	Kalocsa	1891	1891	939–940	magyar	Dr. Pethő	szentek, Jézus Társaság, életrajz, imakönyv	
5509	Klinda Theophilus	Vademecum Liturgicum continens expositionem rubricarum missalis romani	Budapest	1892	1892	56–59	latin	Dr. Pethő	rubrika, liturgia, miscskönyv	
5527	Osvald Richárd	Knižmica Katechetska		1892	1892	137	szlovák	Dr. Pethő	katekizmus	
5572	Gühr, Nikolaus	Das heilige Messopfer dogmatisch, liturgisch u. ascetisch erklärt		1892	1892	311–312	német	Dr. Pethő	szentmise, dogmatika, liturgia, aszketizmus	
5590	Meschler, Moritz	Die Gabe des heiligen Pfingstfestes: Betrachtungen über den Heiligen Geist	Herder, Freiburg	1892	1892	385–387	német	Dr. Pethő	elmélkedés, pünkösöd, Szentlélek	
5681	Kraffszky József	A kiseddóvás és Fröbel kiseddnevelési rendszere	Rózsa Kálmán és Neje Könyvnyomdája, Budapest	1892	1892	776–782	magyar	Pethő	nevelés	
5685	Weiss, Albert Maria	Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte u. Cultur, IV. kötet	Herder, Freiburg	1892	1892	785–788	német	Dr. Pethő	apologetika, erkölcsan, kultúra	
5686	Vercruyse, Bruno–Tóth Mike	Új és gyakorlati elmélkedések a mi Urunk Jézus Krisztus életéből, az év minden napjára, II. kötet	Werner Nyomda, Kalocsa	1892	1892	788–789	magyar	Dr. Pethő	elmélkedés	
5687	Dosenbach István–Lessenyey Ferenc	November hava a tisztítóhelyen szenvedő lelkek emlékének szentelve	Molnár J., Szatmár	1892	1892	789–790	magyar	Dr. Pethő	tisztítóház, elmélkedés, imádság	
5723	Racke, Karl	Die Verwaltung des Predigtamtes	Herder, Freiburg	1892	1892	931–932	német	Dr. Pethő	szentbeszéd, szónoklat	
5749	Hock János	Imakönyv	Athenaeum rt., Budapest	1893	1893	55–57	magyar	Dr. Pethő	imakönyv	
5783	Majer István	Cruces artificiales. Mille sextum		1893	1893	153–154	latin ?	Dr. Pethő	művészet, kereszt	
5796	Ambrus József, (szerk.)	Az 1848 és 1849-ik évi szabadságharcban részt vett római és görög katolikus paphonvédek albuma	Radák János Nyomdája, Nagy-Kikinda.	1892	1893	230–232	magyar	Dr. Pethő	történelem, papság, hazafiság, szabadság harc	
5816	Fényi Gyula	A kalocsai Haynald-observatoriumon észlelt protuberanciák 1887-ben	Haynald-observatorium közleményei, Kalocsa	1892	1893	312–315	magyar	Dr. Pethő	csillagászat	
5910	Mínasi, Ignazio M.	La Dottrina Del Signore Pei Dodici Apostoli Bandita Alle Genti Detta La Dottrina Dei Dodici Apostoli	A. Befani, Róma	1891	1893	688–692	olasz	Dr. Pethő		
5915	Roussel, J.	Directorium Asceticum, in quo de viri spiritualis eruditione tutissima sanctorum Patrum documenta traduntur a R. C. M.	Herder, Freiburg	1893	1893	703–704	latin	Dr. Pethő		
5934	Dudek János	A keresztény vallás apologiája	Szent István-társulat, Budapest.	1893	1893	783–786	magyar	Dr. Pethő	apologetika	
5956	Sullay Rezső	Az evangélista munkája. Példákkal fűszerezett dogmatikus egyházi beszédek (I. köt. II. rész.: Karácsonyi ünnepkör)	Buzárovits, Esztergom	1893	1893	847–848	magyar	P. R.	dogmatika, szentbeszéd, karácsony	

6003	Ignatius Schmitz.	De effectibus Sacramenti extremae unctionis	Friburgi Brisgoviae	1893	1894	64–66	latin	Dr. Pethő	utolsó kenet, dogmatörténet
6024	Pázmány Péter	Keresztény imádságos könyv	Szent István-társulat, Budapest		1894	144–145	magyar	Dr. Pethő	imádság
6025	Sullay Rezső	Az evangélista munkája. Példákkal fűszerezett dogmatikus egyházi beszédek (I. köt. II. rész.: Husvétünnepkör)	Buzárovits, Esztergom		1894	145	magyar	Dr. Pethő	dogmatika, szentbeszéd, húsvét
6098	Balogh Ferenc	Dogma-történelmi mozzanatok a német hittudósok körében a 18. és 19. században	Telegdi K. Lajos, Debrecen	1894	1894	378–380	magyar	Dr. Pethő	dogmatörténet, protestantizmus
6127	Sullay Rezső	Az evangélista munkája. Példákkal fűszerezett, dogmatikus, egyházi beszédek (II. köt. I. rész: Pünkösdi ünnepkör)	Buzárovits, Esztergom	1894	1894	463–464	magyar	Dr. Pethő	dogmatika, szentbeszéd, pünkösdi
6178	Hellenbach, L. B.	Die Lösung der socialen Frage	Oswald Mutze, Leipzig	1893	1894	697–702	német	Dr. Pethő	szociális kérdés
6180	Jirmejahu dem Kleinen	Ernste Thatsachen. Offener Brief an Wenner-packt	Ernst Rust, Leipzig	1893	1894	704–705	német	Dr. Pethő	antiszemitizmus
6180	Haug, H.	Auch ein Kulturbild	Selbstverlag, Gotha	1894	1894	704–705	német	Dr. Pethő	antiszemitizmus
6200	Meyer, Rudolf	Der Capitalismus fin de siècle	Austria Verlag (Franz Doll), Wien–Leipzig	1894	1894	776–780	német	Dr. Pethő	kapitalizmus, Németország
6202	Varley, Henry	Der Fluch der Mannheit	Reinhold Werther, Leipzig	1893	1894	783–785	német	Dr. Pethő	tisztátalanság, hatodik parancs
6210	Sullay Rezső	Az evangélista munkája. Példákkal fűszerezett dogmatikus egyházi beszédek, II. kötet, II. rész; Pünkösdi ünnepkör.	Buzárovits, Esztergom	1894	1894	795–796	magyar	Dr. Pethő	dogmatika, szentbeszéd, pünkösdi
6220	Pesch, Christianus	Praelectiones Dogmaticae, I. kötet	Herder, Freiburg		1894	858–860	latin	Dr. Pethő	dogmatika
6239	Balogh Ferenc	Kellő világitás Kanyaró Ferenc unitárius történetéhez	Telegdi K. Lajos, Debrecen	1892	1894	962–963	magyar	Dr. Pethő	unitárius
6240	Dickens, Charles (ford.: Mutschenbacher Gyula)	Az elátkozott. Karácsonyi rege	Nagyszombat	1894	1894	963–964	magyar	Dr. Pethő	karácsony, szépirodalom
6253	Steinhuber, Andreas	Geschichte des Collegium Germanicum–Hungaricum in Rom	Herder, Freiburg im Breisgau	1895	1895	49–56	német	Dr. Pethő	egyház-történelem, Collegium Germanicum–Hungaricum, Róma
6270	Székely István	Erő és anyag	Athenaeum, Budapest	1894	1895	148–150	magyar	Dr. Pethő	anyag, fizika, filozófia
6343	Pesch, Christianus	Praelectiones Dogmaticae, II. kötet	Herder, Freiburg		1895	469–471	latin	Dr. Pethő	dogmatika
6356	Koch, Anton	Der heilige Faustus		1895	1895	529–531	német	Dr. Pethő	Szent Faustus, V. század, Szent Ágoston
6432	Szilvek Lajos	Darwin állatpszichológiája	Athenaeum, Budapest	1895	1895	873–874	magyar	Dr. Pethő	darwinizmus, állatpszichológia
6433	Pesch, Christianus	Praelectiones Dogmaticae, III. kötet	Herder, Freiburg		1895	875–876	latin	Dr. Pethő	dogmatika
6445	Dickens, Charles (ford.: Mutschenbacher Gyula)	Válogatott elbeszélések	Nagyszombat		1895	943–944	magyar	Dr. Pethő	szépirodalom
6447	Bollos, Henrik (ford.: Schmiedt Ferenc)	A Kálvária tragédiája	Országgyűlési Ért. kö- és könyvnyomda részv. -társaság, Budapest		1895	946–947	magyar	Dr. Pethő	szenvedés, kálvária
6450	Kiss János	Bölcséleti Folyóirat	Budapest	1895	1895	950–	magyar	Dr. Pethő	filozófia, folyóirat

	(szerk.)					951			
6488	de Pierrefeu, Guy	Le Clergé Fin de Siècle	E. Dentu	1896	1896	230–231	francia	Dr. Pethő	papság, kritika
6502	Stilger, Joseph	Kleines Ablassbuch	Paderborn. Schöningh.	1896	1896	305–307	német	Dr. Pethő	bűcsú, imádság
6506	Menyhárh László – Fényi Gyula	Meteorologische Beobachtungen		1896	1896	313–314	német	Dr. Pethő	meteorológia
6530	Hummelauer, Franz von	Meditationum et Contemplationum S. Ignatii de Loyola Puncta	Herder, Freiburg	1896	1896	372–373	latin	Dr. Pethő	Loyolai Szent Ignác, lelkigyakorlat
6580	Ernst Josef	Die Lehre des hl. Paschasius Radbertus von der Eucharistie	Herder, Freiburg	1896	1896	608–611	német	Dr. Pethő	Eucharisztia, Szent Paschasius Radbertus, Rhabanus Maurus
6582	Vučkics Gyula	Munkabér és sztrájk	Sz. László nyomdárészvénytársaság, Nagyvárád	1896	1896	611–613	magyar	Dr. Pethő	munkabér, sztrájk
6584	Marx, Karl	Das Kapital, III. kötet, 1. rész	Otto Meissner, Hamburg	1894	1896	613–618	német	Dr. Pethő	közgazdaságtan, tőke
6596	Julius Stern	Der „historische Materialismus“ und die „Theorie des Mehrwerths“	M. Ernst, München	1895	1896	690–693	német	Dr. Pethő	közgazdaságtan, filozófia
6645	Marx, Karl	Das Kapital, III. kötet, 2. rész	Otto Meissner, Hamburg	1894	1896	859–862	német	Dr. Pethő	közgazdaságtan, tőke
6647	Cathrein, Victor	Kirche und Volksschule mit besonderer Berücksichtigung Preussens	Herder, Freiburg	1896	1896	863–865	német	Dr. Pethő	iskolai felügyelet, felekezet nélküli iskola, Poroszország
6649	Villanova, Thomas (ford.: Kaulen, Franz)	Ein Büchlein von der göttlichen Liebe	Herder, Freiburg	1896	1896	867	német	Dr. Pethő	isten szeret, szentbeszéd
6651	Causette, P.	Manresa für Priester. Ausführliche Exercentienvorträge. 2. kötet	Kirchheim, Mainz	1887	1896	868–869	német	Dr. Pethő	lelkigyakorlat, meditáció
6652	=	Vezérkönyvecske a szent szertartásokhoz	Esztergom		1896	869	magyar	Dr. Pethő	szertartás
6667	=	Charitas. Zeitschrift für die Werke der Nächstenliebe	Herder, Freiburg		1896	935–937	német	Dr. Pethő	
6667	=	Monatsschrift für christliche Social-Reform				935–937	német	Dr. Pethő	
6669	=	Astronomische Nachrichten		1896	1896	938–940	német	Dr. Pethő	
6686	Pesch, Christianus	Praelectiones Dogmaticae, IV. kötet	Herder, Freiburg		1897	51–55	latin	Dr. Pethő	dogmatika
6690	de Waal, Anton	Der Campo Santo der Deutschen zu Rom	Herder, Freiburg	1896	1897	57–60	német	Dr. Pethő	történelem, Campo Santo, Nagy Károly
6708	Bäumer, Suitbert	Geschichte des Breviers	Herder, Freiburg	1895	1897	138–143	német	Dr. Pethő	breviárium, egyháztörténet
6709	Pesch, Christianus	Praelectiones Dogmaticae, VI. kötet	Herder, Freiburg		1897	143–145	latin	Dr. Pethő	dogmatika
6727	Sasse, Johannes Baptist	Institutiones theologicae de Sacramentis Ecclesiae	Herder, Freiburg	1897	1897	220–222	latin	Dr. Pethő	szentségek
6749	Nogáll János	A szentek tudománya, kispapoknak és misés papoknak	Nagyvárád	1897	1897	313–314	magyar	Dr. Pethő	lelki élet, életszentség
6766	Turchányi Georgius T.	Tabellae chronographicae ad solvenda diplomatum data	Oeniponte, Innsbruck	1897	1897	385–386	latin	Dr. Pethő	öröknaptár, történettudomány
6781	Demény Dezső	Alapvető Hittan középiskolák használatára	Szt. István-társulat, Budapest	1897	1897	442–444	magyar	Dr. Pethő	alapvető hittan
6814	Székely István	Ösztön és ész. Az állat és ember összehasonlító	Szent-László nyomda, Nagyvárád	1897	1897	632–636	magyar	Dr. Pethő	pszichológia, antropológia, zoológia, filozófia

		psychológiája								
6824	Pesch, Christianus	Praelectiones Dogmaticae, VII. kötet	Herder, Freiburg	1897	1897	690–693	latin	Dr. Pethő	dogmatika	
6849	Majunke Pál	A porosz-német kulturharc története, I. kötet	A budapesti nővendék papság Magyar Egyházirodalmi Iskolája	1897	1897	783–785	magyar	Szerk.	egyházüldözés, kulturharc, Németország	
6849a	Franciscy Lajos	A keresztény erények	Huszár István könyvnyomdája, Nyitra	1897	1897	786–788	magyar	Dr. Pethő	keresztény erény	
6858	Manning, Henry Edward	Neun Hindernisse der Verbreitung der kath. Kirche in England	Würzburg.		1897	849–850	német	Dr. Pethő	angol katolicizmus	
6859	Funk, Franz Xaver von	Kirchengeschichtliche Abhandlungen u. Untersuchungen	Ferdinand Schöningh, Paderborn	1897	1897	851–852	német	Dr. Pethő	egyház történet	
6881	Pesch, Christianus	Praelectiones Dogmaticae, V. kötet	Herder, Freiburg	1897	1897	944–947	latin	Dr. Pethő	dogmatika	
6951	Gühr, Nikolaus	Die heiligen Sakramente der kath. Kirche	Herder, Freiburg	1897	1898	289–292	német	Dr. Pethő	szentségtan, teológia	
6953	Habenicht, Hermann	Grundriss einer exakten Schöpfungsgeschichte	Hartleben, Wien	1896	1898	293–294	német	Dr. Pethő	teremtéstörténet, természettudomány	
6955	Benoist, Ph.	Die Lehre vom Staat	Pahl'schen Buchhandlung, Zittau	1896	1898	295–298	német	Dr. Pethő	állam, Franciaország, történelem	
6971	Schell, Herman	Katholische Dogmatik in sechs Büchern	Ferdinand Schöningh, Paderborn		1898	386–391	német	Dr. Pethő	dogmatika	
6979	Demény Dezső	Ágazatos hittan a középiskolák felsőbb osztályai számára	Szent István-Társulat, Budapest		1898	462–463	magyar	Dr. Pethő	hittan	
6995	Baumgartner, Alexander	Geschichte der Weltliteratur	Herder, Freiburg	1897	1898	537–542	német	Dr. Pethő	világirodalom, történelem	
6997	Horváth Győző	A szentmiseáldozat gyümölcseiről	Werner Ferenc könyvnyomdája, Kalocsa	1898	1898	543–545	magyar	Dr. Pethő	szentmise, áldozat	
7022	Kozáry Gyula	Wundt rendszerének ismertetése és kritikája	Nágel Ottó, Budapest	1898	1898	689–693	magyar	Dr. Pethő	filozófia, kísérleti pszichológia, Wilhelm Wundt	
7023	Pesch, Christianus	Praelectiones Dogmaticae, VIII. kötet	Herder, Freiburg	1898	1898	693–696	latin	Dr. Pethő	dogmatika	
7024	Scheeben, Matthias Joseph – Atzberger, Leonhard	Handbuch der katholischen Dogmatik, IV. kötet	Herder, Freiburg	1898	1898	697–699	német	Dr. Pethő	dogmatika	
7040	Mutschenbacher Gyula	T. Lucretius Carus de rerum natura cz. tanító költeménye	Winter Nyomda, Nagyszombat	1898	1898	786–788	magyar	Dr. Pethő	Lucretius, epikureizmus, ateizmus	
7045	Fejér Gerő	A bűnök megkülönböztetése faj és szám szerint, tekintettel a gyónás teljességére: erkölcsi tanulmány	Athenaeum Nyomda, Budapest	1898	1898	792–794	magyar	Dr. Pethő	bűn, szentgyónás, erkölcsi tan	
7046	Tóth Mike	Hajdan és most : Jézus Szent Szívének tisztelete Magyarországon	Hornýánszky Viktor, Budapest	1898	1898	795	magyar	Dr. Pethő	Jézus Szentséges Szíve, tisztelet	
7077	Huttkay Lipót	Samassa, a politikus	Érseki Nyomda, Eger	1898	1898	936–941	magyar	Dr. Pethő	Samassa, egyházpolitika	
7078	Kováts Sándor	Hítvédelem és alapvető hittan, I. kötet	Temesvár		1898	941–947	magyar	Dr. Pethő	hittan, hitvédelem	
7079	Szemző János	Az igazság világossága. Hitvédelmi népirat		1898	1898	948	magyar	Dr. Pethő	hitvédelem	
7080	Hennig Alajos	A három kassai vértanú, Körösy Márk, Pongrácz István és Grodeczky Menyhért élete és szenvedése	Hornýánszky, Budapest	1898	1898	948–949	magyar	Dr. Pethő	szentek, kassai vértanúk, életrajz	
7088	Sasse, Johannes Baptist –	Institutiones theologicae de	Herder, Freiburg	1898	1899	43–45	latin	Dr. Pethő	szentségek	

	Lehmkuhl, Augustini	Sacramentis Ecclesiae, II. kötet								
7110	Zubriczky Aladár	A szándék szerepe a hitéletben	Buzárovits, Esztergom.	1898	1899	134–137	magyar	Pethő dr.	szándék, hitélet	
7115	Baudon, Adolphe – Pesch, Tillmann	Keresztény élet, vagy: Kisebb tökéletlenségeink	Szent István-Társulat, Budapest	1898	1899	150–151	magyar	Pethő dr.	keresztény élet, tökéletlenség	
7119	Sankovics Ignác	A papság és a mai társadalom	Érseki lyceumi könyvnyomda, Eger	1899	1899	155–159	magyar	Pethő dr.	papság, társadalom	
7128	Dvöreczky János (ford.: Huszka Endre)	Krisztus keresztje és a vörös szocializmus. 30 májusi sz. beszéd a társadalmi kérdékről	Eger		1899	222–224	magyar	Pethő dr.	társadalom, szocializmus	
7129	Camus János Péter (ford.: Benisek Imre)	Salezi sz. Ferencz szelleme	Turócszentmártoni Magyar Nyomda	1899	1899	224	magyar	Pethő dr.	Szalézi Szent Ferenc, életrajz	
7174	Simar, Hubert Theophil	Lehrbuch der Dogmatik	Herder, Freiburg	1899	1899	455–458	német	Pethő dr.	dogmatika	
7175	Pesch, Christianus	Praelectiones Dogmaticae, IX. kötet	Herder, Freiburg	1897	1899	459–460	latin	Pethő dr.	dogmatika	
7213	Marton József	Magyar Voltaire, Magyar Enciklopédisták. Irodalomtörténeti korrajz	A nagyszombati érseki főgymnázium, Nagyszombat	1899	1899	704–707	magyar	Pethő dr.	Voltaire, enciklopédisták, irodalomtörténet	
7236	Horváth Győző	Római úti emlékek	Jurcsó Antal könyvnyomdája, Kalocsa	1899	1899	788–790	magyar	Pethő dr.	Róma, útikönyv	
7249	Romaisz Ferencz	A népmisziók kézikönyve. A világi papság által vezetett misziók számára	Püspöki Lyceumi Könyvnyomda, Pécs	1899	1899	872–874	magyar	Pethő dr.	népmiszió, szentbeszéd	
7259	Lagerlöf, Selma	Die Wunder der Antichrists	Kirchheim, Mainz.		1899	932–935	német	Pethő dr.	Antikrisztus, szocializmus, evilág	
7390	Janssens, Laurentio	Summa Theologica, ad modum commentarii in Aquinatis Summam praesentis aevi Studiis aptatam, I–II. kötet	Herder, Freiburg	1900	1900	784–788	latin	Pethő dr.	Summa Theologica, Acquinói Szent Tamás, kommentár	
7404	Ehrhard, Albert	Strassburger Theologische Studien. Die altchristliche Litteratur und ihre Erforschung von 1884–1900	Herder, Freiburg	1900	1900	848–854	német	Pethő dr.	ókeresztény irodalom	
7474	Schiffini, Sancto	Tractatus de Gratia Divina	Herder, Freiburg	1901	1901	221–223	latin	Pethő dr.	kegyelemtan, megigazulás	
7475	Janssens, Laurentio	Summa Theologica, ad modum commentarii in Aquinatis Summam praesentis aevi Studiis aptatam, III. kötet	Herder, Freiburg		1901	223–227	latin	Pethő dr.	Summa Theologica, Acquinói Szent Tamás, kommentár	
7476	Hamann, Otto von	Entwicklungslehre und Darwinismus	Hermann Costenoble, Jena		1901	227–230	német	Pethő dr.	evolúció, darwinizmus	
7477	Marton József	Magyar Voltaire Bessenyei György, magyar enciklopédisták	Winter Nyomda, Nagyszombat	1900	1901	230–232	magyar	Pethő dr.	Voltaire, Bessenyei György, enciklopédisták	
7506	Scheeben, Matthias Joseph – Atzberger, Leonhard	Handbuch der katholischen Dogmatik, IV. kötet, II. rész	Herder, Freiburg	1898	1901	387–389	német	Pethő dr.	dogmatika	
7577	Hudyma Emil	A virágok és rovarok kölcsönösségének titkai: a tanuló ifjúság számára	Winter Nyomda, Nagyszombat	1901	1901	789–791	magyar	Pethő dr.	virág, rovar	
7578	Fonyó Pál	Képes elemi katekizmus, vagy a kath. hit alapigazságai, a róm. kath. gyermekek 1. 2. 3. osztálya számára Bp 1901	Budapest, 1901	1901	1901	791–793	magyar	Szerk.	katekizmus	
7586	Götzmann, Wilhelm	Das Eucharistische Opfer nach der Lehre der älteren Scholastik	Herder, Freiburg	1901	1901	860–862	német	Pethő dr.	Eucharisztis, skolasztika	

7592	Buchberger, Michael von	Die Wirkungen des Buss sakramentes nach der Lehre des hl. Thomas v. Aquin	Herder, Freiburg	1901	1901	871–875	német	Pethő dr.	bűnbánat, Acquinói Szent Tamás
7603	Pesch, Christian	Theologische Zeitfragen	Herder, Freiburg	1900	1901	940–942	német	Dr. Pethő	teológia, politika
7605	Janssens, Laurentio	Summa Theologica, ad modum commentarii in Aquinatis Summam praesentis aevi Studiis aptatam, V. kötet	Herder, Freiburg		1901	943–946	magyar	Dr. Pethő	Summa Theologica, Acquinói Szent Tamás, kommentár
7640	Siebengartner, Markus von	Schriften und Einrichtungen zur Bildung der Geistlichen	Herder, Freiburg	1902	1902	143–145	német	Dr. Pethő	katolikus oktatás
7738	Marton József	A kath. papság a magyar irodalomban: vázlatos áttekintés	Winter Nyomda, Nagyszombat	1902	1902	634	magyar	P. O. dr.	papság, irodalom
7754	Lingens, Emil	Die innere Schönheit des Christenthums.	Herder, Freiburg	1902	1902	714–715	német	Dr. Pethő	dogmatika, kereszténység
7797	Janssens, Laurentio	Summa Theologica, ad modum commentarii in Aquinatis Summam praesentis aevi Studiis aptatam, V. kötet	Herder, Freiburg	1902	1903	66–68	latin	Pethő dr.	Summa Theologica, Acquinói Szent Tamás, kommentár
7799	Franz, Adolph	Die Messe im deutschen Mittelalter. Beiträge zur Geschichte der Liturgie und des religiösen Volkslebens	Herder, Freiburg	1902	1903	70–73	német	Pethő dr.	szentmise
7904	Boros Alán	Zsoltárfordítás a kódexek korában	Stephaneum, Budapest	1903	1903	630–631	magyar	Dr. Pethő	zsoltárfordítás, kódex
7905	=	A Pécsi püspöki hittudományi intézet Évkönyve az 1902–1903-iki tanévről	Püspöki Lyceumi Könyvnyomda, Pécs	1903	1903	631–633	magyar	Dr. Pethő	évkönyv, hittudomány
7914	Huck, Johannes Chrysostomus	Ubertin von Casale und dessen Ideenkreis. Ein Beitrag zum Zeitalter Dantes	Herder, Freiburg	1903	1903	708–711	német	Pethő dr.	Ubertino da Casale, Dante Alighieri
7916	Höhler, Matthias	Für und Wider in Sachen der katholischen Reformbewegung der Neuzeit	Herder, Freiburg	1903	1903	713–715	német	Pethő dr.	katolikus reformmozgalom, katolikus megújulás
7924	Weinel, Heinrich	Jesus im Neunzehnten Jahrhundert	J. F. B. Mohr, Tübingen und Leipzig	1903	1903	782–786	német	Pethő dr.	Jézus Krisztus, életrajz, XIX. század, doktrína
7945	Scheeben, Matthias Joseph – Atzberger, Leonhard	Handbuch der katholischen Dogmatik, IV. kötet	Herder, Freiburg		1903	862–864	német	Pethő dr.	dogmatika
7948	Diesel, Gerhard (ford.: Erdőssy István)	A munka a hit viláosságában. Hozzászólás a szociális kérdés megoldásához	Buzárovits, Esztergom	1903	1903	871–873	magyar	Pethő dr.	munka, hit, szociális kérdés
7955	Schanz, Paul	Apologie des Christentums, Erster Teil: Gott und die Natur	Herder, Freiburg	1903	1903	911–915	német	Pethő dr.	apologetika, Isten, természet
7956	Johann Stufler	Die Heiligkeit Gottes und der ewige Tod. Eschatologische Untersuchungen mit besonderer Berücksichtigung der Lehre des Prof. Hermann Schell	Felizian Rauch, Innsbruck	1903	1903	915–919	német	Pethő dr.	eszkatalogia, Hermann Schell
8039	Schiffini, Sancto	Tractatus de virtutibus infusis	Herder, Freiburg	1904	1904	460–463	latin	Prohászka Ottokár	erény, hit, remény, szeretet
8090	Hilgers, Joseph	Der Index der verbotenen Bücher: in seiner neuen Fassung dargelegt und rechtlich-	Herder, Freiburg	1904	1904	780–783	német	Prohászka Ottokár dr.	tiltott könyvek, index

		historisch gewürdigt von							
8108	Weiss, Albert Maria	Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte und Cultur, IV. kötet	Herder, Freiburg		1904	867–869	német	Prohászka Ottokár	apologetika, erkölcsstan, kultúra
8120	Erdősi Károly	Szociális Vezérkönyv kath. legény-, ifjúsági- és munkás-egyesületek alakítására és vezetésére	Stephaneum, Budapest	1904	1904	927–929	magyar	Prohászka Ottokár	szociális kérdés, egyesület, vezérkönyv

Az ismertetett könyvek szerzői, fordítói

Az adatok forrása különféle nyomtatott és virtuális lexikonok.

Abt	–
Acsay Xavér, József	1854–1912, bencés szerzetes, tanár, házfőnök, a győri bencés iskola igazgatója tizennyolc éven keresztül. Itt fordító.
Ambrus József	1847–1917, pap, katolikus publicista, kisoroszi plébános, ki „éber figyelemmel kísérte a napi eseményeket s erős tolláról mindenkor bátran síkraszállt az egyház jogainak védelméért”.
Amoni, Leopoldo	Celanói Tamás Szent Ferenc életrajzát fordította le olaszra.
Anzelm, Szent	1033k–1109, bencés egyháztanító, olasz születésű, francia, majd angol főpap, Canterbury érseke.
Atzberger, Leonhard	1854–1918, német pap, a dogmatika és az apológia tanára, szónok.
Auschitzky, Daniel	1864–1937, francia író, drámaíró. Írói álneve az itt szereplő Guy de Pierrefeu.
Babik József	1862–1928, pap, tanítóképzői tanár, plébános, író, költő és irodalomtörténész. Tiszabábolnán, majd Tarnaszentmiklóson plébános.
Balogh Ferenc	1836–1913, református egyháztörténész, író, tanár, a Debreceni Református Kollégium tanára, egy évig dékánja is.
Bányik Ignác	1850–1912, jezsuita pap, gimnáziumi tanár, író (itt fordítóként szerepel).
Baudon, Adolphe	1819–1888, francia filantropista, a Páli Szent Vince Társaság általános elnöke 1848 és 1886 között.
Bäumer, Suitbert	1845–1894, német bencés szerzetes, breviáriumok, misszálék, liturgikus munkák írója, szerzője.
Baumgartner, Alexander	1841–1910, svájci jezsuita költő, író, monumentális munkája a Világirodalom története.
Bautz, Josef	1843–1917, német pap, teológus, egyik területe az eszkatológia, gúnyneve Höllen [Pokol]-Bautz volt.
Békefi (Brökl) Remig	1858–1924, ciszterci pap, zirci apát, történetíró, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a ciszterci rend történetírója, nevelés- és rendtörténeti művei forrásértékűek.
Bellesheim, Alphons	1839–1912, német pap, a Kulturkampf következtében tudományos-teológiai kutatásokat végzett és ezekben a témákban publikált. Egyik fontos területe az Angol Szigetvilág kereszténységének története.
Benisek Imre	Zniováraljai plébános, itt fordító.
Benoist, Charles	1861–1936, francia politikus, újságíró, diplomata, a parlament tagja.
Berardi, Aemilio	1831–1916, olasz pap, plébános, erkölcssteológus.
Bolo, Henry (Henri)	1858–1921, francia pap, vallásos író.
Bollo, Henrik	lásd Bolo, Henry
Boros Alán	1875–1945, bencés szerzetes, tanár, a Kisfaludy Irodalmi Kör tagja.
Bougaud, Émile	1823–1888, francia pap, író, hitszónok, Laval püspöke.
Buchberger,	1874–1961, német pap, Regensburg püspöke, egyháztörténész, több

Michael von	enciklopédikus munka szerkesztője.
Camus, Jean-Pierre	1584–1652, francia püspök, hitszónok, kora egyik legtermékenyebb írója, Szalézi Szent Ferenc buzgó tanítványa.
Cathrein, Victor	1845–1931, svájci jezsuita erkölcs- és jogfilozófus. Írói álneve: N. Siegfried.
Causette (Jean Baptista). R. P.	1819–1880, francia pap, Szent Szív misszionárius, Toulouse helynöke.
Celanói Tamás	1190k–1260k, ferences költő, hagiográfus, Assisi Szent Ferenc kortársa, jelen volt szenttéavatásán is. IX. Gergely megbízásából írta meg Szent Ferenc életrajzát.
Cesari, Antonio	1760–1828, olasz oratoriánus szerzetes, nyelvész, író, irodalmár.
Csápori (Machovich) Gyula	1858–1937, teológiai doktor, kanonok, író, több írása jelent meg a szabadjóművészetről.
Csernik Alajos	1857–1943, pap, teológus, Nagyherestyénben (Felvidéken) plébános, Trianon után is, egyházmegyei cenzor.
Csernoch János	1852–1927, csanádi püspök, majd kalocsai és esztergomi érsek (1912–1927). Nagymagyarország utolsó herecegprímása. Prohászktól pár hónappal élte csak túl.
Dahlmann, Joseph	1861–1930, német-luxemburgi jezsuita teológus, indológus, orientalista, hosszú ideig Japánban is működött.
Dalgairns, John Bernard	1818–1876, angol convertita, pap, a XIX. századi angol katolikus mozgalom egyik fő alakja, a katolikus hit védője.
De Beugny d'Haguerre, Gabriel	–
De Pierrefeu, Guy	lásd Auschitzky, Daniel.
De Smedt, Charles	1833–1911, belga jezsuita pap, hagiográfus (a szentek életrajzának kutatója és írója), bollandista. Felújította a Bollandista Társaságot és megalapította az Analecta Bollandiana-t.
De Waal, Anton	1837–1917, német katolikus pap, régész, egyháztörténész, megalapítja a római Collegio Teutonico del Campo Santo-t, melynek rektora is, Róma 1870-es ostroma idején a pápai csapatok önkéntes táborigazgatója, több régészeti ásatást vezet Rómában.
Demény Dezső	1871–1937, pap, író, zeneszerző, karnagy, gimnáziumi hittanár, az Országos Magyar Cecília Egyesület elnöke, a Zeneművészeti Főiskola tanára.
Dickens, Charles	1812–1870, angol író.
Diefenbach, Johann	1832–1911, német pap, történész, egyik kutatási területe a boszorkányság, varázslás.
Diessel, Gerhard	1854–1907, osztrák redemptorista szerzetes.
Dilgskron, Karl	1843–1912, osztrák redemptorista szerzetes.
Doctor Romanus	Lásd Winkler József.
Dosenbach, Stephan	1822–1894, német jezsuita pap, hitszónok, író.
Dressel, Ludwig	1840–1918, német jezsuita, természettudós, Equadorban tanít, az equadori elnök tanácsadója, gyóntatója.
Dudek János	1858–1916, pap, a budapesti egyetemen dogmatikatanár, a hittudományi kar dékánja, címzetes apát.
Duilhé de Saint-Projet, François	1822–1897, francia teológus, prelátus,

Dvoreczký, Jan (János)	1862–1925, cseh pap, lelkeségi író.
Egger, Franz	1836–1918, osztrák püspök, hitíró.
Ehrhard, Albert	1862–1940, német pap, egyháztörténész, érdeklődési területe a bizantológia és a patológia, a bécsi egyetem tanára.
Einig, Peter	1852–1908 német pap, teológus, író.
Erdösi (Jedlicska) Károly	1873–1945, pap, pápai prelátus, hitoktató, a Kolping című újság szerkesztője.
Erdőssy István	1870–1940, pap, plébános, Trianon után a Felvidéken szolgál.
Ernst, Josef	1863–1928, német pap, püspök, szociális kérdésekkel foglalkozott.
Evers, Georg Gotthilf	1837–1916, német evangélikus lelkipásztor, később katolicizált, teológus, író.
Fejér Gerő	1869–1958, hittanár, fiúnevelőintézeti igazgató, szentszéki tanácsos, kanonok, Majláth erdélyi püspök sok elgondolásának megvalósítója.
Fényi (Finck) Gyula	1845–1927, jezsuita szerzetes, tanár, világhírű csillagász, a kalocsai Haynald-csillagvizsgáló igazgatója. A Nap légkörének fizikájával, főként a protuberancia-jelenségekkel foglalkozott. A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, a Pápai Tudományos Akadémia tagja.
Fisher, Engelbert Lorenz	1845–1923, német pap, filozófus, teológus.
Fischer Lajos	1836–?, katolikus pap, tanár, író. Felszentelése után egy ideig áttért a református vallásra, de később újra katolikus lett.
Flammarion, Camille	1842–1925, francia csillagász, termékeny tudományos és ismeretterjesztő író. A Francia Csillagászati Társaság megalapítója.
Fonyó Pál	1847–1911, egyházi író, a katekétikai irodalomnak termékeny és kimagasló munkása.
Fraknoi (Frankl) Vilmos	1843–1924, nagyváradi kanonok, választott püspök, az Új Magyar Sion szerkesztője Zádori Jánossal, a Tudományos Akadémia tagja, az egyik legkiválóbb magyar történetíró, bőkezű pártfogója a tudományoknak, művészeteknek.
Franciscy Lajos	1862–1933, pap, nyitrai kanonok, teológiai tanár, 1906 és 1933 között a Nyitrai Szemle szerkesztője.
Franco, Giuseppe	1824–1908, olasz jezsuita, termékeny regényíró.
Franz, Adolph	1842–1916, német pap, teológus, újságszerkesztő.
Freppel, Charles-Émile	1827–1891, francia püspök, egyetemi tanár, hitszónok, képviselő.
Frick, Karl	1856–1931, osztrák jezsuita, filozófus, lelki író.
Funk, Franz Xaver von	1840–1907, német katolikus teológus, történész.
Füssy (Fuschs) Tamás	1825–1903, bencés szerzetes, tanár, író, gimnáziumi igazgató, a Szent István Társulat igazgatója. Tudományos történelmi és szórakoztató ismeretterjesztő műveket egyaránt írt.
Garrucci, Raffaele	1812–1885, olasz jezsuita, művészettörténész, a keresztény művészetek tudósa. Fő műve a <i>Keresztény művészetek története</i> , mely a kereszténység első nyolc évszázadát öleli föl.
Gühr, Nikolaus	1839–1924, német pap, lelki író.
Götzmann, Wilhelm	1867–1928.

Gregorovius, Ferdinand	1821–1891, német történész, a középkori Róma tudósa, főműve <i>A középkori Róma története</i> . Húsz évig élt Rómában, melynek tiszteletbeli polgára is lett. A pápák ádáz ellensége.
Habenicht, Hermann	–
Hamann, Otto von	1857–1925, német zoológus, egyik területe a darwinizmus.
Hattler, Franz Seraph	1829–1907, osztrák jezsuita, író, tanár, a Jézus Szíve-tisztelet apostola.
Haug, H.	–
Hausherr, Melchior	1830–1888, német jezsuita, teológus, író.
Heckner, Georg von	–
Hellenbach, Lazar B. Freiherr von	1827–1887, osztrák politikus, filozófiai és szociálpolitikai író. Az 1848-as szabadságharcban egy magyar alakulatban szolgált. Korának egyik ismert okkultistája volt.
Hennig Alajos	1826–1902, jezsuita, házfőnök, zeneszerző. Liszt Ferenc unokatestvére. Gimnáziumi tanár, a kalocsai főgimnázium prefektusa, tanulmányi felügyelője, később ugyanott lelkiatya.
Heser, George	1609–1686, német jezsuita.
Hilgers, Joseph	1858–1918, német jezsuita, Prohászka-val együtt tanult Rómában.
Hock János	1859–1936, pap, szabadelvű országgyűlési képviselő, szabadkőműves, 1918-ban, mint a Nemzeti Tanács elnöke, ő jelentette be Magyarország függetlenségét és a köztársaságot.
Horváth Győző	1867–1944, pap, kalocsai segédpüspök, író, fordító, cikkezett az elemi és egyházi népoktatás kérdéseiről.
Horváth Zoltán	A nagyszombati érseki főgimnázium tanára.
Howitt, Margaret	1839–1930, angol író, Mary Howitt angol költő, író lánya.
Höhler, Matthias	1847–1923, német pap, teológiai író.
Huck, Johannes Chrysostomus	1866–?
Hudyma Emil	1876–1950, pap, természettudományi és ifjúsági író, gimnáziumi tanár, a Medikus Kollégium igazgatója.
Hummelauer, Franz von	1842–1914, osztrák jezsuita, ószövetségi exegézissel foglalkozott, a Pápai Biblikus Intézet tagja.
Huszka Endre	–
Huttkay Lipót	1868–1936, jogakadémiai tanár, 1892-ben pappá szentelik, 1919-ben elhagyja az egyházi rendet.
Schmitz, Ignatius	–
Janssen, Johannes	1829–1891, német katolikus pap, történész, a porosz parlament tagja, egyházhű ultramontán (vagyis Rómától veszi az irányítást). Főműve nyolc kötetben <i>A német nép története a középkor alkonyától</i> , melyben a protestánsokat teszi felelőssé a XVI–XVII. századi német problémákért.
Janssens, Henri Laurentio	1855–1925, bencés teológiai doktor, címzetes püspök.
Jeszenák Gábor	1865–1938, pap, plébános, pozsonyi kanonok, Trianon után Csehszlovákiában él.
Jirmejahu dem Kleinen	–

Jogand-Pagès, Gabriel-Antoine	1854–1907, francia író, újságíró, ádáz anti-katolikus, anti-klerikális beállítottságú. 1885-ben megtért a katolicizmushoz, megtagadta korábbi egyházellenes munkáit, és a szabadgondolkodók és a szabadkőművesség ellen kezdett írni. XIII. Leó pápa is fogadta őt. Ez a megtérés viszont színlelt volt, és visszatért igazi, antiklerikális énjéhez. Írói álneve: Léo Taxil.
K. A.	–
Káanter Károly	1853–1920, szentéletű pap, kanonok, az Oltáregyesület igazgatója, Budapest apostola.
Kaulen, Franz Philipp	1827–1907, német pap, teológus, szentírástudó.
Kereszty Géza Viktor	1855–1926, kanonok, író, az esztergomi papnevelő intézet tanára, a Szent István Akadémia I. osztályának alapító tagja, 1887–1903-ban a Magyar Sion társ- illetve főszerkesztője.
Kiss János	1857–1930, pap, filozófus, egyetemi tanár, a Szent István Társulat igazgatója, a Hittudományi Folyóiratot, a Bölcséleti Folyóiratot, majd a Religiót szerkeszti. Magyar bölcséleti műszavakat alkotott.
Klinda Theophilus (Teofil)	1857–1932, esztergomi kanonok, kánonjogi doktor, érseki titkár, nógrádi főesperes.
Koch, Anton	1859–1915, német pap, erkölcs- és lelkipásztori teológus.
Kováts Sándor	1865–1921, plébános, részt vesz az egyházi zene és ének reformjában, a szegények ügyvédje, a morális és a lelkipásztorkodás tanára a szemináriumban.
Kozáry (Kasztl) Gyula	1864–1925, konvertita, pap, tanár, a Szent István Akadémia tagja.
Kraffszky József	1857–1923, pap, plébános, esperes, Trianon után Csehszlovákiában él, sokat írt a kiseddóvás tárgyában.
Lagerlöf, Selma	1858–1940, protestáns svéd író, az első női irodalmi Nobel-díjas. Művei jóságot, szeretetet, a szenvedők s szegények iránti részvétet hirdetik. Optimizmusa vallásos lelkületéből fakad. Kifejlődésére döntően hatott olaszországi tartózkodása, a katolikus nép naiv legendakincse és derült élete.
Lehmkuhl, Augustini	1834–1918, német jezsuita, erkölcssteológus, Paraguayban is élt, rendtársa, Johannes Baptist Sasse művét ő fejezte be.
Leikes, Thoma, Maria	–
Lessenyey Ferenc	1841–1913, pap, teológiai tanár, műfordító. Itt fordítóként szerepel.
Lingens, Emil	–
Mach, Franz J.	1845–?
Majer István	1813–1893, pap, választott püspök, rézmetsző, gyűjtő.
Majunke, Paul (Pál)	1842–1899, német katolikus pap, újságíró, politikus, a német Kulturkampf idején a katolikus érdekek bátor harcosa. Könyvet írt Lateau Lujzáról is, az Oltáriszentség csodájáról.
Manning, Henry Edward	1808–1892, anglikán esperes, majd – megtérve – római katolikus pap, jeles hittudós, bölcselő, bíboros, Westminster érseke, J. H. Newman mellett a XIX. századi angol katolikus egyház kiemelkedő alakja.
Marton József	1873–1917, premontrei szerzetes, irodalomtörténész, költő, főgimnáziumi tanár.

Marx, Karl	1818–1883, német kommunista filozófus, közgazdász.
Mazzella, Camillo	1833–1900, olasz jezsuita bíboros, teológus, a Gregoriana Pápai Egyetem tanára.
Menyhárh László	1849–1897, jezsuita misszionárius. Kalocsán tanár, az ottani Herbárium és botanikai könyvtár segítségével feltérképezte Kalocsa növényvilágát, hat új virágfajt talált. 1890-ben afrikai misszóba ment Zambézia. Hittérítő munkája mellett tudományos munkát is folytatott: meteorológiai megfigyeléseket végzett és növényeket gyűjtött, melyeket Európába küldött vissza. Mintagazdaságot szervezett, hogy a bennszülöttek életén segítsen.
Meschler, Moritz	1830–1912, svájci jezsuita, lelki író, hitszónok, noviciusok lelki vezetője.
Meyer, Rudolf Hermann	1839–1899, német szociál-konzervatív író, újságíró, keresztény alapokon antikapitalista.
Mihályfy Ákos	1862–1937, ciszterci, egyetemi tanár, lelki író.
Minasi, Ignazio M.	–
Morgott, Franz	1829–1900, teológus, filozófia és dogmatika tanár.
Mutschenbacher Gyula	1871–1925, pap, tanár. Itt fordító.
Nemes (Nerhaft) Antal	1855–1941, ügyvédnek készült, majd pap lett. Sok nyelven beszélt, tanár, választott püspök.
Németh Imre Gellért	1859–1938 után, pap, író, az Oktató Népkönyvtár havi folyóirat szerkesztője. Szlovák és német nyelven is szerkeszt újságot.
Nogáll János	1820–1899, pergamói fölszentelt püspök, nagyváradi kanonok, a papnevelde rektora, a Religio és Nevelés szerkesztő bizottsági tagja, filozófiai doktor, Pesten bölcsészkar hittanár.
Osvald Ferenc Richárd	1845–1926, általános helynök, nagyszombati kanonok, plébános. Trianon után Csehszlovákiában marad. Szlovák nyelven ír.
Palmer Mátyás	–
Pámer László	1869–1951, jezsuita szerzetes, 1897 és 1938 között Kalsburgban magyar nyelv-tanár, gyóntató, 1938 után Kalocsára tér vissza.
Pázmány Péter	1570–1637, esztergomi prímás-érsek, bíboros, a magyarországi ellenreformáció vezető alakja.
Pesch, Christian (Christianus)	1853–1925, német jezsuita, 15 évig tanított dogmatikát Angliában. A teológiában az ortodoxiát képviselte, a modernizmus elleni harcban jelentős egyéniség.
Pesch, Tillmann	1836–1899 német jezsuita, skolasztikus filozófus, többször elfogták jezsuita volta miatt. Hitvédő, missziós tevékenységet folytatott Németországban.
Racke, Karl	–
Rada István	1854–1927, pap, teológiai doktor, veszprémi kanonok, a Szent István Társulat tudományos s irodalmo osztálya tagja.
Ratzinger György	1844–1899, német katolikus pap, író, politikus, a szociális reform harcosa. A szegénység támogatását az evangéliumban és az egyház szociális tanításában látta. A későbbi XVI. Benedek pápa unokaöccse fia.
Romaisz Ferenc	1852–1949, prépost-kanonok, a pécsi szeminárium spirituálisa, később rektora, a tanítóképző hitoktatója, plébános.
Romanus	Lásd Winkler József.

Rousset, Matthieu-Joseph	– (a név helytelenül, Roussel-ként szerepel a Magyar Sionban).
Rütter, Arnold	–
Sándorffy Nándor	1859–1932, kanonok, a római Collegium Germanicum-Hungaricum diákja, Prohászka-val együtt tanul, bölcseleti és teológiai doktor, főgimnáziumi hittanár, író, magyar lelkipásztor Fiumében.
Sankovics Ignác	1871–1904, pap, teológiai tanár, az egri püspöki líceumban az egyháztörténet és egyházjog tanára.
Sasse, Johannes Baptist	1831–1897, jezsuita teológus.
Schanz, Paul	1841–1905, német teológus, a matematika, a természettudomány, az újszövetségi exegézis, a dogmatika, az apologetika tanára.
Scheeben, Matthias Joseph	1835–1888, német pap, a Collegium Germanicum-Hungaricum diákja, teológus, a dogmatika tanára, misztikus. Utolsó könyve befejezetlen maradt, művét Leonhard Atzberger fejezte be.
Scheicher, Joseph	1842–1924, osztrák pap, erkölcteológiai tanár, politikus, képviselő, aktív szociális témákban.
Schell, Herman	1850–1906, német pap, filozófus, teológiai professzor. Egyes reformirásai indexre kerültek, de nem hagyta el az Egyházat.
Schiffini, Sancto	1841–1906, olasz jezsuita teológus, filozófus.
Schmiedt (Schmidt) Ferenc	1867–?, 1892-ben szentelik pappá, káplán Budapesten és reáliskolai hittanár. 1903-ben ideiglenesen lemond tisztségéről és papi állomáshelyét elhagyja. Itt fordító.
Schneider, Joseph	1824–1884, német jezsuita, a Kulturkampf alatt Rómban is működött.
Schwane, Joseph	1824–1892, német katolikus pap, területe: egyháztörténet, dogmatörténet, morál teológia, főműve: <i>Dogmengeschichte</i> .
Siebengartner, Markus von	1867–?
Simar, Hubert Theophil	1835–1902, pap, tanár, püspök, kölni érsek.
Steinhuber, Andreas	1824–1907, német jezsuita bíboros, Prohászka tanára Rómában, kétkötetes műve a Collegium Germanicum-Hungaricumról forrás értékű.
Stern, Julius	1820–1883.
Stilger, Joseph	–
Stolz, Alban Isidor	1808–1883, német pap, egyetemi tanár, lelki író
Stöckl, Albert	1823–1895, német pap, újszolasztikus filozófus, teológus.
Stöhr, August	1843–1890, német orvos, tanár, parlamenti képviselő.
Stufler, Johann	jezsuita.
Sullay (Sullai) Rezső	1839–1896, pap, plébános Spácán.
Székely István	1861–1927, kanonok, a budapesti tudományegyetemen az újszövetségi szentírástan és bölcselet tanára, dékán és rektor. Egész vagyonát árva gyermekek segélyezésére hagyta.
Szemző János	1863–1923?, pap, plébános.
Szilvek Lajos	1854–1935, nagyprépost, Pécssett a skolasztikus filozófia és az ágazatos hittan tanára, író.
Tamás, Boldog Kempis	1379–1471, német ágostonos kanonok, a világhírű <i>Krisztus követése</i> szerzője.

Tamás, Villanovai Szent	1488–1555, Valencia érseke, hithirdetőket küld az Újvilágba, a szegények gyámola, gyakori misztikus ekstázisai voltak.
Taxil, Léo	lásd Jogand-Pagès, Gabriel-Antoine
Tóth Mike	1838–1932, jezsuita, főgimnáziumi tanár, 1881–1925-ig Kalocsán tanít. Hitbuzgalmi, tudományos és ismeretterjesztő-népszerűsítő szakíró, tudományos értékűek ásványtani kutatásai, az első magyar fényképészeti szakkönyv szerzője. A hazai Jézus Szíve-tisztelet egyik lelkes terjesztője, számos jellemnevelési, elmélkedési és lelkigyakorlatos könyv írója.
Turchányi György (Georgius)	1874–?, jezsuita, tanár.
Varley, Henry	1835–1912, anglikán lelkész, vándorprédikátor.
Vercruysse, Bruno	1797–1880, belga jezsuita, tevékenységének fő területei a missziók és lelkigyakorlatok.
Vucskics Gyula	1865–1913 után, teológiai doktor, tanár, nagyvárad-újvárosi plébános, az Aquinói Szent Tamás Társaság tagja.
Weber, Simon	1866–1929, német teológus, az újszövetségi exegézis tanára.
Weinel, Heinrich	1874–1936, német evangélikus újszövetségi tudós.
Weiss, Albert Maria	1844–1925, német dominikánus szerzetes, szociológus, apologéta és író.
Werdenich Endre	1871–1933, pap, teológiai tanár, a győri szeminárium rektora, győri kanonok, a Szent István Akadémia tagja.
Werfer, Albert	1815–1885, német pap, író és költő, festészettel is foglalkozott.
Winkler József	1860–1909, a római Collegium Germanicum-Hungaricumban tanul 1878–1882-ig, Prohászkaival egy időben. 1882-ben otthagyja szemináriumot. Jogot tanul, majd újságíró lesz. 1907-ben szívbjá támadja meg, Prohászka püspöki palotájában ápolják. Írói álneve Romanus.
Wolfsgruber, Coelestinus	1848–1924, osztrák bencés, egyháztörténész, udvari káplán.
Zánkay Gyula	1847–1896, pap, teológiai doktor, tanár.
Zubriczky Aladár	1872–1926, pap, hittanár, egyetemi tanár, az ókeresztény irodalom tanára, a hittudományi kar dékánja, az egyetem rektora.

1882

Camillus Mazzella: De Deo creante

De Deo creante. Praelectiones scholastico-dogmaticae, quas habebat Camillus Mazella Soc. Jesu. Editio altera. Romae ex typographia polyglotta S. C. de propag. fide. Nyolcadrét 1039 l. Ára 11 lira.

E jeles mű már csak arról is nevezetes, hogy első kiadása Amerikában látott napvilágot, ahonnan ugyan sok mindenféle áldás háramlott már a vén Európára, de scholastikus Theologia eddig még át nem szivárgott: ez utóbbi években jutott ebből is, még pedig a javából. – Valamint t. szerző úgy művei is azon iránynak hordozói, mely átlag szorosabb ragaszkodást követel sz. Tamáshoz és a scholastikához, még azon jeles hittudósoktól is, kiket különben egyes eltérő nézeteik és rendszerük dacára csakis sz. Tamás tisztelőinek nevezhetünk. Ők ugyanazon tanszéken, melyen most P. Mazella díszlik, szabad s önálló irányban dolgozták föl a theológiát s haladásuk után ítélve képesek lettek volna messze időkre kihatni, ha a tanulmányok újjászervezése törekvéseiknek kedvezne. – Sz. Tamást hirdették ugyan ők is a theologia nagy corypheusának, de a sokban megváltoztatott bölcsészeti rendszer elkerülhetlenül a theológiában is hozott magával sok újdonságot azon határok közt, hol a haladás útja a theologia előtt sincs elzárva; ehhez járult, hogy a scolastica más egyrangú vagy alsóbbrendű iskoláit is figyelembe vették, nem engedve kizárólagos uralmat senki fiának s igen nagy súlyt fektettek a hagyomány tanulmányozására, mely folytonos búvárkodásuk mellett új fényözönnel árasztá el a régi igazságot. Az alaki rész sem maradt változatlanul, hanem alkalmazkodott az új igényekhez, a régi bámulatos rövidség helyét hosszas magyarázatok foglalják el s a jelen tudomány-reflexió és rendszeresítésben kedvét lelő szelleme nagy dissertatiókká formálja az egyes tételeket.

Az újjászervezés minél tökéletesb visszatérést sürget sz. Tamáshoz, ki maga a megszemélyesített Schola, visszatérést a rendszerhez, mely a múlt tudományának édes anyja és nevelője.

Mindkét követelménynek híven felel meg P. Mazella, azért művei méltán az újjászervezés gyermekei; nemcsak a régi igazságot hirdetik, hanem a régi világos gondolkozás terminusait is hangoztatják, díszlik bennök a félelmetes Syllogismus és a jó tanítás föltéte: a distinctio. Az mi a műnek tárgyát illeti, az teljesen megfelel s kimeríti a cím által keltett várakozást, sőt még többet ad: – De Deo creante magában foglalja az Isten műveit, melyekben külre hat, azt a nagy kinyilatkoztatást, mely által minden van, ami létevel hirdeti, hogy Ő van. – Hat disputatióra osztja föl tárgyát, melyet a teremtéssel kezd és az utolsó ítélettel befejez. Talán kissé meglepő, hogy értekezve a teremtőről, ki végtelen jóságból alkotott, a könyv végén az élők és holtak bíróját találjuk föl benne, ki csak igazságot ismer: az igaz, mások másképp teszik! a t. szerző azonban e részt azért vette föl művébe, mert előadván az ember teremtését, természetfölötti rendbe való áthelyezését és esését alkalmasan fűzhette ehhez a végső dolgokról szóló tant, hogy mindezen phasisok, melyeken az ember átment és menni fog, összefoglalva könnyebb áttekintést nyújtsanak. – Különben is a t. szerző szemei előtt tartja célját: ő tankönyvet írt, mely rendszeres beosztással dicsekedjék, de egyszersmind tekintettel legyen az iskolákban elvégzendő tananyagra. A thesisek alakjában előadott theológiában mindig veszély van, hogy az alapos kérdések kitűnő kifejtésével beérni akarják, s oly sok érdekes és a tant kiegészítő részletekre nincsenek figyelemmel; az igaz mindenre nincs idő; de sok függ a berendezéstől: P. Mazella ezen tekintetben dicséretesen tér

el sokak fölfogásától; nála találunk teljes tractatusokat számos közbeszótt kisebb kérdésekkel, melyek kidomborítják a tárgy alakját s nagyobb érdeket kölcsönöznek az egésznek.

De mit szóljunk a második disputációról, melyben az angyalokról lévén szó, előkerülnek a scolastikai hírhedt vitái de loco et motu locali angelorum, de locutione et illuminatione; lehetnek-e az angyalok két különböző helyen, lehet-e több angyal egy s ugyanazon térben, átmehet-e egy helyről a másikba anélkül, hogy a közön keresztül hasson; akinek nem tetszik, hagyja ki, de ha azt is akarja tudni, mire valók az efféle viták, mondhatjuk: arra, hogy jobban értsék a közönséges, alapvető igazságokat a szellem természetéről és hívebb fogalmat alkothassanak magoknak felőle.

Még néhány megjegyzést egyes tételekről. – Az első disp. legszebb fölosztást mutat, mert a világ teremtését az általános okok szerint tárgyalja: Isten a világ teremtője (causa efficiens) örök tervrajza szerint (causa exempl.) örök dicsőségére (causa finalis.) Ez utóbbinak tárgyalása ki nem elégít, szerény véleményünk szerint talán szükséges lenne mindent szorosabban s könnyebb átnézettel a két főfelosztás alá foglalni: finis operis – finis operantis, mert ezen különböztetést kellő értelmében szem előtt tartva könnyen felelhetünk a nehézségekre. – Épp úgy a természetfölötti adomány fogalmának megállapítása, amint azt Bajus és a Jansenisták kárhoztatásából merítjük, alaposabb megbeszélést kíván; a t. szerző ezt sikeresen létesíti, hol a természetfölöttinek fogalmát általánosságban adja és az annyiszor használt természet és természetfölötti szók értelmét a sz. Atyáknál világos logikával megállapítja.

Az ötödik disp. az eredeti bűnt tárgyalja Amily nehéz a lélekölő átok átszármazása, melyről sz. Ágoston mondja: miris quidem modis sed tamen fit, épp oly jelesen van előadva, s gondolom már ezért is megérdemli a siker nem mindennapi dicséretét. Itt a scolasticus elmeél szétaprítja a bűn fogalmát, s szem elől nem tévesztve az eredeti és személyes bűn közti különbséget, keresi a bűnös akaratot, mely mindenütt lappang, hol a bűn sötétlik s melyet a született s máris bűnös kisdéd lelkében föltalálni a theologus nagy földadata. E része mint hallottuk külön lenyomatban is megjelent. Nem mondjuk, hogy verőfényes immár minden, hogy nem borítja itt is ott is a gondolatot a titok kétes fátyola, de hogy amennyire lehet, egyesíti az alaposág és világosság előnyeit. – Kívánatos azonban, hogy az olvasók figyelmét nem csak az eredeti és személyes bűn, hanem még a büntetések közt fenálló különbség is lekösse; mert a különböző büntetés szinte fontos tényező a nagy kérdés megoldásában, amint ellenkezőleg a büntetésnek egyszerűen odavetett fogalmából súlyos felhők emelkednek a derülő égen. – A keresztség nélkül elhalt kisdéddek amint nem sujtatnak érzéki büntetéssel (poena sensus) úgy a theol. határozottabb véleménye szerint a tulajdonképpeni kárhozat (poena damni keservét sem érzik, hanem bővelkednek mindazon javakkal, melyeket különben a természetes boldogság nyújtott volna. – Az ily sanctióval sújtott bűn nagyban elüt a személyes vétectől.

A t. szerző elvei szerint cselekszünk, ha nemcsak a materiával, a könyvnek tárgyával törődünk, hanem a formára, a tárgyalás alakjára is figyelünk. E nemben P. Mazzella műve valóban scolasticus könyv, mert szigorúan ragaszkodik a formához, s egyszerű syllogismusokban állítja föl az igazság élet; mindenfelé találkozunk az iskola angyalának szavaival, melyek jól kiválasztva figyelmeztetik az olvasót mély értelmükre s megkedveltetik vele a gondolatot magasztosságában a kifejezés egyszerűségét. A t. szerző elve könyvébe fölvenni más íróknak tárgyához szóló világos bizonyításait és magyarázatait. – Ezen elvével nem mindenki barátokozik meg, ki a tárgy teljes önálló földolgozását állítja föl a jó író eszményül, ki talán csak hiába való ismétlését látja abban a rég elmondottnak. – Irály szempontjából tekintve a dolgot, be kell vallani sok a citatió, többször csakis mások szavaival beszél, mi az előadás egyöntetűségét zavarja, de ez eljárás is szolgál a szerző céljának, ki nem kívánt dissertatiókat írni, hanem világosan tanítani s összeszedve az egyes auctorok fénypontjait tárgyat kellően megvilágítani. – Nem is kívánhatni többet a világos előadás

nemében; mert a tételek egyformán s ugyanazon logikai rendben épülnek, elül a kérdéses tétel jelentését és határait állapítja meg, azután következik a bizonyítás, mely scolastikus pontossággal fejlődik. – Elismerjük, hogy igen világosan határozza meg a kérdést s adja elő az odavágó magyarázatokat, csak hogy sokszor hosszúra nyúlnak e cikkek és fölöslegessé válik a bizonyítás. Különbözik a bölcsészeti érvelés teljesen kielégít, csak a theologicus bizonyítás nem érezteti mindenütt erejét, nem mintha nem foglaltatnék a fölhozott sz. írás vagy sz. atyák idézeteiben, hanem mert gyéren van kifejtve és sokan nem vonják el oly könnyen a leplet, mely mögött tiszta, derült minden. – A fogalmak és terminusok magyarázatában a tudós szerzőnek csakis elismerést szavazhatunk, mert oly ügyes kézzel nyúl a bonyolat szálai közé, hogy szinte érdeklődéssel követi az ember a zűrzavar tünedezését: példa reá a természetfölötti rend fogalmának, a teremtés és az isteni akarat szabadságának magyarázata.

A t. szerző tehát egészen a scolastikus rendszer embere, s nehezen lesz ki őt ezért méltán megszólíthatná, mert az egész vaskos könyv rendszeres, világos tételeivel legszebb apológiája, s bennünk is azt a jámbor óhajt kelti, hogy mi is indulnánk meg már ahol lehet e világ taposta úton. – Amely rendszerben annyi erő és világosság rejlik, az sohasem vénül meg, sohasem lesz nélkülözhető.

Johannes Janssen: An meine Kritiker

An meine Kritiker. Nebst Ergänzungen und Erläuterungen zu den drei ersten Bänden meiner Geschichte des Deutschen Volkes. Von Johannes Janssen. gr. 8°. (XI. u. 227. S.) M. 2.20. Geb. in engl. Leinwand M. 3.20.

Egyik munkatársunk Janssen nagy művéről írt ismertetését nemsokára bevégezi; addig bemutatjuk őt magát és a jelen füzetet, melyet ugyan bírálói számára írt, de a nagy közönség is szívesen olvassa, mert mint halljuk 5000 példány fogyott el belőle.

A német történetírás e század eleje óta az igazságnak s ezáltal a protestantizmussal szemben a kath. egyháznak többszörös elégtételt adott. Megindult ott bizonyos kitünően keresztény áramlat a történetírás mezején, mely annál nagyobb tekintélyt vívott ki magának, minél inkább világos volt, hogy a különböző vallású írók meggyőződését nem a születés vagy változatos befolyás, hanem a független kutatás nevelte, a gyakorlatban pedig sok áldozatot követelő következetesség s egész multjokkal való szakítás szentesítette. Azon szellemek, melyek elég erősek voltak arra, hogy minden kutatásaik és vizsgálataik főeredménye gyanánt a kinyilatkoztatásban való hitet tekintsék, önzetlenségükben nem maradtak a fél úton, hanem következetesen haladtak előre, s ha a reformatió táborából valók voltak, elértek a kinyilatkoztatás hordozójához: az egyházhoz. Ezen kitünően keresztény áramlat képviselője Janssen is; képviselő ő egyszermind tanítóját a nagynevű Böhmert, s emlékének szentelte művét.

Janssen Frankfurtban volt városi levéltárnok, hol régi iratokat vizsgált, másolt és történetet kutatott. Körülbelül 15 év előtt nagy szabadságidőt kért, némelyek arra magyarázták, hogy házasodni akar. Ő azonban püspökéhez ment, s arra kérte, hogy venné be papjai közé. Minthogy hittani tanulmányokkal már régen foglalkozott, egy év alatt célját elérte. Valamint másokat, úgy őt is, a reformatio kora előtti egyházi állapotok tanulmányozása vezette az egyház bensejébe. Jobban mondva a protestánsokat ezen tanulmány az egyházba vonta, őt pedig, ki katolikus volt, az oltárhoz vezette. Azóta folytatta a tanulást, s mint történettanár működik a frankfurti gymnasiumnál. A természettől kapott nagy talentuma folytán általános csodálat tárgya s e miatt beválasztották a képviselőházba is, hol a kath. szónokoknak ő szállítja a történeti érveket.

Műve lassan halad előre, eddig hat év óta három kötet jelent meg, de sokkal figyelmet gerjesztőbb volt megjelenése, semhogy barát és ellenség egyaránt hozzá nem szólt volna. – A protestans kritika legtöbb képviselőiben kendőt kötött szemre. S miután szent és gáncsolhatlan volt előtte a priori reformatio, azért meg volt adva álláspontja is a művel szemben. – De több katolikusnak fölszólalását is hallottuk, kikkel szemben szükséges volt Jansen igazolása. Kifogásoltatott kath. részről is az átmenet hiánya vagy inkább indokolatlansága a 15. és 16. század közt, és eltérők voltak a nézetek a gazdasági állapotok föltüntetése iránt, melyekre Janssen oly nagy súlyt fektet, s míg a 15. században csak áldás és jólétről tud beszélni, addig a következő korban csakis nyomorra utal. Nem maradt megjegyzés nélkül a humanismus állása és szerepe Janssen fölfogásában, melyet midőn ő annyira előléptetett, némelyek holmi kizárólagos jelentőséget gondoltak tulajdonítani neki. – Mások ismét a rövid utalásokat a reformatio egyéb okaira, miután csak mintegy közbevetve vannak néhol tartva, tagadásnak vették s a reformatio támadásának súlypontját a műben csakis a bőven kifejtett tényezőkre gondolták helyeztetve. – És sok más megjegyzés hullott a jeles író fejére, s miután manapság védeni utóvégre mindent lehet, a tübingeni kritikus Janssenel szemben Erasmustól kockáztatta, hogy ez utóvégre is nem válik az egyház szégyenére.

Azért Janssen felelete An meine Kritiker a szükségletnek megfelelőleg kiegészítő és magyarázó részletekkel van ellátva. – A könyv jobbra a protest. támadásaival foglalkozik, felelt Baumgarten Ebrard, és Kaweraunak. – Ezen protestans kritika legérzékenyebben találtatva, mivel a könyv feltűnését okozó megjelenését elhallgatni nem lehetett, szerencsétlen kardoskodásba bocsátkozott, és elhagyva a tárgyilagosság terét, az ügy védelmére a gyalázó és bélyegző kifejezések egész lajstromát állította föl: Janssen vallási rajongással eltelve fog munkájához, útját raffinirozott párdüh jelzi, mesterséget üz rendszeresített sophisticationból, halandótól kitelhetően agyonhallgatja a kedvezőtlen, számtalan átkövetkeztetést von, történelmi bűvészséget írt, merényletet követ el mindenre, mit történetnek neveznek.

A mű ilyen üdvözlése mellett pedig siettek a jámbor hívőknek ellenszereket beadni, így ír az erlangeni tanár Ebrard: „Meg kell emlékeznünk, mily kincset bírunk mi leplezetlen evangeliumunkban, hogy azon irodalmi jelenséghez elfogulatlan tekintet és bátor szívvel közeledjünk ... A könyv oly ügyesen van tervezve, hogy nem egy evang. olvasót, holmi félelem foghatna tán el; hát ha ennek az embernek igaza van.”

A protestans önértet strassburgi képviselője a rendőrségtől vár segílyt, hogy argumentálását nyomósítsa: Janssen szerinte kitartóan fenyegető eréllyel dolgozik az egyetértés megzavarásán. „Ha iránya a népben lábra kap, akkor a birodalom ereje dacára csakhamar lefelé haladunk”; s azért legjobb az író hallgatásra ítélni és könyvét megégetni.

Így szól a többi kritikus is, ki mézesebben, ki atyáskodva. – Janssen válasza már a módot illetőleg is szégyenítő elleneire nézve. Az utóbbi idők német polemikájának jellegét viseli magán, mely az igazság méltóságával győz.

Janssen, nyugodtan mondhatni, kímélőleg felel, amint történetét is kímélőleg írta, s egyes szereplők undok vonásait a háttér homályában hagyja, nehogy az igazság ijesztő alakjai a félrevezetett jóhiszeműen érzékenyen sebezzenek. – De a nyugodtság képesíti is őt a szenvedélyes támadások lealcázására, hol ezek a személyeskedés kofapiacáról a történetírás hibázgatására térnek. – „Csakis a tények föltüntetése az én törekvésem” – mondja Janssen – és ezen meggyőződésben ő egész Németország láttára sorban veszi az ellenvetéseket, és kimutatja, a vita e nemének tarthatlanságát és gyengeségét, mely csak annyiban tudta őt támadni, amennyiben az igaz tényállást elforgatta és a könyvnek fehér lapjain feketélő sorokat eldisputálni merte.

Fölhozunk mintaképpen egy evangélikus vádat és Janssen megvilágító feleletét, mely a mai történetírás vagy jobban történetírás mesterségét jellemzi s a könyv érdekes tartalmáról

fogalmat nyújt; Kawerau protestans pásztor szemére lobbantja Janssennek, hogy a kedvezőtlen adatokat kihagyta; halljuk Kawerau szemrehányását:

„Híres – úgymond – Itzer János stigmatizált berni szabó ügyében megindult botrányos pör 1509. Janssen jónak találta, a fatalis eseményt történetébe föl nem venni. – Mint igazította el ezen eljárást lelkiismeretével, azt nem értjük.” Janssen felel: „Üsse föl kérem történetem II. kötetét 50–51 lapját, ahol ez áll: A poéták, fölhasználták a reuchlini bonyodalmakat az egyházi tekintély és a Scolastikus tudomány megtámadására, különösen pedig a Domonkosok rendje ellen, melynek tagjai az összes főiskolákon a scolastica hagyományait származtatták az utódokra. Megkönnyítette e rendelleni küzdelmeket számtalan latin és német irat, mely 4 berni domonkos rendű szerzetes csalfa csodajelenések által elkövetett és máglyán törlesztett bűntényét teszi közzé. – Magok az egyházi hatóságok Lausanne és Sitten püspökei, és 2-ik Gyula pápától e célra rendelt követ vezették a pört s kimondták az ítéletet. Nyílt piacon vették le rólok papi ruháikat, megfosztották papi méltóságuktól, és a világi karnak adattak át büntetésre.” Ez idézet után folytatja Janssen „Így szoktak kritizálni, – ahol keretükbe illik, ott én nekik mindenfélét állítok, amit nem állítok, sőt néha annak ellenkezőjét fogják rám, amit könyvemben föllelhetni vagy teljesen ignorálnak fontos helyeket, és azután kérdezik: megfelel-e Janssen elbeszélése a valóságnak?”

Miután Ebrard is e megbíráhatlan bírálási módot követi, Janssen mindkettővel szemközt okiratokkal mutatja ki a ráfogások tarthatlanságát s az ezekre támaszkodó evangélikus kritizálást. Néhol egyszerűen kimutatja, hogy soha tollából nem folytak bizonyos idézetek, melyeket neki bűnül felrónak; máshol ismét bírálói magok hamisítanak okmányokat, melyekkel Janssen szavai természetesen meg nem egyeznek.

„Már pedig nekem kell mondja egy helyen a sok hamisításról emelt vádak ellen Ebrard urat hamisításról vádolnom. – Utinger Henrikhez intézett bizalmas levelében, mint azt Ebrard úrtól hallottuk, bevallja Zwingli, miszerint ő mint einsiedelni plebános a clerus elvetemültségeinek hódolva nyilvános házakat látogatott. E szavak Ebrard úr találmánya, sem az idézett levélben, sem máshol nem mondja Zwingli, hogy ő a clerus elvetemültségének hódolva járt el a nyilvános házakba, általában nem is mondja, hogy oda járt. – Mit ítélnék ily elfogulatlan kutatóról.” Ebrard úr bizonyosan nem felel, majd hasonnemű an meine Kritiker müvel.

A kath. és evangélikus olvasókra nézve pedig a könyv egész sorát tartalmazza az érdekes fölvilágosításoknak, melyeket a mű kifejtésének értékes kiegészítései és magyarázatainak tekinthetni. Az az epikai nyugalom e füzetről is elmondhatja velünk mit a strasburgi lutheranus egyetemi tanár mondott kritikájában a műről, hogy az egészét kínos tárgyilagosság (eine peinliche Objectivität) jellemzi.

Mazzella, Camillo: De virtutibus infusis

De virtutibus infusis praelectiones Scholastico dogmaticae, quas in gregoriana universitate habebat Camillus Mazzella Soc. Jesu, Romae ex typographia polyglotta S. C. de propaganda Fide. Nyolcadrét 790 lap. Ára 11 franc.

A kegyelem és a belénk öntött erények oly viszonyban állnak egymáshoz, mint a lélek és tehetségei; ha azonban valaki a lélekről és külön annak tehetségeiről akarna köteteket írni, gondolom, hogy igenis aránytalan lenne a lapok száma, mert a lelket nem is lehet másképp, mint tehetségeiben és ezek működésében figyelemre venni. A Theológiában azonban lehet, sőt kell is a megszentelő malasztot az erényektől elválasztva tárgyalni, mert az anyag bősége

a két tárgy külön megbeszélését kívánja, s amellet az elválasztott tárgyalás nem szakítja szét magát a tárgyat.

Több érintkezési pont van a kegyelem és a belénk öntött erények közt, melyek a dolog természetében bírják alapjukat, de a logikus rendet tekintve a szerző különösen egy fontos kérdés által köti össze a kegyelem és a belénköntött erények tractatusait: ő ugyanis az előbbiben a természet fölötti cselekvények alaki tárgyát vette szemügyre, mely amily kétes és bizonytalan magában, oly nehéz is, és a nehézség nagyrészt a hit erényéből származik. – Helyén van tehát e műben a nehézséget megoldani, és a dolog alapjait föl kutatni – A kutatás mélyre vezet, kérdés kérdést ér, míg végre eljutottunk oda, ahol annyi jeles hittudós eszmélőde elhallgat. Ezen kérdés eldöntése tehát világot vet a természetfölötti cselekvésekre, általok az egész természetfölötti életre és ennek elvére a kegyelemre.

Nem lehet túlzásnak mondani, ha valaki e tételeket, különösen a hitről szólókat a theologia legnehezebbjeinek mondja. Van sok nehéz dolog a theológiában, de oly nehéz és elvont mint ez, alig. Nehéz a szentháromság titka, de utóvégre a tárgy fönsége készlet, hogy bizonyos állításoknál megálljunk s elmondjuk: azt az állítmányt lehet az alanyról állítani, amazt nem lehet, anélkül, hogy átlátnók mélyebb okát. De a hit actusában, melyet mi magunk akarunk s értelmünkkel képezünk, úgy látszik kell, hogy kitaláljuk módját, indító okát. – Csakhogy épp ebben kell tapasztalnunk, hogy azon actus, melynek természete a sz. homály, melynek körébe minden, mihelyt belép, még a különben természetes ésszel belátható igazságok is homályosak lesznek, önmaga leghomályosabb, mert csakis a sz. homályon át kell az emberi észnek szemlélnie az isteni titkokat mondja a Theologia Mystica szerzője, s nemcsak a titkokat, de a világos igazságokat is, melyet a belátás mellett hinni is akarunk.

A hitigazságainak megértésére folyamodhatunk a természetes rendben előforduló analóg fogalmakhoz, melyeket tökélesbíthetünk, javíthatunk a hitből merített adatok nyomán és nem megfordítva: a hit tanait a természetes fogalmakhoz nem alkalmazhatjuk, nem szabhatjuk azon mértékre, melyet a természetes ész állít föl a saját sphaerájában előforduló dolgokról. Ezen elv határozza meg a szerző eljárási módját is. – A bölcsészet nyújtja az alapidomot az erényről, a habitusról, mintegy csonkavázat, melyet a theologia kidomborít, mely ezer alakot ölt a természetfölötti rend gazdagságában, s csak arra való, hogy az emberi észnek valami támaszt nyújtson ez új világ analóg megértésére. P. Mazzella a természetfölötti erényekről az első részben általánosan értekezik összefoglalva az isteni és erkölcsi erényeket, a következő öt részben pedig a hit, remény és szeretetről szóló tanokat tárgyalja.

Első tekintetre is a tárgy nagyon elvontnak látszik, már csak azért is, mert míg másban legalább az iránt van valami megnyugtató felelet, hogy micsoda; addig itt igazán ab ovo folyik a vita. A bölcsészet nagyon siralmas szerepet játszik a lélek tehetségeinek meghatározásában, s inkább azt tanítja, ami keretébe illik, mint a változhatlan, de föl nem ismert valót. Minél kevesebb világosságot nyújthat a bölcsészet, annál teljesebben pótolja a kinyilatkoztatás az ész tökéletlen fogalmait. – A theologia bármely bölcsészet rendszerrel szemben tanítja, hogy a természetfölötti erény nemcsak a lélek ügyessége, könnyű mozgékonyasága, melyeket gyakorlatból merít, mint a mechanikus művészetek kezelője, hanem ezektől különböző, a lélektől elválasztható tehetség. Máskülönb a természetes erény nem is tehetség, hanem csak a főnálló tehetségnek tökélye, csak könnyebb cselekvést és mozgást kölcsönöz, de nem adja az erőt, mely működik: ellenben a természetfölötti erények nem adnak könnyűséget a gyakorlatban, hanem adják magát az erőt, velők száll lelkünkbe maga a képesség, mely által a lélek a cselekvésre képesítettik. Mint megannyi új tehetség gazdagítja tehát a lelket, ahány természetfölötti erény tartja bevonulását a kegyelemmel. Ez alaptételből folyik, hogy a természetfölötti erényt Isten öntheti egyedül a lélekbe, hogy semmiféle tisztán természetes erő azt létre nem hozhatja vagy el nem vesztheti.

A természetfölötti erényektől megkülönböztetnek még a Szentlélek ajándékai, és a szerző tapintattal fűzi ezeket ide; mert a Szentlélek ajándékai mintegy betetőzését képezik a

természetfölötti állapotnak, melybe a kegyelem által áthelyeztetünk. A szerző sz. Tamás véleményét odamagyarázza, hogy a Szentlélek ajándékai eltérően az erényektől a lelket képesítik a Szentlélek különös rendkívüli indításai követésére, mintegy vitorlák, melyek segítségével a lélek a Szentlélek fuvalmát fölfoghassa és könnyen követhesse. Minden biztonnyal, amily szép és lelkes, éppoly rendezett és logicus fogalom, mert valamint az erények által a lélek alkalmassá tétetik, hogy az illető erények normája szerint tegyen: épp úgy a Szentlélek ajándékai által alkalmassá tétetik, hogy az Isten rendkívüli behatásának és sugallatának engedjen.

Az első rész ezekben föltárja a szemlélődő előtt a kegyelem állapotában élő lélek szépségét. Az igaz, hogy ezt csak a hit tanítja, de annál fönségesebb is a tannak megfelelő valóság. A lélek a megszentelő malaszt által szószerint új természetet nyer, amennyiben részesítetik az isteni természetben: ezen természetfölötti részesülés az isteni természetben hasonlónvá teszi a lelket Istenhez, átformálja azt, s ezen átalakulás alapján benső összeköttetést hoz létre az Isten és a lélek közt. – Ezen új természetben új az életelv, újak a tehetségek, új a végcél; végcélja a dicsőség vagyis Isten látása, e célra pedig tör működve nem természetes tehetségei által, hanem a természetfölötti erők által, melyeket a beléknökött erények képeznek, első sorban az isteni erények, azután az erkölcsiek. Ekkép ez az új természet az első lépés azon átalakulásban, melyről sz. János ír: nunc sumus filii Dei, et nondum apparuit quid erimus. Oly magasra emel a kegyelem, hogy magasabbra a dicsőség sem emelhet, miután a kegyelem és a dicsőség közt csak a fokokban és nem a lényegben van különbség. Az erények illetően tárgyalása tehát ügyesen és alaposan kidomborítja a lélek istenesítésének (deificatio) fogalmát, mely szó amily könnyen mondható, épp oly nehezen érthető.

A következő három disputatio a hitről szóló tant tárgyalja: a második ugyanis a hitnek tárgyát, a harmadik a hitnek mint actusnak támadását, a negyedik a hit és ész közti viszonyt tárgyalja. A theologia legnehezebb kérdéseire a hitről szóló tant kell számítanunk, amint azt már a tudósok közt való megoszlás és tétovázás mutatja. Suarez és Lugo a két sark, melyek közé a többi csoportosul. Hallottam egy tudós spanyol Jezsuitától, hogy negyven évi tanulás és fejtörés után a két vélemény közt nem tud választani. Másrészt meg más hírneves tudóst nevezhetnék, ki miután soká védte Lugo véleményét, utóvégre is ellenlábasához csatlakozott. A nehézség pedig az átmenetben van, mellyel a lélek az ész határaiból a hit régiójába lép; két ország ez, mind kettőnek megvan a maga fénye világa, de a válfalon át az út sötét s nem bizonyos és világos a felelet minden kérdésre. P. Mazzella bőven fejtegeti mindkét véleményt, de inkább Suarezrel tart. Lugo szerint a kérdés rationalisabb és könnyebb megoldást nyer a lacius előtt, de a theologus csakhamar látja a nehézségeket; azért a szerző vitatva a két vélemény érveit három pontban foglalja össze ítéletét: 1. Lugo két alapelvet vesz föl, melyek nem látszanak bizonyosoknak 2. Suarez ellen oly nehézséget sürgetnek, mely jól megoldható 3. ellenben Lugo ellen két nagy nehézséget lehet emelni, melyek az .ellenkező véleményben érvül szolgálnak. – De hogy mindennek dacára a kérdés nincs eldöntve, azt a szerző megengedi. – Bár minél nyomatékosabban kiemelni az ész és akarat föladatát a hit actusában, e kettőt ügyesen kell szétválasztani. – A hihetőség minden érve mindig csak azt mutatja, hogy hinni lehet, hinni kell, indítja az akaratot, hogy parancsolja az észnek a hitet, de a hihetőség még oly evidentiája mellett a hit hit marad, nem hiszünk, mert látunk, hanem hiszünk, mert látjuk, hogy a hit ez esetben ésszerű, és mivel Isten parancsa, egyszersmind kötelességünk. P. Mazzella különösen a hihetőség belátását, az arról való rendületlen ítéletet, melynek az észben a hitet szükségképpen meg kell előznie eléggé hangsúlyozza, de némi nehézséget vagy hiányt érez az előadás a mód megbeszélésében, melyen ezen meggyőződéshez bármely embernek félnie kell, aki hinni akar.

A negyedik rész ügyesen van beosztva. Az egyház és az ész külön feladattal bírnak a léleknek a hitre való vezetésében, s a helytelen fölfogás e részben két ellenáramot indított. Az

egyházra vonatkozólag a reformatio, az észre vonatkozólag a rationalismus tévedett; a reformatio mindent elvett az egyháztól a hit dolgában, vagy jobban eldisputálta az egyházat; a rationalismus mindent odadobott az észnek, mely pöffeszkedve ül a legfőbb semmisítő törvényszékbe. A szerző ide hozza be a canont, a sz. írás isteni eredetét, tárgyalja az inspiratiót és a vulgata authenticáját, s csak azután tér át az ész föladatára. – Újabban természetesen e kérdések bővebb megbeszélést kívánnak, és azért külön tárgyalatnak, kivonatban azonban itt is mindent föllehetni, mi más könyvek sok íveit betölti.

Nem választhatott magának a tisztelt szerző biztosabb és időszerűbb vezetőt, mint a Vaticani zsinat De Fide constitutióját, – s már ez magában véve biztosítékot nyújt, hogy a szerző időszerű maradt mind a protestantismus s annak legújabb theológiát ferdítő termékeivel, mind pedig a rationalismussal szemben. Ez utóbbit illetőleg tárgyalásának több érintkezési pontja van a bölcsészettel, ha úgy akarjuk nevezni a vallás bölcsészétével, melyet elmellőz, de föltesz, s akinél föl nem tételezheti, hogy e praambulumban jártas, annak legalább világosan értésére adja, hogy következetlenség a rationalismust a kor dühöngő bajának elismerni, vele úton útfélen ijeszteni, de nem gondoskodni az eszközökről, melyek ártalmatlanná tehetnék. Avagy van-e szüksége a theologusnak, aki e névre a legutolsó competensek közt némi igényt tart különösen időnkben a hitről szóló tanra, midőn a rationalismus nemcsak a titkokat támadja meg, hanem magát a hit actusát, hogy gyökerében fúrja át a fát, melynek eddig ágait és leveleit csapdosá. Ha igen, akkor a jó eredménynek még reménye is a philosophiához van kötve. Azt tudom jól, hogy magában a theológiában, amint az nálunk előadatik, lehet valamit pótolni, de arra a nagy lyukra nagy foltot nem találnak, s kisebb folt mellett lyuk marad az mindig.

A végső két disputatio a remény és szeretet erényét elemzi, tárgyuk, alanyuk, tulajdonságaik és céljaik szerint. Ezen erényekről való laza és homályos ismerettel szemben, melyet csak holmi ima és lelkiolvasmányokból szokás meríteni a szerző tételeit, ha még oly szívhez szólok is az érzelmet nem ismerő syllogismussal világosan és behatóan vitatja, s ha a barátság fejtegetésében Aristotelesnek is van szava, úgy az Istennel való barátságunk vitatásában a keresztény szeretet hősei: Sz. Ágoston, Bernard és Tamás nyomait követi.

A szerző újabb dicséretére legyen mondva, hogy azon részek is, melyek kevésbé vannak kitéve a tévelyek támadásának, nagy szolgálatot tesznek úgy a lelkek vezetésében, mint az igehirdetésben, mert a világos kifejezést a sz. írás és sz. atyák legszebb idézeteivel fűszerezi. A többi erény részletes fejtegetésébe nem bocsátkozik; a száraz ész e rendszeresítés által korántsem apasztja ki az erény érzelmdús forrását, csak rendezi és irányozza folyását. – Sőt meglehet, hogy néha a gyakorlati erény nem felel meg egészen a theoria szabályainak s ilyenkor szem előtt kell tartanunk Aristoteles bölcsésznek szavait: hogy azoknak, kiket az isteni ösztön visz, nem kell tanácsot kérni az emberi észnél, mert nálánál jobb és nemesebb elv indítja őket.

1883

Wolfsgruber, Coelestinus (szerk.): *Septem motiva contra Thomam de Kempis*

Septem motiva contra Thomam de Kempis. Ed. Coel. Wolfsgruber. Windobonae 1882. Typis Gymn. ad Scotos

Ily című füzetet adott ki Wolfsgruber Coelestin bencés, melyet előszóval látott el, ismertetvén benne a füzet eredetét és szerzőjét. Wolfsgruber a párizsi „Bibliothèque nationale”-ban kutatott a Krisztus követéséről szóló négy könyv szerzője után, s e járatában bukkant a kéziratra, mely nyomtatva előttünk fekszik. Csak az a baj, hogy szerzője szinte ismeretlen s majdnem úgy jár, hogy fölötte is elvitázzanak a könyvnyomozók. – Az egész füzet egyike a régi hangoknak, melyek a századokat túlélő vita újabb kitörésébe elegyednek, s azt a gondolatot érlelteti meg az olvasóban, ha már akkor ennyire voltak minden nyom kipuhatólásában, minden szó és szólás kritizálásában, a szerző gondolatai és érzelmei tagolásában, úgy nem sokat látszik haladni a kérdés megoldása, s utóvégre is ami régi, azt találjuk sikerültebb fölszólalásnak ez ügyben.

Az író a könyv fölíratában teljesen színt vall: *Septem motiva contra Thomam de Kempis*, ezen Kempis Tamást pedig ki ellen síkra száll, a többi neki tulajdonított művek szerzőjében ismeri föl úgy, hogy a tagadás ekkép hangzik: nem az Krisztus követésének írója, aki a többi neki tulajdonított műveket írta; ha valaki talán az utóbbiakat sikeresen eltagadná a most elfogadott szerzőtől, akkor akár Kempis Tamásnak is hívhatják az ismeretlent. – Ezáltal nem akarom mondani, hogy az anonym füzet minden érvét a művek összehasonlításából tehát benső ismérvekből meríti, hanem hogy a fősúlyt igenis ezekre fekteti. – Álláspontja különben is nemleges, amennyiben csak Kempis Tamást kívánja minden áron megfosztani a meg nem érdemelt dicsőségtől, anélkül, hogy valaki mást állítana föl, kinek javára szolgáljon heves csatározása.

A hét érv a következő: 1-ör az irány különbözősége, 2-or Krisztus követésének szerzője egészen németes, nem úgy Kempis Tamás, 3-or a követésről szóló könyvecske nem fér össze Tamás életkorával, 4-er erkölcsi képtelenség olyannyira sajátjává tenni, és oly ügyesen használni a sz. írás szavait, míg az író fiatal novitius s még föl sincs szentelve, 5-ör bizonyos, hogy a követés szerzője tudós theologus volt, amit Kempisről nem lehet bebizonyítani, 6-or Kempis Tamás Antwerpiai kézírata, melyet maga készített hemzseg a hibáktól, 7-er ugyanezen kézirat még számtalan javítás, törlés, áthelyezés, kiegészítésekkel ékeskedik, ami nem engedi meg, hogy ugyanezen tollnokot, szerzőnek elismerjük. A harmadik érv tehát külső, a többi mind belső.

Amily egyszerű és világos az érvek ezen föllállítása, épp oly világos és begyőző kifejtésük. Egészen scholastikus módon vitatkozik, ami nem engedte, hogy a világosság és alaposág rovására oda nem tartozó szépítő szerekkel éljen; mindazonáltal nem száraz, mert élénk és lelkesen szólal meg ügye mellett.

Az első évrre vonatkozólag megjegyzem, hogy az irányból merített érvelés más külső bizonyíték hiányában lehet begyőző, ha nem is érezteti erejét oly föltétlenül s még inkább oly általánosan, mint a külső bizonyíték. Az egyéni ítélet alapjára levén szorítva nem világos mások előtt, kik a művek ismerete, az írómodor tüzetes felismerésében nem bírnak nagy jártassággal. Ehhez is érzék kell, melyet, ha nincs, nem igen pótolhatni. Az anonym vitázó bőven fejtegeti úgy az irány helyes fölismerésére szükséges ismeretet és érzéket, mint az ítélet

indokait, melyek következtében az irályt Kempis Tamás irályától eltérőnek mondja. Megengedi, hogy sokban megegyeznek, amiért is Bellarmin szerint a Krisztus követéséről szóló könyv, az irály némi hasonlósága miatt tulajdonítatik Kempis Tamásnak; megmossa Kempis pártolóit, kik oly finom érzékkel bírtak, hogy elmondhatták: *Non rosa rosam magis redolet, quam liber de imitatione Christi similis est reliquis Thomae a Kempis scriptionibus.* Ily ítéletre csak az képes, ki az irály általános, nem jellemző sajátosságainál megállapodik s nem veti latba a kevésbé föltűnő kicsinyes, de épp azért annál jellemzőbb egyedi körvonalakat. Szerinte Kempis irályának fékét sokszor megereszti, bőbeszédű, nem ragad meg akkép s nem is indít, szólásaiban nincs meg az a nyomaték, nem oly vonzó és beható, hogy csakhamar meg ne unnók, nincs benne annyi szellem és oly hév, lő ugyan, de golyó nélkül, a fegyver füstöt okád, de nem terít le senkit, zajt csap, de megadásra nem készlet. Ellenkezőleg, Krisztus követésének szerzője, a lelkek tanítója, a szívek megindítója, kinek szavaira mint a tavasz leheletére olvad minden fagy és jég, leterül, ki dacolni akart volna. Az anonymus nem marad csak állítások mellett, hanem a legnagyobb fáradsággal készített jegyzéket közöl ezen első érv kifejtésére, mely Kempis Tamás és az ismeretlen író által tárgyalt egyenlő anyagot föltünteti; ezáltal elejét veszi azon kifogásnak, hogy Kempis Tamás Krisztus követésében más irályt mutat, mert más tárgyról szól. A jegyzék kimutatja, hogy egyenlő tárgy dacára különbözik irályuk. Az ötödik fejezetben még egy paradigmát is állít föl, mely szerint egybe kell vetni Kempis Tamás és az ismeretlen író műveit, hogy igaznak találjuk ítéletét: „Látod, mily különböző irály, lendület és szellem jellemzi e két tollat, észt, ítéletet, jellemet és természetet? Solem et lunam juxta se pariter ambulantes mihi videre videor.” – Még evvel be nem éri, hanem előveszi Kempis Tamás irályainak physiognomiáját és a barbár szólásmódokban 460 himlőhelyre ismer, melyek nagy hasonlatosság dacára az arcok különbségét eléggé bizonyítják.

A második érvet a névtelen, a mystikus négy könyv írójának németességéből meríti. Mindenki elismeri, hogy a kérdésben forgó író német volt, hanem az is bizonyos, hogy Kempis Tamás is eléggé elárulja mivoltát, annál is inkább, mert mint a névtelen hangsúlyozni szereti és mi szívesen megengedjük, Kempis Tamás nem volt hatalmában a classicus képzettségnek. Azért a második érvet csak némi kiegészítésnek vehetjük az elsőhöz.

A harmadik érv a chronológiára támaszkodik.

Éles criteriummal határozta meg Kempis életének főbb szakait, hol és mikor és mily körülmények közt tanult, lépett be a szerzetbe, a kolostor állapotát, Kempis foglalkozásait sorolja elő és mindezekben kimutatja, hogy erkölcsileg szólva lehetetlen volt ily mély nyugalmat, szemlélődést, tapasztalást, s benső szellemvilágot föltételező művet írni. Kempis majdnem koldulva vagy legalább is szolgálva tanult; egy akkor épülő kolostorba lépett, hol a Priortól kezdve mindenik előbb kapát és kalapácsot, mint a tollat foghatta kézbe, azután is könyvek másolásával foglalkozott vagy a kolostor számára vagy eladásra.

Ami positiv adat volna, az hét író tanúságára szorítkozik, kik először meg nem egyeznek egymásközt, máodszor meg senki sem mondja közülök, hogy Kempis Tamás a négy könyvet meghatározott időben írta, hanem beérik egyszerűen korának jelelésével.

Az pedig, hogy valaki akkor és akkor élt, még nem bizonyítja, hogy írt is. Még kevésbé ajánlja magát azon időszámítás, mely a négy könyv szerzését 1410-re helyezi, midőn Tamás mint fiatal ember föl sem volt szentelve; ugyan hogy osztogathat akkor tanácsokat aggastyánt színlelve?

A negyedik és ötödik érv ismét az irály megítélésére tér vissza. A névtelen fáradhatlan szorgalommal összeállította a sz. írási idézeteket, melyeket az ismeretlen szerző a legnagyobb könnyedséggel használ, fesztelenül illeszti azokat fogalmazásába, mint aki teljesen hatalmában bírja. Érv ez Kempis Tamás ellen annyiban, amennyiben ha 1410-re tesszük a négy könyv szerzését, Tamás még igen fiatal volt, és különös sugallást nem kell fölvennünk, annál is inkább, mert a következő ötödik érvben a névtelen Kempis Tamásnak a tudományból

keveset juttat. Quid enim 'an sola haec barbara vox „theologalis speculatio” qua usus est serm. VI. hominem a schola theologica procul arcet et excludit? és méltán amily barbár volt a derék schola latinismusa, épp oly általánosan el volt fogadva azon meghatározott kifejezésekben, úgy hogy nem bármely barbár szólásmód, hanem csak az elfogadott barbarismus volt szabad és tudományos, a többi neveltséges és tudatlanságot eláruló. Azért azon két szó is mérve szeje lehet a tudománynak, ha indokolatlanul holmi feneketlen scepstisnek betudni nem akarjuk. – Ha pedig Eisengrein Kempist kitűnő philosophusnak, költőnek, hírneves történésznek, kora jelesebb theologusának híreszteli, azt inkább jóakaró megszólásnak, mint komoly dicséretnek vehetjük. – Kempisben tehát a tudományt illetőleg nem találja föl a kellékeket, melyek őt a négy könyv megírására képesítették volna.

A két utolsó érv magára az antwerpai kéziratra, mely magának Kempisnek tulajdoníttatik, fordítja a figyelmet. Ezen kéziratban tömérdek hiba van, melyeket a névtelen hasonlóképpen összeállított, hiba v. i. rossz hibás kifejezés, kihagyás, azonkívül pedig számtalan javítás, törlés, kiegészítés, melyet járatlanság tudatlansággal egyesülve hozhat csak létre. – Az érv hegye éles, s gondolom átlyukasztja a már úgy is megfogyatkozott paizsot. Mert Kempis védői szerint legyen bár másolata az eredeti első iratnak, hanem mindenesetre lehetetlen, hogy egy író ki 30 év után fog újra valamely irata másolásához, annyi kézzelfogható szembeszökő hibát ejtsen, melyekért még az iskolás gyermekek is kidobolnák. Hozzájárul, hogy más iratok egészen helyesen bírják a szöveget, amiből következtethetünk, hogy régiebbek, vagy legalább, hogy más kézirat után irattak, mely amennyivel tisztább és hibátlanabb volt, annál közelebb állt az igaz szerző iratához. A hibák igazán tudatlan íróra mutatnak, mert ha nagy codexek leírásában sokat lehet a fáradság és vigyázatlanság, a szundikálás és sietés számlájára róni, hanem nem ilyeneket mint: verumptamen, volt, och; dampnosis, concilium, nichil, broch dolor – verumtamen, vult, oh, dampnosis consilium, nihil, proh dolor helyett.

Ezen érvelésre és az előbbire, melyben szerző tudományosságáról szól, meg kell azonban jegyezni, hogy nem látszik begyőzőnek lenni, nam qui multum probat, nihil probat. Ezen érvelésből folyik ugyanis, hogy Kempis Tamás korántsem birt azon tudománnyal, mely a neki tulajdonított és mindenkitől elismert könyvek írásához föltétlenül megköveteltetik; már pedig birt annyi ismerettel, mint megengedik, tehát helytelenül következtetnek a kézirat hibáiból Kempis szerzősége tagadására. S követve az anonym írmodorát mondom: probo majorem: aki több könyvet írt, attól gondolom nem szabad eltagadni, hogy legalább a Syntaxis néhány szabályát, a grammaticát s még valamit hozzá tud, különösen ha mások, bár tévesen, kitűnő bölcsésznek, nagy poetának tartják, mert valami alappal kell bírnia e dicsőítésnek; ha pedig ennyi tudományt meghagyunk neki, hogy lehet mégis, hogy oly nagy égbekiáltó hibákat követ el. Aki latin beszédekkel mond és könyveket ír, az csak meg fogja tudni különböztetni a concilium és consilium szót, tudja hogy vult és nem volt volo ige 3 személye, hogy egy broch dolor-ra nagyon is elmondhatni proh dolor – tantus error! és mégis megesett, még úgy is van, hogy Kempis Tamás antwerpiai kézírata e hibákat tartalmazza. Tehát nem lehet ebből egy író tudatlanságára következtetni, mert tényleg Kempis nem volt annyira tudatlan; fölfoghatatlan ugyan, hogy ily hibákat latin nyelvhez értő ember ejthet, de a codexek más hibamérővel bírnak mint a mi kevés soros irataink. Jobb lesz tehát e hibák magyarázására máshová fordulni, de nem a szerző tudatlanságához. Az is talán ajánlatos lenne, hogy classicus irány tekintetében ne találjunk föl különbséget Kempis és a vitatott író közt, el kell tagadni e dicsőséget mindkettőtől.

Végül megjegyzem, hogy Wolfsgruber kiadványa nemcsak Kempis Tamás szerzősége tagadását veszi célba, hanem ellentmondani akar egy újabb kritikus ezen állításának is: „die Strömung nimmt ihre Richtung in immer unverkennbarer Weise nach dem Agnetenberg,”

Atzberger, Leonhard: Die Unsündlichkeit Christi

Die Unsündlichkeit Christi. Von Dr. L. Atzberger Priester der Diözese München und Freising. München. Druck u. Verlag von Ernst Stahl. 1883

A vétek nélkül való Krisztus önmagának leghatályosabb apológiája, a vétkezhetlen Krisztus pedig a szentség eszménye és a bűnök eltörlője. – A Krisztusban való hit nemcsak nem vétkező, de vétkezhetlen Krisztust is követel.

Ezen megkülönböztetést szem előtt tartva a szerző az első részben a vétek nélkül való Krisztussal foglalkozik, a második részben tárgyalja a Megváltó vétkezhetlenségét, a harmadikban a vétkezhetlenség viszonyát az emberi természet gyarlóságához és az érdemben megkívántatott szabadsághoz.

Nem látszik-e nagyon részletesnek e tanulmány, mely talán nem érdemel annyi figyelmet! Dogmatikus szempontból a kérdés fontos, mert midőn a vétkezhetlenség okát megállapítjuk, akkor közelebb lépünk azon nehézség megoldásához, mely a vétkezhetlenség és az érdemeket szerző, a törvénynek engedelmeskedő szabad akarat közt emelkedik. Apologetikus tekintetben pedig amily alkalmas, épp oly magasztos szempontra állít, mert a bűn megrontójának az üdv szerzőjének méltó dicsérete. – A szerző dogmatikus szempontból vizsgálja tárgyát, de nem a speculatio, hanem a történelem fonalán.

Mind a vétektől való mentességre, mind a vétkezhetlenségre nézve a szerző nem is helyezhette volna kellő megvilágításba a katolikus tant és a traditio érveit, ha a történelmet figyelmen kívül hagyja. – Már a bölcsészet teljesebb tanulmányozására nézve is ajánlják a fogalmak és rendszerek egymásra való következését és befolyását, mely tényezők képesítenek az eltérések és nézletek teljesebb fölfogására. Annál inkább megkívántatik a történelem szemmeltartása a dogmatikában, hol a tan megértésére annak fejlődése, az egyház harca a tévely ellen elkerülhetlenül szükséges. – A szerző megfelelt eme föladatának, a különböző áramlatok híven és elég bőven vannak fejtegetve, és a sokszor nagyon is elágazó tévelyben el nem veszi tárgyának fonalát.

Midőn a Scolastika korszakához ért, a tárgyalás, jóllehet történelmi marad, speculativ színezetet nyer. – A különbség, mely az egyházatyák által kezelt tanmód és a Scolastika közt észlelhető, a műben is kifejezést nyer. Mert az egyházatyák, minden alkalommal az egész Krisztust az élő Istenembert állították a még oly részletező tévelyek ellenében, míg a Scolastica rendszeresített, nem csak azt kutatja, ami van, hanem ami lehetséges, nemcsak egy közelfekvő, az idő körülményeknek megfelelő okot állít föl gátul a tévely árama ellen, mint azt az egyházatyák, kik a harc tüzeben álltak, tették, hanem megvonva magát a biztos sáncok mögé theoriát alkot a támadás és védelemről. – A szerző e téren is kimerítő. Valamint a scolastikát megelőző korban a különféle tévelyek viszonyát tárgyalja a vétkezhetlenséghez, úgy a scolastika korszakában a különböző iskolák állását jellemzi, – nem hagyja kritika nélkül a kevésbé valószínű tanokat és a Scotisták, Vasquez, Lugo véleményét joggal rosszallván az egyház tanával leginkább összhangzó és általánosan elfogadott magyarázatot és okadatolást vallja magáénak.

A harmadik rész a fölvetett természetnek gyarlóságát egyezteteti meg a vétkezhetlenség minden gyengeségen fölüllálló sajátosságával. E részben leginkább a Monotheleták tévtana és harcaik vetnek fényt az egyházi tanra. Különben ezen rész alapos tanulmányt követel, nem annyira a tárgy nehézsége, mint a könnyű zavar elkerülése miatt. Krisztus szabadságára vonatkozólag, mellyel érdemeket szerezhettek, és jóllehet a törvényt, a parancsot át nem hághatta, engedelmissége által mégis érdemeket gyűjthettek, a műben az éltérő vélemények nagy számával találkozunk, és a szerző választ magának egyet, mely ítélete szerint a nehézségeket megoldja.

Két észrevételem van e két fejezetre, az első, hogy más vélemények szerint is lehet a hitágazatot védeni, és a szerző röviden emelt ellenvetéseire nem hiányoznak feleletek, a második, hogy helytelenül mondja valaki, miszerint a cselekedet lényegére nézve szabad lehet in concreto. Ezen különböztetésre csak az elvonás képesít és jogosit föl; midőn a cselekvés valósággá lesz, akkor nincs többé elválasztó vonal húzva a lényeg és a körülmények közt, hanem az egységes cselekedet szabad lesz, ha csak körülményeire nézve is a szabadakarát hatalmában állt, mint a vértanúk halálát szabad önfeláldozásnak dicsóítjuk, jóllehet a halál oly szükségesség, mely fölött nem rendelkezik a szabad akarat. Néhány sarkalatos görög szó magyarázata, melyek a vitákban lemmákként szerepeltek, helyén van és sikerült.

Cesari, Antonio: I Fioretti di San Francesco – Kaulen, Franz: St. Francisci Blütengärtlein

I. Fioretti di San Francesco. Testo dilingua secondo la lezione adottata dal P. Antonio Cesari. Milano. Casa editrice italiana di M. Guigoni. 1837. – St. Francisci Blütengärtlein. Deutsch von Dr. Franz Kaulen. Zweite Auflage. Mainz Kircheim 1880. Nyolcz.

„Amidőn a jó sz. Ferencz még e földön járt, oly nyilvánvaló volt szentsége, hogy az észnélküli természet is bizonyoságot tett róla ... És ahová lábát tette, ott mindjárt virágcsák sarjadoztak és illatoztak tanúskodván az erény illatáról, mellyel sz. Fer. ékeskedett. És történt idők múltával, miután sz. Fer. ez életről elköltözött, hogy a virágcsák is elhaltak, és nem maradt más emlékeztető jel sz. Ferenczre. Akkor föláll vala egy öregebb barát és mondja: Sokkal gyönyörűbb virágok az épületes beszédek és a csodás tettek, melyeket sz. Ferencz viselt vala, s azért akinek Isten tehetséget adott, az pergamentumra írja azokat ... És ők mindnyájukat összeírták, és a könyvet sz. Ferencz virágainak hívták.”

Röviden és elmésen adja elő e sorokban a német kiadás előszava a könyv eredetét, s ha nem is egészen tárgyhiű talán az eredet magyarázata, legalább illik a címhez. A könyvhöz úgy látszik soha sem kellett commentár, mert az az egyszerűség és nyíltság, mely az egészen előmlik, olyan, mint a forrás vize, melyben a szem meglátja a homok szemet és fenekén kísérheti a felszínen úszó buborék árnyékát. Azért fölösleges volt minden magyarázat, mely csak zavarná a szelíd nyugalmas hangokat; nem is illik a szerény kis képhez, ha remek mű is, óriási ráma.

De mivel néha nagyon is eltérők a vélemények a világos vagy világosaknak látszó dolgokban is, azért a könyvismeret és értelem érdekében jó lesz e műről valamit szólni, s ha többet mondok, mint amennyit e helyen tán szabad, nem fog ártani az ismeretnek, ha rovására szolgál is az ismertetőnek; mivel pedig rosszálló nyilatkozatok is hallhatók, különösen szükséges az álláspontot megjelelni, melyre a tévedni nem akaró ítéletnek helyezkednie kell.

A Fioretti di S. Francesco című könyvecske nem viseli magán szerzője nevét, s e részben hasonló a mystikus irodalom egyéb termékeihez, melyek, mint a Krisztus követéséről szóló négy könyv, titokban tartják, hogy kitől származtak. Mystikus már az első lap, mert rejtőzik a szerző, halljuk a hangot, de nem látjuk a szólót. S e homály jól illik azon szellemhez, melyben e könyvek íratnak. Ezen szellem az önmegsemmisülés minden tehetségünkben, hogy Isten legyen minden mindenben, hogy az ő világossága legyen az ismeret fénye, az ő szeretete adjon szívemnek érzelmeket. Ész és szív elhagyja akkor működése természetjelölte utait, és más fensőbb behatásnak enged, mellyel szemközt az egyed inkább szenved, mint cselekszik. Az íróban is inkább e fensőbb behatás diktálja a sorokat, mint ő maga. S azért egyedisége háttérbe vonul, nevét nem tudni.

De a kutatás szabad. A mű úgy látszik a 14-ik század első felében íratott. Szerzőjéről ekkép szól a Dizionario di opere anonime e pseudonime di scrittori italiani. Lo Sbaraglia

inclina à credere autore di questà leggenda un frate Giovanni di S. Lorenzo dalia famiglia Marignolli, ma è opera di più antichi autori forse cavata dal Floretum del P. Ugolino da S. Maria.” – Az első olasz kiadást 1476-ban Lunordo Longo rendezte, ki Vicenza sz. Pál templomának plébánosa volt. Bárki legyen is a szerző, vagy jobban mondva összeíró, alkalmasabb lesz ezen kutatást máskorra bízni. Szemeim előtt lebeg a Kempis Tamás ellen érvelő anonymus vallomása, ki az efféle kuttatást, quaestio scandalosának mondja. De ha nem is botrányos, legalább kevésbé fontos, különösen ha valamivel alább kifejtendő véleményünket tartjuk szem előtt, mely szerint ez elbeszélések szerzője maga a nép és a hagyomány. Helyén van azonban előbb a tartalom ismerete.

Sz. Ferencz virágai jelenleg öt csoportra vannak osztályozva. Az első rész tartalmazza sz. Ferencz életét és csodatetteit, hozzáadva más kitűnő társai csodáit; a második rész előadja sz. Ferencz sebei történetét; a harmadik és negyedik rész Inniperus és Aegidius rendtársak életét; s végre az ötödik részben az utóbbinak oktatásai és épületes beszédei közöltetnek.

Ezen csoportokban az egyes elbeszélések közt nincs összefüggés, elszigetelten állnak egymás mellett, mindenik a maga egyszerűsége és szépségében. Virágok ezek, melyek nem díszelnek holmi németalföldi mesterségesen kicirkalmazott kertben, hanem az Istenalkotta virányokon nőnek, ahová őket a természet elveté, s változatos színekkel nem játszik a hatást hajhászó művészet: nincs tehát a tartalomban szigorú rend, s az egyes részek nincsenek határozott, előre megállapított terv szerint kidolgozva.

Még inkább meggyőződünk erről, ha az egyes részeket közelebbről szemügyre vesszük.

Egyszeri átolvasás után mindenki meggyőződik, hogy e remek elbeszélések nem oly módon íratnak, amint egy egységes mű íratni szokott; e virágok szerzője csak annyiban egy, amennyiben egy s ugyanazon szellem termékenységből fakadnak. Sz. Ferencz, Isten seraphikus szegénye alkotta maga köré e világot, melynek melegében e virágok nyílhattak, s azért mind feléje fordítja kelyhét vagy bokrétáját, mind neki tulajdonítja szépségét, pompáját, ha mások is a szereplők, mint Paduai sz. Antal, Inniper, Egyed s a fejlődő rend egyéb tagjai, azért életük, szavaik, tetteik sz. Ferencz virágai, mert az ő szelleme nyilvánult ő bennük. Csak egy pillantást kell vetnünk sz. Ferenczre és korára, hogy e virágok kertészére ismerjünk. Sz. Ferencz maga járó-keelő csoda volt, un prodigio ambulante, és a töredelem szigorában, mellyel bűnösnek, a többivel egyenlőnek ismerte magát, és a szegénység iránt rajongó szerelmében, mely által mindenek fölé hasonlíthatatlanul emeltetett, rejlett ez erőteljes alak kelleme is.

Sz. Ferencz a népnek szentje volt, ki úgy szólván fölfoghatatlan jelenséggé vált élete és túlvilággal való érintkezése által, s mégis legjobban érté a nép szükségeit és szenvedéseit, kezéből jól esett minden; ha ő velük szenvedett, édes lett a keserűség is. Midőn bejárta Olaszországot, mindenütt nyomokat hagyott szentsége, melyeket a nép híven megőrzött. Assisi Ferencz szentségét és Istenfönségét magasztala bennök. Mi természetesebb; minthogy a szeretet az idők múltával a legforróbb kegyelet és leghűbb emlékezettel párosult. De az emlékezet, mely nem akar szárazon referálni, nem tartja magát a tények sorompói között, az emlékezet, melyet a kegyelet emel, szárnyakat ölt, s midőn magasán röpül, elfelejteti a föld porát, mely mindenre száll, mindent ellep, ami lent történik, szükségképpen másnak festi a múltat, mint a küzdelmekben lefolyó jelent.

Ilyen volt a népnél sz. Ferencz emlékezete; nem volt meddő, hanem termékeny, nem volt őrzője a hagyománynak, hanem alkotója új vonásoknak, szóval az emlékezet költészet is lett. Midőn Umbria szép völgyeinek lakói és a Labina juhász népe sz. Ferencz tetteit mesél, észrétlenül is említett egyet-mást, amit az unoka elkülönözve, még csodásabb fényben tüntetett föl gyermekei előtt. A szentnek Istentől vett ereje tette le ez elbeszélések alapjait, a hír és tisztelet, mely vagy csak nagynak jár, vagy ha nem, a kicsiből is nagyot alkot, alakította és formálta azokat, s a kegyelet megőrizte és csodálja bennük sz. Ferencz szellemeinek költői nyilvánulásait.

Sz. Ferencz virágai tehát oly talajon nőttek, melyet egy hálás nép kegyelete és szeretete öntözött.

Ha a szájról szájra járó hagyomány ily körülmények közt foly be elbeszélések keletkezésébe, ha ez sugalmazója a tollnak: mely azokat megörökíti, tisztában vagyunk ez elbeszélések szigorúan történeti értéke iránt, valamint útba igazítjuk azok ítéletét is, kik a történeti igazság és hűség mérvesszejével kezükben, akarják a mű becsét meghatározni.

Az emlékezetnek, mely költészettel egyesül, nincs joga a történelmi tekintélyre és az ennek megfelelő hitre. Ki akarná tagadni ezt? Aki sz. Ferencz csodáiról kritikus ismereteket, biztos tudomást akar szerezni, annak nem szabad a Fioretti-kből meríteni, a virágok koszorúba valók, s elhervadnak a kritika fagyában. De épp oly téves eljárás, ha valaki a Fioretti című elbeszéléseket a történet igényei szerint ítéli meg. Negatur suppositum pedig ennél nagyobb baj nincs az érvelésben. Egészen más álláspontot kell tehát választanunk, e kis művek megértése céljából, melyet nekünk eredetük főntebb kifejtett természete kijelöl. Van a Fiorettiben sok történeti adat, de kiválasztásuk nem az elbeszélés hitelessége folytán történik, hanem más tényezők által, melyekre a Bollandistáknak van gondjuk.

Azt mondom tehát, hogy a Fioretti di S. Francesco elbeszélések, melyek elragadó, egyszerű nyelven írvák, nem bírnak történeti beccsel, s azért ne járjunk ily igényekkel olvasásukhoz. Hanem egészen más téren mozognak, mint amelyek egyesítik magokban a költészet mindkét nemű tárgyát.

A költészet ugyanis a való, vagy az esetleges lét törvényei szerint kigondolt tüneményeket, szép ábrázolásban adja elő. S így azok élénk szemléletét, s az érzék fölött való szépnek élvezetét eszközli. A Fioretti-ben van sok való történet, van több, miről nem tudjuk való-e vagy sem, mindkét tárgy művészileg összefoglalva, az épületes iratok vagy költemények egyik legszebb termékét adja.

Sz. Ferencz virágai igazi költemények. – Három forrásra utalhatunk, melyekből ez elbeszélések költői szépsége foly. Az első maga sz. Ferencz megjelenése, ő ez elbeszélések hőse, a legköltőisebb alak, mert benne a természetfölötti szép, a legélénkebb színekben van kifeezve; a szónak nem kell mást tenni, mint egyes vonásait híven ecsetelni, hogy költeménnyé válják. Az a lélek, mely annyira kivetkőződött minden földi burokból, sokkal magasabban szárnyalt, hogy sem föllengzőnek ne mondassék. S ha Orpheus, mert egyike volt az elsőknak, kik a költészet hatalmával fölléptek, a mese szerint az élő és élettelen természet uralkodott; nem bír-e hasonlóképp a költészet csabjával, kinek a természet nem mese szerint, hanem valósággal engedelmeskedett, aki előtt hódolva meghajolt a madár és a gubiói farkas.

A második a természet iránt való vonzódás: Ferencz gyöngéden érző szíve, és nagy rokonszenve minden természeti tünemény iránt, életet és lelket öntött minden virágba, értelmet minden állapotba, és oly gazdag világot állított maga köré, mely a legdúsabb és a legáradozóbb költészetre nézve is kifogyhatatlan. Nem lehet megindulás nélkül olvasni azon bensőséggel írt fejezeteket, melyek sz. Ferencz érintkezését az okatlan természettel beszélük: a XXI. fejezet szól „a legszentebb csodáról, melyet szent Ferencz művelt, midőn a nagyon vad Gubbiói farkast megtéríté”; a XXII. fej: mint szelídíté meg sz. Ferencz a vadgalambokat; a XVI. fej: mint csendesíté le sz. Ferencz a fecskéket. De amily kedves mindezen szép vonás, épp oly kevésbé erőltetett és keresett, hanem természetesen beleillik azon képbe, melyet eszményít. Mivel sz. Ferenczről van szó, mindenki elhiszi, aki a szent szellemét ismeri.

A harmadik forrás közös; mondják ugyan is, hogy a költészetnek legélénkebb forrása a szeretet; és kárt vallana, aki tagadná. Az érzéki szeretet épp úgy fakasztja a költészet forrását, mint a természetfölötti, az Isteni szeretet, s ha nagyon különböző is irányuk és céljuk, ha az egyik az édenbe lejt, másik egy büzhödt mocsárban akad el, azért mégis közel, nagyon közel fekszenek forrásaik a szívben. Sz. Ferenczet az isteni szeretet hevíté, egész élete és minden emléke e szeretettől van áthatva, s azért ő benne támasztotta az Isten szeretete lantosát, s nem

tagadta meg a költészet hangjait azoktól, kik e szeretettől hevített élethez s alakhoz közelednek. – Azért van a Fiorettiekben annyi költői szépség, annyi meleg, annyi bensőség. Hozzá kell vennünk még az élő hitet és a hitélet csodás erényeit, melyek nem e földről valók, s ha pompájukban föltűnnek, az embereket a földön idegenekké teszik. Ez a szellem kifejezést talál a Fiorettikben, sajátja volt azoknak, kik Ferenczel érintkeztek, sajátja volt a népnek, mely oly találóan választá a szavakat s fűzte a mondatokat s megtoldotta a tényeket.

Szabad most mindezekből egy fontos következtetést vonnunk, a feleletet azon kérdésre, miben áll ez elbeszélések tárgyilagossága, igazsága, mely szükséges alapja a lelki olvasmánynak, – különben hatása biztosítva nincs. Fra Angelico jeles festő volt, de nem embereket, hanem angyalokat festett ő mindenütt, alakjait nem hevíti szenvedély, tiszta ártatlanság ömlik el rajtuk; nem hisszük, hogy valaha ilyenek léteztek, de tudjuk, hogy az ártatlan festő szívét a kifejezett szép vonások díszíték: épp így van ez a Fiorettikban, melyek lelke az érzelem és színeik a szavak. Ha nem történt minden úgy, amint az elbeszélés közli, de a szellem, mely ott kifejezést nyer, és a kifejezés, mely oly találóan megfelel az érzelemnek, magasan hirdetik, hogy a hittől áthatott mély és gyengéd érző lélekből erednek.

S ebben áll a műnek becse, és ebből folyik hatása, ha mint lelki olvasmányt, mint épületes könyvet tekintjük. Sok költészet mellett nagy realitással bír, mert ecseteli sz. Ferenczet, amilyen volt, aminő benyomást tett a népre, mely vele érintkezett. Hű tükör, melyben a nagy, sz. alak visszaverődik; és azért buzdít, int, tanít, áld, megszegyenít, hogy oly messze állunk, s mutat az érzületre, mellyel bírni kell annak, ki a hitből él. Csupa áldásos benyomás és reális alappal bíró kellékei minden lelki olvasmánynak.

Ha a lélek behatol azon alázat és egyszerűségbe, azon hit és önmegsemmisülésbe, mely az elbeszélésből sugárzik, megifjodva, megtisztulva jön ki, s élénken érzi, hogy van a léleknek, a szívnek még más világa, más napja, más melege, azon kívül, mely a természet körén belül föllelhető. S lesz e jobban biztosítva egy lelki olvasmány hatása, mintha azt mondhatni róla, hogy a lelket az érzékvilágból kiemeli, nem az ábrándok szárnyain, hanem a keresztény erény meredek ösvényén. Mert arról nem szabad megfeledkeznünk, hogy a költészet dacára, melyet az erény szépsége szükségképp elhint, az elbeszélés nem veszi el lábait alól a valóság alapját.

Egészen helyes fogalmat nyújt az egyes erényekről például a szegénységről, az alázatról; helyesen fogja föl mibenlétüket. Tapintatos a szellemi ajándékok megítélésében (*discretio spirituum*); a contemplatív életben is, nemcsak a világot kerülő elvonultságot állítja elő, hanem a tette képes és készülő buzgalmat is.

Az elbeszélések költői iránya még egy fontos megjegyzésre jogosít. A legkomolyabb költői alkotásokba is elvegyül sokszor a comicum. Mi komolyabb, mint az a gothikus dóm, mely a vallásos érzület, a religio megtestesülésének mondatik, s mégis hány benne a comicus törpe bohócalak, nevetséges torzkép? nem akart-e Dante nevetetni a pokol harsonája által? és a régi passiójátékok sem nélkülözhatték a tréfát, az üzérkedő Judást bízták meg vele. Ha mi az elbeszélésekben többet ezen művészeti igény és természetes következmény rovására íránk, lehetne-e az ellen kifogás! Talán fölismerheti a művész a költészet e természetes hajlamát a gubbiói farkasról szóló legendában, ahol az elbeszélés észrevehető gyönyörrel tartózkodik e kellemes és tréfás jelenet ecsetelésénél. Ugyanezt írjuk Iuniperus testvér egyes tréfáiról, melyeket a mesélő nép Inniperus csodás és szent egyszerűségével megegyeztetetőknek vélt. Akkor eltűnik a botrány köve, mely egyik másik kritikus olvasó lába elé gördül. De a criticismusnak szükségképp kell itt egy szende intelmet adnunk. Ha biztosan tudnók, hogy az egyes csodás történetek, melyek látszólag nem épületesek, a sz. Lélek sugallata folytán származtak, vonakodnánk-e főnakadó megbotránkozó ítéletünket szabályozni, fensőbb igazságok szerint irányát meghatározni? Mindenesetre nem. Ahol az indító ok nem bizonyos, ott a határozott ítéletnek el kell maradnia, vélekedésünkre pedig az óvatosság fékét kell vetnünk. Sok volt már a világ előtt botrányos és nem épületes, – amit az

életszentség fényesen igazolt. Ha korántsem védem az erényt, mely különösen a negatív parancsok megsértésével keres valósulást, azt mégis hangoztatom, hogy, mint a szentek életéből, különösen a sz. egyszerűséget illetőleg kitűnik, kevesen vannak, kik a határvonalat húzni képesek. Ismétlem Aristotelesnek a bölcsésznek mélyértelmű szavait: hogy azoknak, kiket az isteni ösztön vezet, nem kell tanácsot kérni az emberi észnél, mert nálánál jobb és nemesebb elv indítja őket.

Az elbeszélések objektív megítélésére mindenezen észrevételeket szükségeseknek tartjuk, ezek szem előtt tartásával olvasásuk, melyet sokban a régi nyelv zamata fűszerez, élvezetet nyújt. – Kaulen német fordítása legalkalmasabb a régi olasz nyelvezet pótlására.

Ezen nézpontra állva nagyra becsüljük ez elbeszéléseket, gyönyörködünk ez ismeretlen kéz által ültetett virágok színein s illatán, törekszünk elsajátítani az alázat és élő hit érzelmeit, melyek belőlük sugároznak, s mint kritikusok sem mondunk ellent, sőt elismerjük Pope mondását: A képtelen csodán én bájt nem ismerek, amit nem hiszek, lelkem nem indítja meg; de hogy valaki megkülönböztesse a képtelen csodát a valódi csodától, és kiválaszthassa azt, amit hinni lehet és kell, ahhoz nem elég angol deismus vagy positivismus, hanem szükséges mély tanulmány és keresztény bölcsészet s theologia által kiképzett criterium.

Dalgairns, John Bernard: Die heilige Communion. Ihre Philosophie, Theologic Praxis.

Die heilige Communion. Ihre Philosophie, Theologic Praxis. Von John Bernard Dalgairns. Priester des Oratoriums des h. Philippus Neri zu London. Zweite Auflage. Mainz. Kirchheim. 1882. Nyolcadrét 500 lap.

A szerző angol convertita; született Guernseeben 1818-ban. Mint Newnam jó barátja azon komoly iránynak hódolt, mely az angol jeles tudósok jobbait az egyházba visszavezette. Dalgairns 1845-ben convertált, és miután Rómában az Oratóriumba lépett, 1845-ben visszatért hazájába.

A mű lelkesült meleg hangon van írva, és rendületlen meggyőződés sugallja a sorokat. A tudomány és a hit karöltve lép föl benne s mindkettő azon különös előnnyel dicsekszik, hogy erejük számtalan harc és küzdelemben lőn győztesen próbára téve. Nem a kiskorától fogva szent, hívő, tagadás és káromlástól ment körben nevelt férfiú meggyőződése és tudománya beszél itt, hanem a magára hagyatott kutatás szólal fel, mely a hagyomány és történelem fonalán az Isten kegyelmének vezérlete alatt jött az igazság birtokába.

A mű három részét a címlap mutatja be. Az első rész az oltáriszentség philosophiáját, vagyis azon oldalakat világítja meg, melyek által az oltáriszentség a bölcsészet tanaival érintkezik. Nem tételezve föl a rendszerek ismeretét, az első rész nehéz és kevésnek van szánva, jóllehet a rationalistikus mozgalom mind tágabbra vonja szét a kört, melyben az előadott ismeretek szükségessége követelően lép föl. E körben helyt foglal mindenekeelőtt a papság. Tagadhatlan, hogy a papnak nemcsak rendületlen hittel kell bírnia az oltáriszentség iránt, hanem szükséges, hogy az intellectualismusnak a korszellem által nagygyá növesztett kételyei és kérdéseire is megfelelni tudjon. Nem elég most azt mondani: Isten előtt minden lehetséges; ez nem elegendő praeambuluma a hitnek ott, hol az ész éppen műveltsége és ismeretei gazdagságában látja a hit akadályait. Mert a modern természettudományok neveltje méltán megfelelhet: a lehetetlen nem lehetséges Isten előtt sem; már pedig lehetetlen, hogy a test térfogat nélkül létezzék, tehát lehetetlen az oltáriszentség. Ez esetben egyedül a bölcsészet nyújthat segédkezet; mivel ez tisztázza a test lényegét, a testnek a térfogathoz való viszonyát, a térfogat és kiterjedés mibenvoltát. S ha nem is tudjuk bizonyossággal kimutatni, miben áll a test lényege, célunkhoz vezet annak fölismerése, hogy a lényeghez a térfogat nem tartozik, s ennél fogva a lényegtől Isten akarata szerint elválasztható.

Dalgairns nem csatlakozik egyik rendszerhez sem, beéri ő avval, hogy kimutassa, miszerint úgy az ó-, mint az új bölcsészeti irányok és tanok érintetlenül hagyják az oltáriszentség titkát és összhangban állnak lehetőségével, kezdve Aristotelestől Kantig. „A folyomány, melyet vonok az, hogy a kiterjedés lényegében vizsgálva és az anyag semmiesetre sem egy s ugyanazon fogalom, s bebizonyítom ezt az által, hogy kimutatom, miszerint az ellenkező véleményt sok elsőrangú tudós tanítá. Céломra nézve elégséges, hogy ily tanok vannak elfogadva, anélkül, hogy a különböző iskolák párthívének valljam magamat.” Elismeri, hogy nagy hajlama van a tanok iránt, melyek a „velünk született fogalmak,” „a szükséges igazságok,” „a közvetlen ismeret” s más eféle elnevezések alatt hirdetik, hogy az erkölcsi és metaphysicai igazságok csiráit Isten fekteté az emberi lélekbe. A szó alatt tévely lappanghat, e részben szent Tamáshoz kell szegődnünk s az újabbkori bölcsészek és Gerdil állításait túlzóknak nyilvánítanunk. A bölcsészeti rész alapvető kifejtése után gyönyörrel mélyed el a theologia magasztos tanaiba, mely az oltártitkában nemcsak kutat és tanít, hanem egyszersmind gyönyörködik. De ha a legszárazabb scolasticus szíve érzelmeit vegyíti syllogismusaiban, midőn e titokról elmélkedik, mennyivel érzelmesebb és gyengédebb és melegebb a szerző, ki azon nagy előnnyel is dicsekszik, hogy mindezen tárgyalásokon át nem veszi el szemei elől a szentség gyakorlati célját, Istennek e titok alkotásában követett tervét; Isten mindenhatóságát és műveit szeretetéből eredzeti, azokat céljaira vonatkoztatja s mindezen tényezők által a hitnek, mely szeret, nyújt tápot.

Az oltáriszentség philosophiája és theologiája után áttér az áldozásra, és miután világitásba helyezte az egyház múlt századainak gyakorlatát, szabályokat ad az áldozás gyakorisága iránt. Az egyház főállása óta csak négy században mondható ritkának a szent áldozás. Akár az előadást, akár az alapos tudományt és a gazdag ismereteket veszem tekintetbe, csak dicsérettel halmozhatom el. Az áldozás története oly vonzóan és élénken van előadva, hogy az olvasó csakhamar föltalálja magát az egyház messze vagy közel múltjában, és érzi a szellemet, mely onnan feléje leng. Nincs a könyvben azon pharisaeusi irány képviselve, mely a régi egyházat a földről elemeli és oly állást jelöl ki számára, mellyel csak egy jansenista vagy mindenesetre a jelennel elégedetlen bujdosó képzelmében bír. Helytelen az elv: hogy a keresztények azért áldoztak valamely korban gyakran, mert szentek voltak; helyesebb ez: akkor áldoztak többször, mikor nagyobb és folytonosb veszélyek közt éltek. S mi lesz akkor a következtetés, ha korunkra alkalmaznók a tételt. Az, hogy korunkban a szent áldozásnak gyakori fölvétele a buzgóság nélkülözhetlen kelléke, s ahol az nem történik, ott vagy nincs vallásos hitélet, vagy a lelkiatyák tudománya és belátásában van hiány, melyet az öntudatlan rigorismus megközelíthetlen fönségével tölt el. Átszövődik az egészen a helyes mértéket tartó erkölcsstan jeligéje: Sacramenta propter homines és hozzátesszük peccatores. – „Finom Pelagianismus rejtőzik mindazon, a tökéletlenek gyakori áldozása ellen kockáztatott állításokban. Sokak theologiájában a tannak, hogy Isten kegyelme nélkül semmire sem vagyunk képesek, nincs gyakorlati értéke; úgy éreznek és tesznek, mintha minden tökéletlenségük tőlük függne... A szent áldozás többet fog eszközölni, mint sok erőlködés.” „Nem szükséges, hogy minden tökéletlenségünket már legyőztük legyen, elég lelkesen akarnunk és kívánnunk a szabadulást. A gyakori áldozó legyen a vágynak embere.”

A túlzás ellen mindkét részről biztos gátakat emel, támaszkodva az egyház tanára és a kor szükségleteire. Kijelöli az oltáriszentség helyét a modern társadalom minden rétegeiben s útmutatásokat és elveket nyújt, melyek nyomán az egyház életteljének hathatós eszközével, az oltáriszentséggel befolyhasson, erősítve, vigasztalva, buzdítva, éltetve az élet küzdelmeire. Az utolsó fejezeteket, melyek a könyv tekintélyes részét képezik, bárkinek a legmelegebben ajánljuk; ezek: A szent áldozás története. A szigor és a rigorismus. A tökéletlenek áldozása. A határvonal a szent áldozásban. A bűnösök szent áldozása. A világiak szent áldozása. – Látnivaló, hogy e kérdések sikeres fejtegetése tapintatos erkölcsi érzéket és biztos ítéletet föltételez, az elismerés pedig, melyet magának kivívott, bizonyítja, hogy e kellékeket a szerző

az egyháztörténet és az egyház szellemének ismeretével és az oltáriszentség iránt való forró szeretettel egyesíti.

Zánkay Gyula: Fel a szivekkel

Fel a szivekkel. Írta Dr. Zánkay Gyula veszprémmegyei áldozár. Veszprém. Krausz Armin. 1883. Kis nyolcadrét 150 lap. Ára 1 frt.

Aszetikus irodalmunk terén minden mozzanatot annál nagyobb érdeklődéssel kísérünk, minél kopárabb és elhagyatottabbnak ismerjük e tért. Nem is csatlakozunk azok ítéletéhez, kik az érdekelteket a német irodalomhoz utasítják, s az ez irányban haladó tevékenységet fölöslegesnek tartják. Ha körülményeink közt az aszetikus irodalom fölösleges, akkor az csak a hitélet nyomorára és a vallás érdekeinek fonák fölfogására mutat; – amit különben sok tekintetben constatálnunk kell.

Ha Zánkay úr művét az aszetikus művekhez soroztuk, senki se higgye, hogy a keresztény tökéletességről tárgyal, hanem csak a legfontosabb alapigazságokkal foglalkozik. Modern művelt embereknek van írva, ezekre való tekintet vezette a tiszt. Szerzőt eruditiójának felhasználásában és ethicus rajzainak megválasztásában. A bűn, a gyónás, a bűnbe való visszaesés, a szokásos véték, a halál, a halhatatlanság és a pokol képezi a hét fejezet tárgyát.

Az előadás nem követi a száraz didaktikus irányt, hanem szívhez szóló hangon eszmélődik és a szív révén törekszik meghódítani az akaratot, melytől függ a hit és azután az élő hit. Érdekes lesz az előadás számos, ügyesen kifejtett történet, kép, hasonlat által. Az egész meleg, beható hangon van írva, így pl. a második rész, hol a töredelemről szól, és legjobb tanítóként mindjárt föl is kelti észrevétlenül az érzelmeket.

De figyeljen a tiszt. szerző, hogy a költői szépség és a szellemdús és keresett előadás ne legyen hátrányára a főszöveg folytonos kidomborodásának és a tárgy komolyságának. A történet és hasonlat néhol nagyon egymásra halmozott, az ethikus rajzokban Sz. itt-ott áradozó, s nagyobb egyszerűség előnyére lenne. A halhatatlanságot nagyon is föltételezi minden előtte kifejtett természetfölötti igazság s azért az a hatodik fejezetben nincs helyén.

A kiállítás a nyomda dicséretére válik. Kivánjuk, hogy minél több olvasó kezébe kerülne, különösen azon körökben, melyeknek szánva van.

Garrucci, Raffaele: Storia della arte cristiana nei primi otto secoli della Chiesa

Storia della arte christiana nei primi otto secoli della Chiesa scritta dal P. Raffaele Garucci d. C. d. G. e corredata della collezione di tuti i monumenti di pittura e scultura incise in rame su 500 tavole ed illustrati. 6. voll. in fol. Prato. Francesco Giachetti 1873–1881. Ívrét. Ára kemény papíron kiállítva 1200 franc; finom papíron 600; közönséges papíron 414 franc.

Mióta Bosius Antal a földalatti Róma első fölkeresője és ismertetője a művészetben rejlő traditio kincseit föltárta, azóta mind nagyobb figyelemmel és készütséggel törnek elő e tudományokban. Az egyházi archaeologia messze kimagaslik minden igényen, melyet a tudományok jelen állása emelhetne. S ennek oka nemcsak a korszellemben és a tudományos divatban, mely elkerülhetlenül a kedvelt tudományok segédforrásához, az archaeologia tanulmányozásához vezet, keresendő, hanem az egyház szoros érdekében is, mely múltja emlékeinek kutatását sürgeti. Az egyház Bosius és követői által hasonlóan Sz. Szaniszlóhoz, a krakkói püspökhöz, szóról-szóra a sírból támasztá föl igazmondósága tanúját, az egész képekben és szobrokban megörökített traditio. Ez az egyház érdeke az archaeológiánál:

minden kép és szobor bármennyire vesztette is el színét, vagy torzítottatott el részben, világos tükör egyszersmind, melyben a múlt idők hite a századokban előrehaladt egyház tanításával találkozik s egybeesik. S e dogmatikus tekintet annál kevésbé szabad szem elől téveszteni, minél világosabb fényt derít sokszor a kép magánál a könyvnél, mely csak az ész fogalmait, míg az előbbi az életet, a gyakorlatot, a szokást magát állítja szemünk elé, s így történt, hogy míg a protestantismus tagadott mindent, ami nem holt betű, az egyház a katakombákból hozta föl az ott eltemetett, de el nem enyészett életet.

E tanulmányok azonban az eszközök hiányossága miatt igen meg voltak nehezítve, és a tudósok használatára csak Gori, Bosius és Ciampini rajzai, lenyomatai és rézmetszetei álltak, mely utóbbiakat egy műértő egyenesen „detestables” epithetonnal tisztelt meg; a sokban hiányos és bizonytalan alapon természetesen nem arathatott megfelelő sikert a fáradszorgalom sem. Azért P. Garrucci, hogy a keresztény archaeologia művelőinek biztos adatokat szolgáltatasson, és másrészt, magokat az emlékeket is a pusztító behatások alól elvonja, ezek nagy gyűjteményére vállalkozott s előrebocsátván az elméleti és történeti részt 500 táblán pompás rézmetszetekben adja nemcsak a jelesebb és fontosabb emlékeket, hanem mondhatni, mindazt, mihez e téren nagy összeköttetései és ismeretei következtében hozzá férhetett, s miután magyarázó részletekkel szövi át az egész képhalmazt, hat nagy folio kötetre széleszti művét.

A hat kötetre terjedő műnek fölosztása következő: az első kötet a keresztény művészet elméletét vagy jobban mondva az iconografia összefüggő tárgyalását és a keresztény művészet Annaleseit foglalja magában. A második a római és egyéb katakombák falfestményeit (Pitture cimiteriali) 105 táblán (I–CV.) a harmadik kötet a temetkezési helyeken kívül föllelhető festményeket (Pitture noncimiteriali) (CVI–CCIII) tartalmazza; melynek S. Paolo fuori le mura templomában a pápák mellképei és a régi codexek képei és ékítményei (Cod. Amiatinus, Cod. Rabulas, Kosmas Indicopleustes,) – azután S. Clemente, S. Felicita, S. Silvestro e Martino templomok falfestményei. Következik a IV. kötet a mozaikművekkel (musaici cimiteriali e non cimiteriali, (CCIV–CCXCIV) az V. kötet a Sarkophag-relief művekkel (CCXCV–CDIV) és a VI. kötet mindenféle vésett, öntött és faragott emlékekkel (CDV–D).

P. Garrucci nevéhez nem szükség dicsőítő commentárt írunk; neve az újabbkorú archaeologicus vívmányokhoz szoroson fűződik, és elismerést talált széles olvasottsága, tapintatos ítéléte, föltaláló ügyessége, combináló és sejtő érzéke, mely úgy a természeti ösztön, mint a tudomány útjain halad s aratja diadalait.

De fölemlítjük a dicséretet, melyben De Rossi részesítette éppakkor, midőn a művelt világ elismerése ez ünnepelt archeológust kitünteté; midőn ugyanis De Rossi a tisztelgők és a tudósok nem kis csoportjától környeztetett, válaszában, mely köszönetet mond a figyelemért, különösen egy kiváló segítő társról akar úgymond, megemlékezni, ki a föltalálásokban úttörő és a dús eredményekben gazdagon osztozkodik; s midőn e határozatlanul, de annál elismerőbben hangzó szavaknál a közönség szeme kérdőleg tekintett reá, s a nagy celebritások egynémelyike már önkénytelenül is emelkedett a dicséret e fuvalmában s talán szerény viszonzásra is gondolt: De Rossi P. Garruccit jelölte illetékesnek, jóllehet, sem egyetemi tanár, sem német historikus.

P. Garrucci józan criteriumát nagy elmeéllel egyesíti; két tényező ez, mely amily nélkülözhetlen a hiányos vagy elvétett nyomokon haladó kutatóban, épp oly nagy sikert biztosít neki, ha ezen kellékekkel dicsekedhetik. Azért Garrucci sokszor igen szerencsés az adatok összeállítására és a különféle jelek és képek értelmezésében. Hálásan ismeri el De Rossi és a többi jelesebb archaeologus érdemeit, de emellett megővja önállóságát, s ellentétbe is meri állítani véleményét mások fölfogásával, innen van, hogy némelyek őt az ellenmondás szellemétől megszállottnak hiszik. – Különben míg csak ez eszmék köszörülődnek, addig nincs baj, amennyit kiki bizonyít, annyit hiszünk el neki.

Garrucci érdeme azonban nemcsak a műemlékek mindent összefoglaló gyűjteményében áll, hanem azon tapintatos eljárásában is, hogy az értelmezés és tanulmányozás alapját és reguláit világosan előadta.

Aki sikeresen kívánja értelmezni a művészeti emlékeket, annak érteni kell a nyelvet, melyen azokból a művész a nézőkhöz szolt, s melynek érthetősége azon kor fölfogásától függ. – A művészetnek is van nyelve, vannak jelei, melyek által közli, nem a képek és szobrok vonalait és árnyalatait, hanem a művekben kifejezett eszmét. Azért a kutatónak először is tisztába kell jönni e nyelvezettel, a jelek értelme és értékével; s ebben állna a merőben elméleti rész, mely az első kötet felét képezi; – de mivel a művészet s következőleg nyelvezete folytonos fejlődésnek vagy legalább a korok szerint változásnak van alávetve, azért a műemlékek, különösen a symbolicus képek megértéséhez a művészet történetét is kell segítségül hívni, hogy az eszmék és a fölfogás átalakulásában fölismerjük a mértéket, melyhez a jeleket viszonyítsuk. Azért az elméleti részhez a művészet annalesi csatlakoznak, melyek olvasását úgy a tárgy jelessége, mint a szerző gazdag erudíciója élvezetessé tesz. Ekkép az elmélet a történeti fejlődés által megvilágíttatván, elégséges praeambulumát képezi a képek értelmezésének.

Az eszme nem új, már Winkelmann valósítja meg azt nagy sikerrel és elismeréssel a pogány művészetre nézve, hat könyvben adván elő a pogány művészet elméletét, s hatban ugyanakkor történetét, de a keresztény művészetnek, habár csak nyolcz századra terjedő, illetően alapos tárgyalásában az egész fáradság és érdem Garruccié.

Az elméletet illetőleg mondhatni, hogy semmit sem hagyott el ami a föltalálást, a compositiót és a kivített illeti, tekintettel úgy a művészetre általában, mint a keresztény dogmára, melynek a művészet kifejezést ad. E célból értekezik először az állápontról, melyet a támadó egyház a művészettel szemben elfoglalt, a zsidóknak a művészetben teljes szabadságot vindicál, melynek csak a visszaélés, vagyis a bálványok előállítására volt eltiltva; ezek után áttér a meztelen és ruházott emberi alakra, a szent és profán öltözetekre, a haj és szakál és kalapviseletre; miután pedig az ember jelek által fejezi ki eszméit, értekezik a symbolismusról, a személyesítésről, az istenség, a szellem, a lélek, a papság, a nép, az egyház, a bölcsész, a próféta megjelenítéséről; mindezekben folytonosan hivatkozva a pogány és keresztény írók számtalan helyeire, melyek kétségtelenné teszik, hogy a vitatott kérdések helyes megoldást nyertek. Mindezen dolgok megfigyelése elkerülhetlenül szükséges a régi keresztény emlékek értelmezőjére nézve, mert a képek a legközönségesebb, a közéletben szereplő alakokban tüntetik elő az eszmét, s így a sarutól kezdve az üstökig minden figyelmet érdemel. Érdekes tudni, hogy Európa művelt népei általában nem hordtak semminemű főveget vagy kalapot, néhány osztályt kivéve, melyek állásuknál fogva kényszerítették arra, így a katonák védelmükre, a betegek szükségből, az utasok, aratók és halászok a nap heve ellen, a papok méltóságuk jelölésére, a gyászolók hangulatuk kifejezésére, vagy pedig előfordul az a sötétség jeléül, innen a holtak és azok árnyai kendőkbe takartan ábrázoltatnak. Claudius császárról Suetonius külön megjegyzi, hogy betegeskedése miatt a Circusban palliolatus novo more praesedit, mert a rómaiak rendesen, ha úgy akarták, csak a tóga vagy pallium válllaikon nyugvó redőit húzták fejökre. Ellenben Ázsiában általános volt a szokás valami fejtakarót hordani, azért a három babiloni ifjú kalappal van ábrázolva, épp így az ígélet földjére vándorló zsidók, és néha Mózes is, amint a sziklából forrást nyit.

A hajviseletet illetőleg megjegyzi, hogy jóllehet Galilaeában hosszú hajat szoktak volt viselni, az apostolok azonban mindig kurta hajzatban ábrázoltatnak. Az Üdvözítő a legrégebb emlékeken éppúgy fordul elő, mint a későbbi és most divatos képeken, de ha talán az Üdvözítő a honi szokáshoz ragaszkodott is, bizonyos, hogy az apostolok e szokást nem követték: innen van, hogy sz. Ciprian is, midőn a pogány philosophiától a kereszténységhez

fordult, lenyiratta hosszú haját, mint azt Prudentius írja (Perist. H. XII.): *Deflua caesaries redigitur ad breves capillos.*

Ellenben a szakál nagyban dívott, mint azt a régi emlékek tanúsítják: Olaszországban sz. Ambrus mozaik képe Fausta basilicájában és a pápák híres képsora sz. Pál fuori le mura templomában.

De a szokás nyugaton előbb tünekezett, mint azt a görögök gondolják, s jóllehet Cicero a szakált semmirevalónak tartja (De fin. III. 18): *nullam ob utilitatem, quasi ad quemdam ornatum, Lactantius* ellenben a férfiú méltóságához illőnek (De opif. Dei, 1. VII.): *ad decorem virilitatis ac roboris*; bizonyos, hogy a VII. századtól kezdve találni képeket, melyeken a pápák borotvált arccal fordulnak elő. Az első IV. János S. Venanzio templomában, utána a kilencedik században VII. János a vatikáni grottákban; ugyanazon században I. Paschal hasonlóan IV. Leo S. Clemente templomában levő képen. Ellenben Nagy sz. Gergely és III. Leo a régi szokáshoz ragaszkodnak.

Jelképek közül magyarázza: a halat, a keresztet, a PQ betűket, A és Ω monogramot, a háromszöget, a horgonyt, a pálmát, a bárányt, az évszakokat, a hegyet, a tengert és hajót, a jogart, azután az ó-szövetség prófétáinak és a bold. Szűz és sz. János képeit.

A keresztről így szól: „Figyelmeztetnem kell olvasóimat, hogy midőn itt keresztről van szó, nem beszélünk azon kíneszközzel, melyre az Üdvözítő feszítettet, melynek alakját a régi kor nem akarta symbolumaiban föltüntetni; hanem beszélünk azon jelképről, mely az ó-szövetségben jelképezte, előre jelezte a keresztet a sz. atyák tanúsága szerint. Azon symbolum, mellyel itt találkozunk, közönségesen egyenlő szárú vagy görög keresztnek hivatik és semmi hasonlatossággal sem bír a rómaiak és görögök kíneszközével, nem is használtatott soha a gonosztevők büntetésére keleten. Ellenkezőleg a régi népek ezen symbolicus keresztet az üdv jelének tekintették, nem tudni miféle traditióval fogva és sokszor találni emlékeiken ily alakban +. Ugyanezen jelet használják, midőn csillagot ábrázolnak. Lehetséges, hogy Balaam profetikus csillaga, mely hirdetni fogná az üdvöt, adott létet e hagyományos jelnek, melynek eredete még nincs tisztában. A római katakombákban sokszor az általfektetett vonal nem vízszintesen vágja a másikat, úgy, hogy kétséges több esetben, vajon a keresztet vagy a görög χ betűt, χριστός szent nevének elsejét akarja jelezni.”

A legrégebb emlékek alapján Garucci igen érdekesen szól a papi öltönyök és sz. használatra szánt ruhák eredetéről és sok jeles adattal megvilágítja a disputált kérdéseket is, milyenek Constantin monogramja, a symbolicus edény, melyet a katakombák sírjainál találni, a lábmosás, a megtagadás jóslata és az Úr vacsorája.

Éppoly gazdag cruditiót és józan criteriumot árulnak el az annalesek, melyek e mellett még a történet vonzóerejével is dicsekednek. Első keresztény műemléknek azon broncból öntött szobrot mondja, mely Jézus Krisztust és az emorroissát ábrázolja. „Az edessai Berenice, ki közönségesen Veronikának hivatik, amiért a latinok Beromice-t is írják, de a görögök mindig Φερηνίχη, Paneasban Caesarea Philippi egyik részében lakott, s mihelyt Kafarnaumból, hol csodásan meggyógyult, hazatért, isteni jótevőjének hálából szobrot emelt.” E szobrot látta Eusebius Caesariensis. Macarius Magnes Constantin korabeli író töredékéből tudjuk, hogy ez a Berenice úrnője volt egy vidéknek és Edessa nemes hölgyeinek egyike.

Nincs eset rá, hogy valaki ekképen írt volna Annaleseket, melyekben a műemlékekkel az írott hagyományok összehasonlítottak és rendezettek volna. Most tehát az egyház bír kettős történetet, bírja a tények és a sz. emlékek történetét, hogy egymást kiegészítve, kettős védőfalat képezzen a keresztény tan és fegyelemnek, s egyszersmind, hogy tanúskodjanak azon érzékről, mely az egyház kebelében mindig új módot és utat talál a tudomány alapos előmozdítására.

Kifogás alá esik a cím, mely többet mond, mint amennyit a könyv tartalmaz; ki van hagyva ugyanis a műből az építészet, melyre a cím kiterjeszkedik. Azután kívánatos lenne, a

jobb használat iránti tekintetből, többszörös tárgymutató és egyszersmind a különféle variánsok és előbbi kiadásoknak, melyekben az emlékek megjelentek, fölsorolása. Szükséges ez, különösen a mindinkább veszendőbe menő művek iránt, és azért, hogy a variánsokban zavar nélkül lehessen követni a kérdéses műemlék átalakulásának és az általa keltett vitáknak nyomait.

A kiállítás a Prató-i nyomda és a kiadó dicséretére válik, nem hiába áll hatok mögött a tudományos érdeket mindig alaposan fölfogó és nagy áldozatok árán is támogatni kész Jézus társasága.

Janssen, Johannes: Ein zweites Wort an meine Kritiker

Janssen J., Ein zweites Wort an meine Kritiker. Nebst Ergänzungen und Erläuterungen zu den drei ersten Bänden meiner Geschichte des deutschen Volkes. gr. 8°. (VII. u. 145. S.) M. 1.50. Geb. in Leinwand, passend zu der „Geschichte des deutschen Volkes.,“ M. 2.50.

A példány, mely kezeink közt van, borítékán azzal dicsekszik, hogy a hatodik ezerből való, de már április végén a tizedik ezredet is ki kellett állítani; látni való, hogy a harc mind nagyobb mérvet ölt. Janssennek első szava, melyet kritikusaikhoz intéz, elhangzott egész Németországon és azon túl; senkisem akarta ignorálni, a kritikusok sem, már csak a komolyan tartott, méltóságos, engedékeny írómodor miatt is, mely magában véve elhithető az olvasóval, hogy neki van igaza.

Ki várta volna azonban, hogy minden részről elismeréssel találkozik? válaszoltak bizony arra is, mindenki a maga módja, szelídebb, gorombább modora szerint, azért dr. Lenz előtt annak más neve nincs, mint „neustes Libel” és Ebrard is, aki méltatlankodni akar „a vitairat ízléstelen hagján”, tudományát és lelkesülését a piacon öltözteti szavakba, melyek, miután magyarrá nem fordíthatók, a hatodik levél elejére utasítjuk olvasóinkat, hol lelkiismeretesen vannak összeállítva az olvasó közönség phrasaeológiája gazdagítására.

A második szó 22 levélben felel a kritikusok támadásaira; az első sorokban Janssen maga méltányolja ellenfelei viseletét: „Kaverau nyugodtan ír s nem von a vitába oda nem tartozó dolgokat; Baumgarten válasza nyomósítására személyes támadásokra szorult; Ebrard oly fegyverekkel él, melyek Németországban a különböző felekezetű tudósok közt hál’ Istennek már kimentek a divatból.” A szent ügy és az igazság előbbi két harcosával Janssen kurtábban végez; különösen VII. Kelemen pápa, Joachim, a brandenburgi választó jellemzése és az evangelium fejedelmi hívének, Hesseni Fülöpnek kettős házassága iránt kell nekik fölvilágosítást adni; ami Janssennek annál jobban sikerül, minél egyszerűbb a rengeteg vádak megoldása, mert csak művének különböző helyeire kell utalnia, hogy a hiányosnak állított jellemzés és történeti hűség igazoltassék.

A levelek legnagyobb része Ebrard és Köslin ellen irányul; az előbbit különösen heves és minden tekintet mellőző irálya, s tarka állítások egyvelege méltatta e kitüntetésre, a másik pedig nem volt mellőzhető, ő Luther és a lutheranizmus haragos faltörője. Jóllehet mindkét rész a békét emlegeti, s a maga álláspontjáról a felelősséget el nem vállalja, ha e viták által a vallási ellentétek mind élesebbek lesznek és a reformatió történetének reprodukálása által azon idők szenvedélyei, viszályai, meghasonlásai is élénk emlékezetbe hívatnak; mégis nagy lépésekkel halad a tudományos vita a vallási különbségek elmérgesedése felé. Aki Janssen művét olvasta és emlékében van az a tiszta szenvedélytelen hang, a gondolatok és tettek nyugodt, objectív elsorolása, másrészt Janssen nemes és forró szeretete az egyház és hazája iránt, melyről azok tanúságából bírnak ismerettel, kik őt jól ismerik, s kik mint Hettinger a Majusi Litterarische Rundschauban éppen e jellemvonása miatt a másik pártnak ítélik oda a veszekedés teljes dicsőségét: – aki mondom ezeket szem előtt tartja, az meg fog döbbeni azon illetlen, sértő, megvető és utcai kifejezéseken, melyekkel nem a kath. fél, hanem a protestáns

kritika e vita medrét hímezte. Nincs itt már szó arról, hogy megértsük egymást, nincs itt már remény arra, hogy tisztába jöjjünk, ahol nem elemeznek és kutatnak, hanem dúlnak és dühöngnek, ott jobb lesz, ha a tudomány túr s jár munkája után. Ebrard kitesz a kíméletlen bántalmakban minden másón; hisz Ebrard úr nagy meggyőződéssel írja Herzog Realencyclopaediájában, hogy az a lutheranusok hitágazata: dass der Papst der rechte antichrist sei. 10 Kötet, 583. S nincs kétség benne, hogy erősen hiszi ez ágazatot. Ugyanott írja: „a sötétségnek nincsenek más alap alakjai (grundformen), mint maga a pseudo kereszténység, a hierarchia, mely a pápaságban bírja központját.” Mily mélyenjáró tudományos fölfogás! s ez akar engesztelékeny beszédnek neveztetni, hol minden szó nemcsak egy elvont egyház formát, hanem minden katolikus szívet nemhogy kellemetlenül érint, hanem durván sért. Mégcsak a remény sem pirkad, hogy ily emberek, kik a kath. egyház irányában John Knox féle méltányossággal viseltetnek s az objectiv alapot e három próbás protestáns állásponttal azonosítják, jobb fogalmakra térjenek.

S mit tesz evvel szemben Janssen. A legnagyobb meglepéssel olvassa bárki a tudományos és személyes támadások alapos megtorolását. Válaszán nincs a gyengeségnek csak árnya is, nem enged semmiben, fölényét még azon protestáns olvasókkal is érezteti, kik személyesen nincsenek a vitába belevonva. Ami sújtja, ami megszegyeníti a protestantismust, az Janssen kezében nem a gúny és szitok, hanem a sajnos tény, melyet elő hoz, mert igaz és a tudományos tárgyalás kívánja, nem pedig azért, mert sértő. Janssen kívánt kritikát, kívánt útba igazítást, de e helyett a szelídebb Kaveraut kivéve igazi pamphlettekkel feleltek meg neki.

Az első levélben írja, hogy e második szót még útnak indítja és a végből, hogy munkálkodásába némi változatosságot hozzon, szentel rá egy-két hetet s őszintén kívánjuk mi is, hogy az ily fajtájú kritikásokra drága idejét ne pazarolja, mert igenis kívánnák Janssent munkálkodásában megakasztani, hogy a reformationnak ily történetíró ne legyen terhére.

A levelek legnagyobb része, mint melyek Luther fölfogását és álláspontját a pápaság, a parasztlázadás, a polygamia és új egyházjogához tárgyalják és az önhitt kritikának eljárását megvilágítják, panaszai és dulakodásainak állítólagos jogosultságát föltárják, szolgálnak Janssen céljának.

De a levelek nemcsak a múlt idők megírt történetét igazolják, hanem egyszersmind világos bepillantást engednek a protestantismus jelenkori tudományos fölfogásába. A kath. egyházzal e tudós urak mesés fogalmakkal bírnak, s miután azokat nem is titkolják, el kell hinnünk, hogy nem tréfa, hanem komoly meggyőződésük; ahol pedig bizonyos csuszamlós tárgyakra kerül a szó, milyen a coelibatus, ott Ebrard féle urak elvesztik az egyensúlyt és az aljasra vetemednek: vele szemben Janssen mérsékelt, méltatja a támadás objectiv elemét s a többit a compiláló kedvtöltésének engedi át; legyen övé „az iszap és szemét, mely szerinte Péter széke körül meggyűlt;” nem marad-e azért a széke Péter széke, s a szikla nem tartotta-e az egyházat, ha iszap is földte?

A 21-ik levélben fogalmat nyerünk Ebrard sajnálatra méltó hátramaradásáról a kath. missiókat illetőleg. Néhány cigány-praepositiós mondattal, gondolatjelekkel, s a tudományos képzelet aszalt képeivel halomra akarja dönteni harminckét egész sorban a Jezsuiták sőt az egyház összes missióinak történetét. Az olcsó vállalatot Janssen behatóan megbeszéli, és az utolsó 22-ik levélben a kapkodás és fölületes declamációk teljes méltánylására azon alakokat hívja a protestantismus emlékezetébe, melyekhez képest a nagy kritikások érettkorú törpék; s ugyan mily benyomást tesznek a tudós professorokra Stolberg Lipót gróf, Hurter, Gfrörer, Leibniz, Müller János, Böhmer? ők nem tartották a kath. egyházat „a hazugság és igazságtalanság rendszerének” mely századokon keresztül következetesen kifejlesztett. Janssen ekkép végzi utolsó levelét: „Nein, das Papstthum und die katholische Kirche ist kein solches System und wir Katholiken lassen es uns nicht mehr gefallen, dass das Papstthum als ein solches System bezeichnet wird. Ohne das Papstthum gibt es keine katholische Kirche,

und wer das Papstthsum derart verunglimpft und lästert, greift jedem Katholiken in sein Herz.”

Dilgskron, Karl: Leben des ehrwürdigen Dieners Gottes Gerard Maria Majella

Leben des ehrwürdigen Dieners Gottes Gerard Maria Majella Profess-Laienbrtiders der Congregation des allerheiligsten Erlösers. Von P. Carl Dilgskron C. SS. S. Wien 1879. Verlag der PP. Redemptoristen.

„Az isteni kegyelem rendkívüli nyilvánulásainak, szakadatlan sorozata egy közönséges emberélet keretébe foglalva,” ez tartalma a könyvnek, melyet az olvasóközönségnek ajánlunk. A szent életét ugyan közönséges emberéletnek nevezhetni, mint aki szegény szülőktől származott, mint kitanult szabó Liguori sz. Alfonz congregatiójába lépett, s harminc éves korában a szentség hírében, csodák kíséretében költözött az örökkévalóságba. Hanem minél egyszerűbb a társadalmi állás és az avval összekötött működés; annál csodálatosabb az erények teljessége, melyek ez életet, a tökéletesség mintaképeül állítják föl, és a csodák bősége, melyek a belső értékek külső jelei.

Úgy látszik, hogy a csodák oly szakadatlan láncolata, mellyel nála közönséges és rendkívüli életkörülményeiben, kisebb s nagyobb bajaiban, mondhatnám, úton-útfélen találkozunk, csak egy olasz szentben lelhető fel, kiben a hit, a bizalom egy üde, ruganyos, természetes, gazdag kedéllyel párosul.

A tisztelt szerző lehető legnagyobb gonddal állította össze a hiteles forrásokból merített adatokat; ügyekezett a csodáknak alapos bizonyítékok és tanúságok által hitelt szerezni. Előtérbe helyezte, a csodák fölé emelte a keresztény erényt, s a csodás élet leírásában mindenütt átvonul és előtűnik a fődolog: az erény gyakorlata bármily körülmények közt. Ez biztosítja az olvasmány értékét, mert nem azért olvasunk szent élettörténetet, hogy csodákat műveljünk, hanem hogy jól éljünk. Igen okosan tette, hogy egyes helyeken magyarázó jegyzeteket alkalmazott a szent magaviseletének, eljárásának okadatolására és az isteni kegyelem rendkívüli útjainak, amennyiben az emberi értelemről telik, megvilágítására. Ismerteti déli Olaszország szokásait, melyeken a ködös észak fia megütközhetik, de nem a szentet, hanem a népet okozhatja csak, ha elfogultságában ilyes valamire kedve lenne.

Az elbeszélés igen szabatos, érdekes, szép irányban tartott, s néhol feltűnik, s érezteti az olvasóval, hogy gondja volt nemcsak a tartalomra, hanem a szövszerkezetre. Ez parányi kifogásom.

Aki egy gazdag természetben élő, gazdagon fölruházott nép szelleméből, kedélygazdagságából, katolikus élet és erényre teremtett hajlamaiból erőt és buzdulást akar meríteni, annak a művet melegen ajánljuk.

1884

Evers, Georg. G.: Martin Luther

Martin Luther. Leben und Charakterbild von ihm selbst gezeichnet in seinen eigenen Schriften. Von Georg. G. Evers. früher lutherischer Pastor. I. Die Herausforderung. II. Der erste Zusammenstoss. III. Die Augsburger Tragödie. Mainz. Kirchheim.

A közelmúlt hónapokban mindenfelé lehetett Luther Márton képét látni, vajon aureola és a Szentlelket ábrázoló galamb is ékesített egyet mást, nem tudom; midőn a jeles professor még életben volt, ilyen képe is akadt, még Wittenbergában is, de nem tudjuk, mily álláspontot foglalt el ily insinuatívával szemben e ritka szentnek szerénysége.

Eversnek jelen műve ily aureolás képpel kezdi meg Luther jellemzését. A mű hét nyolc füzetben jelenik meg, hármat közülük szívesen ismertetünk.

Evers néhány év előtt tért vissza a kath. egyházba, küzdelmeinek s végleges elhatározásának igazolására, melyet mint rendesen mások a jellemgyengeség, elfogultság s más nemes szellemi emeltyűk közbecsúztatása által legalább is az igazság alapjáról elemelni törekszenek, kiadta megtérésének iratát. Rá is sütötték nagy buzgón a hazugság és csalás bélyegét. Evers azért Dr. Luther Márton wittenbergi Professor életrajzához fogott, és műveit nagy szorgalommal újra átböngészte. Irányát röviden előadja: Der Mann hat mir selbst gesessen, und ich war meinerseits redlich bemüht, ihn mit seinem eigenen Pinsel Sich porträtiren zu lassen. (Luther maga ült előttem, s én igyekeztem őt saját ecsetjével festeni.)

Az első füzet címe: Die Herausforderung. Az egészen az vonul végig, hogy Luther volt a kihívó, s nem történt viszont, amint a professor állítani szokta; ezen füzet a wittenbergi tanár forradalmi föllépésének kezdeményezéseit tárgyalja. Az eseményekből, és Luther lelkének s lelkületének átalakulásai, és fejlődéseiből kell alakulnia ez erőteljes és erőszakos Demagóg jellemének, mely utóbbiakat híven visszaadni s fejlődésük labirinthján nyomról nyomra kísérni, nehéz föladat.

A búcsúhirdetés körül kifejtett vita magában csak alkalom volt azon számtalan ellentétes és romboló elemnek kitörésére, melyek a századok történetében s különösen a waldensések föllépése óta meggyültek, s a 16 század elején más közbelépett sötét hatalmak által is támogatva, az egyház ellen diadalmasan kelhettek. Evers is a búcsúhirdetéssel kezdi s híven előadja ez esemény különösen alkalmas voltát, melyet az egyház gyászos helyzete, s az előforduló visszaélések még veszedelmesebbé tettek. „De ha senkinek sem jut eszébe a curia és a német egyház mélyre harapódzott világias szellemét menteni, épp oly kevésbé lehet a wittenbergi tanár jogát az egyház tekintélye ellen való lázadásra elismerni. Megfogunk győződni, hogy az elv, melyből kiindult, nem volt vallási, nem volt Reformatio, hanem kiválólag Revolutio. Midőn ő az egyház tanítói tekintélyét megtámadja, szükségképp hatolt a legvégső consequentiáig, hogy a pápa az antichristus.”

Evers folyton folyvást figyelmeztet, míg Luther prédikatióit a búcsúról 1519-ig ismerteti, hogy nem a búcsú képezi támadásainak tulajdonképpeni céltábláját, hanem e prédikációk közben hol világosan, hol közvetve szórja vágásait az egyház tekintélyére. Annál inkább, mert ezen föllépése összeesik az ifjabb egyházellenes humanismus közvéleményt gyártó invectióival, melyek tetőpontjukat az ocsmányság klasszikus fércművében epistolae virorum obscurorum-ban érték.

Luther egyházellenes irányát nem kell a búcsúhirdetésből származtatni, mintha addig nem lett volna benne semmi, ami ez iránynak oly rémületes képviselőjét előkészítse; ellenkezőleg

Evers magára Lutherre szorítkozva, a dolgot ekkép adja elő; először megtámadta a búcsúhirdetést, s e támadáshoz alkalmazkodott tana a megigazulásról, s nem megfordítva; egyházellenes érzülete pedig megelőzte minden támadását. „Ismétlem azt, ami Luther irataiban folyton folyvást előtérbe lép: nem a megigazulásról föllállított tanából eredt egyházellenes iránya, hanem ez megvolt benne, mielőtt azt föltalálta. Jürgens talán joggal azt véli, hogy atyja házában Wikleff iratait olvasták „és a tisztább és szabadabb fölfogás az atyáról hatott át Mártonra.” 53. l.

Luther maga is ekkép adja elő lelki állapotának fejlődését s beszél egy ismeretlen férfiúról, ki „ezen kályhához lépve (Luther a kályhánál ülve beszél) könnyezve kért, hogy a pápaság ellen kitartóan küzdjek, mert azáltal az egyháznak nagy hasznára leszek.” Tehát Luther mindjárt kezdetben tudja, hogy támadása a pápaság ellen van irányozva.

Az 1517. és 1518-ik évben kelt levelei közül 14 Martinus Eleutherius, a szabadító aláírással büszkélkedik, de jóllehet Luther magát egy párt élén látta, mégis szereti támadásait a Reuchlin-féle mozgalommal azonosítani. Hogyne? hiszen Reuchlin a scolastika ellen dühöngött s goromba és faragatlan dictiójával Luther méltó példányképe e nemben. A tanár úr tehát midőn Reuchlin szövetségét kereste, nem akart egyebet, mint egyesíteni Róma ellenes támadásait az ifjabb humanismus egyházat és tekintélyt silányító áskálódásaival. Míg Luther máshol az ártatlan bárány szerepét akarná játszani, mint akit elővonszoltak csendes cellájából, mint kit vérig boszantva védekezni készíttettek, addig a párhuzamban, melyet Reuchlin s önmaga közt von s a Reuchlinhoz intézett levelekben, mint támadó szerepel, kivel szembeszállni senki sem mer. „Engem, ki ajtajukra kopogok és őket harcra kihívom, kerülnek s a kuckóba bújnak, mert látják, hogy nem védekezhettek.” Spalatinhoz írt levélben. Febr. 15. 1518.

Miután a hatodik cikkben Luther tételeit előadja, áttér a hetedikben azon büszke fölfuvalkodott érzület ecsetelésére, mely őt minderre képesítette. „Wer ich bin, durch welchen Geist und Rathschluss ich in diese Dinge hingerissen bin.” „Die Welt wäre schon längst schuldig gewesen, das zu merken.” Hogyne? Benne összeponosult minden bölcsesség és tudomány; mondja, hogy kimutatta „hogy sem Tamás, sem a Thomisták nem értettek Aristotelesből még csak egy káputot is.” „Nem akarom, hogy tanomat valaki megítélje, akár angyal is legyen. Mert miután meg vagyok e tanról győződve, (s én vagyok az igazság, adhatta volna hozzá) sz. Pál ad Gal. 1, 8., szerint a ti s az angyalok bírāja akarok lenni, hogy aki tanomat el nem fogadja, az ne üdvözljön.” Hát reformatori hivatásáról mit tart? 24 év alatt 14 féleképp magyarázta föllépésének jogosultságát. Evers azután megvilágítja e magyarázatait, másoknak hivatása s jogairól táplált véleményeivel.

A 95 tétel kifüggesztése által végre a meghasonlott és civakodó Doktor a kothurnusokat húzta lábaira, s kilépett a küzdhomokra az antikrisztus ellen, levelei s beszédeiben pedig egyre tart az a hullámozó, változékony, kétes eszme és érzelemharc.

Evers szemmel tartja s bővebben kifejti az egyes események mikénti fejlődését, a professor ez időben származó kedélyeruptióit, s a lejtőn gördülő lélek változatait s az utolsó cikkben reflektál a rendben elfoglalt állására is, hol „ritkán marad elég időm a órákat elvégezni és misézni, azonkívül pedig ott vannak a kísértések az ördög, a test és világ részéről! Végre kerül a sor az ima és miséről variált épületes fogalmaira mind meg annyi pecsétjei a próféta és Reformátor oklevelének.

A második füzetben, melynek címe Der erste Zusammenstoss, már javában folyik a harc. Az ártatlan lelkű Professor merész lett a közvélemény biztatása folytán, s készülődik előbbretörni, de óvatosabban, lassabban s egyszersmind biztosabban. Tetzelt a szöveget fején találta, midőn Luther támadásainak alapelvét, a pápa jurisdictiójának elvetésébe helyezte, de fölszólalása, valamint Silvester Prierias, Magister Palatii ellenirata siker nélkül maradt.

A második, harmadik és ötödik fejezet amily sikamlós oldalát tárja föl a professor lelkének, épp oly ügyesen van tartva. Előadja Luther csalárdságát, kétszínűségét, hazugságait,

melyekkel magát és ügyét s annak különféle tényezőit mentegeti, amint rászedi a brandenburgi püspököt Staupitz elöljáróját, amint lavíroz és lapul a legszentségebb pápa és humanista barát X. Leo előtt; jól ismerte embereit, s tudta mily húrokat kell az egyesek előtt pengetni. Miután Evers mindezt Luther szavaival adja elő, igen érdekes s annál szembetűnőbb az angolna természet.

A negyedik fejezet comoedia egy fölvonásban. Főszereplő Dr. Luther Márton, aki csodálatos nagyszerűséggel képzelődik s tart monológokat a Scholastika ellen. „Majdnem megesküdném (tessék,) hogy nincs egy scholastikus theologus, aki az Evangélium vagy a biblia egyetlenegy fejezetét értené (mirabilia,) sokat mondok, (még jobban) még Aristoteles egy fejezetét sem... Azért ne félj a tudatlanság maskarájától.” Ilyen volt Eck. Luther szerint: Eck Stinkt nach seinem Bock Aristoteles – hircum olet.

Eközben Rómába citáltatik, de a megidézésnek semmi eredménye nem volt. A kor jellemzéséhez tartozik a siker is, melyet Luther vagdalkozásai a scholastika ellen a Curiánál kivívtak. Az utolsó fejezet a Reformatio keletkezésére nézve, amint arra hosszú idők és változatos események befolytak, igen tanulságos. Ott látjuk az előbbi századokban fölburjánzott, s magvukban sok helyütt elszórt tévtanokat, melyek bár külsőleg elnyomva látszottak lenni, de káros befolyásukat az életben egyre éreztették. A pápaság tekintélyének süllyedése s egyes heves egyházellenes férfiak föllépése mindinkább egyengette az egyházi s később socialis revolútiót, melynek legközelebbi előhírnökeit az ifjabb humanistákat egy „képzelt pogány kornak” mérges említi neveltek, s elkeseredett és mérgesedett gyűlöletet és ördögi gúnyt csepegtettek ezen nem pogány, hanem apostata lelkekbe. Azonban szükséges megjegyeznünk, hogy a közvélemény és a nép közt különbség van, hogy a nép fölfogása és érzülete nem mindig esik össze a közvéleménnyel. Midőn Luther föllépett, akkor a közvéleményt a poéták és humanisták gyártották, míg ellenben a nép makacsul ragaszkodott az egyházhoz és intézményeihez. Aki Janssen idevágó fejtegetéseit olvasta, az itt rövid, de világos s kielégítő foglalatukat találja.

A harmadik füzet érdekes tartalma által fölülmulja a két előbbit. Dr. Luther Márton Augsburgnál való megjelenését s Cajetan bíbornokkal való találkozásait, „Augsburgi Tragoediának” nevezi; Evers szerint ez nem tragoedia, hanem comoedia. Először festi Lutherben a nagy lelkű áldozatkészséget, mely a halálba rohan engesztelő áldozatul: „Ich gehe hin, mich für euch opfern zu lassen.” Mindez azonban csak szó. Míg Cajetánnal úgy értekezik, mint kinek semmi sem fekszik szívéen annyira, mint a római egyház tekintélye, azalatt másfelé éppen az ellenkezőt hirdeti; képzelődése elragadja, sejteni akarja, hogy félnek tőle, hazudik rófszámra. A nagy-lelkű áldozat ezalatt jónak látja elillanni, s a hős soknapi lovaglás után, melyet nadrág nélkül, rossz gebén, gyenge „testecskeje” törődésével szerencsésen megcselekszik, Wittenbergába ér; ott aztán restaurálja magát a „miatyánk kupából.” Hogy mily őszinte és szótartó ember volt a Doktor úr, az kitűnik az „Acta Augustana” iratából, melyet négy hét múlva, sok mesterfogás, rászédés és színlelés összejátszása folytán, a szász herceg tudta nélkül s akarata ellenére kiadott. „Most olvasóm, hozzád fordulok. Azon utolsó feleletemet (melyet Cajetánnak a második napon beadott) nagy hódolattal nyújtottam át, és mintegy a pápa kényére bíztam; de ne hidd, hogy azért tettem, mert még kételkedtem vagy esetleg véleményemet megváltoztattam volna.” A nemes tréfát, titkon kereket oldani, megtették Staupitz és Link Luther szóvivői is, s így az egész banda biztosságba helyezkedett.

A második és harmadik részben Miksa császár és Leo pápa eljárása ecseteltetik, kik magasabb állásonról és több más körülmény befolyása alatt ítélték és hoztak rendszabályokat a lázongó barát ellen. A levélváltás bonyolódott szálait Evers lehető pontossággal kíséri, s az úgy változásainak mozzanatait okaikra visszavezeti. Luther appellatiói és ferdítései csak a régi játéknak új kiadásai; végre miután a szász választó azt a furcsa s az előzményeknek meg nem felelő levelet írta Cajetánnak, Luther Márton

megnyugodva, s szepegésétől megszabadulva a Wittenbergi egyetemet rendezzi a maga esze szerint, különösen vitézkedik egy Doktorebéd rendezésében, természetesen a választó zsebéből, barátkozik Reuchlin, Melanchton, Pirkheimer, Erasmus humanistákkal; a pápafaló demagóg a nagy Erasmus dicséretét nyögdécseli: „Annyiszor foglalkozom veled Erasmus, te a mi díszünk és reményünk (tu et praesidium et dulce decus meum) ... és mégsem ismerjük egymást! nemde szörnyűség ez? ... Mert kit nem foglalna el egészen Erasmus, kit ne tanítana Erasmus, kiből ne uralkodnék Erasmus?” (Kár, hogy nem Erasmának, hanem Erasmusnak szól.)

„Hanem én badar ember, ki Téged, oly Férfiút, mosdatlan kezekkel, a hódolat és tisztelet prológusa nélkül, mint barátomat szólítlak ... Tehát Erasmusom, szeretetreméltó férfiú, ha jónak látszik előtted, ismerj el Krisztusban testvérnek, ki téged rendkívül szeret; egyébként pedig tudatlansága miatt más nem érdemel, mint hogy valamely szögletben ismeretlenül maradjon.” És megfigyelve a hős magáról beszél. A sok nevetséges vonás e jellem rajzban nem az író hibája, magával hozza azt a rajzolt egyéniség. A mű tárgyilagossága ellen kifogást nem tehetni, mert csakis adatok nyomán indul, melyeket Luther irataiból merít. Mind a hős, mind az író személyisége kölcsönöz a műnek érdekességet s az olvasónak élvezetet.

Bellesheim, Alphons: Geschichte der Katholischen Kirche in Schottland

Geschichte der Katholischen Kirche in Schottland, von der Einführung des Christenthums bis auf die Gegenwart von Dr. Alphons Bellesheim. Mainz. Kircheim 1883, Nyolcz. I. köt. 496 lap. II. 582. l.

Fölötte jól esik minden lelkes kath. szívnek, ha kézhez veszi ezen ismertető művet, mely a pápa által visszaállított hierarchiát egy már elpusztult, de századok erejében virágzó korszaknak és dicsteljes háromezázados küzdelmeknek emlékeivel vezeti be atyái örökségébe. A szerző a kath. egyház Skóciában való első föllépésétől kezdi történetét, s miután szemei előtt ezen ritka erőben kifejlődött egyházat a reformatio véres korszaka elfojtja, nyomról nyomra követi lappangó tevékenységét és szenvedéseit, hogy azokat XIII. Leo pápa bullájában győzelemre segítette egy szebb és békésebb jövő esélyeire bizza.

Először is nem mulaszthatjuk el a szerző nagy terjedelmű, alapos és lelkes munkálkodásáról megemlékezni, amiben az angol-irodalmi és honi történetben való széles jártasságát hozzávéve, ezen műre nézve is kedvező praejudiciumot ismertünk. De a sikerre kilátást nyitó előítélet ez esetben megtagadta ideális természetét, mert azt a reális eredmény, a két kötetre terjedő történet fölülmulta.

Csak rövid áttekintésben lehet az általános ítéletet okadatolnunk.

Az első kötet első könyve a kath. egyház Skóciában való föllépésétől Malcolm Canmor királyig (400–1057) terjed. Tudjuk mily varázssal bír a brit szigetek első keresztény kora, mely apátságai és kolostoraiban a népéletével szoros összefüggésben élesztette s nevelte nagyra a keresztény hódító szellemet, mely azután a continensre hatolt Bonifác, Gallus személyében. Miután az egyházi élet súlypontja az első időkben kiválólag a monostorokban feküdt, azért az egyház története is az egyes anyakolostorok és azok elágazásaira, a szerzetesek működésére, a kolostorok a néphez való viszonyára és ezen intézmények üdvös befolyásaira szorítkozik.

„A Rómában képzett sz. Ninián volt Skócia első hithirdetője. Legyen bár, hogy a kilencedik századig terjedő monasztikus korszak nem lépteti előtérbe a Primátus befolyását: maga a szerzetes intézménynek túlsúlya csak rendkívüli, s a helyviszonyokban okkal bíró tünemény, mely helyet engedett a rendes egyházi szervezetnek, miután az északi nyers népek megtérítése befejeztetett.”

Ezen megjegyzés nagyon helyén van a protestánsok ellen, kik a régi szerzetesekben reformált, pápa nélkül megélő híveket látnak.

A skót egyház monasztikus időszaka a kilencedik századig terjed. A Columba szerzetesek helyébe a világi papság lépett, midőn azok Nektan király által 717-ben a Pictok országából kiűzettek. Alkalmat szolgáltatott erre vonakodásuk a római szokásokat átvenni és különösen a húsvét napjának meghatározását a római egyház szerint intézni. A szerzetesek helyébe lépett papokat Culdaiknek nevezték, mely név idő múltával egyértelmű lett a kanonok szóval. „Az ó-protestans nézet, mely a Culdái papokban a közönséges kath. egyház ellenzékét akarja fölismerni, egészen tarthatlan, s épp oly alaptalan az Ebrard által vitatott nézet, mely szerint a Culdái papok azonosok a Columba-szerzetesekkel.”

A skót egyház homályát sz. Margit királynő föllépése világítja meg. Vele kezdődik a második könyvnek tartalma, s egyszersmind az egyháznak püspöki székek és plébániák föllállítása által való szervezése.

De amit itt kevés száraz szóval mondunk, azt a szerző az ország történetének bevonása s részletekig terjedő történeti adatok folytonos s egybeszótt előadása által élinkíti; kiterjed a művelődés mozzanataira, kiterjed a külországokkal és a római sz. székkel való érintkezésekre, s mindebben az ismeretek csodálatos bőségét árulja el.

Az egyházi élet fejlődésének legfontosabb mozzanatai sz. Margit és I. Dávid király korszakába esnek, különféle kolostorok alapítatnak, püspökségek emeltetnek, zsinatok tartatnak, a függetlenség kivívását célzó küzdelmek többször a pápák közbelépését eredményezik; ezen korszakba esik VIII. Bonifác pápának Eduárd királlyal való vitája, melyben Skóciát a sz. szék hűbérenek nyilvánítá. Az ország függetlensége II. Eduárd angol király ellen 1314. biztosított, de Bruce Róbert csak számtalan esély után volt képes XXII. János papától királyi címének elismerését megnyerni.

A skót egyház hosszabb ideig hódolt a schismának; s a husszita mozgalom hullámai a távolos szigetre is átcsaptak. A hatodik és hetedik fejezet már a protestantizmus behatolását ecseteli, és egyes hitehagyott papok föllépésével szemben Beaton bíbornok erőteljes alakját és kormányát festi, ki a meggyöngyült királyi hatalomnak fáradhatlan gyámolítója és az egyház serény és határozott szolgálója volt, bár hozzátehetnők azt is, hogy fedhetlen életű papja is volt. „Az érdemekben gazdag protestáns történetírónak, Lawsonnak szemeiben a bíbornok hatalmas szellem, ki előtt megrendült a Protestantizmus, sok tekintetben ő Skócia legnagyobb papja a Reformatio előtt.” A bíbornok meggyilkoltatását követő zavarok, cselszövények, erőszakoskodások, a papi erkölcs megernyedése, Knox és egyéb rendzavarók föllépése, a női kezekben nyugvó erőtlen kormány képezik a gyászmenetet, mely a kath. egyházat Skóciában sírba kísérte.

A skót türelmetlenség kitöréseit a lelkiismeret szabadságának 3 százada alatt híven regisztrálva találjuk, mi ehhez képest a spanyol inquisitio még panorámás kiadása is. Végül mintegy búcsúzó gyanánt fölszólal az eltörült és kiátkozott egyház tevékenysége a socialis élet és az iskolák terén gyűjtött adatok statistikai kimutatásában, e kimutatás és a művészetek nemzeti jellegű fejlődésének ismertetése után átengedi a tért egészen a secták dúlásának. A kilencedik fejezetbe foglalt művelődéstörténeti adatok kellemes egybefűzésében helyt talál az ó-keltai rítus ismertetése, s az egyetemektől kezdve kiterjed a kalendárumig, s a goth monostoroktól a kelta missionáriusok csengettyűikig.

A második kötetben és harmadik könyvben igen bőven vannak a kath. egyház esélyei előadva. Lehetetlen a skót egyház történetét e korszakban Stuart Máriától elválasztani, azért a szerző megírja e szerencsétlen királyné történetének nagy részét, midőn az államegyház ellene való erőszakoskodásait és ármányait jellemzi. „A York és Westminster-ben tartott konferenciák befejezte után, melyek Stuart Mária 19 éves fogságát megnyitották, a királyné lelép azon események színpadáról, melyek előadása ez iratnak célja.”

Stuart Mária visszautasítja Peterborough anglikán pap tolakodását s vérpadra lép, miután vértanúi halálának napján az imában eltöltött éj után szenvedésének és hitének mélyen átérzett versekben kifejezést adott:

O Domine Deus speravi in Te
 O care mi Jesu, nunc libera me
 In dura catena, in misera poena desidero
 Languendo, gemendo et genuflectendo
 Adoro, imploro ut liberer me.

A tisztelt szerző igen bő a szerencsétlen királyné sorsának megvilágításában, mindazonáltal elismeri, hogy ezentúl is több kérdést homály föd. Babington összeesküvésében a levelek meghamisítását föltünteti, valamint Mária érintkezését a szabadítására egyesült, de más mellékcélokat is szemmel tartó nemesekkel.

Jóllehet a skót egyház története eddig is számos érintkezési pontot tüntetett föl a pápa és más kath. hatalom törekvéseivel, ezentúl azonban a nézetek a nyújtandó segítségről még inkább tisztulnak, a spanyol kedvenc foglalási eszmék tért vesztenek, és a catholicismus segélyezése a szellemi tényezők által kísértetik meg. A Kirk dühöngései igazán megérleltették a legtöbb buzgó és hithű hazafiban az áldozatkészséget, hogy ily embertelen, s csak a nyers erő öklével hadakozó egyházi szervezetet minden áron s különösen a szellem erejével kell tönkretenni. Megindultak a Missiók, megindult a szellemi támogatásnak változatos folyama és új bizonyítékát nyújtotta fönsőségének a kar és gyűlölet fölött. Ezen irány miatt fölül kerekednek a történetben is szellemi harcok tényezői; a continensen állított iskolák és Seminariumok, egyes jelesebb skótok irodalmi működése, de a háttérben mindig ott sötétlik a skót egyház vigasztalatlan sorsa, letiport alakja.

A hetedik fejezet a skót és angol koronák egyesülésétől 1603-tól veszi kezdetét, melyben a hatalmasabb fejedelem harca a skót presbyterianusokkal van előadva. VI. Jakab az episcopalismust mozdítja elő. A Kirk dühöng az egyháznak még a fölszínen úszó egy-két roncsai s a kath. nemesség ellen. A fejedelem nem ellenzi, ő politikából anglikán. E korszakba esik John Ogilvie Jezsuita vértanúi halála; – Jézus társasága nagy eszélyvel és kitartással küzd Skócia mentésében, neki van átadva római skót collegium is, melyet VIII. Kelemen pápa alapít Rómában 1600-ban.

Első Károly uralkodása mindenfelől üldözést zúdít a teljesen tönkre tett egyházra. A propaganda minden lehetőet megtesz: Jezsuiták, ferenc-rendiek, kapucinusok, bencék, lazaristák mind meg annyi segélycsapatokat indítanak útnak. A propaganda a missiók élére praefektusokat állít, relációik igen érdekesekek, néha csak 4 pap volt egész Skóciában. XIII. Benedek fölállítja a második apostoli vicariatust és XIV. Benedek pedig bíbornokká teszi a Stuart család utolsó sarját, Henriket.

1760-tól kezdve megnyílik a skót egyház tanulságos korszaka, s ha más korok története is oktató, de ezen korszaké éppen napjaink küzdelmeire és reményeire ad fölvilágítást. A szerző nagy érdemének rovom föl, hogy behatóbban foglalkozik az egyes vezérférfiak jelleme és nézeteivel; egész művén keresztül fonódik az érdekes objectiv előadás; ezen megnyerő modora, a jeles férfiak fölfogásában és ítéletében föltüntetni a kort.

Különösen szép megemlékezést és kiváló dicséretet szentel Háy György tehetséges convertitának és későbbi püspöknek, ki alatt kezdetét vette a sok harc árán kiérdemelt fölszabadulás. A kath. egyház emelkedésével szemben látjuk a reformált kereszténység hanyatlását; három Secta áll egymással szemközt: az államegyház, az egyesült presbyterian egyházak és a szabadegyház. 1879-ben a General Assembly bizottsága odanyilatkozott, hogy a három felekezet egyesítése semmi kilátással sem bír.

A történetirő irányának és fölfogása helyességének biztosítékát az általa ecsetelt erőszakos elnyomás kudarcában bírja. A skót egyház véres palástban állt a világ szemei előtt, míg a szellemi harcok számára jogosultságot, s az angol parlamentben szabadságot vívtak ki.

Leo pápa leszakítja az érett gyümölcsöt; a hierarchia visszaállításának szüksége az elnyomás után lassankint növekedett, míg végre kényszerítő lett; s fényesen kielégített Leo pápa: „Ex supremo Apostolatus Apice” című bullája által.

A művet objectiv előadása, világos és egyszerű irálya, adatainak bősége, s a tanulságos mozzanatok érdekes és alapos fejtegetése legmelegebben ajánlják. Szerepelnek benne a kolostorok pergament emlékei, a királyi okiratok és zsinatok, a parlament és a Kirk határozatai, egyesek levelei és relatiói, az újságok vagy a közvélemény másnemű nyilatkozatai.

A becses mű pedig bizonyítja ismét a német irodalom gazdagságát, melyben ily részletes tárgyak is szorgalmas és tudós művelőkre találnak.

Stöckl, Albert: Geschichte der neueren Philosophie

Geschichte der neueren Philosophie von Baco und Cartesius bis zur Gegenwart. Von Dr. Albert Stöckl. Mainz. Kirchheim, 1883. Nyolc. I. köt. 502. II. köt. 641. l.

Az újkor bölcsészetének története katolikus részről kevesebb érdeklődést keltett, mint kívánatos lett volna. A protestánsok szorgalmasabban művelték e mezőt; említendők közülök: Bühle, Erdmann, Feuerbach, Ulrici, Fischer, Kune; míg katolikus részről csak egy-két rövidebb s részleges művel találkozzunk. Ami tehát a napisajtóban az ismertetett és ajánlt művek semmit mondó és stereotyp epithetonja lett, hogy hézagot pótló, azt Stöckl bölcsészet-történetéről kivételesen kell mondanunk.

Az igaz, hogy nehéz bölcsészeti műveket ajánlani, bármily megható hangon szól a lelkesült író, azon veszi magát észre, hogy meghatottsága és lelkesülése nem ragadós; s a közvélemény ez apathiás rosszviselése alappal bír éppen a bölcsészet történetében; a philosophia olyan, mint a Bontoux vállalata, ünnepléses csődöt mondott mindenütt s mindannyiszor, ahányszor megindult; a philosophia története egy folytonos banquerotte, s amellet oly mező, melyet nálunk Lipótmezőnek hívhatunk, a tévelyek és bohó ötletek tarkaságaival ellepve.

De a sokszoros hajótörés mitsem von le a józan bölcsészet értékéből és jelentőségéből, s mindenekelőtt nem képesít arra, hogy a tévelyek láncolatát a bölcsészettel azonosítsuk. A bölcsészet története azonban fölkarolja a józan rendszereket éppúgy, mint a tévelyt s magába foglalja az emberi gondolat kalandos metamorphosisainak összeségét s ez által a positiv kereszténységnek és a talaján nagyra nőtt bölcsészeinek legalkalmasabb apológiájává válik. – Ha ugyanis szégyen és gyalázat a józan emberi észből csúfot üzni, a valóságból játékot, a világból panorámát és ringelspielt csinálni, minden magasztos és lélekemelő és teremtő eszmét bohóságnak és álmodozásnak declarálni; akkor az ily érdemek szaruját a történet egészen és kizárólagosan a deista, naturalista és rationalista „bölcsek” fejére önti. Tehát jól kell szemügyre venni, – s erre kiválólag a bölcsészet története képesít – hol foszlanak szét az átörökölt és az emberiség közjavát képező igazságok, elvek, ismeretek számai, mily kezek és mily kezelés mellett válik a tudomány és kutatás tartós és bomlatlan szövődése ronggyá, hol ágaznak el az igazságnak az emberiség életén végig hömpölygő folyamából azon erek, melyek csakhamar megakadva mocsárrá lapulnak s mélyednek, hogy megismerjük a jövőre nézve a helyes eljárás módszerét.

Ezen tekintet vezeti Stöckl tollát, s ennyiben pártos és irányzatos a történetíró álláspontja; a positiv kereszténység sáncairól nézi a szellemóriások műveleteit; vagy ha ugyanezen gondolatot kell kifejeznem a német bölcsészetről, azt mondom: a szoba közepéről nézi amint minden résben és szöglet és kuckóban egy-egy vagy több pók iparkodik, és szövi szövi a világ szálait, mindent magából merítve s azonkívül a világot nonensnek declarálva.

A második tekintet, mely a szerző irányát meghatározza a bölcsészet története által van adva. Kifejti az egyes rendszerek egymásból való keletkezését, fejlődését, érintkezési pontjait; szemeink előtt haladnak a különböző elvek és nézetek képviselői vagy fölcsigázott reményektől duzzadva, vagy a csendes lemondás keservébe merülten. Egy ideig utóvégre elé minden rendszer, de előbb-utóbb mindegyikre ráborul a pusztulás fátuma, s változatos halállal múlnak ki, aszerint amint a hős vagy a magányos pók jelmezét viselték. A német idealisták, mint a pókok kiszáradnak, miután szöttek s kiszöttek a Vorrhathot, – mások megropogtatják a világot, mint az empirismus és sensualismus hősei, kik azután elméletüket a francia revolúcióban léptetik föl; vannak, kik az ellenkező elvekkel akarják boldogítani a világot és Thomas Hobbes úr személyében monarchikus érzelműek. Thomas Hobbes híres könyvét „de cive” vagyis azon szegény teremtésről, mely arra született, hogy örök harcot és bosszút lihegve dunnyogjon magában, barangoljon a világon, semmire jogot nem tarthatván, míg végre valami csodás összeütközés folytán egy más rémítő és fojtogató hatalom, melyet államnak hívnak, megszelídítse és rabláncra fűzze a dulakodót, ezen könyvet mondom csak egy évvel követte XIV. Lajos trónra lépte, és ő híven megcselekedte, amit Hobbes egy fejedelemtől és a vele azonosított államról álmodni mert. Más bölcsek csendes, de savanyú természetűek, haragban vannak a léttel és világgal: Schopenhauer Arthur egy haragos Achilles, de haragja nem dühöng, nem zajong, lelke és léte mélyében van rejtve; egy valamiben kitűnik a régi Achilles fölött, supra homericus gorombaságban. Mások skeptikusokká válnak, ezek mindig a rendszerek zárkövei! főérdemük, hogy végére juttatták azt, amit mások kezdtek, lelkük sivár, a valóság kopár sziget a semmiség tengerén, midnyájan az Ecclesiastes arguensének inasai.

A bölcsészeti irányokat tehát Stöckl igen világos áttekintéssel tárgyalja; el nem mulasztja a bölcsek által vallott eszmék előzményeit vagy következményeit föltárni, amint azok a világtörténetben le vannak téve. Mert a világtörténet eseményei bármely téren utóvégre is csak az elvek vagy a szenvedélyek öltözetei, s ha a szenvedély ruházkodik áldásosan vagy véresen, akkor is alapját és jogosultságát az elméletben keresi; ha pedig nem találja az igazság terén, alkot magának kedveszerintit, s képes arra is, hogy csakis elvek képviseletét láttatja VIII. Henrik pallósai és kerekei és karóiban, XIV. Lajos kényében, az igazság és jog végkiforgatásában s mindenben, ami az ember lealacsonyítását, s a természetes ismeret és jogfogalmak elhomályosítását vonja maga után.

A fejlődés egyes mozzanatai föl vannak tüntetve legkiválóbb képviselőikben, s mondhatni, hogy kimerítően, sok Deus minorum gentium van köztük, akik visszhangjai mestereiknek, vagy a már hanyatló és bomló hullámnak végelgyengült fodrai. Tekintve mégis a tárgynak más tudományokkal és a történelemmel való érintkezési pontjait, s a folyton változó árnyalatok játékát, helyén van a megjegyzés, mellyel az előszóban találkozunk: „alig lehetséges a tárgyalmazt, melyet a bölcsészet legújabb korszaka a történetíró elébe rak, áttekinteni, s ha képzőleg és idomítólag akarjuk áthatni, csak a legkiválóbb és korszakot nyitó jelenségekre kell szorítkoznunk, s a kevésbé fontosakat rövid áttekintésben hozzáfűznünk.” Csak ekkép lehet világos fogalmat nyernünk az egész korszakról, minden hatása- és tényezőjéről, föltétei- és eredményeiről.

A történet három korszakra oszlik: az első szól az új bölcsészet eredetéről; a második a tizenhetedik század második feléig való fejlődéséről, s a harmadik korszakba köti a legújabbkori bölcsészet elcsenevészedett, pincékben s üvegházakban erőszakosan termelt virágait, Kanttól napjainkig.

Aki bölcsészetet tanul, annak e történetet nem szükséges különösen ajánlanom; nélkülözhetlen kelléke bármely bölcsészeti rendszer alapos ismeretének, a bölcsészet történetének ismerete; olyan az, mint a kijavított pensum, melyben a vörös iron vonásai a hibátlant érintetlenül hagyják, a rosszban pedig nemcsak az ismeret tagadását, a hiányt,

hanem a hibázó gondolat menetét vagy fölfogását, s következtetés által azt is, ami a gondolkozót e fölfogásra félreléptette, tüntetik föl.

Ezen dolgok föltüntetéséből pedig mindegyik tanulja a rendszerek és hypothesisok erős és gyenge oldalait, az irányt, melyben a támadásra alkalmasak, a hiányt, mely a törekvésnek leghűbb s legbiztosabb útmutatója, s a rendszerért való buzogás és a hozzá való ragaszkodás fokának értelmes meghatározója.

Mindezek után mondhatjuk, hogy tényleg szükség volt a könyvre, kívánatos volna, hogy e szükség nálunk is minél többen érezhető legyen.

Fisher, Engelbert Lorenz: Über das Princip der Organisation und die Pflanzenseele

Über das Princip der Organisation und die Pflanzenseele. Von Dr. Engelbert Lorenz Fischer. Mainz. Kirchheim. 1883. Nyolcadrét. 144. l.

Sokféle ellentétes nézet és magyarázat van e kis műben összevegyítve s a szerző ízlése szerint temperálva. Művét Secchi és Lotzénak ajánlja, föntartván magának a szabadságot mindkettőtől eltérni; már e furcsa dedicatio is következtetni enged az irányra, melyet a kérdés megfejtésében követ.

Mi tehát a szervezet elve, principiuma? a parányok alkalmas összeállítása, és az anyagrészesek megfelelő tevékenysége; e két kelléknek léte pedig természetesen a teremtmény eszméjére és akaratára vitetik vissza. De a szerző, miután feleletében látszólag a szervezet elvét teljességében állította föl, még valami lelket is beszállásol a növények művészi szövődéseibe. Látni ebben a Lotze iránt való tiszteletének súlypontját. A szerző nagyra van vele, lelkekkel népesíti be nemcsak a növényországot, hanem a szervesetlen lényeket. Ez a gondolat alapján hamis és szerencsétlen és a psychismus mumusa, mellyel ijeszt mindenütt, hol hitelre talál.

A szerző atomista is és psychista is; az utóbbi állásponttól maga sem akarja megfejtetni a kérdést; mert az a növényi lélek fölfogása szerint úgy is csak hálni jár a testekbe, s nem képezi a szervezet elvét, következésképp nem felel meg a lélek fogalmából eredő első postulatumnak, – mely éppen abban áll, hogy a lélek a szervezet, és a belőle folyó tevékenység alaki oka, létesítő elve; enélkül a lélek önmagának tagadása. Mint atomista pedig nem bírja megfejtetni a kérdést, mert eddig egy atomista sem volt arra képes; mindegyik a foltot a lyuk mellé s nem a lyukra illeszti. Mert hiszen, aki a szervezet elvét a parányok összeállításába fekteti, az a szervezet elvét a szervezetbe helyezi; a kérdés sarkpontja éppen abban keresendő, hogy mi létesíti – formaliter, s mi tartja fön a parányoknak a szervezetben való összeállítását; amely összeállítás dacol a szervesetlen elemek tevékenységi módjával, megváltoztatja azt, s oly irányba tereli, mely homlokegyenest ellenkezik a szervesetlen világ mechanikájával; erre pedig pace tanti viri (P. Secchi) csakis Aristoteles bölcsészete felelt, melynek argumentumait a szerző legkevésbé sem cáfolja meg.

De a positio, melyen a szerző a szerves lét legelső rétegének, a növényéletnek fölkutatásával akarja lábát megvetni, helyesen van választva; mert onnan kiindulva fog bármely bölcsészeti kutatás irányadólag befolyjni a cosmológiába. A szellemi törekvések és az eltérő irányok döntő ütközete a philosophia naturalisra nézve a növényországban, a szerves és szervesetlen élet közt elvonuló sáncon fog vivatni.

Dressel, Ludwig: Der belebte und unbelebte Stoff nach den neuesten Forschungs-Ergebnissen

Der belebte und unbelebte Stoff nach den neuesten Forschungs-Ergebnissen. Von L. Dressel S. J. Freiburg, Herder, 1883. Nyolcadrét. 204 lap.

A természettudományok rohamos haladása bő anyagot szolgáltat számtalan fontos kérdés megvitatására, melyek a physika körén kívül esnek. A fölületesség híven föl is használta a káprázató vívmányokat és látszaton vagy analógián épülő érveivel oly irányt adott e kérdések megfejtésének, mely a modern kutatástól minden mélyebb belátást és logikát eltagad. A hírneves kutatók ösvényei jobbára a materialismus posványában vesznek el, mások, mint Reinke, bírnak még annyi belátással, hogy attól óvakodjanak, de nincs bátorságuk, vagy másféle nézetek által vannak korlátozva, hogy az irányt megváltoztassák s határozottan másfelé keressék a kérdések megoldását.

A természettudományoknak a végső részletekig fölkatott mezejére lépett Dressel S. J., hogy az éltetett és élettelen anyag közti különbségben a léleknek helyet biztosítson. Miután a mechanika a tudományok tudományának neveztetett ki, s körülötte megigéztetve boszorkánytáncot jár nemcsak a többi testvértudomány, hanem a physiologia is készül a körbe lépni, azért a mű ezen életet magyarázó mechanikus rendszerek jogosultságát vizsgálja és túlkapásaikat szerénységre inti.

Az első rész megállapítja az élő és az élettelen anyag közti különbséget. A szerző a vegytan, biológia, physiologia terén a materialista tudósokkal egyrangú; megüti a tudományos igények mértékét; s hogy ne legyen kifogás, mintha csak a röpke szók szárnyain osont volna el a tudomány abyssussain, kiterjeszkedik a részletekre s követi a magyarázatokat és fejtegetéseket minden vegytani combinatió, aljakon és savakon, csapadékok és szűrődékeken át azon pontig, hol a tudósok azt mondják, ez meg ez még ismeretlen előttünk, de a tudomány haladása biztosít, hogy túlesünk azon is; hol a jobb jövővel, szebb korral való biztatás le szokta zárni a szegény kimerült, munkaunt lélek szemeit; ahol aztán az ismeret helyett megálmodja a materia ismeretlen erőit, melyek csodálatos metamorphosisokon keresztül elérkeznek a fehérszínű piciny parányához, s mihelyt a piciny parány megvan, szönek belőle rostokat, tömörítnek tagokat, s egy nagyobb feszültség és birkózás után kipattan belőlük a szellemi szikra: a gondolat. Ez a tudomány merész gondolatmenete, így gondolkoznak mióta kibontakozva a dogmatismus kötelékeiből, a szabadság fuvalmában szárnyra keltek. Ha e kép csak álom, s e szavak csak egy hevenyében nagyot gondoló ifjú tudós pattogása, transeat totum; de a komoly Minerva is csak ily pongyolán és könnyelműen mer a világ szemé elé lépni a kathedrákon magát hányni vetni vagy holmi berlini tudományosan hazafias ünnepeken Du Bois Reymond személyében beszédet tartani még akkor is, midőn az orthodox Vilmos császárt dicsőíti. Azért nagyon is helyén volt avval a régi józan ésszel és még nem emancipálódott logikával belevilágítani ezen modern kutatás üzelmeibe; helyén volt egy alapos különböztetés a szerves és szervetlen világ közt legalább is olyan, amilyen alapos másrésztől a confusio az ernyedetlen kutatásban.

Az első rész tisztába hozza a szervetlen anyag tulajdonságait, melyek lényegével összefüggnek, s épp azért magára a lényegre engednek következtetni; az így megállapított szervetlen anyaggal párhuzamba van állítva a szerves anyag, még pedig a szerves lények legalsóbb neme, a növény anyaga, melynek alkotó részével, a sejttel huzamosan és behatóan foglalkozik.

Fejtegetéseit érdekes néhány pontban összefoglalni:

A szervetlen anyag egyik tulajdonsága, hogy természeténél fogva törekszik a legbiztosabb egyensúly állapotára, a lehető legnagyobb nyugalom és változatlanságra, és hogy ezen törekvés a holt anyag minden tüneményeinek legbensőbb rugója. Látjuk azt a

vegytanban, melynek alaptörvénye szerint az elemek maguktól a legszilárdabb vegytani egyesülésekbe lépnek, s egymástól ismét elválnak, ha alkalom kínálkozik más szilárdabb combinatióra. Másodsor nyilatkozik az anyag ezen hajlama abban, hogy ugyanazon egyesüléseiben azon állapotra törekszik, mely a legszilárdabb és legtartósabb, úgy a parányokat (allotropia), mint a tömecsekét illetőleg. A tömecsek egymáshoz viszonya ismét kétféle, jegeces vagy nem. A jegecekben a tömecsek erői egyensúlyba helyezkedtek, következőleg állapotuk biztosabb, tartósabb. De épp azért tanítja a tapasztalat, hogy a testek öntevékenységük és külső segély nélkül változtatják át nem jegeces tömecs helyzetüket s jegecesedni törekszenek. Egy körülményt kell azonban kiemelnünk, hogy mindezen változásokban hő szabadul fel, sőt, hogy a változás azon esetben, ha többféleképpen történhetik, mindig azon utat választja, melyen legtöbb hő szabadul el. Ezen lappangó hő nem egyéb, mint a testekbe zárt mozgás, vagy mozgató erő, nem egyéb, mint egy energia potentialis. Ebből következik, hogy az anyag lehetőleg túl akar adni belső mozgásán, és belső nyugalomát ugyanazon arányban növelni. S miután ezen potentialis energia az anyagban szétválasztást, disgregatiót szül, azért az anyag törekvése a hő fölszabadítására karöltve jár egy más törekvéssel t. i. a lehető legkisebb térfogat után, vagyis a legnagyobb sűrűséget, merevséget keresi. Ha e merevséget megtalálta, vagyis ha a testekből testekbe ömlő, ható, és visszaható energia egyensúlyba jött, akkor megszűnik a világon a mozgás, az élet, a változás, s a föld azon stádiumba jön, melyet számára egyetlen ivadéka, a hold jelez.

Lényeges tulajdonságai ezek a szervetlen anyagnak, állítsuk föl vele szembe a szerves világot. Míg a holt anyag a lehető legnagyobb nyugalomát keresi, és tökéletessége a nyugalomba van fektetve; addig a szerves anyag teljes kifejlődése és bevégeztsége sokoldalú és nagyterjedelmű mozgásban áll. A legkisebb sejtben háromféle szüntelen mozgást veszünk észre, mozgásban van maga a protoplasma, mozgásban van a testnedv, s végre a vegytani műtétek szakadatlan sora a mozgás legfontosabb és legcsodálatosabb nemét adja. Maga a protoplasmát képező anyag nem állandó, hanem változik, folytonos, s mint ezen szó is mondja folyik. A sejtben minden épülő s ugyanakkor szétzülledő félben van. Kevés egyszerű elem jó a sejt laboratóriumába, de az egyszerű elemek a titkos vegyész ügyes kezelése mellett mindig bonyolódottabb combinatiókba lépnek; folyton tarkább és változatosabb a kölcsönös vegytani behatás, míg az átalakulások azon pontot elérik, melyen alkalmasakká válnak, hogy a protoplasma belőlük vagy saját testét gyártsa, vagy házát, t. i. a sejt oldalfalait építse, vagy élmezését fődözze. Sok vegytani combinatio nem szolgál egyenesen ezen háromszoros célnak, hanem csak segédkezik földolgozásánál, a munkás szerepét viszi, milyenek Kalium, Calcium, Magnesium, Chlor. A sejt ezen parányi laboratóriuma túltesz minden tudományos vívmányon, s ha kevés is a tömeg, melyet földolgozik, ha eltűnők a külső segédeszközök, de nagyszerű az eredmény, ha azt a vegyész laboratóriumának eredményeivel párhuzamba állítja.

Az elemek combinatiója pedig azért csigáztatik föl annyira, hogy az egyesülés bomlásakor annál nagyobb meleg fejlődjék, mely az élethez szükséges. A holt anyag tehát átalakulásaiban a melegtől szabadulni akar a szerves anyag egyesületei pedig épp az ellenkező irányban veszik útjokat; a holt anyag combinatiói egyszerűek, nem huzamosak, nem folytonosak, nincsenek folyamatban; a szerves anyag pedig úgy intézi átalakulásait, hogy tartósak ne lehessenek, hogy folytonos bomlásban létezzenek, s hogy a bomlás sokszoros ismétlődése folytán ne érjenek el tartósabb, egyensúlyba helyezett állapotot, hanem ellenkezőleg még állhatatlanabbat.

Még más fontos körülményt kell megfigyelnünk. Sok egyesülés nem azért történik, mert magában bírja okát, hanem mert lépcsőül szolgál a későbbiekhez, nem, mert cél, hanem, mert eszköz: az egyes mozgások a szervezetben nem arra törnek, hogy a hatékony parányok és tömecsek számára a körülményeknek megfelelő nyugalmas helyzetet szerezzenek, hanem csak föltételét képezik más mozgásoknak, melyek tervszerűen egymásra következően oly

állapotok és eredményekhez vezetnek, melyek az egyes parányok és tömecsek törekvésein messze túl esnek. Szóval a szervezetben oly mozgással állunk szemközt, mely egy mindent fölkaroló egységes terv szerint történik, mely a jelenen túlterjed és nem a pillanatnyi külső befolyások által határozta meg, hanem a befolyásokat fölhasználja egy bizonyos jövő célra, egy terv szerint, mely nem a tömecsek és anyagirészecsek mulékony hatásait célozza, hanem a sejtek összességében nyilvánuló élő egészet. A szervetlen anyagban pedig minden mozgás csak eredménye, összeadása, kivonása vagy más szám és erőműtani eredménye a fönlevő tényleg működő elemi erőknek. Minden parány annyit tesz, amennyit tehet, semmi tekintettel szomszédjára, annál kevésbé valamely az összesség által elérendő egységes célra; ha egy maga van, vagy többen vannak, ha egyneműek vagy különeműek, az nem változtatja hatását, mert nincs semmi összefüggésben a többivel, s a terv, mely szerint működik a parány természetétől van meghatározva. Mind ennek ellenkezőjét állítja az organismus: a szervezet, az egység. A materia disgregatiója megtöretik a szervezet egyesítő ereje által. Midőn a szervezetbe lép, megtartja ugyan természetes erejét, de az erőt egy a részeken fölülálló s az egészet alakító és átható elem fogja kezébe s gazdálkodik vele a maga terve s nem a parány természetes hajlama szerint. Ezen egyesítő, vagyis szervező elem, az életerő: principium vitae. Nem anyag, mert organisál! az anyag nem organisál, nem egyesít, hanem deorganisál; következésképpen nem az életerő. De az anyag, amelyet ezen összetételben organismusnak mondunk, talán szert tehet azon ismeretlen erőre, melyet most, miután az anyag erőit nem ismerjük, életerőnek mondunk? Ily kifogásra, mely most divatos és nagyon olcsó, azt mondom, hogy ez jól sikerült circulus vitiosus! Az anyag az organismusban képes lesz ilyen természetétől eltérő munkásságra így beszél a materialismus: okosan, szívesen megengedem. S mit használ ez a materialismusnak? ha az anyag képes lesz organismust életbeléptetni, akkor majd képes lesz élni; v. i. ha képes lesz élni, akkor képes lesz élni: hogyan? ki tagadhatná? de hát a logika csak szavakra terjeszkedik-e? tehát ha egy dolognak más nevet adunk, az által megváltozik fogalma is? A materialismus mondja, hogy az organismusban képes az anyag élni, az természetes, mert az organismus már föltételez életelvet principium vitae. Azt kell bebizonyítani, hogy az anyag önmagából organismust alakíthat, v. i. hogy azt az ismeretlen organizáló erőt – a holt anyag magában rejti, melyet ki is fejthet; mert hogy az az ismeretlen erő benn van a már kész organismusban, azt tudjuk, s ők is tudják, s épp ez fúrja az oldalukat. De megmondjuk mikor lesz az anyagban az az ismeretlen erő? akkor, ha hozzáadjuk. Legyenek tehát nyugodtak.

A párhuzamból azt az erkölcsi tanúságot vonjuk, hogy ha ezen egységes, mindent uraló erőnek magyarázására nem akarnak fölvenni annyi lelket, ahány a tevékeny parány, akkor elégedjenek meg egy activ elvvel (principium) mely magasabb rendű, mely a materia mellett és fölött életelvül szolgál. S még valamit írunk ki. Most a test erejét, az állat működését egészen pontosan lehet szembe állítani a kifejtett meleggel, vagyis, annyi az állat munkája, amennyit az anyagból merít, az emésztés tökéletes fűtés, az állat és ember munkája megfelel a fölvevő és megemésztett tápanyagnak, valamint a gőzgép munkája a melegvesztéséget, mely más úton-módon tűnik el leszámítva, megfelel a gőzerejének, s a gőzerő megfelel azon feszerőnek, melyet a tűz ereje, a hő létesített benne. Lehet-e azért a lelkét tagadni? úgy látszik, hogy a lélek semmit sem tesz, haszontalan egy tényező! Oktalan beszéd. Mindenhez kell a lélek. Kell a lélek magának a gépnek alakításához; mert a szervezetet a lélek alkotja; kell azután működéséhez, mert e bonyolódott actióban csak a lélek életereje határozza meg a tevékenység folyamát; kell azután a működő erő kiszabásához, mert az izmok csak annyi erőt fejtenek ki, amennyi a célbavett munkára szükséges, és ezen erővel is annál jobban gazdálkodik, minél nagyobb a munka igénye. Következik ebből, hogy a szerves test nem merő anyagi mechanismus!

Más szavakkal mutatom ki a szó valóságát. Vedd a gőzmozdonyt. A mozdonyban dolgozik a gőz; materialista logika szerint ebből az következik, hogy a mozdonyhoz nem kell

egyéb, mint anyag. Atqui az anyag nem készítette a mozdonyt oly szép összefüggő szerkezetben; másodsor: az anyag nem bocsátja gőzt a dugattyúra, hogy megindítsa, harmadsor: az anyag nem szabja ki a gőz mennyiségét, aszerint, amint 20, vagy 40, vagy pláne 60 vagonot kell húznia. Szóval az anyag semmi mást nem szolgáltat, mint durva, határozatlan erőt; s mégis a consequentia áll: az anyag tesz mindent. Én meg azt mondom, hogy az anyag nem csak hogy nem tesz mindent, hanem amennyiben tőle függ tenni, sem tenne, hanem szétrontaná a szerkezetet s vesztően elpárologna.. Ugyanazt tenné az organismussal, ha az életerő nem vetné rá a szolgálilincset.

A második rész polemikus. Bírálhatja a fölületesség azon termékeit, melyeket materialismusnak hívnak, foglalozik pedig annak három fajával, a vegytani, physikus és psychikus materialismussal. Ezen materialismusnak szülőoka egy újkori rögeszme, mely szerint a világon minden csakis mechanizmus, s következőleg minden tudománynak célja, ha kutatásait egy mathematicus képletté alakíthatja át. – A természet országai csak az egy mechanika elágazásai; s a tudományok mind csak subjectio határolt részei a tudomány egységes birodalmának, a mechanikának. A tudományok föladata tehát saját ismeretkörüknek számtani képletét kikeresni, azután összegezik e képleteket s minden tudás egy képletté olvad, ez a képlet a világ képlete. Sapienti sat!

Pesch, Tillman: Die grossen Welträthsel. Philosophie der Natur

Die grossen Welträthsel. Philosophie der Natur. Allen denkenden Naturfreunden dargeboten von Tillmann Pesch S. J. Erster Band. Philosophische Naturerklärung. Freiburg im Breisgau. Herder. 1883. Nyolcadrét. 872. l. Ára 12 M.

Most midőn minden rendszeresített ötletnek, minden inkább sérelmes álmhoz, mint valószínű gondolathoz hasonlító hypothesisnek szabad beléptijegye van a tudomány csarnokaiba, azt gondolta P. Pesch, hogy jó lesz, ha a keresztény világnézet számára is igénybe veszi a tudomány türelmességét. Igénybe vette és sikerült bejutnia. A tudományos körök, melyek régóta kezükben tarták az igazság monopóliumát, tekintetükre méltatták az új jövevényt, a régi száműzöttet, hirdetik közlönyeikben, hogy a philosophia parlagain is föltűnt egy másik Janssen, aki az ellentétes véleményekbe, s életképességük titkaiba be van avatva, s ügyesen kezeli a kritikát és az érvelést. A protestáns és modern tudós táborokban az sokat akar mondani; van egy új Janssen! mikor még a régivel sem bírtak elbánni. Némelyek elismerik benne a lángész „valamely” és „bizonyos” fokát.

A munka a természet bölcsészeti magyarázásával foglalozik, s mint ilyen nem egyéb, mint széles olvasó közönség számára írt cosmologia két kötetben; az első: bölcsészeti természetfejtegetés; a másik: természetbölcsészeti világnézet. Ez utóbbi nem származott át hozzánk.

A szerző mindenekelőtt egyengeti az alapot, melyen fejtegetései tért foglaljanak; mert a jelenkori tunya lemondás a bölcsészeti kutatásban a buzduló tudós orra előtt csapja be ajtót; akik annyit csalódtak, azok nem hisznek többet senkinek. Szükséges tehát tisztába hozni a természetbölcsészettnek létjogát, melyet kétségbe vontak a természetvizsgálók és maguk a bölcsészek; csak azután lehet szó a régi természetbölcsészet jogosultságáról, melyet a végső szakaszban a természetbölcsészet történeti fejlődése még biztosabb alapokra fektet. Ez tartalma az első résznek.

Különösen ily általános állásfoglalásnál, a küzködő elemek csapatszempléjében tűnik ki a szerző, mint ügyes író, s bő olvasottságát mindenütt föllépteti, hol a tárgy szárazságát Schopenhauer drasztikus expectoratioival, vagy valamely mélabús skeptikusnak savanyú agyszüredékével kell fűszerezni.

Azon rész, melyben a természetbölcsezet jogosultságáról beszél, tárgyánál fogva is közérdekű; mert ott a bölcsezettel szemben a korszellemet megnyargaló természettudományok állása kerül szóba, mely korunkban majdnem minden tudományos erőt egyenesen szolgálatba vesz, vagy legalább befolyásol. Azért fölötte szükséges az eszmék tisztázása. Az első sugárnak a két bajvívó táborát kell megvilágosítania; mert az értelmi szabadság első kelléke a természettudomány és bölcsezet pártolásának helyes fölismerése, mely amint eddig vivatott, az utóbbinak tönkét eredményezte; de e tönk, csak a régi elvek föladását, és a két most viaskodó félnek összezavarásával állhatott be. Az anyagi vívmányokban fejét vesztett tudósvilág fölmentette magát az empirismus határain túlfekvő okok kutatásától, a metaphysika homályait még feketébbre festette s úgy lepiszkolta, hogy senkinek sem volt kedve a metaphysikában valóságot, világosságot vagy éppen szeretetreméltóságot sejteni; de nem is kellett ily sejtelmekre vetemednünk, hanem egyszerűen el lett határozva, hogy metaphysika nem létezik, s ha van philosophia, akkor a természettudomány az. De jóllehet e határozat szerint nincs philosophia, azért mégis megindul a rendszerek gyártása nagyban és kicsinyben. Lőn óriási zavar, titáni erőlködésekkel megtörtént a megállapodás, hogy vissza, vissza Kanthoz! s azután újra ez, ki merre lát. Ma is csak ez állásponton vagyunk.

Mily ingerkedő s másrészt vigasztaló és emelő Kaleidoskop képeket bír P. Pesch a szellemi vajúadások, az egy ideig fényeskedő és csillámló s azután darabokra tört rendszerek és világnézetek töredékeiből az olvasó elé varázsolni! mennyire képes mindenkiben bizalmat ébreszteni a múltnak bölcsezete iránt, a zürzavarnak folyton új, bénító látványai földidézésével; s a kétségbeesés és bizalmatlanság tompa zaja keresztül hallatszik a Mentor intő szava: még nincs minden elveszve, valamit még meg nem kísértettetek, hátha a ker. bölcsezet is képes valamire!

Ezen első részről méltán mondhatjuk, hogy közérdekű, különösen oly korban, midőn a pathikárius sem készít gyógyszert anélkül, hogy keverékének viszonyát a nagy természethez és laboratóriumaihoz ismerni nem akarná! Az ily gondolkodási talentummal ellátott századnak jó lesz mélyebb eszméket is öntudatára hozni, ha már gondolkozni akar s összefüggés után vágyódik a nagyon is közel fekvő tárgyak s messzefekvő végokaik közt.

A műnek többi része azután egészen szorosán foglalkozik a részletes kérdésekkel, de úgy, hogy a címlap, mely a természet minden gondolkozó barátjának ajánlja a könyvet nem jó összeütközésbe a tárgy elvontságaival, vagy valamely netalán élvezetlen és kiaszott előadási modorral. Minden fejtegetés, minden érvelés úgy van tartva, hogy a természet legszerényebb barátja is bizvást kézhez veheti.

Következnek első sorban a természetbölcsezet alapfogalmai; az anyag, az erő, a törvény, a cél; minden egyes címnek külön cikkeket szentel, melyekben az ó és fogalmak, a nehézségek, és fölfödözések mesterileg vannak összefűzve, melyek közt mindvégig folyton előbukkan az alapgondolat, hogy a haladó természettudományokat ki lehet békíteni az antik bölcsezettel, s hogy a haladás nem vette útját a scholastikával ellenző irányban, hanem csak túlhaladta, mint a plus a minust, szereinek tökéletessége, s következetesen a dolgok felületéről vett fogalmainak helyessége által. A legnehezebb fogalom az erő fogalma; definíciójának megállapítására keveset használ az újkor elméssége és szerencséje felfedezésekben; amint ezt más téren is tapasztaljuk, hogy az adathalmaz nem mindig segít a kérdés tisztázásában vagy legalább nem von maga után szükségképp nagyobb világosságot. Voltak nagy tehetségek, kik a legegyszerűbb megfigyelések után mélyebb magyarázatot adtak a dolgról, mint mások, kiknek múzeumok és tömérdek pénz állt rendelkezésükre; sőt azt is tapasztaljuk, hogy minden fölfödözés a legegyszerűbb elemekből indul ki, valamint a legbonyolódottabb tünemény akkor van megfejtve, ha egyszerű elemekre bontatik föl.

Az erő fönmaradása, az erők egyenértéke, az erő körforgásának törvényei, melyek az újkor tudományaiba annyi egységességet varázsoltak, csábító lidérctüzek, ha általuk mindent

megfejtve gondolunk. P. Pesch különösen azon elv ellen, hogy minden erő mozgás, fejt ki oppositót, melyre alkalmazzuk az egyik német irodalom szemle magában kétes, de itt jól értelmezhető dicséretét: „es ist nicht ohne einen gewissen Scharfsinn.” Az említett elv ellen két kifogása van; először: az erővel együtt jár a mozgás, de nem a mozgás az erő, mintha a mozgáson kívül ez erőben más tényező nem volna s következőleg, a mozgás az erőnek kimerítő definíciója volna. „Az (empirikus) tudósok, kikre nézve csak a szakmájukon belül eső érzékelhető létezik, beszélnek ugyan „erőről”; hanem az, csak az erő hatásában nyilvánuló mód (tehát a mozgás), mely érzékelhető, melynek e nevet adják. De ezáltal nincs a világból kiküldve az erő fogalma. Míg az emberek megőrzik értelmes természetüket, addig nem fognak szorítkozni arra, hogy a tünemények oksági összefüggését nyomozzák, mint azt a természettudományok teszik, hanem magát az okozást fogják puhatolni, mely, mint olyan, nem tartozik a tünemények régiójába.”

Másodszor kifogásolja az elv általánosságát, hogy minden erővel mozgás jár. „Ha helyesen akarnak beszélni, azt kellene mondaniok, hogy minden visszavezethető mozgásra vagy mozgási egyenértékre. Nyomás, lökés, összetartás, húzás formaliter nem mozgás. Ha pl. mi magunk vagyunk a nyomottak, akkor a nyomásban korántsem érezünk mozgást, hanem csak valamit, ami a mozgással egyértékű, mivel szemben ellenállást fejtünk ki, – az ellentállás pedig nem mozgás, hanem a mozgással egyértékű valami.” P. Secchi ugyan megkísérelte, hogy a testek összetartását és vonzását is, mely cohaesio név alatt ismeretes, mozgásra vigye vissza, hanem, mint P. Pesch helyesen megjegyzi, sikertlenül; meggyőződhetik arról bárki, aki a hírneves csillagász: unità delle forze című művét olvassa.

A legnépszerűbbek tagadhatlan a célról és célszerűségről írt fejezetek. Mily érthetően és gyönyörködtetően, mily változatos elbájoló hangon szól hozzánk a célszerűség műveiből az elvont és lepszokolt aristotelesi „forma rei.” Ki hinné, hogy a philosophia ezen élvezhetlen fogalma – a forma substantialis, – mely az elvont kérdések tömkelegébe vezet, ily elragadó nyelven és virágos képletekben tud szólni, hogy tündöklék a jegecek majd halvány, majd mély fényében, csillámlék a drága kövek csillámaiban, hogy szétszedetik az állati és növényi szervezet izei és rostjaiban, hogy hozzá tapad az emberi gondolathoz, ahol az, egységet és célirányosságot észreveszi. Ezt bárki szívesen olvassa, még az is, ki átlag csak vadász-regék és útleírásokban gyönyörködik; a szerző erudíciója a legéberebb és legernyedetlenebb észlelt változatos adatait tárja föl az olvasó előtt, nem szorítkozik a dolgok fölületén észlelt tünemények és azok egymásba való átmeneteinek célszerűségére, hanem a biológia és az anatómiában is jártasnak bizonyul.

A természetbölcészet ezen négy alapfogalma különféleképp kerül ismét szóba az egyes rendszerek nézeteinél; miután azok helyes magyarázata szabja meg a dolgokról alakult nézetek irányát; mint a dominante a choralis énekben, mint a mottó a variációkban folyton hangzik, majd titkon, majd föltűnőbben: úgy ezen alapfogalmak és nézetek színezete meghatározza az össztermészet fölfogásának színjátékát és sokszor legrejtettebb árnyalatát is.

A harmadik és negyedik főrészt szembe állítja a természet modern magyarázatát a scholastikus fölfogással.

A rendszerek fölsorolása kimerítő, világos s bőven van illusztrálva az írók idézeteivel. Érdekes röviden fölsorolni a modern tudomány csatasorait régi neveikkel, ó görög gondolataikkal, régi határozottságukkal, traditionalis szakadár hajlamaikkal.

Mint a homokrakás különbözik hason mennyiségű atomhalmazattól, melynek neve állati vagy növényi szervezet; úgy a mechanizmus a formákkal rendelkező keresztény bölcészettől! De melyik mechanizmusról van itt szó? Hányféle ez a mechanizmus? A legradikálisabb tagad minden erőt; előtte az „erő” fogalom a tárgyak rendjében nem talál mást, amire alkalmaztathatnék, mint mozgást. A szerző érdeklődik e merész állítások rendszeresítése iránt, annál inkább, mert nem hiányzottak keresztény tudósok, kik e fölfogással kibékültek; maga P. Secchi és más társai különösen a természettudományok

álláspontjára helyezkedve, a természetet és minden elemét és minden sajátságát „erő” nélkül, csak „mozgás” által magyarázták. Hanem e fölött a disputációk nem vesznek oly rohamos fejlődést, hogy mindent a legközelebbi jövőben eldöntve higgyünk.

A legradikálisabb mechanizmust követi a mérsékelt: „ezen mérsékelt mechanizmus elfogadja, hogy létezik erő; hirdeti: anyagot és erőt; tagadja azonban, hogy a mozgást létesítő okon kívül minden egyes lényben, valami más, a mozgást és a kiterjedést egyaránt uraló és meghatározó elv létezzék.” Tagadja eszerint, hogy a dolgokban van oly célszerűség és célirányosság, mely egy belső, a dolgokba fektetett elvnek kifolyása. Hogy célszerűség van, azt senki sem tagadja, hanem, hogy ez a célszerűség a dolog természetéből eredett, hogy kivirágzott a lényegből, mint a virág a törzsből, azt tagadják ezen irány képviselői. Ezen fogalom már nemcsak célszerűséget mond, hanem célirányosságot is; a lényben minden irányul a célra, tör a célra, tehát célravaló-törekvésről és annak a lényben rejlő okairól van szó.

Ismét a theologia érdekes terein állunk, s a szerző nem mulasztja el a természetből hozni érveit. De a belső célra való törekvés, a belső elvből előtörő, minden mozdulatot és sajátságot rendező irányosság szükségképp a természet azon osztályaiba fogja vezetni a kutatót, melyekben az egység leginkább előtérbe lép, t. i. a szervezetek, az élő lényekhez. A szerző fölhasználja az alkalmat, hogy ezen éppoly begyöző, mint természetes fölfogást a célirányosságról minél szélesebb alapokra fektesse és a tudomány ferdítése ellen megvédje.

Igen messze ragadtatnánk ismertetésünk kimért ösvényétől, ha csak a rendszerek fölsorolására is akarnánk szorítkozni, melyeknek a szerző idejét és esze élet szenteli. Inkább annak szánunk egy megjegyzést, hogy a szerző az atomizmust, mely a közvélemény szárnyain terpeszkedik, függelékben tárgyalja, kiegészítő rész gyanánt a mechanizmushoz és dynamizmusához. Hangoztatja mindig, hogy „az atomizmust amennyiben a természet magyarázata akar lenni, nem szabad összezavarnunk a tömecs-elmélettel. Ez utóbbi csak azt akarja, hogy a vegyületek bomlásánál és az elemek egyesülésénél az anyag részekre oszlik; s annyiban az elmélet kétségen kívül áll. Ezen értelemben a parányelméletet az antik bölcsészet is elfogadta. Némelyek tovább mennek s állítják, hogy az anyag mindenütt ily részekre oszlott állapotban van; s ezt véleményünk szerint mindeddig be nem bizonyíthatták.” Pesch mindjárt hozzájárul az érvek elégtelenségének kimutatásához úgy a physika, mint a chemia és philosophiában.

Az egyik német recenzióban megütközéssel említi dr. Gutberlet, hogy a szerző egy esetben, Clausius törvényének megbeszélésénél, egy, nem sokat nyomó tekintélyt hoz föl annak bizonyítására, hogy vannak még tudósok, akik a physikában általánosan elfogadott törvényeket kifogásolják, miáltal úgy látszik a magyarázat tárgyilagosságának is szenvedni kell. Clausius úgy fogja föl a gázok hevülésekor kifejtett nyomást, mintha az, az egyenes irányban mozgó atomok lökéseiből eredővé összegeztetnék.

De az oppositio a parányok ellen s következőleg a clausiusi törvény ellen nincs oly rémséges elhagyatottságban, mint az a protestatióból látszik, s éppen Pesch műve ad e részben több helyen felvilágosítást, s aki az ideál barátja, az Lange materialistánál is olvashat kétségbejuttató panaszhangokat, ezen népszerű és a közvélemény által dajkált elméletnek hiányairól s bizonytalanságáról.

Azon forró óhajjal válunk meg ismertetői szerepüktől, hogy ezen a maga nemében még a német irodalomban is egyetlen termékkel minél többen ismerkedjenek meg. Ne ijedjen meg senki a címtől, mely nagyot s látszólag utólérhetlent hirdeti, a világ nagy titkairól ígérkezik szólni; de azután nagyban mérsékli a hangzatos, s nem bizalmat gerjesztő kezdetet, mert nem kiaszott philosophokhoz, hanem az életteljes s mindig ifjú természet minden gondolkozó barátjához van szava.

Celano, Tommaso da–Amoni, Leopoldo: Vita Prima di S. Francesco D'Assisi

Vita Prima di S. Francesco D'Assisi del B. Tommaso da Celano per la prima volta volgarizzata dal Canonico Leopoldo Amoni. Prima edizione romana. Roma. Tipografia della Pace 1880. nyolcadr. 237. l.

La Vita Seconda ovvero Appendice alla Vita Prima di S. Francesco D'Assisi del B. Tommaso da Celano volgarizzata per la prima volta Dal Cannonico Leopoldo Amoni. Prima edizione romana col testo latino in fronte. Ugyanott nyolcadr. 335 lap.

A szép Umbria egyik lelkes fia Monsignor Amoni kies hazájának életteljes emlékeiből kiválasztotta sz. Ferencnek Celanói Tamás által írt életrajzát s azt új kiadásban terjeszti a közönség elé.

Celanói Tamás sz. Ferenc társa és tanítványa volt s mint ilyen tanúja egyszersmind a sz. pátriárka életének. Az előttünk fekvő életrajzot IX. Gergely pápa fölszólítására írta, ki a szentnek nagy tisztelője volt. Az életrajz azon részét, melynek címe: Vita prima di S. Francesco d'Assisi már ismerték, ha nem is örvendett szélesebb elterjedésnek, legalább nagy becsben állt a kritikusok előtt; de a második rész, mely csak appendix gyanánt szerepel, jóllehet vaskosabb az elsőnél, 1806-ban lett kiadva. Mind a Vita prima, mind a Vita seconda azt jegyzik meg címlapjukon, hogy olasz fordításban első megjelenésüket az érdemes Monsignorének köszönik. – Azt mondtuk, hogy a Vita seconda csak appendix gyanánt szerepel; de oly függelék képez, melyet nem lehetne egykedvűen nélkülözni; tartalma ugyanis éppoly fontos adatok és elbeszélések összessége, mint milyenek a vita primában előfordulnak. Celanói Tamás tehát ezen második részben kipótolni akarta az első résznek hiányait.

Aki az irodalom ezen ága iránt érdeklődik, s különösen aki önmagán tapasztalta sz. Ferenc alakjának, s ez alakkal összefüggő irodalomnak varázshatalmát, annak ez életrajzot behatóan ajánlanom nem is szükséges. Hiszen sz. Ferenc a rendkívüli szentségnek s többit mondok, a szentség idealismusának prototypusa. Életének színhelye ugyan a föld, de vele szemben a teremtés már levetette a bűn átkát és annak békóit, azért földi vándorlása inkább álomnak látszik, jóllehet legreálisabb; s az a szerfölött gyengéd és elragadó költészet, (hogy költészetnek hívjam mindazt, ami alakját zománcozza,) annyiban nem felel meg a költészet nevének, amennyiben nem tár föl képzelt elérhetlen világot, hanem annál meghatóbb valóságot.

A szentnek ezen eszményi jellemét híven visszaadja az életrajz írója. Ő, ki a szenttel társalgott s magába szívta szellemét: a szem és fültanúnak közvetlenségével s ami több, szellemét visszaadó érzélem melegével szól. Mint az illatos virányokról lengedező szellem magával viszi a virágok leheletét, s elszórja azt, amerre tévedez: éppúgy lehelik ez elbeszélések sz. Ferencnek és társaságának lelkes meleg hitét és azt a költészetet, mely e szent éles pályáját viránnyá változtatta.

De az érdemes Monsignoréban nemcsak kiadót üdvözlünk, hanem fordítót is. Celanói Tamás latinul írta sz. Ferencz életét, főt. Amoni pedig olaszra fordította. Az olasz fordításra nézve az ítélet nem minket illet, hanem ha szabad szerény nézetünket a fordító dicséretére kifejeznünk, abban az érzélemet és költészetet hívebben, közvetlenebbül találtuk föl, mint a latin eredetiben. A fordító úr megjegyzi előszavában, hogy Celanói Tamás nyelvezetében a Fioretti című remekműnek arany nyelvjárása tükröződik. Mindenesetre nyelvezetét sz. Ferenc költészete és érzélemvilága, az a társadalmat megújító, életteljes hit és e hitnek törzsén kiviruló keresztény erény teremtette, miután az író szívét mélyen áthatotta s az olasz nyelv harmóniájában kifejezést keresett és talált s azért közös s föltalálható mindazokban, kik ezen áldott körben éltek: de hogy celanói Tamás nyelvezetéről szóljunk, éppen azért, mert a

Fioretti nyelvezete olasz, csak visszhangját fogja található a rokon latin nyelv együgyűen kezelt stylusában, míg az olasz utáztatok hívebben fogják visszaadni bájjait, gyengédségét, szent egyszerűségét, tisztaságát, egyszóval azt a lelket, amely ha szólni akart így kellett s másképp nem lehetett.

Ha tehát valaki más alsóbbrendű élvezetet is kíván magának szerezni, mely a latin eredetinek és a hozzá közel álló olasz fordításnak összehasonlításából származik, azt e mű olvasásánál eszközölheti, mert oldalanként váltja föl egymást a latin és olasz szöveg, az egyik oldal latin, a másik olasz s az is, nem egy levélen, hanem egymással szemben, hogy e célból lapot fordítani ne kellessen.

Némelyek, kik a realismus száraz ideálját kergetik mindenütt és mindenben, sz. Ferenc virágos kertjében, így fordítom a Fioretti címet, nélkülözik ideáljuk fénysugarait, s hajlandók mindent a regék és sz. ömlengések mákvirágainak tartani: talán otthonosabban fogják magukat érezni Celanói Tamás tolla által ekénk bűvölt világban, ki életíró és nem életköltő akart lenni. Csakhogy ha ez életrajzban is találkoznak jelenetekkel, melyek sz. Ferenc közlekedését az oktan természettel jelenítik, milyenek a szép elbeszélések sz. Ferenc prédikációjáról, melyet a madaraknak tartott, a fácánról, a sólyomról: ha mondom ilyenekkel találkoznak, legyenek szívesek hinni az életírónak, aki előre bocsátja, hogy költeni nem akar. Záradéku a t. kiadó sz. Ferenc búcsúját csatolta, melyet a szent vett Alvernia hegyétől, ahol a keresztre feszített szerafi jelenés, a világotváltó szenvedés sebeit ütötte testén. Önkénytelenül támad bennünk a gondolat: sz. Ferencben egyesült a legtisztább idealizmus a lét valóságával, melyet semmi sem köt le annyira és semmi sem hoz öntudatunkra inkább, mint a szenvedés.

Scheicher, Joseph: Der Klerus und die sociale Frage

Der Klerus und die sociale Frage. Moral-sociologische Studie von Dr. Joseph Scheicher. Innsbruck. Rauch, 1884. Nyolcadr. 146. l.

A szerző álláspontját röviden, de kimerítően ismerteti a jeles socialistának Schäfflének fölfogása: „hogy theologusok nemzetgazdászati ismeretek nélkül meglehetnek, ... az, mielőtt ez évszázad lehanyatlanék, a moralisták előtt is nevelésnek fog látszani.”

Az erkölcsstannak letörhetlen érintkezési pontjai vannak a socialis állapotokkal, következőleg a reformokkal is, melyek tervei századunkban, mint terhes felhők, kergetődznek s nem tudni, valjon áldást vagy rombolást hoznak a nagy események előtt álló társadalomra. Különösen két tekintetben látja magát indítatva az erkölcsstann a bonyodalom szálai közé nyúl: az egyik általános érvényű, a másik a társadalmi válság egy részleges tényezőjére irányítja figyelmét.

A nép nemzetgazdászati állapotai az erkölcsösséggel a kölcsönös egymásrahatás viszonyában állnak. A szegénység, mely eladósodásból, elárverezésből, kifosztás és kiaknázásból ered, nem az erkölcs dajkája; az elszegényedés pedig a statisztika nyomán annyi, mint elerkölcstelenedés. Az mindegy, ha a társadalmi erények híjában történik az elszegényedés, vagy a főnálló jog doktori palliumának árnyában. Annyi tény, hogy a szegénység, mely nem az evangélium gyökeréből v. i. a készséges hitből sarjad, együttjár az erkölcstelenséggel, az elvadulással, az elfojtott bosszúval és irigységgel, szóval a fölforgatás dülő-fülő vulkánjával.

Az erkölcsstann pedig arra való, hogy theologikus alapon a nép erkölcsét teoriában és gyakorlatban gondolja. Ha gondolja az erkölcsöt, kell hogy szeméit az erkölcsvadító vagy erkölcsmenesítő tényezőkre fordítsa. Íme ott látja magát a socialis reformok még eddig zárt, de már is türelmetlenül döngetett s néhol gyengédtenül feszített kapuja előtt.

Igazán lágyvelejű és bornirt ellenvetés volna a papság részéről, ha a főnálló s jogérvénnyel bíró viszonyokat a társadalmi rend egyedüli jogos formájának tekintené. Hiszen

éppen arról van a szó, valjon ez a főnnálló rend v. i. a liberális, manchesteri nemzetgazdasági agyrémek rendnek, jognak mondandók-e vagy nem, Ha a főnnállás annyi, mint rend és jog, akkor a tények előtt zárjunk mindenütt szemet.

A jelen vagyion fölosztás és a vagyonosodás érvényben levő útja pedig tarthatlan, s reformra kell törnie mindenkinek, aki szívvel és érzéssel bír a szenvedés, és az üdv iránt. Az ellenkezőt csak a falusi láthatárral és a jogtalanság rothadt traditioival beérő lelketlenség állíthatja.

A másik részleges tényező, melyre figyelmünket fordítanunk kell, s melyből az egész általános erkölcsi állapot fölburjánzik: a munka és a pénz jogtalan és rendetlen viszonya. E viszony a társadalom undok és rettentő sebe, melyből a fölforgatás és kasztgyűlölet dögvésze párolog.

Az erkölcsstan e társadalmi métellyel kettős életideg által közlekedik, az egyik a justitia, a másik a caritas.

Aki a keresztény erkölcs föladatát a munka és pénz rendetlen viszonyával, és az ebből nyíló, feneketlen bajokkal szemben a keresztény caritasra szorítaná, az korlátoltságának világosabb jelét nem is adhatná. Avagy az erkölcsstan és a keresztény erény első sorban a caritasra, a könyörületre és alamizsnára vonatkozik-e s nem az igazságra és jogra és kötelmekre? A keresztény caritas csak folt lesz a repedésre, már pedig az evangélium szerint foszladozó rongyokra, drága új foltokat varrni kár. Nem értjük az érdemet! az érdem meg lesz, ha a caritással semmit sem érsz is el; értjük a caritas érdemét a társadalom fölsegélyezésére és fölemelésére: erre pedig a caritasnak egyedül se képessége, se rendeltetése nincs.

Az erkölcsstan is első sorban, az igazságot (justitia) és a szigorú jogosságot veszi tekintetbe. Mint ilyen megütközik az égbekiáltó jogtalanságon, mely emberek véréből és verejtékéből aranyhalmazakat présel, s addig a kiszivattyúzott tömegnek munkájának aranyértéke helyett krajcárokat dobál. Krajcár és arany, nem egyenlőség, s mégis az emberi munkában az szolgál mérvesszőül Ez nem keresztény erkölcsstan!

Lásson hozzá a klérus a munkához; tájékoztassa magát a nemzetgazdasági helyzetben és az egyháznak föladata iránt. A papság, mely a nemzetgazdaságban és a socialis politikában főnnálló jogviszonyok cseréplábas trónja előtt hever s vigasztalja magát, hogy nem tehetünk mást, mert ez a főnnálló rend, nem hatalom s nem katholikus egyházas. Létesítsen reformot vagy legalább fáradozzék annak létesítésén, mert Reform vagy Revolutio a vajúadások megoldása; ha az utóbbi beüt, mindenesetre rosszabbul fog járnai a klérus, mint a múlt század végén.

Ezen gondolatok körül mozog a főntcímzett füzet, melynek ajánlására írtuk e sorokat. Tartalma 1. A klerus és a socialis kérdés. 2. A socialis helyzet. 3. A gazdasági elméletek: a) a liberálisok és a liberalismus, b) a communismus. 4. Az erkölcsstudomány ítélete. 5. Socialista elvek: a) a népesedési törvény és a Malthusianismus, b) társas kereseti elmélet, c) a socialis állam és föladata, d) a kapitalismus az idegen munkának néprontó kiszivattyúzását illetőleg és a segély eszközei: korlátolt napi munka és igazságos bér. 6. Palliativák: a) a védelmi és szabadkereskedési rendszer, b) az oktatás ügy előmozdítása, c) az erkölcsőség előmozdítása, d) kimerítő szegény ellátás, e) a munka garanciája és kötelme, f) a céhek, g) Homesteads, földtehermentesítés. 7. Föderalismus és Catholicismus.

1885

Manning, Henry Edward: Das ewige Priesterthum

Das ewige Priesterthum von Cardinal Manning. Autorisirte Uebersetzung von E. W. Schmitz, Missionspriester, Mainz. Kirchheim. 1884. Kis nyolcz. 256. l. Ára 2 mark.

Ez ismét oly könyv, mely nem compilatio vagy idézethalmaz. A fenkölt szellemű író a meggyőződés közvetlenségével szól minden sorból, s nekünk szól. Ami szépet és főségest rejt magában a címben foglalt tárgy, az az értelmes és alapos gondolkozás által van felölelve. Semmi sem könnyebb, mint enemű tárgyakban inkább a képzeletet, mint az értelmet szerepeltetni, határozott, tisztázott fogalmak helyett, csillogó és ragyogó szavakon gyönyörködni, s végül a legfőségesebb igazságokat is haszontalanokká tenni az által, hogy nem adunk nekik az életben testet, megvalósulást, hanem a felhőkre ültetjük vagy a csillagok közé. Manning Cardinális szerint a Sacerdotium aeternum a világba van állítva reális föladattal s oly célból, hogy azt egészen megvalósítsa; következőleg azt úgy kell előadnunk és úgy kell fölfognunk, mint amely minden gyökerével s minden ágával ez életbe fogódzkodik. Belső ereje, lelke, eredete, eszközei, célja természetfölöttiek, de mindez kifejezést nyer az egyes pap és a társadalom földi, ideiglenes létében.

A bíboros szerző 20 fejezetben szövi az örök papság érzékeltethető képét, beleszövi a pap életébe, melyben alakot és hatást nyer az eszme. A címsorozat igazolja, hogy éppen reálisnak mondtuk az ideális tárgy földolgozását. Győződjék meg erről maga a t. olvasó: I. A papság természete. II. a papság hatalma. III. a papság hármass viszonya. IV. az életszentségre való kötelezettségek a papságban. V. A tökéletesség segédeszközei. VI. a pap célja. VII. a pap veszélyei. VIII. a pap támaszai. IX. a lelkipásztorkodás, a bizalom egyik forrása. X. a pap idejének értéke. XI. a pap szenvedései. XII. a pap rágalokkal szemben. XIII. a pap barátja. XIV. a pap mint igehirdető. XV. a pap szabadsága. XVI. a pap engedelmissége. XVII. a pap jutalmi. XVIII. a pap laka. XIX. a pap élete. XX. a pap halála.

Minden egyes fejezet önállóan és eredetien van kidolgozva. A szigorú egyházi szellem, mely éltetően átvonul a földön, mely transactiót nem ismer, mely önereje teljéből akarja föltámasztani a sok helyütt eltikkadt, elcsenevészett papság tagjait, jóltevően áramlik a buzgó bíbornok minden mondatából. Oly papság lebeg szemei előtt, melynek családfájához tartozik ő is, mely néhány száz évig vértanúk és hitvallókból toborzódott, s vértanúi és hitvallói erő kellett ahhoz, hogy a törzs megcsonkítva ne álljon a múltban, ne meredezzen csak mint történeteinek emlék a jelenbe, hanem élettellejesen fejlessze ki koronáját a hősi papság hasonlóságú utódaiban.

Anglia papságára és egyházára vonatkoznak a bíbornoknak 109. lapon foglalt szavai: „Itt (Angliában) az egyház régi is, új is. Csak maroknyi nép vagyunk, hanem elválasztva a világtól, az udvaroktól, a világi kegyuraság és a világi védnökség romlott légkörétől. Az egyház igazi oltalma az ő függetlensége, és szabadságában áll igazi ereje. Mi pásztorai vagyunk azon nyájnak, mely vértanúk- és hitvallóktól származik és ezeknek buzgalma ki nem halt utódaikban. Mi különös módon a szegények pásztorai vagyunk; mert a gazdagok elhagytak minket, s Anglia nagy birtokai azok kezében annak, akik nem ismernek minket. A szegények közt élni, ez volt már édes Üdvözítőnk sorsa, és sorsában részesülni, ez rólunk való gondoskodásának záloga. Mi nemcsak a szegények lelkipásztorai vagyunk, mi magunk is szegények vagyunk. Szegénység a papi-állás sorsa, a világ ezen leggazdagabb királyságában. Mi itt egymáshoz fűződünk kölcsönös felebaráti szeretet és szívesség által.

Hiveink hozzánk fűződnek nagylelkű szeretet és kölcsönös bizalom által és papjaink egyetemben összeköttetésben állnak püspökükkel. Egymás közt szorosan egyesülnek a testvéri szeretet kapcsa által, oly szorosan, mint sehol máshol a katolikus egység bármely országában. S ha mind ez velünk s mellettünk, mi lehet ellenünk?”

A szerző komoly, nagyon komoly, szavai nyomósak, lelke a nagy eszmék behatása alatt szívhez szólóan beszél, int, buzdít. A hosszú tapasztalat, különösen annak gyászos adatai szavainak még megragadóbb erőt kölcsönöznek, ébresztik az olvasóban a jelentős sejtelmet, mily sokat mondhat s érthet ő a mondottak alatt.

Legyen itt újra egy idézetnek helye, melyet „a pap barátja” című fejezetből veszünk: „Midőn fölszenteltetett (a pap), lelkét adta át isteni mesterének; s viszonzásul a szabadságot nyerte, mely őt minden rendetlen barátság és helytelen ragaszkodás alól fölszabadította. Ez a szabadság a lélek tökéletes egyensúlyában áll. Az Istenszereteten alapul, mely kedélyének minden indulatát uralja és meleggé és gyengéddé változtatja mindazok iránt, kik őt környezik, hanem amely egyszersmind tilt minden oly csatlakozást máshoz, hogy annak következtében egyensúlyát és lelkének teljes függetlenségét elveszítse. Hogy lelkünk ez egyensúlyt elvesztette, annak legbiztosabb jele a gyakori összejövetelek, sok levél, hosszú látogatások, unatkozás otthon, folytonos keresés, az idő eltárisznyázása és elégtelenség a magányban. Ha a pap estéit unalmasoknak érzi, szobáját magányosnak, könyveit ízetleneknek, akkor világos, hogy egyensúlyát már elvesztette.”

A benyomás elkerülhetlenül komoly észretérés, fölébredés, öntudatos magába pillantás, észrevevése annak is, hogy sok nem fér meg állapotunkkal, amit a világ, a szokás, a vak köznapiasság ránk rakott.

A magasméltóságú és szentéletű, szerzőnek azonban legnagyobb ereje a mély meggyőződés és a gondolat eredetisége. Szava olyan, mint a hegyi patak, mely a szikla alján fakad és kifogyhatlanul és mesterségtelenül halad frissen tovább. Gondolatai és érzelmei magasztosak s erőteljesek, mint az égbolt, a végtelennel elmosódnak, mint a tenger, természetesekek és üdék, mint az erdő, s minden nemesen érző lélekbe, éppen azért, mert ilyenek, mint sajátjukba vonulnak ellentállás nélkül, s ha a nemes érzés erős akarattal párosul, akkor megotthonosodnak benne, s kifejtik erejüket.

Hogy legjobb akaratunk mellett keveset mondunk e műnek értékéről, arról a szíves olvasó, ha kezébe veszi azt, csakhamar meggyőződik. Szeretnők, ha mindenkiben jönne létre e meggyőződés. Szobbnél szebb idézetekkel érlelhetnők másokban is e fölfogást. Midőn az igehirdetésről ír, ezeket mondja: „Az embernek, az igehirdetőnek kell előkészülnie, s nem a prédikációt kell előkészítnie. A távoli előkészület s nem a közvetlen a legszükségesebb. Az ember prédikál, s nem a prédikáció, és a prédikáció olyan, milyen az ember.” Ugyane szavakat alkalmazhatjuk a bíboros szerzőre és művére: Az ember beszél itt hozzánk s nem valamely műve, s e műve olyan, amilyen ő maga.

Legközelebb megjelenik e mű magyar fordítása főt. Haudek sz. benedekrendi atyától, melynek ajánlására a mondottakon kívül megjegyezzük, hogy az efféle iratok pártolása irodalmunkban különös érdeklődést és figyelmet érdemelne, mindedig pedig az enemű buzdítások és fölszólalások hiúságos reménységekkel kergetődznek, mert az előfizetési vagy könyvvásárlási kedv ugyancsak gyászosan megcsappant.

Kereszty Géza: Haladás és kereszténység

Haladás és kereszténység. Írta Dr. Kereszty Géza hittanár. Esztergom, Buzárovits, 1885. 142 l. Nagynyolcadrét. Ára 1 frt 20.

A t. szerző a haladás fogalmával kezdi s a haladás eszméjével fejezi be művét. Egy elvont, inkább átértett, mint átértett fogalommal állunk szemközt, azért a kérdés az első

fejezet tárgya: „Mi a haladás?” e fogalom azután a következő kilenc fejezetben testet ölt, s miután a lét, és az élet minden rétegére kiterjesztve a kereszténység befolyása alatt az olvasónak bemutatott; ismét az eszme fenségében tűnik föl előttünk: „A haladás keresztény eszme.”

A rendszerességre gondja volt a t. szerzőnek. Organikus egészet képez a mű tervrajza, arról a tartalom is tanúskodhatik. Si licet in parvis exemplis grandibus uti; valamint a sejt kifejlése közben, önmagától új meg új részekre és sejtekre oszlik s az által a növekvés, szerves gyarapodássá válik: épp úgy a haladás eszméjének kifejtése, négy összefüggő s mindent magába fogható nézpontra és irányra nyitott az írónak, melyben a haladás és a kereszténység testvéries szövetkezetét, sőt egybeolvadását érdeklődő, éber tekintettel követjük. A IV. fejezet nyitja meg e négy irányt, amelyben a haladás nyilvánuljon: az erkölcsi, értelmi, anyagi és társadalmi téren.

„Első helyre tettük azonban az erkölcsi haladást, mert nélkül semmiféle haladás nem lesz igaz haladás, nem az anyagi, nem az értelmi, nem a társadalmi.” E szavakban jellemezve van a könyv iránya, e szavakban fekszik a kereszténység befolyásának súlypontja, következőleg ezekben van eldöntve a viszony is a haladás és kereszténység között.

Ezen iránynak a szerző biztosabb alapot adandó már a második és a harmadik fejezetben dolgozik célirányosan, midőn ezekben „a haladás kiinduló és célpontját” s ismét „a haladás eszményét” fejtegeti. A fejtegetés nem tűzött maga elé más célt, mint az idevágó, az ember céljáról és tökéletesedéséről szóló keresztény tant előadni. Ami „a haladás eszményét” illeti, sokan talán megütköznek a haladásnak az erkölcsi térre való egyoldalú szorításán, mely a mű folyamán is kísért néhol úgy, hogy a haladás csak egy nemét gondolnók tárgyalva, de az ismertető joggal kockáztatja véleményét, hogy az első és legfőbb, és lényeges iránynak előtérbe való állítása, ennek értékét akarta érvényre juttatni a többi úgyis szemetszűrő vívmányokkal szemben.

Hogy a t. szerző mért vett föl négyféle haladást, arra az egyes részletek tüzetesebb előadásában találunk okot, mert magában véve a két utóbbi s különösen az anyagi ismét csak az értelmi haladásra vihető vissza s avval a legszorosabban függ össze.

A mű tervének elismerést adózó megjegyzéseink után nem mulasztjuk el a terv kivitelét is tekintetbe venni.

A valamivel többet mint semmit jelentő epithetonok közt úgy látszik egy húrón pendül a „hézagpótló” és „kimerítő” adalék. De „kimerítő” essay pláne komikus jelenség. Ez az essay sem kimerítő, de helytel-közzel relatíve kimerítőbb lehetne. Némelyek tán az adatokban várnák; de adathalmaz olcsó dicsőség. Én inkább az erkölcsi haladást szerettem volna jobban tisztázva látni, mibenlétét és valóságát! S akinek skeptikus gerjedelmei volnának, ha létezik-e a kereszténységen belül nemcsak a külformákkal együttjáró, hanem lényeges erkölcsi haladás, nemcsak az élet enyhébb és szelídebb alakjaiban nyilatkozó s az erkölcsiségre igenis visszaható állapot, mely egyenesen a nyers indulattal ellenkezik, hanem a lélek belső értékét és tett erejét mérő erkölcs – s ebben való haladás; ha mondom valaki hajlandó ez ésszerű kétélyre, kívánatos lett volna, erre is tekintettel lenni.

De nem akarunk követelményeinkben túlozni! A t. szerző a kilencedik fejezetben a haladás akadályairól szólva, említi a pauperismust, az egoismust s más társadalmi kórtüneteket, melyeket röviden és egyszerűen állít szembe a kereszténység hatásaival. Ha szívesen hallottunk volna e kérdésekről többet is; a t. szerző a bővebb kifejtést talán céljához nem vezetőnek gondolta; én azt nem gondolom, ezek képezik a haladás és kereszténység közti viszony leg súlyosabb argumentumait.

Amit az értelmi haladásnál nélkülöztem, azt a megjegyzést t. i., hogy az értelmi haladás is önmehtagadást, következőleg erkölcsi erőt tételez föl, azt a szerző más helyen ügyesen beszötte tárgyalásába. S így van ez mással is.

A mű nyelvezetét illetőleg pedig azt mondjuk, hogy irálya könnyed és folyékony, éppen az ily essayhez mért, mely nem akar a philosophiai alaposág mélységével dicsekedni, célja inkább egy korszerű kérdést minél érthetőbben megbeszélni s az által a hit akadályait lerontani. Üdvözljük a szerzőt e legnemesebb és legaldásosabb törekvések mezején, melyen irodalmunkban csak egyes szűk gyalogutak kígyóznak az öntudatos, vallásos meggyőződés szentélye felé.

Végre egy mellékes, de igen gyakorlati szempontból ébreszti föl figyelmünket! Meglepett ugyanis, hogy a stereotyp: erga intentiones... egy fölhívásában sem szerepel. Örülünk, hogy e bankjegyek itt nem bírnak folyammal. Az olasz papiros lírákra ez volt nyomva: corso sforzoso: erőszakos és erőszakolt értékfolyam; miután arany nincs, legyen papír; az írók is valamiben hasonló refugiumra vannak utalva: miután pénzt könyvért nem kapnak, elfogadják azt, amit a vevők könnyen adnak, amit ezek meg nem éreznek s bőviben van. E megjegyzés nem az elvi kérdés, hanem a divat ellen irányul. Nem hisszük, hogy e divat végleg is akár az egyház, akár az irodalom javára szolgálna. A szerző tehát ebben haladt s úgy látszik, hogy haladása korrekt, keresztény!

Scheicher, Joseph: Allgemeine Moraltheologie

Berardi, Aemilio: Praxis confessoriorum

Allgemeine Moraltheologie. Systematisch dargestellt und mit zeitgemäss praktischen Beispielen erläutert von Dr. Jozeph Scheicher. Regensburg. Josef Manz. 1885. Nyolcadrét. 588 l.

Praxis confessoriorum. Auctora Aemilio Berardi Parocho et Examinatore Prosynodali faventinae dioecesis. Faventiae. Ex Typographia Novelli. Volumen comprehendens fasciculos I. II. III. IV. usquead pag. 912. Fasciculus sequens quo citius fieri poterit, mittetur. Pretium Francs 12.

A „Magyar Sion” novemberi füzete Scheicher: Der Klerus und die Sociale Frage című művének ismertetését hozta. Praeludiuma volt az azon műnek, mely most előttünk fekszik. Ugyanazon üde, életerős fölfogás diktálta mindkettőt, mely eredetiségében hozzá illő nyelvet is formált magának. Kár, hogy a nyelv német, nem mondom ezt chauvinistikus ügyefogyottságból, mintha kívánnám, hogy magyar legyen, hanem mert a theologiai tudományak jobban áll a latin.

A szerző tehát németül adja elénk az általános erkölccsant. A tartalom iránt eszerint senkisé is lehet kétségben, mert általánosságban szólva, az erkölccsantban nem is beszélhetünk másról, mint azon többé-kevésbé elvont elemekről, melyek az erkölcsi cselekedetre vonatkoznak. Tehát ott van az emberi, szabad, beszámítható, törvény alá eső cselekedet, mely vagy jó és erényes, vagy bűn. Ezen tagozott fogalom adja a paragraphusok schemáját.

A kifejtés ellen nincs kifogás: egyszerű, érthető gondolatmenet felöleli a tárgyat, s az olvasó, különösen az, kinek szellemi munkája nem áll egyébben, mint megérteni, amit az egymáshoz fűzött mondatok állítanak a kielégített tudásszomj jótevő érzeteivel hagyja ott a könyvet. Néhol azonban nem értünk egészen egyet, ott tudniillik, ahol kötelezettséget állít föl a szerző; jóllehet nekünk existenciája kétesnek látszik. Szolgáljon példa gyanánt a következő: a szerző az 507. lapon, miután a bűnök számáról bizonyos esetekben, melyeket idéz, két probabilis véleménynek adott helyet, ekkép végez: „a dolgok ily állásánál, mert mindkét félről találkozunk tekintélyekkel, mindkét véleményt elméletileg probabilisnak tarthatnók. De mivel gyónásról, tehát szentségről van szó, lehetőképp pontosan kell a bűnök számát

jeleznünk. Tot sunt peccata, quot sunt quoad eumdem actum objecta totalia seu distantia.” Csakhogy ez előadás legalább azon jogos előítéletre ad alkalmat, hogy a probabilis véleménynek kizárását itt az elv kívánja, in Sacramentis administrandis tutor pars est sequenda; pedig annak itt helye nincs. Igaz marad mindig, hogy „a bűnök számát pontosan kell jeleznünk”, de a vélemények éppen a körül forognak, vajon van-e a kérdéses esetekben több bűn, vagy nem. A probabilismus a szabadság vértezett öre, s az erkölcsi gondolat és törvénytárgy hibázhatlan hordozója, ebből soha, sehol, semmit sem engedünk.

Az erőteljes nyelven kívül, mely magától értetik, a kifejtésnek is beható élt és zamatot kölcsönöz, a praktikus irányzatot dicsérem. Minden szakasz után következik egy csomó casus, melyeknek alakjai nem a holdból valók, hanem a földről; nem is a régi jó időkből, hanem korunkból. Ez alakok teste és szíve nincs kőből vésvé, vagy papír machéból gyúrva, hanem Ádám nemzetségfájából élethűen metszve. Ama gyötre, áttetsző poesis, mely erkölcsi tanúság céljából embereket szerepeltet, kik élni nem élhettek, s az emberi nevezeten kívül más emberit nem bírnak, az életre vajmi kevés befolyással lehet, szerepeljen bár a színpadon vagy a kasuisztikában.

A szerző casusainak emberei korunk hitetlensége, hitközönye, lanyhasága, áltürelmetességének föltüntetői, kik vasutakon utaznak, zsidó lapokat és regényeket olvasnak, a finomított élet kényelmét ismerik s emellett vagy szoroson vagy lazán az egyházzal összeköttetésben állnak.

Az alkalmat illetőleg, melyre a szerző műve kiadását szánta ezeket olvassuk: „Szívesen tartottuk volna vissza pulpitusunkban az itt kiadott művet s a kifejezett elveket pedig törekedtünk volna tovább is próbára tenni, de mivel 1885-ban a sz.-pölteni püspökség száz éves főnállásának ünnepét üli, azért mi is részünkről egy kis jubilaumi ajándékkal kívántunk az ünnepélyhez járulni.” A szerző ugyanis a Sz. Pölteni papnöveldeben a theologia tanára.

A második föntidézett mű olasz eredetű. Szerzője ismeretes moralista, Faenza városának plébánosa. Híve azon józan s igazán morális szellemnek, melynek hazája a múlt század végén s ezen századon keresztül Olaszország. A föléledésnek enyhe, éltető lehelete volt ez, mely sz. Alfonsz fölléptével veszi kezdetét, az oktan, dermesztő Jansenismus levitézlése után.

Ezen könyv berendezése igen eredeti, (de sollicitatione, de libris prohibitis... ezekről az egyház parancsolatainál értekezik) amennyiben címét s ebben célját híven szemei előtt tartja, s ezen cél útmutatása szerint halad át az egész morálison, választ belőle s rendezi a kiválasztott anyagot úgy, amint a gyóntatónak arra szüksége lesz.

Különösen említésre méltónak tartom azt, hogy a parancsok előadása után áttérve a különleges állások és hivatalok kötelmeire, ezen cím alatt: De parochia, előadja mindazt elég bőven, amit itt ultra montes a pastoralisban tractálunk. E szakasz X. fejezetében van helye ezen kérdésnek is: Quomodo se gerere debeat parochus circa sacramenta, s azután átveszi az egész tant kitérően practicus álláspontról. Hogy e fejezet aránytalanul hosszú, magától értetik, de az aránnyal ő sokat nem törődik, amit természetesen alapossága és gyakorlatiassága e fölosztás mellett tökéletesen igazol. Érdekes az is, hogy a házasság akadályairól szólva egyszerre áttér az excommunicatióra; aki pedig e fölött csudálkoznék, azt a bevezetés megnyugtatja: Excommunicatio impedit, ne quis licite Sacramenta (et proinde etiam Matrimonium) recipiat. Quum de excommunicatione hucusque nihil dictum fuerit, hic paulisper sistendum et notanda sunt sequentia stb. s itt azután rendre veszi az excommunicatio eseteit. Miképp értse az ember a paulisper sistendum féle figyelmeztetést, arról a lapozgatót 41 sűrűn nyomtatott széles oldal világosítja föl, de a szerző azért nem veszíti el jóakaró indulatát, hanem azon kezdi a 903-dik pontot: Remiscatur lector, quod occasio tractandi de excommunicationibus fuit, quia parochus ad matrimonii celebrationem de regula ordinaria admittere nequit eos, qui excommunicatione sunt innodati. Csakhogy érzi, hogy épp az ilyen reminiscenciából származik a protestatio: minek szóltál hát erről annyit, hogy azt se tudjuk, merre vagyunk; azért hozzá teszi Berardi: Veniam peto si digressio nimis

prolixa fuit. Ez az a szeretetreméltó olasz leggerezza tudományos pongyolában, melyen elképed a szigorú fogalomclassificatio; ismétlem azonban, hogy ez mitsem von le a mű értékéből, sőt éppen kiemeli a praxis egyedüli vezérszerepét a beosztásban is.

Nem mondhatunk dicséretére többet, minthogy hívségesen szótartó és a címet realizálja; benne csakis praxis van, a theoria a háttérbe szorul. Tárgyát tekintve kiegészíti Scheichernek művét, míg ez az általános erkölctant tárgyalja, addig Berardi ennek keveset szentel, s mindjárt áttér a részlegesre. A lapok száma után ítélve, azt gondolhatnók, hogy a faenzai plébános fusus auctor, de ez nem áll, nem tehet róla, hogy a keresztény élet ezer meg ezer tünetnyeivel mindenféle fölhívja a buzgó lelkipásztor figyelmét; ítélete józan, nem bíró, nem is törvényhozó, hanem csak hírnök, nem mondja, ezt kell tenni, mikor más állítja, hogy el is lehet hagyni; előadása világos s magán hordja az iskolai latinság egyszerűségét és igénytelenségét.

Mindenki, ki a művet olvassa, őszinte tiszteletre gerjed a faenzai plébános iránt, ki a sok igényt támasztó olasz hitélet ápolása mellett időt talált ily könyvnek megírásához. Hogy a buzgóságban nem szenved hiányt, arról a könyvnek számtalan helyei tanúskodnak. Minden papnak bizalmát e könyv iránt már az is nagy mérvben fokozhatja, hogy azt nem valami kiszáradt s a világot „phaenomenon”-nak néző professor írta, hanem a lelkipásztorkodás terén buzgó és tevékeny férfiú. Ezen körülmény azonkívül helyre igazíthatja némely papok fölületes ítéletét vagy jobban okadatolatlan előítéletét, hogy gyóntathatnak, ha csak a katekismust tudják. De hogyan, miképp? s ha nem mindig kárral, de mily risicoval? Berardi plébánosnak, aki nem professor s az életet nem a foliansok sárgult leveleiből ismeri, más nézete van, azért írta e művét is.

Egy némely kérdésben különösen az olasz viszonyokat tartja szem előtt, így például a böjtöt illetőleg. Megemlítem még ezt is, hogy előtte a morális és pastoralis theologia egy dolog, s nem két gyengédtelen testvér, kik egymás elől kölcsönösen elszedik foglalkozásuk anyagát. Erre nézve mondja: „Quando agam de statibus particularibus, obligationes Pastorum animarum cum convenienti amplitudine exponam; et tali modo hic liber continebit non solum praxim confessoriorum, sed cursum Theologiae Pastoralis, de qua (quum sine dubio sit primae necessitatis) summopere optandum, ut in omnibus Seminariis, ad exemplum multarum Austriaci Imperii dioecesium tradi incipiat.” Eltekintve az utolsó szótól, igazat adunk neki.

Schwane, Joseph: Allgemeine Moraltheologie

Allgemeine Moraltheologie. Von Dr. Joseph Schwane o.. ö. Professor der Theologie an der königl. Akademie zu Münster. Freiburg. Herder. 1885. Nyolcadr. 207 l. Ára 3 M.

A német irodalomnak múlt évre eső 15607 terméke közt a theologia 145 művel szerepel. Mindenesetre tekintélyes számok. Ezen irodalmi termékenységnek, mely minden ágra kiterjed, kell betudnunk azt, hogy a kath. erkölctan irodalma is az utolsó években szemlátomást gyarapszik. A nyolcvanas évek különösen lendítettek az írókedven és a bátorságon, melynél fogva a nagy elismeréssel fogadott egyik mű nem lohasztotta le a következőnek reményét, így látjuk az egymást követő művek már is hosszú sorát, s nem látjuk még eddig végét.

Az itt ismertetett általános erkölctan harmadik kötetét képezi az egész, már jóval előbb kiadatni kezdett műnek. Szerzője ismeretes alak a német kath. tudósok közt, és veterán tanár. Már 1855. adta elő az erkölctant, s a harminc éves stúdium e könyvben fakasztja gyümölcsöt rejtő virágát. A számtalan tanítványnak ezáltal szíves emléket kíván a szerző nyújtani együttes, közös fáradságaikra, melyekben a tanár bizonyára nem kevésbé osztozott, mint a tanítványok. De tagadhatlan, hogy csak okadatolatlan szerénységnek volna betudható, ha a

tudós szerző csak ezen körre gondolt volna hathatni, s erre is emlékképpen; mi ellenkezőleg azt hisszük, hogy műve minél szélesebb elismerést fog aratni.

A beosztást illetőleg nincs sok szavunk. Aki más neműt keres, mint amelyet a régi traditio és az új tudósok szokása követ, az bizonyosan nem fog jobbat, de rosszszababbat találni. A bevezetés után (§§. 1–10) három főrészben tárgyalja az erkölcsi törvényt (§§. 11–31), a lelkiismeretet (§§. 32–43), és az erkölcsi cselekedeteket és állapotokat (§§. 44–75).

A kifejtés egyszerű és világos; igazán meglátszik minden paragrafuson, hogy a megfontolás vezette a tollat, és sokszor húzott át valamit, amin főnakadt. A probabilismus és a többi rendszer ismertetése igen sikerült, rövid, világos, s emellett nem zárja el a tanultabbtól a kilátást az összefüggő kérdésekre és következtetésekre, sőt többször ügyesen megnyitja azt. Óvatosan szól a határról, melyet a probabilismus elé vonnunk kell, nehogy elterpeszkedve ellaposodjék éltet adó vize. Sz. Alfonz az ő vezércsillaga, de nem a szellem nyugözésére, nem az értelmi munka kényelmes földadására, mely tanto duce és doctore nem tenne mást, mint utána írni és mondani, amit már jól megmondott és megírt.

Egyes kisebb elhagyások, melyeket más ismertetések felsorolnak, egészen lényegtelenek, sokszor alighanem csak azért találkozunk velük, mert szükségtelen volt fölemlíteni vagy taglalni azt, ami a teljességhez ugyan megkívántatik, de az illető tárgy vagy kérdésnél egészen fölösleges. Az irányban pedig nincs tekintete másra, mint a präcis és világos kifejezésre, azért nagyon egyszerű, de kiváló díszét képezi a folyékonyág és a kerekdedség, rövid és tömört, de csak a szószátyárság elkerüléséig. Csak ezen irányba az irálynak lehet ajánlatos tankönyvek írásánál; már is észrevesszük, hogy némelyek az eredeti s éppen azért sokszor képes, allegoriás nyelvet használják a fensőbb tankönyvek megírásában, de ugyanezeknél a tapasztalás azt is mutatja, hogy inkább más térre valók, hol ha nem is értünk mindent, se baj.

Arnold Rütter: Die besten Altarblumen im Topf und ihre Spezialcultur

Die besten Altarblumen im Topf und ihre Specialcultur von Arnold Rütter Pfarrer in Erfweiler bei Blieskastel (Pfalz.) Mit 68 Abbildungen. Regensburg. Pustet. 1885. Nyolcadr. 150 lap. Ára 1 m. 40 f.

A szerző igen kedves és megnyerő olvasmánnyal lepett meg, mely az oltári szolgálat és az Isten dicsőségének előmozdítása körül igénybe vett papok komoly foglalkozásai közé a költészet bájait vegyíti.

Nincs a könyvben szó symbolismusról, mely a virágok titkos szépségébe rejtőzik, szó van reális kertészetről, a virágok művelése és ápolásáról, még pedig azon szándékból, hogy a buzgó lelkipásztor az Isten oltárait díszíthesse velök. A könyvnek célja nevezetesen a növényművelést az Isten szolgálatában megkönnyíteni és a virágok teremőjének a legjobbat és a legszebbet az évszakok különbözösége szerint följánlani. Maga a szerző is plébános, aki egyszerű falusi templomát a legdíszesebb virágkoszorúval köríti, és akinek oltárán télenyáron a legszebb virágok pompáznak.

Protestál, hogy nem theorikus, sőt hogy sokban a kertészeknek is ellentmond, saját tapasztalatára hivatkozik, mely elegendő súllyal bír, ha meggondoljuk, hogy évenként háromszáz virágcserepből gyűjti adatait. Mégis látszik a könyvön, hogy praktikus van írva; mert mindent tárgyal, ami a növények kezeléséhez szükséges; értekezik a földről, annak vegyítéséről és kezeléséről, a cserepekről, az átültetésről, az oltványokról. Azután sorba veszi a legszebb és legalkalmasabb virágokat s útmutatást ad, mint kell velük bánni; mikor kell ültetni, mily földbe, stb.

Igen csinos illusztrációk ajánlják az egyes növényeket, s a végén a növények lajstromát adja áráikkal együtt, amint azok Platz und Sohn erfurti jeles kertészeknél kaphatók.

Ha magamról szabad másokra következtetnem, biztos vagyok, hogy sokan vonzatra a tárgy kedves és közhasznú voltától, meg fognak ismerkedni a könyvvel; aki pedig különben is szeret kertészettel foglalkozni, az a jelen műben érdekes figyelmeztetéseket vesz és indítatva fogja érezni magát a szerző egyéb kertészeti műveivel is megismerkedni.

Sancti Anselmi Mariale

Sancti Anselmi Mariale. Desclée, Lefebvre et Cie. Tornaci (Tournay, Belgique.) Kis 36-rét. 214 lap. Ára 1 frank 25 cent.

A tournayi kiadások egyik gyöngyét mutatjuk be tisztelt olvasóinknak; s ezen jelzőt alkalmazzuk tartalmára éppúgy, mint a külalakra. Sz. Anselm költeményeinek gyűjteménye. Sz. Anselm sz. Mária iránt való áhítatának tüze ragyog e költeményekből, melyeket a lángoló szeretet szedett, kellemes rythmusú sorokba.

Egyszer már kiadták sz. Anselm költeményeit, de annyi magyarázó jegyzetet csatoltak hozzá, hogy elhomályosodott a tiszta, derült fény, mely az egyszerű verssorokból ragyogott, s ennél fogva a kiadás nemcsak sz. Anselm műve volt, hanem a glossatoré is. A jelen kiadás egészen megfelel nevének: Mariale S. Anselmi, nem zavarja áhítatunkat e versek olvasásában semmi glossa, semmi jegyzet, s a lélek osztatlanul áll az olvadó szeretet behatása alatt.

Sz. Anselm neve, elragadó imáinak becslést meghaladó érdeme, a régi kor varázsa, mely a majdnem elfeledett imaverseket, s imádkozó költeményeket új föllépésük alkalmával környezi, nemcsak a katolikusok, de az irodalmárok és tudósok érdeklődését is kivívták. Mi ugyan különösen azt akarjuk benne föltalálni, aminek sz. Anselm szándéka szerint lennie kell e könyvecskének t. i.: *Manuale precum quotidianarum ad Mariam Virginem*. Ez a költemények jellege, mint azt az ismertebb strófák elseje ki is mondja:

Omni die,
Dic Mariae
Mea laudes anima:
Ejus festa,
Ejus gesta
Cole splendidissima;

ezen strófa, mely más kiválogatott strófákkal egybekapcsolva a hymnus irodalomban sz. Kázmér hymnusának is neveztetik; jöllehet semmi más, mint sz. Anselmtől kölcsönzött versszakok csoportosítása. Sz. Anselm Marialeja strófáinak vagy inkább imáinak, – mert mindenekelőtt imák, – az a jellemvonásuk és kivételes előnyük, hogy ismétlésük távol attól, hogy unalmat szülne, fokozza kellemüket, kenetüket s dusságukat.

A kis kötethez többféle tartalomjegyzék csatlakozik, mely alkalmi imákká csoportosítja a költeményeket; novénák tartására, gyónási ajtatosság elvégzésére, a sz. Szűz ünnepeiben való előkészületre, a május megülésére és sz. Máriát dicsérő szónokok használatára.

S a kiállítás pedig oly csinos és pompás, hogy a szemnek is hízeleg az a verssor, mely kellemes zenévé olvad a fülben és élvezetes, édes érzetté a szívben.

Alakja kis 36-ad rét; a szöveg kellemesen olvasható betűkkel, gyengéd színnel befutott alapra van nyomva, körülveszi azt vörös keret, melyet könnyen elfutó guirlande koszorúz kék színben.

Sz. Anselm püspöki utódja, Manning bíbornok melegen ajánló levélkéje követi az előszót, mely mindenestre bizalmat önthet a kath. közönségbe a vállalat érdeme s a kiadott költemények szelleme iránt.

Ára kartonba kötve 1 franc, 25 cent, vászonba kötve nyomatokkal a kötés lapjain 2 franc.

1886**Majunke, Paul: Geschichte des Kulturkampfes in Preussen-Deutschland**

Geschichte des Kulturkampfes in Preussen-Deutschland von Dr. Majunke Verlag von Ferdinand Schöningh. Paderborn. I-ső füzet 75 fillér. 64. l.

Aki az újkor és legújabb kor története iránt érdeklődik, két kézzel kapjon e könyv után! Szerzője Majunke, a „Germania” szerkesztője sok éven át, midőn a porosz politikából önként elötörő „Kulturkampf” orgiái keserítették a megcsalt és eltiport katolikusok szívét; tíz évig volt képviselő a porosz ország- s a német birodalmi gyűlésben.

Publicista és parlamentáris állásánál fogva tájékozott betekintést szerzett magának a nagyravágyás, színlelés, fosztogatás, elnyomás azon óraművébe, melyet porosz politikának hívnak.

Az előttünk fekvő első füzetből merített kivonat legjobban fogja tájékoztatni az olvasó közönséget a mű iránya és érdeme iránt: Poroszország egész IV. Frigyes Vilmosig nem volt egyenlőjogú állam katolikusok és lutheránusokra nézve; daczára annak, hogy III. Frigyes Vilmos uralkodása alatt az annexiók folytán a katolikusok a lakosság egy harmadát képezték. IV. Frigyes V. békülékeny király volt; azért csakhamar véget vetett a kölni zavaroknak is a katolikus egyház iránt való engedékenysége által; eltörölte a placetet v. i. szabaddá tette a püspökök érintkezését a római székkal; s azon helyes nézeténél fogva, hogy a katolikusokat csak katolikusok érthetik s kormányozhatják, nem pedig a protestáns és államegyházas előítéletekkel bőven megáldott burokratia, a kultuszminiszteriumban katolikus osztályt állított föl, mely a minisztert tanácsaival támogassa.

A tökéletes szabadságot azonban az alkotmány hozta meg az egyháznak, – az új államtvény 1850-ben január 31-én.

Az egyház e fölszabadulását a forradalomnak s a liberálisoknak köszöni, mint Belgiumban is. A liberalismus megtörte a burokratitát, s így közvetve fölszabadította azon elemeket is, melyeket a burokratia békókban tartott, ha különben semmi jóakarattal sem viseltetett a fölszabadultak iránt is, mint például a katolikus egyház iránt.

Következik az alkotmány idevágó pontjainak ismertetése, melyből kiviláglik, hogy a katolikusok meg lehettek elégedve az állammal szemben elfoglalt s ünnepélyesen biztosított jogállásukkal. Az alkotmány határozatai alá a májusi törvények megfelelő karikatúrái vannak kis betűkkel nyomva, melyek összevetéséből előáll a szétrongyolt alkotmány torzképe.

Azonban a hagyományos porosz, egyházellenes fölfogás csakhamar ismét fészkelődni kezdett. Az udvari kanonisták, a lecsapott vagy lehűtött burokraták, a liberális, vagyis egyházellenes liberálisok meg nem emésztették a kath. egyház szabadságát szentesítő alkotmányt.

Foltoztak rajta. Raumer és Westphalen miniszterek ravaszul kicirkalmazott miniszteri rendeletet bocsátottak ki a kath. belmissiok tartása és a Collegium Germanicum látogatására vonatkozólag. Ez határozottan alkotmányellenes rendelet volt. A két rendelet létet adott a „kath. fractiónak”, mely 1852-ben 63 képviselővel vonult be a parlamentbe.

A protestáns theologok és pásztorok a szeplőtelen fogantatás dogmájának kihirdetésekor kitrombitáltak a jelszót, hogy valamint 1813. a népek megtörték a napóleoni igát, épp úgy kell most megtörniök a rómaid. A liberális sajtó, az országgyűlési többség nemsokára oly

vágányba zökkentek, hogy a 62-iki ülészak föliratában hangsúlyozták: „az állam biztosítását és oltalmát az egyházi túlkapások ellen.” 1858-ban kezdődött az „új”, vagy „liberális aera.”

1861-ben I. Vilmos lett király; még az elhalt király életében leírt az új; liberális minisztériumhoz, fejtegetvén nézeteit különösen az egyházat s a hadsereget illetőleg. A liberális sajtó majd nem esztét veszté örömeiben, mert szerinte közelgett az óra, melyben az Ultramontanizmusnak s az orthodoxoknak nyakát tekerik. 1862. okt. 8-án pedig Bismarck lett miniszterelnök, ki elődjét Hohenzollern herceget ultramontán ellenszenveiben fölülmultha.

„Weitere Vorbereitungen zum Culturkampfe” cím alatt először Bismarck személyiségével ismerkedünk meg. Bismarck alkalmas volt a kettős föladatra, melynek szerencsés végbevitelle megoldja Poroszország jelenlegi nagyságának kérdését. Kellott akkor oly férfiú, aki 1. kellő kíméletlenséget fejtessen ki a liberális országgyűlési többség iránt és az alkotmányos elvekben ne skrupulizáljon, 2. akinek elég energiája és diplomatikus ügyessége legyen arra, hogy a szervezett katonaságot heverni ne hagyja, hanem fölhasználja „a német kérdés” „activ” megoldására.

Bismarck úr kíméletlensége, genieje, szorgalma ismeretes, mint a frankfurti szövetségi gyűlés tagja megtanította a minisztereket, wie sie „mit den Kammern umspringen sollten.” Az alkotmányt gyűlölte, emiatt egy ideig Ausztriával is meg akart férni, mert ez is ellenese volt a demokratiának. De a pétervári és párizsi udvaroknál, hol mint követ tartózkodott, mindjobban kifejté osztrákellenes tendenciáit. Nem kételkedett, hogy ha a hatalom birtokába jő, folytatni fogja II. Frigyes politikáját. Régibb barátjai állítják, hogy missiójának tartja, a 16-ik század Reformációját tovább vinni és fejleszteni.

Bismarck már a frankfurti gyűlésen kezdte meg kulturkampfos törekvéseit. A badeni és nassauai egyházi zavarokban élénk részt vett. A nagyherceg, a herceg, a miniszterek fejébe ügyesen és kitartóan saját eszméit ültette az egyházi viszály irányáról és jelentőségéről. 1853-ban ezeket írja Manteuffel miniszternek: „minden arra utal, hogy itt nincs szó a badeni kormány és a freiburgi érsek közt szövődött veszekedésről, hanem valamennyi protestáns fejedelem érdekéről, a harcias kielégíthetetlen, és békéltetlen szellem ellen, mely az utolsó évtized óta a kath. klérust hevíti.” Ez a gondolat: a protestáns kormányok érdekközössége a kath. egyházzal szemben minden enemű jelentésében fölüti fejét. Baden előharcosa a protestáns közérdeknek.

Ugyanott olvassuk ezt is: „véleményem szerint csalódik egy protestáns kormány, ha azt hiszi, hogy engedékenység által az ultramontán törekvéseket oly pontra terelheti, amelyen ezen részről békére és őszinte közreműködésre számíthat.”

A badeni nagyherceg a római sz. székkal egyezkedni akar, s e célra gróf Leiningent szemeli ki, ki kath. volt. Bismarck e részben is tanácsokkal szolgál: „lehetetlen, hogy egy katolikus a pápával szemben a protestáns kormány állását minden okkal érvényesítse, anélkül hogy hívő katolikusoknak lenni meg ne szűnjék.” (40. l.)

Máshol a nassauai hercegről ezeket írja: „szívesen vette azon megjegyzésemet, hogy a protestáns kormányoknak törekedniök kell nagyobb közösségre tenni szert a római egyházzal szemben elfoglalt állásukban.” (45. l.)

Bismarck a protestáns érdeket a politikában oly fontosnak tartja, hogy annak kedvéért két diplomatikus alapvetel dönt meg: 1) ráveszi kormányát, hogy avatkozzék két külföldi kormány ügyeibe, melyeket azoknak alattvalóikkal kellett rendbehozniok; 2) rendkívüli megbízatást adat magának oly helyre, mint Karlsruhe, ahol a porosz kormánynak volt követe (Savigny.) (46. l.)

Magában a dologban, különösen a Római sz. székkal való tárgyalásokban oly szívósságot és elfogultságot tanúsított, mint később. In nuce és előkép gyanánt kifejtette állását, melyet a Culturkampf alatt elfoglalt s elfoglal mai napig.

Már az eddig fölhozottakból ráismerünk a kultur harc tulajdonképpeni gyökerére; egészen föl lesz előttünk földve a titkos gyökér, ha Bismarck német és külpolitikáját vesszük tekintetbe.

Bismarck belépte által a ministeriumba érvényre jutottak a régi porosz tradíciók. Ezeknek sugarai azon eszmében gyultak ki, hogy poroszországot protestáns nagy és főhatalommá emeljék, mely a világ protestantizmusának patronátusát bírja. Az eszmét a tények, a valóság mezejére vonták le.

Az olasz kérdéssel szemben Poroszország kezdetben tartózkodólag viselkedett. Mint a legitimitás képviselője és Isten kegyelméből való királyság elborzadt a nemzetiségi forradalmi elvek vörössipkás bitangjától: Olaszországtól. De az olaszok tovább kísértették. Azt gondolták, hogy Poroszország a protestáns eszmék hatalmával hivatva van ugyanazon annexió-politikára, mint Olaszország az egyházellenes eszmék befolyásával. (48. l.)

A porosz becsületesség, mely a nemzetiségből nem bírta levonni a jogot és a jót, hanem a jogforrásait a természet elveiből eredetieknek gondolta, veszendőben volt, midőn Olaszországot a porosz külügyminiszter 1862-ben elismerte; a veszett fejszének pedig még nyelét is eldobta, a becsületesség nyomait is eltörölte Bismarck. Jó pajtása lett Olaszországnak; megtelegrafiroztatja neki a hadjárat egész tervét, mely 1866. Ausztriával akart elbánni, még pedig alaposan.

Az 56-ik lapon kezdődik az 1866-ki háború megvilágítása. II. Frigyes állította világba győzelmei által a dualismust a kath. Ausztria s a protestáns Poroszország között. El kellett dönteni: melyik legyen az Úr? De a háború nem volt népszerű; a katolikusok közt még kevésbé, mint a protestánsoknál. Az országgyűlési többség is ellenezte; sok városi hatóság feliratot intézett a kormányhoz – a béke ügyében.

Ekkor ismét kibújt a szeg a zsákból! úgy kezdték szítani a kedvet, mint 100 évvel előbb II. Frigyes „Daun szentelt kardjával”; appelláltak a protestánsok felekezeti szenvedélyeire; ráfogtak a katolikusokra mindent, mint most; nyakukba akasztották a hazafiatlanság és az árulás vádját, s hogy pénzzel támogatják az osztrákokot.

A „Norddeutsche Allgemeine Zeitung”, elismert hivatalos lap két hónapig trombitálta, hogy a Habsburgház az „evangélikus egyház halálos ellene”; a „Kreuzzeitung” pedig oly vallási háborút látott kigyulni, milyen kétszáz év előtt a harmincéves volt.

„Már akkor alkothattuk meg magunknak a jövő Kulturakampf fogalmát; már akkor anticipálva volt; azonban a kormány érdekében volt, azt egy időre Ausztria leszorítottatása után is elfojtani; mert még fontosabb tennivalók állottak útjokban.” (62. l.)

Az első füzet 64 lapra terjed; az utolsó előttin kezdődik ily című fejezet: Veränderte Stellung Bismarck's zu den Parteien.

A tárgy maga, Majunke neve, s azon körülmény, hogy a könyv nincs ollóval, hanem tollal írva, fölkelthetik az olvasó közönség érdekét, mely bő kielégítésben fog részesülni.

Az egész nyolc füzetben jelenik meg.

Gregorovius, Ferdinand: A pápák síremlékei

Olcsó könyvtár. Szerkeszti Gyulai Pál. A pápák síremlékei írta Gregorovius Ferdinand. 204 sz. 30 kr. Franklin-társulat. Budapest.

Íme ismét egy mű magyar fordításban, melynek szerzője fogalommal nem bír arról, amiről ír. Az ily szellemi dispozió legalkalmasabb komoediák írására; ha pedig nagyon is komolykodik s tovább tart, akkor unalmas is lesz.

Gregorovius nagy történeti művében is eléggé igazolta, hogy a pápaságról fogalma nincs; a „pápák síremlékei” is hamis és tótágast álló fölfogásának siralmas emléke. Hogy a pápák síremlékeit történetíróhoz illő aplommal bevezesse, a racionalista Gregorovius jövedőlni

kezd: „El fog jönni az idő, mikor a pápák síremlékei oly fontosságot nyernek, milyent a mai nap a római császárok mellképei és szobrai. (Ez megjárja.) Akkor már nem lesz többé pápa. A vallás új, előttünk ismeretlen alakot fog öltetni stb.” Elég ennyi; mert az ihlet tovább kihúzza valamennyi regisztereit, hogy a pápaságról nagyot mondjon, s a nagy mondások közt megfeledezhetnének a komoly számba veendő jövendölésről.

„Akkor már pápa nem lesz!” Ez a profécia nem új; Dr. Luther Márton vasgyúró darabosságában előfutárja Gregoroviusnak; krétával írta ágya fölé: *Pestis eram vivus, moriens ero mors tua! Papa! Gregorovius jó társaságban van, – nemde?*

A síremlékek és síriratok elsorolása ellen természetes semmi kifogásunk, a legtöbb föliratból a legmélyebb keresztény fölfogás sugárzik, mely azonban a racionalista bagolytermészetre nézve kietlen, vigasztalan sötétség. A történelmi útbaigazítás azonban, mely a síriratokat kíséri oly kvalifikálhatlan lé, melytől remélhetőleg az „olcsó könyvtár” névleg katolikus olvasóinak is fölfordul a gyomra.

Az eféle Gregoroviusi expektorációk után kezemhez veszem Luther Márton asztali beszédeit; töről szakadt hasonlóság van köztük és Gregorovius dörgedelmei közt. Sajnálom, hogy nem akasztottak néhányat közülök a „síremlékek!” nyakába. Találó illusztrációt szolgáltatott volna Gregorovius fölfogásához. Az a szellemi puszi pajtáság s az a töről metszett szidhatnámság mindkettőt szorosán egybefűzi. Az egyik fényt vet a másikra, s az egyik lelkesülésén rágyújt a másik.

Tagadhatlan hogy e „síremlékek” által nagyot lendítettek a magyar olvasóközönség értelmi haladásán; tisztult előbbi valótlan és elfogult nézete a pápákról; mindezen elismerések után csak azt kellene kérdeznünk: vajon a fordító és kiadó komolyan vannak-e meggyőződve arról, hogy okosabbat nem tehetnek?

Kiss János és Palmer Mátyás (szerk.): Bölcséleti folyóirat

Bölcséleti folyóirat. Szerkesztik és kiadják Dr. Kiss János és Palmer Mátyás theologiai tanárok. Temesvár. Évenként 4 füzet. Ára 5 frt. Egy füzet ára 1 frt 50 kr. 153 l.

Örömmel üdvözljük a „Bölcséleti folyóirat” első füzetét. Mindenki tapasztalhatta, hogy ahol szóba került az igen tisztelt szerkesztők vállalata, megoszoltak a vélemények a folyóirat szükségességéről, különösen pedig, s ez fontosabb, megélhetéséről. Hogy a második kérdés amily életbevágó, oly okadatolt is, arról a magyarországi katolikus szerkesztők és írók sokat regélhetnének. Ha valaki csokorba kötné kiadói keserves tapasztalataikat alkalmas gyógyfüvet nyújtana a gőzerővel folytatott könyvgyártás hivatlan képviselőinek, meglehet azonban a hivatottaknak is.

A tisztelt szerkesztő és kiadó uraknak nagy érdemük van, akár megél, akár elhal folyóiratuk, ez utóbbi esetben is nem ugyan a siker, hanem a nemes és lelkes törekvés és a komoly stúdium hiányára való elszánt rámutatás és figyelmeztetés fogja képezni érdemüket.

200 előfizetőjük már van; a priori nem mertük volna mondani, hogy annyi lesz, ha azonban a hátapon közlött névsoron átfutunk, azt kell mondanunk, hogy többnek kellene lenni, mert némely püspöki vagy éppen érseki város egy szál előfizetőt mutat föl.

A füzet tartalma választékos és jólsikerült összeállításra mutat. Dr. Kiss János „Bevezető gondolatai”-ban általános átnézetet ad az újabb kor bölcsészeti törekvéseiről, melyek az előbbi századok munkáját s így a fölvev, helyes haladás folytonosságát megszakították és nagy szellemi fiascóval hátrálót fűjnek, hogy újra kezdjék a baklövéseket; ezekkel szemben a bölcséleti szaklap célja fölvenni a keresztény tudomány és haladás folytonosságának fonalát, tovább képezni azt, amit eddig alkottak; nem szolgálai αὔτος ἐφα-féle eljárással, hanem a fölfödözések által élesített criterium aegise alatt. A „bevezető gondolatokat” követi a pápa Aeterni Patris kezdetű bullájának magyar fordítása.

Az értekezések közt Palmer Mátyás „Aristoteles és a logikai formalizmus” című dolgozata érdemel különös dicsérő elismerést; alapos tanulmányozásról és fölfogásról tanúskodik. Damián Péter „A Realizmus vagy Idealizmus” című értekezése egészen a régi Schola érzékészrevezési tanának nyomában jár, melyhez a szerkesztő urak jegyzete szerint is szó fér. Követi ezt Palmer Mátyásnak „A modern műveltség vallása” és Csicsáky Imrének: Aesthetikai tanulmány az „Il Paradiso felett” című dolgozata.

Úgy látszik állandó rovatot fognak képezni a jelen füzetben is megbeszélte bölcséleti mozgalmak külföldön és hazánkban s a bölcsélet magyar nyelvére vonatkozó cikkek vagy megjegyzések.

Végül az irodalmi értesítőben Merchich Máté tudós győrmegyei plébános ismerteti Sylvester Maurus: Quaestiones philosophicae című művét. Már a lassú halállal kimúlt Theologiai folyóiratban volt szerencsénk Merchich Máté nevével találkozni.

A könyvszemle a bölcséleti irodalom újdonságait adja betűrendben.

Nemzeti bölcsélet nem létezik, de az érdeklődés és lelkesülés a bölcsélet s általában az igazság iránt lehet s legyen is nemzeti, vagyis minél szélesebb körben kiterjedt s minél több rétegen átható. Reméljük, hogy akkor biztatóbb lesz a Szerkesztő urak ígérete is, s hogy a következő füzetek megjelenése elé nem fog kelleni kérdőjelt gondolnunk.

de Smedt, Charles: Des devoirs des écrivains catholiques dans les controverses contemporaines

Des devoirs des écrivains catholiques dans les controverses contemporaines. Discours par le R. P. Ch. de Smedt. S. I. bollandiste. Bruxelles, Paris. Palmé. nyolcadrészt 49 l.

De Smedt ismert jeles bollandista e beszédét Rouen-ban, a normandiai katolikusok zárgyűlésén tartotta. A sajtóban föltűnt egyenetlenségek sokszor éles elmérgesedése, mely a római sz. széket is arra indította, hogy a kath. írókat és publicistákat békés elnézésre és egymással való megférésre intse, szolgáltatja a beszéd irányát. Ezen irány azonban csak a második részben lép határozottan előtérbe, már csak azért is, mert a cím a szónok szándékát és fölszólalását általánosabb és szélesebb alapra fekteti.

Korunknak vitatott kérdései közt első sorban azok állnak, melyekkel szemben a katolikus írók közt hajszálnyi nézetkülönbség sincs, értelmük s szavuk éle egyetértőleg egy pont felé szegeződik: ezen első sor, ezen egy pont, a hitetlenség, az istentagadás. Mik kötelességei a katolikus íróknak korunk e siralmas vitatkozásaiban? Az elszánt, lelkes védelem; ez iránt kétség nincs. Smedt, ki jól ismeri e tollharcokat s a kath. tábor gyengéit is, találó tanácsokkal szolgál. Az első kötetme a harcosnak az, hogy ne féljen, c'est de ne pas avoir peur. Különös, folytatja, hogy franciák előtt hangoztatok ilyesmit. S mégis tegyük kezünket mellünkre, nincs-e, amit szemükre hányhatnak maguknak e tekintetben a franciák úgy, mint mások? Nem látjuk-e néha, hogy valamely új támadás rémhírére, melyet a hitetlenség az egyház ellen indít s indít oly hitcikkelyek és tények ellen, melyeket előbástyáknak szoktunk volt tekinteni, hogy mondom ilyenkor elsápadnak, kételkedve összenéznek s várják, vajon mint fog a támadás füstje- s zajából az egyház fölbukkanni?

A második aggodalom c'est ce que j'appellerai la peur du surnaturel! Elbódítva az ellenség lármája és szarkasmusa által, bizonyos kath. írók igen hajlandók elállni, hogy ezt vagy azt természetfölöttinek elismerjék. Azután a szónok áttér a természetfölöttinek megbeszélésére, amint az a történetben föllép. Érdekes fölvilágosítást ad a bollandisták, „Acta Sanctorum” című műveiben fölhozott csodás tények megítélésére.

„Si les bollandistes croyaient positivement à tous sel miracles et à toutes les revelations qu'ils publient, il n'y aurait pas d'hommes d'une credulité plus robuste. Donc la verité est,

qu'ils publient toutes les relations de miracles et de révélations qu'ils trouvent dans les actes de leurs saints et qu'ils n'en affirment que très rarement la certitude.”

Ez eljárásuk oka pedig egészen egyszerű. Miután ugyanis meghatározták, amennyire lehetett, a szerzők vagy első kiadók hitelességét – s néha csak arra kell szorítkozniok, hogy az auktort egészen ismeretlennek deklarálják – mindent mondtak, amit tekintélyükről mondhattak s következőleg a felsorolt tények pozitív valószínűségéről is. Azután folytatja:

„Arra hívom föl tehát Önöket Uraim, hogy sokkal szigorúbbak legyenek a bollandistáknál a természetfölötti tények megrostálásában. De, hogy kiinduló pontainkra visszatérjünk, e szigornak csak azon óvatosságból szabad származnia, mely a tudományok haladására támaszkodik, de soha a természetfölöttinek perhoreszkálásából.” Következik néhány intelem a történeti kritika kezeléséről.

A beszéd második részét a fentebb jelzett témának szentelte. Hogy kell viselkednie a kath. írónak, főleg a nagyobb veszélyben forgoló publicistának kath. író társaival szemben. A túlzást, a gyanúsítást, az érzékeny replikálási mániát ostromozza, a megcsökönösödött szófosztást oly tárgyak körül, oly ügyekben, melyekkel loyálishan csak úgy bännánk el, ha nézeteinket visszavonnók.

Figyelmeztet a nézeteltérésre oly dolgokban, melyekről az egyház nem nyilatkozott, melyekre az általános s tiszteletben tartott elvek nem alkalmazhatók világosan, s számos eltérő ítéletet s vélekedést engednek. Mely folyóirat s mely lap dönthet e kérdésekben s léphet föl úgy, hogy szinte kívánja, hogy nézeteinek mindenki hódoljon? Tehát tolerancia; in dubiis libertas.

Kell aztán alázat, hogy teljes megadással fogadják azok tanítását és intelmeit, kiknek vezetésünkre isteni küldetésük van. A mély s megrendítő esések, melyeknek a csalhatatlansági dogma kihirdetésekor Németország volt színhelye, melyek újabban Olasz- és Franciaországban ismétlődtek, nagyon szívünkre kötik megadásunk nehéz kötelmét.

Némely írónak végül alkalmasan a poeta tanácsát hozza eszébe: Soyez plutôt maçon ...

A beszéd kevésbé rhetorikus, nem egyéb, mint foglalata s meggyőződésteljes kifejezése az égetően szükséges mondandóknak az írók hogy-mikénti viselkedéséről.

Georg Heckner, Georg von: Praktisches Handbuch der kirchlichen Baukunst

Praktisches Handbuch der kirchlichen Baukunst. Zum Gebrauche des Clerus und der Bautechniker bearbeitet von Georg Heckner. Freiburg. Herder. 1886. Nyolcadrét. 244 lap. Ára 3 Márka.

Pap és templom minden esetre egymáshoz tartozó fogalmak és dolgok. A papra van bízva a templom: gondjainak, sokszor bajainak is tárgya. Midőn pedig meggyűlik a templommal és annak bármely részével bajunk, keservesen érezzük a hozzászóló, okos ítéletnek, a praktikus véleményadásnak hiányát; – még nagyobb a baj, ha könnyen túltesszük magunkat azon, amit nem értünk, s bármely terven, bármely kísérleten vagy ajánlaton mohón kapunk, csakhogy valami történjék s a pénz is gazdát találjon. Kevesen vannak az iskolázott, képzett építőmesterek közt is, akik templomot építeni tudnának, olyat, mely az egyház fölfogásának és ezen fölfogásból, valamint a helyi körülményekből előnöví szükségleteknek megfelelné; annál kevésbé értenek hozzá a papok, mint akik építészetet nem tanultak és az építési terveket is eléggé méltatni s megítélni nem bírják.

A szerző is pap, de nem neki szól ne sutor supra crepidam, mert előbb építész volt; éveken át gyakorolta e művészetet s következőleg nemcsak az elmélettel van tisztában, hanem a technikus kivitelben is egészen otthonos. Főleg ezen utóbbi körülmény teszi művét reánk nézve hasznossá és értékessé. Hogy mennyire elégíti ki a szerző a technikus kivitel

íránt fontolóra veendő tekinteteket, nehézségeket, mindjárt elő fog tűnni, mihelyt ezen részlet cikksorozatára vetjük tekintetünket.

Kezdetben a basilika, román, góth és renaissance építési modorokkal foglalkozik. Az általános ismérveket sokszor olvastuk és hallottuk; maguk a pastorális tankönyvek is adnak egy általános fogalmat, melyet a templomok szemlélő tanulmányozása bennünk mindjobban kidomborít. A szerző céljához híven nem marad az általánosság ködében, hanem minden dirib-darabra külön-külön kiterjeszti figyelmét; beszél a különféle boltívekről (Tonnen-, Kreuz-, Sterngewölbe), oszlopok, pillérek, ajtók, ablakok, tornyokról; mindezeknek mértékeit is adja; a falaknak vastagságát, hogy milyennek kell lennie, a magasság és a boltozat különbözősége szerint. Külön fejezetet szentel a tervrajzoknak, főleg ami az épület dispositióját és részeinek: hajó, presbyterium, sekrestye alkalmas egybeillesztését illeti.

Azonban a tervrajzokat és a templom nagyságát, modorát illetőleg más tényezők döntenek; első sorban a pénz s azután az egyházmegyei hatóság, mely illetékes vélemények meghallgatása után erősíti meg vagy veti vissza a fölterjesztett tervrajzot. Vannak azonban más fontos megfigyelni valók, melyek a személyes utánjárást megkövetelik ha nem is szükségképpen, mert hisz az építész és építők becsületessége és érdeke szinte azt kívánja, hogy kudarcot az építészek ne valljanak; de alkalmas, helyénlevő óvatosságképpen. Az az utánjárás, az a hozzászólás, mely a hozzáértő és az építés menetét figyelmesen követő tekintet kíséri, eggyel több biztosítékot ad az építés realitása iránt s egyszersmind megnyugtatást szerez a papnak. Azon része a műnek, mely a papot képesíti az építés technikus folyamatának megítélésére, képezi az egésznek különös, s hasontárgyú könyvektől elütő, azokét meghaladó becsét.

Nem mulaszthatom el, hogy rövid áttekintést ne nyújtsak az ezen részben felölelt s a templomépítésnél szereplő munkákról. Kezdi az alapás és alap megvetéssel; miképp kell a telket megvizsgálni, mily mélyre az alapokat ásni, s miképp építeni. Ezen cím alkalmat nyújt neki magáról a kő, malter, fa és vas anyagáról beszélni, a téglák és a terméskövek használata iránt felvilágosítással szolgálni. Azután áttér az egyes munkákra; az első a kőműves munka; el sem hagyja a tárgyat, míg a fal nincs bemeszelve, s majdnem imponál fontos előadásával annak, mint kell a falak meghányásához szükséges különböző fajtájú maltert keverni s a falra hányni.

Következik utána a templomfödelező munka. Ismerteti a különféle födélzeteket: a cserép-, pala- s réz-, vas-, és ónból valókat. Legújabbak cementfödelek is vannak. Legjobb a rézből való szerhák, de legdrágábbak is. Oroszország sok városában a rézfödelek be vannak aranyozva s az által tartósságuk századokra kinyújtva, főleg Moszkva tűnik ki aranyos kupoláival.

A külső födelet tartó gerendázat és lécezet az ács munkára vezeti a szerzőt. Állítja, hogy az újkori építészet kevés haszonvehető hozott létre a templomépítés, de főleg a tetőzés mestersége terén. A részletekre áttérő fejtegetés először a gerendák helyzetéről és a fa erősségéről értekezik. A különféle, konkrét számításokat természetesen mellőzöm. A különböző építési modorban emelt templomok más és más tetőzettel bírhatnak; többféle példák és minták illusztrálják a gerendák egybeillesztését. A különösen fontos torony tetőzésére nézve hat regulát ad, s azután külön értekezik a renaissance stílusban épített tornyokról, mint melyek konstrukciója igen bonyolódott s a legfurcsább idomzatokat állította bele a világba, még pedig jó látható magasba, lásd az esztergomi belvárosi templom képzelhetlen tornyát.

A templomnak mint épületnek teljes, jókarba állítása végett beszél még villámhárítókról, – Németországban állami rendelet folytán minden toronyon van villámhárító, azután a lépcsőkről s végül a templom padlójáról. A kőpadlót száraz földrétegekre kell helyezni, mely magasabb a templomon kívül való földfelületnél. Ad különféle felvilágosítást a kő vagy mesterséges lapok alkalmazhatósága és honnan való megrendeléséről.

Így aztán fölépült a templom. De a templom nem épülhet anélkül, hogy a belső fölszerelés ne adja meg a vezérgondolatot az épület emelésében. A templom alakja, tehát eszméje, belülről fejlődik külré. A belső fölszerelés tekintetében első helyen áll az oltár; beható utasítást ad, mint kell az oltárt építeni, mire kell figyelni úgy a mensát, a stipest és a sepulcrumot illetőleg; figyelmeztet a lépcsők és az áldozó pad alkalmas elkészítésére. A kereszt, gyertyatartók, antipendium, tabernakulum alakja és módja és méretei iránt adott útmutatások után, áttér a különböző oltárok jellemző alkatára.

A következő fejezet tárgyalja a szószéket és a templom akustikáját, ezt követik praktikus útmutatások a gyóntató székek, a padok, keresztút, sacrarium és szenteltvíztartókról. Az orgona és annak hangolása külön cikket képez, nem különben a legtöbb templom legelhanyagoltabb része is; a sekrestye; hol is van oly nyirkos, szurtos, salétromot termő lomtár, mint sok templom sekrestyéje? A szent sírra nézve alkalmas megjegyzéseket tesz, s corrigál egyik-másik téves vagy a szentség méltóságával összenem férő nézetet s gyakorlatot.

Szó van azután több fejezetben a festészetről. Fölötte tanulságos mindazon adathalmaz, mely a festészet egyházi fölfogását illusztrálja az alakok tyusát, tisztos öltözetét s más efféleket illetőleg. Nem kevesebb beccsel bír a festészet különböző nemeire vonatkozó útbaigazítás. Különösen gyakorlati értékkel bírnak a következő részek: „az oltári olajfestmények színei, s azok szárazon tartása”, „olajfestmények fönn tartása, följújítása és kijavítása”, „aranyozás és ezüstözés”; a következő fejezetben pedig: „haranghangok és föliratok”, „toronyórák.”

A 97-ik fejezettel úgyszólván második szakaszára térünk át a praktikus momentumokban bővelkedő műnek, mely most a templom restaurációt veszi tárgyalásba. A címiratok ismét legalkalmasabb átnézetet nyújtanak a szerző fölfogásáról: „a tető kijavítása”, a falak kijavítása”, „nedves falak és falomlás”, stb. A művet végre 50 lapra terjedő kimutatás zárja, mely a templomhoz szükségelt minden anyagnak és minden munkának árával foglalkozik; természetes, hogy ez árkimutatás a németországi viszonyokat szemelött tartván, nálunk nem minden részletében alkalmazható.

A fő tekintet, mely megérdemli, hogy az ismertetés a figyelmet a műre fordítsa, a praktikus és technikus részlet, s ennek hangsúlyozásával zárom be soraimat. A könyvet 105, tiszta ábra disziti.

–: Casus consientiae his praesertim temporibus accomodati propositi ac resoluti Cura et studio

Casus consientiae his praesertim temporibus accomodati propositi ac resoluti Cura et studio P. V. moralis theologiae professoris. Partes duae. Editio secunda. Bruxellis Typis Alfredi Vromant, via capellae B. M. Virginis 3. 1885. 418, 394. lap. Ára?

Két részre oszlik; e kettőnek címe világot vet a casusok minőségére. Az első rész szól: de Liberalismo; a második: de consecrariis liberalismi. A liberalismus slendrián, fölületes és könnyelmű elvei a társadalmi életben sok oly körülményt és szokást ültettek az emberek nyakára, melyek a vallásos életet elfojtják s hasztalanul kutatunk utánuk a régi tudós könyvekben. Újdonad újak, nincs a múltban mértékük, miután hiányzott méteyes gyökerük oly fokú rothadása, mint amilyen napjainknak volt föntartva.

A szerző irányáról tanúskodik az első casus, melyben kérdezi, mi az a liberalismus? felelet: „idem sonat ac systema doctrinarum ac institutionum, in quibus dominatur spiritus, sic dictus liberalis. Spiritus autem liberalis ex comunissima Doctorum catholicorum sententia definiri potest: independentia status ab ecclesia vei religione tum in essendo seu ipsa status constitutione, tum in operando seu in ratione gubernandi.” A liberális szellemet a szerző Pius pápa Syllabusa nyomán ítéli meg és üldözi igazi spanyol, mély hitű elszántsággal; hogy a

szerző spanyol, azt a két kötet elolvasója több helyen fölismeri; csodálkozhatik ugyan, hogy brüsseli sajtó szórta művét két kiadásban világgá; de a szerző alighanem tanár Belgiumban,

Julius Caesar dicsérete, mellyel a hősi és törhetlen Belgáknak adózott, rá illik az újkori katolikus Belgiumra is. Magának a zsidó Ágai, magyar tárczaíró ő kegyelmének szemét szúrta a belga el nem zsidósodott kereszténység. Az ellentétek Belgiumban az utolsó izig ki vannak fejlesztve és az öntudatos vallásos meggyőződés talán sehol sem hoz annyi áldozatot, mint éppen ott. Ugyanezen szellem fejt meg az itt megbeszélendő casusok természetét és irányát. Némelyikünknek talán túlzottnak látszik mindaz, amit a casuista fölvetett kérdéseiben fejteget; mert nem vagyunk hozzá szokva a folytonos szellemi megfeszüléshez, mely a kath. lelkületet Belgiumban folyton foglalkoztatja s tanítja, hogy mit is jelent az: ne engedjünk! Azonkívül tekintetbe kell vennünk azt is, hogy föltéve, ha léteznének is nálunk egyben másban hasonló viszonyok, a fölfogás némiben módosítaná a kérdések megoldását.

Methodusa röviden a következőkben áll: elmondja a casust; azután fejtegeti a katolikus hit és erkölcsstan mindazon pontjait, melyeket a föl adott esetben fontolóra kell venni az alapos megfejtés okáért. Innen van, hogy több mellékkérdés fűződik a főtételhez; így például a Casus quintusban szó van: De cooperatione in liberalismo, ac primum per ephemerides liberales; ugyanott kérdés alá jön: Quid sint ephemerides liberales? Regula ut discernantur. An prohibitae sint lege generali? an sub lege Ecclesiae lectionem librorum prohibentis? Aliquae prohibitae sunt in dioecibus particularibus. Hac de re observationes. Quid de scribentibus ephemerides liberales? Distinguuntur Redactorum variae classes, stb. stb.; miután pedig mindent, ami oda vág, előadott, következik a Casus megoldása.

El nem hagyhatom azonban az imént említett regulát röviden előadni, mely a liberális újságok megkülönböztetésére van föllállítva. Eszerint liberális azon újság, mely vagy maga magát mondja liberálisnak, mert szerkesztőjének tudnia kell, mit jelentsen a „liberális” elnevezés, – vagy melyet közönségesen liberálisnak mondanak; továbbá azon lap, mely ha katolikusnak is mondja magát, mégis föltétlenül és absolute küzd a vallás- és sajtószabadság ügyében vagy a Syllabus egyéb átkozott propozíciójáért; azon lapok pedig, melyek ha nem is hirdetnek nyilván tévtant, mégis sokszor van kifogásuk a pápai brevék, encyclicák s másféle nyilatkozatok ellen, – melyeknek oly jól esik előhuzakodni az egyház szolgálival s bemocskolni hírnevüket a megszólás és rágalom varangynyálával, – melyek a hű és buzgó katolikusokra kigyót békát kiáltanak és folyton találnak kifogásolni valót majd ezen majd azon, különösen gyomrukban fekszik az elszánt, szókimondó buzgalom, mely ott kővé tömörödik, s ők a nyomás kínjában a sötét jövőndőt látják, mint dől össze a jó viszony és a békés együttélés modern stílusban emelt verandája stb. stb. ezek mind a liberalismus gyanújával bélyegezvék.

Szinte érzem e jellemzés közben a spanyol inquisicio pincéinek dohát, mint szállja meg az előhaladott korszellem papíros mellét s fojtogatja szíve falán csirázó reményét az általános gondolat, szó és meggyőződés szabadságának hasonló hajnalára. Legalább azzal vigasztalják magukat, hogy hiszen spanyol írta a casusok megoldásait, s ez emberfaj iránt még mindig nagyobb türelemmel kell viselkednünk.

A következők ugyanazon szellemben tartvák: A közreműködésről a liberalismusban: 1) képviselőválasztás által, 2) liberális képviselőség elvállalása, 3) nyilvános hivatalviselés, 4) közönségszólás, 5) politikai esküvétel, 6) titkos társulatok, 7) közönségek 8) s végül negativ, tartózkodó, se hideg se meleg viselkedés által. Mindezen kérdések nem fejthetők meg igennel, nemmel, hanem ügyes distinctió és óvatos érdek és ok mérlegelés által.

A második részben azon esetek megoldása foglalkoztat, melyek a mákvirágos liberalismus következményeinek bizonyulnak. A vallási közöny és az akatholikusokkal való közlekedés nyújtja az első hat esetet: Communicatio in baptismo, – in vita sociali, ut si catholicus acatholice se gerit, allegans rationem vitae socialis; communicatio in famulatu, –

in matrimonio, ut si iniens matrimonium civile, postea mixtum catholicum contrahere tentat, – communicatio in sepultura, ut si quis comitetur funera civilia et massonica, stb. stb.

A következő szakasz a keresztény társadalom más gyengéinek elevenére tapint; szó van ott öt casusban a nevelés és a családi élet elhanyagolásáról. Ezeket pedig jó lesz ismét elősorolni: 1) moderna materfamilias de officiis monetur a confessario, praesertim ne mittat in Americam filium lucri causa; 2) paterfamilias quoad electionem status filiorum auxius; 3) multorum patrumfamilias hodierna vivendi ratio s főleg megszívlelésre méltó az ötödik, mely szerint meghányjuk az operarius állapotát, qui in via ferrea ecclesiae praecepta et spiritualem filiorum educationem negligit. Ezen más hasonló címek csak a casus általános vonatkozását adják, azután következik az eset bonyadalma, amint számtalan gyökérszálaival a társadalmi élet különféle rétegeibe kapaszkodik.

A legutolsó szakasz praktikus eseteket tárgyal az üzleti világból, melyek az igazság és jog sérelmeit néhány újkori alakban föltüntetik; szerepel köztük a börze is.

Az újságok és a folyóiratok ismertetései átlag teljesen megbízhatlanok, kiérdemelték maguknak e szép elismerést azon pazarul fölhordott babérjaikkal, melyeket ismeretlen nagyságok és jelességek fölkoszorúzására kemény tollkaparó munkában összeszedtek. Ezentúl jobb lesz a könyv tartalmának fejezeteit és pontjait fölsorolni s hozzátenni, vajon gyorsan átfutó vagy elmélyedő és sokoldalú megbeszélésnek van-e a tárgy kitéve. A fejezetekből kiviláglott, hogy alkalmas, korszerű, égető kérdések vannak bennük fölvetve; a tárgyalásra vonatkozólag pedig hozzátehetem, hogy alaposan és sokoldalúlag van megcselekedve.

Dosenbach: Szent József, amint Őt a Szent Evangélium élénk állítja, vagy Sz. József tisztelete márczius havában

Szent József, amint Őt a Szent Evangélium élénk állítja, vagy Sz. József tisztelete márczius havában. Írta Dosenbach S. J., magyarította Udvardy Imre. Esztergom, 1886. 159 l. Nyolcz.

Bemutatjuk P. Dosenbach szívhez szóló kis művét magyar fordításban. Magán viseli e mű azon szellem jellemző vonásait, mely a sz. József iránt széles e földön megfogamzott ájtatosságot átlengi. S mi volna ez más: mint a bizalmas, egyszerű, föltűnést nem kereső, de éppen azért kedvesen vonzó hang és modor, melyben a szerző szól s érezzük, hogy sikeresen szól. Sz. József tisztelete márczius havában, ez a könyvecske főcélja; évégből mindennapra rövidke kis elmélkedést terjeszt élénk azon Szentíráti szöveg idézete nyomán, mely sz. Józsefre vonatkozik. Amily igénytelen a mód, melyben tárgyát élénkbe terjeszti, oly eredeti és praktikus a gondolat és érzelemfűzér, mellyel az ezerszer hallott Szentírási szót körülveszi. Az apró elmélkedést két-két példa követi, mely az élet változatos személy, hely és körülmény összeszöggeléséből növi ki magát sz. József kegyességének, szeretetének, elismeréseinek bizonyítékául; végül a mindennapi gyakorlatot rövid ima zárja. Azonban nemesak márczius havának, hanem sz. József egyéb emlék s ünnepnapjainak megülésében is akar a jámbor szerző segédkezet nyújtani. Azért kilencnapi ájtatosságot terjeszt élénk, mely sz. József különféle erényeinek megfontolására ad útmutatást. Sz. József három főünnepére szolgáló elmélkedés és a magán használatra szánt litánia zárják be a művet. A fordítás egyszerű, jó nyelven készült s a nyomása oly alkalmas, öregbetűs, hogy nincs benne akadék sz. József rokkant tisztelőire nézve sem. A fordító úr elüljáróban ismertet meg az alkalommal s a céllal, mely őt a fordításra vezette, s ebben a legjobb ajánlatot adta kis művének útra. Ugyanezen cél vezette a buzgó kiadót Meszlényi apát-kanonok urat, ki a fordításból könyvet csinált s a hazai irodalom ezen szűken tartott szakát Dosenbach művével gyarapította. Ára 40 kr vagy egy intenció, kapható Esztergomban a papnövelde igazgatóságánál.

Diefenbach, Johann: Der Hexenwahn vor und nach der Glaubensspaltung in Deutschland

Der Hexenwahn vor und nach der Glaubensspaltung in Deutschland. Von Johann Diefenbach, Inspector an der Deutsch-Ordenscommende zu Frankfurt a. M. Maim, Kirchheim. Nagy 8°, 355 l. Ára: 6 márka.

A vérszomjúzó tévhit, mely a középkorban és az újkorba be egész a 18-ik századig a boszorkány-pörök jogcímén szedte áldozatait, minden oldalról méltó figyelmet és nyomozást keltett. A kérdés főleg a körül forog, mely tényezőknek tudandó be a népek művelődéstörténetében azon sötét babona és vakság, mely az értelmet ezen képzelt ördögi valóság hiúságának fölismerésében gátolta és a szívet a téves meggyőződés nyomása alatt érzéketlenné tette. Napjainkban több ily művel találkozunk, s legújabbban helyet kér magának sorukban: Diefenbach, Hexenwahn című műve.

A mű két részre van osztva: az első a babonát és in specie a boszorkányságot az igazságszolgáltatás, a másik az egyház fóruma előtt tekinti. Mindkét részben pedig ismét két főfelosztás igazít útba; elvezet az ítélőszékhez a protestáns területeken, azután a katolikus birtokokon s épp úgy fejtegeti az egyház álláspontját a boszorkány-babonával szemben, azután a protestáns felekezetét.

Az első részt nagyjában az érdekes tények láncolata tölti ki, melynek átolvasása után fogalmat nyerünk a babona rettentő sokoldalúságáról és azon gyászos termékenységről, mellyel minden kor- és rang- és állásba behajtott a mételyes gyökereit. Olvassuk a panaszokat, melyek a boszorkányság által mételyezett ifjúságot siratják, de nemcsak az ifjúságot, hanem a gyermekeket is, mert sokszor 5–6 éves gyermekek is szerepelnek e sötét pörökben.

Legérdekesebb azonban a tudományos olvasóra ez első részben a harmadik és negyedik könyv. Nem kell megijednünk, hogyha könyvekről van szó, mert terjedelmük csak 22–30 oldal. A harmadik könyv a kínpad szereplését tárja elénk; a negyedik pedig a boszorkány-pörök roppant elterjedésének és vérengző hatalmának okaival foglalkozik. Az egyházi igazságszolgáltatás kezdetben a kínpadot nem ismerte; folyton találkozunk tiltakozásokkal, melyekben úgy a pápák, mint egyes kitűnő férfiak kárhoztatják az igazságszolgáltatásban a kínpadok használatát, pl. Kapisztrán sz. János, Kaisersbergi Geiler; leginkább a Kölnben megjelent „Hexenhammer” című könyvet szokás okolni a kínpad behozatala miatt és VIII. Ince pápa bulláját az inkuizició ügyében. Azonban nincs úgy; Ince pápa bullája épp úgy mint a „Hexenhammer” csak azt tartották szem előtt, hogy az eretnokség és a mágia bűneire az egyházi törvényszékek illetőségét védjék, míg ellenben a „bambergensis” és a „Carolin” törvénykezési rend behozatala azt célozta, hogy a boszorkányságot mint kriminalis bűntényt, a világi törvényhatóságoknak rezerválja. Ezen büntető codex alapján nyitották meg a világi bírúk a boszorkány-pörök aeráját. Sok hang szólalt föl ezen eljárás ellen; katolikus részről leghivatottabb védőjére Delrióban talált. Rendtársa pedig Spee Frigyes, valamint a német nagy nemzet egyik legnemesebb fia, úgy lelkesült kárhoztatója is volt a rettenetes emberpusztításnak.

Nyilvánvaló, hogy a kínpad behozatala és szereplése a bűnösök vallatásában a római jogból csempéztetett át a német törvénykezésbe. A protestáns fejedelmek pedig leginkább pártfogolták a római jogot, a keresztény német jog ellen, mely absolut uralkodási vágyaiknak kedvezett. A szász jog megalapítójáról Carpozov-ról mondják, hogy egymaga 20,000 halálítéletet hozott. A szerző nagy olvasottságáról tanúskodik azon szemle, melyet a protestáns birtokokon lefolyt boszorkány-pörök kínpados vallomásai fölött tart.

A bölcselő történészre és a művelődés nyomozójára nézve nagy beccsel és érdekléssel bír a boszorkány-pörök eredetének kipuhatólása, amiben szerény véleményem szerint a tudós

szerző egészen eltalálta a magyarázat helyes módját. Van négy iskola, mely mint neve is mutatja, más-más álláspontonról törekszik ezen óriási áram forrásait föl kutatni: a történelmi, az orvosi, a bölcselő és a jogi iskola. Szerző a boszorkány-pörök eredetét a jogi iskola fölfogása szerint a jogászokra, a fiskálisokra, jobban mondva az alapjában elhibázott törvénykezési módra hárítja. A nép hitte, hogy vannak boszorkányok; mondják a boszorkányok is azon hitben éltek, hogy ők igazán azok; íme az objektív és subjektív tévhit; de ez többé-kevésbé mindig megvolt; hogy ezen viszonyok közt száz és száz ezerre rúghatott a szerencsétlen tűzhalálra kárhozottatott áldozatok száma – az teljesen csak a kínvallató törvénykezés által volt lehetséges.

A második rész nehezebb és szorgalmasabb munkásságot követelt meg a t. szerzőtől, mint az első. Öt könyvre oszlik, melyek közül négy a katolikus fórum pártállásával foglalkozik s az ötödik a protestáns felekezet viselkedését jellemzi. Különös szemügyre vette a jezsuiták nézeteit; elősorolja az akkori korban azokat, kik a boszorkány-pöröket védték, ezek közt volt a híres Delrio, műve: *Disquisitionum magicarum libri sex*; – majd ismét azokat, kik a boszorkány-pöröket s az egész eljárást, mint célvesztett, szerencsétlen gondolatot elvetették és irataikban ostromolták; ezek közt kitérnék: Tanner, Laymann s főleg Spee Frigyes, *Cautio criminalis seu de processibus contra sagas liber etc.*

Aki csak röpké tekintet vet a könyvbe, meg fog lepetni az irodalom gazdagsága és a citátumok v. utalások véget nem érő láncolata által, melyek mindinkább derengő világot vetnek e bonyolódott történelmi részre. Meggyőződünk arról, hogy a boszorkányos tévhitben, mint minden babona megítélésében az egyház sokkal fölvilágosodottabb volt, mint a protestánsok. Ez főleg az ötödik könyvben lép begyőzőleg elénk.

A tudós szerzőnek kétségtelen nagy fáradságába került az akkori fölfogás szálait nemcsak az írott munkákban, hanem a hitszónoklati irodalom őserdejében is figyelemmel követni s nagy kritikával kiválasztani. Ezen eredeti, de roppant fáradsággal összekötött tervét ki is vitte, s e részben egyedül áll. Előadásában a pártatlan s elfogulatlan fölfogás meg nem engedi neki az üres deklamációkat, s lépten-nyomon előtűnik az igaz tudomány éltető szelleme, az alapos s szabad ítélet. A tárgyra vonatkozó zsinatok közt ott láttuk a Szabolcsit sz. László korában és az esztergomit 1114-ből.

A gyakrabban szemetszűrő nyomdahibákat szívesen elnézzük, ha megtudjuk, hogy a félig vak szerző csak nagy megerőltetéssel bocsáthatta közzé 30 éves nyomozásának fényes záradékául az itt ismertetett művet.

Pesch, Christian: Der Gottesbegriff in den heidnischen Religionen des Alterthums

Der Gottesbegriff in den heidnischen Religionen des Alterthums. Von Christian Pesch. S. J. Freiburg. Herder. 1885. Nyolcadr. 144. l. Ára 1 mark 90 fl.

P. Pesch azóta, hogy nagyszabású bölcsészeti művével gazdagította a keresztény német irodalmat, nem adott életjelt; de kik a jeles tudós törhetlen szorgalmát és termékeny tollat ismerik, nem kételkedtek, hogy a hallgatás leple csak újabb meglepetéseket takar el, melyeket az idő érlel s sorban osztályrészünkül juttat.

Ez esetben a vallás bölcsészete szemelte ki munkássága terét.

Az Isten létét vitató történelmi író arra támaszkodik, hogy minden népek bírtak az Isten fogalmával. A népek életében föltalálható ez Isten-fogalom történelmi tény, alapköve a bölcsészet rajta épülő érvének. Mert e történelmi tényt föl véve, a bölcsészet tovább indul, keresi forrását ezen közhiedelemnek, s föltalálja azt az észben. A bölcsészet bebizonyítja, hogy ez általános meggyőződés nem létezhetnék, ha Isten nem léteznék. De mint látjuk, az általános meggyőződést, mint történelmi tényt föltételezi.

A bölcsészetben e történeti tény odaállításával nagyon könnyedén szoktak elbánni; Cicero és Plutarch s más öreg urak állításai hangzatos mondatokká kerekítve elegendő nyomatékok látszanak adni a föltevésnek. De aki evvel be nem érné, annak könnyen kételyei jöhetnek az iránt, vajon bírtak-e a régiek elég ismerettel arra, hogy ily általános érvényű állításokat szélnek eresszenek.

E kétely indította a szerzőt is, hogy hivatásos foglalkozásaiból fölmaradó szünóráit a pogány népek vallásainak tanulmányozására szentelje. A feladat óriásinak tűnik föl úgy a tenger nép, mint még töméntelenebb emlékeik beláthatlan sokaságánál fogva. Hiszen egy egyetlen nép nyelvének, szokásainak, irodalmi emlékeinek tanulmányozása is bőven kitölti az ember életét; főleg ha számba veszi, amint vennie kell, a tárgya körül fölhalmozódott múlt- és jelenkori irodalmat.

Azért a helyes kiválasztás elkerülhetlen szükséges.

A tárgymutató három főszakaszt tüntet föl, melybe a népek osztvák; az indogermán nyelvcsaládra, a szemita nyelvcsaládra s néhány ókori, kevésbé ismert népre terjeszkedik ki a szerző kutatása.

A földolgozott anyagot kétféle forrásból meríti: az egyik forrást képezi az illető népek irodalma, mely magában véve leghitelesebb fölvilágosítást nyújt a népek vallási fogalmairól. De mivel az illető nyelvek és irodalmak ismerete hosszas szakbúvárkodást igényel, azért második helyen a szaktudósok műveihez kellett folyamodnia.

A szaktudósokra nézve oly észrevételt tesz, melyet jó lesz, mindenhol szem előtt tartani. „A derék nyelvbúvár rossz bölcsész lehet. Azért tárgyalásomban minden egyes csak abban tanúskodjék, amiben tanúul felhozzuk. Ha valamely tudós illetéktelenül lépte át a határt s ha ismeretlen tereken mocsárba tévedt, abból nem következik, hogy az illetékes tudomány mezején is hibázott. Itt követhetjük útmutatását. De ha mellékirándulásokra hív meg, azt köszönettel mellőzzük. Van néhány tudós, ki szakában méltányos s nagy hírnek örvend, de ki egyszersmind fölötte ügyetlen, mihelyt a kereszténységről vagy a kinyilatkoztatott igazságokról kezd szólni. Hány van, ki gyönyörtől csordul, ha Vedáról vagy a halálkönyvről foly a szóbeszéd, pedig a katekizmusból csakugyan gyötre vizsgát tenne. Sajnos, hogy sokan a pogánysággal való foglalkozásuk miatt pogányokká lettek, s azt vagy csak kevésbé vagy éppen nem titkolják.”

Nem szükség említenem, hogy ez irányú vizsgálódást egy magát megejteni lehetetlen anélkül, hogy más hasonló kérdéseket ne érintsünk. Ide tartoznak: a monotheismus vagy polytheismus történeti elsőbbsége, az istenismeret jobbra vagy rosszabbra való fejlődése, a különböző vallások összefüggése, stb.

Mivel pedig az összehasonlító vallástudomány mérges, irigy, tekintettel a kereszténységre sokhelyütt üti föl fejét, igazoltnak látszik a felsorolt kérdéseknek bevonása a tárgyalásba.

Ezekből érhető a mű iránya és célja, melyet a gazdag s ki nem fogyó irányú előadás a szerző ismert alaposságával párosultan elérni törekszik.

Bautz, Josef: Weltgericht und Weltende

Weltgericht und Weltende. Von Lic. Josef Bautz, Privatdocent an der Akademie zu Münster. Mainz. Kirchheim. 1886. 8° 282 l. Ára?

A szerző nem akarja az 1886-ik évben a világot tönkrejuttatni s nem is a néphitre s az olcsó prófétákra való tekintetből írta meg éppen mostanra művét; hanem egyszerűen azon okból, mert a végső dolgokról kiadott három füzetét ez utolsóval akarja kiegészíteni. Önálló munkálatai jelentek már meg, „Der Himmel,” „Der Hölle,” „Das Fegfeuer” címmel, ezekhez sorakozik a „Weltgericht und Weltende.”

Mindezekben a fősúlyt arra kell fektetni, hogy megkülönböztessük azt, amit a hit tanít attól, ami szorosabb vagy lazább összefüggésben rajzik a főtárgy körül. Avval ugyan, amit hinni kell, hamar készen volnánk, de annál több az, amit mások a hitbizonyos igazságokhoz hozzá mondani tudnak. Mert hogyha Malvenda 13 könyvből álló nagy Fólío kötetet írt össze az Antichrisztusról, senkinek sem lesz kedve azt mind elhinni; némelyik még azt is fogja mondani, hogy kár volt a papírért. Ezek véleményét azonban nem akarjuk magunkénak ismerni; mert ha biztos tudásra nem is emelkedik sok kérdés, melyet a világvégéről és az ítéletről fölvehetünk: van érdem és érdekesség abban is, hogy a sz. írás e tárgyra vonatkozó célzásait összegyűjtjük, a régen ápoltság véleményeket kiigazítsuk, némi kétségeket és bizonytalant a valószínűség színvonalára emeljünk.

A szerző törekszik ezen alapelveket szem előtt tartani; ami a dogma bizonyosságával bír, azt dogmatica bizonyosnak állítja föl, ami csak a theologusok megegyezése és észbeli indukciók által nyeri világosságát, azt theologice bizonyosnak mondja. Foglalkozik ugyan oly kérdésekkel is, melyekről semmi bizonyost nem mondhatni s ezekben őrizkedik holmi olcsó kinyilvánításoktól.

Így az első szakaszban bemutatja az olvasónak azt, ami mindenesetben be fog következni a tény bizonyosságával és határozottságával: Weltgericht und Weltende als Thatsachen der Zukunft; de a hit, melyből e tény bizonyosságát kölcsönzi, korlátolja a tudás határait, s következik rá a tétel, hogy a világ végének ideje bizonytalan. A második szakasz a világ végének távolabbi jeleivel foglalkozik: ott szerepel az Antichrisztus bizonytalan s határozatlan ki és holléte, de azért az írók tudnak róla sokat; beszélnek: realitása, természete, származása, neve, ideje, jelleme, élete, működéséről; prófétájáról, Gog és Magogról. Szóba kerülnek Henoch és Illés, Mózes, Jeremiás és Sz. János apostol. Mondhatni majdnem minden cikkről: Quot capita, tot sensus; van némelyikhez 10–15–20 Sententia, alkalmas lap és ívtöltelék s hozzá reálolvad a tudományosság zománca is. De mire mindez, azt reálisabb emberek nem igen fogják föl; a legtöbb szó és mondat a fölvetett dolgokról csak ügyes sejtés, találgatás, kombinálás, talán-talán, hol volt – hol nem volt féle szószaporítás, a tudományos kíváncsiság vásárfia gyanánt.

A harmadik szakasz a világ végének közelebbi jeleit tárgyalja az Antichrisztus bukása után: Szó van benne az ember fiának jeléről, a föltámadásról; a negyedik szakasz az ítéletről szól, a bíróról, az ítélet helyéről, stb.; az ötödik pedig a világ végéről, a világégésről, az új égről s új földről értekezik. Mondhatni sok haszontalan és megfejthetetlen kérdést feszeget. Nem kell hozzá hitetlenség, sőt lehet valaki alázatos hívő s mégis azt mondja rá: ezt a sok tudományt arról is, amit tudni nem lehet, meg nem emészthetem. Alkalmasabb szolgálatot tesz az a sz. ügynek, aki az organikus természet életét a jelen valóságban kutatja, mint az, aki tűnődésbe merül a fölött: lesz-e majd organikus élet, s ha lesz, milyen lesz a világégés után.

1887

Howitt Margaret: Friedrich Overbeck. Sein Leben und Schaffen

Friedrich Overbeck. Sein Leben u. Schaffen. Nach seinen Briefen u. anderen Dokumenten des handschriftlichen Nachlasses gesammelt von Margaret Howitt. Herausgegeben von Fr. Binder. 2 Bde. 8°. in Originalband. Preis 16. M. Verlag von Herder in Freiburg.

Midőn e században a hívő, vallásos érzék s a mély érzelmű művészet eszmélni kezdett, Róma lett iskolájuk, s a festőnek és szobrásznak is lettek vándorévei – Rómába zarándokolt. Ott alakult a legjelesebb tehetségekből a Múzsák asztalköre. Overbeck Frigyes e jelesek egyike. 17 éve hogy meghalt, sírját sz. Bernát temploma őrzi Rómában – s jelzi egyszerű márványkereszt.

Az itt ismertetett életrajz élénk képét nyújtja a keresztény művészet megújítójának és méltatja művészi alkotásait. Különös, hogy az első terjedelmes életrajzot nem német toll, hanem angol író írja, Howitt Margit kisasszony, még pedig angolul. Azonban az angol író ez anomálián segíteni akart, mert gondoskodott, hogy a német fordítás egyidejűleg jelenjék meg az angol eredetivel. Szándékát az eredmény meghaladta: – a német fordítás ugyanis előbb látott napvilágot, mint az angol eredeti mű. Különben nem merő fordítással van dolgunk. A fordító betekinthette mindazon iratokat és leveleket, melyek a mű alapjául szolgáltak; a levelek idézetét a kéziratokból adja; helytelen adatokat javít s nem éppen sikerült helyeket rövidít. „Nagy érdeklődéssel és részvétellel olvassuk a mester életét, ki ifjú hévvel folytatott versenyben a német nemzet legtehetségesebb szellemeivel földeletette a realizmus posványából fölököző életerős fölfogásnak korszakát.” Oly élet, mely teljes összhangban állt a kereszténységgel, ez összhang teljéből teremtett alakokat és életet, sokak érdeklődését keltheti föl.

de Waal, Anton: Roms Katakomben und Pastor Rönneke

Roms Katakomben u. Pastor Rönneke. Beleuchtet von Dr. A. de Waal. 60 lap. 8° Berlin, Germania. 1886. Ára 60 fillér.

De Waal a római, német Campo Santo rectora úgy előadásai, mint iratai által tekintély a katakombák irodalmában. Ismereteit, melyeket e téren forgó legnagyobb tudósokkal, Rossi, Garucci stb.-vel való közvetlen érintkezéséből s műveikből merített, jó adag éles csípős irónia támogat, melyet Rönneke-féle ellennel szemben bátran fölhasználhat. Rönneke, a római német nagykövetség prédikátora zokon vette, hogy protestáns honfiai a katakombák látogatásakor nem egészen protestáns gondolatok által körülzsongattatnak, azért azon merész vállalatra szentelte erőit, hogy a katakombai emlékek katholizáló varázsát a német tudomány legyezőjével elijeszti. Tulajdonképpen szánandó jelenség, mert markolható ignoranciát árul el lépten-nyomon; előtte az előbb említett jeles tudósok művei terra incognita; vagy hogy semmit sem használhatott belőlük. De Waal szerint Rönneke az általános, elfogadott tanok, tételek, magyarázatok, megállapodások ellen síkra száll, „mit Ignoranz, aber ausgerüstet mit Arroganz u. Intoleranz.” A jeles Rönneke műve, melyben helytel-közzel az író „colossal bewunderungswürdige Scharfsinn-t” fejt ki, megfigyelésre méltó jelenség első sorban a

butasággal határos ötletek folytán, másodszor meg azért, mert a Halle-Wittenbergi egyetem theologiai fakultásának van ajánlva.

Leikes, Thoma Maria: Rosa Aurea. De Sacratissimo B. Mariae v. Rosario

Rosa aurea. De ss. B. Mariae V. Rosario ejusque venerabili Confraternitate deque Rosario tum perpetuo tum vivente (tractatus) auctore P. Fr. Thoma Maria Leikes, O. PP. promotore ss. Rosarii provinciae Teutoniae. Cum approb. super, Dülmen Laumann 1886. 8°, 560 lap. Ára 7 M. 50 fil.

Veulóban (Holland) máj. 20-án meghalt Leikes Tamás domonkos-rendű szerzetes, akinek a rózsafüzér terjesztése és föllevenítése körül nagy érdemei vannak. Művei Dülmenben jelentek meg, nevezetesen „Das Handbüchlein des lebendigen Rosenkranzes”, „Dominikus-Büchlein”, „Die Ehrenwoche Mariae”, „Das Rosarium”, „Rituale ss. Rosarii”, „Rosenkranz-Bruderschaft Register”. Szerkesztett havi folyóiratot is „Marian-Psalter” címmel, melyet 13,500 példányban nyomtak. Utolsó műve a „Rosa aurea.” Szerzője nem élte meg kiadatását. A „Rosa aurea” három részre oszlik. Az első részt megelőzi az okiratok láncolata, melyeket Szens. Atyánk XIII. LEO 1884-ig a rózsafüzérre vonatkozólag kibocsátott. Az első rész a rózsafüzér imádságot és a rózsafüzér társulatot általában tárgyalja. Ez a legbővebb. A történeti fejlődés, a jogi szabályzatok a társulat fölállításában, az ima helyes módszere, és a búcsúk töméntelensége kerül ott szóba. A második rész az örök rózsafüzér társulatát, – a harmadik az élő rózsafüzér szövetkezetét beszéli meg.

Minden kérdésben, mely hivatalos és autoritativ eldöntést igényel a rózsafüzér társulatait, búcsúit illetőleg, P. Leikes műve iránytadó lesz. A legnépszerűbb, fönt is, lent is megszeretett és kiváltságokban gazdag rózsafüzér ájtatosság föllevenítésére, a társulatok fölviillanyozására és praktikus vezetésére a „Rosa aurea” kitűnő vezérkönyvül szolgál.

Morgott, Franz: Der Spender der heiligen Sacramente nach der Lehre des heiligen Thomas von Aquin

Der Spender der heil. Sacramente nach der Lehre des hl. Thomas v. Aquin. Eine theol. Studie von Dr. Franz Morgott Domcapit. u. Professor der Theol. am b. Lyceum zu Eichstädt. Freiburg, Herder 1886. N. 8° 181 l. Ára 3 M.

Az eichstaedti tanár jeles Monográfiája fekszik előttünk, a szentségek kiszolgáltatójáról. A theológiának egyik hálás és a kath. fölfogás mélyébe ható tárgya a szentségekről való tan. Amily egyszerű a katekizmus és a kath. hívők felfogása a szentségek mibenlétéről és módjáról s amily egyszerű a kételyt nem ismerő hit, mely a szentségek üdvhozó erejét a lelkek üdvére használja: oly csodálatos és fönséges a theologikus fogalom a szentség mibenlétéről és az azt alkotó tényezők közreműködéséről. A szerző csak az egyik tényezőt, a kiszolgáltatót veszi tekintetbe. De hogy fogalmát kimerítően és hibátlanul konstruálja, sokkal magasabbra kell emelkednie a merő emberi aktusoknál. Hisz a szentség természetfölötti hatállyal és hatással fölszerelt jel, a kiszolgáltatóban valami isteni erő rejlik, ténykedése vagy magában foglalja, vagy csatlakozik egy felsőbb rendű aktivitáshoz. Miután pedig természetfölötti hatásról van szó a szentségekben, Istenből kell kiindulni az aktivitásnak is.

Isten, – a megtestesülésben üdvözítő Isten, – a megtestesülés üdvhatásának „jelek”-ben való folytatása, – s aki e jeleket megcselekszi, a kiszolgáltató ember, – íme ezek azon lépcső fokai, melyeken át különböző közreműködésük által a kegyelem eljut az emberi lélekig. Már

e fokok megnevezése által főséges perspektíva nyílik az üdv oekonomiájába; a megtestesülés maga is az első s leghatásosabb „sacramentum” fényében fölragyog, a szentségek pedig mint a megtestesült Istennek üdvözítő cselekvényei tűnnek föl lelkünk előtt. Hogyan valósul meg tehát a szentségekben, hogy Krisztus cselekvényei? s mint teheti meg az ember azt, amiről mondják, hogy Krisztus teszi? Hogy az efféle kérdésekre megfelelhessen, szükséges a *causa principalis*, et *instrumentalis* fogalmát tisztázni s részeit szétszedni.

A szerző ebben is, meg másban is híven követi sz. Tamást, amint hogy főleg e téren jobb, egyszerűbb s egyszersmind sublimisabb Mentort nem talált volna. Az egész tan a szentségekről benfoglaltatott a virágzó scholasztika dicsőített képviselőinek műveiben, s különösen sz. Tamás Summájában. Igaz, hogy éppen a *theologia* ezen része a régi *theologusok*nál nem volt kifejtve, másrészt azonban igaz az is, hogy épp a *tractatusok* „*de re sacramentaria*” a legkövetkezetesebben épültek föl a sz. Tamás által odavetett mérvekben és alapokon. Itt bizonyul be s mindenki aláírhatja e részben Franc, de Sylv. dicséretét, melyet a *Summa contra gentes* VII. Kelemennek való ajánlásában olvasunk: „*Thomas Aquinas divino vir ingenio, atque ut ita dicam omnium horarum homo, tantum olei in nostram utilitatem consumpsit, ut parem illi in quovis scientiarum genere non facile alium reperias.*”

A monográfia nagyobb része a kiszolgáltatóban megkívánt „*intentio*”-val foglalkozik. Csak röviden érinti, vajon a szentségek alárendelt causalitása fizikus-e vagy morális, amennyiben t. i. tárgyától ezt a kérdést el nem kerülhette. Az *intentio* kérdését tüzetes történelmi fejlődésben mutatja be, kezdve onnan III. Ince pápától egész napjainkig. Szerinte az első egyházi fölszólalást vagy nyilatkozatot a szentség konficiálásához megkívánt *intentio*ról a waldensesek számára írt hitvallásban találni, hol az eucharistia szentségéhez a fölszentelt papon és a hagyományos szavakon kívül kívántatik még „*fidelis intentio proferentis.*” A 39 kérdés közt, melyeket V. Márton parancsára Husz és Wycliffe híveihez kellett intézni, a huszonkettedik már tüzetesebben magyarázza a „*fidelis intentio proferentis*”-t, szerinte ugyanis az nem más, mint „*intentio faciendi, quod facit Ecclesia.*” A történelmi átnézetet érdekes jegyzetek sővényezik, melyekben a terminológiára vonatkozólag is találunk egyik-másik talpraesett megjegyzést, melyet ha szem elől tévesztünk, a régi doktorokat meg nem értjük, vagy ami rosszab, határozottan félreértjük. Így a scholasztika pitymalásakor a forma, nem jelenti itt-ott a szavakat, hanem a szentség alkatrészeit, minden lényegest, mely nélkül szentség nem lenne; hasonlóképpen még sz. Tamás és sz. Bonaventura terminológiája sem ismeri az *intentionak* most dívó négy fölosztását: *actualis*, *virtualis*, *habitualis*, *interpretativa*; de nemcsak hogy korában e *distinkciók* nem dívtak, de ami avval összefügg, e négy közül használt nevek közül némelynek más értelme volt; így például sz. Tamás mondja, hogy a szentség kiszolgáltatójában elég ha meg van az „*intentio habitualis,*” amit most mindenki tagadna. Csakhogy akkor is tagadták ezt, s tagadta maga sz. Tamás; a nehézség tehát a „*habitualis*” terminusnak akkor dívó jelentése. Akkor t. i. a „*habitualis*” szó „*virtualis*”-t jelentett. Okosan jegyezte meg már Cajetán, sz. Tamás *interprese*, hogy az *angyali doktor* is, mint minden ember korának beszédét beszélte.

A tridentinum korában szűrő, éles csillagzat gyanánt tűnik föl a *theologia* égboltjának e szelvényében Catharini, ki a trienti zsinatnak *theologusa* volt s a legtöbbel összeveszett. Kemény nyakú, éles eszű, eretneküldöző s tudósokat kritizáló olasz, ki már 16 éves korában mindkét jog doktora, azután Sienai tanár, azután domonkos rendű szerzetes lett. Rendtársa és tudományos ellenfele Magister S. Pal. Barth. Spina sokat küzdött Catharini különös véleményei ellen, melyek közül Spina 50 *sententiát* határozottan tévesnek mond. Catharini véleménye, hogy elég a szentség érvényéhez a külső ténykedést komolyan s az egyház előírása szerint végezni, nem kárhoztattatott a tridentinum által; csakhogy közel jár hozzá.

A történelmi rész igen érdekes és kimerítő; maga a tridentinum állásfoglalása is, melyet Sarpi is Pallavicini is, mindenik más megvilágításban s maguk elé tűzött céljok nemessége illetőleg nemtelensége szerint, állítanak elő, sok érdeklő részlettel bír. Sajnálni lehet

Contensont, ki splendida catervá-t emleget, a „theologusok fényes seregéről” beszél, mint akik követték Catharini véleményét. A szerző igen jól tette, hogy e szemképrázatot, mely talán ezt a „fény”-tüneteményt okozhatta, a sivár, hamvas valóságra redukálja.

A történelmi átnézetet követi a Catharinusok érveinek cáfolata. Szerzőnek e részben nem volt új mondani valója. A két Lugo, Franciscus és Joannes rég leszámoltak már velük. Az újabb időben is a legalaposabb munkát v. töredéket Card. Franzellin szolgáltatta. Azonban dacára mindennek a catharinusok még ki nem pusztultak. A legújabb időben is Németország egyik jelesebb theologusa, kinek könyvei nagy kelendőségnek örvendenek, Oswald, braunsbergi tanár, Haas, és Glossner követik Catharinit. Ha spekulatíve követik is, de azért senki sem következtethet arra, hogy tehát praktice is lehet e sententiát követni. Semmi esetre. Az egyház nemcsak a damnált véleményeket tiltja a szentségek kiszolgáltatásában, hanem a kevésbé biztosokat is. Tehát a Catharini-féle tan a rituálék felé sohasem közeledhetik.

Végül álljon itt a Catharini-féle vélemény rövid cáfolata, mely a monográfia különböző részein előtűnik.

Miért kell a szentségek conficiálásához az intentio? A szentség először egy külső cselekvés, külső ténykedés, például: mosás a keresztségben. Ha az ember csakis megmos valakit, nem kell külön akarnia, hogy ő most midőn e külső cselekvést végzi, valakit valóban s nem színleg mos; miért? mert a külső cselekvés egészen jelenti azt, ami itt történik. Azonban a szentség nemcsak külső cselekvés, hanem jel, még pedig jele először természetfölötti dolognak, másodsor természetfölötti causalitással fölszerelt jel. Hogy ez a külső cselekvés csakugyan szentség legyen, szükséges, hogy e jelentést mi belefektessük, hogy én, aki kiszolgáltatom a szentséget, azt természetfölötti jelül tegyem meg. De nem rendelhettem volna Krisztus a szentségeket úgy, hogy ne függjenek az én szándékomtól? rendelhettem; de akkor a ministerek, a kiszolgáltatók is egészen más állást foglalnának az egyházban. Az egyház oekonomiája, berendezése más volna; amint más a mechanikus, gépies ide-oda mozgás, s más a Krisztus nevében, s Krisztus helyett végzett és folytatott ministerium. Eddig azonban minden katolikus osztotta sz. Bonaventura szavait (Breviloq. p. VI., c. 5.): „Dispensatio Sacramentorum est opus hominis, ut rationalis, ut ministri Christi et ut ministri salutis; hinc est, quod necesse est, quod fiat ex intentione.” Csak így valósul meg, amit mottó gyanánt, s egyszersmind élesen összefoglaló érv gyanánt tűzött monográfiájának homlokára a jeles szerző: „Sic nos existimet homo, ut ministros Christi et dispensatores mysteriorum Dei.” (I. Cor. 4, 1.) A protestantismus, melynek nincsenek Krisztus és sz. Pál értelme szerint való ministerei, intenciót sem kíván a kiszolgáltatóban, de azért nincs is szentségeiben opus operatum, v. i. nincs szentség. Azok nem kegyelmet eszközölő jelek, hanem hatástalan jelek, melyek csak a fölvevőnek hitében nyernek jelentést.

A jeles monográfia ki fogja elégíteni azt, aki e részben fölvilágosítást keres.

Mach, J.: Die Willensfreiheit des Menschen

Die Willensfreiheit des Menschen. Von Fr. J. Mach, k. k. professor am Staats – Obergymnasium in Saaz. Paderborn. Schöningh. 1887. 8° 274 l. Ára 3 M. 60 fillér.

Minden bölceleti systemának próbaköve az erkölccstan. Ez praktikus kivirágzása mindazon elvek és nézeteknek, melyek a systema keretén belül helyt találnak, s életképességüket az erkölccstan tárgyalásában mutatják be. A magyar akadémia is tűzött ki egy pályatételt a Determinismusról; másfelé is nagy az érdeklődés e kérdés iránt; tudomány és élet egyaránt elismerik az emberi szabadság problémájának kitűnő fontosságát.

A szerző nevét már ismerjük. Úgy látszik kiválólag ethikus tárgyakkal foglalkozik. Néhány év előtt a lelkiismeretről írt s ha e kettőt ui. az itt említettet a most megjelent művével összehasonlítjuk, mondhatjuk, hogy meglepett. Tárgyalása bárkire a legkedvezőbb

benyomást teszi; egészen filozofikus álláspontra helyezkedik s elfogulatlan kritikával mutatja be a különböző árnyalatú felfogásokat. Előre megállapított tantételei nincsenek, ami e tárgyban legnagyobb praejudiciumul szolgálhatna. Methodusa, melyben az akarat szabadságát, annak bebizonyítását megközelíteni törekszik, nem a deductio. A deductio útja sok romhalmazt és hajótörést jelez, Leibniz, Herbart, Kant, Kaulich mindmegannyi bizonyíték ez állításunkra. Míg az inductio és a benső tapasztalat útja a legbiztosabb e kérdésben s szerző is ezen haladt.

A könyvnek magvát képezi a IV, VI, VII, VIII-ik fejezet. „A szabadság első sorban választási és akarási szabadság; ez nem más, mint relatív indeterminismus,” „Igazi szabadság nem más, mint az erkölcsi törvény szerint való szabadság,” „A betudás, az ember akarási szabadságának egyik következménye,” „Az állat nem bír akarási szabadsággal, hanem ösztönös tevékenységgel,” – ezen fejezetekben a szerző omne tulit punctum. Az által nem azt akarom mondani, hogy a német bölceleti stílushoz nem szokott olvasó néhány lapot itt-ott nem fordít-e majd olvasatlanul, ez könnyen megeshetik. A szerzőnek szükségképpen reflektálnia kellett a jelesebb systemákra; Kant, Herbart, Schopenhauer mellőzhetlenek; hogy pedig ez urak nagy talentummal bírtak új világok és világrendek alkotására, ismeretes. Az ethikus cselekvésről, az ethikus és eudámonistikus elvről, a különféle erkölcsi v. erkölcsöt befolyásoló ingerek, hajlamok mibenlétéről nem szoktak volt nagyon konkrétan szólni.

A harmadik és kilencedik fejezet mintegy külső burkát képezi az imént bemutatott magnak. Az előbbi ugyanis a szabadságról való téves nézeteket közli és cáfolja, az utóbbi pedig, amely utolsó is, az akaratszabadság problémáját bölcelet-történelmi megvilágításban adja elénk.

Az anyagelvi determinismus, mely az emberi akaratot is mint minden egyéb cselekvést az anyag szükségzerű hatásaiból magyarázza, más szóval az akarat szabadságát tagadja, talpra esett cáfolásban részesül; e cáfolat miután szélesebb alapokra van fektetve, nem csak az anyagelvi determinismust, hanem az egész anyagelviséget sújtja. Őszintén szólva egyike a mű legsikerültebb részleteinek, melyet az is olvashat, ki a determinismussal inspecie foglalkozni nem akar. Különben nem csak az anyagelvi determinismussal foglalkozik, hanem annak minden fájával, a külső, a mechanikus, a psychologikus, a metaphysikus determinismussal, valamint az indeterminismussal is.

Ezen általános átnézetén kívül érdemes néhány speciális kérdésre reflectálnunk, melyek a szerző álláspontjára és világnézetére vonatkoznak. Nyilatkozik a teleológiáról a 96-ik és 140-ik lapon. Amire az új fiziológia és utána a psychologia oly nagy súlyt fektet, az „én” fogalom v. i. az öntudat fejlődését empirice adja a 119-ik lapon. Megszívlelendő figyelmeztetésül szolgálhat, amit a 126. lapon a lelki tehetségekről mond mindazoknak, kik a potentia és actus tanaira nagyon rekurálnak. A 177-ik lapon közbeszúr egy elmélkedést az erkölcs és vallás egymáshozó viszonyáról, melyet röviden ismertetek. „Igaz, hogy a vallási érzet az erkölcsivel nem éppen ugyanazonos, sőt hogy fogalmilag és magukban véve analytice különböznek; nem engedhetjük meg azt sem, hogy az erkölcsi törvénynek csak azért tulajdonítsunk érvényt és kötelező erőt, mert az absolut isteni akaratnak kifejezése; mert mi megfordítva következtetünk az Istennek mint személyes törvényhozónak léte, a természetes erkölcsi törvény tényéből és annak kivételt nem tűrő, általános érvényéből.” „De tényleg és tapasztalat szerint, az életben és praxisban, a vallás és erkölcs el nem választható oly élesen, amint azt fogalmaik és a tudomány elvei megkövetelni látszanak. Habár a vallási érzet az erkölcsitől theoretice különbözik is, mégis benső rokonságban állnak, egymást segítik és erősítik, mert mindkettő egymást közel érintő tárgyakra és fogalmi körökre vonatkoznak.”

A jellemképzés és az erkölcsi küzdelmek szükségét szép összefüggésben tünteti fel az emberi akarat és szabadság legfőbb elveiből. Érdekes végre az állatok ösztönéről szóló fejezet, már azért is mert concret példák illusztrálják. Az állatok csodálatos viselkedését egy

kis filozofikus megvilágításban szemlélni, senkinek sem árt, mert a közbeszéd és közvélemény is sok esetben helytelenül beszél, már csak azért is, mert nem tudja megmagyarázni a célszerű viselkedésnek eltérését az ésszerű és okos viselkedéstől. Hogy mily felsüléseket élvez a nagyszájú és „correct” tudomány, mely hajigálkodik a legnehezebb dolgok megoldásával, egy közszájon forgó példa vagy mese alaposságából ismerhetni meg. Az „öszön” szó, mondják ők, csak a tudatlanság rejtekhelye (Weinland, Lewes, Büchner stb.) magában az ösztön nem egyéb, mint ész és akarat, hogy ezt világosan bebizonyítsák, hivatkoznak a skorpió állítólagos öngyilkosságára, amely annyira művelődött volna, hogy veszélyben önmaga vet véget fenyegetett életének. E „tény valóságát” manapság mindenki humbugnak tartja, de Machnak művéből azt is megtudjuk, hogy az angol természettudós, Romens sokféle experimentum után, melyekben a szerencsétlen scorpiót öngyilkosságra akarta készíteni, mindenkinek 1000 font sterlinget ígért, kinek sikerül egy scorpiót öngyilkosságra bírni.

Az állat célszerű tevékenységének okát a testszervezeti praeformációban s nem a gondolkodásban találja fel. Példák és tények illusztrálják az állítást. A szerző iránya s ez irányban művelt bölcsélet szükségszerűsége iránt az értelmi ziláltság korában teljesen egyetértünk.

Gabriel Jogand Pagé (Taxil Leo): Die Drei-Punkte-Brüder

Die Drei-Punkte-Brüder. Ausbreitung u. Verzweigung, Organisation u. Verfassung, Ritual, geheime Zeichen u. Thätigkeit der Freimaurerei. Autorisirte Uebersetzung aus dem Französischen. Erster Band. Freiburg (Schweiz) Buchdruckerei des Werkes vom hl. Paulus. 421 l. Ára 3 M.

A szabadkőművességet dr. Csápory kimerítőleg ismertette a „M. Sion”-ban éppen Taxil Leo nyomán, kinek művét német fordításban röviden bemutatjuk. Taxil Leo valódi néven Gabriel Jogand Pagé, miután a szabadkőművesség hálójából kiszabadult, melynek ünnepelt egyházostromló írója volt „Les frères Trois Pointes” c. nagy feltűnést okozott művében leálcázta a szabadkőművesség alávalóságát. Öt hónap alatt művéből 22000 példány kelt el, s a páholy lapjai meg se kísértették a mű adatait kétségbe vonni, vagy gyanúsítani; ez bizonyára nem utolsó érv és tanúság az író vallomásainak igazságára nézve. Nálunk sok ember immel-ámmal fogadja a lelkes katolikusok szörnyülködését a páholy alattomosága és állítólagos gonoszságától. Ők az erős lelkek nem ijednek meg a rémek árnyékától. De ha Taxil leleplezései minden adataikban nem alkalmazhatók a köztünk senyvedő szabadkőművességre, az egyház és kereszténység ellenes szellem tekintetében nem különbek a mi jó madaraink a francia „testvéreknél,” s azért Taxil Leo művének éle csakúgy vagdossa a magyar v. német szabadkőművességet, mint a franciát. Az első kötet fölvilágosítást ad a szabadkőművesek létszámáról az egész világon, szól alkotmányáról, különböző rítusai és fokozatairól és in specie a dicső „inaskodásról.” Így szoktak fölcsaperedett nagy gyerekek mulatni. A másik kötet folytatni fogja e tárgyat. Készül még harmadik kötet is „a világ építőmesterének kultusáról.”

Giuseppe Franco: Die Geister des Finsterniss

Die Geister des Finsterniss. Geschichtliche Erzählung über die Praktiken des heutigen Spiritismus von P. Giuseppe Franco S. J. Mit Erlaubniss des Verfassers aus der civiltà catholica frei in's Deutsche übertragen. 194 l. VIII. Augsburg, Huttler. 1886. Ára 1 M.

Marcantonio Schiappacasse fiatal leánya Corinna, alighogy elhagyta a zárdai intézetet egy spiritista társaság hálóiba kerül, ennek feje Dr. Morosini a leányt szeretné magának eljegyezni, segíti őt erre Miss Ophelia, angol guvernant. Az apa és leánya fejüket vesztik a szellemlátás hóbortjaiban, Corinna közel áll a teljes hitetlenséghez, s már-már szökni akar Morosinival az apai házból. Derék nagybátyja Pierpaolo és a jámbor Menica mindent tesznek, hogy a káros befolyásokat ellensúlyozzák, de hiába. Csak midőn különféle csapások megrengetik a család vagyonát, akkor kezdik látni a sötét szövevény átkos szálait; Corinna derék férfiúnak lesz neje, kit előbb visszautasított. P. Franco kitűnően jellemzi az olasz társadalmi viszonyokat, ezen tekintetben nem is regényt, hanem történetet írt, melyben több társadalmi életképet fűzött egybe művészi kézzel. A spiritismus ily jellemzése, milyet P. Franco tolla adott neki, teljesen megüti a mértéket, s ki van fejtve benne az is, mint szövi theorának látszó hitvallását az élet eseményeinek befolyásoltatására. Egyes részletei például a liberális Giustomezzói kolostor ecsetelése, az olasz parlamenti választások, a spiritista ülések leírása elragadó hűséggel vannak kidomborítva. Az oktató részt a párbeszédekben sok korszerű tárgy fölött való eszmeccserék képezik. Gyermekeket kivéve mindenkinek tanulságos olvasmányul ajánlható. A fensőbb szempont, melyre a papot kötelessége emeli, hogy az erkölcsiséget olvasmányok által is előmozdítsa és virágoztassa, kimentti az ismertetőt, hogy e kis művet a „Sionban” fölemlítette.

Joseph Schneider: Manuale Sacerdotum

Manuale Sacerdotum. P. Joseph Schneider S. J. Edit decima. Cura et Studio Aug. Lehmkuhl S. J. Coloniae, Bachem XVIII. 664 l. Ára 5.60 Mark 3 frt. 41.

P. Schneider Manuale Sacerdotum-a, mint egyéb imakönyvei, a legnagyobb elterjedésnek örvendenek. Azonban a Manuale Sacerdotum nemcsak imakönyv, hanem praktikus összefoglalása mindazon szabályoknak és útmutatásoknak, melyek a papot a szentségek kiszolgáltatásában és egyéb sz. cselekvényeiben vezérlik. Mindkét elemet összefoglalja tehát a Manuale; egyrészt az egyéni, a benső áhítatra van tekintettel, mely a külső cselekvényeknek díszet ad, s beléjük szellemet tölt, másrészt a sz. misének, a szentségeknek s egyéb szent hivatásbéli kötelmeinknek pontos és tárgyyszerű elvégzésére segít. Két részre oszlik: Pars ascetica és Pars liturgica et pastoralis, az új kiadásban mindkét résznek külön lapszámozása és tárgymutatója van, mi a kezelést könnyíti. P. Schneider a rubrikákban és a búcsúban tekintély, ő adta ki Maurel búcsúgyűjteményét is, későbbi éveiben a rítusok congregációjának consultora volt, mint ilyen halt meg Rómában. Még sem kerülhette ki, hogy kisebb hibák ne essenek művébe, melyek azonban értékéből semmit sem vonnak le. Mi is e hibák egyikét nem horderejénél fogva, hanem csak azért említjük mert tankönyvekben is találkozunk vele; így az oratorium publicum patrociniumát illetőleg azt olvassuk, hogy a nyilvános imaházaknak címeit (titulus, sanctus titularis) nem kell megülni, mint duplex I. cl. cum octava ünnepet, citálja a congregatióknak 1844. dec. 7-ről keltezett rendeletét; az Instructio Eichstettensis is ugyanezt állítja s ugyancsak e decretumra hivatkozik. Azonban tévesen; maga a congregáció óvást tett decretumának téves magyarázata ellen, már az 1859. év márc. 26-án értelmezte, mint kell az 1844. rendeletét helyesen fölfogni. Ahol paragrafusok, szabályok, decretumokról van szó, ott a rossz értelmezés az egyik műből átszivárog a másikba, s csak néha-néha lép elő valami élesebb kritikus, ki a hiba csatangolásának útját vágja. Az új kiadást P. Lehmkuhl az elhalt szerzőnek szándékai szerint rendezte sajtó alá.

Albert Werfer: Edelreben im Weinberge der Kirche

Edelreben im Weinberge der Kirche, oder: die Heiligen und die Gottbegnadigten. Von Albert Werfer. Regensburg. G. I. Mainz, 1887. 8° 337. l. Ára 3 márka 50 fillér.

Szellemes és mélyen érző írónak, Werfer Albertnek posthumus művét ismertetem. Werfer a közhírnek örvendő Schmid Kristóf unokaöccse, ki a gyermekvilág e kedvelt írójának műveit többször adta ki; valamiben elüt Schmidtől amely határozottan épp oly előnyösen, abban t. i., hogy a katolikus szellemnek irataiban éles kifejezést adott.

Ezen műve nem egyes szentek életrajza; a személyek, az idők itt háttérbe lépnek, hanem ha lehet úgy mondani, a szentek általános szelleme, az, amit a szentekben éltető, teremtő, jellemző erőnek és pregnáns jellemvonásoknak nevezhetnénk, – az nyer illusztrálást még pedig az egész hagiográfiában felhalmozott adatok, jellemek és csodákból. Az egyes fejezetek jobban értetik meg a t. olvasóval a könyv tervezetét: ilyenek: I. a szentek hazája, állása, szülői; II. hivatásuk; III. ima és elmélkedés; IV. külső és belső önmegtagadásuk; V. alázatuk; X. bátorságuk a világ nagyjaival szemben; XI. szeretetük a természet s a teremtmények iránt; érintkezésük velük; XII. érintkezésük a szellemvilággal; XIV. titkos örömeik és keserveik; XVI. a szentek külső megjelenése és társalgása; XX. a szentek symbolumai és attributumai. A kihagyott fejezetek hasonló tartalmúak.

Ami már a tartalom földolgozását illeti, abban a szerző egészen eredeti. Mint a virtuóz a zongora billentyűin végigsiklik s a változatos hangok összezenésében ad kifejezést a gondolatnak vagy érzelemnek: épp úgy Werfer a szentek változatos életének üdénél üdőbb színeiben tünteti fel azt a szellemet, mely minden sziporkájában eltér a tehetetlen világi szellemtelenségtől. Az egész mű sikerült mozaik, összerakva a szentek gondolatainak, érzelmeinek, tetteinek apró, éles vonásaiból. S miután a fény magában világít s nem kell tényező, hogy a szem a fényt észrevegye: épp a szentek szellemének e mozaikos, érdekes ecsetelése magában véve a legsikerültebb apológiája a szentségnek. Ha e könyvet olvassuk; úgy a szentek alakjai mint túlvilági, erőteljes lények emelkednek, az életunt, tehetetlen, pipogya világ és örömeinek keretéből, oly megragadóan és szívszólóan, hogy nevetségesnek látszik a gondolat, hogy valaki komolyan kétségben foroghatna az iránt, melyiknek adjon elsőséget. A szellem közvetlensége s ami a közvetlenségnek mintegy illata, az üdeség úgy száll a lélekre e műből, mint az őszi sétálóra a friss, falusi széna illat. Ezt akarta elérni a szerző; ki akarta nevetetni vagy tán nem is, hanem megvettetni azt a nyomorék, büszkeségen, élvezeten élősködő világszellemet, melynek vége ostoba lemondás és céltalan nirvana, még oly emberekben is, kiknek szellemi üdeségétől azt lehetne várni, hogy még sem mállnak szét, mint a jólsült, porhanyós krumpli. Kossuth Lajos Kis-Kun-Félegyháza városához írt levelében is tükröződik ez „erős lelkek” vagy mint sz. Ágoston mondja: *superbae animulae-k* érzülete: „Több mint 84 év terhe nyomja roskatag vállaimat. Oly teher ez, melynek súlya alatt a test elzsibbad, a lélek eltompul, az élet sivár tengerré válik, az ember porladozó romnak érzi magát, mely az élők világába nem illik bele, az ily késő aggkor alig egyéb, mint hosszúra nyúló haldoklás, ami kétszeresen szomorú, mert nem öntudatlan, s az öntudat, mely mellette virraszt, folyton belesugdos gondolataiba a karthauziak melancholikus köszöntésével, jövője más nincs, mint a sír, melynek szélén magának örömtelenül, másoknak jóra tehetetlenül ténfereg, röppenő jelene pedig olyan, mintha az ürbe vonszolná magával az enyészet angyala, mint Madách remek költeményének egyik remek illusztrációján Ádámot vonszolja a tagadásnak szelleme. Ez ürnek, a tehetetlenség úrjének komor hasábján csak egy halvány csillám rezeget keresztül, a neve emlékezet! mely végig álmodtatja az öreg emberrel a dolgok álmát, melyek voltak. Az utolsó fillér ez, melyet a lerótt élet szakmánybéréül a végzet az aggkornak lefizet, nehogy egészen üres kézzel térjen a

fáradt munkás pihenni!” Nagyon rosszul fizet tehát az a végzet, s aki neki szolgált napszámba, rámondhatja: bolond voltam.

Moritz Meschler: Die Gabe des heiligen Pfingstfestes. Betrachtungen über den hl. Geist

Die Gabe des heiligen Pfingstfestes. Betrachtungen über den hl. Geist Von M. Meschler S. L. Freiburg, Herder. 1887. 8° 439 l. Ára 3 M.

A semmitmondó s az életre hatástalan fogalmak, melyeket a Szentlélekről bírnak általában az emberek, a legkevésbé illenek ezen a ker. életet termékenyítő hitcikkelyhez. De még vallásosabb, sőt lelki életet élő keresztények öntudatában is a Szentlélek imádása s az egész természetfölötti életnek belőle való származtatása csak halvány színekben lép föl.

Átlag mondhatni, hogy mindenki tudja magáról. Egy darab ez abból a régi Pelagianismusból, csak hogy nem theoretikus, hanem praktikus; vagy hogy modern néven nevezzük a régi hibát, egy darab ez a most dívó naturalismusból, mely oly könnyen sarkunkhoz tapad.

A Szentlélek pedig tudjuk, az egész természetfölötti életnek szíve és szívverése, minden fensőbb életnyilvánulásnak öröktermékeny gyökere; az egész egyház s annak charizmái, a benne élő, s érvényesülő hatalmak, – s minden ember lelki élete, a benső világnak a külsőt utólrhetlenül meghaladó pompája és bősége e Szentlélekből valók.

E változatos pompát és hatalmat először magában a Szentlélek benső végtelen lénytéljében, azután mindent eltöltő külső hatásaiban feltüntetni, – képezi tárgyát az itt ismertett műnek, mely 49 fejezetre terjed. A pünkösdre való előkészülettel kezd: „A pünkösöd a természet nyári ünnepe! Az élet szelleme a szó teljes értelmében kiáradt a földre. A hó és fény áramain hullámoz le az égből, ringatózik a kalászok aranyos hullámain és a gyümölcsesterhes fák ingó-bingó ágain és tüzes nyelvek gyanánt, mintha az égből estek volna lángolnak a sötétes zöldben a pompás pünkösdi rózsák. Az élet áldása érik, a földi lakoma készen áll, s minden ittas az élet teljétől. Mintha csodás nyelvek szólamlanának meg, úgy zendül mindenféle a tollas énekesek s a csalogány dala: még az erdő fái is reszketnek és suttognak a déli szellőben, mintha csak álmukban összevissza beszélének. A természet üli immár pünkösöd ünnepét.”

„De a pünkösöd az egyházi évnek is nyári ünnepe. A téli éj borzalmi és fergetegeiben felénk fordult az igazság napja; húsvétkor győztes örökkévalóságra kelt fel; az Úr menybemenetelekor delelőjét érte el és most a magas égből a Szentleket küldi; hogy velünk maradjon s áldásos működését betetőzze. Igen, a Szentlélek Jézus élete és halálának szép gyümölcse, minden ígéretek teljesülése és befejezése; működése a nyári munkát képezi az örök élet aratásában, melyet Krisztus elvetett. A Szentlélek az utolsó világekorszak kormányzója.”

Íme a bevezetésnek ezen itt hangoztatott gondolata az alaphang, mely a változatos és bőséges tartalmú művön átzenget, s mindenféle változatban lép elénk. Az utolsó világekorszakot alkotó kegyelmi művek, melyek közt első a Szentegyház maga, főséges charizmáival, s utolsó s legbensőségesebb az emberi lélek, ezek tüntetik fel a Szentlélek mivoltát s reánk nézve megbecsülhetlen kihatásait. A szerző kezdetben a Szentlélek istenségét, személyét, származását ismerteti, amely fölötté elvont dolgok nem alkalmasak ugyan kenetes elmélkedésre, de amennyire lehet e szempontnak is szolgálnak. Azután következnek a Szentlélek művei: az Istenember, a Szentlélek jegyese, a szent angyalok s az anyagi teremtés, – külön-külön fejezetekben, – theologiai precízióval s a főségesnek sajátos poézisével. Mindezekben teremtő szerepe van a Szentléleknek, nemcsak mert a teremtés az egy Isten

műve, hanem azért is, mert per appropriationem a szeretet lelkéé az Istenben, a teremtésnek ugyanis mintegy indító oka és alapja a szeretet, – bonum est diffusivum sui.

A 12-ik fejezet bevezeti a már kész teremtésbe az isteni, természetfölötti intézvényeket: az ó-szövetséget, az egyházat, a hierarchiát, az egyház tanítói, pásztori és papi hivatalát, a szentkeresztséget, a poenitencziatartásnak s a Szentléleknek szentségét, az oltáriszentséget; a 22-ik fejezettől kezdve tárgyalatnak a kegyelmi ajándékok és keresztény erények, főleg egyenkint a Szentlélek ajándékai. A 36-ik fejezet ismét új fogalmi kört nyit: a kegyelemből való életet, az imát, a keresztény édes titkát, a családot, a keresztény községet lépteti fel a Szentlélek teremtő s termékenyítő működésének fonalán. Szó van végül a keresztény mystikáról, a Szentekről, a Szentlélek tiszteletéről, a legszebb kultusról és a művészetnek szolgálatáról a Szentlélek kultusában.

A fejezetek elején ki vannak tűzve a pontok, melyeknek eszme és érzelemdús fejtegetéséből logikus rendben épül fel a fejezet. A bensőség sugárzik minden szavából és mondatából. Lelki olvasmányul és elmélkedési pontok összeállítására is szolgálhat ez a mű, csak hogy ez utóbbi esetben szorgos és figyelmes átolvasást igényel.

Az affektív részre nagy figyelmet fordított a szerző; szem előtt tartotta, hogy a Szentlélek tűz, hogy édes kedves fuvalom, hogy üdítő, hűsítő, lelkesítő, elandalító lélek, s utánozta műveinek bensőséges ecsetelésében a művek alkotójának e szeretetreméltó vonásait. A fejezetek nagyjából felsorolása kimutatja, hogy a Szentlélek kis és nagy működési teréből nincs kihagyva egy talpalatnyi föld, mindenütt megfordul az elmélkedő olvasó, ahol a Szentlélek áldásának csak némi nyomára is akadni; hogy azután kimerítően volna e teremtő hatás és áldás előadva, az már más kérdés; ki merné állítani.

De a könyv átolvasása után bizonyára oly fogalom kél a lélekben és oly vágy ébred az érzelem suttogásában, hogy bár a Szentléleknek fuvalma újra átlengne a földön. Mennyire szükséges a Szentlélek új lejövetele, hogy az emberi társadalom zürzavarát felvilágosítsa és rendbeszedje; mennyire szükséges a törvénynek új kihirdetése, a régi s kiélt világnak megújulása; mennyire szükséges a hit s a tetterő férfainak támasztása, kik mint Mózes megszabadítsák az Isten népét a gyalázattól, a szolgaság és üldözéstől. Kívánjuk és kérjük.

Anton de Waal (szerk.): Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte

Römische Quartalschrift für christl. Alterthumskunde u. für Kirchengeschichte. Szerkeszti de Waal; 100 oldalra terjedő, nyolcadrétű füzetekben. Ára 16 márka.

De Waal e füzetek megindításával a régiségtan barátjainak nagy szolgálatot tesz. Aki a régészettel foglalkozó köröknek tevékenységét, melyet Rómában kifejtnek, ismeri s a régiségek újdonságain, melyek ott folyton napfényre kerülnek, csak némi áttekintéssel bír, az előtt már rég kívánatosnak bizonyult be egy német szakfolyóirat megindítása, mely az ultramontán régészeket a felfödözések gyúpontjával, Rómával eleven összeköttetésben tartsa. A római évnegyedes füzetek prospektusa helyesen fejt ki a célbavett munkálkodás irányát: a keresztény őskor tanulmányozása részint az ásatások által, melyek főképp a római Katakombákban folynak, részint a tudósok kutatásai által mind nagyobb mérvre terjed, elmélyed s napról-napra fontosabb szerepet játszik az első keresztények életének és hitének megismerésében; épp oly arányban nő az érdeklődés azon idők s emlékeik iránt. Egy német folyóirat tehát, melyet a kutatások helyén megejtett tanulmányok és kutatások nyomán szakférfiak írnak, bizonyára szíves fogadtatásban fog részesülni úgy tudományos, mint általában a művelt körökben, annál is inkább, mert eddig efféle publikációval a német irodalomban nem találkozunk.

Továbbá a vatikáni levéltár megnyitása által a történelmi kutatásnak oly tág mezeje nyílt meg, hogy az ott főlhalmozott kincsek hasznosítását a fönnálló történelmi folyóiratok nem győzik. Ha tehát az oly értekezések kizártával, melyek tartalma már nyomtatásban megjelent adatok- és okiratokból vétetett, – a római levéltárak és könyvtárak okiratos kincse akár in extenso, akár feldolgozásban egy különálló folyóiratban közzététetnék, azáltal sokszor panaszolt hézag pótolhatnék.

A német Campo Santo-ban fönnálló Collégium a keresztény régészeti tanulmányoknak és a levéltári történelmi kutatásoknak szenteli erejét és idejét; ingyenes szabadhelyek alapítása, keresztény régiségek gyűjtése, folyton növekvő könyvtár által azon van, hogy tudományos céljainak szolgáló külső segédeszközök híjával ne legyen. Évről-évre nő azon urak száma, kik ezen tanulmányok céljából a Campo Santóban vagy személyesen hosszabb ideig tartózkodnak, vagy legalább vele szoros összeköttetésben állnak. Közelfekvő gondolatnak adtak tehát megvalósulást, midőn e collégiumból a keresztény régészet s levéltári kutatásoknak e hivatott közegét, – előremondhatni, hogy az évnegyedes folyóirat ilyennek ígérkezik, megindították. A megrendeléseket Herder közvetíti, a direkt megrendelés ugyanis külföldi postautalvánnyal nagyobb költségbe kerülne.

Johannes Janssen: L' Allemagne à la fin du moyen âge

L' Allemagne à la fin du moyen âge. Par Jean Janssen. Traduit de l'allemand sur la 14-e édition avec un préface de S. A. Heinrich, Doyen hon. de la faculté des lettres de Lyon. Paris, Plon, Nourrit et. Com. 1887. 602 l.

A jogaiba visszahelyezett történelmi igazság, melynek a reformációt illetőleg Janssen egyik lelkes és ügyes úttörője, betört Franciaországba, hogy ott is elkezdje győzelmi útját. A frázisnak hatalma a könnyű vérű franciáknál még nagyobb, mint másutt, s jóllehet tudományuk nem a „Reich”-ből való, de azért a divatnak magaslatán áll, s határozottan megveti az igazságot azon esetben, ha tán katolikusnak vallaná magát. A főiskolák tudós tanárai ott is csak a liberalismus és a felületes világnézet igavonói; előttük a reformáció az emberi ész egyik „lucidum intervalluma”, azelőtt egyiptomi sötétség ténfergett a világ fölött; rájuk is ragadt kegyes hagyatékul néhány frázis a franciákat boldogító kálvinisták korából. De a modern szélcsap tudományra is rájár a rúd!

Janssen e művét egy hölgy fordította bátyja segédkezése mellett, ki a Collège de France-on tanár. A fordítás minden tekintetben sikerült s gondjuk volt az irálynak francia alakot adni.

Megjegyzésre méltó szavakat intézett Taine a fordítókhöz, midőn a könyv olvasása után nekik köszönetet mondott: „Mais vous devez boire cela comme du lait, vous autres catholiques: le fait est qu'il n'y a rien à répondre.”

Mi volna kívánatosabb, mint hogy a liberalismussal és radikalismussal saturált Franciaországban, a fényes világításba helyezett kath. egyház s régi jogainak ismerete, újra felébressze a veszni induló tiszteletet azon intézmény iránt, melynek Franciaország hajdan elsőszülött leánya, legkeresztényesebb híve volt. Minél több kiadást ér Janssen fordítása, annál inkább fognak a jeles fordítók közreműködni e nemes cél elérésében.

Csernoch János: A halottégetésről

A halottégetésről. Írta Dr. Csernoch János. Esztergom, Buzárovits. 1887. 91 lap. Ára 1 frt.

A hullapyromaniának fejére is elkészült a vízvödör, mellyel az annyira kedvelt tüztől és aesthetikus, három emeletes kemencéktől neki hevült képzeletét, valamint emberbaráti s

felvilágosodást áhítózo aspirációit lehűthetni; kapható nem egészen olcsón Buzárovits könyvkereskedésében. Hogy ezen irat praktikus és időszerű, s hogy mintegy requirált tapasztul van följánlva a fensőbb intéző s az alsóbb, bőrükbe nem férő körök viszketegére, – azt a műből is kiérezhettük.

A négy főrésztre osztott füzetnek cikkei, s a cikkekbe foglalt érvek és gondolatok csoportosításai mindig szem előtt tartják a hullapyromaniának irányát s következőleg az egyház álláspontját. S utóvégre is ez a fődolog. Nem akar a t. szerző tengernyi erudició levére eresztett dissertációkat közrebocsátani a régi temetésekről, a szertartásokról, s az azokban nyilvánuló felfogásról; – hanem akarja világításba helyezni, hogy honnan fúj a szél, s e szélben a hullaégetők merre eveznek felvont vitorlával. Akarja kimutatni e hetvenkedő újítások tárt vagy palástolt célját, mely nem egyéb, mint az egyháznak a társadalomból egy lépéssel ismét kiljebb való szorítása. Ez az egész; s ha számokban lehetne ezen aspirációk és küzdelmek és hetvenkedések eredményét adni, az eredmény egyenlő volna az egyházgyűlölettel s azonkívül nem maradna más, amit elszámolni kellene. Nulla a nullában felmegy! Egészségügy, gazdaság, szépművészet, mely árva lények érvekül szerepelnek a hullaégetés mellett, szépcsendesen elkulloghatnának; mert csak a nép s katonák, vagyis helytöltelék szerepét játsszák.

Az első résznek B) szaka, mely szól „a halottégetés indokairól a régiéknél” mindjárt szőnyegre hozza a halottégetés körül már kezdettől fogva sürgölődő kérdések jellegét: a vallási irányt.

A modern halottégetők érveit a t. Szerző röviden és talpraesetten tárgyalja, különben úgy látszik, hogy az egészségügyi aggályok a temetőkről, végre valahára egészen elcsitulnak s a geológusoknak a „fáradt földet” nyomozó kutatásai miután annyiszor csütörtököt mondtak, végre pénteki, böjtös silánysággá töpörödnek.

A kérdést jellemző súlypont ott van a harmadik részben: „a modern halottégetők végcélja.” Ezt illusztrálta érdemlegesen a Szerző s mindenki, aki művét olvassa, ezt viszi emlékezetében kivonatul haza. Nem kegyelmez a budapesti kemencéseknek sem. Nálunk rendesen, legalább külsőleg, minden egyházellenességnek szeretik élet venni s az ázsiai indolencia bögréjén átszűrrik a nyugati jó, rossz intézmények és törekvések energikus savát; de azért az eredmény egy, a vallás elvész. Nevezzük meg tehát nevén a gyermeket, a hullaégetés egyházellenes és a keresztény felfogást sértő hóbort. Aláírjuk, amit a szerző derekasan kifejez: „Nekünk nem kell semmi, amit a szabadkőművesség pártol”; semmi; még kórházai sem kellene; mert az elv ott is rossz.

A gyakorlati esetek megoldása megfelel a vezérelvnek, mely a művön átvonul.

A mi zárszavunk az, hogy ily elszánt és hímezetlen felelet úgy ezen, mint minden más felvetődő kérdésben, ha ezentúl praxissá válik, a magyar kereszténységnek jobb napokat fog szerezni, mint a diplomáciai bókhányás és simaság.

Leo Taxil (ford.: Csápori Gyula):Taxil Leo volt szabadgondolkozónak önvallomásai

Taxil Leo volt szabadgondolkozónak önvallomásai. Szerző engedélyével francia eredetiből fordította Dr. Csápori Gyula. Esztergom. Buzárovits. 1887. k. 8° 440. IX. l. Ára 2 frt.

Különféle érzelmek s tán indulatok is támadtak Taxil Leo művének olvasásakor lelkemben. Tegnap délután vágtam fel első ívét s ma reggel jutottam el a függelékhez. A 435 lapon egy rémületes történet sötétlik az olvasó lelke elé, ki szinte küzd vele, hogy elhigye-e? A társadalom uralkodó elemeinek rút; borzalmas története! A művelt világnak, a modern törekvéseknek, melyeket iskola, egyetem, szalon, filozófia, hírlap és regényirodalom csiszolt,

– melyeket választások a nép bizalmának képviselőit, az események a hatalom intézőit a XIX. századbeli társadalom polcára emeltek, – ezeknek nyomorult alávalósága ijeszt ez önvallomásokban.

No de meg az Isten irgalmának története is foglaltatik bennük! Igen ez is, de a jellemző benyomást reám legalább nem ez a szelíd fény, hanem az az ördögi karikatúra tette. Ez olvasmány hasznát is a mai holdkóros kereszténységben nem a megterés szelíd és csodás művétől, hanem inkább a leleplezett torzkép borzalmától várom. Valaki ezt belletrisztikus olvasmánynak mondta: a legfelületesebb ítélet, mely csak sekélyes lélekben csírázhatik. Ez olvasmány merő történet, a kor gyalázatának, s az istentelen modern intéző körök sajátos piszkának története; sem hímes szavakba nincs foglalva, sem ékes versekbe kötve, csak rettentő realitással leírva, mely realitásnak behatása nem valami belletrisztikus élvezet, hanem undor, megvetés és – sajnálkozás.

Ez undok alávalóságon, melynek a modern egyházellenesség – többé-kevésbé mindenütt egyformán – mintamegtestesülése, s melynek rövid, kiszakított láncolata e könyv tartalmát képezi, gyermeki egyszerűségben és megnyerő szenteségben átdereng az igaz vallásosság praktikus szelleme. Az olvasó oly könyvben, melyet érdekessége, talán borzalma miatt vett kézhez, melyet talán izgalmas, történeti regény gyanánt kezel, szívhezszóló, kegy- s kenetteljes oktatást nyer a sz. áldozásról, – a kath. hitélet gyökerén csírázó irtózás a büntől virágillatként szállong körülötte; – az önfeláldozáson s a vak gyűlölettől letiport egyház türelmén ragyogni látja a kereszt természetfölötti derűjét. – S ki tagadhatná, hogy az önérzetes kereszténység ezen erős érzelmeihez nem szokott olvasó közönségünk bizonyára épülni fog ez eszméken; – hogy felismeri azt a dögleletes lyukat, melyből az egyház-, a pápa- s a klérus-ellenes nagyképű szólamok s napszámba írt viccek előbujnak mint az apokalypsis kútjából a koronás sáskák; – s hogy azok a nagy emberek, azok a félistenek, Hugó Victor, Le Blanc, stb. kik előtt a magyar, szabadelvű sajtó is kórusban fújja az ap otheosis fanfárjait, vagy nevetséges bolondok, vagy részben csalók. Szolgáljon e jeles életrajz, melynek megválasztásáért a fordító urat a buzgóság s a lelkesülés dicsérete illeti, hazánkban is a kijózanodás kezdetleges művének.

A fordító úr a könyvnek kiadásával s általában fölvetett irányával helyesen vallja, hogy nem győzünk, ha ellenségeink rosszakarat és hazugság gyártotta tételeit egymásután ostromoljuk – ezen ők nevetnek s száz megcáfolt hazugság helyett ezret dobnak elénk hasonló könnyűséggel, – hanem ha kimutatjuk, mint élnek s mit tesznek. Íme a mű az egyházellenes perfidia albumának egy fotográfija.

Breviarium Romanum

Breviarium Romanum, Tornaci Nerviorum (Tournai), Sumptibus et typis Societatis S. Joannis Evang., Desclée, Lefebvre. Két kötetben.

A liturgikus könyvek kiadása körül a Desclée cég nagy érdemeket szerez. Nemcsak a különféle könyvek nagy számára, hanem a kiadások könnyű kezelhetőségére vonatkozik dicséretünk. Hiszen a liturgikus kiadások különben is egymást érik, ami főleg a „Missale” és a „Breviarium” folyton fel-feltünetező újabbnál újabb alakjaiban lép szemünk elé. A számban tehát nincs hiány. A konkurrenciát az alak, a beosztás, a kezelhetőség egyrészt, – másrészt meg az ár határozza meg.

A Desclée cégnek legújabb Breviárium-kiadása két kötetbe van foglalva. Egy tekintet a tetszetős, könnyen marokba szorítható, s közönséges méretű zsebben is elférő kötetre alighanem kétséget ébresztene az iránt, lehet-e két ily csinos imakönyvbe a Breviáriumot szorítani. Némelyiknek már is könnybe lábad szeme, annak csak merő elgondolásától is,

hogy mint metszhetik és szúrhatják az éles betűk a recitáló szemét. Ez érzet képzelődésnek bizonyul, mihelyt az érdekes könyvbe tájékozó pillantást vetünk.

Aki ismeri a mehelni, négykötetes s szinte tetszetős, kis Breviáriumot, annak tájékoztatására elég mondanom, hogy a tournaii jelen kiadás valamivel kisebb úgy hosszában, mint székeben, s csak valamivel vastagabb. A rövidítések vagy utalások a már előfordult zsoltárookra vagy részletekre nem gyakoriabbak, mint közönségesen lenni szoktak. A betűk természetesen kisebbek, mint a mehelni kiadásban, de nem kisebbek, mint a tournaii ugyancsak Desclée által kiadott, négy kötetes Breviárium betűi.

Mi által éri el tehát első sorban a két és a négy kötet közt fönnálló differenciát? papírja által. A papír külön e célra készült. Nagyon vékony, kissé fátyolozott fehér színű, de elég szolid. A papírnak speciális vékonysága eszközli, hogy mindkét kötet több mint 1500 oldalt számlál, s mégis a kötet nem vastagodik kolonccá, hanem a tetszetős „coeleste palmetum” chagrin bőrös kötésű imakönyvvel majdnem összetéveszthető. Összevetve a mehelni Breviárium kötetével, melyről mondtam, hogy kevéssel vékonyabb, még inkább kitűnik a papír döntő befolyása, mert a mehelniiben a lapok száma 900 felé jár, a tournaiiben pedig 1500-at meghalad.

A lapokat vörös keret szegélyezi, fönt kettős vörös vonal rovatot képez, melybe az ünnep neve van szintén vörös betűkkel nyomtatva; minden lapot közepén lenyúló fekete vonal két hasábra oszt, minden hasáb negyvenhárom sort foglal. Néhány symbolikus kép díszíti a részeket, s kisebb, feketén nyomott iniciálék nyitják meg a sorokat. A főünnep előtt régi, goth ízlésben tartott fametszetek díszelnek, s emelik a jó benyomást.

A Versikulusok mindig külön kikezdésben következnek egymásra, ami a kisebb nyomás miatt is kívánatos. Mindkét kötetben megvannak a Breviárium szokott függelékei, sőt ott találni az új „officia votiva”-kat is. A két kötetnek ára fűzve 15 frank, fekete chagrin kötésben, a kötés minősége szerint 23 vagy 27 frank.

Füssy Tamás: XIII. Leó pápa élete

XIII. Leó pápa élete. Írta Füssy Tamás. Ő Szentsége áldozári jubileuma emlékére kiadja a Szent-István-társulat. Nagy 8-rét. 226 lap.

A magyar katolikus mozgalom, mely a pápai jubileum körül megindult, törekszik a szomszéd nagy nemzetek nemes és nagylelkű viselkedését utánozni. Az irodalom terén e mozgalmakat első sorban XIII. Leo pápának Füssy Tamás által megírt életrajza képviseli; az időszaki sajtó is dicséretesen megteszi a magáét.

Élvezettel olvastuk a 221 lapra terjedő, kellemes kiállítású könyvet, mely ha talán a világszerte hirdetett O'Reilly-féle életrajzzal bőség tekintetében nem versenyezhet is, de a pápa nagy munkásságának, kitűnő tehetségei és kivívott sikereinek találó és vonzó előadásával oly dicséretet érdemel ki magának, mely a jelen körülmények közt, midőn arról van szó, hogy az ünnepelt férfiúnak hozzá méltó képe adassék, különös és kizárólagos súllyal bír. Hozzájárul az irány könnyedsége, a kitűzött tárgy világos lebonyolítása, az egész beosztás tiszta áttetszősége, mely a sokoldalú tevékenység és eseménydús életről rendezett fogalmakat ébreszt még a szórakozottabb olvasóban, vagy pláne olvasónőben is.

A bőséges anyag 12 fejezetbe van beosztva. 36 lapon át 4 fejezet megismertet Pecci Joakim Vince életével, melyet akkor is már a római collegium, Benevent, Brüssel, Perugia ünnepelt, mindenik a maga módja szerint. Tanuló éveit a római collegiumban a Sion jelen füzetének harmadik cikkében olvashatni. A többi 8 fejezet XIII. Leo pápát mutatja be nekünk. Rendre veszi azon országokat, melyek a pápa főpásztori gondozásában részesültek; az események egymásutánját kellemes változatosságban az okmányok, az encyclikák s az

illető államférfiak fölszólalásai nyomósítják. Több rövid encyclika kivonatban beszélteti magát a pápát.

Tekintettel kell lennünk arra, hogy többször, még be nem fejezett történeti folyamatokról van szó, melyeket nem lehet véglegesen megítélni; a kérdés tehát nem nyerhet bevégezett feleletet. Ennek akarjuk betudni, hogy a t. szerző a pápai föllépéseknek és rendszabályoknak benyomását, melyet a kedélyekre tettek, nem ecseteli, természetesen, hogy e benyomások szintén a történethez tartoznak: pl. a pápai föllépés nyomában kelt németországi akciók a katolikus s nem katolikus táborban. Azonban méltányoljuk a szerző álláspontját.

Kívántuk volna, hogy a t. szerző a pápa magánéletének, jellemének, szokásainak, társas viszonyainak is szentelt volna egy füzetet; – ezáltal az életrajz hangulatosabbá válnék s a természetes érdeklődés az ünnepelt személy iránt kellemes kielégítésben részesült volna.

Ezekbe foglaltuk röviden elismerésünk kifejezését. Az életrajz bizonyára nagy fogalmat ébreszt az olvasóban XIII. Leo pápáról, kinek sikerült képét homlokán viseli.

1888

Ratzinger György: Az egyházi szegényápolás története

Az egyházi szegényápolás története. Írta Dr. Ratzinger György. A második kiadás után fordította a budapesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája. II. kötet. Budapest. Nagy 8 ré. 283 lap.

Ratzinger művét a német ismertetésekből és kritikákból eléggé ismerjük. A közelismerés, mely a műnek két kiadásában is nyert kifejezést, indította a budapesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskoláját, hogy a mű lefordítása által egyrészt a fordítóknak, a tárgyval való huzamos foglalkozás közben alkalmat adjon a morális egyik mély s fontos részebe való behatolásra, másrészt szolgálatot tegyen a magyar társadalomnak és egyháznak.

Ez a második kötet az egyházi szegényápolás történetét vázolja a hitújítástól a jelenkorig. Ratzinger műve nem merő történet; hanem alapos útmutatás a keresztény morális egyik nehéz paragrafusához, mely az alamizsna kötelmét tárgyalja. A történeti vázlatokból előlép a helyes és helytelen elvek párhuzama, melyet végre a szegényápolás helyes módjának kifejtése, amint nincs, de amint kellene lenni, zár be.

Úgy vesszük észre, hogy az iskolák morálisa, v. i. a tudás, mely az iskolában szereztetik, Achilles sarkát főleg a felebaráti szeretet törvényeiben bírja. Azért, mert ez a kör, a legmorálisabb eszmék s kötelmek köre. A szabad, önkéntes kiindulásra, a személyi tevékenységre, a jóratörekvő ember buzdulására vannak e kötelmek alapítva, azért oly nehéz a kodifikálása azon legelterjedtebb s legnélkülözhetlenebb társadalmi erőnek, melyet felebaráti szeretetnek hívnak. Ratzinger műve a figyelmes olvasóval megérteti ez állítás igazságát, s ez által oda utal már az egyedüli helyes elvekre, melyeken a szegényápolásnak épülnie, melyekből elő kell nőnie. Az önkéntes, a szabad, nemes önelhatározáson alapuló alamizsna, ez az egészen keresztény, erkölcsi ténykedés, ez van hivatva a szegényápolásra; minden más hatalom tehetetlen s roppant anyagi áldozatok mellett is kudarcot vall.

A gazdasági állapotoknak vázolója, mely sötét, vigasztalan képét nyújtja a hitújítás korát követő társadalmi krízisnek, képezi a bevezetést a szegényápolás újjászervezése történetéhez, amint az Német-, Francia-, Angol-, Olasz- és Spanyolországban, a Német-Alföldön és Belgiumban nagy hévvel lejátszódott. „Megszokott állítássá vált, hogy a községi szegényápolás a hitújítás vívmánya. (A mi protestánsaink is a caritas meddőségének takargatására egyre dicsekednek vele.) A dologban csak annyi igaz, hogy a községi szegényápolásnak *visszaállítása* valóban majdnem összeesik a hitújítással, de korántsem függött az utóbbtól.” 6. l. A szegényápolásnak községi szervezése e mozgalmas idők egyik szellemi óriásától, Vivestől indult ki. Ypern városa szólította föl a tudóst, hogy készítsen vázlatot a szegényügy rendezésére. A városoknak ez irányban meginduló mozgalma élénk eszmecserét nyitott meg, melyekben a Sorbonnenak és később a jeles Soto Domonkosnak is volt része. Soto főleg hevesen kikelt a szegényadó ellen, melynek szocialisztikus következményeire rámutatott.

A hitújítás a szegényügy körül szálnalmas kapkodásokat és vajúadásokat hozott felszínre; szerző 13 lapon 21–34 vázolja a protestáns államok törvénykezését e téren; ezt követi a trienti zsinat és a zsinati határozatok leglelkiismeretesebb végrehajtójának, Borr. sz. Károlynak állásfoglalása és amily áldozatos, oly áldásos működése. 34–40.

A 40-dik laptól kezdve egymást követik az államoknak, ú. m. Németország 40–59, Franciaország 59–70, Olaszország 70–76, Spanyolország és Amerikának 76–82, azután a

lovagrendek és egyleteknek 82–117 csodálatos s részben óriási erőmegfeszítései a szegénység fölsegélyezésére, s ezen véglegesen legyőzhetlen társadalmi bajnak enyhítésére. E kimutatásokból kitűnik, hogy a szegényápolás legtökéletesebb Franciaországban, legnyomorultabb Angliában. Ott azért a legtökéletesebb, mert az állami, a kényszerszegényápolás, mind ez ideig „kedvezett az egyház szervezetének, távol van ugyanis attól, hogy a szegények segélyezésének kötelező voltát általános elv gyanánt mondaná ki, hanem inkább azt célozza, hogy a társadalom összes elemei egyetértőleg működjenek, úgy, hogy a szegények gondozása nem csupán a szegény-intézetek érdeke, hanem az egész francia társadalom jótekonyságának közös ügye.” 69. l. Az ellenkező történik Angliában; s a gyökeres tévedés gyökeres felfordulást eredményez.

Az állami szegény-törvényhozástól a községi szegényápoláshoz átmenetet képeznek az egyletek. A szerző élénk színekben s elragadó hévvel szól az egyleti szegény-ápolás csodáiról, melyek mindenekelőtt Franciaországban az áldozatkészség eszményi magaslatára emelkednek. Azonban az egyletek sem állnak a szegénység igényeinek színvonalán. „Dacára a francia társadalom mindeme törekvéseinek, ez egyletek korántsem eredményezik azt, mire az egységes egyházi községi szegényápolás képes volna ... A sikerhez szükséges, hogy ezen egyletek 1. egységes vezetés alatt álljanak s erre nézve az első lépés már meg van téve, amennyiben most a sz. Vincze-egylet viszi a fővezetést; 2. hogy mindegyik külön-külön a maga hitközségéhez csatlakozzék, hogy így lassankint községi szegény-ápolássá fejlődjenek.” l. 104.

„A községi szegényápolás” gondolata az egész tárgyaláson vezérfonalként húzódik, s e gondolat kifejtésének van szánva a II. kötet II. szakasza 117–179. l.

A kényszer szegényügy, mely az állami szegénytörvényhozás alapeszméje, egészen tarthatatlan, s csoda, hogy a szegénytörvényhozás még nem feneklett meg teljesen. A szegényügy csak a felebaráti szeretet mezején virágozhatik föl áldásosan. Az államnak gondoskodni kell, hogy az igazság megsértése által a szegénység ne terjedjen rohamosan, mert ha az igazság törvényeinek megszegése, – pedig a mostani munka és bérvizonyok igazságtalanok, – szabadon pusztítja a jólétet: akkor a felebaráti szeretet célt nem ér. Szerző sürgeti a munkajogot, v. i., hogy a törvényhozás szabályozza a munka viszonyait; munkajog alatt nem érti azt, amit Bismarck állított s Windhorst kétségbe vont, t. i.: hogy a munkásoknak joguk van az államtól munkát követelni. Ez állítás szocialisztikus hajlamokat árul el. Az állam e helyett „segélyeztetési jogot” léptetett érvénybe. Helytelen szocialisztikus fogalom. A szegénynek nincs joga követelni segélyt, hanem az ember, ki a vagyont az Istentől csak azért nyerte, hogy avval jót tegyen magának és másnak, felelős Isten előtt annak hogymikénti fölhasználásáról. A tehetős köteles alamizsnát adni, nem mivel a szegénynek joga van követelni, hanem mert az Isten kötelezte rá a vagyonost.

„Mindenki igényt tarthat e föld javára; a föld s annak javai az emberiségnek, mint az emberek összességének tulajdonát képezik. E javaknak, mint tulajdonnak felosztása megmenti egyesek birtokát mások önkényétől, de nem szabadítja fel Isten előtt a köteleléstől a társadalommal szemben. Ha valaki akár tékozlásból, akár pazarlásból javait nem gyümölcsözteti a közemberiség szolgálatában, azért szomszédja legkevésbé sincs felhatalmazva őt e miatt felelősségre vonni, csakis Isten, ki az ítéletet magának tartotta fenn, fogja őt azért számadásra vonni.” 135. l.

„A jövő szegényápolás csakis azon intézmény lehet, mely a régi egyházban a községi szegényápolásban nyert megvalósulást.” A régi egyház szegényápolása pedig egészen a hitből nőtt ki, s mint gyakorlati kereszténység lépett a szegénység vigasztalanságába, szeretetet s könyörületet hozva. Íme a fő jellemvonás, melyben eltért az állami szegényápolás az egyházitól. Az állam legfőlebb nyomorúságos segélyt nyújt, az egyház pedig ápolja a szegényt, gondját viseli azon szegénynek, kivel irgalmat akar cselekedni, kiterjed gondozása életére, körülményeire, belehat szívébe, emeli lelkét, óvja a veszélytől, igyekszik eltávolítani

a szegénység erkölcsi okait, szövetkezik másokkal az illetőnek anyagi emelésére: szóval embert akar ismét a szegényből csinálni.

A községi szegényápolás nem más, mint szeretetből felvállalt nevelése azon legelhagyatottabb s leggyámoltalanabb, önmagukon segíteni nem képes embereken, kiket szegényeknek hívunk. „Általában a szegényápolásnál nem pénzbeli segély a fődolog, hanem az ápolás az erkölcsi részvét s új öntevékenységre való helyes segítés.” 153. l. Az erkölcsi befolyás által válik az állami szegénytörvényhozásból igazi keresztény községi szegényápolás.

Figyelmeztet, hogy az ápoló erők egységes vezetés és ellenőrzés alatt álljanak. Ez okból kívánatos a községi szegényápolás, melyben az illető szegényeket formális nevelés alá vehetik. Egyéni működés nem képzelhető, ha nincs bizonyos területhez kötve. A szegényápolásnak azon helyzetben kell lennie, hogy hozzá legközelebb eső felebarátait, a gondjaira bízott szegényeket szemmel tarthassa.

Tehát a ker. községnek, – egyházi alapon, a ker. eszméktől lelkesítette, – kell a szegényügyet fölkarolnia. Egymásközt felosztva a terhet, egyéni működés által odahatni, hogy a szegény, ki magáról gondoskodni nem képes, független s becsületes kereszténnyé legyen, – ez a községi szegényápolás célja. A szerző végül ismerteti a módot, miképp szervezkedjék az egyházközség ezen, kezdetben nehéz cél elérésére. Ez esetben ez a községi szegényápolás a pastoráció egyik legfontosabb hivatáskörévé válnék. Mihelyt így a tehetősök leereszkednek a szegényekhez, mihelyt egyesülnek, hogy egyetértésben, Isten dicsőségére s a közemberiség javára működhessenek: önmagától omlik le a válaszfal, mely ma gazdag s szegény közt fönnáll. „Könyvek útján, mondja Dupanloup, sohasem fognak találkozni azok, kik egymástól elidegenedtek, egyedül a szeretet művei fogják őket újra egyesíthetni.”

Ratzinger művéhez a fordítók adatokat csatoltak az egyházi szegényápolás magyarországi történetét illetőleg. Az adatok főleg a világi papság, a kolostorok, a betegápoló rendek és a magánjótékonságnak működését illetik. A szerzők mentegetik magukat, hogy a hiányos adatokkal nem akartak történetet írni, s arra sem tartanak számot, hogy adataikat kimerítőnek tartjuk. Dacára annak, hogy „akaratukon kívül eső okokból oly kútfőket is érintetlenül kellett hagyniok, melyek már az irodalom közkincsévé lettek,” mégis tájékoztatnak a hitélet e kevésbé ismert ágában. A jelent elkerülik, csak a múltban búvárkodnak; talán azért is, hogy ne kelljen tapasztalniuk, mennyire fogyatékos s kezdeményezésnek is kevés az a néhány egyleti szervezet, melyből a községi szegényápolásnak ki kellene fejlődnie, s melyről Ratzinger kimutatja, hogy ez az egyedüli, célhozvezető rendszer. Az egész nagy szorgalommal készült név- és tárgymutató zárja. A magyar egyházi s társadalmi irodalom a fordítóknak köszönetet szavazhat.

Sándorffy Nándor: Gondolkodástan

Gondolkodástan. Írta Sándorffy Nándor. Gyula-Fehérvár. A szerző sajátja. 1887. u. 8. r. 149 l. Ára 1 frt.

A bölcséleti mozgalom, melyet a szentséges atyánk Aeterni Patris encyclicája nyomában megindulni reméltünk, nálunk aránylag a kis csermely mérveit ugyan túl nem szárnyalta. Meglehetősen üszögében maradt a lelkesedés. A pápa fölszólításának megfelelő mozgalomra csak akkor ismernénk, ha látnánk bölcséleti iskolákat. Ilyenek eddig, amelyek ezt a nevet igazán megérdemelnék nem léteznek, s nincs kilátás rá, hogy egyhamar üssön hajnali órájuk.

Annál nagyobb elismerés illeti azokat, kik magánszemélyi jellegükkel léptek buzgó munkásokul a bölcsélet parlag mezejére. E részben a bölcséleti folyóirat, melyet a csanádi szeminárium két jeles tanárja bocsát ki, a kezdeményezés minden dicséretét bátran

lefoglalhatja magának. Különben pedig a mozgalom még meg nem zavarja a pihenni vágyók álmait.

A múlt év utolsóelőtti hónapja alkonyán, tehát a 11-dik órában kellemes meglepetésben részesültünk. Skolasztikus logika, gondolkozástan került szemünk elé. No gondoltuk, ez még jókor jön, éppen a Szentatya jubileuma előtt, mintegy feleletül szép buzdító szavaira, hogy megértettük s követni akarjuk. Régen volt, hogy szigorúan skolasztikus, rendszeres gondolkozástan jelent meg a magyar haza határain belül, talán csak a latin nyelv korszakában ismernénk vérrokon elődeire. Annál nagyobb dicséretet érdemel a jeles szerző s mi nem fejezhetjük ki őszintébben elismerésünket, mintha mondjuk, hogy ez elsőszülöttet örömmel üdvözöltük.

Az első szóban olvassuk: „igyekeztem a nagyméltóságú m. k. vallás- és közoktatásügyi minisztérium legutóbbi tantervét szem előtt tartani és azért beosztásom a főbb logikai formák és módszerekre szorítkozik. A magas miniszteri tanterv egyéb utasításait a művecske után jövő philosophiai részben fogom követni.” Mindenesetre jó volna, hacsak remélni is lehetne, hogy a magas miniszteri tanterv skolasztikus iskolakönyvet ugyancsak magas figyelmére méltatná, de erre az urak azt fogják mondani, hogy ez copf s a dolog el lesz ütve. Az „Egyetértés” már megtette a magáét. Ugyan ki az a bölcs ismertető, ki azt a skolasztikus rendszert oly mélyen ismeri? szeretnénk a szemé közé nézni. Mint magánúton értesültünk a t. szerző fölírta az „Egyetértés” tollkoptató bölcsének választ, mely útbaigazítja, mint nem kell beszélni arról, amihez nem ért; de a válasz nem került a szedők piszkos ujjai közé, maradt a közvéleményt fabrikáló skriblerek még szennyesebb kezében.

Sándorffy gondolkozástana egészen a skolasztikus elveken nyugszik. Stuart Mill szerint az alaki gondolkozástan Aristoteles óta nem haladt s mint befejezett tudomány szerepel. Ez magyarán annyit tesz, hogy jobbat alkotni lehetetlen. A t. szerző ez elveket meg is tartotta, tehát e tekintetben teljesen megbízható. Minden sorából kitűnik, hogy érti és hatalmában bírja tárgyát, ha itt-ott a bizonyítás vagy fejtegetés folyama kissé szakadozott s szökellő, azt élénk előadási modorának, amennyiben ez még a dialektika sivárságában sem tagadhatta meg magát, vagyunk hajlandók fölronni.

Az „Egyetértés” takaros eszme-futtatásából megérthette a t. szerző, – igaz, hogy jelen művére nézve későn, – hogy a skolasztikus fogalmak nincsenek bőviben a modern fejekben s hogy az újkori „bölcsek” megütköznek oly képeken, ítéleteken, melyek a skolasztikus rendszer ismerői előtt fel nem tűnnek: pl. hogy az ismeret hasonulásban áll 1. l., vagy hogy az igazság az ész és a dolog megegyezése 69. l. ezek sz. Tamás fogalmai; igazak bizonyára, csak meg kell érteni. E megértésre irányuló dissertációkat ugyan írhatott volna a t. szerző, de tankönyvbe nem valók; azokat majd a tanár megeresztli, föltéve, hogy többet ért hozzá, mint az „Egyetértés” „bölcse”.

Megszoríthatna volna a fogalom fölosztásait, melyek aligha segítik a gondolkozást s többet szentelhetett volna a nem, faj terjedtebb kifejtésére, melyek a mai természettudományos világban nagy szerepet játszanak, főleg azon részből, hogy ki akarják rádiózni az emberi gondolkozás paradicsomi papyrusáról. Ugyanezt jegyzem meg az indukcióra nézve.

A módszertan kellemesen érintett, főleg a „Módszer” cím alatti tárgyalás. Az analógiából vont következtetések és a valószínűségi számítások tárgyilagos belértékéről sajátos fogalmain vannak, melyek alapjában az univoca és analoga fogalmak mibenlétére vonatkoznak. De a valószínűségi számításról és következtetésekről el nem hallgathatom, hogy két esetben adnak bizonyosságot, tudniillik a két határértékben: midőn a valószínűségi quotiens vagy = 1, vagy = 0.

A gondolkodástan anyagi részében az ismeret forrásokról talpra esetten tárgyal. Az érzékről mondottakat alább alkalmas nehézségek és ellenvetések megoldásával illusztrálja.

Az ellenvetések illetően szerepe egészen skolasztikus s megbecsülhetlen értékű, miután az ifjúban a reflexiót kelti s őt is hasonló, hasznos oppozícióra hívja fel.

Végül a különböző rendszerek rövid ismertetését és kritikáját adja és az igazság kritériumát igen világosan az evidenciában ismeri föl.

Ez a mű rövid ismertetése. Elszántan kezeli a t. sz. a magyar terminológiát, hogy mily szerencsével, azt majd a későbbi szokás, a szavak elfogadása helyesebben fogja megítélhetni, mint mi. De különösen reflektálni akarok még egyszer azon lendületes írmodorra, mely a logika száraz tárgyába életet és ízt olt. Nincsenek itt sémák, unalmas egymásután, szöktető egyöntetűség, inkább valami szónoki lendület, természetesen, – mértékkel. Csak arra hívjuk föl a t. szerzőt, hogy főleg a kozmológiában toldja meg a skolasztikus elveket újkori természettudományi anyaggal s vesse figyelmét a modern elméletek logikátlan, bábeli tornyára.

Búcsúszóul csak annyit: az ésszerűtlen gáncs ne vegye el kedvét.

Csernik Alajos: Anyagrendszer erők nélkül

Anyagrendszer erők nélkül. Báró Dellingshausen művei nyomán, „de materia et forma” tanhoz való adalék gyanánt írta Csernik Alajos. A főmagasságú bíbornok, érsek, herceg-prímás jóváhagyásával kiadja Dvorzsák János. Budapest, II. Donáti-utcza 3. szám. 8-adr. 217 l. Ára 1 frt 40 kr.

A t. szerző adalékot nyújt a „materia prima” és a „formá”-val megalkotott bölcseleti világmagyarázathoz. Ez az adalék azonban magát a peripatetikus rendszert, amint az a többi rendszerekkel szemben áll s a materia primában épp úgy, mint a formában egy úgynevezett substantia incompletát lát, tagadja s így a peripatetikusoktól adalék gyanánt el nem fog fogadtatni soha. Ugyancsak ily adalékot kívánt, ha nem is éppen ez alakban, hanem az atomismus alapján nyújtani P. Secchi s azok, kik őt követték. Jól értsen meg tehát a t. szerző úr, a peripatetikusok minden ily magyarázatot elvben elvetnek, – nem képesek kibékíteni rendszerüket bármilyen „kinetikus” magyarázattal s azért az adalékot nem fogadják el; hogy azonban ez az adalék annak dacára a világmagyarázatához hozzájárulhat életrevaló fogalmakkal, az más kérdés. Mi a t. szerző úr művében adalékot látunk a világ magyarázatához, de nem a materia prima et forma rendszeréhez, amint ez a rendszer alapfogalmaiban magát a tudománynak bemutatja.

Csernik úr művében „kinetikus” theoriát vall; mindent mozgás által magyaráz. Az anyagról nem tud mást, mint hogy folytatólagos és a mozgás hordozója. Az anyagnak parányokra való osztását, az atomismust elveti; „az anyagról mint ilyenről semmi szükségyszerűség sem kényszerít állítani, miszerint parányokra van osztva”, a „világűrt e szerint folytatólagos anyag tölti ki, amely mindenhová elterjed, úgy, hogy semmiféle üres térről szó sem lehet.” Honnan tehát az osztatlan, egynemű „anyag”-ban a különféleség, a változatosság? a mozgás különféleségéből. Kimutatni, hogy minden állapot és testi tulajdon a mozgás különféleségéből határozottatik meg, ez az ismertetett műnek célja. Iránya helyes, amennyiben a kvalitatív tulajdonságokat kvantitatív magyarázatban törekszik megfejteni; hogy ez az irány bizonyos pontig helyes, az iránt nincs kétség, hogy pedig azon határon túl, mely mögött a testről való metafizikus fogalmak kezdődnek, tehetetlen, azt minden rendszeren tapasztaljuk. Dellingshausen rendszere sem tud nekünk a világűrt betöltő „continuumról” mondani valamit: nem segít fölértésére annak, hogy mi az, – s nem állíthat róla semmit, saját vallomása szerint: „Mi az anyag? arra nem tudunk felelni.” (217. l.) ismérveiről, másképp tulajdonságairól semmit sem tud. Pedig az „anyag” bizonyára definiálható valami s minden mozgás előtt fölfogható; lesznek tehát tulajdonságai, melyek nem a mozgástól jönnek, s így kvalitatív tulajdonságokra bukkanunk, melyek kvantitative

meg nem fejthetők. Ez bizonyára a tudás egyik határa s paradoxon gyanánt emelkedik ki előttünk a tétel, hogy az „anyag” egyike a legtávolabb fekvő transcendentális fogalmaknak.

Tehát „az anyag folytatólagos” s minden különféleség oka csak a mozgás, – ez Dellingshausen alapelve. Ezt az elvet kimutatja a szilárd testeken, a gázok és folyadékokon, a testek külalkatán, a villamosság, delejesség és nehézkedésen. Meglepő a számtani kimutatás és a műveletek ügyes kezelése tételei bizonyításában.

Az atomismus egyik Achilles sarka (mert bizony több van,) a ruganyos parány; teljesen ruganyos parányok nélkül nem áll fönn a fizika törvénye, hogy az erő el nem vész, más szóval az erő megmaradásának alaptétele. De ki képes fölfogni s következőleg megmagyarázni egy ruganyos parányt. Ezen nagy nehézséget Csernik úr a „folytatólagos anyag” azon jellemvonásával akarja kikerülni, hogy az anyag mozgáshordozó képességének nem szabhatunk határt, amennyiben nem tudjuk megalapítani a mozgás lehetőségének határát sem, akkor már nemleges úton az anyag egy ismert tulajdonságát alapítottuk meg, amely a ruganyosság neve alatt ismeretes.” Mindenesetre nem szabhatunk határt az anyag mozgáshordozó képességének, de mi annak oka? valami reális, pozitív, az „anyag” természetéből kifejtett ok? nem; hisz az „anyagról” semmit sem tudunk, „nem tudjuk megalapítani a mozgás lehetőségének határát sem”. De nemcsak hogy nem tudjuk megalapítani a mozgás lehetőségének határát, de a „continuumban” nem tudjuk megalapítani magának a mozgásnak lehetőségét: Hogyan lehetséges a continuumban mozgás? Ez egy határozott nehézsége Dellingshausen elméletének.

E nehézség föllép a testek helyváltoztató, külső mozgásában is. Hogyan mozoghatnak a testek a térben? „a mozgás sokszor csak látszat”; „nem egyéb, mint rezgő hullámoknak más és más térfogatú anyagra való kiterjesztése.” Például: „mikor a higany terjeszkedik a Torricelli-féle ürben, nem a higany anyaga terjeszkedik, hanem a higany sajátságai alatt ismert rezgési hullámok nagyobb mennyiségű anyagra terjeszkednek ki. A higany fölötti nyugalomban levő anyag egy része átveszi a higanyt jellemző rezgési hullámokat és ez által azon tünemény jön létre, mintha a higany fölfelé szállt volna.” „Mindazonáltal nem kell itt olyan szűk körben mozognunk, mintha minden külső mozgás semmiféle valóságos anyagmozgás vagy helycserélés és csupán csak a hullámok közegváltoztatása volna.” Tehát lesz valóságos helycserélés is, de hogyan a continuumban?

Az anyag lényegének homályossága kikerülhetlen árnyékot vet minden rendszerre, mely mélyeibe hatolni s lényegét fölfogni törekszik; de azért Csernik úr fejtegetései kiváló értékkel bírnak az atomismus gyöngéinek s elégtelenségének kimutatásában. A legtöbb nehézséget, melyet az atomisták Dellingshausen rendszerére zúdítanak, mint állítólagos éles, átható nyilat, rájuk lehet visszadobni; e részből Dellingshausen és Csernik határozott előnyben vannak. Nem úgy áll a dolog, ha a kinetikus teoriával a peripatetikus, mondhatnám talán statikus világnézet száll szembe. Igaz, hogy ez szavakat szerepeltet sok helyütt, ahol mibenlétet, mivoltot kellene feltüntetni, de azon általános szempontból, hogy a formát s az erőket, a kvalitásokat nem mozgásnak, hanem valami állandó, lényfélének, illetőleg állagi résznek (forma substantialis) mondja az atomismustól s Dellingshausentól is azt kérdezheti: Mi tartja össze a rezgést, ha a világ merő rezgésből áll? miért nem egyenlítődik ki? miért nem száll szerteszt a végtelenbe? Mi adja a szabályosságot s állandóságot a rezgéseknek? ezek alkotják szerintetek azt, amit „természetnek” hívnak a testekben. A „természet” állandó valami, honnan ez az állandó a könnyen változást szenvedő mozgásban? Ha a mozgások és rezgések mögött ott állanak az állandó, szabályozó okok: a formák, akkor értjük, de különben nem igen.

Örülünk rajta, hogy a magyar irodalom természetbölcseleti parlagába Csernik úr szakavatottan, logikus, fejtegető éllel új barázdát szántott. Művét szívesen és bizvást léptetjük föl azon bölcseleti mozgalom sorában, mely nálunk éledezni kezd. A kiadónak is szerencsét kívánunk nem ugyan a bevételhez, mert a filozófia nálunk eddig a vén Sokratest utánozza, ki

mezétláb járt „bábáskodni” s e mesterségében fényes bevétellel nem kecsegtethette magát, – hanem szerencsét kívánunk irányához, melynél fogva ilyen könnyen elrekedő művet napvilágra juttatni segített. Csak azt jegyezzük meg nagy szerényen hátul, sőt legvégül, hogy a főmagasságú Bibornok Érsek Herczegprimás jóváhagyása nem Dvorzsák János úrhoz van intézve s következőleg a kiadással nem hozandó összefüggésbe. Ezt különben csak mint formahibát említjük.

August Stöhr: Handbuch der Pastoralmedizin mit besonderer Berücksichtigung der Hygiene

Handbuch der Pastoralmedizin mit besonderer Berücksichtigung der Hygiene. Von Dr. August Stöhr. Dritte Auflage. Freiburg. Herder. Nagy 8-adrét. 477. l.

A harmadik kiadás nem szorul egy hegyről-tövire mindent felvevő ismertetésre. A magyar olvasóközönségnek ez a mű már 1884-ben a veszprémi növendékpapság Pázmány-köre által foganatosított fordításban lett bemutatva. Most tehát kevéssel beérhetjük.

Stöhr egészségtanának nagy érdeme a szélesebb s egyszersmind mélyebb alap, melyre előadását fektette. – Célja nem makrobiotikát írni papok számára, melynek reguláitól elbódítva, mikrobiotikát praktizálnának; hanem egyrészt igen a lelkipásztorkodással együtt járó veszélyek és kedvezőtlen behatások ellen okos óvszerekre figyelmeztetni, de másrészt s ez a fő, a lelkiélet s ennek megfelelőleg a lelkipásztorkodás érdekeit, okát, módját, pathológiáját, rendkívüli tünetényeit lehetőleg kidomborítani, hogy azokon legalább a felsülés elkerüléséig eligazodni tudjunk. Ennyit tudni, gondolom, elkerülhetlen szükség. Akár a morálisba, midőn a jóslásról, magia, maleficium, mesmerismus, spiritismusról van szó, akár a pastorálisba tegyük át ez ismeretek közlését, de nélkülük meg nem élhetünk. Természettudományokat s pláne fiziológiát, pathológiát tanulni, – erre kevés pap való, de annyira érteni hozzá, hogy ne szimatoljunk minden halucinációban vagy állítólagos obszessióban ördögöt, – az nagyon kívánatos.

Stöhr egészséggtana ideális magaslaton áll; minden ízében belefogódzik azon fensőbb szempontokba, melyekről legmélyebben lehet megítélni a bajok mivoltát, összefüggését, kölcsönhatásait, stb.-it. Praktikus eredményt bizonyára minden olvasóban fog felmutatni. Különösen figyelemreméltó a pap és az orvos viszonyának fejtegetése! Úgy álljanak-e szemközt, mint a babona és a tudomány, mint a hókusz-pókusz és a felvilágosultság, mint a spiritualismus és materialismus? Ki ne látná át a párhuzam életrevalóságát, mely mindjárt testet ölt az előttünk is ismeretes orvosok arcképeiben. Sajnálatos, ha a keresztény irgalom e két működési köre a felvilágosult Aeskulapok fejében beállt fogalomzavar következtében összeütközésbe kerül.

Szeretném, ha a mű VI. részét inkább orvosok, mint papok olvasnák! Természettudomány! íme a botlás köve, a bomlás és meghasonlás éke. Pedig dehogy az. „Ha az orvos ebből (t. i. hogy a természettudományokhoz ért,) jogot formál a hitetlenségre, meg kell őt győzni arról, hogy ő csak úgy nem természettudós, mint ahogy a kőfaragó nem mineralóg.” 337. l. Az orvosokkal közlött ismeretek az állattan és növénytanból, a physiológiából semmiképp sem nevezhetők ily fenhéjázó névvel, milyen ez, hogy természettudomány. Hozzájárul a filozófiai s főleg a logikai úr! Innen az a vakmerőség, mellyel némelyek közülük elhamarkodott, frivol módon metafizikai problémákra vitték át a természetvizsgálat nem egy – hanem ezerféleképp magyarázható észrevevéseit. E gyászos korcstünetekkel szemben annál vigasztosabb képet nyújt a lelkipásztornak viszonya a vallásos orvoshoz. A papnak érintkezése az orvosokkal a mű folyamában többször tárgyaltatik.

A X. rész „Pastoralmedizinische Casuistik” cím alatt az erkölcsiséggel szorosan összefüzdött kérdéseket tárgyal. Nem ajánlhatjuk a lelkipásztorkodási egészségtan tanulmányozását s a tanulmányozás által kezünkre adott utasítások és felvilágosítások alkalmazását s bőséges hasznosítását jobban, mint ha mondjuk, hogy a betegség a bűnnek metamorf alakja a testben. Igaz, hogy ez az állítás sokkal mélyebb és általánosabb, semhogy minden részletében igaz legyen, de minden bűvár előtt tény az is, hogy a betegség és a bűn közti párhuzam annál teljesebb, minél alaposabbak tudományaink s fejlettebbek ismereteink.

Fischer Lajos: Lelki gyakorlatok kézikönyve

Lelki gyakorlatok kézikönyve. (Nyolcvanhat elmélkedés.) Sz. Ignác-féle rendszerben írta Fischer Lajos. Budapest. Hunyadi Mátyás. 1888. n. 8° 404 l. Kapható Királyfalván. Ára 2 frt.

Oly könyv, mely elszánt fordulópontot jelez a szerző életében. A fordulópont jelzéséül nem valami életrajzot adott, hanem Sz. Ignác lelki gyakorlatait tűzte oda a változás jellemzésére. Az előszóban először „önvallomásával” találkozunk. Egy pszichológiai katasztrófa megrendítő jelenetei vonulnak el szemeink előtt, melyek romjaiból és bomlásából az isteni kegyelem újra az Úr hű papját alkotja meg. Sokkal mélyebb tisztelettel viseltetünk ily „Önvallomás” iránt, semhogy az ismertetés érzelemtelen szárazságával mernénk feléje nyúltni. De annyit mondhatunk, hogy alkalmasabb praeludiumot, vagy, mint a szerző nevezi, „előgyakorlatot” nem tűzhetett 86 elmélkedést magában foglaló műve elé, mint ezt az „önvallomást.” Ahol valamit alapjából, teljes rendszerváltoztatással, kérlelhetlen energiával, avval az „unum necessarium” által ihletett elszántsággal kell megteremteni: ott a szót, a tettet, a cselekvést a lelki gyakorlatoknak kell átadni. A vallomásozóban megvolt ez a hangulat. Az előszó második része az elmélkedésről és módjáról tárgyal P. Roothaan és Chaignon nyomán. Kívánatos volna P. Roothaan aranyos kis művének „De ratione meditandi” lefordítása!

Az előszót követi nyolcvanhat elmélkedés. Kiterjeszkedik mind a négy hétre. Az elmélkedésekben sok pont van fölhalmozva, de a kivitel az elmélkedőre van bízva; úgy látszik nekünk, hogy aki meditálni nem szokott, annak a t. szerző kevés táplálékot nyújt. Kívántuk volna, hogy a lelki gyakorlatok egyes heteinek pszichológiája, jelleme, szelleme legalább rövid kifejtésben részesüljön, mert e szellemben rejlik csodálatos erejük, mely megragad, legyöz, összemorzsol s végre új formákba önt.

A művet szorgalommal készült betűsoros tartalomjegyzék zárja. A szép kiállítású kötetnek ára 2 frt; nem tudjuk, lesz-e kelete, mert nálunk az aszkezisnek még alig van árfolyama. A boldogult Zádori körülbelül 30 példányt adott el készpénzen Sz. Vincze életének első ezres kiadásából. Természetes, hogy nem lesz szükség a második ezerre.

K. A.: Az öt boldog angol vértanú Jézus-Társaságából

Az öt boldog angol vértanú Jézus-Társaságából. K. A. német eredetije után. Kiadja a „Hírnök” Kalocsán. 1888. (Collegium.) 8° 84. l. Ára 30 kr.

Hattler, Franz Seraph (ford.: Bányik Ignác): Jézus édes szive, vagyis Jézus szentséges szive tiszteletének története, mivolta és áldásai

Jézus édes szive, vagyis Jézus szentséges szive tiszteletének története, mivolta és áldásai. Magyarra fordította Bányik Ignác. S. J. Kalocsa. (Collegium.) 160. l. Ára 46 krajcár.

A kalocsai füzetkéket mindig nagy örömmel vesszük. Jeleit látjuk bennük azon buzgalmas munkakedvnek, mely az Isten nagyobb dicsőségére tör. A „Mária gyülekezetek Emlékfüzéréhez” „A Magyar szent Hajdanna Mária Gyöngyei” füzödték; közbe-közbe megszólal „Mária-Lant”-ja; „Emlékfüzér”, „Gyöngyök”, „Lant” lendületes címei a szívek még lendületesebb megnyilatkozásának. A most jelzett két füzet kiadója a „Hirnök.” Az első füzet Boldog Campián Ödön, Woodhouse Tamás, Nolson János, Briant Sándor, Cottam Tamás jézustársasági vértanúk rövid életrajzát, jobban mondva vértanúságuk történetét adja. Anglia e korbéli története mint tudjuk az egyházra annyi fényt áraszt, mint Nero, Decius v. Diocletian üldözése, s a hit mily erőteljében s mily hősiességben állítja elénk e füzet éppen az említett öt vértanút is; küzdelmes történetüket egyszerű, meleg hangon beszéli el.

A másik füzetre igazán ráillik, amit P. Hattler a füzet minden értelmes olvasójával elmondhat, hogy „elbájol ez a könyvecske kedves szava és életrevaló tartalma által.” Mindkettő nagyon igaz. „Kedves szava” hangzik, főleg az „Első Részben,” hol a „Jézus szíve iránt való nyilvános ájtatosság eredete és elterjedése” adatik, „Második részben,” mely az ájtatosság tárgyát, jeles voltát ismerteti P. Galifetnek ismert vonzalmas műve nyomán, s végül a „Harmadik Rész Második szakaszában”, mely Jézus szíve néhány szent tisztelőiben kimutatja az ájtatosság hasznát. Legnagyobb előnye azonban „életre való tartalma.” Számtalan pontban, külön-külön elénk terjeszti azon gyakorlatokat, melyekkel a „nagyrebecsülő hálás és bánkódó szeretetet” Jézus szíve iránt magunkban nagyra nevelhetjük. Az ájtatosság gyakorlatai 15 pontban a bensőséges élet mesterfogásai. A rövid utasítás pedig, „hogyan juthatni ezen ájtatosság által az igazi keresztény életmódra,” amely alapos, oly szelíd és szívhezszóló.

A lelkiatyák e könyvecskét a nemesebb és keresztény életretörő lelkeknek alkalmas olvasmányul bátran ajánlják.

Doctor Romanus: A mi dekatholizált egyetemünk

Ami dekatholizált egyetemünk. Írta Doctor Romanus. Budapest. A szerző kiadása. 1888. 8-r. 170 l. Ára 1 frt. Megrendelhető bármely könyvkereskedésben.

D. Romanus kimutatta e művében, hogy milyen rendszer uralkodik a pesti tudományegyetemen. Hogy ezt sértetlenül tehesse, odatüzte művének homlokára Trefort úr beszédéből vett biztonsági nyilatkozatot, mely szerint óhajtandó, hogy tekintet nélkül, félrevetve még az anathemától való félelmet is, szabadon bontsuk ki meggyőződésünk zászlaját.

D. Romanus tehát kibontotta a zászlót, melyre rá van írva: Kereszténység és szabadság méltányossággal, el tehát a hitetlenséggel és a klikkuralommal. Ez könyvének iránya és célja. A „M. Állam”-ban folytatott entrefillet-k tekintélyes sorából előállt e takaros művecske, mely éles kritikával, nagy bölcséleti ismerettel, s körültekintő nyomozással van megírva. Könyvét vádlevélképpen prezentálhatja első sorban a magyar kereszténység, utána a kath. egyház nevében a közvéleménynek, azon csúfosan egyoldalú, elfogult s a gondolatszabadságnak (!) fügét mutató monopolizálás ellen, mely a tudomány prestige-e alatt az egyetemen bitangol.

A három egyetemi karról: az orvosi, jogi, bölcsészetről van szó. A szerző kettőre ügyel; először mérlegeli, hogy mennyit nyomnak keresztény súlyban, – azután hogy mily érdekek, tekintetek igazítják el ott fönt a húsos fazekakat. Találkozunk tiszteletreméltó alakokkal, de a legtöbb tanár Minerva istenasszonynak azon baglyai közé tartozik, melyeket D. Romanus megvilágít s eo ipso megvakít. Valóban ijesztően kevés az a keresztény tudomány és meggyőződés, mely az egyetemen a magyar intelligenciát képezi. Beoltott kereszténnyel a filozófián, a jogi és orvosi karban Kerékgyártót és Lubrichot kivéve nem találkozunk.

Megérzik ez szükségképpen a tudományos rendszereken; találni ott mindent, csak kereszténységet nem. Még csak gondolni sem lehet valami keresztény szellemben színezett filozófiára. Van ugyan ott egy pap, Pauer, de az mindent kétségbe von, s amit nem tagad, azt oly sárga, fonnyadt skepticizmussal futtatja be, hogy szükségképpen elhal.

A könyv nagy kritikával van írva. Ezt csak oly ember teheti, aki a dialektikát nem Pesten tanulta, és tudományát nem pozitivisták kártyáiban méregette. A fölhozott citációkban ügyesen kimutatja, hogy csak konfúzió szülhette azokat s hogy zűrzavar a végük.

A filozófiai kart a legterjedelmesebb tárgyalással tiszteli meg; találkozik ott könyv-egyedárusokkal, zsidó lumenekkel, kálvinista történettudománnyal, s hegyibe megismertet „Heinrich Gusztáv élete és műveivel.” – Az utolsó fejezet a „tanárok vallási statisztikájáról” szól; ez egészen új, aminthogy a könyvet sok új adattal toldotta meg. Hallottam, hogy ez a fejezet adott D. Romanusnak legtöbb dolgot; no lám, ez aztán igazi statisztika vagy talán statika, midőn egész a keresztkútig vagy a késig kell fölfelé kutatni, hogy megtudjuk zsidó-e a tanár úr vagy keresztény, s ha keresztény, katolikus-e vagy kálvinista avagy lutheránus. Segítségére jön a kutatónak a szív vonzalma, legalább részben; mert a zsidó védi a zsidót, a kálvinista a kálvinistát, vagy ha nincs más, a lutheránust; – ez tehát némi ismérv.

Találkozunk a műben azon fontos megjegyzéssel, hogy éppen katolikus tanárok hanyagolták el eddig a keresztény elvek hangoztatását; Hunfalvy rektori beszédében az év elején dicséretet vívott ki magának, de nem vesztegette-e érdemetlenre a kath. közönség elismerését, kitűnt az év végén.

És így tovább. Nem ajánlhatjuk eléggé e munkát. Mi a katolikusok ébredésének színtómáját vesszük észre rajta. Főleg azoknak ajánlanám, kik az entrefillett-teket a „M. Állam”-ban nem olvasták.

Végül azt mondom, hogy a könyv nem heccel; nem sért alakjával; meglehet, hogy sért tartalmával, de a tartalmát nem magának adta, azt kapta; az anyagot összehordták azok, kik mindent elkövettek s mindent megtagadtak, hogy fönt kényük kedvük szerint nyújtózkodhassanak.

Albert Maria Weiss: Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte und Cultur, I. kötet

Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte u. Cultur. Durch Fr. Albert Maria Weiss, O. Pr. Zweite Auflage. Erster Band. Der ganze Mensch. Freiburg. Herder. 8. r. 843. 1.

Ezen mű lassú léptekkel tette meg körútját a világban; több év kellett hozzá, hogy az első kiadás elfogyjon, s első része ismét egy 843 lapot számláló vaskos kötetben jelenjen meg a könyvpiacra. Meglehet, hogy épp e vaskossága okozza lassúságát; a modern világban szinte valami horrorféle érzelm képződött a vaskos könyvek ellen, aminthogy ugyancsak ez száműzte a foliókat. Egyrészt a tárgy bősége és természete, mely nem enged iskolai terminológiát, amennyiben sok társadalmi és erkölcsi tény, bonyolult kulturfejlődést, a benső élet, az erény és bűn ezer tényezőinek magyarázatát öleli föl, – másrészt a szerző irányja, mely minden készítés és megszorítás nélkül bőven áradozik, okozza a kötet terjedelmét.

A mű érdemére térve megjegyzem, hogy az enemű kísérletek a világirodalomban ritkák; nem mintha nem volna több apológiája a keresztény életnek és tannak; az erkölcsi szempont már is győzelmesen kiemelkedik az első századok apológiáiban, és soha sem lehetett keresztény apológiát írni anélkül, hogy a kereszténység áldása és boldogítása az erkölcsi világban föl ne ragyogjon, – hanem systematice csakis erkölcsi szempontra állítani egy apológiát, összehasonlítani a keresztény kultúrát minden más kultúrával, szembeállítani az embert a kereszténnyel, magát a kereszténységet mint kultúrát fölfogni, – erről mondom, hogy ritka kísérlet. Ilyen kísérletet mutat be nekünk P. Weiss. Mély ismerete az emberi

életnek és történelmének, azután meg ugyancsak mély ismerete a kereszténység által megalkotott, megszentelt s boldogított bensőséges lelki világnak s e lelki világ nyilvánulásainak külre, vezeti e műben a tollat. A főadat óriási lévén, szerző négy kötetre osztja tárgyát, melyek közül beérem a jelen első kötet tárgyának ismertetésével.

Az Isten nélkül megalakulni akaró „emberi” kultúrával szemben, mely a pogány humanizmus, a szerző kimutatja, hogy a kereszténység semmivel sem ellenkezik, ami emberi, hogy a keresztény erény nem ellenkezik az emberi erénnyel, hogy minden emberi érzelmet felölel, sőt megszentel és tökéletesít. E részben még nincs szó a természet fölemeltetéséről a kegyelem rendjébe, nem, ez a következő kötetekben fog tárgyalatni, itt a kereszténység csak mint tan és kultúra jön szemlélet alá. Semmi más kultúra nem karolja föl az egész embert úgy, hogy mindenben természetes erőit kiképezze s ez erőknek megfelelőleg az embert fölsegítse; a kereszténység pedig nemcsak, hogy nem bénítja az ép természetet, hanem fölveszi alapjául mindannak, mit az erkölcsi világban létesíteni akar. „Nem ártalljuk azért kimondani, hogy aki egészen keresztény akar lenni, annak kell, hogy egész ember legyen, vagy hogy félreértést elkerüljünk, hogy valaki addig nem lesz igaz keresztény, míg nem igaz, teljes ember, és hogy csak az által küzdhetjük föl magunkat igaz, teljes emberekké, csak az által tehetünk szert valóságos »humanitásra,« hogy a keresztény erényt életelvünké emeltük.” Nincs itt még szó a természet és kegyelem viszonyáról, hanem csak a természetről s az emberről azon két egymással szembeállított fogalom szerint, melyet maguknak róluk egyrészt a bölcsészet, másrészt a kereszténység képeztek. Szétszedi a keresztény tant és kultúrát alkatrészeire, s ez alkatrészek közül a természetes elemeket összehasonlítja a nem keresztény kultúrákkal; az összehasonlításból kitűnik, hogy a keresztény tan minden való, igaz emberit ki nem zár, sőt föltételez, hogy azután mindazt, mit a természetes ész tökéletlenül ugyan, de részben mégis fölismert, a természetfölötti rend sajátos eszközeivel betetőzze.

Ezen általános tervet három főrészben valósítja meg; az első szól „az egész ember erőiről,” a második „az egész ember célja és útjáról,” a harmadik „az egész ember céljához vezető útnak fokozatairól.” E három főrészt 24 előadásra osztja. Az első hét sorba veszi a természet erőit, az értelmet, a lelkiismeretet, a szabadakaratot, a szenvedélyeket, a kedélyt, az érzelmeket; a következő tizenegy előadás mélyen bevezet az ember bensőségébe, hol a célravaló törekvés az embert, a humanitást, a vallást, az erényt csodálatos kölcsönös viszonyokba, árapályba, hullámvásba hozza. Mily jól és fölvilágosítólag hat itt a komoly, logikus gondolat! A férfias erő szenteséggel mérsékelve és női kitartás által kiegészítve, a nő kelleme megnemesítve, gyöngesége megerősítve: ez hangulata a keresztény erénynek. A keresztény erény epikus és tragikus szépséggel bír. Nem másolat, hanem eredeti; s nemcsak tanítója van, hanem megtestesült előképe, mit soha semmiféle kultúra meg nem kísértett, hogy magában ne csak tant, hanem emberi hús és csontban megtestesült eszményt is fölállítson. Ez az „Ecce homo!” A harmadik rész hat előadásban bemutatja az egész ember célratorékvésének fokozatait, az elhatározást, az egész tett és egész odaadás elszántságát, az erényért vívott küzdelmeket, az erényes jócselekedetek rendezés által való tökéletesítését, a „kisszerű,” „jelentéktelen” kvalifikáció kizárását az emberi cselekvés köréből, hogy mindezek után fölemelkedjünk s lehulljon szemünkről a lepel, mely az „egész embert” eltakarja.

A fölfogás nagyszerűségével kevés mű versenyezhet. Tervet, rendet, egységet teremteni az erkölcsi világba és millió mozzanataiba, ez a jelenkor nagyreményű, de a fiatalság hóbortjaitól nem ment tudomány föladata. Az ellenség is úgy viselkedik. Nem támadja most már szystematice a hitet, mint akkor, midőn támadásai egy oly művet voltak képesek provocálni, milyen a „Summa contra Gentes”; most inkább csak az erkölcsre, a keresztény életre irányozza nyilait. Hogy mennyire divatos ez utóbb említett küzdelem, arról az irodalom változatos, de egy irányban mozgó termékei tanúskodnak, melyek mindenféle változatban

ugyanazt hajtogatják úgy belül, mint a címlapon: Az erkölcsök története, a civilisatio befolyása, a kultúra kezdetei, a civilisatio eredete, általános művelődési történet, a németek, az oriens, a római császárok korának kultúrtörténete, melyek mind csak oly nemes és jellemes irányban hatnak, mint kevesebb tudományos szemképrázattal az effélék: a Serail, titkai, a szász udvar titkai, Párizs, Berlin titkai. Az ilyen művelődéstörténeti irány ellen, mely csak a dögöt keresi és a bűnt s amellet a kereszténységet sehol sem találja föl, vajmi szükséges egy szigorúan tudományos művelődéstörténeti búvárkodásnak utat nyitni s azt lehetőleg magas színvonalra emelni, amiben közreműködhetik minden figyelmes szemlélője az egyesek és a nép életének.

1889

Petri Einig: Tractatus de SS. Eucharistiae Mysterio in auditorum usum exaratus

Tractatus de SS. Eucharistiae Mysterio in auditorum usum exaratus, opera Petri Einig. S. Theol. et Philos. Doctoris. Treveris. 8 r. 155. l. Ara?

A pápa jubileumát a tudomány is megülte a maga módja szerint, termékei homlokára írván föl azt, hogy az ész vívmányai a kegyeletes szeretet és lelkesedés révén a legszebb hódolati ajándéktárgyakhoz sorakozhatnak. Az itt jelzett füzet a pápa oltáráldozatának jubileumán az Eucharistiáról szóló tant három részben tárgyalja; első: de reali praesentia corporis et Sanguinis Christi in Eucharistia; második: de Eucharistia prout est Sacramentum; harmadik: de Eucharistiae Sacrificio. Világos fölosztás, precíz kifejezés, szilárd bizonyítás jellemzi a trieri tanár fejtegetéseit; nagy tehetségei teljesen érvényesültek; e tehetségeket van szerencsénk ismerni. A bölcsészeti kérdéseket a kiterjedésről, helyfoglalásról, replicációról lehetőleg elkerülte, bizonyára methodikus szempontokból, melyek a filozófia hiányában ezt a módot ráerőszakolták. Minél több traktátust és iskolakönyvet és kompendiumot olvasok, annál inkább átértem, hogy *filozófia nélkül teológiát érteni lehetetlen*. Amit enélkül teszünk, csupa diribdarab. Vajon a speciesek a thomista fölfogás szerint bírnak-e realitással, vagy a karteziusi bölcselők véleményét lehet-e elfogadni szükséges realitásuk magyarázására, – e kérdésben a szerző az első véleményt követi. Az áldozat formális ratióját a sz. misében Lugo és Franzelinnal magyarázza. Függelékül szerepelnek Luther idevágó nézetei, melyeket ez az ember vagy élőszóval vagy írásban tett közzé.

Új katolikus folyóirataink

„**Egyházi Közlöny**” a magyar kath. papság részére. Szerkeszti Dedek Crescens Lajos. I. évfolyam. 1–4 szám. E címmel határozott haladást jelzünk irodalmunkban; az elkopott, elcsépelet időszakai egyházirodalmi irányzat helyébe új, életrevaló, valóban „jól forgoló” írmódor lép. Mint minden kezdeményezéssel, úgy az „Egyházi Közlönnyel” is több rendbeli fölfogás néz farkasszemet. A farkasszem nem annyira a farkasoknál, mint az embereknél található. Hogy az „Egyh. Közlöny” fiatal kezek műve, azt sokféle variációkban hallani. Én egyrészt azt tartom, hogy „apud senes consilium”, másrészt azonban nem vagyok az „Ochsentur” barátja. Mindenütt két elem uralkodik: a pezsgő, létesítő erő és egy darab forma. Mindkettő jogos, mindkettővel kell számolnunk, de mértékkel: omnia in numero et pondere. Mindkettő követel és kifogásol; az az istenadta prudencia éppen abban áll: e kettő közt tapintatosan eligazodni. Ezt kívánom s hozzá férfias, komoly munkásságot.

„**Magyar Szemle**” kath. társadalmi és irodalmi folyóirat. Szerkeszti Rudnyánszky Gyula. I. évfolyam. 1–9. sz. A kath. sajtó terén ez a második, újszerű tünemény, mely megérdemli figyelmünket. Kifejezését látjuk benne azon elégedetlenségnek, mely kath. szépirodalmunk iránt, melyről igenis szó lehet, öntudatos körökben mutatkozik. Hogy az elavult, korlátolt, megszokott gondolatok helyébe kelljenek újak, – hogy a vallásosság nem annyi, mint egyoldalúság – hogy azt a vallásosságot az életbe kell bevezetni, íme ezek azon törekvések, melyekkel eddig mostohául bántak. A „Magy. Szemle” e követeléseknek jogosultságát elismeri. Fogja-e bírni a vallásosságot világiasítani – jó értelemben veszem e szót, – az majd később elválik. A föladat nagyon nehéz, főleg nálunk, hol ha a tágabb igényekhez akarunk

alkalmazkodni, a pozitív vallásosság érdekei nagyon háttérbe szorulnak. Ezért talán jobb is lett volna a pozitív ker. irány fönntartásával a címből a „katholikus” jelzőt elhagyni. Az irány ugyanaz maradna, s a cím többet hódítana.

A mindjárt kezdetben megtörtént fúzió nincs a lap előnyére. A közönség minden fuzionálást bizalmatlansággal fogad. Ez önkényes hangulatának bizonyára van alapja. Épp úgy helytelen és pedig azért, mert nem igaz, mindenfélét katolikusnak kihirdetni; így például Körössy, tehetséges írónk regényéről, melyet a „Szemle” ismertet, lehet mindenféle jót és dicséretet mondani, de hogy mért mondja katolikusnak, azt nem értem. Nem lesz-e ezáltal szintén egyoldalú, ha mindenben „katholikus” lát? Ezek következetlenségek, melyektől új irányokat valló vállalatot óvnunk kell, főleg az olyat, mely nem akar egyoldalú lenni. Különb. telve vagyok jó reménységgel, hogy érvényt szerez elveinek, melyeket Pater Laurentius úgyesen fejteget kritikai leveleiben; de nem volna-e jobb, ha megtudnók, hogy ki az a Páter?

Babik József: A Szenvedő Jézus Győzelemjelvénnyei. Nagyböjti beszéd-sorozat

A Szenvedő Jézus Győzelemjelvénnyei. Nagyböjti beszéd-sorozat. Szószéki használatra s családi olvasmányul közrebocsátja Babik József alsó-miskolci segédlelkész. Miskolc. Forster Rezső. 1889. k. 8. r. 110. l. Ára 80 kr.

A t. szerző családi olvasmányul is közrebocsátja e beszédeket; őszintén szólva, úgy gondolom, hogy családok közt kis kötete ugyan kevés címet fog találni. A nép közt tán akadna, de a beszédek nincsenek falusi népnek szánva. Ez a megjegyzés inkább alakjukat, mint tárgyukat éri; mert tárgyuk igen gyakorlati, közelfekvő s kevés kivétellel minden embernek való. A szónoki alak különös dicséretre méltó; ez a dicséret főleg a jó amplificationra vonatkozik. A szónok bőven szól tárgyához, nem unalmasan, de jótévé s a figyelmet és fejtörést megkímélő sokoldalú megvilágítással. Ez megvan Babikban. Jóízűen és kellemesen beszél meg tárgyát. Szétszedi, anélkül, hogy sietne s kapkodna még sok más mondanivaló után. Nem halmoz sem dolgot, sem gondolatot s következőleg nem is tart számot azon kifogásos dicséretre, hogy minden mondatában új gondolat legyen, amit közéletünk némely szónokairól mondani szokás. Az efféle dicséret ráillik, ha ugyan megérdemlik, az akadémikus előadásokra; de beszédet, mely indítani akar, mely nem nyújt átnézetet a tudásról, hanem azt akarja, hogy rajta, tegyünk már mi is valamit, semmiesetre sem dicsérhetünk meg így. Nyelvezete kellemes, folyékony és természetes, s ha itt-ott „még kissé virágos,” másrészt van számtalan jel arra, hogy a macskakörmös virágok nem sokára lehullnak, s helyükbe a természet képeit és üdeségét visszaadó nyelvezet fog lépni. Csak még egyet: A franciák ellen harczolt Winkelried?

Kalocsai jezsuiták havi folyóiratai

„Jézus Szentséges Szívének Hirnöke,” „Szűz Mária Virágos Kertje.” Szerkeszti Tóth Mike S. J. Kalocsán, áruk együttvéve 2 frt 30 kr. Külön 1 frt 50 kr és 1 frt. – „Hitvédelmi Folyóirat.” Lepsényi M. Pozsony. Ára 4 frt.

Vannak jelek, melyek arra mutatnak, hogy a bevallott kath. sajtó talál utat a napi közönséghez. Meglehet, hogy e jelek szétfoszlanak s marad a rideg semmiség vagy inkább az a rideg valóság, hogy sajtó terén a „katholikus” szó annyit jelent, mint „papi”, „papnak való.” E kedvező jelek újabb keletűek. A „Magyar Állam” nagy érdemeit bizonyára nem tagadjuk akkor, midőn azt mondjuk, hogy e jelek fiatalabbak, mint érdemei. A „Magyar Államot”

kizárólag papi lapnak tartják, s bizonyára nem tévednek; s hogy papi lap, annak oka és bizonyítása az, hogy átlag papi dolgokkal töltekeznek. Most ugyan változatosabb, megnyerőbb s törekszik a közönség azon egyhamar meg nem változtatható ízlésének megfelelni, melynél fogva az olvasó az újságban közvetlenül nem akar tanulni, de szórakozni, nem akar ezerszer hallott elvek fejtegetésében unatkozni, de gyönyörködve kíván tudomást szerezni a világ mozgásáról s mozgató erőiről; – igaz, hogy akár akarja, akár nem akarja, ragad rá más is, az t. i. hogy útbagazítást is visz haza magával a lap szája szerint, csak hogy ez inkább közvetve s nagyrészt szinte öntudatlanul esik meg rajta. A művelt közönség ez élvágyának a kath. napi sajtó még nem bír megfelelni s azért még nem érte el a népszerűség stádiumát. Hol venni tehát észre a népszerűsítés némi jeleit a kath. sajtóban? Egyik-másik havi folyóiratunkon; milyen „Jézus Szive Hirnöke,” „Mária kert,” „Hitvédelmi folyóirat.” Ezek törekednek a papi körökből ki, a, kath. olvasó közönségben tért foglalni. Igaz, hogy ezek a kath. sajtó elszigetelt s kizárólagos tárgyú irányait képviselik vagyis szaklapok és semmi esetre sem azonosíthatók a kath. sajtóval, vagy kath. szépirodalommal; aminthogy a rész nem az egész. Csak így akarjuk érteni a „M. Szemle” nem egészen szerencsés megjegyzését azok vélekedésére, kik a kath. szépirodalmat a „Hirnökkel” és a „Rózsagyöngyfüzérekkel” azonosítják. Aki a „Hirnököt” vagy a „Mária kertet” egyszerűen kath. szépirodalom[na]k mondja, az helytelenül cselekszik, csak oly helytelenül, mint az, ki „rózsagyöngyfüzérek” emleget. Hozzá kell tennünk még azt is, hogy e kifejezésen megérzik a hozzá nem értő gúnyja, ami csakugyan nem katolikus. De a „Hirnök” és a „Mária kert” azért nagyon jól teszi, ha kizárólag a sz. Szívvel s Szűz Máriával hozza viszonyba a vallásos szív érzelmeit, fájdalmait, szenvedélyeit, egész való életét. A „Hirnök”-kel mindenfelé találkozunk, s országos útjain áldást osztogat, ugyancsak „Mária Kert”-jének iratos kelleme s gyógyereje szét fog áradni a hívő nép ezreire, ha az élet minden viszonyát, az emberi szív tágas, akár derült, akár borús világát bearanyozza ez áhítat fényével. Ezek nem elavult eszmék, nem kopott nézetek; elavult és kopott csak a szív és az ész, mely tüzüktől nem gyullad, s életerejüktől nem pezdül. E folyóiratok bevezetik a lelkeket a bensőséges életbe s csendes, kedves gyönyört hintenek az elvont dogmára. Belevonnak hitünkbe s lelkesülésünkbe minden eseményt s minden körülményt, minden küzdelmet, s minden törekvést s az arra hajlandókat egy egészséges misztikával gyönyörködtetik, mely a szent Szív szerelmét fölhaladja hegyen-völgyön, a hűs, titokzatos berken s a napos, izzó vad szegfűvel behintett hegyoldalon, a dongó zsongó réten s a méléző alkonyatban, a leheletgyengéd, érintetlen hajnalhasadáson, mikor élet szállinkózik a dűlőkre s a kapás-kaszás nép kivonulva kalapot emel a szürkületben álló keresztképeknek.

Ha e folyóiratok szelleme utat fog magának törni a magyar közönségben, akkor eo ipso föl fog éledni a kath. irodalom; pang a kath. irodalom, mert nincs a világi közönségben bevallott kath. szellem, praktikus keresztény élet. Ezt a szellemet nem lehet megteremteni kath. szépirodalommal. A szépirodalom hajtása már és virága azon gyökérnek, melyet a lélek mély és praktikus hite képez. Az osztrák népmonda szerint sok száz év előtt valahol nagy éhség volt, melytől kidőlt állat és ember, végre egy jóságos de szeleburdi szellem minden áron könyörölni akart a népen és hullatott a csillagokból – petrezselmet. A könyörület szép, de a petrezselemben nincs köszönet. Én a szépirodalmat nagyrabecsülöm, hiszen másképp nem is tehetek; de szépirodalommal akarni fölsegíteni a kath. szellemet, nem annyi-e az, mint az éhezőnek petrezsellemmel szolgálni? Tehát számúzzuk-e a szépirodalmat? nem; de ne vessük meg az *irodalmat a szépirodalomért!* A kalocsai folyóiratok határozottan szolgálják a kath. szellemet, már csak azért, mert a természet szépségei fölött bűgő „istenszeretet” és „istentisztelet” helyett, a hiszek-egyet s a tízparancsolatot adják versben és prózában.

Úgy gondolom, hogy a kalocsai folyóiratokban ne nézzük első sorban azt, hogy mennyire jöhetnek szépirodalomszámba; sokkal égetőbb és vitálisabb szükség az, melyen segítenek: de evvel nem azt mondom, hogy tényleg nem szolgálják a szépirodalmat is; csak azt az eljárást

akarom kárhozthatni, mely valamely irodalmi vállalat fölött pálcát tör azért, mert az a vállalat nem szépirodalmi.

A „Hirnök” s „Mária kertje” mindössze 7000 előfizetővel bírnak, s e számot bátran kitehetik a kalocsai kollégium ablakaiba. E hétezerben, ha van is sok pap; de bizonyára van sok nem pap. Az alsóbb osztályokban fogja olvasni sok férfi is, a műveltekben átlag asszony-nép. Ez az olvasó-közönség egészen a pozitív vallásos táborból való; – boldog egyoldalúság, mely a két folyóiratka kizárólagos irányának természetes egyoldalúságát tünteti föl. A két folyóirat közönsége csak akkor lesz általánosabb, ha az férfi, s kivált az úri férfinép is kezeihez venne hasonló olvasmányt; ahhoz a társadalomnak megtérése kívántatnék, ami ugyan nagyon távol fekszik.

Írályukat nem mondhatni mindig népszerűnek; sokszor az egyszerű olvasók értelmi szintája fölött lebeg; ezt mások panaszképp emlegetik; azonban a közönség nagy részének ez is megfelel. Írályuk átlag egyszerűsége törekszik s ezt nem lehet eléggé ajánlani. Egyes cikkei és költeményei számot tesznek a szépirodalomban is; P. Molnár régi zamatú nyelvezete kellemes változatot képez s eredeti fölfogásában szerencsésen eltalálja a népszerűsítés művészetét.

Még kizárólagosabb Lepsényi „hitvédelmi folyóirata.” Mindazon dicséreteket, melyek a „bunkózás,” „dögönyözés” dicsőségét hárítják fejére, méltán megérdemli. Vannak, kik irányát egészen elítélik, de a tulajdonképpeni népszerű elemek ugyancsak kedvelik. Megnyerő stíl, finomság nincs benne s irodalmi szempontból a 17-dik század vasgyúros alakjait utánozza. Hogy Masznyikon elverte a port, azért közelismerést érdemel; de miért nem teszi meg azt szépszerével, vetik ellen a szépirodalmárok? Azért, mert az írás célja nem az, hogy szépirodalom létezzék, hanem első sorban, hogy az illető érdeket győzelemre jutassa; már pedig néha a körülmények csakugyan olyanok, hogy követni kell a német közmondás tanácsát: auf einen groben Klotz, gehört ein grober Keil, s ugyanezt magyarosan megmondva: Masznyiknak olyan kell, ki reá terítse a vizes pokrócot, így aztán nem kísért többet. De van ilyen Masznyik több is; mert ott túl a szerénység nem divat s a szép szót gyöngeségnek tartják.

Káner Károly: A Budapesti katolikus kör és társadalmi jelentősége

A Budapesti katolikus kör és társadalmi jelentősége. Írta Káner Károly. Budapest 1889. Hunyadi Mátyás nyomdaintézet.

E füzetben Káner Károly úr kiadta a kath. körről szóló cikkeit, melyeket a „M. Államban” tett közzé. A cikkekhez több rokontárgyú fejezet csatlakozik s függelékül a kör alapszabályait vesszük. A cikkeket élénk toll írta s eltekintve a közönséges hasonlatoktól, fesztelen, közlekedő modor jellemzi.

Azon nyomorúságos és tehetetlen helyzet, melyben a magyar katolicismus sínlik, ismét egy mozgalom megindítására ösztönzi a jólelkűeket, kiket a skepsis halványsága még nem bélyegez. Ez az indítás is már nagy érdem főleg a papság körében, mely nagyon jól ért hozzá, az idealismusként neki menni, bölcsen lemondani és – savanyúan sopánkodni. A füzet célja tisztázni e tehetetlen nézeteket; belevilágítani a próféták soraiba, kik természetesen bal és jobb pártra szakadva körülállják a „kath. kör” bölcsőjét, egyik pártjuk „quod felix, faustum”-ot hangoztat, a másik gyors véget jósolgat. A próféták e két válfaja csak olyan jelenség, mint a kertben a keserű és édes mandola. Szerencsére a „tisztességes és nagy célokat szem előtt tartó társadalmi intézmények kezdeményezésére senkinek sincs patentje” s hozzáteszem, hogy nálunk felülről semmi jót sem várhatunk s azért nagyon jól teszszük, hogy a nem papi, katolikus közönség érdekeinek előmozdítása által e közönségben szervezünk kath. pártot.

A „kath. körnek” bizonyára legtöbb tagot fog szerezni az az érv: „ne tőrjünk a kálvinista terrorizálást”, s ez az érv egészen tisztességes és érdemet szerző Isten és emberek előtt; – hogy azonban az a kör ne legyen nagyon is távoleső eleinek fölvevője, ahol azután a háziur találkozik a házmesterrel, azt az „igazgató választmány” határozata bizonyára meg fogja gátolni.

A „kath. kör” céljáról és eszközeiről a szerző bőségesen ír. A cél mindig az marad: „a katolikusok egyesítése és érdekeik előmozdítása.” Azt mondják, hogy e cél elérhetlen és addig meddő is marad a törekvés, míg nincs az országgyűlésen határozottan bevallott kath. párt; belátom e követelményben a dolgok összefüggését, de nem módosítható-e a nézet ekkép: ha a kör valóban fogatosítja a „katolikusok egyesítését és érdekeik előmozdítását”, akkor e cél döntő terét, az országgyűlést természetesen nem fogja ignorálni?

Helyeseljük a szerző fejtegetéseit, hogy a k. kör központjává válhatik a vidéki katolikusoknak is, kik a fővárosba rándulnak, – hogy érdeklődését kifejtheti az egyetemi ifjúság nevelése iránt, – s támpontul szolgálhat a „Szent Imre önképző-egyletnek”, – a kath. socialis működésnek.

Jól tették az intézők, hogy a „kath. kör” elnevezést választották s tovább ez irányban nem mentek; a szentek nevei bizonyára nem arra valók, hogy a körtől az embereket eljesszék; kívánjuk, hogy sz. Imre nevének áldásosabb szerep jusson.

Részünkről a legjobb kívánságok kísérik a kath. kört és Kánter úr eszmetisztázó fejtegetéseit. Örömmel csatlakozunk lelkesülésükhöz s elítéljük a skepsist. A „Hunyadi Mátyás nyomda-intézetnek” a kiállítás fejében elismerésünkből semmit sem utalványozunk.

Kiss János (szerk.): Bölcséleti folyóirat, IV. évf., I. füzet

Bölcséleti folyóirat. Szerkeszti és kiadja dr. Kiss János. IV. évfolyam. I. füzet. Budapest. Sz. István-műintézet.

Megjelent a „bölcséleti folyóirat” negyedik évfolyamának I. füzete gazdag tartalommal. Bátran elmondhatni róla az új frázist, még pedig nem csak mint szót, hanem mint valóságot, hogy „irodalmi szintájon” áll. Elismerésünkkel, főleg az „Értekezések” részének adózunk. Csupa, szorosán bölcséleti tárgynak van szentelve. S ezt nagyon kívánatosnak tartjuk. Széptani értekezések vagy egyes társadalmi bajokról való általános szemlélődések által a bölcséletet föl nem segíthetjük. A bölcséletet tanulni kell; hogy pedig mi tartozik a bölcsélet keretébe, azt a szerkesztő úr első vegyes közleményéből határozottan megtudhatjuk. E füzetben a logica, psychologia, ontológia, cosmologia, ethika szépen van képviselve és pedig nem fönséges diatribák által, hanem „elemiebb”, valóban oktató és „szoktató” értekezések által. Ez úton a szerkesztő úr bizonyára remélhet valami összefüggőt alkotni a magyar bölcsélet kőrákásaiból; ez az út fogja biztosítani a bölcséleti folyóirat főállását, mert ahol általában nincs bölcséleti iskola, ahol még a semináriumokban is a bölcsélet átlag egyenlő a semmivel vagy legalább egy a semmihez közeljáró mennyiség: ott a bölcséleti folyóiratnak főleg e hiánnyal, ez ürrel kell számolni.

Az értekezéseket követő rovatok milyenek: a bölcséleti mozgalmak, vegyesek, a bölcsélet magyar nyelve, irodalmi értesítő, igen változatosak, érdekesek s a szerkesztő buzgalmáról és tehetségéről tanúskodnak.

A „bölcséleti folyóirat” úgy áll előttünk, mint egy folytonos interpelláció az intéző körökhöz a bölcsélet emelésének érdekében. Folyton az iskolát kell sürgetnie, enélkül lehet sok előfizető, természetesen javarészen olyan, akit fogni kell, de olvasó kevés lesz. Mi pedig azt kívánjuk, hogy olvasó és előfizető is annyi legyen, amennyit a t. szerkesztő úr áldozatkészsége és szorgalmának jutalmazása eddig is bőségesen kiérdemelt.

Freppel Károly (ford.: Csápori Gyula): Az 1789-iki francia forradalom századik évfordulójára

Az 1789-iki francia forradalom századik évfordulójára. Írta Freppel Károly E. Fordította dr. Csápori Gyula. Esztergom. Buzárovits. u. 8. r. 115 l. Ára 1 frt.

Freppel könyve ugyancsak időszerű! Midőn a turibulum kézről-kézre jár, amellyel a múlt század végső megbolondulását korunk hangadói megfüstölik; midőn a liberális lapok betűszedői nem győzik szedni azt a sok piszkos betűt, mely az emberi gondolat megzavarodását egy utópia imáadásában megörökítse: akkor tűnik föl e mű s a sötétben botorkálóknak vagy pláne az árokban fekvőknek megmutatja a józan ész országútját, merre van. Nyugodtan, dörmögés nélkül ír Freppel; a pathosz és a szenvedély feltűnő fékezésével imponál; szinte csodálkozom, hogy francia írta e művet, annyira uralkodik kedélye hullámlásán, csak abból a tiszta, átlátszó, világos előadásból ismerem rá; a könyvnek 12 fejezete precíz kifejezésben, a tétel és az érvek impozáns logikai erőben emelkednek föl az olvasó előtt. Szemeink előtt nő a bevágó anyag; egymásba fogódnak, ízülnek a különböző oldalról vett adatok és reflexiók. S mily lesújtó és megalázó ítélet az, melyet fejére olvas annak a szalmakoszorús kiszendvedett furiának: „mondom, hogy ez (a forradalom) nemzeti történetünk legszomorúbb és leggyászosabb eseménye.” (104. l.)

S e megdöbbentő tételt megvilágítja a 12 fejezet. Kitűnő tanulmányt végez, aki ez igazságról meggyőződik. *Mindenütt megkülönbözteti az 1789-iki reformmozgalmat a forradalmi mozgalomtól.* A javítások mind tervben voltak; de a forradalomban a javítók megbolondultak s javítani akartak ez által, hogy mindent fölforgattak és ledöntöttek. Egy gondolatuk volt: tabula rázát csinálni mindenből, szakítani a múlttal, építeni a házat, a nemzeti lét házát, de nem a múlton, nem reális alapokon, hanem a levegőbe.

A francia forradalom egy utópia, doktrinerek agyréme, mely a kereszténység vesztét megálmodta s azután a szekták gyűlöletével a rémnek vérben akart adni életet.

A francia forradalmat dicsőítő frázisok sorba vannak véve s ki van mutatva, hogy kávéházak szónokainak ajkaira méltán termettek! *A francia forradalom nem nemzeti, (III. fej.) nem francia,* dühében saját kezeivel rombolta össze nemzeti nagysága tényezőit. A francia forradalom nem a szabadság anyja (IV. fej.); *az 1789-iki reformmozgalmak megakarták törni a centralizációt,* a forradalom más alakban a legesztelenebb centralizáció, az állam békóiba szorított mindent, családot, községet, egyházat, egyedet. A francia forradalom nem teremtette meg az egyenlőséget (VI. fej.); *teremtett ideitlen jogokat oly lények számára, melyek az élet valóságában nem léteznek;* kiszakította az embert viszonyaiból, jellemző tulajdonságaiból kivetkőztette s alkotott számára törvényeket, s mivel ez a képzelt lény soha sem létezett: mindaz, amit a forradalom annak érdekében létesíteni akart, merő tévely és ábránd.

Azonban úgy gondolom, hogy főleg a forradalom viszonyának föltüntetése a *tulajdon és munkához* fogja leszakítani a forradalom állatias homlokáról azt a sok sallangot és rongyot, mellyel föl akarták cifrázni azok, kik a nép és a munka egészségére nagyokat szoktak mondani, meg írni, no meg természetesen inni. A porosz parlamentben a forradalom ez érdemeit már kitűnően méltatták. Hazugság és ostobaság, ez megfejtése valamennyi frázisnak, amit ez irányban a forradalom dicsőségére pattogatnak.

Következik a forradalom két más áldása: *az oktatási monopólium és a militarizmus.* Szintén két igen ismeretes tárgy, de Freppel előadásában új. Az oktatás száz év óta haladt, többet tanulnak, többet tudnak, aminthogy jobban szántanak és okosabban trágáznak, de *nem a forradalom miatt.* S ezt jó újra hangoztatni. A skriblerék és a szónokok ragyogó logikája a post hoc és propter hoc közt úgy válogat, mint a tót a vadkörteben.

A végső két fejezetben határozottabban lép előtérbe a hazafi. Franciaország jövőjéről elmélkedik Chambord gróf volt híve szemközt azon forradalommal, mely „ígéreteiből egyet sem tartott meg s a szabadsághoz éppen oly hűtlen lett, mint többi nagy elveihez.” A végső összegezi azt, amit a reakciónak tenni kell, – a józan ész, a valóság, a tapasztalás reakciójának, az utópia, az agyrém, a csalódás ellen.

A fordítás nyelvezete nagy haladást mutat; Taxil Leo „Önvallomásai” messze hátul maradnak. A kereszténység és az emberiség ügye pedig hálásan üdvözlik a lelkes fordítót, ki a magyar „izgonc”-oknak is fejébe világít.

Duilhé de Saint Projet: Apologie des Christenthums auf dem Boden der empirischen Forschung

Apologie des Christenthums auf dem Boden der empirischen Forschung. Von F. Duilhé de Saint Projet. In Vorträgen, mit Zusätzen u. einer Einführung von K. Braig. Freiburg, Herder. 1889. 8. r. LXXXVIII. és 680. lap. Ára 6. m. kötve. 8.

A francia irodalom bővelkedik apológiai művekben. A konferenciák mind, melyek elsőrendű képviselői a Notre Dame szószékjáról valók, apológiai téren mozognak. Újabb időben, ugyanaz a törekvés és mondjuk szükséglet, mely a konferenciáknak adott létet, a rendszeres apológia művelésére ösztönözte a hithű tehetségeket.

Különböző szempontokból ereszkednek az apologéták tárgyukba; némelyek a kinyilatkoztatás belső kritériumait használják föl a kinyilatkoztatás ésszerűségének bizonyítására, – s ebben nagy elővigyázatra van szükség, nehogy az ésszerűséget annyira fokozzák, hogy a hittitok elpárolog s marad a merő észbeli belátás; mások a kinyilatkoztatás külső viszonyait más tudományokhoz veszik vizsgálat alá, s kimutatják, hogy semmi sincs, ami a kinyilatkoztatással méltán ellenkezne. Ez a tulajdonképpeni hasznos módszer, melyre szükségünk van.

Duilhé de Saint-Projet műve kizárólagosan a természettudományokkal foglalkozik. A tapasztalás szerint filozofálni lehet sine fine; folyton ki lehet bújni az argumentumok szorosaiból: de a természettudományban a tények, a valóság hajthatlansága, mely csak egy ösvényt jelöl ki a tárgyilagos állításnak, számúzi a sentenciák kapkodását s ennyiben határozottan biztosabb alapot ad az ismeretnek s méltán biztosabb értéket és tekintélyt a tudománynak. A természettudományok ezen tekintélyénél fogva a csapás is, melyet a kinyilatkoztatásra zűrzavaros művelők mérhetnének, habár csak efemer volna is, mégis veszélyessé válhatnék: azért méltán ez a főtekintet, mely az apologia taktikáját az újabb korban kell, hogy vezesse.

Dr. Braig fordította és bővítette ki a francia apológiát; beletalálta magát szellemébe és a francia előadás szín pompájába. Első tekintetre meglátszik a német betűkön, hogy nem német gondolkodásnak szolgálnak; az élénkség, közlékenység, közvetlenség melege önkénytelenül figyelmeztetnek arra, hogy most nem Schanz szellemrokonságából való gondolatokat szolgálnak.

Az apologia 4 részre oszlik: Methodologia, Kosmologia, Biologia, Anthropologia a címük. E művet LXXXVIII oldal előzi meg, és 89 követi, melyek Braig tollából folynak. A LXXXVIII oldalon egy jeles bevezetéssel találkozunk, mely az általános apologia és a tusakodó, hitetlen szellem állapotából átvezet a részleges apologiába; így hívom a természettudományos szempontból kiinduló hitvédelmet. Braig nem száraz, német tudós; tolla szárnyal, sokszor költői magaslatokra emelkedik, néha pedig a német filozófia ködös, határozatlan csúcsai körül tévedezik. Oda nem követjük.

Az apologia 4 része mindenütt helyes elveket tüntet föl; nem nagyon liberális s nem nagyon konservatív. Nem mondja, hogy ami nem bizonyos, azt eo ipso föl lehet adni; hanem

úgy tesz, hogy ami bizonyos, azt tartja; abban pedig, ami kétes, törekszik lehetőleg a tévedés veszélyét kerülni. Különböztet igen korrekt az elveket illetően; konstatálja minden pontban, hogy mit tanít a hit s mit bizonyít a természettudomány, s következőleg, hogy hol van s merre terjed a szabad kutatás tere. Kell-e azt valóban hinni, – úgy hogy aki nem hiszi, az háretikus, – hogy a tárgyi rendben a lények úgy álltak elő, mint ahogy azt Mózes előadja? hogy az Isten az állatok különböző fajait kezdetben teremtette? hogy az ember testét közvetlenül formálta? hogy a vízözön általános volt? hogy a mostani embervalfajok mind Noétól származtak? stb. Létezik-e erről valóságos kinyilatkoztatás vagy csak úgy gondoltuk, hogy létezik, s valóban nem létezik? – Igaz, van sok apologia; de az bizonyos, hogy e kérdések oly főbenjárók a kozmologia, biologia és anthropologia terén, hogy élesebb, tüzetesebb, találóbbr megvilágításukban még korántsem bővelkedünk.

A természettudományos előadások háttérében jötevé árnyalatokat fest a fensőbb filozófiai elmélyedés. Az apologéta ha még úgy merül is be a természettudomány pozitív methodusába, sohasem felejtí otthon az emberi ész veleszületett metafizikai hajlamát és szükségletét, hogy ahol alkalmat talál, a természetes valóság talajáról átvesse lábát a túlsó, éppoly való, de csak az ész által elérhető régiók hónába. Ezt az apológiát fegyelmezett, bölcselő ész írta; szorosán ragaszkodik a kipróbált scola tanaihoz s ügyesen beletalálja magát a feladatba, melyre szent Tamás ráismert volna, ha napjainkban él.

A methodologia kérdéseit nem említem, csak a többi három részről akarok átnézetet adni, azért röviden felsorolom tartalmukat; a kozmológiában négy előadásra szorítkozík: I. Világeredés, II. Világalakulás, III. Világeredés, világalakulás – hamis tudomány, IV. Világfönntartás. A biologiai tárgyakat öt előadásban beszéli meg: I. az élet eredése; II. az élet eredéséről való sejtelmek; III. az élet kifejlődése; IV. hypothesisek az élet kifejlődéséről; V. sejtelmek az élet kifejlődéséről. Következik az anthropológiára vonatkozó hat előadás az ember lényegéről és eredetéről, az ember őstörténetéről, koráról, rendeltetéséről; végül a kereszt lábánál állunk meg, mely symboluma egy örök gondolatnak s végtelen szép költeménye a szeretetnek, – ennek hódol szív és ész, miután a monismus, kriticismus, materialismus, modernismus hányatásaiból fölemelkedett magához, – mindenki, kiről mondhatni, hogy „sedebit solitarius et tacebit, quia levavit super se.”

A francia esprit szikrázik e műben; szép, remek, merész gondolatok inkább az intuitio önkénytelen hatalmával, mint az öntudatos bizonyítás erejével emelik az előadások érdekességét. Ez az esprit, mely szikrázik, s az argumentatio ad hominem, melynek menetét nem értjük meg mindig, néha homályt öntenek az előadásokra; ezekről az argumentatiókról mondta valaki, hogy az embert üstökénél fogva ragadják s viszik mint Habakukot az angyal, – s nem győzik meg a belátás és a szétszedés és összetevés nyugodt műveleteivel.

De ez csak halvány árny a lelkes, mély érzéssel és finom tapintattal kidolgozott apologián, melynek dacára az érvek élesen kiemelkednek s az argumentatio rendes világosságát nem fátyolozzák a tárgyilagosság rovására; ajánlom a könyvet mindenkinek, Nendtvich Károly úrnak is, ki a „Budapesti Szemle” 153. számában hektikus, vén eszméket melegít föl aközben, mikor arról értesít, hogy „hogyan lett a világ.”

Appendix ad Officia votiva

Appendix ad Officia votiva per annum concessa, continens lectiones scripturae occurrentis festorum simplicium ac vigiliarum, orationes sanctorum, necnon vesperas dominicirum et festorum semiduplicium, quae concurrere possunt. Desclée, Lefebore et Cie. Tournay. Belgium. 280 l. 18. r.

Az evangélista sz. Jánostól nevezett tournayi cég (Société de S. Jean l'évang. Desclée. Lefebore et Cie) kiadott ismét egy kis könyvet, melyet a tiszt. papság figyelmébe ajánlunk.

Az év folyamán végezhető votív officiumok recitálása azokra nézve, kiknek nincs új kiadású breviáriumuk, annyiban nehézkes, hogy a votív officiumokat tartalmazó könyvecskén kívül szükségük van a breviárium megfelelő részére, sokszor csak egy lectio v. commemoratio miatt is; ami ugyan nem valami praktikus állapot.

A société de S. Jean segít e bajon ezen kis könyvecske által, melynek tartalmát a cím közli: minden van benne, ami a votív officiumokhoz kell. Ára füzve 2 frank, vászonba kötve 3 frank, a votív officiumokkal egybe kötve 4 frank. Most készül a 12-rétű kiadás.

George Heser: Vitae D. N. S. C. Monotessaron Evangelicum

Vitae D. N. S. C. Monotessaron Evangelicum ed. G. Heser. S. J. Desclée, Lefebore et Cie. Tournay. Belgium 16. r. 946 l.

Az áhítatnak e mű bő és erőteljes tápot nyújt, s a papok kézikönyvül használhatják a mindennapi meditációhoz.

P. Heser német jezsuita adta ki e művet 1657-ben, azóta a sok kiadás begyőzte használhatóságát. Tartalmát képezi a 365 meditációra osztott Evangélium. Minden elmélkedés három-négy pontot foglal magában.

P. Heser művét P. Brucker tökéletesítette az által, hogy a pontokhoz illő sentenciákat fűzött a sz. atyákból. Legvégén utasítást ad, mint kell elmélkednünk az Úr titkairól először általában, azután különösen a példázatokról, tanításokról, tanácsokról, Krisztus szenvedéséről és föltámadásáról.

A kiállítás igen csinos; különben ezt fölösleges is említenünk a société de S. Jean dicséretére. Ára a könyvnek füzve 2,75 frank, vörös kerettel 3,50 frank. Azt azonban jó lesz említenem, hogy jóllehet „a mű erőteljes és bő tápot nyújt” a léleknek: csak azok használhatják, kik az elmélkedésben jártasak. Úgyis folyton az a panasz, hogy „nem tudunk meditálni,” nem tudunk mit csinálni avval a „ponttal;” tőlünk ugyan lehetne ott akár tíz ilyen pont; nem tudjuk megragadni. Már most ezen bajon a „Monotessaron” ugyan nem segít, s az ily bajban szenvedőknek az nem is való.

Az ilyenek sokkal nagyobb haszonnal fogják elmélkedéseiket előkészíteni Schlör három kötetes meditációiból vagy Schoupe S. J. két kötetéből, melynek címe: *Meditationes Sacerdotales*. Schlör művét most újra kiadja a „Styria” Grácban; igen olcsó éppen a papságra való tekintetből.

De aki ért a meditációhoz: annak a Monotessaron jó szolgálatot tehet éppen az által, hogy az egész evangéliumi történetet folytatólag s kiegészítve a négy evangéliumból, minden ismétlés nélkül adja.

1890

Camille Flammarion: Uranie

Uranie. Camille Flammarion. Paris. C. Marpon et E. Flammarion 1889. n. 8-r. 288. l. Ára 10 frank.

„Olvasta-e Flammarion legújabb theológiáját?” kérdezé egy jó barátom e napokban tőlem.

„Flammarion és theologia,” mondám meglephetve, „bizonyára valami paradoxon?”

Igen, Flammarion bizonyos értelemben theológiát írt. Már a könyv címe „Uranie” az eget emlegeti; a csillagászat Múzsája ez alkalommal nem azért kutatja a mérhetlen égboltot, hogy a csillagok, napok és holdak, üstökösök és ködfoltok természetét, súlyát, méreteit, távolságát megállapítsa; hanem azért, hogy a halhatatlan léleknek a nagy mindenségekben lakhelyét föltalálja. Ennyiben mondom az „Uranie”-t theológiának; szól ugyanis a lélek halhatatlanságáról és jövő sorsáról. De theologia „theos” nélkül; mert ha jól emlékszem „Isten” neve csak egyszer fordul elő, s akkor is azt mondja róla, hogy az Isten a mindenség lelke, a végtelen erő, mely mozgatja az anyagot, „mens agitat molem,” sőt még a sz. írást is citálja „in ipso vivimus, movemur et sumus.”

Egy két sz. írási citáción kívül nincs a könyvben egy árva betű, annál kevésbé valami gondolatféle, ami a kereszténységre emlékeztetne: sőt ellenkezőleg a könyv teljes tagadása minden keresztény fogalomnak.

„De hisz elfogadja a lélek halhatatlanságát?” igen azt védi és bizonyítgatja, de ez a halhatatlanság nincs semmi viszonyban az Istenhez. A spiritisták lelkeinek halhatatlansága ez. A lelkek nem teremtmények, valamint az anyag elemei sem teremtmények: minden ami van, örök; magában főnálló tény; jóllehet az erő több, mint az anyag; jóllehet inkább az erőben, mint az anyagban van a dolgok lényege: de az egyik nincs a másikból, mindkettő független egymástól. Két tény, melyet tovább elemezni, melynek okát fürkészeni nem lehet; aminthogy a halhatatlan élő lélek is egy tény és az élettelen örök anyag is egy tény. Az okság elve mindenütt meg van szakítva s a lélek halhatatlanságának természettudományos alapon emelkedő bizonyítása megtagadja legsarkalatosabb elvét: az ok és okozat közti összefüggést, midőn a lélek eredetének és létének okát keressük.

Honnan ez a lélek? s minek él ez a lélek?

A lélek azért él, hogy benne az élet mindig teljesebb és tökéletesebb legyen: mert a *lét örök törvénye az élet folytonos gyarapodása*; folyton fog gyarapodni életünk, függetlenebb, szabadabb – s ez által boldogabb lesz. E földről majd a Marsra vagy más bolygóra vándorolunk: ott a kisebb sűrűség és a megcsökkenő súly miatt szellősebb, kecsesebb szervezetek élnek; a lélek majd ilyen szervezetet ölt magára s jó ideig az anyagi szükségletektől fölszabadult életet él. Onnan majd más csillagzatra, más naprendszerbe vándorolhat: legyőzi az anyag korlátait: a tért és az időt; közlekedik valamennyi naprendszer lakóival; szolgálatába szegődötteti a mindenségben rejlő óriás erőket – s uralkodik az anyagon.

Íme a lélek boldogságának tana! A lét örök törvénye úgy kívánja, hogy az élet folyton gyarapodjék a mindenségben; *ez az első dogma*. E földről majd a Marsra megyünk, *ez a második dogma*. A Marsra egy új szervezetet öltünk; *ez a harmadik dogma*. Ez új szervezet elhalásával ismét más csillagzatra költözünk ... *s mi lesz ott?* ki mondja, hogy más csillagzatokon boldogabb lét és élet föltételei honolnak? ki mondja, hogy az anyagi világ úgy

van megosztva, hogy egy mindig tökéletesbülő és gyarapodó élet substrátumául szolgáljon? ki bírja benne fölföldözni e legfőbb célirányosságot, e legfőbb törvényt?

Ha pedig ez nincs meg; ha merő föltevésnek bizonyul, hogy a gyarapodó élet s a gyarapodó boldogság a lét örök törvénye: mi lesz akkor ebből a halhatatlansági tanból? Halhatatlanság boldogság nélkül, – ez Flammarionnak sem kell; azért állította főtételül azt, hogy a lét örök törvénye a folyton gyarapodó élet; de épp ez a főtétel okadatolatlan s nincs aki érvényesítse. Alapul bírja az anyagi világot s első sorban a kozmosz morfológiai tényeit, t. i. a csillagok nagyságát, súlyát, távolságát, sűrűségét: ki adja nekünk a biztosítás némi látszatát az iránt, hogy e morfológiai tények úgy vannak megvalósítva, hogy rajtuk a gyarapodó élet fölépülhet: hisz esetleg olyanok lehetnek, hogy nem a gyarapodó életnek, hanem az élet csökkenésének szolgálhatnak.

Negyedik dogma: némely lelkek föllendülnek azon boldog régiókba, mások meg öntudatlan merengésben maradnak a földön. Lehet-e az élet elve öntudatlan, főleg miután az anyag bilincseiből kiszabadult? s mi lesz ezekkel?

Ötödik dogma: azon lelkek jutnak a tökéletesebb életre, melyek a csillagászat műzsájának vezetése alatt annyira emelkedtek, hogy fölismerték halhatatlanságukat és bepillantást nyertek a mindenségek örök életébe. S akik nem tudósok? akik hittek, reméltek, szerettek, iparkodtak s tisztán éltek, azokkal mi lesz? öntudatlan lét lesz sorsuk.

Így lett a csillagászatból „egyedül üdvözítő vallás.” A csillagászat a „jövő vallása” mondja maga Flammarion.

Az egész mű essai-képen foglalkozik filozofikus, fizikus, etikus kérdésekkel. Az unalmat egy szerelmi história úzi; a háttérben pedig egy minden tisztességet arculcsapó jelenet, melynek alanya, egy meztelen, fürdő leány in figura vezetetik az „uranikus lelkek” elé. Látni ebből is, de meg sok másból, hogy ezek a lelkek, akiknek e könyv szánva van, nem nagyon uranikusak v. i. mennyeiek, s nagyon is sok maradt rajtuk a húsból, hogy a halhatatlanság filozófiáját s az anyag gyűlöletét ily érzékiségtől duzzadt képnek kell fűszereznie.

A műnek tudományos értéke nincs; semmi újat nem mond, értem, aminek tudományos alapja volna; ábrándozás és álmodozás szövi a mű tendenciáját: azért hatása nem is lesz más, mint hogy mindenki, aki egyszer átolvassa, félreteszi, s gondolja magában: Flammarion csak az új próféták közül való. Hallom, hogy magyar fordítása is készül; – regényeknek nagy keletük van.

G. de Beugny d'Haguerue (ford.: Rada István): Egy jezsuita regénye

Egy jezsuita regénye. Írta G. de Beugny d'Haguerue. Franciából fordította Dr. Rada István. Veszprém. Krausz Ármin fia bizománya. Két kötet. 183. 181. l. Ára a két kötetnek 2 forint.

Dr. Rada István érdemeit a magyar regénytár erkölcsi színvonalának emelése körül – már többször méltattuk. Mint a mocsár tündöklő vízi rózsái, olyanok kiadványai az elfajuló regényirodalomban. Nagy gonddal, folyékony, tiszta nyelvezetben lépnek a könyvpiacra, – hogy azután a vásárló közönséghez mily viszonyba lépnek, arról mitsem tudunk. Sok közönyös vevő hidegen fog elhaladni mellettük; de ha szabad valami biztató szót kockáztatni, mégis csak arra kérném e könyveket: „legyenek szívesek a boltok porát s a kirakatok zúzmaráját elviselni, hátha az a mohó publikum, melynek a szeme folyton eszik, amit a gyomra el nem bír, – nagyobb érdeklődéssel tiszteli meg türelmüket.” Főleg ha az ilyen címmel homlokukon lépnek a kíváncsiak elé: „Egy jezsuita regénye” – no ennek csak kell érdekesnek lenni! S valóban az. Egy jezsuitává lett világfi mozzanatokban gazdag életét tárja

fel szemeink előtt. Változatos jelenetek, élénk ecsetelés, psychologikus fordultak élethű képei folytonos feszültségben tartják az olvasó figyelmét. Az éles kontraszt korunk nagy tévedései és a hősies erény közt megvilágítja a történetet kezdettől végig; a modern francia társadalom ellentétei: a forradalomból rájuk maradt amily hagyományos oly felületes hitetlenség és a praktikus kereszténység, – az Isten gyűlölete és a magábaszállás, – a szájas s épp azért uralkodó tagadás és a titokban csodákat művelő vallás, – különféleképpen színezik a változatos szerepeket.

Durand Károly, a regény hőse, fia egy tönkrement, öngyilkos bonvivant-nak, aki nővérével a nyomor örvényébe sodortatva, küzd, tanul; a francia kormány kémnek használja; bejuttatja noviciusnak az amiens-i jezsuitaházba. Ez az elbeszélés legnehezebb része; a tárgy egyhangúságát Durand humoros levelei tarkítják. Kémkedésével semmire se megy s visszatér a nagy világ zürzavarába; de aki látni akart bünt, látott erényt, – e részben már meghódolt. Később ügyvédi pályája fölötté érdekes pörben családjának tönkrejuttatóival hozza érintkezésbe; mellette lépést tartva nővérének boldogsága szövődik; e szálak valóban mesteriek s bizonyára Durand ügyvédsége képezi a regény ragyogó s érdekfeszítő részét. Végre Durand jezsuitává lesz; résztvesz az 1870-ki háborúban; s életét áldozza a kommune rémuralma alatt – Lerouttier-ért, a bankárért, ki Durand családját végnyomorba döntötte. A véletlen találkozások, a regény meséjének csomói a mozgalmas időkben minden erőltetés nélkül állnak elő, s a megoldást pedig mindig a keresztény hősies erény nyújtja. Az egész regényen friss, életerős szellem vonul át, mely reakcióra képesíti a zaklatott lelket s egy rugalmas kedély mintaképét állítja élénk.

Valóban az ily jellemeken csodákat művel a kegyelem!

Nekem ugyan a fordítás ellen egy csepp kifogásom sincs, csak az a folytonos „kedvesem” „kedves Úr” hatott rám idegenszerűen; én a „barátom”-nál maradtam volna.

Franz Hattler: Das blutige Vergissmeinnicht oder der hl. Kreuzweg des Herrn

Das blutige Vergissmeinnicht oder der hl. Kreuzweg des Herrn. Von P. Franz Hattler. S. J. Zweite Auflage. Mit Bildern, entworfen nach den Geschichten der ehrw. Kath. Emmerich. Innsbruck. Felicián Rauch.

Gyönyörű könyvről szól e kurta ismertetés, P. Hattler érzelemdús, gyengéd, népies modora legszebb nyilvánulásáról. Őszintén mondhatom, hogy keresztúti ajtatosság ily földolgozásban nem került még szemeim elé. Az a csin, az a finom nyelvérzék, mely az embert mondatról mondatra gyönyörködteti, – az a teli szívből sugárzó mély részvét és szeretet, mely az előadást a szívrehatás mesteri eszközévé tökéletesíti s a mellett mindenütt az az értelmi és irodalmi szolidság, mely merően az Isten dicsőségét nézi s a vásári munkától irtózik, e műben a mintaszerű asketikus iránynak sikerült példányát létesítették.

Két részből áll. Az egyik P. Hattler keresztúti ajtatossága, a másik a hírneves, ősrégi Suso Henrik elmélkedései az Úr szenvedéseiről.

A keresztúti ajtatosság, minden stációra rövid ismertetését adja az ott lefolyt történetnek, azután megfelelő imát és végül hosszabb előadást, egyes a sz. történetből kivett mozzanatról, erényről, igazságról, ilyen v. hasonló címek alatt: „Die Schule der Liebe,” „Die Schule heilsamer Trauer,” „Die Schule des Trostes.” Ez utóbbi részek miatt ajánlom ezt a keresztúti ajtatosságot; ezekben fejt ki az irány főntemlített szépségeit, a tárgy bőségét, az alkalmazások és szívhezszólások művészi füzereit, a legszebb, valóigaz példák keretében.

Az a sok lim-lom, mely a hitszónoklati magyar irodalmat borítja, ezen dolgozatokról vehetne példát. A lelkészek e dolgozatokat esetleg több nagyböjtön át használhatják; azért mindenkinek bátran ajánlhatom.

Suso műve fölöslegessé tesz minden dicséretet; aki csak valamit olvasott műveiből, azt elragadta a gyengéd érzelem árja a „göttliche Minne” felé.

A könyv második kiadást ért. Csak nagy elterjedtsége értetheti meg velünk olcsó árát. A 333 lappal s 16 tiszta, művészi illusztrációval bíró könyvnek ára fűzve 60 kr., vászonba kötve vörös metszéssel 90 kr.

Sándorffy Nándor: Istentan

Istentan. Írta Sándorffy Nándor. Gyula-Fehérvár. 1889. A szerző sajátja. 8° 173. l. Ára 1 frt.

A tisztelt szerző filozófiáját, melyet a „gondolkodástanon” kezdett, az „Istentanon” folytatja. Bizonyára eltért jó föltételétől, melyet a „gondolkodástan” előszavában olvasni, hogy követni fogja a ministeriumi tantervet. Jobban sürgette őt papnöveldeink praktikus szüksége, mint ez a tanterv, melybe művét ugyan soh’s vették volna föl.

Az „Istentan” a természetes theologia, a bölcelet utolsó része. Merő észelvekből kiinduló Istenismeret. A szerző két főrészt osztja művét: I. rész: Isten önmagában; II. rész: Isten műveiben. Az I-ső rész lefoglalja maga számára a könyv lapjait; a másodiknak csak néhány levél jut.

„Isten lehetősége,” „Isten léte,” „Isten lényege,” „Isten belélete” című fejezetekre oszlik az első rész. A főszó a mai világban bizonyára a második fejezeten nyugszik. A t. szerző 28 érvet léptet föl. Nem lehet mondani, hogy 28 van; éppúgy lehet 97-et is felsorolni. Én legalább jobb szeretem a rendes négy-öt érvet teljes kifejtésben, mint a 28-at átsurranó odavetésben. Az érveket követő „ellenvetések és feleletekben” a szerző Kant kibúvóiról tesz említést s talpraesett megjegyzésekkel illusztrálja állításainak alaptalanságát. Jóllehet elismerem a t. szerző nagy tehetségét és könnyedségét a spekulációban, szükségesnek látom hangsúlyozni ez irányban elégtelenségét még tankönyvekben is a mi korunkban, midőn a természettudományok, az empirismus annyira latba vetik tekintélyüket. Ez a hiány végig kísért a könyvön át. A spekulációban föltalálja magát a szerző, mint a hal a vízben, – az argumentumok empirikus színezése hiányzik.

A skolasztikának sajátos ereje és fűszere – az ellenvetések megfejtése – bőven lép föl szerteszejjével a műben. A szerző ügyesen forgolódik, mint aki jól kiismert, régi fegyvereket használ. A skolasztikus terminológiát, a megkülönböztetéseket, a szokásos definíciókat, mind megtaláljuk magyar öltözetben vagy legalább is környezetben.

A szerző oly filozófus, ki verve-vel filozofál. Untatás és szárazság nem tapad tollához. A bölcelet nyelvének magyarításában majdnem vakmerő. Az „actus”-t ténnyel fordítja; „tényiség,” „túlható,” „önmagátóliság,” „Isten tiszta tény,” „megörökülés,” „közrehatás,” „látnoki tudás” nem okoznak neki skrupulust. Jobb lenne a latin szavakat megtartani, a magyar nyelv elszenvedi a latin szót; a forma, az aktus, metafizika, fizika, transcendens nem üt léket magyarosságunkon. „Intentionaliter,” ezt így fordítja eszmeileg.

A Szentháromságról szóló cikk sehogysem tartozik a filozófiába. Az ész nehézségét megoldjuk filozófiával, – az igaz, – de a teológiában, nem a filozófiában; filozófia kell a teológiában, de ezen cím alatt nem szabad áthozni a teológiai témákat.

Ezen mű is nyomósítja a magyar teológia forró vágyát – ez a vágy egyelőre ontologikus vágy – bővebb filozofikus kiképezetés után. Kivánom, hogy ezt hathatósan érleltesse.

Kiss János: Hittudományi Folyóirat, 1. évf., 1. füzet

Hittudományi Folyóirat. Szerkeszti és kiadja Dr. Kiss János 1. évf. 1. füzet. Egész évre ára 3 frt.

Megjelent a „Hittudományi Folyóirat” első füzete, ugyanazon fősztással, melyet a „Bölcséleti Folyóiratból” ismerünk: a dolgozatok közül három apologetikus irányú, két jogi, egy egyháztörténelmi, egy archaeologikus, egy egyiptologikus, egy nyelvészeti, egy pastorális, – s egy Dante theológiájával foglalkozik. Kár, hogy a tulajdonképpeni theologia nincs képviselve. Erre bizonyára később kerül a sor. A „Hittud. Folyóirat” akkor fogja betölteni feladatát, hogy ha az egyház lelkét és szellemét tükröztető, valóságos theológiát a magyar Klerusban emeli. Nincs kétség benne, hogy ez a szempont nem fogja elkerülni a tevékeny és lelkes szerkesztő figyelmét. – A következő három rovat, „Hittud. mozgalmak,” „A hittud. magyar nyelve,” „Irodalmi értesítő” a jelen theológiájának és theologikus irodalmának változatos és érdekes tüneteiről értesít. – A füzet kiállítása igen díszes; feleljen meg neki a haszon, melyben e vállalatával a t. szerkesztő úr a magyar Klerus theologikus kiképzetésének ügyét részesíteni kívánja!

Émile Bougaud: Szent Mónika élete

Sz. Mónika élete. Írta Bougaud E. Fordította Ruschek A. Győr. Gaar J. 1890. ny. r. 442 l.

Híre már befutotta az országot; még a „Bpesti Hirlap” is közreműködött a szent irányú s ragyogó irányú műnek ismertetésében. Különbözik Bougaud nem idegen a magyar földön s meg lehet elégedve ez esetben is, mert a fordító mindent megtett, hogy a különben sokszor lapidáris és szakadozott irályt folyékonyra és gördületessé tegye. Feltűntek a 42. lapon az „ennélfogva igen közel áll ahhoz, hogy teljesen *elvesszék*” és a 79. lapon az alighanem csak nyomdahiba számba vehető „nem tudjuk eléggé képzelni azt az aggodalmas *gyengeséget*” kifejezések. Különbözik alig találkozunk nyomdahibával is. Ilyen könyvet kell adnunk a magyar hölgyek kezébe, kik ápolják a hitet hitetlen „Patriciusok” oldalán és nevelnek lánglelkű ágostoni nemzedéket. A díszkötések kielégítik a legnagyobb igényeket.

Stolz Alban: A Mi Atyánk

Abt: Keresztuti ájtatosság

I. A Mi Atyánk. Írta Stolz Alban. Németből szabadon fordítva. Kiadja Lepsényi Miklós. Pozsony 1889–90.

II. Keresztuti ájtatosság. Írta P. Abt. S. J. Fordította egy eszterg. főmegyei áldozó pap. Érsekújvár. 1890. Winter Zsigm. 16 r. 71 l.

I. Stolznak se kell ismertetés, de néhány elismerő s lelkesítő szó alakjában megérdemli az ismertetést a buzgó kiadó. A gondolat: „oktató nép könyvtár” kiadni, egy modern irodalmi chamaeleon; szép, nemes, szükséges, de konkrét értéke csakis attól függ, hogy miképp valósul meg. Lepsényi elragadólag jól fogott a gondolat megvalósításához, midőn Stolz „Miatyánkjával” kezdte meg füzeteit. Népkönyvtár és Stolz, két oly rokon gondolat, hogy nincs az a rím, mely úgy illenék, mint ez a két gondolat egymásra.

Egy akadály lehetne: magyar népkönyvtár és német Stolz .... s ezt az akadályt ugyancsak elgördítette Lepsényi magyaros, zamatos, szabad fordítása. Miután tehát a fordítás átlag igen jó, Stolznál népiesebb író meg nem is születik, csinálja meg a conclusiót minden egyes népbarát és ... fizessen a népkönyvtárra! 1889-ben megjelent 6 szám, 288 lappal; 1890-ben eddig 3 szám 6–9; összesen 432 lap. Ez az egész „Miatyánk.” Kísértse meg a derék kiadó Stolz egyéb munkáit is magyarítani.

II. Ezt a keresztúti ájtatosságot P. Abt szerzetesek és tökéletességre törekvő keresztények részére írta. Minden gondolat és elüljáró figyelmeztetés a tökéletességre utal. Elöljáróban 19 lapon hasznos oktatást nyújt a keresztúti ájtatosság elvégzéséről; az egyes állomásokat igen gondosan készült és tartalomdús elmélkedések jelezik, melyeknek praktikus, a bűn utálatára irányzott hatása alól egy olvasó sem vonhatja ki magát. Kár, hogy a buzgó fordító művecskéjével ez évre elkésett.

Nemes Antal: A Jézus szent Szive ájtatosság

A Jézus szent Szive ájtatosság. Ismerteti Dr. Nemes Antal budavári káplán. 12 képpel. Budapest. 1890 P. ny. r. 480 l. Ara elegáns kötésben 2 frt.

Érdekes és vonzó alakban lép elénk Dr. Nemes A. műve, s elegáns kötésének előlapján szemünk elé állítja a lángoló szívet, mellyel 480 lapon foglalkozik különféle szempontokból. A művet épp ez a sokféle szempont jellemzi; – amit máshol önállóan találunk, azt a t. szerző kedvesen meglepő egymásutánba foglalta. Leglazább a mű egységes volta az utolsó részben, mely Hajnal Mátyás S. J. Jézus szívééről szóló művecskéjének reprodukálása. De ki vetné ezt a szerző szemére, dicsérjük inkább tapintatos leleményességét, mely szerét tudta ejteni, hogy a sz. Szív irodalmának e gyöngyét műve ékességéül felhasználja.

Hajnal Mátyás művecskéje képezi a könyv X. fejezetét s majdnem száz lapra terjed. Fontos egy irodalmi emlék, mely hazánk vallásosságára, áhítatos életére érdekes világot vet. Föltűnteti, hogy nálunk is elő voltak készülve a kedélyek a Paray-le-moniáli kinyilatkoztatásokra, s hogy hazánk vallásbuzgalmi niveauja a fejlődő egyházi élet máshol elért magaslatán állt; mert hisz nem b. Margit hozta be az egyházba a Jézus szíve tiszteletét, – élt az már a buzgalmas egyházi körökben, s e buzgalmas egyházi körökbe látjuk foglalva hazánkat is. Hajnal Mátyás 1629-ben adta ki „az Jézus szívet szerető sziveknek ájtatosságára” „könyvecskéjét,” – b. Alacoque Margit pedig csak 1671-ben lépett a „látogatásról” nevezett szerzetbe. „Hogy mily elterjedésnek örvendett Hajnal M.-nak a Jézus sz. Szívééről írt e könyve, kitetszik onnan is, hogy rövid tizenkét év múlva, második kiadása vált e műnek szükségessé.” E második kiadásból két példány maradt ránk. Annál szívesebben vesszük legújabb kiadását.

Az előző 9 fejezet rövidletben adja egyes kiváló és tüzetes minták után a sz. Szív ájtatosságának lényegét, történetét, a sz. Szívtől elválaszthatlan Paray-le-Monialnak ismertetését és gyöngyének Alacoque Margitnak életrajzát. Van egy fejezet a „sacré Coeur” congregációnak is szánva, – ezt követi Jézus sz. Szíve „miséje,” „zsolozsmája” magyar nyelven s az „ájtatosság gyakorlatára” való útmutatás.

Jézus szíve ájtatosságának mibenlétét P. Noldin S. J. ismeretes műve után adja elő; a dolog ellen nincs kifogás, csak azt szerettem volna jobban hangsúlyoztatni, hogy Jézus Szíve ájtatosságának főtárgya az átvitt értelemben vett szív, vagyis Jézus erkölcsi élete, a bensőséges ember, a maga kedélyével, hangulataival, érzelmeivel, indulataival, szóval az egész benső világ.

„Jézus szíve ájtatosságának története” néhány rövid adattal tesz eleget az ősegyházban dívó sz. Szív-ismeret és tisztelet iránt felkeltett érdeklődésünknek. A túlsúly ez ismeretben és tiszteletben határozottan a női nem részére van. „Aki e tiszteletnek, a szent Szív tiszteletének haladását akarja megfigyelni, az vesse szeméit azon sz. szüzekre, kiket a középkor kolostorai zártak falaik közé. Ki volna képes jobban felfogni a szív titkait, mint a nő? Ki fog felemelkedni annyira, hogy sejtse Jézus Szíve misztériumát, ha nem a szűz? S valóban a középkori hittudósok világot hintő ismeretei, még a sz. Atyák gondolatai is elhalaványodnak a zárdákba rejtett szüzek intuícióival szemben.” Bougaudnak igaza van; e részben a szerző nem engedte magát tovaragadtatni a tárgy bőségétől, s a történetet csak ujjhegygel érinti.

Ránk nézve sokkal érdekesebb, mert direkte és legszűkebb körben nekünk szól „Jézus Szíve tiszteletének története Magyarországon.” Az olvasó igen becses ismereteket szerez e részben a „Corpus Juris Hungarici-”n kezdve föl egész a „József” és „Mária” utcák sarkán épülő Jézus Szíve templomáig Budapesten.

A III. és IV. fejezet Paray-le-Monial-lal és boldog Alacoque Margit Máriával foglalkozik. Előadja a város történetét s tüzetesen megismerteti a „boldog” Szűz életével és jelenéseivel. Ezek történetét a leghitelesebb művek nyomán adja, értjük a „Mária látogatásáról” nevezett szerzet 2 kötetes kiadványát: „Vie et oeuvres de la bienheureuse Marguerite Marie Alacoque.” Boldog Margit maga írta le életét s a szent Szív jelenéseit.

Igen ügyesen ékelte be könyvébe a t. szerző a „Sacré Coeur szerzetesnőkről” szóló fejezetet. Természetesen itt a „szerzetes” szó tágabb értelemben vétetik, amennyiben a „dame” szerzetesnő lehet. Szolgáljon e fejezet is az idegenkedés megtörésére oly intézettől, hol „a gyermekek nem jó magyarosan bujdosdit, hanem cache-cache-t játszanak és az éléskamrát mindenki «dépense-»nak nevezi.” Különben csodálkoznám azon, ha Magyarországon, hol a franciákat istenítik, e kesernyés kifakadás visszhangra találna.

Jézus Szíve „miséje” és „szolozsmája” szépen van fordítva; kellemesen és folyékonyan hangzik. Így kívántam volna, ha a pápai iratokat is, ne amint óvásképpen kitette a szerző, „szószerinti fordításban,” hanem „tulajdonképpen” fordításban olvashattuk volna; mi a szókat csak annyiban fordítjuk, amennyiben a gondolat jelei. A mű elegáns kiállítását 12 kép emeli, melyek igen tetszetősek, kivéve a 9-ediket, melyen Paray-le-monial „látképe” nem igen látható, mert elmosódott.

Ezen apró kifogások a dicséretnek s elismerésnek alapkövéhez sem érnek fel, annál kevésbé képesek egész magasságát elborítani, – bátran hozzá vethetjük tehát még szelíd panaszunkat az itt-ott lábra kapott „gonosz” pontozás s a németségből megmaradt „egy-”ek letelepedése fölött.

Egger, Francisco: Enchiridion theologiae dogmaticae specialis

Enchiridion theologiae dogmaticae Specialis. Auctore Dre Francisco Egger, seminarii clericalis Brixinensis rectore. Editio altera. Brixinae, 1890. 8-r. 963 l. Ára 4 frt.

Iskolai használatra szánt dogmatikáinkat ez utóbbi időben a hitbuzgó Tirol írja. Az innsbrucki egyetem egymásután három dogmatikai művel ajándékozott meg minket: Hurter, Katschthaler és Stentrup dogmatikáival; ez utóbbié nem teljes, de sublimis és mélyen bölcséleti. – Ez évben a két tiroli seminárium: a brixeni és trienti lép a sorompók közé. Dal Ponte trienti theologiai tanár könnyen kezelhető tankönyvet írt, Egger brixeni dogmatikus pedig az épp e sorokban ismertetendő dogmatikával akar segítségére lenni az iskolának. Mindenesetre nagy konkurrenciát támasztanak kölcsönösen egymásnak, s a könyvtárosok küldözgetési buzgalmától fog függni, hogy melyik előzi meg a másikat az érdeklődők kegyében.

Tagadhatlan, hogy Egger ezen specialisa, mely már 2-ik kiadásban jelent meg, egyszerű, világos előadásban felöleli az egész nagy anyagot. Ha csak futó pillantást vetünk például az első traktatusra (de Deo): látjuk, hogy az attributumok mind föl vannak véve: – hogy minden egyesnek külön megbeszélés jut; – hogy scholionok és thesiseknél hosszabb corollariumok nem fordulnak elő benne, melyek sokszor csökkentik a tanuló azon figyelmét, melyet tárgyuknak bizonyára szentelt volna, ha külön thesisbe formálva adatik eléje; míg ellenben ily scholionos előadásban kevesebbre méltatja. Igaz, hogy ez előadásnak az a következménye, hogy okvetlenül nagyon aprózni kell a thesiseket; vannak thesisek, melyek nyolc sorból állnak, s ezek közül is ötöt citációk töltenek be. De utóvégre ez se baj! – A

Szentháromságról szóló traktatust szerettem volna kissé kibővíteni; különösen a „missió” fogalmát, – a természet és működés egymásból való folyását, – a „Verbum”-nak fiúságát; épp azért, mert a Szentháromság értelmet meghaladó valóságában kevés jut az elemző és összetevő észnek, épp azért mondom, kell ezeket a fogalmakat, melyek meglepnek s amellet eszünk határait meg nem haladják, nyomatékos kifejtésben részesíteni. – Hogy mennyire igaz, amit fönt mondtam, hogy „felöleli az egész nagy anyagot,” arra például szolgál a teremtésről szóló tananyag fejtegetése; a nem hosszú thesist, hogy a világ valóban teremtett, v. i. semmiből alkottatott, követi a másik, hogy azt csak Isten alkothatta; ebben a scholasztikus kérdések is érintetnek, milyenek például: Deus non habuit concausam in creando, – virtus creandi est incommunicabilis, – creatura nec instrumentaliter ad creandum concurrere potest. Ezt föl akartam hozni érvül arra, hogy mily bőséges tárgyat karol fel a könyv – ilyen egyes kérdésben.

E helyen azonban megemlítem legfőbb kifogásomat, mely abban áll, hogy a szerző nem tárgyalta eléggé a legsarkalatosabb kérdéseket, melyek a modern természettudományba belenyúlnak, ilyenek: Isten léte, – az ember eredete. Isten létéről szent Tamás érvei röviden, kifejtés nélkül állnak előttünk, csupa erőtlen „torso”; – az ember eredésén könnyen átsurran, s alig kerül szóba a leszármazás vagy a darwinizmus. Ez lehetetlen, hogy jó legyen. Bátran elengedhetjük Origenes ötleteit p. a léleknek előbb való létéről szóló álmodozást, vagy a trichotomiának fejtegetését, – hiszen a norma-gyapjú kelméket áruló Jäger e kérdésben nem fogja magát nagy ellenségünké kinőni; de a természettudományos tévelyek, ezek korunk herezisei, ezekkel kell nekünk bibelődni. Tájékoztatóul még néhány megjegyzést teszünk. A szerző a kegyelem hathatóságában Molinát követi, – a reprobációt minden alakjában utálja, – a szentségek oksági szerepét a kegyelem létrehozásában minden „physica qualitas, – motus, – virtus creata nélkül magyarázza, – a misének áldozati jellegét Lugóval egyetértve fejtegeti. – Ha a föltámadásban a test ugyanazonságát avval lehet illusztrálni, hogy hisz az emberi test is folyton változik s mégis ugyanaz marad; akkor erre csak azt lehet felelni, hogy az élő test materiális ugyanazonságából egy szemer, egy atom se marad, csak a formális ugyanazonságot engedhetjük meg a testben. – A könyvben nincsenek új állítások, vélemények vagy magyarázatok; a szerző mindenben az egyházi nagy tekintélyeket követi s mint észrevettük, Franzellin bíborosnak hű tanítványa.

Horváth Zoltán: Ekuador vértanuja

Ekuador Vértanuja. Ifjúsági színmű három felvonásban. Írta és kiadja Horváth Zoltán, a nagyszombati érseki főgymnasium tanára. Nagy-Kőrösön, 1890. 59 lap. Ára 25 krajcár.

Nagy-Kőrösön jelent meg Ekuador ultramontán vértanújának dicsőítése; szinte nem fér meg Nagy-Kőrössel Garcia Moreno, – de Nagy-Szombattal igen. Ez a gimnázium a kalocsai után leginkább követi a klasszikus nyomokat, s színi előadásai, akadémiái, hangversenyei által éleszti az ifjúság lelkesülését; s a gimnáziumot a város s az ország intelligenciája előtt, mint oly intézetet mutatja be, melyben a grammatika szárazságát művészeti kísérletezések enyhítik. Jól tette Horváth Z. úr, hogy a szabadkőművesek üzelmeit nyíltan leálcázó színművet nemcsak megírta, de ki is adta. (... lesz Nagyszombatban még több kiadatlan!) Az olvasó előtt kellemesen váltakoznak a mozgalmas jelenetek, melyek a szintéren élénkségekben csak nyerhetnek. Értjük a nehézséget, mellyel az írónak meg kell küzdeni, hogy Garcia Moreno erényeit, hősiességét, jellemének nagyságát egy gimnáziumi színpad korlátai közt és hatást keltő eszközök híjában feltüntethesse, – de legalább érdeklődést ébreszthet hőse iránt s utálatot a társadalom alávaló sektái ellen. Ezt a lelkes tanár úr teljesen elérte.

1891

Dahlmann, Jos.: Die Sprachkunde und die Missionen. Ein Beitrag zur Charakteristik der älteren kath. Missionsthätigkeit (1500–1800)

Die Sprachkunde und die Missionen. Ein Beitrag zur Charakteristik der älteren kath. Missionsthätigkeit. (1500–1800.) Von J. Dahlmann S. J. Freiburg. Herder. 1891. 8-r. 128 l. Ára 1.70 Mk.

Dahlmann e művében azon kérdéssel foglalkozik: mit köszön a nyelvtudomány a kath. missióknak? Oly kérdés ez, mellyel szemben hál' Istennek, most már nincs elfogultság. A művelt, indifferens világ is azt hirdeti, amit Müllter Miksa, a híres oxfordi nyelvtudós mondott: „a missionáriusok serege, mely a földet ellepi, legcélszerűbb gépezetnek bizonyul a különféle, tudományos ismeretek összegyűjtésére. Önök, missionáriusok, vannak hivatva arra, hogy a tudomány úttörői legyenek.” A legújabb korban „akár az „amerikanisták” akár az „orientalisták,” akár más barbárnevezetű, de a modern tudomány színvonalán álló társulatok gyűlései nagy elismeréssel szólnak a missionáriusok nyelvtudományi dolgozatairól s az általok elért eredményekről. E divat hatása alatt a bibliothekák és archívumok porlepte limlomjából előhosszák a múlt s a 17-dik századbeli hithirdetők kiadatlan kéziratait s az elfogult „fölvilágosodás”-nak, mely mindezt ignorálni iparkodott, nem igen kecses bókokkal szolgálnak. A kath. missionáriusok a pogány világ összes nyelveinek tanulmányozásában elsőrangú érdemmel bírnak; igaz, hogy ez náluk csak eszköz és nem cél; – de ha a tanulmányozást valóban siker koszorúzza, ezen a szándék semmit sem fog változtatni.

A szerző csakis a kath. missiókról szól; ezzel azonban nem akar elzárkózni a protestáns missionáriusok nyelvészeti érdemei elől. Morrison, Medhurst, Hardi valóban sokat értek el. Érdekes Morrisonnak ötlete, aki a missiók előmozdítására általános filológiai társulatot akart alapítani „Universal philological Society” a missiók fölsegélyezésére!... így lehetne alapítani „földrajzi,” „embertani,” „ethnologiai,” „kereskedelmi” társulatokat a missiók emelésére. E társulatok bő kárpótlást találnának áldozataikért a missiókból rájuk háruló s részletes céljaiknak szolgáló haszonban. A missiókra szükséges szellemet, önfeláldozást semminemű társulat pénze sem teremtheti elő, de méltányos, hogy a missióknak „szellemi” törtetését a társulatok legalább segítsék.

A kath. missiók üdvös befolyása a nyelvészetre oly nagy, – a grammatikába, lexiconokba, fordításokba merülő tanulmányozás oly mély, hogy azt bizony kimerítőleg méltatni, egyrészt lelketölő, másrészt a nagy közönség számára hálátlan munka volna; de úgy, amint azt a szerző teszi, azon határok közt s azon általánosságban s a fölös részletezés untató hosszadalmasságának elkerülésével, műve a nagy közönségnek való. Sorba veszi Indiát, Chinát, Japánt és Amerikát, – ez utóbbi hosszú fejezet túlságos sok nyelvre és nyelvjárásra terjeszkedik. Legérdekesebb a chinai nyelvészethez való viszonya, s ezeknek a „sinológiára” gyakorolt befolyása. Számtalan apró, történelmi adatot találunk a fejezetekbe beleszőve; – a nyomdák felállítása, a nyomtatványok minősége, a kéziratok sorsa, a könyvtárak alapítása és szaporodása élénk világot vet a missiók nyomában járó művelődésre. A múlt század barbarizmusa, mely a szabadkőművéség kegyetlen zsarnokoskodásával az amerikai missiókat tönkre tette, – ugyanakkor az összes művelődésre mérte halálos csapásait; protestáns utazók könnytől ázó leírásai, melyek a helyszínén, az elhagyott épületek penészszagának, a könyvektől megfosztott hosszú, üres állványoknak, – s a kéziratok

foszlányaiért patkányokkal, skorpiók és százlábúkkal folytatott harcoknak benyomásai alatt írtak: adnak, gyanúsíthatlan fogalmat a pusztulásról s azon károkról, melyek a „fölvilágosult” szabadkőművesség gyűlölete révén a kereszténység ellen, – a tudományra háruhtak.

Valóban „veritas liberabit vos”; még az olyan tökéletlen s vagy tán jobban mondva, befejezetlen „veritas” is, milyen az emberi tudomány részletekre ereszkedő elágazása. Ily művek, milyen az itt ismertetett, utat nyitnak a tudós, magas körök nézeteinek a missiókról, méltányos jóakaratot öntenek a nagy közönségbe fejlődésük iránt. Az ember elismeréssel adózik azon fölemelkedettségnek, azon elfogulatlanságnak, mellyel a missiókról az éppen nem katolikus tudósok is beszélnek. „Mielőtt a «barbár» szó helyére,” úgymond Müller Miksa, „a «testvér» szót ültették, mielőtt a népek mind azt a jogot kivívták, hogy egy nemzetség tagjaiul, egy család gyermekeiül tekintessenek: addig hiába keressük a nyelvtudomány kezdetét. E változást a kereszténység eszközölte ... A kereszténység leszakította a választófalakat a zsidó és pogány, a görög és barbár, a fehér és a fekete közt ... Kereszténység nélkül nyelvtudomány nem keletkezhetett volna.”

Haladjunk így tovább. A valódi tudomány méltányos érzületre, kölcsönös becslésre vezet. Törjön magának utat az igazság! Az Isten szelleme termékenységének sajátos jellegeit mindenre rásüti, ami hatáskörébe kerül, – népre, műveltségre, haladásra, melyek nemesítésének hathatós és boldogító tényezője, – s a nyelvre is, melyről az mondatik, hogy „Spiritus Domini replevit orbem terrarum et hoc quod continet omnia, *scientiam habet vocis.*”

Albert Maria Weiss: Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte und Cultur, III. kötet

Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte und Cultur. Durch Fr. A. M. Weiss, O. Pr. Zweite Auflage. Dritler Band. (Erster Theil. Zweiter Theil.) Freiburg. Herder. 1891. 8-r. 119 l. Ára 8 m. 40 f. Kötve 11 m. 60 f.

Az újkori nézetek, eszmecserék és küzdelmek rövid összefoglalata ez: élet-halálharc a természetfölöttinek kiküszöbölésére, illetőleg megvédésére. Ami a „tudományos” világnézetet jelenleg a hittől elidegeníti, nem egyéb, mint éppen a „mysteriumnak,” a csodának, a természetfölöttinek a hit részéről való elfogadása. Hogy erről meggyőződünk, nem szükséges a tudósok elvont okoskodásaiba mélyednünk; föl van ez a világnézet apró pénzre váltva; csak ki kell hámozni a köznapi beszédből, a társadalmi élet szokásaiból, a politikai elvekből vagy opportunistá elvetlen viselkedésből; a mag mindenütt ugyanaz. Aki a dogmát a kereszténység erkölcsi tartalmától el akarja választani s a „mystikát” föladdja, hogy az etikával megmeneküljön: az valósággal már hajótörést szenvedett, s fölösleges dolog elképzelődnie, hogy az „ethikus” kereszténység a „mystikus” kereszténységnek reformált, időszerű alakja, mely az emberiségnek hasznára válhatnék, – nem igaz; roncsnál, romnál nem egyéb az. E felfogás mindenütt kísért; különféle álarcban; mindenikre rámondhatjuk: ich kenne dich schöne Maske; álarcai az állami- és koronajogok, – a felvigyázati jog, – a placetum regium, – a társadalmi fejlődés folytonosságának hite, – a tudomány és lelkiismeret szabadsága, – az ész jogai, – az emberi méltóság, – a meggyőzés feltétlen tisztelete, – az állam és a haza bálványozása, – stb. mindez a természetfölöttinek rovására fészkelni bele magát az emberek fejébe. Kantnál a „tisza ész,” nálunk a „tisza morális,” a humanitás állítólagos felszabadítása kísért, – az irány azonban változatlan; a természetfölötti ellen dül a harc, s mivel az ember természetes életét a történelmi rendben, tehát a valóságban, a természetfölöttitől elválasztani nem lehet: a természetfölöttivel süllyed s bukik a természet is, mint ezt a természetfölöttinek ellenei már is bevallják s mivel a romlason segíteni képtelenek,

komor, sötét pesszimizmussal szegik szárnyát kárba veszett törekvéseiknek! Így lesz a buddhizmus, ez a megtestesült kevélység, mely a világot nem tartja érdemesnek arra, hogy hozzá leereszkedjék, – ez a megtestesült gyávaság, mely a tetterő rovására szaporítja a szenvedést, mely a semmisségbe néz, hogy a jelent, a földet, a kötelességet feledje, épp azon kiváltságos osztályok vallása, melyeknek szükségük van a szellemek s a tömegek lenyűgözésére, hogy azokat gazdaságilag is ki szipolyozzák.

Tehát újra föl kell léptetni a kereszténységet, a természetfölöttit az emberi gondolatok közé; ki kell vinni a kegyelem, a malaszt jogait, amely kegyelemből az embernek új élete támadt. Rá kell ismerni az emberre az ő bűnbeesésében, de nem szabad eltagadni tőle, hogy hivatva van kikelni a romlásból, sőt hogy természetét csak úgy fogja kifejleszthetni, ha a kegyelemmel hatja azt át; úgy lesz belőle teljes ember, ha előbb kereszténnyé lesz; más szóval a természet nemességét jelenleg csak a kegyelem mentheti meg.

Íme az impozáns gondolatmenet, mely a szerzőt kötetről kötetre vezeti.

A harmadik rész két kötetre oszlik, de nem azért, mintha a tárgy két részből állana, hanem csakis a terjedelem miatt, mely a két kötetre való osztást sürgeti. A természetfölötti a kereszténységben nyilatkozik meg előttünk; más természetfölötti egyáltalán ismeretlen; sőt nekünk fogalmunk se volna róla, a fogalmat magát is csak a kereszténységből merítjük. Ez egyszersmind a kereszténységnek nagy nehézsége, hogy természetfölötti. A szerző tehát ezt a természetfölötti valóságot, mint tant, mint intézményt, mint erkölcsöt, mint hatalmat és tekintélyt, mint egyházat és malaszteszközöket sorba szétszedi s a második kötetben beleállítja ebbe a természetfölöttibe az embert, akit nevelni s boldogítani kell. Hogyan nevel a kereszténység, – miképp fegyelmez, – hogyan képzi a lelket, – az akaratot, a jellemet, – a kedélyt, s minő viszonyba lép a humanitással? A nevelés után föllép a kész élet: a természetfölötti, a hitből, imából, szeretetből táplálkozó élet, – a keresztény élet, melynek vége a megdicsőülés.

A természetfölötti fényesen megoldotta feladatát, – boldogította a természetet; természetfölötti nélkül a természet céltalan, tehát boldogtalan; s mivel a cél belejátszik a kezdetbe s a kezdet és folytatás a célnak auspiciumai alatt indulhat csak meg, azt kell mondani, hogy a természetfölötti megoldotta a természetet, annak érthetlenségét, befejezetlenségét, – kipótolta hiányait, – kiköszörülte csorbáit; – más szóval, az ember, hogy egészen az legyen, hogy egészen ember legyen, kell, hogy előbb keresztény legyen.

Már most e könyv jellemzéséül először azt kell mondanom, hogy a nagy közönségnek szánt apológiát bírnak benne. Azért terjengő, kellemesen áradozó; a filozófia meredek ösvényeit kerüli; az elvont bizonyításokba sehohsem ereszkedik; hanem mindig oly oldalról közelíti meg a magasztos, de elkerülhetlen tárgyakat, mely lehetővé teszi, hogy készülség nélkül annyira megértesse azokat olvasóival, amennyire az értés azt kívánja.

P. Weiss második jellemvonása az a bámulatos olvasottság, melynél fogva otthonos az egész irodalomban, legyen az új vagy régi, – klasszikus, szent vagy profán. Hasonlít egy szerencsés ütközetet vívó hadvezérhez, ki nemcsak fegyelmezett hadsereggel s jó fegyverekkel rendelkezik, hanem akinek előnyomulását segíti a napfény, mely az ellenség szemébe süt, – a szél, mely a port és füstöt kavarja, – a meredek partok, az utak, az erdő, a bokrok, – szóval minden, ami a csatatéren létezik neki kedvez, őt segíti; úgy van P. Weiss, akinek nemcsak éles esze, fegyelmezett dialektikája van, hanem akinek ügyeért harcol bár öntudatlanul a humanizmus s a pogányság szellemóriásainak kevélysége, füstös, poros konfúziója, – a költők szenvedélyes heve, – a világreformátorok nevetséges ellapulása, – a művelt világ „erkölceinek” posványja, – a szkepticizmus és pesszimizmus novemberi köde! Minden adatot fölhasznál és belevon! Mily remek például az ó-világ, a római világ halálának ecsetelése, melyben szemünk elé lép a kimerült kultúra, s intézményei, alkotásai a feltartóztatlan enyészet karjaiba hullnak. P. Weissben nagy történelmi érzék van; egyes fejezetek, milyenek: „mikor érte el az ó-kor az ő végét s ki a sírásója?” vagy pedig: „mily

állása van a zsidónépnek a műveltségtörténetben,” „a reformáció való jelentőségé,” „a középkor szelleme,” – „a nők műveltsége Nero korában,” – „a szépművészetek a humanitás s a kereszténység szolgálatában,” – mondom e fejezetek P. Weiss gazdag, tudományos műveltségére vallanak, melynek fokára nem hághatott anélkül, hogy a belevágó tudományokról mély ismeretet ne szerzett volna.

A műnek további jellemvonása az egyszerű, igénytelen előadás, mely alatt magvas tartalom rejlik. Mint Hettinger mondja róla: sokat találunk benne, ami az ember szemei előtt már régen, de még homályos és fejletlen körvonalakban lebegett, s itt világos kifejezést nyert, úgy hogy a legműveltebb theologus is tanulhat belőle. Eszmék, melyek ellentmondásunkra akadnak, melyekkel szemben inkább ellenszenvesen viselkedünk, az ő iránya keretében oly vonzalmat gyakorolnak ránk, hogy gondolkodóba esünk, igazunk van-e; s ha nem is fogadjuk el azokat, legalább látókörünket tágítják. Ez a mű valóban nem Tisza-virág, – nincs jégre vagy homokba írva, hanem maradandó becse van. Imponál a mindent összefoglaló, éles tekintet, – az energia és eredetiség, mellyel a szerző a gazdag adathalmazt kezeli ...

Nem azt kell gondolnunk, hogy e mű az elvont tudományok termékeinek becsével bír, – hogy nem praktikus. Igaz, hogy a köznapifelfogás a dogmatikát sem tartja gyakorlatinak, s alighanem csak a matrikula-vezetést, keresztelést, avatást, gyóntatást számítja a praxis ténykedései közé; de aki tudja, hogy miképp nő ki az élet és az életben a cselekvés, gondolkodás, érzés elvekből, miképp színezik ezeket az ismeretek s a fölfogás iránya: nem fog fönnakadni, ha e könyvről azt állítjuk, hogy kitűnően megfelel az élet követelményeinek, hogy fejezetei, ha még oly elvont nevekkal ékeskednek is, – hogy az a racionalizmus, középkor, modern világ, eszmény és paedagogia, humanizmus és humanitás, szentség és bűn, hit és műveltség, keresztény alázat és jellem, vértanúság és stoicizmus, állam és családélet s ami még van ilyen és hasonló fejezet: mind az élet leglényegesebb gyökereit érintik s elevenítik.

Amellett észrevenni a szerzőben az aszkétát. Lelkesen ír a bensőséges, s a szerzetes élet előnyeiről; amit az evangéliumi tanácsoknak jelentőségéről a világra nézve ír, az oly szép és megkapó, hogy azt bizony a felekezetek sem fogják tagadásba venni. A hitszónok, kinek a keresztény tökéletességről szólania kell, nagy hasznát veszi P. Weiss művének; olvasás közben eltelik csodálkozással és tisztelettel a katholicizmus vívmányai iránt.

A felsorolt tekintetek méltányosnak fogják feltüntetni azt, amit Weiss Apológiájáról mondunk, hogy írója nagy érdemeket szerzett magának az egyház körül; hogy műve a katolikusoknak hasznára, s a tudománynak pedig becsületére válik.

Kívánjuk, hogy hozza meg gyümölcsét a hitetlenek közt is, – hozza meg azt a gyümölcsöt, melyet a szerző célba vett s melynek meghozására művét alkalmassá tette.

Kempis Tamás: Krisztus követéséről (fordította Dr. Nogáll János)

Kempis Tamás négy könyve Krisztus követéséről. Dr. Nogáll János. Negyedik kiadás. Nagyvárad, 1891. 16-r. 350 l. Bizományban Wajdits Nándornál. Budapest, Üllői-ut 21. szám.

A magyar hitbuzgalmi irodalomban hálával s tisztelettel emlegetjük Nogáll János nevét, melyhez a bevágó művek egész láncolata fűződik, – s mely nélkül nagyon is érezhető űr tátongna az épületes olvasmányok polcain. Hogy ezt a mi magyar s hozzá még katolikus viszonyaink közt áldozatok nélkül tenni nem lehet, azt tudom; azonban a nagyérdemű szerző áldozatkészsége fényes, s tőle egyedül óhajtott jutalomban is részesült, mert művei keletnek örvendnek: íme ez már negyedik kiadása „Krisztus követésének.” S így vagyunk a többivel is; néhányból hasonlóképp új kiadás készül.

„Krisztus követése” a több kötetre terjedő „Lelki Kincstár” első kötete, mely ezennel kétrendű kiadásban jelent meg. A népkiadás nálunk hallatlan példányszámra rúg; – 10,000-nél alább nem adja. A másik, nagy szalonkiadás 4000 példányban jelent meg. Közvetlen megrendeléssel a népkiadásos 40 kr, – könyvkereskedésben 60 kr; a szalon-kiadásos ára (díszes borítékban) közvetlen megrendeléssel 4 forint; van azonkívül szebbnél szebb kötésű, 10–12 frtig emelkedő példány is.

Ismertetésnek, kritikának itt nincs helye. A „Szarvasisták” és „nemszarvasisták” vitái, zavarai, nézeteltérései közt bukducsoló magyar nyelvérzék nem vont még oly élesen kimért határokat, melyek közt mindannyiszor bátorságosan lehessen eligazodni. Hogy Nogáll nyelve az ó-ság zománcával ékeskedik, az tény; – de hogy Pázmány Péter nyelvén más öreg zománc van, az is eltagadhatlan.

Kívánjuk, hogy ez a kiadás eltalálja az utat még azokhoz a kisdíákokhoz is, kiknek régi elődje közt állván hajdan a nagyérdemű szerző, magába szívta a könyv szellemét s avval a könyvhöz való vonzódását is.

Hausherr: Compendium Ceremoniarum Sacerdoti et ministris Sacris observandarum in sacro ministerio

Compendium Ceremoniarum Sacerdoti et ministris Sacris observandarum in sacro ministerio. Auctore M. Hausherr S. J. Editio tertia emendatior. Friburgi Brisgoviae. Herder. Kis 8-r. 178 l. ára fűzve 1.50 márka, kötve 2 márka.

Hausherr „Compendium Ceremoniarum”-ja harmadik kiadásban jelent meg. Kiválólag praktikus könyvecske. 178 lapon, hat részben tárgyalja mindazon ceremóniákat, melyek a kathedrálisokon kívül megtartani szokott istenitiszteletekben előfordulnak. E ceremóniák pontos, tüzetes, ügyes elvégzését e könyvecskeből játszva tanuljuk s olvasás közben ébred bennünk az az egyházas érzék, mely megérti azt, hogy miért kell az istenit külsőleg szertartással végezni s hogyan kell e szertartásokban az isteninek méltó kifejezést adni.

A ceremóniák tárgyalása rövid és átnézetes, s ezt keressük mi átlag egy Compendiumban; a könyvhöz néhány lapra terjedő tárgymutató csatlakozik, mellyel egy perc alatt megtaláljuk azt, amire éppen szükségünk van, az index alphabeticus a legcsekélyebb dolgokat is felöleli.

Az utolsó részlet a breviárium recitálásáról szól; itt alighanem archaeologikus szempontból találkozunk a tabellával, mely az 50–51 északi szélesség alatt lakó papoknak hirdeti, hogy mikor esik a dél és a napnyugta közt lefolyó időnek közepe, s következőleg, hogy mikor lehet a matutinum anticipálását megkezdeni. Ez a tabella praktikus értékkel nem bír, mert mindenki anticipálhat nyáron éppúgy, mint télen délután két órától kezdve.

A bevezetésben fölemlíti H. sz. Ignác példáját, aki azt mondta magáról, hogy többre becsüli a rubrikák pontos megtartását könnyeknél s érzékelhető áhítatnál; – a szentek e nagy tisztelete a rubrikák iránt, az a súly, melyet megtartásukra fektettek, bizonyára nagyon ajánlja, hogy H. compendiumát is kellő figyelemben részesítsük.

Pámer László: A Jézus Társasági szentek és boldogok tisztelete

A Jézus-Társasági szentek és boldogok tisztelete. Oktató és imádságos könyv, Gonzaga sz. Alajos 300-ados örömnepének emlékére összeállította Pámer László j. t. t. Kalocsa, 1891. kis 8-r. 356 l. Ára vászonkötés vörösmetsz. 80 kr, arany metsz. 1 frt, bőrkötés arany metsz. 1 frt 30 kr, bőrkötés arany metsz. és csattal 1 frt 40 kr.

A „hazafiatlan” kalocsai jezsuiták¹ rövid idő alatt három imakönyvet adtak ki, azonkívül annyi különféle apró füzetet, életrajzot, elmélkedést, ájtatossági gyakorlatot dobtak a könypiacra, hogy a magyar génusz, mely az Isten ígését magyarul szomjúhozza, ugyancsak eltelhetik lelki táplálékkal s fölösleges neki akár az anabaptisták német konferenciára, akár a kálvinista vallásos estélyekre eljárnia. A szerző zalai származású, hogy Zala nem magyar név, arról nem tehet; de bizonyos jó magyarérzetű lesz, mert hisz mindjárt az első lapon a jezsuiták „szeretett rokonait és édes hazáját” emlegeti. No már ez így jól van! „lieb Vaterland magst ruhig sein” mondja a porosz, s „Pozsony végvára áll” mondaná rá a magyar!

A „haza oltárán” elkövetett e libáció után áttérek Pámer László könyvére.

Címe teljesen tájékoztat; a könyv a jezsuita szentek és boldogok rövid életrajzát, általuk használt vagy hozzájuk intézett imákat és ájtatossági gyakorlatokat tartalmazza. Találkozunk a tiszteletreméltó P. Pongrácz István és P. Grodócz Menyhért kassai vértanúkkal is, kiket, mint tudva van, nem a török huzatott nyársba, hanem magyar kálvinisták, – s kiknek életrajza nagyon helybenhagyja azt az „imádságot a hazáért,” mely az imagyűjteményt berekeszti.

E könyvben imák alakjában lép lelkünk elé a Jézus-társaságának nagysága, termékeny fönsége. A társaság szelleme a szentek szelleme; hajlékaiban otthon van a tökéletesség; szívében martyr-vér pezseg, mely a társaság több mint 800 vértanújának halálában érvényesítette a régi felfogást, hogy „anima in sanguine est.” Valóban a lélek, a szellem vért szomjaz, de nem másokét, hanem a magáét; ezt akarja ontani oly oltárookra, melyeket nem a frázis rikácsolása tesz ünnepelekké, hanem a kereszt s azok az elvek, melyek róla lesugároznak.

Ez imádkozó nagyság árnyában jól esik észrevenni azt a gyengéd, mély tisztelettől és szeretettől befuttatott gyermeki érzületet és kegyeletet, mellyel szerzőnk a társasághoz simul, – s irodalmi zsenéjét, mely egyszersmind buzgalmas áhítatának követelménye, annak szolgálatára följánlja, némi viszonzásául azon áldásoknak és jótéteményeknek, melyek erejében a lelkes odaadás emberévé nőtte ki magát.

Teljesüljön a szerző kívánsága.

---

¹ Célzás egy nemrég a jezsuiták ellen intézett támadásra. – Szerk.

1892

Theophilus Klinda: *Vademecum Liturgicum continens expositionem rubricarum missalis romani*

Vademecum Liturgicum continens expositionem rubricarum missalis romani e. t., necnon diversas regulas liturgicas, orationes item indulgentiis ditatas ac denique compendium Ritualis romani. In usum ven. Cleri Regni Hung. edidit Theophilus Klinda Budapestini ad S. Josephum cooperator. Budapest. Typis Colom. Rózsa. 8 r. 344 l. ára 2 frt.

Örvendetes jelenség a magyarországi könyvpiacra Klinda Theophil rubricistikai műve. Hogy ritka, hogy fehér holló számba megy, arról ne is beszéljünk; hogy nemes áldozatkészségnek is kellett csatlakoznia a lelkesüléshez, mely fizetni is kész, ha a pártolás a szerző buzgalmának meg nem felel, az egy magyar könyvíró előtt az összeadás s különösen a kivonás evidenciájával világos. De meg nem is láttunk „Előfizetési felhívást” valamire, amiről nem tudjuk, hogy megéri-e vagy nem, mint ezt nálunk az irodalom minden könyvetíró napszámosa kibocsátani szokta; ez csupa apró kis vonás, mely szerző művét jellemzi.

Klinda már jó ideje foglalkozik e tárggyal, mint azt az „Egyh. Közlöny” megfelelő rovata bizonyítja; s hogy más miképp érez, azt nem tudom, de engem igen hálára kötelezett eddigi működése. A rubricistika gondozza annak az értelmi mélységnek, annak az érzelmi bensőségnek, az egyház hogy úgy mondjam hivatalos áhítatának s ugyanakkor annak a subjektív áhítatnak, mely az oltár szolgájának szívében kigyul s könnyen szögletességbe, affektálásba csap át, külső illedelmét, szerény kedves megjelenését; gondot visel rá s a rubrikák piros fonálával szövö át a szertartásokat, hogy az az isteni szikra el ne aludjék a külsőség megvetésében, másrészt pedig ne vonja magára az apostolnak hajdani szintén rubricistikai korholását, hogy szerényen viselkedjete, nehogy a pogány, aki belép, azt gondolja rólatok, hogy eszelősködtök. A rubricistika tehát oly mező, melynek művelése az egyház vitális érdekeivel összefügg; és hogy nálunk azok a kath. templomok is hidegségükben, kietlenségükben, – továbbá az az egyházi szolgálat is a szertartások elhanyagolásában, a ruhák és vászonművek rondaságában, az egész apparátusnak kívül-belül való százalmas koldusosságában, a protestantizmusnak az ő örökségétől megfosztott, sivár sorsára emlékeztet: annak részben okát, részben eredményét képezi épp az a nemtörődés minden liturgikus és rubricistikus rendelettel vagy kérdéssel. E szempontból is köszönetet szavazok Kl. Th. úrnak.

Ami a mű tartalmát illeti: megtaláljuk benne az egyház minden rendeletét, mellyel a csendes misének (Caput I.) a nagy miséknek (C. II.) a votív miséknek (C. III.) caeremonialóját megalapította; a IV. fejezet a liturgiai szabályokat adja, amennyiben ide tartoznak, az egyházi év különböző jellegű és hangulatú szakaira és ünnepeire. Azután nagyon finom érzékkel függesztette a szerző e négy fejezethez azon bucsúimákat, melyek akár a sz. misére való tekintettel látattak el búcsúkkal, akár pedig a szokásos recitálás által a naponkint miséző pap lelkét könnyű szerrel nagy lelki kincsek birtokába juttatják. A művet „Compendium ritualis romani” feliratú szakasz zárja, mely a szentségek és szentelmények kiszolgáltatásában használatos formulákat és a temetési imákat foglalja.

Pontosság, bőség, teljesség jellemzik az egyes fejezeteket; a bevágó anyagot mind összehordta, áttekinthetően rendezte és magyarázta. Nem találunk egyetlen pontot, melyet talán mellőzött volna, s különösen dicsérjük a szerző mérsékletét, melynél fogva sehol sem engedett a kísértésnek kritikát gyakorolni vagy százalomra indító összehasonlítást tenni a

felhozott rendeletekből gyönyörűen kiszövődő képs a szertartásoknak sok helyütt ijesztő karikatúrája közt. Nem, még mentegeti is magát, hogy nem tehet róla, ha könyvének fonalán kitűnik a praxisban dívó rendetlenség! Valóban megbocsátunk neki, nem tehet róla.

A rubrikákat világosan és praecise magyarázza; eluljáróban először mindig odatúzi a Missale elején olvasható „De defectibus in celebratione Missarum occurrentibus” megfelelő részét s azt azután magyarázza; az „explanatio” nem asketikus, mint pl. P. Chaignoné, de igen kellemesen érint.

Midőn így az egész művet csak dicséretünkkel halmozzuk el, s benne a szerző nemes, egyházas törekvésének egyik megtestesülését üdvözöljük, bátorságot veszünk magunknak másrészt egyik-másik állításához észrevételünket fűzni. Hogy a rubricistikát tudománynak mondja, azt a tárgyért kigyulladó lelkesülésének rójuk fel; de nem árt vele cseppet sem, legföllebb az olyan dünnyögős logikus azt fogja rámondani, hogy nemsokára hát a heraldikát is tudományszámba veszik. – Szerző elveti a rubrikáknak megkülönböztetését „in praeceptivas et directivas;” de hogy miért legyen minden rubrika szorosan vett törvény, mely bűn alatt kötelezzen, s ne lehetne inkább egy szorgoskodó édes anyának kisebb dolgokra terjedő jótanácsa, azt a dolog lényegéből ugyancsak nem lehet lehozni. Az „Academia Liturgica Romana” – úgy vélekedhetik mint a szerző, de mások, még a legnagyobb írók is, még mindig megtartják e distinkciót, pl. Lemkuhl. – Azt sem engedhetjük meg, amit a szerző mond: „Sacerdos, qui sacram Missam celebrare velit, debuit ante omnia partem divini officii, Matutinum nempe cum Laudibus recitasse, uti praescribit Rubrica;” hát itt van mindjárt az előbbi esetre egy példa. Van három vélemény; az egyik azt tartja, hogy aki nem recitálja el a Matutinumot miséje előtt, halálosan vétkezik; a másik azt tartja, hogy bocsánatosán vétkezik; a harmadik szerint pedig sehogysem vétkezik. Miután pedig nem lehet valakit bűnről vádolni, ha a törvény nem biztos: világos, hogy az a „debuit” s az a „praescribit Rubrica,” szorosan vett kötelezettségről nem érthető; tehát vannak rubrikák, melyek nem praeceptivák, melyek mondják, hogy mi illik, mi ajánlatos, de nem mondják, hogy mi törvény és mi bűn.

Ajánljuk a művet minden papnak s főleg a papnövendékeknek.

Osvald Richárd: Knižmica Katechetska

Knižmica Katechetska. Sbirka praktickych spisso povodnych i prelozenych Vydaba Fr. Richárd Osvald. Č. 11. Prakricka Rukavät k sysvetlovaniu Maleho katechismu pre diety, I. Prva hlavna čiastka. O viete. V. Turč, Sv. Martine. 8. 219 l. Kötve 1 frt. 50 kr.

Nem az üres reklám frázisaival, nem is a szokásos recensio-stylus „hézagpótló” szólamaival, hanem az őszinte elismerés hangján ajánljuk Osvaldnak e katechetikai művét ama paptársainknak, kik tótajkú híveiknek tótul kénytelenek hirdetni az igét.

E részben a hitről, a hitvallásról szól. Magyarázza a katechizmus szavait és tárgyait; különben is e vállalata megindításában a hitoktatóknak rövid és praktikus kézikönyvekkel akar szolgálni. Kétséget nem szenved, hogy főleg a tót irodalomban vajmi szükséges a vallás legfontosabb érdekei miatt ily gyakorlati kézikönyvek kiadása; annál is inkább, mert egy semmiképp sem igazolható s az egyház katholicitásából csúfot űző chauvinista áramlat elfelejteti az ifjú papokkal a nyelvet, melyen kenyeret nyújtsanak az éhező lelkeknek; elnyomorítja bennök a szó hatalmát, mely az isteni küldetéssel karonfogva jár s utat tör a kegyelemnek a lelkekbe. Mit akarunk hirdetni, ha a nyelvet nem tudjuk? vagy minél döcögösebb és esetlenebb legyen az evangélium foglalatja?

Elég ennyi. A kifejtés ellen semmi kifogásunk; O. különben is jeles úttörők nyomában járt; Köhler Károly és Obecser F. művei adtak neki irányt. A kiállítás nagyon csinos és vonzó.

Nikolaus Gih: Das heilige Messopfer dogmatisch, liturgisch und ascetisch erklärt

Das heilige Messopfer dogmatisch, liturgisch u. ascetisch erklärt. Von Dr. Nikolaus Gih. Fünfte, verbesserte Auflage. Freiburg. Herder. 1892. N. 8-r. 736 l. Ára füzve 7 márka. Kötve 8 márka 75 fil.

E mű rendkívüli sikereket aratott Németországban. Magyarra való fordításának eszméjét is megpendítették, de vaskossága visszariasztja a fordítókat. Ismertetni e művet valóban fölösleges; hiszen az az alapos megvitatás, tüzetes magyarázat, gondolati bőség s főleg a kenetteljes, meleg hang, mely a művet jellemzi, hódított az olvasó közönségben annyira, hogy a mű már ötödik kiadásban forog közkézen. Valami érdemleges változtatást nem szenvedett egy része sem; itt-ott kihagyott a szerző hosszabb kitéréseket, szabatosabb formákba öntött egymás gondolatot; aminek az eredménye mégis az lett, hogy az új kiadás 736 lapra terjed, míg az előbbieken 766 oldalt számláltunk, ennek következtében ára is 7 márkára szállt. Gih már megpróbálkozott más hasonló tárgyú kiadvánnyal: Kiadta a mise-sequenciák magyarázatát; e kiadvány azonban a már jónevű szerző dacára nem tudott nagyobb feltűnést kelteni; sőt az itt ismertett művének újabb kiadásai szinte eltemették a sequenciák első kiadását is. Gihrt és Bacuezt emlegetik most kiválólag az asketikus irodalom e szakában; mindkettő megfér egymás mellett, sőt Gih műve mellett még mindig szívhezszóló olvasmányul szolgál Chaignon „A pap az oltárnál” című műve, melyet az esztergomi magyar iskola fordított s mely még mindig kapható. A buzgó pap, aki a mindennapi sz. mise-áldozat kincses bányáját nem akarja a lelki rösttség s a gondatlanság sötétségébe temetni, hanem a legtisztább gondolatok és érzelmek fényét és melegét kívánja belőle kiemelni, az említett művek bármelyikét nagy haszonnal lapozgathatja.

Moritz Meschler: Die Gaben des heiligen Pfingstfestes

Die Gabe des heiligen Pfingstfestes. Betrachtungen über den hl. Geist. Von M. Meschler Priester d. Ges. Jesu. Zweite, vermehrte Auflage. Freiburg. Herder. 1892. 8-r. 518 l. Ára 3 Mk. 50 fill. = 2 frt 10 kr.

Herder Benjaminnak életrajzírója a dominikánus Weiss találóan méltatja érdemeit a német kath. irodalom emelése körül, midőn azon százszorosan megérdemelt bizalomra utal, mely a katolikusokban Herder kiadványai iránt él. Herder nem ad ki selejtes műveket; kitűnően van tájékozva nemcsak a könyvkiadás technikája, hanem az irodalom szellemi tőkéi iránt is, tudja hol keresendők, s hová fektetendők. – P. Meschler e műve tagadhatlan nehéz tárgyat dolgoz fel s azért az elvont s magasanjáró szárnyalást teljesen le nem húzhatta a közönséges gondolatok és érzelmek útjaira és körébe, de megtett e részben is mindent, amit tehetett. – A Szentlélek természetesen magában véve, mint a titokzatos életnek s alakulásoknak őselke és ősoka, fölötte elvont és megközelíthetetlen, de valamint a Szentlélekről szóló gyönyörű *Sequentia* s a „*Veni Creator Spiritus*” himnusz mesteri vonatkozásokban feltünteti e Lélek viszonyát minden nagy- és széphez e földön: úgy Meschler is föltaálta magát s a keresztény élet valamennyi alakulását, virágát és gyümölcsét úgy mutatja be, mint a Szentlélek koszorúját és erejének megnyilatkozásait. A Szentlélekre vonatkozik minden ami van, ami lett, ami él, – minden a természetes s a természetfölötti rendben, – minden forrása a kegyelemnek, – minden tényezője az emberi s az istengyermeki életnek. A Szentlélekre vonatkozik a kereszténység minden motivuma, a keresztény lelkének valamennyi ékessége, ajándéka, ereje és erénye. A Szentléleknek, mint az élet lelkének

különös kedves intézménye a ker. család, – az iskola, – a tökéletesség, – a szentek, – a tudomány, a művészet, – a társadalom; – s ezen vonatkozások szerint szól Meschler 52 fejezetben lehetőleg konkrét kifejezésben a Szentlélekről.

A pünkösöd a természet nyarának ünnepe! Az élet lelke leáradt a földre! A világosság és a hő aetheri szárnyain száll le a magasságból, – lejt a kalásztenger aranyos hullámain és leng ide s tova a gyümölcstől terhes fák gallyain; tüzes nyelvek gyanánt izznak a sötét zöld levelek a pünkösdi rózsák! ... A pünkösöd az egyházi év nyarának is ünnepe, a megváltás munkájának, a restaurációnak zenithje, delelő pontja, most árad kegyelembőségben a Fiúnak lelke az Atyából az árva földre, a nagy temetőre s e Lélek erejében föltámadnak halottjaink. Valamint a lélektől virágozik az arc és ragyog a szem, valamint a lélektől pezseg a vér s dobog a szív: úgy a Szentlélektől kap színt, életet, meleget, ragyogást a lélek. A Szentlélek a lelkek lelke! Mennyi finom éren, hány csatornán szivárogo le a lelkekbe a Szentlélek ereje?! Mily hatalmas lélek az, ki annyit mozgat. Tehát ez az élet Leleke, – ez szivünk élete, – éltet igazsággal, pezsdít a jónak szeretetével. Nélküle Sahara sivatag az emberiség, gyöngye kórók, szikes fű itt ott; – hogy vágyódunk erőteljes tölgyek, napsugarak, pálmák után! Várjuk azt a Szentlélektől, ha úgy imádjuk és tiszteljük az élet s a virágzás azon lelkét, mint ahogy azt P. Meschler könyvében előadja s a Szentlélek imádatát előmozdítani kívánja.

Kraffszky József: A kiseddóvás és Fröbel kiseddnevelési rendszere

A kiseddóvás és Fröbel kiseddnevelési rendszere. Írta Kraffszky József. 1892. Budapest, Rózsa K. Nagy 8-ról, 501. l. Kapható Szerzőnél, Komjáthon (Nyitramegye) és Tóthfalussy Bélánál, Budapest (Szegényháztér 8.) Ára 3 frt.

Örömmel ismertetjük ezt a művet, melynek alapos tanulmányal, s lelkesen megírt értekezései „a nemzeti jó ügynek önzetlenül szentelt, szerény tehetség” talpraesett próbálkozásait tüntetik fel. Tesszük ezt annál szívesebben, mert már törvénybe iktatott kulturális intézményről van benne szó, mely elől az egyház sehogysem zárkozhatik el, amint ugyancsak megtette eddig is vele szemben kötelességét; – azután meg azért is ismertetjük e művet kiváló gonddal, mert a szerző őszinte dicséretes törekvése, mellyel művét létbe hívta, első sorban a kath. papságnál keres elismerést és pártolást.

S mindkettőt teljes mérvben kiérdemelte s következőleg kívánatos, hogy élvezze is, – bár ez a következés mint tapasztalatból tudjuk, be nem üt mindig az életben, főleg az oly kérdésekkel foglalkozó műveknél, melyek félreértésnek vannak kitéve. Tudjuk, hogy nem régiben a t. szerző is kényszerült tapasztalni, mily keserű a félreértetés, s hogy nagyon gyakran a tollharc nem alkalmas a kedélyek csillapítására, sőt legtöbbször elmérgesíti azokat. Neve oly névvel hozatott kapcsolatba, – ajánlásai oly intézményre vonatkoztattak, melyet a katolikusok nemcsak dicséretre méltónak nem találnak, hanem kárhóznak s oly irányzat leplezését látják benne, mely a pozitív kereszténység romlására vezet. „Fröbel” – „Fröbel-óvodák” – „gyermekkertésznők” ... nem jól hangzanak a keresztény frazeológiában; valaki már most ajánlja ezeket, hozzá még legyen ez a valaki kath. pap; ne csodálkozzunk, hogy bizony erre rájár a rúd amúgy derekasan s hogy gyanakodva veszik tisztázási törekvéseit is! A tusa érdekes ... Fröbel papi védője azt mondja: „ártatlan vagyok,” ellenei pedig azt gondolják, hogy tönkretették, mihelyt kimondhatták róla: „Fröbelt s a gyermekkertésznőket ajánlja, hogyan teheti ezt pozitív keresztény?”

Mit tartunk először is a pozitív keresztények álláspontjáról, hogy Fröbelt feltétlenül anathematizálják? Az anathema nem vonatkozik Fröbel személyére, – hiszen átlag alig van, aki ismeri elveit vagy éppen iratait; hanem igenis vonatkozik azon irányra, melyet a szabadkőművesség, a léha liberalizmus a kiseddóvókban meggyökereztetni és az elemi és

gymnáziumi és egyetemi iskolákon végig megerősíteni s folytatni óhajt, s melyet a kisdedévokban Fröbel nevével takar. Tehát nem Fröbel személye, hanem a Fröbel nevével kapcsolatba hozott vallástalan, *felekezetenélküli* kisdedévás ellen irányul a katolikusok harca. Hogy Fröbel kisdedévói, amint nálunk vannak, s amint a felekezeti óvodáktól megkülönböztetnek, ugyancsak nem nyújtanak garanciát a vallásos nevelésre, az történeti tény! Lehetnek időszerint kitűnő, gyakorlott, jószellemű kisdedévók ott is; de az inkább az esetlegességnek s nem az elvnek tudható be. Magam is akadtam évek előtt „gyermekkertésznők” számára írt tankönyvre, – úgy látszik történelem volt, – melyben az emberi méltóság a majom-felfogás piedestáljára állítva s más egyéb „vadságokkal” körülaggatva, szolgált alapul a vallásos művelődésnek. *Kérem a t. szerző urat, nézzen körül a pesti „gyermekkertésznők” iskolájában, nem akad-e rá!* Ennyit kitérésül! Fröbel mindebben teljesen ártatlan lehet, – tisztázható, – műveinek idézeteiből legalább tönkre silányíthatók a vallástalan nevelés vakandokai,... legyen bár mindez igaz; nem erről van szó; hanem arról, hogy tényleg a Fröbel-óvodákkal mily nézeteket kötnek össze, – hogy Fröbel nevével mily irány pártolására történik visszaélés. Ez a punctum saliens, a keresztény álláspontban. Tegyük fel, hogy a ker. kisdedévók magukévá teszik Fröbel nevelési elveit s irányát, a *hisztorikus* Fröbelét s nem a *mythikusét*, amelyet faragtak belőle a szabadkőművésék s a liberalismus lapos hívei: mi lesz akkor? akkor tán majd arra ébredünk, hogy a mi óvóink lesznek a hamisítlan Fröbel-kertek, – s azok ott a túlparton a pseudo-Fröbel-hívek! De amíg ez nem történik: addig Fröbel nevének súlyát a vallástalan nevelés, a vallástalan óvoda foglalja le s veti latba a maga számára.

Mit akar a dolgok ez állásában a t. szerző? Egész műve a kisdedévás szeretteljes és fontos gondolatának ajánlása, s annyi avatottsággal, oly érdeklődéssel, oly lelkes föllendüléssel eszközli azt, hogy nem illethetjük őt nagyobb dicsérettel, mintha mondjuk, hogy hivatott szószólójává, avatott apostolává lett e keresztény, áldozatos ügynek; de a könyvnek van irányzatossága, – jó értelemben veszem e szót, – mely őt is, minket is különösen érdekel, s ez nem egyéb, mint a keresztény óvodának viszonya Fröbelhez. Ki akarja hámozni a hisztorikus Fröbelt a szabadkőműves üzelmek folytán ráfogott vallástalanságból; – le akarja foglalni életrevaló gyermeknevelési rendszerét a keresztény óvodák számára; – katolikus szellemmel akarja telíteni Fröbel kitűnő módszerét, talpraesett intézkedéseit és eljárását. S lehet azt véghezvinni? Ugyancsak kimutatja művében, hogy lehet; utal azon sok, sikeres kísérletre, mely a kath. óvodákba áthozta Fröbel játékait, gyermek-foglalkoztatóit, és célszerű módjait a tehetségek fejlesztésének. Valóban ugyancsak megfeneklenénk s túlszárnyaltatásunkat ölbe rakott kezekkel néznők: ha a tapasztalati lélektan s lelkiismeretes megfigyelések eredményét, – volt legyen az akár pantheista, akár idealista, ki az eredményt nyélbe ütötte, – hasznunkra, óvodáink fejlesztésére fordítani nem akarnók. Ezt akarja a szerző és semmi más; nem pártfogolja ő a Fröbel-kerteket, amint azok most hervadnak inter-confessionális futóhomokon; hanem akarja Fröbel vívmányait a kath. óvodákba átvinni. Művéből senkisémet fogja azt kiolvasni, hogy mihelyt Fröbel-kertnek hívnak falusi vagy városi óvodát, azt azonnal megtapsoljuk s az igaz, célravezető irány követőjének tartjuk; hanem igenis azt, hogy nézzünk utána s ha rajtunk áll, legyünk azon minden erőnkben, hogy szigorúan kath. irány vezérelje benne az óvót, épp úgy, mint a kisdedeket.

Ez alapgondolattal szemben mindegy, hogy Fröbel pantheista volt-e vagy nem; – annyi bizonyos, hogy *határozottabban keresztény óvodákat akart, mint a magyar törvényhozás*; mert Fröbel az Úr Jézust tüzi ki a nevelők s az ember mintaképének, míg a magyar törvényhozás keresztény óvodákról és Krisztusról egy kukkot se mert szuverén határozataiba fölvenni; sőt valóságos agylágyulásnak tüneteit mutogatta önmagán, midőn gyermekeket „fohászszerű” általános imákkal, melyeket a zsidó gyerek is rebeghet, vallásosságra akarta neveltetni. Ezen gyászos, barbár járatlanság által világosan kimutatta, hogy hivatása nincs a nevelésre s midőn e lapos gondolatot egy keresztény ország népére, annak még csecsemőire

is ráerőszakolta, megértette velünk napnál világosabban, hogy mi az „államtól” óvakodjunk, – óvodáinkat hitetlenségétől óvjuk, – s mindent megtegyünk, hogy „jótevő” kezéből ne várjuk az óvodák létesítését; mert mi nemcsak óvodát akarunk a csecsemőknek, de óvodát a hitnek is; nem óvunk csak testeket, hanem lelkeket is.

A szerző úr az ez időszert kormányrúdon levő miniszter és pártja iránt nagyon is elnéző; azt írja, hogy nem mindenben teljesítette a papság óhaját az óvodák szabályzatában. Miért említi csak a papság óhaját? gondolom, hogy ez óhaj a gyermekeknek ker. katolikus, illetőleg ker. evangélikus és ker. reformált neveltetése iránt legalább is oly élénk a szülőknél, mint a papban. De mondjuk csak ki, hogy a kormány semmiben sem tett eleget a vallásos nevelés követelményeinek az óvodák szervezésében; mert nem akarja pozitív kereszténységre nevelni a gyermeket; nem akarja a kis Jézus s az őrangyalok társaságába vezetni, hanem a helyett fohászokat röpített vele az „összellemez,” melyről nincs képzele nemcsak a gyermeknek, hanem a miniszternek sem. Aki pedig ezt akarja, az roszt akar; nem félig-jót, de roszt akar; tehát a törvény a kiseddóvásról határozottan pogány és a keresztény társadalomra szégyenletes!

Azonban – ismétlem – éppen ebből merít új érvet a szerző, hogy a papság ugyancsak nézzen utána, hogy miféle „óvoda” nyílik a katolikus iskolák tőzsomszédságában, s hogy legalább is úgy foglalja le az óvodákat az egyháznak, mint ahogy az iskolák katolikusok és nem „fohászszerű”-felekezetiek. Ahol pedig beüt a „fohászszerű” óvoda, ott a pap legyen rajta, hogy „az óvodának sajátképpen szelleme ne az általános és elvi határozatoktól,” hanem az ott alkalmazott óvók becsületes katolikuságától függjön. A t. szerző tapintatos, mérsékelt, alkalmazkodó, praktikus tanácsai e részben az élet és a tapasztalat józanságának jellegével ékeskednek.

Ennyit a könyvnek irányzatosságáról, melyet ily alakban mindenki pártolni fog, mert tette, fejlesztésre, az óvodák emelésére sarkall.

Már most a felhalmozott anyagról s annak formába való öntéséről kell szólnom. Mindkettőre nézve nagy elismeréssel nyilatkozhatom. – Az elsőt illetőleg már föl van hozva a műben a kiseddóvás minden lehető vonatkozása más tényezőkre, milyenek az egyház, a vallás, a papság, a vidék, az állam, az iskola, a szülői ház, az óvónő, a rokonintézetek; ismertette van története és irodalma; külön kifejtve Fröbel kiseddnevelési elvei, gyermekerti rendszere, eszközei, s pedagógiai méltatása; ez utóbbi 130 lapra terjedő részlet valóban nagyon tanulságos s a kath. óvodák nem tehetnek okosabbat, mint ha hegyiről-tövire átnézik s szednek belőle, amit kezük ér. Végül két függelék hozza a kiseddóvási törvény szövegét a szerző jóakaró magyarázataival – s az 1891. évben létező magyarországi összes kiseddóvási intézetek és gyermek-menedékházak kimutatását, melyben a kath. egyház „római katolikus felekezet” néven szerepel.(!) – A gyermekirodalomból két igen csinos, katolikus könyv van kihagyva: „Jó gyermekek karácsonykönyve,” és „Egyiptomi József.” Ajánlgassuk legalább mi a magunk irodalmát. Forgó bácsi úgy se teszi!

A bőséges anyagot 475 lapon dolgozta fel a szerző oly melegen, világosan és lendületesen s hozzá a kiállítás is oly tetszetős, a nyomás oly tiszta, hogy élvezettel olvassuk. Már bekezdő sorainkban jeleztük, hogy a t. sz. önálló értekezések alakjában dolgozta fel tárgyát; s az első cikkek úgy látszik meg is jelentek az Érsekújvári „lapok” egyikében, nem tudom melyikben; mert hát Érsekújvárban is azt gondolják: ha Esztergomban négy „lap” vetekedik a tollfosztás dicsőségében, Érsekújvárban kettő bátran futhatja a metát.– Véleményem szerint „a kiseddóvás és vidékünk” bátran kimaradhatott volna a műből; mert aki a Tótmegyér-Béliczi gyorsvonatokon nem járatos, – s ilyen e „bérckoszorúza haza” legtöbb polgára, – azt nem igen érdekelheti ennek a bár dicséretes, de kicsinyes kultúrának leírása. A leírásból legfőleg azt az egyet tanuljuk, hogy a „nagykéri pocsolyák” s a „komjáthi borotvált füzesek,” az „ondrohói illatfelhők” s a „vízváltató dombhátak” is alkalmasak oly „mámoros gyönyörnek”

kiválasztására egyes költői lelkekben, hogy „e színes és illatos vidéket” a bokrétához hasonlított haza egyik legszebb virágának tartsa.

Az óvónők, óvónő-jelöltek, tanítónők, tanítók, képezdei növendékek és kispapok 2 frtért kaphatják a munkát.

Végül azt mondom, hogy a szerző műve által teljesen tisztázta magát még azok előtt is, kik előbb iránya iránt világosan nem tájékozódtak.

Albert Maria Weiss: Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte u. Cultur, IV. kötet

Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte u. Cultur. Durch Albert Maria Weiss, O. Pr. IV. Band. Zweite Auflage. Erster, Zweiter Theil. Freiburg. Herder. XXIV és 1026 l. Ára 7 Mk. = 4 frt 20 kr.

Ismerjük már Fr. Weiss Apológiáját; azt az új modorú mélyen tudományos s amellett jóízűen s népszerűen írt művet. Ez itt a negyedik rész, két kötetben. Az „egész ember”, – érti az egészséges, észben, szívben harmonikus embert, mondom az „egész ember” Weiss Apológiájában csak az „egész keresztény” után és mögött jön színre; kereszténység nélkül az úgynevezett „emberek” vagy vánszorgó, tehetetlen alakok vagy erőszakos, meghasonlott rémek. Ez az „egész ember” az előző három résznek terjedelmes értekezéseiben hámozódik ki, s miután készen áll: kitűnő természetéből az a másik, bámulatos organizmus, a társadalom! A társadalomnak, – a társadalmi kérdésnek és rendnek, – a társadalom intézményeinek van e negyedik kötet szánva. – Alapeszméi ismereteseek; ezek iránt a keresztény táborban ugyancsak világosan látnak. A társadalom modern fejlődése szakít a múlttal; félreismeri az emberiségnek organizmusát; elszakítja a jelent a múltnak törzséről; eltagadja az eddig dívott jogot és szokást, s kiindul keresni más alkalmas formákat, melyekhez mint Procrustes ágyához láncolja a keresztény népek szellemét. E szétzüllést, ez atomizálódást a társadalom minden rétegében vizsgálja a ker. sociologia s bíztatja magát a reménnyel, hogy még nincs későn, – ha ugyan felismerjük bajaink okát. Amihez ugyan nincs nagy kilátás. De azért a munka a keresztény párton egyre folyik s Weiss a theologusoknak is tesz szemrehányást, hogy nem volt elég érzékük a ker. tannak a sociológiára való folytonos viszonyításához és vonatkoztatásához s ez által sokkal kisebbeknek mutatták be magukat Szt. Tamásnál, kinek Theológiája folytonos vonatkozásban áll a társadalom életéhez, a közjoghoz s a főnálló intézményekhez.

Áttekintésül közöljük a tárgymutatót: Erster Theil. Einleitung. Erste Abtheilung. Das öffentliche Leben unter dem Einfluss der modernen Ideen. 1. Der absolute Staat. 2. Das Recht der Revolution. 3. Der Liberalismus. 4. Der Socialismus. Die religiösen und sittlichen Ideen des Socialismus. 5. Die Weltlage. 6. Solidarität der Verantwortung für die modernen Ideen. – Zweite Abtheilung. Das Recht. 7. Das Recht als natürliche Ordnung. 8. Das Recht und die sittliche Ordnung. 9. Das Recht und die öffentliche Ordnung. 10. Das Recht und die göttliche Ordnung. – Dritte Abtheilung. Die Grundlagen der Gesellschaft. 11. Die menschliche Persönlichkeit 12. Das Eigenthum. 13. Die Arbeit. – Vierte Abtheilung. 14. Die Familie. 15. Ehe und Familie. 16. Ehe und Gesellschaft. 17. Die Ehe und das Reich Gottes. 18. Die Ehe als Same Gottes.

Zweiter Theil. Fünfte Abtheilung. Die bürgerliche Gesellschaft. 19. Die sociale Lage. 20. Die wirthschaftliche Gesellschaftsordnung. 21. Die bürgerliche Gesellschaft und der Staat. 22. Die Kapitalwirthschaft. Die kirchliche Lehre über Kapital, Zins und Wucher. 23. Sittliche Heilmittel. – Sechste Abtheilung. Staat und Völkergesellschaft. 25. Der Staat. 26. Der Staatszweck. 27. Die Staatsgewalt. Ob sich christlich regieren lässt. 28. Staat und Staaten. Die mittelalterliche Auffassung vom Staats- und Völkerrechte. – Siebente Abtheilung. Das

Reich Gottes. 29. Die Kirche als Gesellschaft. Das Heil der Gesellschaft in der Anerkennung der Kirche als Gesellschaft. 30. Die Kirche und die Gesellschaft.

Kevés könyv van, melyben az eszmék bősége, az auditio s szerencsés érzékű észrevezés annyira egyesítve volna érdekes lekötő előadással, mint Weiss művében. Kifejtései meggyőzők, bizonyításai, melyeket a történelemből merít, megdöbbentők, gondolatai élesek; olvasottsága majdnem azt mondhatnám határtalan. Petőfi, Eötvös műveiből is találkozunk idézetekkel. Eötvös „uralkodó eszméiből” folytatólag több lapra vonatkozik mindjárt a bevezetésben, s jótévéleg hat dicsérete, melyet róla, „az éleseszű politikusról” mond. Máshol is említi még a magyart, de oly gyászos keretben, hogy bár soh'se emlegetné; beszél a gazdasági tönkről, melynek elveit Angliában faragják, s Magyarországon érzik meg káros hatásukat, éppen azon általános, az emberiséget átfogó organizmusnál fogva, mely mindenben érvényesül, s melyet megfoghatatlan módon mégis ignorálni akarnak!

A szerző, nagyszerűen használja fel a művelődéstörténet s az összehasonlító vallástudományok terén kivívott sikereket s piramidális tévedéseket; mindkettőt az igaz, való elvek fényében mutatja be az olvasónak. Folyton azon magaslatokon jártatja lelkünket, ahonnan az emberiség legfőbb kérdéseire nyílik a kilátás. Belátjuk az emberi észnek és életnek minden ösvényét, azt, melyet az igazság és a ker. erkölcs nyit, s éppúgy azt is, melyen a modern, a kereszténységtől megkülönböztetett felfogás tévedezik. Azon öntudat kíséri lépten-nyomon a figyelmes olvasót, hogy az emberiség képei, melyek itt egymásután színre lépnek, nem egyoldalúak, – a különböző, legeltérőbb felfogásokat szövi a szerző képeinek vonásaiba, – ami annál meglepőbb, mennél szűkebb a cellája, a dominikánus fráter otthona; mennél kurtább a világ szemében az a sugár, mely a kolostor falai közt a zseniális író látókörét leírja. *Contra factum non valet argumentum*; a mű óriási mérvekben van tervezve, tervben s kivitelben egyaránt eredeti, szellemes, alapos és tudományos mélységű. Sokat átfogó tudományossággal jól képzett filozófus és theologus érzéket kapcsol egybe, s megóvjá ítéletének önállóságát.

Különben ez előnyöket alkalmunk volt már ismételtelen eldicsérni. Bevalljuk, hogy ritkán akadtunk könyvre, mely ennyi szellemi élvezetet nyújtott volna, mint ez. Előadása lendületes, kellemesen folyó, meleg; az elvontat vonzó képzetekbe öltözteti. Az olvasó nemcsak tanulságokat merít a vaskos kötetekből, hanem csodálattal és mély tisztelettel telik el a kereszténység erkölcsisége, lelki tőkái, irányainak szellemisége iránt. Aki ezt a hatást éri el, az kitöltötte helyét az erkölcs apológiájában, még pedig teljesen; az elérte a célt, melyet kitűzött magának, t. i. úgy megvédeni az erkölcsöt, hogy az indifferens vagy éppen ellenséges érzületű elemeket a csodálat és elismerés adójában, melyet önkénytelenül nyújtanak, meghódoltassa ugyanazon erkölcsnek; az ilyen védő győző lett!

Érdekes talán még egy más megjegyzés, mely e tárgyba vág. Az ethika a filozófiának virága, legfőbb hajtása és végkifejlődése; valamint a dolgok rendjei az emberben nyerik koronájukat: úgy az emberi tudásban, a tudás a specificus emberiről, az erkölcstről, a legfőbb és a legdöntőbb. Apológiánk, melyet most ismertetünk, az erkölcsiség szempontjából védi a kereszténységet s ebben mi az apológiának magasabb stádiumára, kifejtettebb alakjára ismerünk. Az erkölcsiségnek s függvényeinek mezején lesz az emberiség legfőbb érdekeinek döntő csatája. Mi bizalommal nézünk eléje; mert ha valamiben erős és praktikus a kereszténység: bizonyára erkölcsében s ez erkölcs által hordozott nagyszerű intézményeiben utolérhetlen.

A jeles művet két szorgalmas fordítónk Makra és Rózsa máris munkába vették s már 14 füzet áll a németül nem értő magyar közönség rendelkezésére.

Vercruysse Bruno–Tóth Mike: Új és gyakorlati elmélkedések a mi Urunk Jézus Krisztus életéből, az év minden napjára

Vercruysse Bruno J. T. áldozópapjától új és gyakorlati Elmélkedések a mi Urunk Jézus Krisztus életéből az év minden napjára. Magyarul kiadja Tóth Mike J. T. tagja. II kötet. Kalocsa. Werner. 665 l. Ára ?

Nagy szolgálatot tettek a Jézustársasági atyák a lelki életnek Vercruysse Bruno elmélkedéseinek hazai nyelvünkbe való átültetése által. Az első kötet füzetekben jelent meg; ez a kiadás arról volt nevezetes, hogy nem kellett megfizetni, csak amikor teljes leendett, tehát úgy látszik most; hallatlan nagylelkű eljárás; egyszersmind kimutatása a bizalomnak az elmélkedő közönség becsületessége s jó memóriája iránt, hogy nem feledkezik meg adósságáról.

Hallottuk itt-ott rebesgetni, hogy ez elmélkedések némely pontja oly üres és elcsépett, hogy nem találni benne gondolatra és érzelemre magot. Erre nézve azt kell megjegyeznünk: nem az okoskodásban van az elmélkedés súlypontja, hanem az érzelmes gondolkozásban, – a tárgyval való bizalmas szemléltető foglalkozásban; pl. ha mondatik: tekintsd az Úr Jézus szelíd, nagylelkű megjelenését, s mily örömmel fogadja őt a nép, „elébe fut s köszönti őt.” Hát bizony ez röviden van mondva, de aki localizálja magának ezt a jelenetet, az lelki vigaszára és épülésére többet nyer, mint Seneca összes sententiáiból. Sz. Ignác additíója szerint úgy kell elmélkedni, hogy az ember képes legyen „interne sentire et gustare” azt pedig meg lehet tenni a legegyszerűbb pontban; sőt abban tán jobban, mint valami fönséges témában.

Igen dicséretes és okos gondolat volt P. Rothaan oktatását az első kötet homlokára tűzni. Aranyos minden szava.

A fordítás igen jó, magyaros. Bár a Rodriguez rémítő magyarsága is ilyen avatott kézre találna! Kérjük a „Hirnököt,” fordítgasson tovább: Lallemand vagy Faber műveiből is szeretnénk valamit; összeköttetései és közönsége többé-kevésbé bizonyítja az elkelést; a magyar, lelki életet művelő irodalom soványsága pedig lassanként emberibb formákba öltözik.

Dosenbach István–Lessenyey Ferenc: November hava a tisztítóhelyen szenvedő lelkek emlékének szentelve

November hava a tisztítóhelyen szenvedő lelkek emlékének szentelve. Írta Dosenbach István J. T. atya. Fordította Dr. Lessenyey Ferencz th. tanár. Ötödik kiadás, Szatmáron. Molnár J. 1892. 285 l. k. 8. v. Ára 60 kr.

E művecske már ötödik kiadást ért. Gyökerében, velejében, teljes kifejlésében katolikus. Az áhítatnak November hóra kedves táplálékot ad. A címben meg van mondva minden: iránya, tárgya, bősége; a módot illetőleg pedig egészen „Március havát” követi, melyet ugyancsak Dosenbach szerkesztett. Minden nap rövid elmélkedéssel, imával és követendő példával van kitüntetve. A könyvnek jó nagy része „imákat és ájtatos gyakorlatokat” tartalmaz „a tisztító tűzben szenvedő lelkek javára;” ilyenek: miseájtatosság, – kilencnapi ájtatos gyakorlat, – keresztút, gyónási és áldozási gyakorlataink s azoknak a tisztító tűzben szenvedő lelkekért való felajánlása.

A nép katolikus érzéke kiválóan hajlik a szenvedő lelkekkel gyakorlandó irgalom és könyörület felé; ezt a nemes, hitbeli érzéket a „November hava” nagyon előmozdítja s helyes irányba tereli.

Karl Racke: Die Verwaltung des Predigtamtes

Die Verwaltung des Predigtamtes von Karl Racke. Freiburg, 1892. Herder. 146 l. Ára 1 frt.

Szerző zárt és szűk körben tartott előadásait bocsátja itt sajtó alá. A cím, mely a jelenkori helyzet tekintetbevételét ígéri, különösen felhívta érdeklődésünket a munka iránt; de átlapozván azt bírálói figyelemmel, azon záró ítéletre jutottunk, hogy valóban új mozzanatot a művecskében nem találtunk. Schleiniger, Jungmann, Hettinger, Stolz, Dupanloup; Kleutgen, Keppler után, ezeknek modern s legmodernebb egyházi szónoklati munkái után valami újat mondani, különben is a priori lehetetlennek látszik. Hiszen épp ezek a férfiak a legtágabb, egyházas látkörű emberek, kik midőn az egyházsónoklatra vonatkozó műveket írtak, sohasem vesztették el a talajt, a valóságos életet lábaik alól, s kiknek mindig a legközvetlenebb benyomások diktálták szellemes észrevételeiket. Racke művéről csak azt mondhatjuk, hogy röviden megtaláljuk benne azokat a főirányeszméket és elveket, melyeket a főntemlített jelesek bővebben fejtegettek. Nem tagadjuk el ez ítéletünk által érdemét; sőt ez érdemet kiválólag fokozza az erőteljes, markos kifejezés, melybe gondolatait öltözteti.

Más megjegyzésünk a könyv praktikumára vonatkozik. Ha az ember kezébe veszi az úgynevezett szónoklattanokat, talál bennök általános, főséges elveket; de praktikus útmutatást a berendezésre és kidolgozásra lépten-nyomon nélkülöz. Hogyan kell a beszéd részeit amplifikálni, – hogyan kell a sürgető, buzdító, vagy a záró részt kipontozni és nyélbe ütni, – mire kell vigyázni a fő- és altételek egymáshoz való viszonyításában: arról sehol semmit se olvasunk, s ha nem hallgattuk volna P. Schröder Rhetorikáját: fogalmunk se volna, – sok elvont traktátus olvasása után is, – a beszéd elkészítéséről. A rhetorikák föltételezik, hogy valaki tud már beszédet csinálni, s azért fejezeteik csak tökéletesebb és keresztény irányelvekkel ismertetik meg a szónokot. – Érdekes a beszéd berendezéséről szóló fejezet, melyben a főtételről s a beszédnek a főtétel irányában való egységesítéséről szóló; utal az egység beteges túlhajtásaira, melyek ízetlen és tárgyaltalan fölosztásokra vezetnek. – Ítéletünket abba foglaljuk össze, hogy szép, igen szép mindaz, ami a könyvben foglaltatik; de a praktikus szónokképzésnek nem nyújt semmit; pedig határozottan ilyen Rhetorikára volna szükség.

1893**Hock János: Imakönyv**

Imakönyv. Írta Hock János. Budapest. Athenaeum részvénytársulat kiadása. 1893. kis 8-adr. 450 lap. Ára 3 forint.

Hock imakönyvét igen előnyösen ismertették már a lapok. Ismertetések érdeméből bizonyára mitsem fog levonni az, amit a könyvről a következőkben mondunk.

A könyv lendületes, érzelmes modorban van tartva: bárhol ütjük fel, jótéveően hat az a friss, üde felfogás, – az a lelkes, színpompás nyelvezet, mely a tündöklő fehér lapok s a tiszta nyomás benyomásaival karöltve, az olvasót az áhítat tiszteletével és bensőségével tölti el. De ne olvasson benne senki soká; mert ha lapokat olvas, azon veszi magát észre, hogy szónokol s nem imádkozik. Nyelvezete, képei, érzelmessége Bougaudra emlékeztetnek. S e tekintetben azt gondolom, hogy szinte sok van benne a jóból; az a folyton a magaslatokon vergődő s a felhők közt repülő gondolat és szó nagyon kifárasztó. Vannak a bensőségnek egyszerű, gyengéd, naivságra emlékeztető húrjai; a sz. írás is figyelmeztet, hogy imádkozván, szavakat ne sokat keressünk; mi ez más, mint éppen az, hogy imádkozván ne szónokoljunk.

E megjegyzéseim nyernek erőben azon reflexió által, hogy nem bírok magamnak oly közönséget elképzelni, melyet az imáknak sok helye meg ne erőltetne ... a bámulásban. Vegyük például az efféle szép, a legmélyebb filozófiából ihletett helyet; a 24-ik lapon olvasom: „értelmem silány büszkesége hiában küzdene ellened a tagadás szellemével, mert lelkem ösztöne öntudatlanul is végtelenséged eszméjébe kapaszkodik;” keressünk hozzá embert, ki ezt fönnakadás és erőltetés nélkül imádkozhassa. A szónoklat stílusa más s az ima stílusa is más. Hock nagyon is szónok még imáiban is. Reflektáljunk az ilyen gyönyörű általánosságokra; a 69-dik lapon olvasom: „Testvérek vagyunk tehát mindnyájan s ezen egy szóban „Mi Atyánk” megvetted alapját a haladó századok nagy eszméjének, a testvériség hitvallásának;” mennyire üt el ettől a „Pater noster”-kor mondandó imától maga a „Pater noster” fönséges s egyszerű imája! Mily filozófokat imádkoztat Hock a 104. lapon: „Tudni csak azt tudom, hogy mi nem vagy, de hogy mi vagy, azt inkább sejtem, mint tudom ... Epedek az igazság és a szabadság után; te vagy az igazság és a szabadság örök eszméje.” Nem lévén az embereknek még halvány fogalmuk sem akár a plátói, akár az Ágostoni „isteni eszméről;” okvetlenül mindenki, aki azt a meglepő kérdést intézné magához: „hát ez micsoda?” téves fogalmakra vetődnek. A 14-ik lapon az Istennel mint az „okok kútfejével” találkozunk; mily absztrakt általánosság!

Második megjegyzésem arra vonatkozik, hogy Hock imakönyve nagyon modern imakönyv; mert csupa méz és édesség: csurog a jóságtól; sehol se rettent; s ahol a félelem s az iszony szintén keresztény érzelmeinek ugyancsak helye volna: ott gyakran átsiklik. A halál ugyan talál sokféle költői leírást s ez az egyedüli, ami kissé borzasztja a modern imádkozók gyengéd lelkét; de a pokol sehol se kísért. Mindenütt az a jóságos Isten avval a „kegyelmes Uram” s „édes néném” szívvel. Az Úr Jézus épp úgy állítja szemünk elé a poklot, mint a mennyországot, – beszél tűzről és fogcsikorgatásról. Hock ezt sehol se teszi. Még a gyónásra való előkészületben sem; ott is az az áldott, kegyes Isten szerepel, aki iránt ugyan hálátlanok voltunk s következőleg érezzük, hogy büntetésre is méltókká lettünk; de hogy ebbe a félelmetes igazságba, a pokolba bepillantánánk, arra nincs kedvünk. – Pedig ha valaki a „négy utolsó dologról” ex asse akar tárgyalni s külön elmélkedést készít róla: annak már csak a pokol ecsetelésébe is be kellene ereszkednie.

A frázis túlságos uralmával együtt járnak az általánosságok, melyeket a lelki életet nem élő imádkozók, – s hány van ilyen nemcsak az imakönyveket használó, hanem az imakönyveket író s még inkább kiadó hivatalok közt! – meg nem foghatnak. Tépelődések „lelkem nemesbítéséről,” hacsak a tíz parancsolatra és kötelmeinkre át nem térnek, – ugyancsak nem veszedelmesek.

Nagy előnye a könyvnek, hogy a szentségek fölveteléről alaposan és kellő méltatásával minden egyes szentségnek, szól. – A lelkiismeret-vizsgálatra adott kérdések rendjét nem gondolom oly célra vezetőnek, mint a szokásos menetet, melyben a tíz és az öt parancsolathoz ragaszkodunk.

Hogy a könyv nők számára volna írva, mint egy recenzens mondotta, azt nem találok; legalább a címekből erre következtetni nem lehet. Ez a megjegyzés azonban alkalomszerűen figyelmeztet arra, hogy művelt férfiak számára nincs imakönyvünk. Jó volna P. Pesch imakönyvét lefordítani.

Majer István: *Cruces artificiales. Mille sextum*

Cruces artificiales. Mille sextum. Originarie invenit et forficula excidit Dr. Stephanus Majer. Hatodik ezer műkereszt. Eredetileg ollóval metszette Dr. Majer István.

Nem hiszem, hogy Ő Szentsége jubileumi ajándékai közt találkoznék érdekesebb[el], mint a Majer István által följánlt, gyönyörű kötésbe kötött műkereszt gyűjtemény és pedig a „hatodik ezer.” Érdekesnek mondom, mert a tehetségnek oly friss áradozását mutatja, melyet az „ötezer” ki nem merített, s érdekesnek különösen azért, mert egy 76–80-dik évének örvendő művész reszketni nem tudó kezének remek alkotása. „Egy kora 80-dik évébe lépett férfiú, de egyházát és ennek szentséges fejét ifjú hévvel szerető magyar kívánta az eredeti művével is bebizonyítani, hogy a hű kath. testvérekkel egyetért és együtt érez.” Hogy az előszónak e ruganyos kedélyű szavai mennyire igazak, s kivált pedig, hogy a 80 év hava az ifjú hevet a szívben mennyire nem volt képes kioltani, azt e változatos alkotás mutatja; műérzéke még csupa élet, képzelete kifogyhatlan, találékonysága meglepő, kedélye majd játszi, majd komoly; ellesi alakjait a jégvirágokról, a flora idomairól; fölolvastja keresztjét a góth, román, renaissance styl zománcában; a japán, sinai ízlést eszméjének szolgálatába hajtja: s így megteremti műkeresztjeinek „hatodik ezredét.” S hány ezred lép majd még nyomába a hat ezrenek? Ki tudná megmondani egy tehetségnél, melynek fölvilanyozására pápai és főpásztori szózatok, országos elismerés és a műértők lelkes magasztalásai szolgálnak. A papír s az olló meglesz, maradjon meg a biztos kéz s különösen az a költőtehetség, mely az öregedni nem tudó szív „ifjú hevéből” nyeri inspirációját.

A kereszt-ezred fekete táblákra van ragasztva, oly bámulatos ügyességgel, hogy a leheletszerű levélkék és ízeckék közül egy sincs elhajlítva, egy sincs meggörbítve s amellet sehol a ragasznak legkisebb nyoma, úgy hogy szinte figyelmeztetni kell a szemlélőt, aki bizonyára azon benyomással nézi a lapokat, hogy a fehér, sárga, kékszínű keresztalakok alighanem a fekete lapokra rá vannak nyomva, hogy bizony a keresztet olló metszette s ugyancsak ügyes kéz ragasztotta föl. Van 42 tábla egészben 1033 műkereszttel. Az utolsó lapon a jeles mű szerzőjének igen sikerült arcképével találkozunk, amint ugyancsak a kereszt előtt térdel; a képet töviskoszorú köríti, s bár a kereszt tisztelője szívesen koszorúzza meg magát töviskoszorúval: mégis azt gondoljuk, hogy e művéért más koszorú lesz osztályrésze.

Ezt az ezer keresztet, jelentékeny Péterfillér kíséretében küldi Majer István püspök XIII. Leo pápának jubileumi ajándéknak. A műnek kötése feltűnően szép; az előlapon ércből vert, zománcal ékített borostyánág nyugszik, melynek hajlásában csillogó érclapon a műnek címe ötlik szemünkbe; lent két oldalt címer alakú mezőben az esztergomi bazilika s Magyarország

címere díszlik, fönt pedig két, élénk zománcú virágcsokor egészíti ki a benyomás symetriáját. A kötés maga 200 frtba kerül.

Ambrus József: Az 1848- és 1849-ik évi szabadságharcban résztvett római és görög katolikus paphonvédek albuma

Az 1848- és 1849-ik évi szabadságharcban résztvett római és görög katolikus paphonvédek albuma. Szerkeszti és kiadja Ambrus József, kisoroszi plébános. Első kötet. Nagy-Kikinda. Radák Jánosnál. 1892. nagy 8-r. és 272 l.

Ez is egy eredeti gondolat, melyet az élet támadásai közt a praktikus leleményesség inspirált! Úgy tetszik nekem, mintha a lelkes szerző, megunva a sok mókázást, melyet főleg „jellemtelen firkászok” a kath. papság hazafiságával űznek, a vastagabb végét fogja a védelmi fegyvernek s a leghatalmasabb buzogánnyal ront nekik. Ki is akarna még felszólalni a papság hazafisága ellen, mikor Ambrus tollának varázsával légiókat léptet föl csupa pap-katonákból s lelkünk előtt elszáguldnak a pap-huszárok, eltörtetnek a pap-honvédek, sőt még útegeken is ülve elcsörömpölnek végtelen sorokban. S e tendenciában, tagadhatlan, nagyobb tromfot kijátszani nem lehet.

Van azután még egy más részleges szándéka is a szerzőnek, s ez az, hogy kimutassa, hogy hazafiság tekintetében különbséget tenni a kath. papságban, magyar, német, tót, ruthén közt nem lehet, s ezáltal még fényesebben kiemeli ennek a testületnek radikális, egységes szellemét, annál is inkább, mert nagyon jól tudjuk, hogy ez észleletet kivált az evangélikusoknál tenni nem lehet.

Köszönet illeti az oly kitűnő hírnévnek örvendő Ambrus József plébános urat a magyar történetírás, kivált pedig a kath. papság részéről, hogy e művében megőrizte emlékét annak a páratlan, hősi buzdulásnak, mely a kath. papság fejére az önfeláldozó hazaszeretetet véres babérait fűzte; miáltal egyrészt a hősök érdemének lerótt a kegyelet adóját, másrészt pedig a hazafisági kérdésben a kampós orrú journalista-epigonok frázisai ellen a papság véres tetteit állította föl. Jól mondja előszavában: „Katolikus paphonvédekről a történet s az élő nemzedék mit sem tud vagy nagyon is keveset; tényleg katonai szolgálatban volt, harctéren elesett és magasabb katonai rangot viselt papokat ha emlegetünk, még úri, művelt emberek is kételkedőleg néznek ránk.”

A munka összeállítása igen nagy fáradsággal járt; elgondolhatjuk magunknak, hány levelébe, megkeresésébe került a derék szerzőnek, míg egyikről-másikról csak valamit is megtudhatott. A vállalat nincs befejezve; „e kötet – úgymond Ambrus – csak a kezdet s legyőzve a kezdet rendkívüli fáradsággal járó nehézségei, Isten segélyével évenként egy-egy kötetet fogok kiadni.”

A mű olvasására nem kell az embereket kötéllel fogni; mert az a legérdekesebb s romantikus harci, menekülési, buzdulási részletek mozaikjából tevődik össze. Hogy mégis oly kevés vevőre akadt, (legalább 4–5 hónap előtről szólva,) azt inkább annak kell tulajdonítanunk, hogy még nem szárnyalta be híre az országot. Kívánjuk, hogy a szerző buzgalmát a siker ez oldalról is villanyozza.

Fényi Gyula: A nap protuberanciái

A nap protuberanciái. Észlelte és közli Fényi Gyula J. t. (Haynald-observatorium közleményei. VI. füzet. 1892.) Budapest, 1892. Bizományban Pfeiffernél.

70 lapra terjedő, de óriás munkát és szorgalmat feltüntető művel van dolgunk. P. Fényi kiváló figyelmet szentel a mi világunk központjának s anyagi áldásaink első közvetlen

forrásának; a napnak. A benne lezajló tevékenység, annak emelkedése és csökkenése, a nap fizikája és természetrajza némileg traditionális tárgyát képezi a Jézustársasági csillagvizsgálók kutatásainak. P. Scheiner, P. Secchi nagyszerű sikerei következtében – P. Fényi fáradhatlan szorgalommal vizsgálja a nap tevékenységének azt az eddig szabályokba nem foglalt, s különféle teoriákkal tarkított mezejét: a protuberanciákat. Mik ezek a szabálytalan lángok, és fáklyák a napkorong peremén? Miféle erőnek nyilvánulásai ezek a mesés s gyenge földi hatalmasságainkat, villamosságunkat, delejességünket, mechanikus mozgási erélyességünket mint gyerekjátékot fölülmúló kitörések? Vagy tán nem is kitörések? Nagyon érdekes a nap belső tevékenységének az északi fény fölléptével való párhuzama. Bizonyos egyformaságot venni ui. észre a napfoltok feltűnése s az északi fény kigyulladásá közt. Mintha csak egy lefolyásuk volna. E lefolyás 11 év alatt megy végbe; ui. 11 év alatt mindkét tünemény a tevékenység maximumát tünteti föl. A legutolsó maximum 1882-ben volt észlelhető s most is az északi fény föl-föltűnése egy rendkívül fokozott naptevékenységgel függ össze. A protuberanciák is a naptevékenységnek feltűnő jelentkezése.

A füzet első két cikke csillagászati specialitás, vagy inkább általános kutatási specialitás; t. i. megismertetése az észlelésben szem előtt tartott eljárásnak. Mihelyt ily kiindulást látunk, észre vesszük, hogy úttörő, bizonytalan, még nem szondált talajon mozgó megfigyelésekkel van dolgunk; ahol minden attól függ, hogy az észlelés maga miképp eszközöltetett; mert hiszen azokat a másodperceket azután kilométerekben kell kifejezni s ezer százezer kilométerekre rúgnak majd a hibák is, ha azok a percek és másodpercek hanyagul határozottak meg.

Azután következik az 1887. nyarán a nap atmoszférájában észlelt említésre méltó tüneményeknek leírása, különösen négy érdekes kitörésnek észlelésében.

A laikust főleg a július 29-én észlelt magas protuberancia érdekli. 178,000 kilométer ugyancsak mesés magasság; 200–300 kilométernyi mozgási sebesség másodpercenként szintén félelmetes s csillagászok előtt is hihetetlen. Itt rostálja meg tehát P. Fényi is a protuberanciák természetéről, tulajdonképpen miségéről vallott nézeteket. Vajon ez a látszólagos mozgás nem is egyéb, mint a vegytani egyesülésnek terjedése, vagy a photosphaera kisugárzása, mely a tömeg kitörésének látszatát szüli. P. Fényi megcáfolja e nézeteket. Kitörésnek tartja ugyan a protuberanciákat, de okaikat és törvényeiket éppen a gondos mérések táblázatából kiindulva nagyon is komplikáltaknak és titokszerűeknek mondja. „Helytelen a protuberanciákat egyszerűen a naptestből kihányt tömegeknek tekinteni, melyek akár az explosio bizonyos neme szerint, akár a naptest roppant mélységeiből történt felemelkedés által rendkívüli sebességet nyerve, addig emelkednek a nap fölületéről, míg ennek vonzó ereje következtében erejüket veszítik.” (20. l.) A táblázatokban nagy szabálytalanságok mutatkoznak; határozott véleményt még nem lehet kockáztatni; P. Fényi azt véli, „hogy inkább meteorológiai karakterrel bíró tüneménnyel van dolgunk, melybe oly számos ok és annyi különféle körülmény foly be, hogy a hatások egymást teljesen ellensúlyozzák.” (21. lap.)

Az 1887. aug. 19-én észlelt teljes napfogyatkozás kedvező alkalmul szolgált a protuberanciák vizsgálatára. A napfogyatkozás észlelése nagyon szegényesen sikerült a kedvezőtlen meteorológiai viszonyok miatt. P. Fényi szerencsés volt a napot aug. 19-én megfigyelhetni. A Tachini által emlegetett nagy protuberanciából ugyan Kalocsán se láttak semmit; de P. Fényi észlelte a napnak azt a helyét, melyen Szibériában a protuberanciát látták, s melynek sajátossága, föltűnő fényessége viszonyt láttat a szibériai protuberanciához. Tachini szerint a protuberanciáknak egy sajátos neme létezik, mely nem izzó hydrogeniumból áll, hanem finom, szilárd részecskék portömegéből van alkotva, melyek a spektroszkópban láthatlanok volnának. P. Fényi a porszerű protuberanciának valóságát nem

hajlandó megengedni, legalább nem tartja bebizonyítottnak. A szóban forgó tünemény más okkal is bírhat.

Majdnem felét a jeles füzetnek különböző jegyzékek és táblázatok képezik, melyek sok havi munkának ékesen szóló tanúbizonyságai.

Méltán mondhatjuk, hogy a munka nemcsak a kalocsai jeles kollégium sokoldalú tevékenységének bizonyítéka, hanem a magyar tudományosságnak is szép jele. Kívánatos volna, hogy a m. t. akadémia ily törekvésekkel szemben ne játszsza a flegmatikus paraszt szerepét.

Ignazio M. Minasi: La Dottrina del Signore pei Dodici Apostoli bandita alle genti detta la Dottrina dei Dodici Apostoli

La Dottrina del Signore pei Dodici Apostoli bandita alle genti detta la Dottrina dei Dodici Apostoli. Versione, note e commentario del P. Ignazio M. Minasi d. C. d. G. Roma. Tipografia A. Befani. 1891. n. ny. r. 381. l. ára 72 franc.

A „doctrina Apostolorum” a régi kereszténység legérdekesebb könyve. Mióta fölfödözték, a legkiválóbb erők foglalkoztak vele. Mindegyik talált valamit, amit a következő kutató fölhasznált; egymás vállain emelkedtek, anélkül, hogy egymást lenyomták volna. A „M. Sion”-ban a doctrinának Funktól eredő kiadása volt ismertette néhány év előtt; azóta a kutatás előhaladásokat tett, s valamennyit összefoglalta és finom leleményes érzékével még lehetőleg kibővítette Minasi, olasz jezsuita.

A könyv négy részből áll; a „proemio” hat fejezete után következik maga a „doctrina” két hasábos oldalakon, görög és olasz szöveggel s lenn talpraesett jegyzetekkel; azután jön a munka oroszlánrésze a „commentario” s végül jegyzéke és magyarázata a „doctrina” terminusainak. A harmadik és negyedik rész közé van illesztve egy pompás értekezés Abercius énekéről, „antico carme cristiano” címmel.

Rövid lesznek e részek méltatásában; a főszóly úgyis a „commentario”-n van, melyben sok pont újra előfordul, természetesen kibővítve és megvilágítva, amely a szöveg alatt álló jegyzetekben már említést talált. A jegyzetek csak a legszükségesebbet nyújtják; annyit, hogy fönnakadás nélkül lehessen olvasni; a „commentario” pedig a szönyegen fekvő tárgyat minden tekintetben megvilágítja s gyönyörű perspektívákat nyit az öskeresztény egyház életébe. Az ősegyház életén még ma is sok a homály s az talán soha sem lesz kellőleg eltüntetve; de amennyire a bizonytalanságot eddig eltüntetni sikerült, nem kívánhatunk színteljesebb s részletesebb képet, mint milyet Minasi jegyzetei és commentario-ja adnak. A bevágó pontok és ismeretek ritkán vannak úgy összpontosítva, mint itt; amit máshol fáradságos böngészéssel kell összehordanunk, az itt elmés kombinációkban áll szemeink elé. Mondhatom, hogy az öskeresztény élet ismerete e könyv olvasása által mindenkiben határozott alakot ölt s sz. Pál leveleinek mellékesen érintett adatai, az itt-ott elszórt megjegyzések lehetőleg teljes képpé olvadnak, ha a doctrina oktatásai szolgálnak háttérül.

Általános tájékoztatásul legérdekesebbnek tartom a „doctrina” koráról szóló értekezést a „proemio”-ban.

A szerző a sz. írás két helyén talál vonatkozásokat a doctrinára; sz. Judás levelében és sz. Péter második levelében. Már külső érve nincs a kor meghatározásában. Annál nagyobb nyomatékkal emeli ki a belső érveket. A jegyzetekben, a commentárban, a szótárban alkalmasan fejtegeti azokat. Mindent összefoglalva, azon végső következtetésre jut, hogy a „doctrina” az első evangélium után iratott, de még mielőtt a többi napvilágot látott. A „doctrinában” ez a szó το ευαγγελιον jelenti az evangéliumi könyvtékercset; ez egy szóval

történik róla említés kétszer; két más helyen így fordul elő: το ευαγγελιον Κυριου ημων és το ευαγγελιον αυτου mindig a „kötet” jelentésben. Az evangeliumok megkülönböztető jelzése: secundum Matthaeum, secundum Marcum, stb. csak akkor jött használatba, mikor több evangélium publikáltatott. Ez a különböztetés forgalomba jött a római, alexandriai, lioni egyházban a második század folyamán, mint azt látjuk Muratori anonim töredékében, alexandriai Kelemen és sz. Irén műveiben. Mielőtt az evangéliumokat így megkülönböztették, a többes „evangelia”, „commentaria” volt használatban, így például sz. Jusztin apológiájában. Római Kelemen a Korinthusiakhoz írt levelében idézve az Úr szavait, melyeket sz. Máténál olvasunk, így fejezi ki magát: emlékezzetek meg az Úr Jézus szavairól. (I. 46,8.) s a következő fejezetben az ευαγγελιον szót az igehirdetés jelentményében veszi. – A szerző ezek után azon következtetésre jut, hogy a „doctrina” nem mutathatná föl az említett kitételeket, ha akkortájt már több evangélium forgott volna közkézben.

Azonban az ευαγγελιον használatához fűződő reflexiók nem szerepelnek egyedüli érveléssel. A keresztény élet képe, melyet a „doctrina” elénk tár, a maga részleteivel csakis a legelső időkből vétethetett. A „doctrina” oly időket ecsetel, amikor a Szentlélek ajándékai még bőven áradtak a községre, pedig tudjuk, hogy a második korinthusi levél korában már alább hagyott a „gratia gratis data”-nak e nagyszerű áradozása; azonkívül a „doctrina” beszél a prófétai hivatalról az ó-szövetség módjára; elmondja, hogy a keresztséget kiszolgáltathatták bárhol, alkalom szerint; a presbyterium elnökében egy-egy apostolt, vagy az apostolok külön e célra küldött követét tisztelti; felsorolja és a legkisebb részletekig meghatározza, hogy mennyi s milyen legyen a zsenge, melyet a hívó a prófétáknak és doktoroknak, vagy az episkopusoknak és diakonusoknak bemutatson. Azonkívül a lépten nyomon előforduló hebraismusok szintén a keresztény községek túlsúlyban levő zsidós elemeire utalnak, úgy, hogy mindez a kezdődő kereszténység negyvenes, ötvenes éveire látszik visszautalni.

A régi írókban a „doctrina” mindig szerzőjének megnevezése nélkül „doctrina Apostolorum” címmel szerepel. A kánonba fel nem vett iratok felsorolásában sz. Athanáz említést tesz Salamon bölcsesség-könyveiről, Sirák, Eszter, Judit, Tóbiás könyvéről, az apostolok „doctrinája” és Hermas- „Pastor”-áról. Látni való, hogy itt kánoni és nem kánoni könyv egybe van foglalva, és hogy mily becsben tartották a „doctrinát”. E könyvnek sohasem volt címe s éppúgy nem ismerték soha szerzőjét; az Úrnak az apostolok által hirdetett tanítása, ez volt tartalma és későbbi neve. A „de aleatoribus” műnek írója, – jelenleg Victor pápát tartják annak 150 körül, – s más írók a „doctrinát” apostoli eredetűnek tartják. S mivel Leo „sylloge”-jában, mely a keresztény synaxisokon fölolvastatni szokott művek kötete volt, a „doctrina” is szerepel, s mivel másrészt a syllogéban foglalt iratok mind valamiképpen az antiochiai egyház tulajdonát képezték, vagy ahhoz az egyházhhoz tartoztak különös módon, milyenek Római Kelemen két levelén kívül, melyet az egész kelet egyházaiban fölolvastak, Barnabás irata, – Barnabás volt Antiochia első apostola, – sz. Ignác levelei, – sz. Ignác volt Antiochia püspöke, – Aranysz. sz. János iratai, ki Antiochiában működött, mondom, mivel a syllogéban csupa antiochiai embernek nyomára akadunk: azt gondolja a tudós szerző, hogy a „doctrina” is talán Antiochiában látott napvilágot. – Α χριστιανος szónak még meg nem szilárdult használata, mely a „doctrinát”-ban előfordul, szintén Antiochiára irányozza a kutatónak szeméit.

De ha nem is találunk rá oly pontosan, mint a szerző akarja a „doctrina” írójára, magának a műnek értéke, s a ker. élet megismerésében való fontossága minden kétségen, sőt dicséreten felül áll. Értéke nem patológiai tanulmányok, vagy részletes történelmi kérdések fejtegetésének szempontjából határozandó meg: hanem azon nagy és éles megvilágításból, melyet az egész őskeresztény életre lövell.

A kiállítás nagyon szép; olasz könyvnél ritka elegancia ömlik el rajta; innen van, hogy árát sehogysem sokallhatjuk s téved egy jeles bajtársunk, ki onnan eredezteti a 12 frank megállapítását, mert 12 apostolnak „doctrináját” tárgyalja.

J. Roussel: Directorium Asceticum

Directorium Asceticum, in quo de viri spiritualis eruditione tutissima sanctorum Patrum documenta traduntur a R. C. M. J. Roussel. O. PR. Friburgi Herder. 1893. k. ny. c. 309. l., ára fűzve 1 m. 80 f., kötve 2. m. 40. f.

Közvetlenül a kolostori életre vonatkozik s a legszorosabb askezist tárgyalja. Alapul fölvette a szerző Ferreri sz. Vince hasonló művét, melyet már 1591-ben kiadott Fr. Vincentius Justinianus. – Úgy a szent, mint később kiadó szerzettársa a domonkos rendet tartották első sorban szemek előtt; azért mindjárt ki is mondhatom, hogy a regulák legnagyobb része a világban nem alkalmazható. Túlásokkal találkozunk minden lépten nyomon; de e túlások csak a világi élet szempontjából tűnnek föl ily színben; a kolostori életben nemcsak nem lesz rikító színük, hanem kellemesen olvadnak egymásba. Reánk nézve ez a „directorium” világos felhő mögé rejtőzött nap, melynek bár nem élvezzük ragyogó sugárzását, mégis örvendünk átszűrődő világosságának. Ha ugyanis olvasgatunk a „directoriumban” észrevesszük, hogy lelkünkre és külsőnkre is átragad valami abból az összeszedettségéből és fegyelmezettségéből, melyet az askezis kiönt az ember gondolataira épp úgy, mint külsejére.

A könyvecskének alaprajza ez: A szerző idézi sz. Vince szövegét, s azután magyaráztatja a sz. atyáktól vett, bevágó illusztrációkkal. Kivált sz. Bonaventura szerepel. Az ő naiv, kedves modora mindenütt felötlik. Megérzik a szigorú Ferreri Vincének szabályain, hogy a kiadó hozzájuk kevert valamit, valamit abból a kedves bensőségből és leleményes naivságból, mely sz. Ferencz iskoláját, s annak kiváló tanítványát, sz. Bonaventurát jellemzi. Az ő szabályaik szerint megalkotott aszketa mintát állhat Fra Angeliconak; sehol rideg, hideg vonás, mindenütt átolvadás és kellem. Mily vonzó például sz. Bonaventurának tanácsa: „Quando vis ire dormitum, prius attende orationi vei devotae meditationi et si ita hac occupatione dormies, tunc somnus erit tibi dulcior, pulchra somnia somniabis et evigilabis devotior; sic surges alacriore facilius redibis ad eandem devotionem, in qua ante somnia tu fuisti. Et licet dormientibus non imputandum esse videatur, quod dormientes faciunt vei patiuntur, indecens tamen est religioso obrutum esse somno sicut pecus et jacere membris dissolutis aut incompositis.” Íme az imádkozó álom: ezek az alvók festői ecset alá is vehetők; valóban a legmélyesegesebb békébe vezetnek ez utasítások. S hozzá még az az ingerkedő kétség „non imputandum esse videatur”; bizonyára itt inkább a gyengéd, féltékeny szeretet szólal meg, mint a száraz tudományos morális.

Ezt izleltetőül a modort s az irányt illetőleg. A világi pap ez askezissel szemben úgy áll, mint a pécsi utas André angyal-alakjai előtt; tudja, hogy ő ilyen nem lehet, de mély áhítatot szív magába, – s ez a kiváló erősbülés.

Dudek János: A keresztény vallás apológiája

A keresztény vallás apológiája. Írta Dr. Dudek János. I–II. rész. Budapest. Kiadja a szent István-társulat. 1893. 525. lap.

A szerző, mint lelkes theologus, ki nem a szobának, hanem az életnek tanul és ír, már évek óta próbálkozik apológiái tárgyakkal. A „Magyar Sion”, a „Hittudományi Folyóirat” tanúi készülődéseinek, s hogy e készülődések után méltóra esett a szent István-társulatnak választása, azt az immár kész apologia két takaros kötete nyomósan bizonyítja.

Látszik, hogy a szerzőnek ki voltak szabva a társulat által, mint mindenütt úgy itt is a főnervusra való tekintetből az írás korlátai, amelyekbe beleszorította magát s bőségesen áradó gondolat- és szó-fogalmát. A t. szerző bőségesen ír; mihelyt eszmélődő, fejtegető az

előadása, kiárad, mint a Nyitra folyó tavaszkor a vár alatt. Már előbbi irataiban is ezt vettük észre. Passzióval tudja szétszedni, és fejtegetni Lessing, Strausz, Guizot, Eötvös, Szász Károly állításait; nyugodtság, higgadság, alaposág annyi van benne, mint akármely tübingeni vagy göttingeni tudósban. Innen van, hogy, ha észrevevésem nem csal, ebben az apológiában is kiváló előszeretettel foglalkozik a vallásbölcseleti témákkal, az evolutionisták bábeli tornyával s gondolom, hogy e tekintetben is rajtakapjuk szenvedélyén s beigazul az, hogy „on revient toujours à ses premiers amours.”

Az első kötet megjelenése után kisvártatva a „Magy. Államban” olvastunk róla kritikát, melyre a végén csak azt mondhattam, hogy „biz ez furcsa.” Nem tudtam tüzetesen öntudatomra hozni, hogy tulajdonképpen mit is kifogásol a kritikus akkor, mikor azt mondja, hogy a magyar géniuszunk nem nagyon felel meg ez az apologia; azt is mondta némileg fölvilágosításul, hogy a magyar embernek inkább a kedélyére, mint az észére kell hatni s más efféjét. Átolvasván most ezt az Apológiát, kerestem okát a kritikának; kérdeztem magamat: mi adhatott e könyvben okot ezen kissé ellenszenves nyilatkozatra; s azt mondtam magamban: bizonyára a t. szerző analytikus „Anlage”-ja, ami miatt művében aránylag sok a vallásbölcseleti, sok az a finom, kegyetlen szétszedés, s ez untatta a „Magyar Állam” kritikusát, s tán azt mondatta vele: ej be sokat morfondíroz ez a tudós úr önmagában.

Nekünk ez apológiának vallásbölcseleti oldalát nagyra kell becsülnünk; tudjuk mi jól, hogy ez a legnehezebb, s íme, az mindamelllett igen jól sikerült. Igaz, hogy vonatottá teszi az előadást s ólmossá a tollat. A színek nem oly élénkek; a tempó lassúbb. Mihelyt a t. szerző a vallásbölcseleti tért elhagyja s empirikus, erkölcsi, történelmi kérdéseket vesz tolla hegyére: azonnal más a színezés s más a tempó is. S a vallásbölcseleti vonatkozásokat nem lehetett kihagyni, mert a naturalizmus most e téren akarja kimagyarázni természetesen a „természetfölöttit.” Csak ne írják mindenütt: naturalizmus, materializmus; nagyon arra a katólikusra emlékeztet ez az álizmus meg iálizmus. Hozzá épp ebben a vallásbölcseleti részben esik meg leginkább, hogy az olvasóknál sokat kell föltételezni; a tudományosságunk az igényei miatt is megapprehendált a magyar geniusz. A geniuszok ugyanis nem szoktak sokat tudni; inkább fejesek, mint tudósok!

Ami a tárgyak kiválasztását illeti, a t. szerzőnek elég nehéz pozíciója volt. Az apologia is oly tér, hogy azt csak azok művelhetik intenzíve, kik nem nagyon terjeszkednek extenzíve. A legjobb apológiák a legújabb korban kiharított mezőket művelnek; van empirikus, van erkölcsi, van ha szabad mondani, pathetikus szempontból kiinduló apologia; – Duilhé-de-Saint-Projet, Fr. Weiss A. M., Bougaud szolgáltak külön-külön példákat. Ha pedig valaki össze akarja foglalni az empirikus, erkölcsi, vallásbölcseleti, történelmi irányokat, bizony vastag kötetekre számíthat, hogy győzze a fejtegetést. S még akkor is az erkölcsi és pathetikus húrok bizony keveset rezegnek, – a tudományos előismeretek föltételezése sok helyütt vakmerőséggé növekszik, – s az előadás tudományossága a dictio soványságával véd-és dac-szöveget kényszerül kötni; mindezt fényesen igazolja Schanznak 1888-ban Herdernél megjelent apológiája, mely borzasztóan tudományos, de oly tömött, hogy igazán hasonlít egy kulturkissasszonyhoz, ki húsz iskolát járt, nagyon művelt lény, azonban oly mellfűzőben jár, hogy a szél kettétöri.

Az evangéliumok hitelességének kérdését sajnálkozva nélkülöztem a t. szerző apológiájában; a magyar géniuszunk sem lett volna kifogása ellene – gondolom – ha a t. szerző a vallásbölcseleti leszarmaztatások és evolúciók észbeli fejtegetései helyett, ezeket a kérdéseket a történelemnek, az assyriologia és egyptológiának s később az első századok egyháztörténelmének támasztja oda.

Van még egy megjegyzésem a kozmogoniára. Tudjuk, hogy hypothesisokról van itt szó, s azért nem is csodálkozhatunk, hogy az elméletek nem nyugosznak végleges biztossággal alapjukon. Így például Faye a Kant-Laplace-világképződési theoriát annyira kifogásolja, mintha mindenestül sutba akarná dobni. Jelenleg a keresztény apológiának nem kell megkötni

magát, hogy a rotáció-impulzust okvetlenül az Isten közvetlen erejére vigye vissza. P. Braun is „Ueber Kosmogonie stb.” művében a rotációt az egymásra eső, sűrűsödő testek irányának excentricitásából magyarázza, s így a pozitív ok egy tétellel hátrább szorult; ugyanis azt kell majd mondanunk, hogy a ködtömegek kezdetleges elhelyezésén és sűrűsödési központjainak viszonyán fordul meg a kérdés. A gyűrűk is úgy látszik kiküszöböltetnek majd lassankint a kozmogoniából.

Ezek után őszinte örömünk kifejezésével zárjuk be észrevételeinket. Örülünk a magyar, keresztény tudományosságnak ez újabb tanújelén. Látnivaló, hogy szemináriumaink épp azért az éledő, egyházi öntudat forrásai, mert a komoly tudományosságot, szóval az erős gondolatot s nem a meglapuló szellemi renyhéséget szolgálják.

Sullay Rezső: Az evangelista munkája. Példákkal fűszerezett dogmatikus egyházi beszédek (I. köt. I. rész: Karácsonyi ünnepkör)

Az evangelista munkája. Példákkal fűszerezett dogmatikus egyházi beszédek. Írta Sullay Rezső észtergom főmegyei áldozár és spáczai plébános. I. kötet. I. rész. Karácsonyi ünnepkör. Esztergom, 1893. Buzárovits. Nagy 8-r. 184. l.

„Példákkal fűszerezett dogmatikus egyházi beszédek”, igaz ez a címmagyarázat minden íziben; de nekünk ezeket a beszédeket sok más is fűszerezi. A fő ezek közt az, hogy dogmatikusok. A t. szerző tapasztalata s őszinte „evangelista munkája” a dogmatikus jelleget állította előtérbe s biztosra veheti, hogy azok is, akik különben csak moralizálnak, elismeréssel adóznak e részben nemcsak tapintatának, de ügybuzgalmának és szorgalmának is, mert hiszen „dogmatikus beszéd” legalább is annyit tesz, hogy komoly hozzászólás a tanhoz, s nem üres szalmacséplés. A szerző tehát tanít; ismerteti a hitet; beszél a bevágó hitágazatokról s nem ijed vissza még a hagyományról sem egy beszédet megereszteni. Hol hallott valaki beszédet a „hagyományról”? no ha mesét akar írni és pedig szónoki mesét, akkor kezdheti így: hol volt, hol nem volt, hetedhét országban volt egyszer egy pap, aki a hagyományról beszélt. Pedig itt ilyen is van.

A másik körülmény, mely kedves fűszerszámba megy, az az őszinte buzgalom, az a meleg érdeklődés a lelkek iránt, mely a szerző úr e művében megnyilatkozik. Beszédek „sans phrase”; egyszerűek mint a miatyánk. Hatáshajhászásnak nyomaira sehol sem akadunk. Mindig a célt tartja szem előtt; az alapos oktatást.

Meghajlunk a t. szerző praxisa és bőséges tapasztalata előtt, de azt gondolnók, hogy néhol jobban kellene még a dolgokat magyarázni s a község gondolatainak és nézeteink otthonos keretébe illeszteni. Azonkívül a terminológiában feltűnt egyik-másik szava, melyet közönséges néphez intézett beszédekben egyáltalában használni nem mernék: pl. *mozzanat*, *fölény*, én legalább már több osztályt jártam, mikor még mindig nem tudtam, hogy mi az a fölény.

Előadása nem száraz, nem vontatott, nem unalmas; ahol a keresztény életre megteszi alkalmazásait, igen jótékony meleg árad el beszédén; így például a „hajnali mise képletes jelentőségéről” szólva igen kedves és tapintatos modorban tudja a ker. érzületet e szent gyakorlat alkalmából esetelni s így több más helyen.

Örömmel üdvözljük e művet s érdeklődéssel nézünk a többi füzet elé.

1894

Ignatius Schmitz: De effectibus Sacramenti extremae unctionis

De effectibus Sacramenti extremae unctionis. Dissertatio historico-dogmatica, quam conscripsit Ignatius Schmitz. Friburgi Brisgoviae. 8-r. pg. 86. M. 1.50.

Schmitz Ignác doktori disszertációja. Hogy a tübingeni promoveálás jellege meglátszik rajta, azt, ha a szerző erre nem is reflektálna, könnyen észrevennők; de mindjárt az első lap második jegyzetében hivatkozik Schanzra, s e kitűnő történelmi theologusnak befolyása megérzik a művecskén.

A disszertáció ugyanis se nem pozitív, se nem skolasztikus, hanem történelmi, pragmatikus irányú. Ez az irány napjainkban nagyon hódít. Így a szerző is az utolsó-kenet szentségét nem bizonyítja az írásból vagy a hagyományból mint theologiai bizonyító forrásból, hanem a történelmet mint egyszerű kritikai tanúbizonyosságot lépteti föl, s előadja lépésről-lépésre a tannak, – a bevágó fogalmaknak fejlődését, – kiássa a földbe süppedt épületnek falait. Ez a modor nagyon hasznos, kivált arra nézve, hogy a terminológiát, a megcsontosodott kéreg velejét, a szokásos formulákba rejtőzött értelmet kiaknázzuk; így, hogy csak egy példát említsek, a történelmi kifejtés bizonyára megismerteti majd velünk, hogy mit akar mondani az a „reliquiae peccatorum.”

De különben is a sz. a theológiának e réven modern tudományos alakot ad; mert ha a hitetlen egyetemi tudomány azon töri fejét, hogy minő jogcímen foglal helyet kivált a kath. theologia az „universitas scientiarum” főnkelt karában s azt süti ki, hogy az orientális nyelvek előadásának jogcímen: no akkor csak illendőbb s találóbb ezt a jogcímet a kritiko-historikus dogmakutatásra átírni. Schanz e részben legújabb művével „Die Lehre von den hl. Sacramenten der kath. Kirche”, ezt a legegyszerűsített tárgyat, a szentségekről szóló tant is beállította a modern kutatás areopágába.

A szerző tehát történelmi fejlődésében kíséri tárgyat, három részre osztván fel az egyház századaikat, az atyák, a skolasztikusok, s a trienti zsinatot követő theologusok korára. Az elsőben kivált a liturgikus könyveknek, – a másodikban a tannak spekulatív kimentése érdekel. Végül a szerző az utolsó-kenet hatásairól szóló nézeteken áttekintést nyújt, de maga ítéletet nem mond. Ezt is Schanztól tanulta. E művek olvasásában teremnek az eklektikusok s az irenikus újkori sokoldalúság és méltányosság, szemben az előbb dívott merevséggel és szemkikaparó disputálási meg-megfenekléssel.

Szent Tamás a betegségéből való kilábalást a szentség valóságos, de másodrendű hatásának mondja, mely akkor üt be, „quando sanatio expedit salutem animae.”

Dominicus a Soto, jeles zsinati theologus, sz. Tamásnak e véleményét elveti, s azt tartja, hogy a beteg a szentség révén csak valamiféle segítséget nyer a gyógyuláshoz, melyet minden körülmények közt megnyer; de amely a betegség erőszakossága következtében esetleg elenyészik.

Estius a gyógyulást nem tartja az utolsó-kenet hatásának, amennyiben az utolsó-kenet szentség, hanem amennyiben benne a szent olaj valami sacramentale.

Mások minden enyhülésre applikálják ezt a „sanatio corporis”-t; s ily értelemben azt mindenki könnyen elfogadja. Amiért is Suarezzel végzi szerző e tárgy fejtegetését: „Quantus ergo et qualis esse debeat ille fructus, qui speratur, Deus ipse novit; mensuram enim aliquam

habet, ea vero est secundum ordinem a Deo ipso statutum ac praefinitum, nullo enim modo praescribi potest.”

A historico-dogmatikus irány kedvelőit e művecske bizonyára ki fogja elégíteni.

Pázmány Péter: Keresztény imádságos könyv

Keresztény imádságos könyv, melyet irt Pázmány Péter. Budapest. Kiadja a Szent István-társulat. Nagy 4-r. 564 lap. Ára félbörbe kötve 3 forint 20., egész bőrbe 4 forint.

Pázmány Péter, „a boldog emlékezetű Kardinál” imakönyvét ezúttal a 18-ik kiadásban ötödször adja ki a Szent István-társulat. Ezt a kiadványt bizonyosan hálásan fogadja a kath. hívő közönség, hiszen az a zamatos, erőteljes nyelvezet szinte leheli az élő hitnek fűszeres fuvalmát. Cseppet sem ereszkedem Szarvas Gábor cégéres mesterségébe, a filológiába; már csak azért sem, mert roppant respektussal viseltetem a nyelvészek iránt s valamint egy német filológushoz nem mernék latin levelet írni, úgy Szarvas kollegáival sem mernék egyetlen egy disputációba ereszkedni. Csak azt említem, hogy itt-ott az ódiság triviálissá és parasztossá teszi a kifejezést a mai kor emberének fülében, például „kinszenvedésed keserűségét kóstolhassam”; nem tudom, mégis csak jobban hangzik nekem az „ízlelhessem.” Igaz, hogy talán nem jó szó ez az „ízlel.” Akkor természetesen bocsánatot kérek. – Egy jó katolikus, akadémiai tanár, világi ember azt mondta nekem: miért használják önök még mindig azt a „paradicsomot?” a szavak jegyek, bankók s értékük módosul. Manapság a közész a „paradicsom” alá legkönnyebben a paradicsom-alma fogalmát csúsztatja. Ha ez igaz: akkor az ódiságnak ilyenekben helyet nem szoríthatunk.

Úgy veszem észre, hogy a jelenlegi kiadás néhány imával bővített s hogy a „Toldalék” nincs külön hozzátoldva, hanem elosztva s alkalmasan beleékelve. De egyet sehogy sem érek föl ésszel, s ez az, hogy mi indíthatta a Társulatot az előbbi kezelhető alak elhagyásával arra, hogy kvart alakot adjon a könyvnek. A mostani kiadás egészen úgy néz ki, mint egy rituálé. Csak csatt kellene rá, s akkor tisztességesen illenek bármely falusi anyámasszony hóna alá. Világos ebből, hogy azt a könyvet feltűnés nélkül „intelligens” úr vagy hölgy templomba nem viheti. Vagy talán csak mint irodalmi mű van kiadva? de attól megint a kötésen díszlő kereszt idegenkedik. Tehát imakönyv, melyet templomba vinni nem lehet. Igaz, hogy ha otthon forgatják, akkor is teljesen kifizeti a fáradságot, de miért nem kötötték össze a jót az alkalmassal? Otromba alakja van. Azt is gondoltam, hogy talán az egyetem által kiadandó Pázmány-műveknek alakjára voltak tekintettel: de ezt se hihetem.

Sullay Rezső: Az evangelista munkája. Példákkal fűszerezett dogmatikus egyházi beszédek (I. köt. II. rész: Husvétünnepkör)

Az evangelista munkája. Példákkal fűszerezett dogmatikus egyházi beszédek. Írta Sullay Rezső, spáczai plébános. I. köt. II. rész. (Husvétünnepkör.) Esztergom, Buzárovits nyomda. 94. 195. l.

A szerző hű maradt önmagához s az első bekezdő füzetben fölmutatott irányhoz, s így az ismertető is könnyű szerrel odaülhet az első füzet ismertetésére, amelyből a másodiknak is főbb vonásait kiemelhetni. – A hang, a színezés, a józan mérséklet, a szónoki áradozás hiánya .... itt is, mint ott ugyanaz maradt; természetesen csak a tárgy más. Egyes hangulatosabb beszéddel is találkozunk a füzetnek végén, hol a „mennynek teremtőjéről”, a „hatnapi teremtés csodáiról” szól. De épp azért talán, mert hangulatosaknak, s kellemes változat-

számba menő beszédeknek tartom ezeket, melyek az egyhangú s elcsépett, s amellet új mezbe nem öltöztetett témákhoz kötve nincsenek, – mondom, – épp azért, mert hangulatosaknak tartom, más valaki a közönséges templomi használatra alkalmatlanoknak ítéli. De tény, hogy igen érdekesek, s ha a szokatlan szavakat használatosabbakkal váltjuk fel, s kissé a magyarázatot hosszabb lére eresztjük, beválnának bárhol. Csak azt jegyezni meg az e fajta beszédekről is, hogy olyan nagyon is dilettáns nézeteket, amilyen az, hogy Isten a paradicsom tájékán a Himalája-hegységet emelte ki a földből s azért nem akadnak rá a paradicsom helyére, – mégis csak nagyon parca kell a szószékről hirdetni.

Balogh Ferenc: Dogma-történelmi mozzanatok a német hittudósok körében a 18. és 19. században

Dogma-történelmi mozzanatok a német hittudósok körében a 18. és 19. században. Írta Balogh Ferencz, a theologiai akadémia egyik tanára a debreceni református kollégiomban. Debrecen. Telegdi K. Lajos könyvkereskedése. 1894. 8-r. 53. l. Ára 70 kr.

Balogh F. jónevű író a református theologiai téren. Előttünk fekvő kis művecskéje csak toldalékot képez már előbb megjelent egyháztörténelmi műveihez, melyeknek egyöntetűségét e dogmatikai tárgyra való kitéréssel nem akarta megzavarni. Átlag csakis a protestáns írókkal foglalkozik; a római kath. theológiával rövidke fejezetben végez. S ezt a szerző jól is teszi, mert a szakaszok illetén címei alá: „a tan megrendítése” és „tantisztázó és helyreállító törekvések”, ugyancsak nehéz lesz a protestáns és a katolikus theologiai mozzanatokról írni. Az elvet tekintve a protestáns dogma állhatatlan tan; irány és kormány nélkül hanyódik, vetődik az orthodoxia és a rationalismus majd erősebb, majd gyengébb áramlatain; nincs is dogma, hanem csak nézet; mondom az elvet tekintve, mert a gyakorlatban felekezeti symbolum nélkül, tehát dogmák nélkül nonsens. Jól beszél a szerző, mikor nézeteket emleget; mert a szabadvizsgálgódás elve s evvel az egyház csalhatatlanságának tagadása tág kaput nyit az egész kereszténység tagadására s okvetlenül föloszlásra vezet. Az ezen alapon ébredő s meginduló dogmatikus mozzanatok sehogy sem hasonlíthatók a katolikus mozgalmakhoz, melyek az egyházon belül mennek végbe; mert ezeknek a dogmát illetőleg egy elbírálásuk van, melyet az írás hangoztat: aki hisz, üdvözü; aki pedig nem hisz, elkárhozik. Ha valaki ez alapról lecsúszik, mint pl. Döllinger, az eo ipso már nem katolikus.

A szerző nem igen mond ítéletet az egyes irányokról; mégis úgy vesszük ki az egészből, kiváltképp a 34. l. talpraesett jegyzetéből, hogy pozitív keresztény, tehát bizonyára a „helyreállító törekvések” pártolója, s azon igen örvendünk; mert bizony részben a magyar református theologia is, sőt a református „püspökök” egyike, Szász Károly is, a sekélyes rationalismus zátonyain lubickol. De a rationalismus nemcsak nálunk, hanem Németországban kiváltképpen, rémítő réseket szakít a symbolumhoz ragaszkodó prot. egyházon; – gondoljunk csak Harnackra és az „Apostolicum” körül dülő vitákra; – s azért nem igen látom, vajon ezeket a hitetlen irányokat szerző a „tantisztázó és helyreállító-törekvésekhez” sorolja-e; a könyv beosztása szerint, ott a helyük; de arra már csak Harnack soha sem tartott igényt.

A „római kath. theologia” című cikkeske igen vékony, silány, tele van hibákkal s a szerző tájékozottságára megsemmisítő fényt vet. Balogh úgy tudja, hogy Hontheim Miklós (Febronius) trieri érsek volt; Trierben nincsenek érsekek; Hontheim fölszentelt, de nem megyés püspök volt. – A „Pius-egylet nincs Németországban, hanem Svájcban, s a theológiához semmi köze; amiről négy sorral alább regél, az a „Volksverein” akar lenni; kiváltképp a szociáldemokrácia ellen létesült; ennek sincs a theológiához semmi köze. Belehozza a „Rózsafüzér-egylet” is; erről ezt a klasszikus ismertetést közli: „minden tag

egy rózsa, 15 rózsa egy istenfá, 15 istenfá a Mária kertjét képezi”. Valóban ennek se füle se farka. B. úr hallott valamit harangozni, de nem tudja, hogy hol.

Perrone János szerinte „bíborkalapot nyert” (43. l.); nem nyert biz az; biztosítom a szerző urat; jelen voltam a temetésén.

Szeretném tudni, hogy honnan írta ki azt az „új tancikket”, hogy „a római főpap *nagy mértékben* bír a csalatkozhatlansággal, midőn hivatalos székéből szól”; főleg a dőlt betűs két szó láttatja, hogy szerző a vatikáni zsinatról édeskeveset tud.

Az ó-katholikusokról emlékeztén írja, hogy Döllinger a pápa csalhatatlanságának dogmáját „mint keresztyén, mint theologus, mint történész s mint az új német birodalom polgára” visszavetette; igen, csak hogy mint oly történész tette ezt, aki mindannak ellenkezőjét állította a nagyzás korában, amit önmaga józanabb időkben tanított. – A szerző szerint Németországban az ó-katholikusok száma most 38,000 lélek, 107 gyülekezet, 56 pap; – hogy mennyi a lélekszám most, azt nem tudom; de azt tudom, hogy alig van 10–15 papjuk. – Scheebenről, Alzogról, Schanzról, Funkról, továbbá a legújabb jezsuita német írókról, Franzellinról mélységesen hallgat a szerző. – Ezek után nem állíthatom ki e részben Balogh úrnak még azt a szerény bizonyítványt sem, hogy oly tárgyról írt, melyet ismert.

Sullay Rezső: Az evangelista munkája. Példákkal fűszerezett, dogmatikus, egyházi beszédek (II. köt. I. rész: Pünkösdi ünnepkör)

Az evangelista munkája. Példákkal fűszerezett, dogmatikus, egyházi beszédek. Irta Sullay Rezső spácai plébános. II. k. I. r. Pünkösdi ünnepkör. Esztergom, Buzárovits. 1894. Nagy 8-r. 148 l.

Az evangelista munkája folytatódik. A II. kötet I. részével belépett a pünkösdi ünnepkörbe, melynek gyúpontja a Szentlélek, sugarai pedig a Szentlélek művei és charismái. E művek közt első Krisztus az Istenember; követi ezt az egyház főséges kegyelemajándékának képviselője, a pápa; mindkét tárgyról több, egymást kiegészítő beszédet közöl. A fölosztás különben nem ezt a gondolatmenetet követi; hanem miután a pünkösdi ünnepkör főünnepeit elének adta, az Istenember képét színezi az egyes vasárnapokon s azután átmegy szent Péter elsőségére s a pápa hatalmának és tévmentességének előadására.

E beszédekben kiváltképp tetszett az Úr Jézus emberi természetének, Krisztusnak, az embernek előtérbe állítása. Jézus földi életéről, föllépéséről és tanításáról ugyancsak szívhezszóló és gyakorlati irányban lehet beszélni, s a szerző úr ezt meg is teszi. Éppen úgy bőven fejti ki a pápaság dogmatikus tartalmát, valamint érvényesülésének praktikus levonásait. A példák fűszere sehol sem hiányzik; csak azt szeretném, ha újabb keletű adatokhoz, s nem folyton a vértanúk sokszor legendszerű történeteikhez nyúlna.

A szerző lelkiismeretességét csodáltam; ahol csak valamit szed is más szerzőből, odateszi az illetőnek nevét. A Jézus sz. szívéről való beszédben föltűnt, hogy szerző úr azt mondja, hogy „az egyház kezdetétől fogva ... különös tisztelet tárgya volt Jézus isteni szíve.” Jézus istenségét a csodákból nagyon parca bizonyítja. Máshol megint azt olvasom, hogy „a világ teremtésétől számítva 4004 esztendőben Oktavián Augusztus általános békét hozott létre egész birodalmában.” Ezek ósdiságok, melyek teljesen kimentek a divatból.

Különös elismeréssel kell megemlékezni a szerző azon kath. irányzatáról, melynél fogva tüzetesen és a figyelmet s az érdeklődést kihíva, több beszédben értekezik a pápáról.

Találja meg az evangelista munkája megérdemelt sikerét.

Hellenbach: Die Lösung der socialen Frage

Die Lösung der socialen Frage. Von L. B. Hellenbach. Leipzig, Verlag von Oswald Mutze. 1894. 8-r. 363 l. Ára 2 márka.

A szerző előtt a szociális kérdés csak egy tünete az emberiség zsákutcába tévedett fejlődésének, – csak egy ága annak a túltengő bozótnak, melyben haladásunk végleg fönnakadt. A könyv maga szemlélteti ezt a felfogást, mert csak egy részét képezi a szerző nagy művének az „emberiség előítéleteiről.”

A szociális kérdés kivált a nemzetgazdasági előítéletek quintessenciája. A nemzetgazdasági előítéleteken kívülvannak politikai és társadalmi előítéletek. Hogy ezekkel itt rögtön végezzünk, főlemlítem a fejezeteket, melyekre H. könyve osztva van. A politikai előítéleteket kettőre szorította össze; az egyik szól a háborúról, a második a hamis liberalizmusról és a parlamenti kormányról. Mindkét fejezet tanú rá, hogy a frázis ködéből mint fejlík ki a belátás sugara s hogy ez a sugár, már nem a hithú és a keresztény elvű emberek monopóliuma, hanem közkinccsé válik. A tévely ugyanis, a cselszövény és a szótakarók szétfoszlanak idővel, nem annyira a tudományos fejtegetések, mint inkább a tények s az élet szenvedélytől ment behatásai alatt. – A társadalmi előítéletek programja már tarkább; hemzseg ott egymás hátán a legkülönbözőbb elem, „Der Aristokrat” c. fejezetben a szerző egészen az új felsőház-reformerek szája-íze szerint beszél; „Der Jude” alatt pedig akárcsak-Tisza Kálmán, a keresztények és zsidók közt való házasságban látja a zsidóság előnyei átplántálásának a kereszténységbe és hátrányai kiirtásának eszközét; a polgári házasság behozatalát azonban nem ígéri ugyanezen recepttel elűthetni.

A többi fejezetben egy veszedelmes és sikamlós térre lép, melyre nem visz magával botot, s így látatlanba is biztosra vehetjük, hogy négykéz-láb mozoghat ott csak, ha ugyan nem szegi nyakát. A házasságról, szerelemről, a nemi viszonyról írni nem lehet annak, aki mindenekelőtt nem állítja szeméi elé az embert mint erkölcsi lényt. Minden analogizálás az ember és állat közt csütörtököt mond és objectivebb az az író, ki az állatit nem veszi tekintetbe s csak az erkölcsi szerint igazodik, mint az, aki az erkölcsi elemnek ignorálásával az embernek viszonyait az állatvilág kaptájára húzza. Ahol az erkölcsi érzés halavány pirkadása jelentkezik, ott eo ipso egy új világ kezdődik, mely ugyan szintén liheg, eszik, alszik, küzd és szenved, de amelynek rendezésében és megítélésében egészen új faktorok: az erkölcsiség törvényei, az erkölcsi erők és hatalmak, a jog és kötelesség, az erény és a tökéletesség lépnek döntőleg az alkotások terére.

Különben Hellenbach úr szabadgondolkodó, még pedig a „schärfere Tonart”-ból való, aki múlt századi naivságban leledzik kereszténységellenes fegyverzetét illetőleg. Annál toleransabb azután a zsidók iránt. Hogy Hellenbach úr mily viszonyban áll e fajhoz, azt nem tudom; ő a zsidót és a cigányt mint fajilag tiszta typust szemlátomást kedveli.

Vallásbölcseleti nézeteit egyetlenegy fölületes mondat is eléggé kompromittálja; a 262-ik lapon ugyanis olvassuk: „a vallások eredetüket igazat-álmodó rajongóknak köszönik”; igazán zseniális ötlet az az „igazat-álmodni”, mert ha igazán álmodok volnának, érteném a logikát, de az igazat még az álmodóban sem kifogásolnám; azután folytatja: „a vallások formájukat ravasz papoktól vették és az, hogy az ó-szövetséghez az ujat csatolták, (ugyan kik? talán szintén a ravasz papok? látni tehát, hogy ha Hellenbach úr nem zsidó, akiknek arroganciájáról a 267. lapon beszél, legalább hitetlen és hitehagyott keresztelt), sokkal kisebb fontosságú, semhogy e körülményben keressük a zsidó és nem zsidó fajok különbözőségének forrását.” Az természetes, mert a zsidók nemcsak vallásilag, hanem fajilag is különböznek más népektől s a faji jelleget a kereszttség *per se* bizony nem mossa le; csakhogy a kereszttség által a keresztény népcsaládba fölvetetvén, eltűnnek a zsidó vérnek jellegei, mert eltűnik, elvegyül maga a vér.

Van azután még más theologikus kikezdés, amely kivált öntudatos, biztonsági érzeténél fogva ébreszt figyelmet. A szerző úr ugyanis így kezdi az új sort: „es ist allerdings wahr, dass die älteren jüdischen Propheten eine Unsterblichkeit nicht kannten”; hát nem találó egy kifejezés az az „allerdings wahr”?

Az efféléket méltán sorolhatnók a vallási előítéletek közé, melyekről azonban a szerző ezen művében szerencséjére hallgat. Kár, hogy az író urak ily állítások megkockáztatásával fölbresztik azt az egészséges gyanút a hozzáértő olvasóban: hátha ez az író úr a többi írónivalójában is ily alapos?!

De hagyjuk a szerzőt ez utóbbi „előítéletekkel” bibelődni; hiszen ezekkel már agyondolgozták magukat, hogy az ész szabadságának hekatombáit épp e mezőről hajtották össze ... a hitetlenség és a bolondház dísztelen oltáira, s ha valahol valamiről, úgy ezekről a filozofumenákról igaz Göthe szava, melyet Mephistopheles ajkaira ad: „Alles was entsteht, ist werth, dass es zu Grunde geht.”

Minket kiváltképp a nemzetgazdasági előítéletek bozótja érdekel. A szerző sok jót mond, de véleményem szerint nem eleget. Főgondolata ez: kell teremteni nagy közalapokat, (Collectiv-vermögen), melyekben a szegénynek, a birtoktalannak is legyen része; az állami betegéelyző és munkaképtelenség vagy öregség esetében biztosító-intézetek mindmegannyi lépés a jelzett cél felé. A szerző nem radikális; a jelenlegi birtokfelosztást s még inkább a készülőfélben levő nagy expropriációját a munkás népnek s a középosztályoknak ellenzi s meg akarja akadályozni; de, hogy a káposzta is meg a kecske is megmaradjon, a rendszert, a kapitalizmust nem bántja. A kapitalizmus birtokszerzési előnyeit a munkásoknak akarja kezére játszani; azt akarja, hogy ők legyenek a kapitalisták. Ez tényleg annyit tesz, mint ha mondaná: a munkások kapják meg a munka hasznát s ne vigye el más azt; no igen, hiszen ez az, amit mások is mondanak, hogy ne legyen kapitalizmus.

A szerző sok talpraesett gondolattal gyönyörködteti az olvasót és műve mindenkinek, aki e dolgokkal foglalkozik, bizonyára nagy hasznára és örömére válik. Állásfoglalása a modern állammal s kivált a militarizmussal szemben, melynek a modern állam rengeteg áldozatot hoz, – állásfoglalása a liberalizmussal szemben, mely miután a közgazdagság tönkjén és tőkéjén tátongó léket kapott, tarthatatlanságát szólammokkal takargatja, igazán kifogástalan. Az európai államok az évi budgetnek csak 0,3 százalékával, nem is egy egész, de még egy fél százalékával sem járulnak a szociális bajok orvoslásához, míg a katonaságra 50, 60 és még több százalékot költenek.

A társadalomnak eszerint óriási terhei vannak s csak is adóssága. A társadalom valóságos nihilista. Az adók hova fordítása megtalálja útját; útja a modern állam militarizmusa, bureanokratizmusa és kapitalizmusa, tehát átlag improduktív osztályok, ami az adókincsből ez osztályok telítése után még megmarad, az sok cikcak úton és hathatósan diluálva jön a küzködő termelők kezei közé.

Ily fajta beszéd megérdemli, hogy kalapot emeljünk.

Ugyaníly érzelmek töltik el a szerzőt a liberalizmussal szemben. A liberalizmus a vagyontalan osztályokat egyre az önsegély paradicsomába utalja; de éles, bevágó módot s annál kevésbé szociális reformot sehol fogantatba nem vesz. A laissez-faire elég árnyékot ad a semmittevő, liberális lazzaroniknak. A fejlődés pedig egyre gázol s megtámadott s vagyoniilag tönkrement osztályok vagyonában s az önsegély helyett csak a kiszipolyozás lesz osztályrészük.

Mint minden okos reformer, úgy a szerző is a szövetkezésbe veti reményeinek horgonyát, amit e reményeinek megvalósításáról mond, azt elfogadjuk ugyan, de úgy, hogy ne kerékkötőnek használják elleneink. S ez az volna, hogy az associatio, bármennyire szükséges is, mégis csak a fejlődés természeténél fogva successiv s az egyes célok szükséglete szerint hívandó létbe. Úgy van; új formákat hevenyészni a természetben nem lehet; a társadalom is

az organizmusok legtökéletesebbje; formáinak következőleg nőniök kell az időszerűség s a szükségletek talaján.

A túltermelés, a konkurrencia, a strike több oldalról megvilágításban részesülnek; minél többet olvasunk e dolgokról, annál inkább meggyőződünk, hogy e téren semmit sem kell annyira kerülni, mint az egyoldalúságot, mert a társadalmi téren a tünemények a legeslegkomplikáltabbak. Egyoldalú rendelkezések sírját ásnák a javulásnak. A lapok, mint a napi, hevenyészett gondolat orgánumai jól tennék, ha minél inkább tartózkodnának a szociális kérdésekben végleges ítéletek és indítványok hozatalától; érzék be a tények regisztrálásával; hogy e tünetek gyökere és orvoslása hamarjában mi legyen, azt úgyis vagy el nem találják vagy máról holnapra más-más véleménnyel állnak elő s ezáltal összezavarják az olvasók gondolatlan tömegét.

A magánbirtok Hellenbachban ügyes és oldaltvágó, tehát nem ex asse a tárggyal foglalkozó védőre talált. Kimondja, hogy a magánbirtok eltörlése a szabadságnak is meghúzza a lélekharangot.

Ő épp a magánbirtok alapján, sőt amint említém, a capitalista termelésnek lefoglalása által a munkás javára, kíván a munkásosztályoknak jobb sorsot biztosítani. A munkás jobb megélhetési módját szerző minden reform kiindulási pontjának mondja. Ez, ha hozzáteszem azt az értelmezést, melyet a szerző más passzusából vonok, ahol azt mondja, hogy túrhetetlen állapot az, midőn a lakosság nagyobb része a Capitalismustól egyre nagyobb és kegyetlenebb függésbe jut, – mondom, ha az előbbi kijelentést az értelemben magyarázom, semmi kifogásom sincs ellene; de egyet gondolva hamar észrevesszük, hogy ez is csak úgy félig igaz; mert van ám sok helyen nagyon is jó megélhetési mód, s azért a szociálista elégedetlenséget ott is szitják és szitják nagy sikerrel, mert kérem, nemcsak a praktikus élet szükségletein és eo ipso hiányain épül már fel a modern socialismus, hanem elveken, melyekkel telítve képes lesz a munkás még akkor is elégedetlenkedni és zavarogni, ha 100–150 forint bért kap havonként, ha másrészt látja, hogy a szociálista evangelium a munkafelosztásról még nincs nyélbe ütve. Az elveket nem lehet tallérokkel, még kevésbé koronákkal orvosolni.

Mindent összefoglalva Hellenbach e művét ajánlhatom; nem mondom, hogy a szociális problémát megfejtette; egyáltalában azt gondolom, hogy az a fényű tán még nem kelt ki, melynek sudártörzse szolgáltatja majd a papírt azon könyvhöz, amelyből kiolvassuk, hogy mi lesz evvel a vajúdo világgal. Érdekes részleteket s kivált alkalmas segédkezet a kérdésnek több oldalról való fölfogására, igen, azt Hellenbach művében s sok más műben, mely most egymást követi, meglelhetjük.

Jirmejahu dem Kleinen: Ernste Thatsachen. Offener Brief an Wen-er-packt

H. Haug: Auch ein Kulturbild

Ernste Thatsachen. Offener Brief an Wen-er-packt, von Jirmejahu dem Kleinen. Leipzig. Ernst Rust. 1893. 8-r. 63 l. Ára?

Auch ein Kulturbild. Von H. Haug. Gotha, 1894. Selbstverlag. Kis 8-r. 35. l. Ára ?

A Németországban tértfoglaló antiszemita mozgalom symptomatikus terméke az itt jelzett két mű. Tagadhatlan, hogy a „zsidó” egy társadalmi probléma; a gondolkozó emberek fejében szeg, a praktika emberének lábai alatt kolonc. Oly kiváló emberek, mint Charles Fourier s oly tekintélyes gondolkozó, mint Schopenhauer, mintha csak összebeszéltek volna, egyaránt megvetik s elítélik a zsidót. Mások természetesen ezt „előítéletnek” bélyegzik; az én

véleményem az, hogy a zsidó az objektív rendnek egy valóságos és nem képzelt, semmiesetre sem vonzó jelensége, egy társadalmi és erkölcsi seb, melyről azonban nem tagadom, hogy előítéletek és társadalmi balfogások által mérgesedett el. A keresztény az ő hitének főszege világosságában természetesen ezen kérdésben is, mint ezer másban, ügyesen és találóbban ismeri ki magát; tudja ugyanis, hogy a zsidóság maga az Isten haragját s eo ipso az erkölcsi bélyeget hordozza magán s az emberiségre nézve a föloszlás, a hitetlenség és erkölcstelenség kolerafélszékét képezi.

De azért a két jelzett mű, kiváltképp az „Ernste Thatsachen” túllő a célon s egyáltalában veszett fáradság terméke. Élvezhetetlen túlterhelt stílusán nehezen iparkodik az olvasó valamiféle logikai eredmény zöld ágához. Meg vagyok győződve, hogy alig lesz ember, aki ezt átolvassa. Nem is azért ismertetem, hogy ajánljam; kár volna a fillérért, sőt még a kés éléért is, mellyel a lapokat föl-vágjuk; csak azért ismertetem e könyveket, hogy az olvasóközönséget az antiszemita mozgalom e táborára figyelmeztessem. „Jirmejahu” úr a szentírást mint zagyvalékot, mint eltorzított, értelmetlen mondathalmazt ítéli meg; még a sorok rendje sincs szerinte megtartva; s azért nagy gonddal szedi rendbe a „kificamodott” egymásutánt. Az egész szentírásból, – már tudniillik az ó-szövetségből – csak egy gondolat csillámlik az elundorodott olvasó felé s ez a zsidók önhitt, piszkos, kegyetlen zsarnoki kevélysége és önzése, mely őket a népektől évezredekken keresztül szeparálta és faji, csúf jellegeiket valóságos istenostorrá nevelte. Sz. kimutatni akarja az írásból, hogy a zsidóság főjellege a népek szellemi és erkölcsi megfertőztetése s hogy ezt a megfertőztetést folytatja a mai napig. Az „Auch ein Kulturbild” semmi más nem akar lenni, mint a zsidó mészárosok által üzött húsmegfertőztetésnek egy esete. A mi ítéletünket a zsidóról már elmondtuk; azon alapon, melyre a szerzők álltak, aligha lehet a zsidókérdést megfejteni; mert mindazok a törekvések, melyek a zsidóság specifikus árnyoldalait a kereszténység földülésével vagy megmérgezésével akarják eltüntetni, – ide tartoznék a keresztények és zsidók összeházasodása, ide a polgári házasság, – elvükben, kiindulásukban is nevetségesek. A kolerás beteget nem úgy szokás gyógyítani, hogy a többi embert is azzá tesszük. Ezek az urak pedig még nincsenek annyira, hogy ezt a zseniális kísérletet továbbra ne feszegezzék.

Rudolf Meyer: Der Capitalismus fin de siècle

Der Capitalismus fin de siècle. Von Dr. Rudolf Meyer. Wien-Leipzig. Austria-Verlag. 1894. n. 8.-r. 487 l. Ara 4 frt 20 kr.

Az újkor hatalmas áramú tudományát, a szocial-politikát, – annak szásrétű rétegeit, – vonatkozásainak erdejét ily művekből lehet kellőleg megismerni, amilyen az itt jelzett. S azért mindjárt elüljáróban megjegyzem, hogy ezt a művet föntartás és klauzulák nélkül ajánlhatom az érdeklődő olvasóknak. Van benne ugyan sok, ami föltételez tüzetesebb tájékozottságot, de az nem baj; lassankint a sokoldalú s különböző tekintetekből történő hozzászólások még oly tárgyban is, melyben kezdetben nem is moccanhatott, a kilátás és kiismerés magaslatára emelik az embert.

Meyer Rudolf műve az újkor kapitalizmusának fölhalmozott társadalmi bajait szellőzteti. Nem találtam meg benne a kapitalizmusnak „ceterum censeo”-ítéletét; hanem szemeink előtt elvonul a nagy tudományos és társadalmi harc; a kísérletek, indítványok, nekiindulások és fönnakadások egymásutánja, s az egész beláthatlan láncolat – végre is megáll, a zajló táblák egymásra torlódnak, itt-ott van még kisebb-nagyobb szabad tér, ahol néhány existencia, hasonlóan a Duna jegének nyílásaiban úszkáló vadkacsákhoz, lubickol; de különben általában az ár megállt, s várunk tavaszi napsugárt és langy fuvalmat, mely a megfeszült s annál fenyegetőbb veszedelmet tőlünk elhárítsa.

A kapitalizmus a nemzetgazdaság fejlődésében egy végstádium; itt-ott nyithatnak üzelmeinek szabad pályákat még ezentúl is; de ezek a szabad pályák nem a haladás útjai, hanem csak a kiszabaduló s repesztésig megfeszülő gőznek kiútjai; a rendszer fejlődésre és fejlesztésre képtelen, – kurschmiedjai csak foltozzák és fájdalmaik árán toldozzák életét; nincs kilátás .... fin de siècle! De mikor áll be majd az időben is a kapitalizmusnak krachja? Meyer Rudolf nem számítja ki oly pontosan a társadalmi végleges megfeneklést, mint ahogy azt Lasalle s a szociáldemokraták tették és teszik; egyes politikai és társadalmi kombinációk, melyeket ő szellőztet, ha beválnak, még jó darabra hátratólhatják a krízist; ez a politikusoknak a föladata, s Meyer Bismarck jó és rossz fogásaival, a német kereskedelmi és vámpolitika taktikáival illusztrálja állítását.

A szerző nemcsak gondolataival, de egyéniségével is a jelenben él. Hívő, orthodox protestáns, ki feltűnő szociálpolitikai művei és értekezései révén, nemkülönben a porosz minisztériumokban, kiváltképp Wagener oldalán tanúsított praktikus működése folytán Bismarcknak szemet szűrt. Tudjuk, hogy Bismarck Lasalle-hoz is közel állt, de mint politikus chamaeleontól másképp nem is telt, – csak egy darabig. Bismarck a liberalizmussal szakítani akart, s akkor a szocializmus mostanáig is mostoha keresztény indítványait szívére látszott venni; megbízta Wagenert, Lasallet, Meyert, hogy ez irányban dolgozzanak. Meyer azt állítja, hogy ettől a Bismarck-fordulástól, ha állandó lett volna, szinte új világot várhatott volna Németország s a mai, szervezett, bár utópiai német szociáldemokrácia egyáltalában meg sem születik. Akkoriban az ő törekvéseik a birtokos és munkás osztályok s a halálharcot vívó kisipar szövetkezési szervezésére irányultak. Ők s hátuk mögött mondhatni az egész életrevaló keresztény és józan munkás és iparos osztály e gondolatoknak voltak apostolai, – sajnos, hogy ezeknek lettek azután vértanúi is, legalább usque in praesentem diem. Meyer tehát az ő eszméit – épp ezen modern miniszteriális és bismarckiális szereplésénél fogva – a jelenkor harcainak és kísérletezéseinek, egyes életrevaló indítványok elvetésének, s más elfogadott határozatok tehetetlenségének keretében állítja elénk. Képesé teszi az olvasót, a legújabb s legfontosabb politikai intézkedéseknek, kiváltképp a vámszerződéseknél kellő megítélésére. Mondhatom, hogy e műből egészen más fogalmat alkotunk magunknak a védvámok hasznáról és rávezettünk a tartózkodó politikának sokoldalú érveire, amelyek sokszor nagyon problematikusnak mutatják be az agrár lapok főmegváltó ideáját: a védvámot.

Igaz, hogy a szerző el van keseredve, s ezt a keserű sőt izlelteti is az olvasóval; száműzöttnek érzi magát, s ellenségei, a kelet-porosz junkerek érdekeinek előmozdítását s éppen ezzel az agrár törekvéseket talán kissé epésen ítéli meg. A kath. egyház szociális hivatását hódolattal elismeri, s a német katolikusok szociális kihatását fennen magasztalja. Ausztria-Magyarország szociál-politikus és nemzetgazdasági állapotát jobbaknak tünteti fel, mint Németországit, kivált Poroszországit; ez ügyben is talán lehet valamit subjectiv érzéseinek kontójára írni.

Ennyit a szerzőről. Most a műről. Tíz fejezete van. Elüljáróban ismerteti a kapitalizmust, mint hajtó és rugó erejét a modern kultúrának s egy új társadalmi átalakulást helyez kilátásba, melyről nem tudja, vajon a kath. egyház vagy a szociáldemokrácia fogja-e nyélbe ütni. – Ez irányadó fölfogást kifejti a szerző művének több helyén, nem akarom éppen mondani, hogy ex asse annak szentelt több fejezetében.

A kapitalizmus fejlődésének története visszavezeti őt a gazdálkodás kezdetéhez s alkalmul szolgál a három nagy gazdasági periódusnak: az ókori, közép- és újkori nemzetgazdaságnak világos és talpraesett fejtegetésére. A szerző nagyon szókimondó ember; megmondja véleményét szabadon az egyházi szociál-politikáról s annak ingadozásairól, a kapitalizmusba való átmeneteiről, nemkülönben a kánonjog átlukasztásáról. Csupa fontos és tanulságos dolog, kiváltképp theologusok számára.

Az államok természetesen mind nyakába borultak a kapitalizmusnak, hiszen ez a nemzetgazdaságnak óriási emeltyűje, a kincsek fölhalmozója, nagyszerű ipar- és kultúrintézmények létesítője volt, s ezt senki sem tagadja. Németország sem tett kivételt; pártolta a kapitalizmust, ahol találta, az ipar terén épp úgy, mint a mezőgazdaságban. Állami segínyt juttatott a lovagbirtokok urainak, állami segínyt az iparnak. A 3. fejezet előadja az állami segínynek, nevezetesen a mezőgazdaság terén védvámok alakjában nyújtott állami segínynek következményeit.

A szerző perhorreskálja a rozsvámot. Nyakába akaszt mindenféle rossz következményt: a nép nem táplálkozhatik kielégítően, – a faj elcsenevészedik, – a katonaságnál jobb dolga van mint otthon, – a katonaságban szociáldemokratikus áramlatok jelentkeznek, – a munkás kevésbé dologképes, – a belső piac forgalma lanyhul; amit pedig a rozsvám védői felhoznak érvül, azt a szerző mind elveti, milyenek: a parasztosztály megvédése, – Németországnak kenyér ügyében való függetlenítése a külföldtől, s más hasonló; ezek szerző előtt nagy érdekek, de a rozsvám nem lendít rajtuk s azért itt csak szofizma számba jöhetnek.

A negyedik fejezet vigasztaló kilátást nyit az antikapitalista mozgalomra és szerző 130 lapon foglalkozik kedvenc ideáival, amelyek természetesen nekünk is kedvesek, s gyönyörű pálmalombokat hintetget a katolikus törekvések hőseire, kivált Kettelerre és Manningra.

Az ötödik és következő fejezetekben azután szerző a tulajdonképpeni nemzetgazdaság érdemleges kérdéseibe vezet be. A tőkék elhelyezésének világtérképét, továbbá a kolonizáció érdemét, a még ki nem használt területekbe való európai tőkebefektetést, annak határait és perspektíváit ismerteti. Hiába, nincs örök körforgás sehol, a fizikában épp úgy nincs, mint ahogy nincs a pénznek, ennek a forgó erőnek mechanikájában. Mindenütt egyensúlyra törekszik minden. A tőke is, meg a munka is két vívódó és birkózó hatalom. Mindkettő nagy nehézségekkel találkozik útjában; mindkettőnek szervezkednie kell. A termelés anarchiája, a túltermelés csak úgy szegi nyakát a tőkének, mint a munkának; mit csináljon a tőke, ha túltömött áruraktárain túl nem adhat? Tehát a tőke is szervezkedik; igaz, hogy szervezkedései többé-kevésbé mindig a munkát nyomják; legalább az igaz benne, hogy szervezkedvén a tőke a termelés anarchiája ellen, ezáltal erős lesz a munkással szemben is s biztosra vehetjük, hogy nyomni is fogja. A tőke szervezkedéseinek modern alakja a „Kartell.” Mennyit írnak börze- és agrárlapok a kartellekről! A szervezkedés mindig rendezés; a baj csak az érdekek méltányos kielégítésének veszélyeztetésében rejlik. Ha a kartellek állami ellenőrzés alá jutnak s a szervezkedett munkásokkal szemben nem mint ellenséges, hanem mint rendező faktorok állnak, akkor nem kell félni tőlük. Az állami ellenőrzés természetesen államosít, de bizonyos fokú államosítás nélkül a kapitalista termelésben rendet teremteni nem lehet.

A hetedik fejezet az élelmiszerek termeléséről, s ezzel a mezőgazdaság vajúadásairól és kilátásairól szól. Az amerikai konkurenciát a szerző legjobban képes megítélni, mert ő maga Canadában több évig farmer volt.

A chemia is vállalkozik fordulatot idézni elő a kenyérkérdésben az által, hogy a tápszereknek igazán tápláló, de nehezen emészthető s épp ezért többé-kevésbé használhatatlan részeit föl akarja dolgozni s élvezhetőkké tenni.

Végül – igaz, hogy 130 lapon át, – a valuták rendezésének nemzetgazdasági kihatásairól s a kereskedelmi- és vámháborúkról szól; történelmi alapokon, amire szerzőt jeles római történelmi kutatásai képesítik, építi föl előadásait, s a legújabb, mondhatni, még napi érdekű vonatkozásokkal illusztrálja.

Vezérgondolatát utoljára a 445. lapon olvasom: így tehát a Capitalismus fin de siècle fejlődésének nagyon magas fokát érte el s lehet, hogy még sokáig tartja majd magát, ha Ázsiára fekszik s ott gyökeret ver, – vagy ha a fejlődőfélben levő ázsiai kapitalizmussal egybe forr. Ez azonban nem függ gazdasági, hanem politikai evolúciótól, vagyis a két világnak, vagy a három világnak vérengző, pusztító összetűzésétől, mely harc kimeneteléről senki sem nyújthat biztos fölvilágosítást.

Aggodalom és félelem, a bizonytalanság érzete hatalmasodik el rajtunk, a fin de siècle emberein. Nagy katasztrófa előtt állunk ... Két párt fog összetűzni, harci kiáltásuk: Catholicismus – Socialismus.

Henry Varley: Der Fluch der Mannheit

Der Fluch der Mannheit. Zwei Vorlesungen für Männer von Henry Varley. Nach dem 180-sten Tausend der englischen Ausgabe übersetzt. Elfte Auflage. Leipzig. Reinhold Werther. 8.-r. 110 l. Ára 1 márka.

A hatodik parancsról szóló modern értekezések képezik e könyv tartalmát; értekezések, melyek a néma bűnnel foglalkoznak s elsősorban erre irányítják figyelmüket, s rá zúdítják hatalmas csapásaikat. A szerző anglikán lelkész, határozott, elszánt keresztény, aki ezeket az értekezéseket az „Exeter Hall”-ban fölolvasta. Utána rá kiadta, rövid idő alatt *százezer* példányt adott el belőle, és *tízezer* bátorító s hálálkodó levelet kapott mindenfelől.

Egy előkelő anglikán lelkész ezeket írta neki: „Mindenekelőtt fogadja fölolvásásáért forró köszönetemet. Én eddig valami ehhez fogható haszon és meggyőző erő tekintetében nem ismerem. Fölolvását a legérzékenyebb csapásnak tartom, melyet valaha valaki nemünk, a férfinem métegyéneke forrására és lebujára mért. Lehetetlen, hogy kiadványa ne legyen áldásthöz. Szinte beláthatatlan az a sok jó, melyet a néma bűn megakadályozása, valamint a belőle való kivackalódás eszközeinek megjelölése által, eredményezni fog.”

A tárgy természetesen sikamlós, de a szerző óvatos és alapos. Wilberforce kanonok e részben így nyilatkozik: „Átolvastam e könyvet, átvettem szóról-szóra, hogy lássam, van-e benne kifejezés, mely bár természetesen szándékon kívül, tisztátlan érzelmet kelthetne. Külön kiadtam a fölolvásásnak azon részeit, melyek ifjaknak és fiatal embereknek szólnak; szándékom az volt, hogy az iskolamestereknek, tanítóknak és családtyáknak alkalmas könyvecskével szolgálhassak, melyet tanítványaiknak illetve fiaiknak markába szoríthatnak s őket ezáltal az önfertőzés bűnétől óvhassák. E kicsapongás hatása rettentő. Igazgatóink és nevelőink kifogytak bölcsességükből s tehetetlenül nézik e titkos ellenség nyilvánvaló pusztításait. A serdültebb fiúk oly alávalósággra vetemednek nálunk is e részben, hogy az elüljárók komolyan a rendőrség közbelépéséről is gondolkoztak, hogy ezáltal visszaretentő példát állítsanak a még el nem romlott fiúk szeméi elé. – Ideje volt már, hogy ezt a kérdést, ezt a létérdeket a *bűnös hallgatás lápjából* kiemeljük, amelyről eddig azt gondolták, hogy legjobb, ha senki sem szól róla.”

Ez utóbbi szavak jellemzik az általános felfogást s a divatos nézeteltérést e dologban. *Hallgatni vagy beszélni?* mindkét félnek igaza van bizonyos körülmények közt. Ha azonban látjuk, hogy a baj, ez a valóságos „pestis”, melyről a 91. zsoltár 6. versét érthetni, mennyire elhatalmasodott, átlag a beszédet ajánlanám. Csakhogy hogyan beszélni róla? ez a nehéz kérdés, mely nagy tapintatot követel. Jais Egyednek is van Toldi László által fordított kis műve e tárgyról, azt ajánlom az átolvasásra; de Jais műve inkább csak mondja, hogy hogyan kell erről beszélni; ebben az itt jelzett műben pedig kész a beszéd maga, melyet természetesen a hallgatóság igényeihez és szellemi nivójához kellene fölhasználás esetében alkalmazni; ami már sokkal könnyebb.

Azért ezt a művet, mely annyira hasznos és olcsó, nem az ismertető hagyományos kaptája szerint, hanem a meggyőződés hangján szólva, igen ajánlom a főtisztelendő papságnak, kiváltképpen pedig a gimnáziumok tanítóinak.

Azt azonban nem hagyhatom kifogás nélkül, hogy néhol a derék íróból is ugyancsak nevelésesen kirí az anglikán elfogultság, melynélfogva észre nem veszi, hogy nemcsak törekvéseinek szellemével, hanem magával az általa annyira kiemelt szentírással is összeütközésbe kerül akkor, midőn a katolikusokat még egy ily könyvben is oldalba lökni

igyekeznek. Mit szóljunk például az ily állításról: „ich entnehme diesen Rath den Schriften des grossen Reformators, Martin Luther, des Mannes, dersich getraute, durch sein eigenes Beispiel die gottlose u. verderbliche Lehre in Fetzen zu zerreißen, die dem Menschen verboten zu heirathen.” (39. l.) Kérem, hogy hangzik s melyik lehetne az a tan, amely tiltja a házasságot? A kereszténységben ily tan nincs; nálunk csak az van, amit sz. Pál mond, mikor kikezdi: „praeceptum non habeo, consilium autem do.” S aki a tisztatlanság ördöge ellen ír, annak a tisztaság virágait nem illik legázolni, sőt örülnie kell, minél többen vannak, kik az Úrnak osztatlan szívvel szolgálnak.

Sullay Rezső: Az Evangélista Munkája. Példákkal fűszerezett dogmatikus egyházi beszédek

Az Evangélista Munkája. Példákkal fűszerezett dogmatikus egyházi beszédek. Írta Sullay Rezső, spáczai plébános. II. K. II. R. Pünkösdi ünnepkör. Esztergom, 1894. Buzárovits.

Ismét egy új, immár befejező része a már háromszor ismertetett vállalatnak, a régi jó modorban és szellemben tartva. A szerző hű maradt programjához; a dogma sehol sem bujdosik, mindenütt mozgató, éltető tényező gyanánt az előtérben áll. Amint múltkor kiemelttem a dogmatikus, s avatatlan szem előtt messze fekvő dogmatikus vonatkozásoknak a beszédekbe való bevonását, ugyanezt dicsérem ki ez alkalommal is. A szerző pl. ügyesen szól az egyházi átokról a mindenszentek, a szentek egyességének titkában. Ez már dogmatikus érzék! Az előadás szerény és jóízű, – világos és fűszeres. E részben több Mária-beszéddel is találkozunk; az olvasó ünnepére például Sz. Mária pártfogásáról van beszéde. Ezt kissé másképp szerettem volna, kiváltképp manapság, midőn a szentatya annyira sürgeti az olvasót, mint a hitnek imáját, tehát különösen dogmatikus imát. Miképp imádkozik az olvasóban a hit, – miképp kel ki az ima a hit cikkelyeiből, mint a virág a szárából; ez volna az olvasóról szóló prédikáció feladata dogmatikus szempontból. Adja Isten, hogy a szerző úr igazán komoly törekvéseit ezen annyira elhanyagolt téren dús siker koronázza.

Christianus Pesch: Praelectiones Dogmaticae, I. kötet

Praelectiones Dogmaticae, quas in collegio Ditton-Hall habebat Christianus Pesch S. J. Tom. I. Friburgi. Herder n. 8-r. XIV. és 404 l.

P. Pesch Dogmatikája teljesen kielégíti azon nagy igényeket, melyeket szerző neve bennünk, tisztelőiben támaszt s megfelel a szerző modern tudományosságának és hírnevének. A priori természetesen elfogulva nyulunk ehhez a dogmatikához is, mert az a kérdés zavarja az embert: minek ebből megint egy új mű, kivált a mai időben, mikor még a kiadók polcain ott tündöklenek az új dogmatikus publikációk el nem fogyott sorai; de ezt a zavaró kérdésünket megfejt s elcsitítja P. Pesch dogmatikájának olvasása. S aki ezen dolgok iránt érdeklődik, az igazat fog nekem adni, ha a könyvet megismeri.

Nem hiába mondtam, hogy P. Pesch egy modern tudományú theologus; az ő theológiája olyan, mint az evolutionisták új alakja, mely régi szülőktől származik, de az új viszonyokba belenőve új típust ölt a kor követelményei szerint. P. Pesch tudománya a szolid skolasztikusok megingathatlan talaján nőtt fel, de szellemének élettelses érintkezése a korrallal, s a tudományos haladás modern fázisaival rányomta a régi szolidságra az újság minden báját és korszerűségét. A szerző kivált a modern, rationalistikus, protestáns theológiának Machabeusa. Azért foglalkozik oly feltűnően sokáig a sz. írás genuinitásával és Krisztus csodáival s valóban érezzük, hogy ez az a pont, melyre az ellenséges ostrom irányul. Azonkívül a könyv jelességéül fölemlítem a theológiának számtalan érdekes kérdését, mely a

tanulásnak fűszere és a praktikus alkalmazásnak elevenségét önti ki a dogmatikára; ezek mind benn vannak e műben és pedig úgy, amint azt sehol máshol, még Franzellin nagy köteteiben sem találtam. Ez által ez a könyv megmenekül attól a soványságtól, mely az iskolai könyveket oly szárazakká és gyatrakká, az előadást az unalom arénájává s az ásítózás sírkamrájává teszi.

Ami a könyvet másodsorban jellemzi, az az új, synthetikus rend, melyet P. Pesch követ. Az első rész bizonyítja „Jesus divinus legatus” voltát; istenségéről nincs szó. A második részben a „divinus legatus” alkotta intézmény, az egyház kerül szóba; t. i. hogy Krisztus élő magisteriumot alapított s hogy ez az élő magisterium csalhatatlan, joghatósági, vallási és egy primátusba kifutó hatalom. E második résznek II. sectiója külön szedi szét az egyházat minden sajátságai és összetételei szerint. A III. sectio az egyház jegyeivel foglalkozik. A IV. sectio a magisterium subjectumát, a püspököket és a pápát tárgyalja rendkívüli bőséggel. Az V. sectio a magisterium tárgyát s a III. rész a theologiai bizonyítás forrásait ismerteti; ez a III. rész az előzmények után eo ipso csak kurtán üthet ki.

Már most ez érdekes beosztás, mely elüt a szokásostól, két ponton akasztja meg a figyelmes olvasót. Először is abban, hogy Krisztus istenségének föltételezése nélkül, csakis az ő divina legatiojának alapján az egyház alapítása s kiváltképp a csalhatatlanság, a Szentlélek leküldetése s más ilyen természetfölötti charismák szinte erőtlenül s nagyon kiegészítetlenül állnak. Ha Krisztus Isten, akkor ez mind másképp fejlődik az ember eszében.

A másik bökkenő, hogy a loci theologici a hátvédbe lévén fölállítva, a magisterium fölállítása és a subjectumnak szintén különvált előadása folytán a gombolyag néhol csomósodik s nem fut le a fonál elég simán, az ismétlések el nem kerülhetők. Különben tudom, hogy ezt a kedvezőtlen csomósodást végleg és teljesen semminemű beosztással sem lehet elkerülni.

Ez új könyvet, mely bármely theologusnak, még ha összevásárolta is a modern theologiai piac valamennyi termékét, túlzás nélkül ajánlhatom.

Balogh Ferenc: Kellő világítás Kanyaró Ferencz unitárius történetéhez

Kellő világítás Kanyaró Ferencz unitárius történetéhez. Írta Balogh Ferencz, hittanár a debreceni református kollégiumban. Debrecen. Telegdi K. Lajos. Nagy 8-r. 24 lap. Ára 20 kr.

Jóleső keresztény érzéssel van e kis füzet megírva, melyről méltán tudomást veszünk, hiszen különben oly sokszor kell a reformátusoknál is épp ahhoz az orthodox tanhoz való ragaszkodást fájó szívvel nélkülöznünk. A huszonnégy lapra terjedő füzetke finom ítélőtehetséggel és érdekes, vonzó előadásban nyújt átnézetet Kanyaró Ferencz „unitárius történetéről.” Megtanuljuk belőle azt, hogy mennyire lehet magát képtelenségekbe beleélni s a világot minden történésével együtt feje tetejére állítani. K. F. elhiszi, hogy az unitarizmus az igaz kereszténység; képzelhetni, hogy mit csinál az ilyen szegény thezisznek védője az orthodox, görög atyákkal, kiknek irataiból a sz. Háromság dogmájának kifejlési processusa oly éles vonásokban emelkedik ki. – Athanáziust leszuratja sz. György képletes sárkányában egy arian, György püspök által. – Sandnak 1663-ban megjelent egyháztörténete világoskodik Kanyaró uramnak; hát bizony abban az egyháztörténetben már sok adatról elmondhatjuk, hogy Sand-Sand, – futóhomoknak bizonyult. Ne szórjon vele homokot a XIX. század unitáriusainak szemébe. – A bíráló úr igen méltányos; átlag helyesen ítél; kimondja, hogy a korba kell beleállítani az eseményeket s nem a mi felfogásunk szemüvegén át ítélni róluk. Valóban, semmit sem tartok oly szükségesnek. – Igaz, hogy e réven könnyen az ügy iránt való közöny is belopózhatik. Azért csak a dolgot kell nézni s Pázmány „nyílt fejét” kétségbe

nem vonni; a „jezsuita karra” sem nagyon haragudni, – hiszen ők is legalább is oly helyesen jártak el, mint Kálvin Servet ellen.

A magyar reformációnak küzdelme az unitáriusok ellen jól van ecsetelve; a török basák rokonszenve az unitáriusok iránt, mint akik a prófétához közelebb állnak, igazán furcsa világitásba helyezheti az ezt dicsérőleg kiemelő „keresztény lelkületet.” Hogy Szász Károly „püspök” és a Kossuth Lajos-féle racionalista „keresztények” nem a reformáció szent Háromságát, hanem az unitáriusok vagy a Socin-féle Krisztust ugyan imádó, de istenségét tagadó félunitáriusok ügyét támogatják, azt ne tagadjuk és ne védjük; hanem tagadjuk meg őket, hogy nem a mieink közül valók. E részben a homály s az elmosódás a felekezetek efemér érdekét szolgálhatja ugyan, de csak az eszmének rovására. Mihelyt az ezme önérzetesen föllép, letaszítja a bálványokat s megtagadja a hírneves embereket is, mert ők előbb tagadtak meg minket.

A szerző túlságosan lángol Genfért! Ki nem állhatom ezt a lokális patriotizmust, akár Genfről, akár Rómáról vagy Párizsról van szó. – Csak azt kívánom, hogy Debrecenbe bele ne üssön a racionalizmus s Harnack s más szintén portált nagyságok meg ne döntsék a debreceniek konfessziójában a sz. Háromság tanát. A reformátusoknak nem volna szabad túrni oly embereket, kik az apostoli hitvallást tagadják; mert akkor mi értelme van az unitáriusok ellen folytatott harcnak?!

A régi, apostoli hitvallás alapján álló szerzőt füzetkéjeért melegen üdvözljük.

Charles Dickens: Az elátkozott. Karácsonyi rege (fordította Mutschenbacher Gyula)

Az elátkozott. Karácsonyi rege. Írta Boz-Dickens Károly. Fordította Mutschenbacher Gyula, főgymn. tanár. Nagyszombat, 1894. Winter Zs. Kis 8-r. 173 l. Ára 2 kor.

Hogy egyféle tehetségben is sok árnyalat legyen, azt ugyancsak öntudatunkra hozza Dickens ez „Elátkozottja.” Mily különbség Jókai és Dickens fantáziája közt! Az előbbi színpompás és keleti, a másik alakokban gazdagabb és föltünteti a nyugatnak hajlandóságát az ésszerűségre. Csak irasson a „Pesti Hírlap” Jókaival „Karácsonyi regét”, majd megcsodáljuk akkor e fönséges, tiszteletet parancsoló, gazdagon, sokszor bizarrul alakító Dickens regének kitűnő s elütő jellegeit a ragyogó, de könnyelmű és soha az ember eszére, hanem inkább a hátgerincidegekre appelláló Jókai-fantáziának rovására. Kíváncsi volnék a Dickens e regényét elolvasók nézeteire; én ugyanis azt gondolom, hogy nem fog soknak tetszeni, mert regét keresnek s a pszichologia örvényeibe kényszerülnek leszállni. Tán a szerző is érezte ezt, s azért könyve végére odatűzte az allegorikus személyek magyarázatát.

A fordító úr jól oldotta meg feladatát; igen szabatos, tüzetes és folyékony fordítást nyújtott. Kívánatos lett volna azonban a Mr. és Mrs. magyarosítása is, mert bizony akárhány olvasóval megesik majd, hogy nem tudják, fiú vagy leány-e az, akiről éppen szó van.

Reméljük, hogy a fordító úr ily bizonyítékát adván kiváló műízlésének, gazdagítja majd szépirodalmunknak komoly, keresztény művekben amúgy is szegény inventáriumát.

1895

A. Steinhuber: Geschichte des Collegium Germanicum–Hungaricum in Rom

Geschichte des Collegium Germanicum–Hungaricum in Rom. Von Cardinal A. Steinhuber aus d. Ges. Jesu. I. II. Band. Herder. 1895. XVI és 472, VII és 560 l. n. 8-r. Ára 8 frt 68 kr.

Amit közel két évtized óta rebesgettek s amit néhány év óta mint legközelebb beálló tényt vártunk: az végre megvalósulva lép eléünk Steinhuber cardinális két kötetében, értem a fentjelzett történetét a római Germanico-Hungaricumnak.

Steinhuber cardinális mint volt jezsuita páter 13 évig rektoroskodott a Collegiumban; maga is ott nyerte kiképeztetését s igazán el lehet mondani, hogy nemcsak ifjúkori emlékeivel, hanem férfikorának legderekabb működésével is belenőtt a Collegium életébe. Minden erejét amint e talajból szívta, úgy e talaj művelésére fordította is; szívének melegét, lelkének eszményi erélyét e Collegium felvirágoztatására szánta s hogy e felvirágzást szinte megörökítse, a Collegium életének felelevenítésére s ez által a jó szellem megszilárdítására most megírta a Collegium történetét.

Aki írói tevékenységét ekkép eszményi törekvéseinek szolgálatára rendeli, az bizonyára valami érdemeset, valami elismerésre méltót állít majd a világba, ha ugyan a mező, melyen működik, nem irtás, hanem a történelem ihletétől átjárt s az események emlékeivel gazdagított tér. S ilyen a Collegium Germanico-Hungaricum háromszázados intézete, mely részt kér magának Róma, a pápaság s a német és magyar kath. egyháznak történetéből. Már a trienti reformatori zsinat is példaképpül utal rá s még inkább az ellenreformáció génusza ugyanezt a Collegiumot, mint harcra-képesített papjainak bölcsőjét s a kihatás és a győzelem szellemének forrását ünnepli.

De ha valamely részről, úgy bizonyval Magyarországon részéről érdemel ez a mű kiváló figyelmet. A bíboros író ki is mondja, hogy a Collegium Germanico-Hungaricum a legkihatóbban Magyarországon érvényesült. Sz. Ignácnak szándéka legteljesebben nálunk érvényesült; az alapító pápák áldozatai legszebben a magyar egyházban gyümölcsöztek; mert, túlzás nélkül legyen mondva, a Pázmány Péter hősies alakjával meginduló ellenreformáció a Collegiumból szedte oszlopos férfiai s innen szállt el a sz. korona tartományaira a magát megemberelő apostoli szellem, mely a tunyaság, önelhagyás, a folytonos visszavonulás s a tehetetlen sopánkodás kudarcaival szakítva, az eszközök s a tények mezejére lépett. Magyarországnak legjelesebb püspökei, érsekei, prímásai a 17. és 18. században, átlag mind a Collegiumból kerültek ki. Szelepcsényi, Lósy, Lippay, Eszterházy Imre, Draskovich, Gubasóczky s más ily cégéres nevek a magyar püspöki címerek alá a Collegium katalógusaiból költöztek. Oka e jelenségnek szembeszökő, azon körülményben keresendő, t. i. hogy a neves családok ifjai a Collegiumban nyerték kiképeztetésüket, már pedig tudjuk, hogy a monopolisztikus társadalomban, akár egyházi legyen az, akár világi, a kék vér praedominál. De hát az érdem nem ebben van, hogy annyian szállinkóztak oda, hanem abban, hogy a Collegium úgy talpra állította a nemes ifjakat s oly buzgó papokká és szent életű püspökökké képezte ki őket; azután viszont abból meg a Collegium jó hírnevére következtethetünk, hogy a püspökök Pázmány Péteren kezdve annyira sürgölődtek, hogy minél több nemes sarjat neveltethessenek az örök város német-magyar papnevelő-intézetében.

Az eredmény a hitnek, a romjaiból kikelő egyháznak, az egyházi s világi műveltségnek soha meg nem hálálható renaissance-a lett; fölédelt az egyházi szellem s erőteljesen belemarkolt az események, a honi kultúra s a politika szövedékeibe. Érthető, hogy ennyi áldásos eredmény, ennyi kiható siker forrását, az emberi élet s kivált az ily hatalmas alakok életkorának változatossága folytán, töméntelen sok szép emlék, érdekes epizód, magasra csigázott érdeklődés lengi körül, mint ahogy hírneves, áldásos források köveit emléksorok, versek, nevek tarkítják, melyekből a történelem koszorúit szokás kötni.

Ha a Collegium történetének tárgya ekkép országossá s mindennemű vonatkozásai folytán áradozóvá válik: nő egyszersmind a kutató föladatának nehézsége, hogy a tárgyat illően és ami fő, felölelőleg keretezze. Steinhuber kardinálisnak nem voltak kész, összekötött és keresztberakott kévéi az esetleges hű és pontos kollégiumi krónikákban; és pedig egyszerűen azért nem, mert a krónikák az előbbi korok történelmi érzéketlensége miatt szégyenletes soványságukról híresek; hanem páratlan szorgalommal föl kellett szednie az egyes, elszórt és pedig a századok és a nagy Német- és Magyarország sokszor homályos mezőin elszórt kalászokat, mielőtt azokat összegyűjtve a kielégítő tájékoztatás kévéibe köthette. Az előbbi, eddig található Collegium-történetek igen rövid időre terjedtek s az ismeretesebb Cordara-féle „Collegii Germanici et Hungarici historia libris 4 comprehensa” szintén csak 1518-ig terjed. Hol vagyunk még a XIX. század végétől?! Kiváló fontosságú segítségül a Katalógusok szolgáltak a szerzőnek, amiből három van. Az első 1552-től 1716-ig, a második 1716–1798, harmadik 1818-tól a mai napig terjed. Amit lehetett felölelni az alumnusok későbbi tevékenységéből, azt az olvasott bíboros mesteri kézzel szedte össze; hogy e részben nem túlozhatott, könnyen belátjuk, hiszen a Collegium alumnusainak nevei a történetnek mindmegannyi kiszakított darabjai, a nemzeti érzés s az egyházért való küzdelmek és győzelmek eleven emlékei. A szerző e nevekkal csak általános perspektívákat nyit; odaállít a hegyre, melyről e sziklák leszakadtak, hogy gördülésükben országokat mozgassanak, – fölvezet a magaslatra, melynek szeplőtelen havából indulnak ki a fiatal leviták ezüst csikfolyások gyanánt, hogy a hazában áradozó folyamokká növekedve, virágzásra indítsanak szélesen kiszáradt vidékeket: de az egyesek életét a részletekbe természetesen nem követi. Azt a fényes elégtételt azonban bátran szolgáltatathatjuk a tudós és lelkes szerzőnek, hogy teljesen sikerült kimutatnia az áldást, melyet a Collegium Német- és Magyarországon szerteséjjel hintett és hogy sikerült rámutatnia az eszményi lelkesülésre s az önfeláldozó apostolkodásra, melyet a három elmúlt század alumnusai a Collegiumban merítettek s például fölállítottak a következő nemzedékeknek.

Ami már most a vaskos két kötet részletes tartalmát illeti, ím ez az: Idősorban elvonul szemünk előtt a Collegium, sz. Ignác e forró szívvel koncipiált gondolata, először vajúdásaiban, azután ideiglenes, úgy mondhatnám, efemér s végre biztosított, megszilárdult alakjában. A „nemzetek atyja”, XIII. Gergely volt tulajdonképpen megalapítója; pápák voltak őrzői; kitűnő jezsuiták vezetői, hírneves dogmatikusok és kontroversisták voltak tanítói s hogy a bölcsőtől a dal s az ifjúkori lelkesülés egyházi irányától az ének ne hiányozzék, elsőrangú olasz maestrok, milyen Vittoria, énektanítói.

A Collegium az életnek nevelt; sz. Ignác a kiveszőfélben levő lelkipásztorsági klérust akarta regenerálni. A liturgia, az egyházi ének csak oly figyelemben részesült, mint a dogmatika; kezdet óta feltűntek a collegium miséi és vecsernyéi; az istentisztelet méltósága mint a párizsi Saint-Sulpice-ban, úgy a collegiumban is az áhítat oly illatát lehelték, hogy kanonizált szentek szívesen tartózkodtak az alumnusok kara által szolgált istentiszteleteken.

Az egész történeten végig húzódik a pápák érdeklődése az intézet iránt; jóindulatuk ismételt bizonyítékaiból ki nem fogytak; V. Sixtus természetesen itt is zavarta a vizet különcködéseivel. Utána nem volt többé mitől félni; bár visitációk rendeztetek. Így haladt a collegium a pápai kegynek oltalma alatt föl egész a 18-dik század második feléig, ahol azután lefelé hajlott csillaga; II. József elszakította a collegium lombard birtokait; létesített Paviában

egy ellenkollegiumot, s így megcsappanva anyagi erőben, a Jézus társaságának föloszlatásával pedig szellemi lendületben, elvánszorgott az 1798-dik évig, amikor is a kollégiumot magát bezárták s az alumnusokat hazaküldték. – VII. Pius állította ismét vissza az intézetet.

A belső élet a maga eredetiségében, a lelki élet az ifjú buzgalom üdeségében nyílik meg előttünk az illető fejezetek olvasásánál. A szokások, ünnepélyek, kirándulások, áhítatok, disputációk, sőt még a divatos penitenciák, a zsörtölődések, a hevesebb vérű alumnusok ellenkezései konkrét alakokat és színeket kölcsönöznek az intézet életének. A magyarok becsületére legyen mondva, hogy igen jól viselték magukat; kezdetben ugyan volt velük sok baj s legtöbb magával a tüzeslelkű Péter Aratorral (Szántó), aki minden befolyását a magyar kollégium megalapítására fordította és a némettől teljesen különálló intézetet kontemplált. Volt emiatt sok álmatlan éje; meggyült a baja a Santo Stefano Rotondói magyar pálosokkal, kiket onnan kiszorítani ügyekezett, egyes kardinálisokkal, előjáróival, sőt már a cenzúrák is fenyegették korlátokon túlcsapongó buzgalmát. A collegium hungaricum meglett, de egyesítettett a némettel. Ez egyesítés csak javára vált a magyaroknak, kik sehogysen segítették megvalósítani a buzgó Arator kassandrai jóslatait s bizony azok nem teljesültek „usque ad praesentem diem.” S jó is, hogy úgy van.

1620-tól fogva majdnem két századon át Magyarország püspökeinek kétharmada a kollégiumból került ki, s velük szállt az országra a nemzeti zsinatoknak, a szemináriumok alapításának s a szerzetesi intézmények megelevenítésének áldása. Lippay és Lósy alapította a Collegium mintájára a „seminárium rubrorum”-ot, mely még az öltözet színében is utánozta a római német-magyar papnevelő-intézetet. Lippay az 1648-ban tartott nagyszombati nemzeti zsinat nevében fordul Vincenzo Caraffa, akkori jezsuita generálishoz, kérvén őt, hogy a „seminárium rubrorum” vezetését fogadja el, s alakítsa azt teljesen a német-magyar kollégium mintájára.

Kisdý Benedek, szintén a kollégium neveltje, a még török hódoltság alatt nyögő egri megyéje számára Kassán alapított konviklust. Hasonló irányban működött a kollégium többi növendéke: Gubasóczy János, Dolny István, Illyés István és András, Telekesy István, Kollonich Zsigmond, Esterházy Károly, Batthyány Ignác, Migazzi Kristóf saját megyéikben.

Az 1611-ben Nagyszombatban tartott provinciális zsinaton egybegyült 35 praelátusnak ötöde a kollégiumban nyerte kiképeztetését; a 18 évvel később ugyancsak Nagyszombatban ülésezett egyházmegyei zsinatnak tíz püspöke közül hatan tanultak Rómában; ott volt Lósy Imre, Pázmány Péter vicarius generálisa, a bevezető és záró-beszédet pedig két más volt növendék, Draskovich György és Lippay tartotta. Ilyen volt az arány az 1638-diki nagyszombati provinciális zsinaton, amelyen az elnöklő prímás, Lósy Imre, a püspökök nagyobb fele és a három titkár is a kollégiumból került ki. Hűségük és ragaszkodásuk a római sz. szék iránt Szelepcsényi prímás manifestumában nyilatkozott meg, midőn zsinatot nem tarthatván a török zavarok miatt, a püspökökkel egyetértve kiadta kárhóztató levelét a gallikán klérus hírhedt négy ártikulusa ellen.

1655-től 1700-ig 118 növendék volt Magyar- és Horvátországból, ezek közül 64-en esztergomiak voltak; 20 Zágrárból, 15 Győrből, 6 Egerből, 5 Nyitráról, 3 Veszprémből, 2 Erdélyből s 1–1 Csanád és Vácról. Ez ifjak legnagyobbbrészt a Pazmaneumban végezték el a filozófiát s a theológiára Rómába szállinkoztak. Pázmány Péter alapítványt is tett, több mint ezer aranyat, amelynek kamatjaiból kapták a szegényebbek a rénsi aranyokat, hogy ki lovon, ki számaron eliparkodják a héthalmú, örök városba.

Az alumnusokra vonatkozó adatok az egyházmegyék szerint vannak csoportosítva. A bíboros szerző őszinte; elmondja a jót, a rosztat. Röviden jellemzi működésüket s gyakran érdekes részleteket is közöl. Így például Drugeth Valentinról, az utolsó Homonnai grófról (†1691) olvassuk, hogy nem élt a számára kiadott dispenczióval „ab impedimento ordinis” s

nem lépett házasságra, melyet mások a családfenntartásra való tekintetből sürgettek. Meghalt 35 éves korában.

Különbén már e nevek is felölelik a magyar egyháztörténetet. A francia s a 48-as forradalmak, a jozefinista fondorlatok s a jelenünkbe benyúló események mind gazdagon színezett főliáit képezik a kollégium élményeinek; a rokkant S. Saba s a derült S. Pastore történelmi múltjukkal mint két géniusz tartja az összkép fölött a koronát.

Mialatt e művet olvassuk, sok oly név és hely emelkedik lelkünk mélyéből, melyek emléke varázshatalmát az évek folyama el nem vesztette; frissen, üdítően és illatosan száll meg az „első szeretet” szelíd érzete s fölbuzdulunk, hogy e nagy történetnek folytatására méltók legyünk. Folytatására nem a polcokon és stallumokban, nem a pántlikák és cingulusok sallangjaiban, hanem az apostoli szellemnek a néppel való áldásos közlésében. Valamint az idő kereke nagyot nyikorgott és fordult száz, de még csak 50 év óta is s a monopolista társadalmi osztályokból a világtörténet súlypontját a népbe helyezte: úgy kell a kollégiumnak is papokat képeznie ezentúl, kik a megváltozott viszonyok közt képesek folytatni a nagy művet, s e papok a népnek egyszerű papjai lesznek.

E történetírás közben az egyszerű rektorból is bíboros lett; a ruha s az állás, a méltóság változott, de érzülete, lelkes szeretete és gyengédsége a kollégium iránt a régi maradt; fáradozmai jutalmául, melyeket megköszönni képtelenek vagyunk, azt kívánjuk, hogy valamint ő, ki a fekete ruhát a sz. atya parancsára a pirossal, a bíborral cserélte föl, a kollégium iránt táplált érzelmeiből ki nem vetkőzött: úgy ne vetkőzzenek ki ezekből azok sem, kik a piros germanikus talárist a fekete reverendával cserélték föl hivatva vannak az Isten dicsőségét itthon előmozdítani.

Székely István: Erő és anyag

Erő és anyag. Írta dr. Székely István. Budapest, az Athenaeum könyvnyomdája. 1894. n. 8. r. 173 lap, ára 1 forint 50 krajczár.

„Erő és anyaga sokat mondó cím, legalább is megfejthetlen probléma. Bátran hozzá lehetne tenni: „szellemi kirándulás a tudás legsötétebb Afrikájába.” A szerző úr is ugyanezt tartja, mert tudományos, magas színvonalon álló fejtegetéseinek zárószava egy csendes lemondásban hal el; aláhúzta ugyanis a két végső sort: „maga az anyag lényege ma és örökre rejtvény, probléma, a világ titkainak elseje és legnagyobbika.” Nekem e vallomásban legjobban tetszik az a „ma és örökre.”

No de ha titok a titok, azért mint tudjuk, sok szó fér hozzá. Hallottam is, hogy a peripatetikusok igen megbotránkoztak a szerző úr expozéján a materia prima és formáról. Ahhoz azonban nekem nincs sok közöm, mert e lovagias bölcselők tüzeire fát hordani éppen nincs szándékom. De én meg apprehendálok a dynamismusnak, az ens simplexnek oly kurta szerrel való lefőzése miatt, melyben ezeket az érdekes ens-eket részesíteni méltóztatott. Érveink legalább is annyit érnek, mint a rájuk pazarolt cáfolatok. Különös kedvtelésemmel szolgált az a kijelentés, hogy a testeket végtelenig lehet osztani, következésképp, hogy ens simplex-ekre bukkanni nincs remény. Dehogy lehet, dehogy lehet; nagyon is nem lehet. Ha egy liter vizet osztani kezd, kimutatja a chemia, hogy nem megy a végtelenbe, hanem néhány milliószor folytatott osztás után már nem vizet oszt, hanem könenyt és élenyt s éppen úgy elképzelhető, hogy az ezeken folytatott osztás után már nem könenyt és élenyt, hanem egyszerű elemeket nyerne, melyeknek nincsenek részeik, de a térben képesek ellentállni.

De miképp állhatnak ellent a térben, mikor nincsenek a térben? *distinguo*: nincsenek a térben *circumscriptive*, *concedo*; nincsenek a térben *definitive*, *nego*. S mit csinál szerző úr az emberi lélekkel, melyről megengedi, hogy *mechanice* hasson, tehát hogy ellenálljon? az nincs a térben úgy, hogy részei legyenek, mégis mechanikus hatásra képes.

Épp ez a bökkenő szerző úr nézeteiben, melyek kiváltképp a terjedésről vallott véleményében tarthatatlanoknak bizonyulnak. Szerző úrnál ez a két dolog: részekkel bírni és kiterjedéssel bírni, – részekkel nem bírni és kiterjedéssel nem bírni, egyenértékű. Következésképp a kiterjedés a test lényegéhez tartozik. Szerző úr beszél a metafizikai rendről s nem a fizikairól; tehát a test metafizikai lényegéhez tartozik a kiterjedés és pedig nem a skolasztikusok extensio interná-ja, hanem externá-ja. Mit csinál majd az oltári szentséggel? Csakis Descartes-ot követheti.

„Ámde a fizikai világban, anyagi dolgoknál, melyek természetöknél fogva a térhez vannak kötve, térben vannak és mennek végbe, a dolgoknak szükségképpen elképzelhetőnek kell lenniök.” (9. l.) Ez nem kriterium. Az a valami lesz elképzelhető, ami érzékeink határai közé esik; akármennyire van is valami a térben, ha e határokon túl van, el nem képzelhető. Elképzelheti-e valaki a fénynek 20–500 billió rezgését egy másodperc alatt? Itt nincs semmi elképzelni való; képzeletünk oly rosta, milyennel az útszéli kötörök a kavicsot rostálják hófúvásban; mennyi nem akad meg e rosta szövedékében, ami megvan a térben! Ha a metafizikai testről van szó, az nem a fizikai test, ott képzeletről szó sem lehet, legfőlebb képzelgésről.

Ha a képzeletet applikáljuk P. Secchi világrendjére; leülhetünk hozzá mindjárt s írhatunk egy filozófiai, farsangi hóbortot. Az atomismus épp oly elképzelhetlen, mint az ens simplex.

Hálásak vagyunk a szerző úrnak, hogy a 69. lapon elismeri a vonzó erőt mint valami aktív képességet; tehát létezik a mozgáson kívül is erő. A fizikusok ugyan oda hajlanak, hogy minden erő mozgás; szeretném tudni, mi az anyag mozgás nélkül? valóságos nec quid, nec quale, nec quantum; csakhogy mégsem merő potencialitás, hanem komplét substantia. Hát azt lehet elképzelni, amiről csak azt lehessen elmondani, hogy van? s mi tartja össze az anyag-ös-elemet? Minden mozgás előtt meg kell lennie a mozgó tárgynak s ez vonzás nélkül nem adatik.

Kérünk tehát egyszerű, osztatlan és oszthatatlan ens-simplexeket, melyek definitíve léteznek a térben, kisebb vagy nagyobb térfogatot töltenek be az ellenállási erő által; összéb szoríthatók hatalmasabb erők által (íme a ruganyosság, melyet semmiféle systema sem képes kimagyarázni); ezek az ens simplexek közvetlenül érintkeznek az ő ellentállási szférájuk oldallapjain (itt nyilvánul a vonzó erő actio in distans nélkül); ezek adják azután a legkisebb anyagelemeket, ha úgy tetszik kontinuumokat, melyek rugalmasak. Csináljanak kérem egy rugalmas kontinuumot egy más systemában; megveszem.

Ennyit eszmefuttatásul s szíves üdvözetül a jeles munkának és szerzőjének. Még csak azt mondom, hogy szeretném, ha az olvasandó műveket nem „papendeklire” nyomnák.

Christianus Pesch: Praelectiones Dogmaticae, II. kötet

Praelectiones Dogmaticae. Christianus Pesch S. J. Tomus II. De Deo uno; De Deo Trino. Herder. N. 8 r. 369 l. Ára 5 Márka.

P. Pesch dogmatikájának ezen II. kötete nem hordozza magán az I. kötet föltűnő és eléggé meg sem becsülhető jellegét, t. i. a modern irányoknak és tévelyeknek kimerítő szemmeltartását és tárgyalását. (Az I. kötet ism. l. a tavalyi évf. 858. l.) Ez a különbség a tárgy különbségétől való. A két tractatus ugyanis, melyeket a jeles szerző e kötetben tárgyal, a modern gondolkozásnak irányától és következésképp kiszögellő támadásaitól is távol esik; utunk középkori és skolasztikus foliók és thesisek közt kanyarodik; a nézetek régiek, teljesen megállapodottak s nincs kilátás, hogy valaki változtasson rajtuk. A molinisták és bannezisták állásfoglalásain is úgy látszik nem fog az idő vasfoga; egészen megkövültek.

P. Pesch nagy buzgalommal és szélesen tárgyalja az isteni tudásról szóló theziseket; előkészítésül a praedestinációról és a kegyelemről való tannak, melyben ő egészen

megegyezik Franzellin, Hurter s a többi jezsuita szerzőkkel. Azt a fontos kérdést, hogy miben ismeri meg Isten a szabadakarat föltételes elhatározásait: „per longum et latum” tárgyalja; külön ismerteti a Molinisták érveit s védi azokat „a misere contorquentibus Bannezianis.” S az eredmény mi lesz? „Alles bleibt beim Alten.”

Azért bizony sokkal jobban érdekelnék mindazon pontok P. Pesch könyvében, melyekből kirándulást intézhet a modern gondolatok mezejére; így például az Isten megismerhetéséről szólván, reflektál Kuhn és Rosenkranz merész állításaira; az utóbbi ugyanis egyszerűen azt állítja, hogy az Istent megismerni nem lehet; az Isten létének bizonyításait a józan kritika, – Rosenkranz előtt a józanság a königsbergi filozóffal jelenik meg a világ színterén, – a józan kritika tönkresilányította. Nem értjük, hogy kath. író miképp állíthat ilyesmit.

Különben P. Pesch nem foglalkozik az Isten létének természetes érveivel; ő ezeket mind föltételezi a filozófiától; úgy tesz mint P. Hurter; csak ami ezekből szóba kerül az Isten megismerhetőségének kérdésében, csak azt érinti. Azután rögtön áttér az Isten megismerhetőségére a hitből s evvel végezve az „intuitiva visio”-t tárgyalja; más könyvekben ez az utolsó dologról való traktatusban jó szóba; itt nagyon alkalmasan van beillesztve; már csak azért is, mert a természetes, a hitbeli s a színről-színre való megismerés három fokot alkot az emberi léleknek emelkedésében az örök igazság felé.

Evvel záródik az első rész. A második részben az Isten lényegére kerül a sor. Nagy erudícióval fejtegeti az „ehjeh” és „jahve” formákat. Reflektál Kuhnra, ki azt mondta, hogy a skolasztikusokat, magát sz. Tamást is csak a hit óvta meg a Pantheismusba való eltévelyedéstől.

A harmadik rész az Isten attributumairól szól, s ide vág, amit a szerző állásfoglalásáról mondtam az isteni tudás s a praedestináció kérdéseiben.

A Szentháromságról 120 lapon értekezik. Kítűnő theologus-érzéssel azon fáradozik, hogy a belső isteni életet a három személy organizmusában, mint valami kiépítést, kifejlést, kiindulást s magába visszatérést szeméink elé állítsa. Az aránylagos rövidség nincs a világosság rovására. Ha szabad ítéletet mondanom, annak a nézetnek adok kifejezést, hogy praktikus hasznát ennek a könyvnek nem látom, mert a P. Hurter e részben is egészen megteszi; az első résznek igenis van alapja, épp a modern vonatkozások miatt.

Anton Koch: Der heilige Faustus

Der heilige Faustus, Bischof von Trier. Von Anton Koch, Doktor u. a. o. Prof. d. Theol. an d. Univers. von Tübingen. Stuttgart. Jos. Roth. 1895. 8-r. 208 lap. Ára 3 m. 5 f.

A déli Gallia, mely az egyháztörténelemnek forgalmas piaca és az eszmék harctere a hajnalodó középkorban, de azután is még, legújabbán nagy érdeklődés tárgyát képezi a theológiában. Kiváltképp a pelagian viták szolgáltatnak erre alkalmat. A déli Gallia sok szent és jeles püspöke és szerzetese, a lerini kolostor, Arlesi Caesarius, Faustus, Cassian, lerini Vince, mind oly alakok, melyek magukban is rászólgálnak a tudomány érdeklődésére, annál is inkább, mert rajtuk tanulmányozhatjuk az eszmék fejlődését s a katolikus tannak azon mozzanatait, mikor a naturalismus és supernaturalismus veszedelmes mesgyéjén szúrja le präzise e két birodalom elválasztó karóit.

A semipelagianusok, kik különben Marsilienses néven is szerepelnek s így nevük által is ez eszmék forrongásának teréül a déli Galliát jelzik, átlag szentéletű férfiak voltak; nem voltak ők formális haeretikusok azért sem, mert az egyházi tan nem volt akkor még kimondva, sőt többeket közülök a szentek tiszteletében részesít az egyház. Ilyen sz. Faustus a galliai Rhegium püspöke, a lerini kolostornak volt szerzetese.

Ez a lerini kolostor akkortájt azokon a vidékeken az volt, ami később Clugny; de tényleg semipelagian irányzattal bírt; azért a híres Cassian is, kit az aszketák annyira

kedvelnek és sorba citálnak, pl. Rodriguez is, semipelagian volt; de ez a semipelagianismus nem folt az akkori jeles férfiak jellemén, hanem csak nyomát képezi az eszmék harcainak s a még ki nem fejtett egyházi fölfogásnak.

A semipelagianismust nem szabad úgy fölfognunk, hogy az a pelagianismus kisebb és enyhébb kiadása; már azért sem, mert a semipelagianusok elszánt ellenségei voltak a pelagianusoknak; de mikor sz. Ágoston a Pelagianismus ellen a gratia-tanát fejtegette, a praedestinációra is rátért, s e téren oly kemény és megemészthetetlen állításokat kockáztatott, amelyek a dél-galliai egyházi köröket élénk oppositíóba sodorták sz. Ágoston ellen. A semipelagianismus tehát sz. Ágostonnak praedestinációról való tana ellen támadt. Az abszolutisztikus praedestinációt elvetette s a kegyelem kiosztásának okát és mértékét a szabad ember elhatározásába fektette.

Faustus szerint is a „*lex naturae*” képezi a „*gratia prima Dei*”-t; aki a természetes jó akaratot érvényesíti, az kap gráciát úgy, hogy üdvözül, aki nem érvényesíti, az nem kap. Faustus rendszere abban az öreg hibában szenved, hogy szerinte lehetetlen egy „*gratia*”, mely a szabad akaratot megelőzi; azután meg nem beszél a belső, tulajdonképpeni gratiáról, hanem az igehirdetésről, a jó példáról, szóval a „*gratia externa*”-ról. Cassian is, Faustus is a szabadakarát érvényesülését sürgették. „Az ember üdvözül, mert akar”, ez volt elvük; ez az elv a praktikus, lelki életben tagadhatlanul döntő, vezérszerepet játszik; s ez a praktikus szempont volt előttük mérvadó; hogy azután a gratia hogyan viszonylik az akarathoz, – vajon az akarát megelőzi-e a gratiát, – vajon a gratia behatása alatt is önálló, intéző szerepet tulajdonítsunk-e neki, – ezen dogmatikus kérdések s e dogmatizálás helytelen megejtése miatt kárhoztattak később a semipelagiánok.

Faustus szerint a kegyelem kiosztása függ a pozitív üdvözülési vágytól, a pozitív és aktív fogékonyságtól és ráképesítéstől, melyet az ember a természet erőivel foganatosít. S ez az a pont, hol Faustus és Cassian praktikus irányzata kiválólag érvényesül, s mi is egyre ezt hangoztatjuk: segíts magadon, megsegít az Isten, – de ezt s más hasonlókat a kath. dogma határkövei közt hirdetünk.

A Massilienses s Faustusnak ellenkezése Ágoston és tanítványai, Prosper és Fulgentius ellen, nagy hasznára vált a kath. theológiának, mert tisztázta a nézeteket s kiépítette a dogmatikát. Hogy pedig annyira rossz hírbe kerültek, annak tulajdonítható, hogy Ágostonnal ellenkeztek; Ágoston tekintélye mindent elnyomott, bár nem ő, hanem az epigonok hajtották ezt túlzásba. Szent Ágoston tekintélyét később is – a 17-dik században – emelték bálványá; de a józan érzék ügyesen megtámadta a tromful kijátszott, bár különben tiszteletben tartott tekintélyt. Nagy érdemük van e részben Adam János (†1684) és Annat Ferenc (†1670) jezsuitáknak s a Jansenius ellen sikra szállt Dechamps rendtársuknak „de haeresi Janseniana” c. művével.

A theologusnak Faustus ez életrajzát ajánlom, azért is, mert megtanulja belőle a kritériumokat sz. Ágoston tekintélyének megítélésében.

Szilvek Lajos: Darwin állatpsychológiája

Darwin állatpsychológiája. Írta Dr. Szilvek Lajos. Budapest, Athenaeum, 1895. 8-r, 158 l.

A műnek két része van; az első résznek két A, B fele. Az A-ban kimutatja a jeles szerző, hogy a különbség az állat s az ember közt nem fokozati, hanem lényeges; a B-ben pedig azt, hogy az állítólagos észre valló állati működések nem jogosítanak föl arra a föltevésre, hogy az állatnak esze és szabadakarata volna. A második részben a t. szerző úr, mindazt amit általában mondott, Darwin bizonyítékul felléptetett eseteire alkalmazza.

Nagyrabecsüljük e dolgozatot először azért, mert amit a Darwinisták elmulasztottak s amihez egyáltalában nem értettek, azt itt teljes érvényesülésében kifejezve látjuk, t. i. a

metafizikai hozzáértést; ez a gerince a természetmagyarázatnak; enélkül angol betegségben szenved minden természetmagyarázat. S bizony az angol Darwin szellemi és tudományos alakjának nem volt csontja, nem volt gerince, angol betegségben sínlődött ő s egész szisztémája. A t. szerző úr a metafizikai elvek éles sugarait egészséges „blitzguss” gyanánt ráönti erre a puha angol testre, s kimutatja, hogy a Darwinizmus csak oly tünetny a szellemi világban, mint a fetisizmus. Az emberek, ha szerencsésen túlestek rajta, összecsapják a kezüket bámultukban ennyi számárság fölött. De valamint minden téren a szellemi mozgalmaknak van egy kintosi korszaka, vagy egy romantikus, Sturm und Drangperiode-ja: úgy van a természetmagyarázatnak mitikus, romantikus, költői korszaka, s ez a Darwinizmus. Tudományos „Jäger-latein”; „Aesop-mesék” komoly kiadásban.

A másik előnye Szilvek értekezésének az a mulattató Darwin-féle eljárás, t. i. a szemléltető példák, friss, eleven adathalmaz. Szórakozásnak ez nagyon jó s éppen oly jó tudományos okulásra, midőn az ember látja, hogy „nagy” emberek hogyan szoktak babrálni, pletykázni, mesélni, kutya- és majom-históriákat „szellemesen” magyarázni. A jó urak elfogultságukban nem veszik észre, hogy képtelenek az óriás adathalmazt átdolgozni, olyanok, mint egy pékinas, ki elé a dagasztóba egyszerre 10 zsák lisztet döntenek, ő ugyan akár ha belefekszik is, a feladattal meg nem birkózik. Az állatepizódok természetesen érdekesek, s az érdekességet róluk le nem veszi senki, de a magyarázat, mellyel a tudomány azokat illusztrálja, teljes kompromittálása a komolykodó jóakarotnak.

Azt is becsüljük Szilvek értekezésében, hogy az állat-pszichológia mellett illusztrálja Darwin fejlődésének és exakt tudós létére, metafizikai fölületességének pszichológiáját. Gondolom, hogy mulattató tárcacikkek is kikerülnének e műből, s ajánlom szerző úrnak, hogy gazdag ismereteit e téren is népszerűsítse.

Christianus Pesch: Praelectiones Dogmaticae, III. kötet

Praelectiones Dogmaticae quas in Coll. Ditton-Hall habebat Christ. Pesch S. J. Tom. III. Friburgi, Herder. 8-r. 370 lap.

P. Pesch dogmatikájának I. és II. részét a „Sion” már ismertette², most megjelent a III. rész. Két, nagy tractatust ölel föl; az egyik: de Deo creante. De peccato originali. De Angelis; a másik: de Deo fine ultimo. De actibus humanis.

A mélytudományú szerző képzettsége, ítéletének határozottsága, fölülemelkedő elfogulatlansága a különféle pártoskodó disputációkban e könyvre is rásütik jellemző bélyegüket. Mindenütt szem előtt tartja, hogy iskola-könyvet ír s e tekintet szab korlátokat különben áradozó tudományának. Ha néhol elragadja nemes szenvedélye, ott is azt lehet mondani, hogy a theologiai studium a tradíciónak e részletesebb kifejtése által nagyobb lendületet és praktikus útmutatást nyer. Így például feltűnt az immaculata conceptio-nál felhozott tengernyi skolasztikus vélekedés, mely sz. Tamás álláspontját is van hivatva megvilágítani. A hermeneutikai szabályok e részben jó alkalmazást találnak, ha az olvasó megérti, hogy oly férfiakat mint sz. Tamás, fontos kérdésekben nem tekinthetünk vándorszikláknak; hanem a kor nézeteinek és közvéleményének szerves egészéből kell kiemelni, hogy vitás pontokban pl. az immaculata conceptio-ról való akkori nézetek közt mit tartott s mit tarthatott sz. Tamás e tanról.

Kellemesen lepett meg, hogy a t. szerző a túlvilági boldogságról oly sok, aprózott thésist ad. A dolog természetesen nagyon érdekes, s részünkről a kíváncsiság nagy; de a sz. írás csak módjával szellőzteti a fátyolt. Modern vonatkozásokat a telepathiát és az elhunytak megjelenéseit illetőleg nem találunk. Nem is csodálkozom, hogy a t. szerző a spiritizmusról is

² L. 1894. évf. 858. l. és 1895. évf. 469. l.

csak átmenőben szól és csalásoktól óv; hiszen ez előtt kevéssel jelent meg Lipcsében egy könyv, mely a divatos spiritizmust ismét egészében humbugról vádolja.

Föltűnt a „de actibus humanis” traktatusnak ideigatása. Hiszen összefüggni összefügg a „finis ultimus”-szal, hogyne? de hát kivesszük azt a theologia morálisból. Ha ez utolsó traktatust olvasom, hol a probabilizmus is a maga teljességében előadatik s azután a könyvet beteszem s a címlapra nézek, meglep a fölírás: „praelectiones dogmaticae”; azt gondolná az ember, hogy morálist olvas.

A világ teremtéséről való nézeteit a szerző e két tézisbe öltöztette: „Mundus formatus non est per sexies vicens quaternas horas”; és „Vocabulo «diei» in primo capite Genesis merito dicuntur respondere diuturnae temporis periodi, licet non periodi geologicae.”

A legutolsó időben is, akárcsak néhány nap előtt is, olvashattuk másutt az ellenkező téziseket. A „Litterarischer Handweiser” utolsó számaiban is a $\nu\chi\theta\eta\mu\alpha\rho\nu$ -ért tört a Recensens lándzsát. De azért már csak opportunizmusból is a t. szerző e téziseit készségesen fogadjuk.

Az előadás, a kifejezés világos, így pl., hogy csak egyet említsek; mennyit olvasunk néha a debitum proximum és remotumról, quoad contractionem culpaе orig. in Virgine Maria s azt sem tudjuk meg jóformán, hogy mi különbség van e terminusokkal jelzett eszmékben; a t. szerző azt világosan előadja; a „remotum debitum” a törvény, hogy mindenki az eredő bűnben szülessék; a „deb. proximum” pedig a törvény alkalmazása, pl. a boldogságos Szüzre ez a törvény nem alkalmaztatott.

Más előnyei egybeesnek az első kötet ismertetésében jelzett vonásokkal.

Charles Dickens: Válogatott elbeszélések (fordította Mutschenbacher Gyula)

Válogatott elbeszélések Boz-Dickens Károlytól. Fordította Mutschenbacher Gyula. Nagyszombat. Winter Zs. 290 l. Ára kötve 90, fűzve 60 kr.

Nagy örömünkre ismét jelenthetjük, hogy az angol irodalom lelkes tisztelője, Mutschenbacher tanár, megint gazdagította érdekes olvasmányaink könyves polcát Dickens Károly „válogatott elbeszélései”-vel, Elismerésünk, melynek tavaly ilyenkor kifejezést adtunk, ez újabb kiadvány által csak fokozódik; a fordító úr ízlése, reméljük, a magyar közönségnél is hódít majd a szellemes író műveinek ez ismételt bemutatása által s a finomodó ízléssel nő majd hálánk is a fordító úr iránt, kinek szorgalma ez angol remekék élvezését nekünk, idiótáknak megnyitja. Vagy kinek ne tetszenék ez elbeszélésekben a bolond filozófus-orvosnak és a két hóbortos ügyvédnek, Mr. Craggs és Snitcheynek jellemzése: „a három férfiú egyébként képét viselé a természet három országának. Mr. Craggs hideg, száraz, szigorú ember vala, *fehérbe-szürkébe burkolva*, mint a kovakő s apró kis szemei villogtak, mintha tüzet csalnának ki belőlük. Snitchey szarkához vagy hollóhoz hasonlított, kivéve, hogy nem volt oly sima és fényes, mint a nevezett madár; az orvos arca pedig oly gerezdes volt, mint a citrom; rajta néhány gödröcske vala, mintha madarak csipdesték volna ki, míg kis copfja a csutka képét viselé.” Dickens humora természetes és szinte szerény, annyira tisztességes.

A fordítás nagy gonddal készült, néhol kivált „üztem-füztem”, „üté-dörgölé”, „jajra-búra”-féle választékossággal kissé meg is akasztja az olvasót. Köszönettel konstátálom, hogy a misterek és mistresszek, missiszek és misszek közt szerencsésen föltaláljuk magunkat a csillagos jegyzet sugarainál. A fordítást őszintén ajánljuk.

Bollo Henrik: A Kálvária tragédiája (fordította Schmiedt Ferenc)

Bollo Henrik Abbé. A Kálvária Tragédiája. Franciából fordította Schmiedt Ferenc. Budapest. Országgyűlési Értes. kő- és könyvnyomda részv.-társaság. 263 l.

Igazán elragadó látványt nyújt az a lelkesülés, mellyel az egyházas buzgalom az irodalom terén is taktikát, írmódort változtat, – a közönség kényes ízléséhez alkalmazkodik s a megszokás élehetlenségéből iparkodik kiemelni a kereszténység gyöngyeit. Azon töri fejét s igazgatja stílusát, hogy miképp kelthetné föl megragadó előadásban a bódult, sokszor blazirt közönség érzékét az evangélium fönsége iránt. Meg kell törni a gyerekes fogalmak dióhéjait, melyekkel a katekizmusból rég kinőtt emberek még mindig játszanak. Új, modern formát kell adni azoknak a kis bibliából ismert eseményeknek, nem mintha a sz. írásban utánozhatlan méltósággal nem volnának megírva, hanem mert a fölületes ember az igénytelen alak mögött elfelejti csodálni a gondolatot.

E törekvések eleven idegén nőtt föl Bollo Henriknek ez a műve. Tárgyalja historikus és psychologikus pompás ecsetelésben Krisztus Urunk szenvedését. Az én ítéletem szerint teljesen eléri célját. Adjuk ezt a könyvet olvasni a művelt közönségnek; nagyszerű, modern kommentárja az a sz.-írásnak, telve áhítattal és alaposággal. Belőle megtanulják olvasni a sz.-írást is.

Karácsonyi ajándéknak pompás könyv. Bizony manapság az ajándékokkal is kell már apostolkodni.

Kiss János (szerk.): Bölcséleti Folyóirat

Bölcséleti Folyóirat. Szerkeszti Dr. Kiss János. Budapest. Ára 5 frt.

Tíz évre tekinthet vissza már ez a nagy vállalat is, mely annyi kétkedő vállvonogatás közt, de annyi bizó lelkesüléssel is eltalálta útját a magyar tudományos közönséghez. E részben a siker koszorúja s az elismerés adója kizárólag a szerkesztő urat illeti meg, aki a dolgozatok megszerzésében a buzdításnak és érdeklődésbe vonásnak minden eszközét fölhasználta, másrészt pedig az ellentáborral való eredménytelen szóváltás csete-pátéit tapintatosan elkerülte. Munkája irenikus hangulatú. Tartalmat tudott önteni a füzetekbe változatos rovatai által. A teoriák tárgyalását kombinálta a filozófiai vajúadások magyar kísérletezéseivel s a praktikus mozgalmaknak, melyek a filozófia érdekeit nyelvben s iskolában visszatükröztetik, tanulságos változatosságával. Szóval megmutatta, hogy még filozófiai hajlandóságok híjával szenvedő közönségben is, milyen a magyar, a lelkes kiindulás s a kitarító törekvés sikereket tud aratni. A következő tíz év bizonyára könnyebbülést szerez a jeles szerkesztőnek; új ivadék serken föl a szemináriumokban, melynek – ne haragudjék meg senki a régiebbek közül azért, amit mondok – legalább dunsztja van a filozófiáról; s mely így részben munkatársakat is, nagyobb részt pedig pártolókat nyújt majd a vállalatnak.

A keresztény filozófiának föléledése magyar földön össze van kötve Dr. Kiss János nevével; törekvései új mértföld-jelzőkként állnak a magyar filozófiának pusztá dülőjén.

1896

Guy de Pierrefeu: Le Clergé Fin de Siècle

Le Clergé Fin-de-Siècle. Guy de Pierrefeu. Paris. E. Dentu, 3 et 5, Place de Valois. 8-r. 287. l.

Különös egy könyv; eredeti, szókimondó, érdekesítő; de mikor az ember végére jut, rázza a fejét s azt mondja magában: szabad-e ezt s szabad-e így írni? Mindenki kikap benne, kivált a francia püspökök, meg a gazdag párizsi plébánosok; legjobban járnak a falusi klérus s a ferencendi barátok. Az auktornak pik-je van a nagy urakra s a hatalmasokra, rokonszenvez a szegénnyel s az elnyomottal; ennek hibáit elnézi, – annak sem hibáit elnézni, sem magát állásába beleélni nem bírja. Nem is volt az auktor soha valamely testületben nagy úr s megjövendölöm neki, hogy nem is lesz soha.

A szerző és könyve egész pszichologiai tanulmány. Olyan, mint Durandus a theológiában. Sok bakot lő, de sok igazat is mond. Sokat vétkezik a köteles tisztelet ellen, de szívesen megbocsátunk neki. Veszedelmes ember, de nagyon sok jót tesz. Támad tiszteletreméltó állásokat, de mert szereti az ügyet. Tiszteli a reverendát, de megveri azt, aki a reverendában van.

Mondom pedig, hogy legroszabbul járnak vele a püspökök, azután a párizsi plébánosok, azután egyes becézett abbék, kik predestinálva vannak a könnyű *carrière*-re, mert ők: „*fils à papa*”. Megkeféli kissé a „*frères prêcheurs*”-öket, kik született szónokok volnának, ha igaz volna az, hogy akinek állás jut, ész is jár hozzá. Jaj, ha az állást mindig Isten adná, akkor ész is adna hozzá, de mikor a világon az állást nemcsak az Úr Isten szabja ki, hanem számtalan tekintet ... esetleg egy miniszter tetszése is. Azonban tisztelettel hajlik meg mindig azok előtt, kik akár *monseigneur*ök legyenek, akár nem, de imponálnak neki Krisztus Urunk szellemével.

Úgy látszik, hogy a szerző demokratikus és szókimondó lovagiasságával, – bár ismétlem, sokszor elhibbantja az igazság mérlegét – nagy visszhangot keltett az alsó klérusban. Megadja az okát: „*Ils savent bien, que si je tape quelquefois sur les grands, c'est parce que j'aime bien les petits.*” Akciót, szabadságot kíván az egyháznak. Azt mondja, hogy az episkopatus Franciaországban a szabadkőművesség járma alatt nyög; igaza van. Azután azt mondja, hogy a francia klérus megint az episkopatus járma alatt nyög. Érezzük, hogy biz ez sem bók, és szent Ignác regulái szerint sincs megmondva; de az explikáció már megjárja: azért mondja ezt, mert a püspököknek elvük: „*il faut adorer Dieu et la sainte routine.*” Az *ordinariatusok* alakjai halaványszínű és szárazszívű bürokraták.

A francia szemináriumokról sem feledkeznek meg s azok is megkapják, amit megérdemelnek. A Saint-Sulpice jelenlegi rektora iránt kegyes, mert azt mondja róla: „*On espère qu'il va reformer la ridicule éducation donnée aux jeunes clercs dans nos séminaires français.*”

Különben csupa buzgalom és lelkesülés az egyházért, a hitért s a szellemi életért. Néhány holdkóros eszméje van ugyan, például a „*fluide de la sainteté*”, a szentség magnetikus fluidumáról; de hát azért francia, hogy néha bolondokat mondjon.

A könyvet csak mint specialitást ismertetjük s korántsem azért, mintha minden ötletével rokonszenveznénk; igazi hasznot csak az meríthet belőle, aki tud különböztetni ideál s illúzió közt s aki a történelem világánál megtanulta, hogy nagy embereknek is van árnyékuk, sokszor nagy árnyékuk, csak úgy, mint a magas hegyeknek.

Joseph Stilger: Kleines Ablassbuch

Kleines Ablassbuch. Von Joseph Stilger, Priester d. Ges. Jesu. Mit Approbation der h. Ablasskongregation. Paderborn. Schöningh. 1896. k. 8-r. 458 l.

A ropogós frázisok közt ez is járja: szét kell szedni a hitet, külön kell venni a dogmát, külön a morált; a dogma holt és merev; a morál merő élet. De a praktikus élet kimutatja azoknak, kik e dolgokkal foglalkoznak, hogy ez mind merő szóbeszéd; mert a dogmának virágát képezi a morál.

De még ez is csak hozzátéve van mondva. Mert hiszen a morál is első sorban dogma; dogmatikus tételek rendszere s ennyiben a morál még nem élet. Inkább azt mondanám, hogy ennyiben a morál csak kocsánya a virágnak, csak szára a gyümölcsnek. Aki a morált mint meleg életet akarja megfogni, annak a belsejébe kell hatolni; annak a morál motívumait kell szemügyre venni s az érzelmek és gerjedelmeknek szövődékébe kell nyúlni, mely a dogma rostos szárát takarja.

Ez a gondolat jött eszembe, mikor ezt a kis művet – különben e tekintetben a szemmérték nagyon csal, mert miután fölvtágtam a lapokat, tekintélyes könyv lett belőle – tüzetesen átvettem. Ez a könyv a kath. approbált áhítatnak szentélye; itt látni, hogy az egyház mennyi s mily bensőséget lehel az imákba; s mily változatos világot teremt az imádkozó hívek szívében.

Tájékoztatásul megjegyzem, hogy ez a mű oly kivonatát képezi P. Behringer „Die Ablässe” c. művének, mely szinte tagadja, hogy kivonat, mert jóformán minden megvan benne, ami Behringer művében. Először előadja a kath. tant a búcsúról s azután sorba veszi a Szentháromsághoz, az Atya, Fiú és Szentlélek-Istenhez, az Úr Jézushoz, a sz. Szűz, az angyalok és szentekhez intézett imákat, melyek búcsúval vannak ellátva. Természetesen ezek a ker. kath. áhítatnak gyöngyei. Hangsúlyozom tehát, itt minden imát fölvtalálunk, melyre búcsú van engedélyezve. Hasonlóan átveszi a különböző társulatok és áhítatgyakorlatok imáit, búcsúit és szabályait.

A XV. fejezetnek ez a címe: „Ablassbewilligungen für Priester; ebben a részben olvassuk a kizárólag a papoknak engedélyezett, vagy legalább a papok által könnyen elvégezhető búcsús imákat.

Függelékül adja a szerző az áldások és megszentelések, az egyletekbe való fölvtételek formulárait.

Őszintén szólva, nagyon ajánlom ezt a könyvet, természetesen csak a némethez értő olvasóknak; mert latin imádságok csak elvétve fordulnak benne elő; imádságos könyv gyanánt is jól használható; s figyelmezteti az embert a búcsúk beláthatlan kincsére, melyet nyerhet, ha jó szándékkal végzi az imát s több-kevesebb reflexióval arra, hogy ez búcsú-ima. Ez a reflexió magában véve nem szükséges a búcsú elnyerésére, de hathatósabban ösztönzi az embert s figyelmezteti áhítatának berendezésére.

Az imádságok rengeteg számára utal már a címjegyzék is, mely sűrű nyomtatásban teljes 24 lapot vesz igénybe.

Most még egy szót arról, hogy kinek való e könyv? először a lelki életre törekvőknek igen nagy szolgálatot fog tenni és pedig akármily állásban vannak, ha világiak, ha papok, ha apácák, mindegy. Azután azoknak, akik a kath. áhítatos egyletek iránt érdeklődnek s azokat előmozdítják; ezek sokszor szorulnak apró-cseprő kérdésekben fölvtalálgatásra, melyet e könyvben sokféle irányban nyernek.

Oly könyv tehát, melyet nem szeretnénk reklámszámba menő ismertetéssel, hanem őszinte ügybuzgalomból eredő ajánlással az érdeklődőknek bemutatni.

Menyhárth László – Fényi Gyula: Meteorologische Beobachtungen

Meteorologische Beobachtungen. Angestellt zu Boroma in Süd-Afrika, von P. L. Menyhárth S. J. Bearbeitet u. herausgegeben von P. Julius Fényi S. J. Kalocsa, 1896. In Commission bei Pfeifer in Budapest, n. 4. 74. l.

A meteorológia szintén egyike a divatos „tudományoknak”, mely iparkodik a tudomány teljes érvényű címére, de eddig csak macskakörmös jelleggel és megszorítással viselheti a tudomány nevét. E fejlődő-félben levő tudománynak páratlan szolgálatokat nyújthatnak a kath. missziók s nyújtott e füzet anyagának felhalmozásában tényleg főt. P. Menyhárth. Hosszú időn át szorgalmasan jegyezte az eső, a légsúly, a felhők járását, a hőmérsékletet Boromában, egy oly helyen, ahol observatoriumot csak is a misszió-állomás tarthat fönn. Hol van a kultúrának az a bajnoka, ki 30 napi távolságra a tengertől, a kietlen Afrika bensejében ráadja a fejét az e fajta megfigyelésekre? De igenis itt ez esetben egy felsőbb nézpontra szolgálja az alsóbbat, a hit szeretete előmozdítja a tudomány érdekét. Mikor ezt a nagy kvart füzetet lapozgatom, azt mondogatom magamnak: íme ebből világos, hogy az evangélium még a meteorológiának is alapja; legalább Afrikában a meteorológiát az evangélium dajkálja.

De ki fizeti azt a nagylelkű meteorológust ott Afrika belsejében? arra is csak azt felelhetjük, hogy az evangélium költségeire tartózkodik ott, s ami kell barométer, psychrometer s más eszköz, azt a ker. jótékonyág szerezte be számára.

Tisztelet, becsület ez amily áldozatkész, oly tudományos férfiaknak; a kath. misszionáriusok s első sorban a jezsuiták mindig ráérték az evangélium terjesztésének nagy munkája mellett a tudomány érdekeit is előmozdítani. Ezt láttuk Sinában, Indiában, ezt látjuk a „modern” afrikai missziókban.

Mutassa ki a művelt világ, egyesek úgy, mint a magyar akadémia, hogy a körülmények ily szerencsés összeszögelését a haladás javára ki tudják aknázni, s mozdítsuk elő viszont mi az ész s a hit e kettős pálmájú hőseinek szent ügyét.

Az adatok kiadását a kalocsai observatorium nagyérdemű igazgatója P. Fényi Gyula S. J. eszközölte.

Franz von Hummelauer: Meditationum et Contemplationum S. Ignatii de Loyola Puncta

Meditationum et Contemplationum S. Ignatii de Loyola Puncta. Libri Exercitiorum textum diligenter secutus applicavit Franc. de Hummelauer S. J. Freiburg. Herder 8-r. 435. l.

A M. Sion 1887. évfolyamában (767. és 852. ll.) közölte Krizsán Mihály sz. Ignác „lelki gyakorlatainak” irodalmát; futó áttekintés után is meggyőződhetünk, hogy ez a főséges mű egyike az emberi szellem azon remekeinek, melyek kommentárjai könyvtárakat töltenek be; de nem csoda; hiszen gondolataik nemzedékeket, milliókat mozgatnak.

S mégis íme itt újra a lelki gyakorlatoknak egy új kommentárja. Ugyan hol szorított magának helyet? hol van még rés a lelki gyakorlatok eresztékeiben, hol van kuckó, melyet még föl nem kutattak, át nem vizsgáltak, hogy ott meghúzhassa magát az új jövevény s oda kiáltson a száz meg száz előbb érkezettnek: nem mondok én is még valami újat?

P. Hummelauer ezt a rést sz. Ignác könyvének csak futólagosan jelzett elmélkedéseiben találta meg; a „mysteria D. N. Jesu Chr.” nincsenek kidolgozva, úgy mint a „fundamentum” s a bűnről és poklóról szóló meditációk; ő tehát ezeket fejtegeti, úgy azonban, hogy a többi sem mellőzi. Aki az exercitiumok szellemébe behatolt, annak a lelki életébe beleszövődik az

exercitiumos könyv; naiv kifejezéseikhez, idegenszerű szavaihoz, csodálatos pszichológiájához lelki életünknek, buzdulásainknak, vigaszainknak, sokszor hősies odaadásunknak legszebb emlékei fűződnek; egy-egy szaván elrágódtunk csendes magányunk boldog óráin át; egy-egy kifejezése nagyszerű kilátásokat nyitott az eszmélő kedélynek. Azért azután nem csoda, hogy beleszeretünk e könyvbe, – külön méltatjuk minden betűjét, – kutatjuk összefüggését, – fontolgatjuk a sz. író intencióit, amint azt P. Hummelauer is valóságos, szent „delectatio morosa”-val teszi.

Ezt az, ki ezt az exercitiumos könyvet csak olvassa és át nem élte, nem érti. Túlságos fontoskodásnak és szörszálhasogatásnak látszik ez a grammatikai és pszichológiai akribia; de itt is azt kell mondani, amit sz. Ágoston mondott: da desiderantem, da amantem et intelligit, quid dico. – Vannak ugyan ilyen, az exercitiumok belső szerkezetét ismertető művek, milyen például P. Meschler kisebb terjedelmű magyarázata; de az efféle művek csak a jezsuiták privát használatára szánvák, a társaságnak privilégiumát képezik. P. Hummelauer műve közkezen akar forogni. Aki az exercitiumok szellemét úgy, ahogy ismeri, annak nagy segítségére lesz s eltölti lelki gyakorlatait, ha majd tényleg végzi azokat, erőteljes gondolatokkal és kenetes érzelmekkel.

Josef Ernst: Die Lehre des hl. Paschasius Radbertus von der Eucharistie

Die Lehre des hl. Paschasius Radbertus von der Eucharistie. Von dr. Josef Ernst Freiburg, 1896. 135 l. Ára 2 m. 20 f.

A történelmi-dogmatikus monográfiák sorában legújabbán Ernst műve tűnik fel. A hivatásbeli teologusnak nagy szolgálatot tesznek ezek a monográfiák, mert kibővítik a tradíciónak alapjait; a dilettáns olvasót pedig a történelmi keret vonzóbb kifestése által nagyobb érdeklődésre hangolja a tárgy iránt.

Paschasius Radbertus Soissonsban született 786. körül; ifjú korában Alt-Korvey, bencés apátságba lépett, melynek élén akkor Adalhard állott; néhány év múlva tanító lett a monostori iskolában. Sz. Ansgar, az észak apostola, – Warin, Neu-Korvey későbbi apátja, Paschasius tanítványai voltak. 844-ben Alt-Korvey apátjává választották.

Paschasius nagy előszeretettel búvárkodott a sz. írásban. Tanulmányainak gyümölcseit sz. Máté, a 44. zsoltár s Jeremiás siralmairól írt kommentárokból mutatta be. Jelentősebb szerepet azonban mégis a dogmatikus téren játszik, kivált az Oltáriszentségről írt értekezésével. Ide vágó műve kettő van: De corpore et sanguine Domini s az Epistola ad Frudegardum. Az előbbi Placidiusnak, Neu-Korvey apátjának ajánlja azon célból, hogy az útmutatást adjon a barátoknak, miképp oktassák a szászokat az eucharistiáról szóló tanra. Alighanem 830 körül írta. Apáttá való megválasztása után művét Kopasz-Károlynak dedikálta 744-ben karácsonyi ajándékkul.

Némelyeket ez a körülmény, hogy Placidiusnak s Kopasz Károlynak is ajánlotta ugyanazon művét, arra a téves nézetre vezette, hogy azt gondolták, miszerint Paschasius két művet írt az Eucharistiáról. De a másikon sehol semmi nyoma. Igaz, hogy Gerbert Paschasiusnak „ad centum fere capitula” terjedő értekezéséről tesz említést, míg a fennmaradt traktátust többnyire 22 fejezetre osztják föl; de ez a gyanakodás szétfoszlott, amióta Mabillon a codex Laubiensisben Radbertus művét 99 fejezetre fölosztva föltalálta. Ezt az ugyanegy művet néhol „De sacramentis”, néhol „De corpore et sanguine Domini” cím alatt írták le.

Miután Kopasz Károlynak ajánlotta művét Radbertus, tágabb körökben fordult feléje a figyelem. Itt-ott kifogásokat emeltek egyes tételei ellen s így történt, hogy Paschasius

Radbertusnak ez a műve, mely egészen katolikus a tanban, alkalmul szolgált az első vitára az eucharistiáról.

E támadásokra feleletül szerkeszté Radbert az „epistola ad Frudegardum” című iratát.

Paschasius művét különféleképp ítélték meg. Kortársai néhány a kifejezés kétértelműségén alapuló nézeteltérést konstataáltak; de úgy ők, mint a következő századok a szerzőt s művét orthodoxnak tartották. A XVI. században már más nézetek tűnnek föl. Hiobus Gastius, lutheránus 1528-ban kiadta Paschasius művét annyi ferdítéssel s csonkítással, hogy a corvey-i apátot mindenki Luther előfutárának tarthatta. Gastius ellen Nicolaus Mameranus rendezte sajtó alá Paschasius javított kiadását. Azóta a protestánsok is elálltak attól, hogy Paschasiust a valóságos jelenlét tagadójául állítsák a világ elé; hanem inkább filozofálnak a Dualismus, Symbolismus, Dynamismus és Metabolismus harca fölött s Paschasiusban a Metabolismus előmozdítójára ismernek.

Radbert kortársai közt kettő van, kik állást foglaltak ellene; az egyik a Rhabanus Maurus, mainzi érsek; a másik az alt-corvey-i barát, Ratramnus. Mindketten megtámadták Radbertust, de sem a valóságos jelenlét, sem az átlényegülés tanában, hanem kisebb jelentőségű kérdésekben. Az Anonymus Cellotianus, ki nem más, mint Gerbert, a későbbi pápa, II. Sylvester néven, főlemlíti Radbert elleneseit s megjelöli a vitás nézeteket is, melyek körül folyt a szóharc. A vita tárgyát szerinte sem a valóságos jelenlét, sem az átlényegülés nem képezte, hanem az Oltáriszentségben jelenlevő s a hisztorikus Krisztus testének ugyanazonsága. Különben is ki van zárva a gyanú, hogy az előbb említett két tantét körül forgott a vita, épp az által, hogy mindkettőt Rhabanus Maurus is s Ratramnus is tanította.

A műnek két része van: az első nem egyéb, mint ismertetése magának Radbert művének; kimutatja e részben a szerző, hogy Radbert tana teljesen megegyezik az egyház mai tanításával. Ez a rész semmi különös érdeklődést nem ébreszthet. Annál érdekesebb a másik, amelyben a két ellenfél állásfoglalását ismerteti.

Kétséget szenved, vajon Radbertnek értésére esett-e Rhabanus támadása; Frudegardhoz írt levelén ez meg nem látszik; Rhabanus distinkcióira nem reflektál; amire inti Frudegardot: „ne sequaris ineptias de bipartito Christi corpore”, az inkább a metzi Amalarius fantasztikus tanaira vonatkozik. Amalarius tényleg „ineptiae et deliramenta”-nak nevezhető nézeteket követ; míg Rhabanus Maurus a sz. atyákra támaszkodik szokatlanabb fölfogásában is.

Radbertnek ez a műve messze kiemelkedik a IX. század irodalmából; benne látjuk az első megpróbálkozását a Theológiának az eucharistia tanai sommás előadásával. Kifejezései s egyes elvont s messzefekvő pontokról való nézetei megindították kortársai s a későbbi theologusok közt a tüzetesebb vitákat az eucharistiáról. Nem csodálkozhatunk azon, ha meggondoljuk, hogy sem neki, sem az egész IX. századnak sem sikerült az eucharistia terminológiáját megállapítani. Éppen úgy nem tehetünk neki szemrehányást azért sem, hogy rendszert nem alkotott, de összegyűjtő, rendező, egységesítő törekvéseiben mindenesetre a skolasztika úttörőjéül mutatta be magát.

Vucskics Gyula: Munkabér és sztrájk

Munkabér és sztrájk. Írta dr. Vucskics Gyula. Nagyvárad. Sz. László nyomda-részvénytársaság. 1896. 37 l. Ára 15 kr.

Ha kezemhez kerül jókor, már előbb ismertettem volna, mert ugyancsak megérdemli. Két kérdést fejteget, melyeket a cím hirdet; miképp határozatik meg az igazságos munkabér, ez az egyik kérdés; a másik pedig az: meg van-e engedve a sztrájk?

Az elsőre nézve a szerző úr a praktikus irányzatok és reflexiók mozaikjából emeli ki a feleletet; theoretikus fejtegetésbe nem bocsátkozik. Alapul elfogadni látszik azt a nézetet,

hogy az igazságos munkabér az egy napra számított életfönntartási eszközök ára vagyis hogy elégséges legyen egy tisztességes életű kézműves eltartására

A szerző úr ennek a mértéknek meghatározására több reflexiót sorol föl. Az emberi munka nem gépi vagy állati munka; „ha csak néhány órát dolgozik, nem lehet kívánni, hogy a munkaadó az ő egész napi élelmét megtérítse”; tekintettel kell lenni a versenyre; a munka nehézségeire, a kvalifikációra, a vállalat rizikójára. Legcélszerűbb lenne az igazságos munkabér meghatározását a munkátestületekre bízni; mások ajánlják, hogy az állam határozza meg a munkabért; mások a társasági szerződéstől várják a javulást, vagyis azt akarnák, hogy a munkások a munkaadókkal részvénytársaságot alkossanak.

Tehát csupa konkrét praktikus irányítás. Theoriában minden attól függ, hogy honnan az értéktöbblet, honnan a vállalkozók nyeresége? Produktív-e a tőke vagy csak a munka? e kérdésen fordul meg minden. Egyelőre a ker. szocializmus másra ki nem terjeszkedhetik, mint arra, hogy tőle telhetőleg védje a munkást s erőteljben tartsa fenn a népet. Hogy a fejlődés árja merre fog sodorni, azt még nem tudjuk; lehet, hogy Marxnak van igaza. Föladatunk az, hogy a változás minél kisebb megrendüléssel álljon be.

A füzet nagyon világosan s praktikusán fejtegeti a két kérdést. Kiemelendőnek tartom azt a nagy előnyét is, hogy végig a Szentatyának munkásvédő encyklikájára támaszkodik s egyes beleszövése által az alkalmas részleteknek, az encyklika kommentárját is nyújtja. A kérdések praktikus érdeme teljesen ki van e füzetben merítve; nagy művekben sem talál az ember utóvégre többet, hanem többé-kevésbé ugyanazt hosszú lére eresztve. Ezért a füzetet mindenkinek ajánlom.

Karl Marx: Das Kapital, III. kötet. 1. rész

Das Kapital. Von Karl Marx. Band III. – 1. Theil. Hamburg. Otto Meissner. 448 l. Ára 10 márka.

A nagyhírű munka III. kötete még csak nagyon szórványosan akad itt-ott egy ismertetőre; a modern társadalom úgy van vele, mint egy égő kanóczú bombával; senki sem mer hozzá nyúlni.

Az első kötet a tőke termelési processusát ismerteti. Bevezet a termelés hajlékaiba, megvilágítja annak történetét, lényegét, technikai és gazdasági titkait, s föltárja az osztályharcot, melynek gyökerei a termelésből valók. „E könyvnek központját képezi a munkás és szerszáma, jellegét nyújtja a gyár.” (Neue Zeit. 3341.)

A gyár után a modern termelés második hajléka: a könyvviteli iroda, a „comptoir” kerül sorra. Azért a „Kapital” II. kötete a könyvviteli titkaiba mélyed; problémái a következők: a három tőkenemnek ú. m. a pénz-, a termelési-, s az áru-tőkének körforgása, a munkaidőszak, a termelési időszak, a forgalmi idő.

A III. kötet az iroda révén átvezet a kapitalista üzletvilág piacára; jellege a vásár, a piac; de nem annyira az áruknak, mint inkább a tőkéknek piaca. A harc itt nem a tőkepénzesek, hanem a tőke kategóriák közt folyik. A gazdasági harcot konkurrenciának, versenynek hívjuk, de Marx Károly nem ül föl a közgazdák meggebedt vesszőparipájára, midőn az érték-többlet elosztásának kérdéseit fejtegeti, mert hisz ezek a konkurrenciák háta mögött s vízszíne alatt csinálódnak.

A harmadik kötetnek föltárgya a nyereségi részlet problémájának (Profitrate) megoldása. Engels ezt a problémát a következőképp formulázza: A Ricardo-féle érték törvény szerint két egyenlő tőke, mely egyenlő s ugyanannyiba kerülő, eleven munkáserővel dolgozik, egyforma nyereséget ér el; de ha nem egyenlő az eleven munkáserő, akkor nem érhetnek el egyforma nyereséget. Már pedig ez nem áll; mert tényleg két egyenlő tőke ugyanoly nyereséget produkál, akármennyi eleven munkáserőt vett igénybe. Ricardo törvényét ez a nagy nehézség

hitelvesztéssel fenyegeti, ha kellő megoldást nem talál; Ricardo és iskolája képtelen volt ezt a nehézséget megoldani; Marx segített rajtuk.

Az itt említett törvény abban áll, hogy az áruk csereértékét v. i. árát, a rájuk fordított s a társadalomban átlag előállításukra szükséges munka határozza meg, amelyet idővel mérünk; eszerint minél több munka fordítatik valamely árura, annál drágábbnak kell lennie; a tényállás azonban ennek ellentmond; s ebben áll a Ricardo törvénye ellen emelkedő nehézség.

E nehézség megoldására a tőkét kell részeire bontanunk. Különböztetnünk kell állandó (Konstant) és változó (variable) tőke közt. Az előbbi alatt Marx a produktív tőkének azt a részét érti, melynek értéke a termelésben semmiféle változást nem szenved. Így a gépek, a nyersanyag változnak ugyan a termelésben, ami alakjukat illeti; de értékük v. i. a gépek kopásának megfelelő érték s az át- és földolgozott nyersanyag értéke el nem vész, hanem megmarad, csak hogy átmegy magába a terménybe; ott megmarad a saját maga értékében s ennyiben „konstant”-nak tekinthető. Másképp áll a dolog az eleven, kézimunkára fordított tőkerészlettel. A munka értéktöbbletet produkál, v. i. nagyobb és több értéket önt a termékbe, mint amennyibe ő maga került. *A munka termékének értéke* nagyobb, mint a termék előállítására igényelt *munkaerőnek értéke*; a munkaerő-vételre fordított tőke tehát a termelésben s a termelés által nő; s ez érték növekedés miatt ezt a tőkerészt változó tőkének mondjuk. Azt az értéknövekedést, mely a munkaerőből való, Marx értéktöbbletnek (Mehrwerth) hívja, ezt az értéktöbbletet viszonyba kell állítani a munkaerő megvásárlására fordított tőkével: így például, ha 10,000 forint üzleti tőkéből 4000-et fordítottak munkások fizetésére, s bizonyos időszak alatt ezek 3000 forint értéktöbbletet nyújtottak, akkor az a viszony áll majd fön: 4000 : 3000, százalékban kifejezve az értéktöbblet 75%.

De mennyi a nyereségi százalék? Mindenesetre az abból az arányból való, amelyben a nyereség az össztőkéhez áll; így ha egy év alatt a nyereség 3000 frt volt, akkor a nyereségi százalék nem 75, hanem 10,000 : 3000, v. i. 30%. Más tehát az értéktöbblet s más a nyereség (profit.)

Két egyenlő tőkének lehet egyenlőtlen értéktöbblete s egyenlő nyeresége. A tünemény nyitja a tőke összetételében rejlik. 10,000 forint üzleti tőke különféle képp lehet összetéve; vagy úgy, hogy 6000 forint az állandó és 4000 a változó részlet, vagy úgy, hogy 7000 az állandó és 3000 a változó rész. De lehet két tőke ugyanegyféle képp összetéve s mégis más és más lehet az értéktöbblete; ez pl. a munka termelési fokától függ. Sőt ha a termelési fok is ugyanaz, mégis más és más lehet az értéktöbblet s a nyereség; mert tekintetbe kell venni a tőke forgásának idejét. Egy tőke, melyet két év alatt egyszer, míg más másfélszer forgatnak, kevesebbet jövedelmez a forgalmi idő arányában.

Ezekből világos, hogy különböző vállalatokba fektetett tőkéknek egyforma értéktöbblet mellett csak akkor lesz egyenlő nyereségük, ha összetételük s forgatási idejük is egyenlő; más szóval: ha a termékeket valóságos értékük árán eladjuk, akkor egyenlő tőkéknek akkor lesz egyenlő nyereségük, ha összetételük, forgatási idejük és értéktöbbletük ugyanaz. Menjünk tovább. Beigazul-e a föltét: eladják-e a termékeket értékük árán?

Az áru értékét ismerjük; tudjuk, hogy az nem egyéb, mint a rájuk fordított munkának értéke, melyet idővel mérünk. Ha a gyáros annyit kap az áruért, amennyit kiadott érte, vagyis amennyi a rezsije: akkor belebukik; nincs üzlet. Hogy nyeresége legyen, kell többet bekapnia az áruért, mint amennyit költött rá. Úgy is történik: a gyáros megveszi a munka termékét, de csak a munkaerőt fizeti meg.

A kész áruban tehát megvan a benne letéteményezett termésanyag és a munka által megteremtett érték, melynek csak egy részét fizette meg a gyáros a munkabérben. A gyárosnak tehát az áru csak *ennyibe került*. Az a pénz, amibe az áru került, természetesen kisebb értéket reprezentál, mint amennyi az áru igazi értéke.

Ebből az is következik, hogy az árut igazi értékén alul adhatja a gyáros, s mégis nyeresége lehet, hogyha csak nem adja azon alul, amibe neki magának került. A termelési ár tehát nem esik egybe az áru értékével; az áru értéke mindig nagyobb, mint a termelési ár. Hozzájárul még az is, hogy a különböző üzletekbe befektetett tőkék átlagos nyereségi százalékát szokás az üzleti világban szem előtt tartani, s amit a vámon vesztenek, azt a réven behajtani iparkodnak. Csak avval törődnek, hogy a tőke elhelyezésnek legyen bizonyos fokú százaléka v. i. nyeresége, amit úgy határoznak meg, hogy a társadalom összes tőkéjét elosztják valamennyi termelési ágra.

Így képződik bizonyos nyereségi ráta és pedig az egyes üzletemberek háta mögött; így változnak át az értékek termelési árakká s az érték meghatározás folyamata maga az észrevevés vízszíne alá bukik. A kapitálisok konkurrenciája arra tör, hogy a termelési árakat lehetőleg az értékekkel egyenlőségbe hozza.

A tőkepénzes ismeri az általános nyereségi rátát s ezt akarja elérni; azért nem törődik sokat avval, vajon több vagy kevesebb értéktöbbletet produkál-e, hanem az átlagos nyereségi százalékot tartja szem előtt; ezt akarja elérni üzletében; s ha több értéktöbblet is szerepel termelésében v. i. ha több az eleven, kézi munka, se baj; ő meg van elégedve a tőke átlagos nyereségi százalékával. A tőkepénzesek nem is értik az értéktöbblet s a nyereségi ráta közt való különbséget; az ő szemükben a tőke osztatlanul tűnik föl; összetételére nincsenek figyelemmel.

Tehát a nyereségi rátának problémáját akkor oldjuk meg, ha öntudatunkra hozzuk azt, hogy az átlagos nyereség fokát nem határozza meg a kapitalista, hanem hogy ezt mint kész gazdasági tényt maga előtt látja. Nem fenekelhetik meg abban a törekvésben, hogy áruít értékük árán adja el; sokszor nem is tudja, hogy mennyi az. De tudván, ismervén az általános nyereségi rátát, ügyekezni fog áruít a termelés árán, melyhez hozzá van csapva a nyereségi százalék, eladni. Ha ez az utóbbi ár magasabb, mint az érték, akkor legjobban jár; s ez akkor történik, ha a tőkének több állandó s kevesebb változó kapitális részlete van. De ez esetben csakhamar konkurrensre akad, akik a gseftet elrontják. Ellenkező esetben értéken alul fogja eladni áruít, de azért annyit kihoz, amennyibe neki került a termelés, hozzáadva mindig a kapitális átlagos nyereségi rátáját. Mihelyt ezt el nem éri, ott hagyja az üzletet, s más termelési ágba igazítja el hajóját!

A nyereségi rátának problémája a III. kötet tulajdonképpen tárgya. E probléma körül még több általános kérdés csoportosul, melyek csodálatosan megvilágítják Marx gazdasági theoriáját. Ezeknek a kérdéseknek megbeszélését a III. kötet II. részének ismertetésével a jövő füzetre halasztom, nehogy a tárgy nehézségéhez még a hosszadalmasság is fűződjék.

Julius Stern: Der „historische Materialismus” und die „Theorie des Mehrwerths”

Der „historische Materialismus” und die „Theorie des Mehrwerths”. Eine populäre Darstellung von J. Stern. München. M. Ernst. 32 l. 30 fillér.

Az emberiségnek fejlődése hosszú utat fut be; útja görbe vonal, melynek abszcissáit és koordinátáit meg kell határozni. Ez a meghatározás csak akkor lesz teljes, ha tisztában leszünk e történeti fejlődésnek hajtó erőivel. Mi e fejlődés rugója?

E kérdésre két világnézet két ellentétes feleletet ad; az egyik a történeti materializmus, a másik az idealizmus alapján áll.

Marx Károly, az előbbinek megalapítója, a fölvetett kérdésre ekképp felel: a történeti fejlődésnek hajtó erejét a gazdasági viszonyok képezik. Szerinte a gazdasági helyzet határozza meg az emberiség jellegét, életfelfogását, morálját s törekvéseinek irányát. Nem az

eszmék, a társadalmi rend, a társadalom szervezete dönt itt. S a társadalom szervezete függ – mitől? A produkciótól. S a produkció mitől? a produktív erők kifejlődésétől.

A produktív erők kifejlődése, hogy és miként való alakulása hordozza az ember életét, modellálja minden eszméjét s határozza meg társadalmi formáit. E szerint az egész kultúrát a termelés hordozza; a történeti különbségek és változások a termelés megváltoztatóból valók; s a fejlődés törvénye, melynél fogva az emberiség emelkedőben van, a termelés fejlődésével azonosul, mely azután minden téren eredményez gyors haladást. A Hegeli filozófiának elvont törvényét a fejlődésről, Marx Károly a történeti materializmus formájába öntötte, mondván: a fejlődés, melyet az emberiség a kultúra minden szakában s a szellemi életnek bármely ágában befut, nem egyéb, mint a termelés fejlődése.

S mi lesz az eszmékkel? Az „örökérvényű” igazságokkal? Azok csak funkciói az időszerinti gazdasági állapotoknak! Meglesznek, mert az ember természetéből folynak, de nem számítanak. A szellemet tehát a hisztorikus materializmus nem tagadja; de az a szellem, az a szellemi élet és világ voltaképpen semmi más, mint a munka, a termelés ideológiai visszatükrözése.

Az idealista világnézetben nem így állnak az ügyek. Ott a legfőbb szerepet az eszmék játsszák; beszélnek a XIX. század uralkodó eszméiről; az eszmékről azt gondolják, hogy azok törlik meg a haladás útját s azok föltételezik s meghatározzák irányát.

Marx ezt tagadja; nem az emberek fejében, nem a gondolatban van végső gyökere a társadalmi elváltozásoknak, hanem a termelés megváltozott módjában. Miért maradt el a kannibalizmus, miért szűnt meg az általa általánosított emberevés? az idealista azt feleli: megszűnt a fejlődő belátás révén, mert az emberek ez eljárás alávalóságának öntudatára ébredtek; Marx szerint megszűnt a kannibalizmus a termelés nagyobb bősége folytán; volt más mit enni, hát nem kellett emberhús.

A Marxizmus azzal dicsekszik, hogy csak így tűnnek föl a kultúrtörténet különböző stádiumai egy immanens törvényszerűségnek folyamányaképpen, míg ellenben ha ideákkal akarnók bevilágítani a művelődés útjait, gyerekes kapkodásokba esnének.

A szerző meg van győződve, hogy Marxnak van igaza. Vigaszára legyen mondva, hogy sem neki, sem az idealistáknak nincs igazuk. Úgy Marx, mint az idealisták világnézete szélsőség; a példa a legjobb eligazítást szolgáltatja; így a gyermek materiális fejlettség nélkül képtelen a gondolatra; előbb ki kell fejlődnie agyvelejének, csak azután ragyog föl rajta a gondolat; de hát az a gondolat abból az izommunkából, abból az életmódból való-e, melyet a gyermek folytat? Az ember mindig s mindenütt egyetlen, egységes lény; anyag és szellem egymásba olvad s nincs, aki akár az egyiket a másiktól függetleníthetné, akár az egyiket a másiktól kimagyarázhatná. Igaz ez az egyesről, igaz az egész emberiségről. A produktív erők kifejlesztése épp oly szükségszerű, mint az örök eszmék fölértése; mindkettő az ember értelmes természetéből való.

A művecskének második részében a szerző Marx K. híres értéktheoriáját ismerteti. A munkás nem kapja meg munkájának értékét. Ő eladja áru gyanánt munkaerejét; de ezt az árut nem fizetik meg a kellő árral, nem veszik meg az érték árán. A szerző rövid cikkeiben szól az értékről: mely kétféle: a használati- s a csere-érték. Mi adja meg – folytatja tovább – a csere-értéket? Vagyis mi határozza azt meg, hogy a kabát 36 forint, a csizma 13 frt s a messzely bor 6 krajczár? felelet: az áruban lappangó munkaidő határozza meg a csere-értéket. A munkaerőnek csereértékét is az idő határozza meg, mely szükséges arra, hogy a munkaerő újra reprodukálódjék. Minden kopik; a munka, az élet is. Azért kell enni; az étel előteremti újra az eltűnt erőt. Egy napi munkaerőnek értéke tehát megfelel annak az időnek, amely szükséges egy napi élelem előteremtésére.

Ha így minden a tulajdonképpeni értéke szerint fizettetnék, akkor nyereséget, többletet a cserében sehol és soha sem lehetne kihozni; honnan származik tehát a cserében, az eladásban

a mai kereskedelmi s üzleti világban a nyereség? Abból származik, hogy a munkás több munkaeőrt fektet az árucikkbe, melyet ő termel, mint amennyit megfizetnek neki.

A megfizetetlen munkaidőben rejlik az árunak többleti értéke (Mehrwerth). A munkás például dolgozik 10 órán át; igen, de csak hat órát fizetnek meg neki; íme, a négy óra értéke a gyárosnak jövedelmez. A munkaeőrenek tehát nem adják meg a neki járó, jobban mondvá, vele született értéket az üzleti világban; ez a különbség a munkaeőrenek használati és üzleti értéke közt, ez képezi forrását a modern termelésben a nyereségnek.

A szerző ezeket a nagy, nehéz teoriákat lehetőleg röviden s világosan adja elő; dicséretére mást nem mondhatok, mint azt, hogy híven ismerteti Marx Károly nézeteit.

Karl Marx: Das Kapital, III. kötet. 2. rész

Das Kapital. Von Karl Marx. Band III. II. Theil. Hamburg, Otto Meissner. 440 l.

Adós vagyok még Marx „Das Kapital” III. kötetéből a második rész ismertetésével. (Lásd az augusztusi füzet 613. l.)

A nagytőke törí magát, minél nagyobb nyereséget húzni befektetéseiből, s e célból észrevevesszük, hogy a munkára, a kézimunkára minél kevesebbet akar költeni, – ez a befektetés változó, variábilis része, — s inkább emeli az állandó, a konstans részt. De azt a változó részt kedve szerint lenyomni nem sikerül neki mindig, kivált ott s akkor nem, ahol a munkások összetartanak s olyankor a változatlan, a konstans résznek lestrófolásán dolgozik. Kevesebbet költ tehát: a gépekre, a terméssanyagra, a segédszerekre; hamisítja a portékát; elpocsékolja a munkások egészségét; összezsúfolja szűk termekbe; nem költ ventilációra s egészségügyi intézkedésekre – a rebach miatt.

A következő fejezetek (8–12.) az egyes vállalatokból kiemelt nyereségnek átlagos nyereségi rátává való átváltoztatását tárgyalják. Tény, hogy a gazdasági fejlődés haladásával a tőke átlagos nyereségi rátája esik. Erről írja Marx: „Mondhatni, hogy a tőke átlagos nyereségi rátájának esése képezi a nemzetgazdaságnak mysteriumát, mely körül Smith Ádám óta az egész politikai oekonomia forog s a rendszerek közti különbséget e mysteriumnak különböző megvilágítása alkotja.” Marx arra az eredményre jut, hogy ezt az esést a *társadalmi termelési erők növekedése* okozza; s nem, mint rendesen mondogatják, a tőke szaporodása. A termelési erők növekedésével kevesebb munka rejlik a portékában; mert ugyanazon munkával többet produkálunk; s ezért a portéka olcsóbb s a reá eső nyereségi rész is kisebb.

A vállalatok tőkerészleteinek különböző összetétele eszközli, hogy a nyereségi ráta nem száll le oly rohamosan, mint ahogy azt az ember a munka termelési erejének kiaknázásától várná. A tőke nyereségének sokkal inkább kellene leszállania, ha a produktív erők óriási kifejlését tekintjük. Hogy ez nem történik, Marx okul fölhozza, a) hogy a munkást a munka intenzivitásának fokozása, a munkaidő meghosszabbítása, a női munka behozatala által még jobban kiaknázták, mint eddig; b) hogy a munkabért a kelletténél is lejobb nyomták; c) ok reá a relatív túlnépesség s a részvénytőke föllépése.

Nagyon érdekes a 15. fejezet, amely a kapitalista termelés belső korlátairól szól. Mint mindennek a világon, úgy ennek a termelésnek is van korlátja. Marx ezt így fejezi ki: „Die Schranke der kapitalistischen Production ist das Kapital selbst.” A tőke kifejleszti a természet produktív erőit, de azután ezen a fejlesztésen tönkremegy; vagyis az általa nagygyá nevelt elemek összezsapnak feje fölött. A tőke csakis a profit miatt dolgozik; már pedig minél jobban fejleszt a termelést, annál inkább hanyatlik a nyereség, a profit; tehát a tőke iparkodását magát veszélyezteti a feje fölé nőtt fejlődés. Az ellentmondások erdeje előtt állunk, melyek a kapitalista termelés antagonistá természetéből származnak. A tőke

fölhalmozása gyorsítja a nyereség esését és ez megint sietteti a tőke összpontosítását. De nyomában járnak a túltermelés, a krízisek, a spekuláció, fölös tőke fölös népesség mellett.

„Általában szólva – írja Marx az említett 15. fejezetben – az ellenmondás abban áll, hogy a kapitalista termelésnek tendenciája a termelési erőket absolute kifejleszteni; de ugyanakkor célja neki, a tőke értékét s értékesítését a legmagasabb fokon föntartani.” Az ellenmondások nem folynak a termelésből magából, hanem a kapitalista termelésnek speciális körülményeiből; a túltermelés is, amint tényleg jelentkezik, a kapitalista termelésnek különös s egészen sajátlagos baja; mert dacára, hogy túltermelés van sok ipari vállalatban, mégis azt kell mondanunk, hogy:

a) nem termelünk túlsok élelmiszert aránylag a népességhez; sőt ellenkezőleg túlkeveset ahhoz, hogy a tömeg tisztességesen s emberileg éljen;

b) nem termelünk túlsok termelési eszközt arra, hogy a népesség munkabíró részét foglalkoztassuk. Ellenkezőleg. Először is oly népességet teremtünk, mely részben munkaképtelen s körülményeinél fogva mások munkájának kihasználására és kizsárolására szolgál (pl. az asszonyok eszközlik, hogy a férfi munkája az ő közbelépésük folytán értékben vészít s meg nem fizettetik), részben oly munkákra alkalmaztatik, melyeket munkaszámba csak nyomorúságos termelési viszonyok közt vehetünk. Másodszor nem produkálunk elég termelési eszközt arra nézve, hogy az egész munkabíró népet megfelelően foglalkoztassuk; megfelelően, mondom, vagyis minél gyümölcsözőtöbb módon, hogy kevesebb idő alatt minél többet termelhessenek.

c) Hanem igen, időszakok szerint túlsok munkaeszközt és élelmet termelünk, de azokat nyereség céljából a munkások kizsárolására használjuk. Sok az áru arra, hogy a benne rejlő több-értéket a kapitalizmus javára értékesítsük, nincs túlsok jószág, nincs túlsok termény, túlsok gazdagság; hanem igen, mindebből túlsok van kapitalista formákban.

A kapitalista termelésnek korlátja pedig abban nyilvánul:

a) hogy a munka termelési erejének kifejlesztése maga után vonja a nyereség csökkenését, s így a termelés ösztökéjét s rugóját tagadja;

b) abban, hogy a termelés kiterjesztése, vagy megszorítása fölött a nyereségre való kilátás s nem a társadalmi érdekek döntenek. Azért szünetelni tér sokszor már oly fokon, amelyet a társadalmi szükségletek szerint soha el nem fogadhatnánk. Ott szünetel, ahol nincs rebach, ha az embereknek különben égető szükségük is volna rá. Más szóval: a gazdasági fejlődést a pénz, a tőke vezeti, zsarolja és foglalja le, minden a pénzért történik s nem az emberiségért, mindent az önzés miatt igazítanak el s ütnek nyélbe s nem az emberi társadalom létérdeke s boldogulása miatt.

Szeretet, jöjjön el a te országod: de látni való, hogy a szeretettől legtávolabb esett a liberális gazdasági rendszer.

Victor Cathrein: Kirche und Volksschule mit besonderer Berücksichtigung Preussens

Kirche und Volksschule mit besonderer Berücksichtigung Preussens von Victor Cathrein S. J. Freiburg. 1896. K. 8-r. 183 l., ára 1 M. 20 f.

„Akié az iskola, azé a jövő”; ezt már mindenki tudja, de még nem mindenki méltányolja; legalább praktikus nyomatékot nem kölcsönöz neki; ezt a nyomatékot megadni siet a t. szerző.

Az öntudatosan küzködő hatalmak előtt az iskola már régóta az Eris-almája, s valamint régen Olaszország a középeurópai hatalmak vágyainak és harcainak fölhányt és földúlt földje volt, melyet minden hatalom szeretett volna megkaparintani: úgy most az iskola szerény, de kiható intézménye képezi a küzdelem tárgyát. Kivált a liberalizmus vetette rá magát az iskola

kézhezkerítésére, s eszközül használta az iskola elállamosítását. Ha állami lesz az iskola, kizorul belőle az egyház; rajta tehát: államosítsunk.

Van tényleg sok fontos dolog a világ fölületén s hatalmas hullámokat gördít az irántuk fölbresztett érdeklődés, ilyen, hogy csak egy nevet említsek: a szociális kérdés, s mégis a szerző azt írja, hogy nem haboz egy percig sem annak kijelentésével, hogy a kérdések kérdése, a népéletre legmélyebben ható kérdés, az iskola-kérdés; az a kérdés, vajon keresztény maradjon-e az iskola vagy ne.

Itt mindenekelőtt elvről van szó. Kié az iskola? kinek van joga hozzá? az államnak az egyház kizorításával? az egyháznak az állam száműzetésével? Ez az utóbbi kérdés nem veszedelmes s nem is praktikus; mert száműzetésről itt szó sincs s a felügyeleti jogot tényleg gyakorolja az állam; de igenis szó van arról, hogy az egyházat épp oly alapos, sőt előbbrevaló jogától megfosztani akarják; szó van arról, hogy az egyháznak szoros jogát az iskolára el nem ismerik s azt az iskolából egyszerűen kizárni törekszenek. Mi nem kegyelmet kívánunk, hanem jogot; mi nem érjük be vele, hogy az állam kinevezze a plébánost igazgatóvá, vagy tanfelügyelővé; nekünk kinevezés nélkül, máshonnan s nem az állam jogforrásából van az iskolához jogunk. Az erőszakoskodás legsértőbb kifejezése az, ha – mint Németországban a Falk-aera alatt – kimondják, hogy a vallásoktatás joga is az államhoz tartozik. Előbb elismerték, hogy az egyház vezetheti és intézheti a vallásoktatást, később csak azt engedték meg, hogy fölvigyázhathat rá. Így az egyház tényleg „jogszerint” nem adja a vallásoktatást; azt az állam adja s az egyház csak fölügyel rá; s ha az állam kezd majd hereziseket tanítani, mit csinál majd az egyház? tördelheti a kezét, protestálhat, de joga a rendelkező közbelépésre nincs. Neki csak kegyelemből juttatnak valamit s modus vivendi-kkel tartják. Önérzetes s hivatásos keresztényeknek természetesen ez az éhenkórász, csontokon rágódó modus vivendi förtelen és utálat, s azért nyitva tartják a szemeiket s vigyáznak a mozdulatokra s amellet jogaikat sürgetik, mert az áruló kegyelmi intézkedésekkel be nem érik.

Cathrein e jogokat bizonyítja az itt ismertetett művében. Gondolatmenete ez: a népiskola legfontosabb hivatása a nép vallásos nevelése; ez nem az állam, hanem az egyház föladata: azért van az egyháznak joga, hogy *része legyen* az iskola vezetésében, s ebből következik, hogy az iskolának szükségképpen felekezetinek kell lennie.

Az egyes propositiókat világosan és begyőzően tárgyalja. Ladenberg porosz miniszter 1848-ban ezeket írja: „A mi népiskolánk legbensőbb elvei szerint keresztény. Nemcsak ismereteket közöl, de főleg szívet, lelket, jellemet. Ez a rendszer bele van növe a német nép szokásaiba és nézeteibe. Ha a vallásoktatást kizárjuk, akkor nemcsak az egyházi, hanem a német nép fölfogásával is szakítunk.”

Nálunk is kísért a felekezetlen iskola; átlátszó, rongyos palliumba bujik: a nemzeti iskolának háromszínű dolmányába. Nem ülünk föl neki. Mi a nemzetet vallásától s létalapjától megfosztani nem akarjuk. Ez nem nemzeti, hanem nemzetellenes iskola. Mivel a tárgy oly korszerű: azért ajánlom e művet.

Thomas von Villanova, Ein Büchlein von der göttlichen Liebe

Thomas von Villanova, Ein Büchlein von der göttlichen Liebe. 16-r. 109 l., ára 80 f.

Villanovai sz. Tamás egy lánglelkű és érzelmes szívű püspök és szónok volt; tehát stréber nem volt s üres frázisokat nem csépett. Miután a granadai érseki széket szerencsésen visszautasította, fölkényszerítették 1544-ben a Valenciai érseki katedrára. Sokat prédikált. Ami megvolt tőle kéziratban prédikáció, részint egész kidolgozásban, részint sema-módjára, azt egy későbbi tanítványa és sevillai püspök kiadta nyomtatásban; legjobb a milánói 1770-ben készült két foliós kiadás. Ebből a gyűjteményből emelte ki s tette át német nyelvre ezeket

az értekezéseket az isteni szeretetről Kaulen. Voltaképpen három összefüggő beszéd. Alig van valami e tárgyról, ami mélyebb bensőséget és ékesszólást lehel, mint ez a három beszéd. Kaulen szereti a lélek gyöngyeit idegen irodalmak mélyeiből kiemelni s a tárgynak megfelelő gyengéd s itt-ott ósdi vonásokkal ékes német nyelvbe foglalni. Így tett a „Fioretti di San Francesco” c. olasz irodalmi drágakövel, így tesz most e kis művel. Azonkívül szeretné a figyelmet Villanovai sz. Tamás kevésbé ismert műveire is terelni.

Causette, P.: Manresa für Priester, 2. kötet

Manresa für Priester. Ausführliche Exercitienvorträge. Von P. Causette. Mainz. Kirchheim. 2 kötet. 6 M. 50 fil.

Nem most jelent meg éppen, sőt itt-ott már antikvárius-katalógusokban is látni, de mégis megérdemli, hogy a figyelmet reá fordítsuk.

Causette nagyon sok éven át járt-kelt Franciaországban s exerciciumokat adott a papságnak; később toulousei Generális-vikárius lett. Ezeknek az exerciciumoknak számtalan meditációiból s konferenciáiból csinálta össze az itt jelzett gyűjteményt. Nem követi sz. Ignácot; hanem kivált Krisztus Urunk példáját állítja oda közvetlenül szemeink elé; inkább tehát a II. hétnek a meditációival végzi az egész lelkigyakorlatot.

Nem tartom ezt helyesnek; de délutáni konsiderációknak nagyon beválnak beszédei. Nézetei szerint az exerciciumok anyaga így oszlik föl: I. nap: a pap alter Christus; viszonyunk Istenhez: a pap mint isteni eszménykép. II. nap: Beati mundo corde; kötelmeink önmagunk iránt; a pap mint gyóntató. III. nap: a pap s az oltáriszentség; kötelmeink elöljáróink iránt; a pap a megváltás eszköze stb.

Előadását francia szellemsziporkázás, érdekes példák tarkítják. Kissé terjengős; alighanem öreg-úr-korában fogott az íráshoz. A spirituális uraknak igen ajánlom.

Vezérkönyvecske a szent szertartásokhoz

Vezérkönyvecske a szent szertartásokhoz. Esztergom, (papnövelde) ára 35 kr.

Igaz, hogy „kézirat gyanánt” fölírással védekezik a nyilvánosság szűrő szemei s a tollas emberek stílusdárdái ellen; de bizony ez egyszer megszegjük a „jus gentiumot” s elmondjuk, hogy ez valóban egy aranyos kis könyv. Egyházas érzület, s meleg érdeklődés inspirálta; tüzetes kimagyarázás, részletes kioktatás mindenben, még abban is, hogy miképp kell keresztet vetni, térdet hajtani, stb. teszi értékessé ezt a művet. Barátságból, de harmincöt kr.-ért megkapja mindenki; azonban előnyben részesülnek azon kispapok, kik szakítani akarnak a Gömbölyű Menyhértek térdhajtásaival s a Szögletes Gáspárok trehanságával. A szerzőt ismerem, becsülöm s mégis elhallgatom a nevét; majd ha legközelebb ír megint valamit, elárulom őt.

Charitas. Zeitschrift für die Werke der Nächstenliebe

Monatsschrift für christliche Social-Reform

Charitas. Zeitschrift für die Werke der Nächstenliebe. Freiburg, Herder. 3 M. – Monatsschrift für christliche Social-Reform. St.-Pölten, Chamra. 4 frt.

Ez a két folyóirat a keresztény-szociális törekvéseknek útmutatóul szolgál. Az előbbi, mint címe is mutatja, kizárólag a jótékonyssággal foglalkozik; az utóbbi inkább a jog, az igazságosság terén szolgálja a szociális átalakulásokat. Az előbbi, céljához híven, útmutatást kiváltképp az intézetek s vállalatok ismertetése által szolgáltat; megismerjük belőle a sokféle irgalmassági művet, mely a gyermekek, az elromlott, neveletlen ifjúság, az elzüllött proletárság körül szedi érdemeit. Mikor ez a folyóirat megindult, emelkedtek hangok, melyek óvást tettek a keresztény szeretetnek, a titokban lappangani szerető jótékonysságnak indiszkrét leleplezése ellen, melyet a folyóirat az irgalmasság műveinek ismertetése által természetesen eszközöl. De egy distinkció megmenti a Charitast keresztényellenes, profanáló látszatától; mert nem az egyeseknek jócselekedeteit, áldozatait ütik itt a nagy dobra; hanem csak a kereszteszelleme megnyilatkozásait a személyek, az egyedi intenciók és törekvéseknek teljes titokban tartásával. A Charitas teljesen megfelel hivatásának, gyönyörű, pompás képét tárja ki a szeretet, a kath. irgalmasság titkos világának. Sok kezdeményezési gondolatot meríthetünk belőle.

A másik folyóirat, a „Monatschrift” iránya szintén inkább praktikns, mint theoretikus. A theoriája iránt nem vagyunk teljesen tisztában. Néha egészen a szociál-demokrácia vizeibe látszik lejtetni; kárhóztatja a kamatot; de hogy miképp akarja a mai termelést megreformálni, hogy a kamat is kivesszen s a szociáldemokrácia által kárhóztatott árutermelés megmaradjon, az iránt titokzatos és hűvös homályban hagy. Máskor ismét csak a „fiktív-Capital” ellen harcol s a másik tőkefajt, úgy látszik, elszenvedi. Tényleg a theoria iránt nem is vagyunk tisztában s azért inkább a praktikus alkotás, mentés, pártfogás terén kell mozognunk. Ezen a téren a folyóirat eléggé jól mozgolódik s a radikálisabb próbálgatásokat és tervezetéseket úgy a mezőgazdaság, mint az ipar érdekében ismerteti. A nagytőkének s a manchester-köröknek szinte demagóg ízű ellensége. Néha iránycikket is közöl az irodalom, vagy a politika világából. Luczius cikkezője kiváló hivatottsággal oldotta meg a múltban föladatát. Hohoff, Marxnak nagy tisztelője, szigorú tudományosság által tünt ki. A szociál-demokrata lapok sokkal tudományosabbak, mint a Monatschrift s ezt a különbséget szintén jó lesz nyomatékozni, hogy e részben se kelljen a jövőre nézve kifogásokat hallania a szerkesztőségnek.

Astronomische Nachrichten

Astronomische Nachrichten. 1896. Nr. 3355.

P. Fényi, kalocsai jezsuita s az ottani csillagvizsgálónak igazgatója, kezd a külföld előtt is föltűnni. Igen, a külföldre kell menekülnie, mert a magyar tudományosság nem méltatja törekvéseit s nem ismeri sikereit. Nagy meglepetésemre láttam, hogy a szociál-demokráciának elsőrendű, tudományos folyóirata tüzetesen ismerteti P. Fényi egyre teljesebb s összefoglalóbb theoriáját a napról. A theoriának kiépítése ez idő szerint a következő körvonalakat tünteti föl.

Az utóbbi években az a vélemény kezdett fölülkerekedni, hogy mi a naptestnek tüneményeit közvetlenül s a maguk sajátos valójukban nem is észlelhetjük, hanem, hogy csak optikus reflexeik hatolnak el hozzánk. A vélemény arra utalt, hogy a sugarak, melyeket izzó gáztestek lövellnek, okvetlenül töréseket szenvednek, s így mi e tört sugarakban nem magát a tüneményt, mint inkább annak karikatúráját észlelhetjük. Tekintélyben növekedett ez a vélemény azért, hogy az optikus törésekből kimagyarázta valahogy a protuberanciákat.

P. Fényi nem ezen az úton halad; az ő elve az, hogy a tüneményeket addig kell közvetlen valódiaknak tartanunk, míg ki nem mutatjuk a csalódást. P. Fényi a protuberanciákat gőzök és pedig átlag hidrogén-gőzök kitöréseinek tartja. A kitörések sebessége mesés. A gőzök az óriási magasságban, ahol már aránylag rendkívül finom a napnak atmoszférája, kiterjednek.

P. Fényi kiszámítja, hogy teljesen légüres térben az adott nyomás alatt mily gyorsan terjedne szét egy olyan gőztömeg. Így pl. egy hidrogén-gőztömeg, melynek átmérője 11,600 kilométer, 10,000 fokú hőmérsékletben, légüres térben 14 perc és 41 másodperc alatt oszlanék szét. Ez a számítás kimagyarázza az eruptiók valódiságát, mert többé-kevésbé egybeesik velük. S nem is kell valami kimondhatlan hőfokot gondolnunk; a leghatalmasabb eruptiókat is lehet kimagyarázni 100,000 fok mellett.

A nap koronáját a protuberanciák gőzeinek összesűrűsödéséből magyarázza; ez is tehát nem a fénytörésnek eredménye, hanem valóságos anyagi történés. Az összesűrűsödött részeknek halványabb fénye onnan van, mert már nem fénylenek saját hevüktől, hanem reflektálják a nap fényét. Mikor pedig visszaesnek a naptestbe, az ütés által újra fény és hő fejlődik s ez a tűnemény adja a nap fáklyáit.

Ezekkel az eseményekkel összefüggésbe hozza P. Fényi a napfoltokat is. A leszakadó gáztömegek nyomában légáramok támadnak, melyeknek hőfoka a nyomás növekedésével fölszökik; e hő behatása alatt a felső, már kissé összesűrűsödött rétegek szétfoszlanak s így az alsóbbak szabadon kisugározhatják hevüket, ez a kisugárzás eo ipso lehüléssel jár azokra a hevüktől megszabadult, alsó rétegekre nézve; ezek a lehült rétegek adják a napfoltot.

Végül a szociálista lap így zárja ismertetését: „Ez az utolsó folt-magyarázat lényegben összhangzik az Oppolzer Egon által néhány év előtt közzétett teoriával. Fényi úr érdeme abban áll, hogy elfogadható okát jelöli meg azoknak a lefelé törő áramoknak. Nagyjában ilyen a P. Fényi által kifejtett s részben nemcsak kifejtett, hanem egészen új teoria. Rokonszenvezünk vele egységessége miatt, mert különböző tűneményeket egységes okra vezet vissza.”

A szociálista lap elismeréséhez fűzzük a mi gratulációnkat.

1897**Christianus Pesch: Praelectiones Dogmaticae, IV. kötet**

Praelectiones Dogmaticae, quas in Collegio Ditton-Hall habebat Christianus Pesch S. J. Tomus IV. (De Verbo incarnato, De Beata Virgine Maria. De Cultu Sanctorum. Friburgi. Herder. 351 l., ára 5 márka.

Minden új dogmatikában három dolog érdemel figyelmet: először a tárgy beosztása, másodsor a szabad vélekedés alá eső pontok fogalmazása, harmadszor az aprólékos kérdésekbe való behatolás, amely kérdéseket a járatlan szem könnyen mellőz, de a hozzáértés nagyra becsül.

Mind e három tekintetben érdekes újdonságokat nyújt P. Pesch Dogmatikája. És pedig; ami a tárgybeosztást illeti, ő a megtestesültséget először mint köztünk élő valóságot vizsgálja; kutatja, hogy ki ez a Krisztus? Miféle személy? azután, belehatol természetébe, vizsgálja isteni és emberi természetét; ebben a két természettel bíró isteni személyben ismeri föl a megtestesülés titkát. E titok gerince az „unio hypostatica”; ennek révén isteniesül valahogy Krisztusban az ember, lesz az ember Isten valóságos fia, úgy hogy imádjuk ezt az embert; aztán miután imádtuk, gyönyörködünk az emberi természetnek tulajdonságaiban. Ennyit ad a szerző a Christológiából. A második részben adja a Soteriológiát, szintén 100 lapon; tehát bőven, s az tetszik nekem e könyvben kiválóan. A soteriológiát bevezeti a megtestesülés szükségességének, lehetőségének, fönségének kimutatásával; bőven foglalkozik Krisztus elégtételével, áldozatával és érdemével; sorba veszi a megváltás mozzanatait: a szenvedést, föltámadást, mennybemenetelt; Krisztusnak papi, prófétai és királyi hivatalát s végül két appendixban közli a sz. Szűzről s a szentekről való egyházi tant.

A berendezés tehát új, érdekes, s a soteriológiával a lap száma is már nyomósítja és méltányolja ezt a tárgybeosztást; mert hogy mást ne említsek, bizony furcsán hat az emberre, ha ezeket a fönséges s az ember kedélyét mélyen fölzavaró kérdéseket, Krisztus kereszthaláláról s áldozatáról néhány szűken nyomott lapocskán ütik el.

A szabad vélekedés alá eső pontok közül főlemlítendőnek vélem P. Pesch állásfoglalását a hypostasis kérdésében. Szerinte a subsistencia, az égyilég alkotó, formális vonása „modus realis, sed non realiter a natura distinctus”; az a föltevés, hogy az Ige megtestesült volna akkor is, ha az ember nem vétkezik, szerinte probabilis sententia, de a másik probabilior. Krisztusnak szabadságát a kereszthalálra való isteni parancsal szemben az auctor a hathatós kegyelmek magyarázatával igyekszik menteni; e kérdéssel nagyon bőven foglalkozik s az eltérő nézetek ellen hosszan kinyújtott harcvonalon csatározik. – Az áldozatnak lényegéről nem nyilatkozik, azt bizonyára az Eucharistia-traktátusra hagyja; itt csak pozitív úton konstatálja Krisztus halálának áldozatos voltát; Thalhofer véleményét ostromolja, aki az áldozatot az engedelmességnek belső aktusába helyezi, melyet aztán külre is valahogyan kifejezhetni. E fölfogásban Krisztus az égben is bemutatja áldozatát s kivált az ő sz. sebeit tekinti engedelmissége külső jeleinek. Így nyerünk egy „égi, mennybéli áldozatot”, melyet az unitáriusok is nagyon sürgetnek.

A harmadik pontban az aprólékos kérdésekre való behatolást jeleztem egy új dogmatika jellegének. E tekintetből először főlemlítem P. könyvének a protestáns theológiára való vonatkozásait.

Ennek a theológiának két sebe van, mely egyre vérzik, s ez Krisztus isteni személyisége, melyet csűr-csavar, s Harnackkal, Pfleidererrel végleg kicsavart, – azután Krisztus áldozati

halála. A racionalizmus e részben a művelt kedélyek fölháborodását is csatlósául fogadja, midőn e finom idegzetek a kiontott vértől borzadnak s abban isteni jelleget, világváltságot fölismerni nem akarnak. Ez az ő átkuk, hogy először is a szellemet szorítják ki mindenütt, azután a hullán botránkozni: az aludt vértócsa fölött szörnyűködnek s e vér forrásához, az érző, imádkozó, lángolva szerető szívhez nem emelkednek. Elfelejtik, hogy az áldozat is „est in ratione signi”, s hogy nem kell tekinteni az élegülő vért a maga kémiai összetételében és elváltozásaiban, hanem e vérbugyogással és vérontással összekötött meleg, forró lelket. E vér páráin át kellene fölismerni Krisztus lelkének érdem-szívárványát, a teremtett léleknek Istent megközelítő, Istennel érintkező életét, melynél fogva Istent szerethetjük, engesztelhetjük, megbánthatjuk és megsirathatjuk – s fizikai valónk, meleg vérünk, szívünk dobogása, könnyeink és szenvedéseink is belevonatnak ez Istenhez törekvő áramba! Itt, ez áramban foglal helyet az áldozat! Ha van itt helye a fohásznak és epedésnek, – bizonyára van helye a vérontásnak is.

Az áldozat e filozófiájától borzadnak a racionalisták, kiknek fölfogása úgy látszik, csak a jégverem szerepével bír: nem rothad benne semmi, de megfagy minden; úgy a racionalizmus is a természetfölötti életet, a természetnek meleg bevonulását a természetfölötti világba megakasztja s ez által a természetet magát kifejlésében megakadályozza; alakjai kövületek.

P. Pesch nagyon sürgeti Krisztus halálának áldozati jellegét. Kitér az érdemről való igen érdekes kérdésekre, arra, vajon szerezhet-e érdemeket a szó szoros értelmében a teremtmény. Az érdemről való helyes fogalmakat az ember saját lelki életében is nagy haszonnal alkalmazhatja!

Krisztus leszállásáról a poklokra, s az Atya jobbán való uralkodásáról, valljuk be, elmondhatni bizonyos értelemben azt, amit Güder, Herzog Real-Encyclopaediájában mond, hogy „ezek száraz ágak a theologia fáján.” De miért azok? mert száradni hagyjuk, nem fűzvéen hozzájuk lelkes, értelmes gondolatot. Tessék csak megnézni Da Ponte idevágó meditációit, mennyi élet, mily pompás, gazdag világ rejtőzik bennök! Csak a szegényes racionalizmus nem tud hová menekülni vékonydongájú, naturalizált hitével. Az nem találja el az utat a pokolba, mert vasúton, vagy legalább liften akar oda jutni, – hasonlóképp nem találja meg az utat a mennybe, mert a m. k. vasutak menetrendjében keresi azt; itt is áll az, amit föntebb mondtam, először megölik az élő alakot, azután keresik lelkét; először naturalizálják a hitet, s azután keresik a supernaturát, s csodálkoznak azon, hogy nem találják meg.

A szerző mindig tekintettel van a természetfölötti tan egyetemlegességére s nem akarja elhanyagolni egyetlen berkét, s magaslatát.

Könyvében jegyzetek nincsenek, kivéve néhány rationalista „drága-gyöngyöt”, például Krisztus Urunk mennybemenetelénél ott találjuk a jegyzetben Strauss Dávid holdkóros leszerelését, aki azt írja, hogy „Von diesem Vorgang als von einem thatsächlichen zu sprechen, ist gebildeten Menschen gegenüber heutzutage geradezu eine Beleidigung... Wer das Weltsystem nach dem jetzigen Stande der Astronomie in der Vorstellung trägt, kann sich einen thronenden, von Engeln umgebenen Gott nicht mehr vorstellen.” Bizony kérem itt minden a Vorstellungtól, az elgondolástól s elképzeléstől függ; ennek az argumentumnak az ereje is semmi más, mint a subjektív képzelgés; mit szólna Strauss Dávid, ha én így argumentálnék: az Atya-Isten nem létezhetik, mert hiszen szakállal képzeljük s azt már csak nem lehet elvárni „von einem gebildeten Menschen”, hogy az Istenről azt gondolja, hogy borotválkozik. Ez kérem úgy-e nevetséges; nos és vajon több ésszerűség van-e a többi „Vorstellung”-ban? Egy isteni hitet, tehát isteni valóságot, erőt s életet nem szabad folyton agyonnyomorgatni emberi fölfogásokkal; ha valaki az erőteljesen kihajtó csemetének minden rügyét, minden hajtását levágja ollóval, mert nem az ő „Vorstellung”-ja szerint hajt, akkor a csemete beadja a kulcsot s elbúcsúzik az ostoba „Vorstellung”-ok szűk világától. De ha ezt az eljárást a „Vorstellung”-ok bölcse nemcsak egy növényvel, hanem a kertek s az erdők s a

rétek és mezők valamennyi csírájával, csemetéjével s magvával akarja megtenni, akkor nemcsak azok pusztulnak el, hanem a „Vorstellung”-ok sötét kamrája is, s ez lesz a vidék áldása. P. Pesch egyik kötetéről, melyben az Istenről tárgyal, nem nagy elismeréssel szóltam, mert alig találtam benne valami újat s méltatni valót; de a jelen kötetéről ismétlem elismerő bírálatomat, melyet az első kötetéről mondtam.

Anton de Waal: Der Campo Santo der Deutschen zu Rom

Der Campo Santo der Deutschen zu Rom, von Anton de Waal. Mit vier Abbildungen. Freiburg, Herder. 1896. 324 lap.

De Waal a Campo Santo-nak lelkes rectora mindent megmozgat, hogy ezt az ősrégi intézetet galvanizálja s az új-korhoz s igényeihez alkalmazza. Néhány év előtt általános figyelmet keltett avval a mozgalmával, melyben a Campo Santo ezer és száz éves főnállásának ugyancsak ritka jubileumára fordította a világ szemeit. És sikerült is neki sokat szereznie; a német császár orgonát ajándékozott templomának, a bajor király üvegfestményes ablakokat, mások pénzt adtak; de sokan rázták a fejüket, mert nem hittek a Campo-Santonak ezer és száz éves főnállásában.

De Waal úgy látszik főleg ezeknek a Tamásoknak szánta könyvét, melyben a Campo Santo történetét adja. Szerinte a Campo Santo, ami olaszul annyit jelent mint: temető, kezdetben iskola-féle, vagy iskolának nevezett zarándok-menház volt, melyet Nagy Károly császár kora után alapítottak legyen. Azután temetkezési helyet hasítottak ugyancsak a templom körül a németek számára; végre vallásos társulat, confraternitas lett. Mint ilyen később nem tarthatta igen magát s De Waal buzgólkodására a zarándokház mellett vagyis inkább benne német papok számára, kik történelmi tanulmányokat szándékoznak Rómában folytatni, kollégiumot szerveztek. De Waal most egyre azon van, hogy ezt a kollégiumot lehetőleg bővítse és egy új káplánia alapítására 40,000 lírát ügyekszik összehozni. Műveinek tiszta jövedelméből bőven áldoz e célra, s mint ügyesen forgolódo Monsignore a német s osztrák püspököket és káptalanokat mozgatja adakozásra.

De Waal tüzetesen ismeri Róma történetét, azért amit a Campo Santonak eredetéről ír, azt nem az ujjából szopta s e részben hitelt érdemel. A bevezető fejezetek különben is bárkinek érdeklődését kelthetik föl, mert az idegen telepítvények történetét tárgyalják. Az európai, alpeseken túli népek siettek alapítványokat tenni Rómában zarándokaik számára; ezeket a zarándokházakat scholáknak hívták; ilyenek időrendben: az angolszászok, a friezek, a longobardok s a frankok scholái, – a Campo Santo a frankok scholájának gyökerén fakadt.

Az idegen nemzetek scholái mind sz. Péter sírja köré építettek, először a helyet magát akarták megtisztelni, de azonkívül volt annak más oka is és pedig az, hogy a rómaiak féltek a jövevényektől s nem akarták őket a város falai közé eresztetni. Így a scholák a falakon kívül sz. Péter sírja köré épültek s eleven falként körítették a kereszténység legszentebb helyeinek egyikét. A Tiberistől a Vatikáni halmok felé épültek; a Tiberis körül volt az angolszászok telepítvénye azon a helyen, hol most a S. Spirito kórház és San-Michele in Sassia-templom áll; e templomnak neve a történelmi tradíciónak világos bizonyítéka; utána följebb a Vatikán felé húzódott a Friezeknek scholája; a sz. Péter piac kolonnádjá mögött, hol most az ágostoniak kolostora áll, lehetett a longobardok telepe, s még feljebb, sz. Péter-templomának árnyában áll mai napig is a Campo Santo dei Tedeschi. A többi alapítvány elpusztult, a Campo Santo pedig büszkén mutogatja, – igaz, hogy hamis, – ezer és száz éves alapítványi okmányát. De bár az alapítási okmány hamis, azért az alapítást méltán III. Leo pápa korába tehetni.

Szebb helyet alig választhattak maguknak a scholák; a Campo Santo maga a régi Nérói cirkusz helyén áll, mely sz. Péter piaca és temploma helyén terjedt el; Nagy Konstantin maga

a régi Bazilika egyik falát a Nerói cirkusz üléseinek alapfalára építtette. Emeli a helynek szentségét az is, hogy sz. Pétert alighanem itt a cirkuszban feszítették keresztre s nem a Janiculusnak Montone nevű halmán. A régi sz. Péter bazilika körül temető volt, s így nem csodálkozhatunk, hogy a frank schola temploma körül is temetkeztek, amitől most a Campo Santo nevet nyerte.

Éppen ily érdekes s történeti vonatkozásokban gazdag a könyvnek többi része. Rómában minden részeseül a világtörténet mozgalmában, minden intézet, minden palota és templom. Kerestünk valamit De Waal művében a magyar zarándokházra vonatkozót; de csak néhány sorra akadtunk. Ezek szerint a Campo Santótól följebb a hegy felé, sz. Péter sekrestyéjének helyén állt a magyar zarándokház, szent Istvánnak szentelt templomkával. XIII. Gergely ezt az alapítványt a római Collegium germanico-hungaricumnak adta, s a templom lerontatott a sekrestye építése korában. A németek és magyarok tehát sz. Péter körül is szomszédok voltak; különben pedig De Waal szerint semmi közülük sem volt egymáshoz. Tudjuk, hogy De Waal a magyar püspökökhöz is írt, s felszólította őket, hogy ha esetleg a magyar zarándokok számára akarnának valami alapítványt tenni, azt a Campo Santoval egyesítsék. Azonban, mint divat, feleletet sem kapott s így a magyar zarándokokat sem fogadja valami nagy szívesen; azok aztán fölsétálhatnak a sz. Péter temploma köré s énekelhetik: „Hol vagy István király? téged magyar kíván stb.” – tényleg István király alapítványa éppazon a helyen állt.

A mű tehát igen érdekes, s méltó irodalmi emléke a páratlan 1100 éves fönnállás jubileumának. A németek másik zarándokháza az „Anima” sokkal újabb keletű; talán csak háromszáz éves; nem is szorul jubileumokra, mert gazdag; de a Campo Santonak jól esik ez a ritka jubileum; a vén tüdőkbe friss életet s a megcsappant alapítványos kasszába új, német markokat hoz.

De Waal úr teljesen elérte célját; neki köszöni a Campo Santo mindazt, ami az 1100 éven felül jut még dicsőségből s hírnévből intézetének. Minél több alapítványnak kívánunk ily buzgó rektort.

Suitbert Bäumer: Geschichte des Breviers

Geschichte des Breviers, von P. Suitbert Bäumer. O. S. B. Freiburg, Herder. N. 8° 637 l., ára 8 m. 40f. = 5 frt.

Nem ismertettük mindeddig; de úgy gondoljuk, hogy ily műnek ismertetése most sem elkésett dolog, mert kihatása és fönmaradása hosszú időkre biztosítva van; lapjai nem efemer röpiratok, nem füzetes vállalatok; de még más, helyüket megálló könyveket sem lehet az ily művel összehasonlítani; ha valamihez hasonlítani akarnám, hasonlítanám azokhoz a disznóbőrös foliokhoz, melyek bár századosak, de mégis közkeletűek. Erre a nagy dicséretre rászolgál a t. szerzőnek, aki azóta már bele is halt fáradhatlan működésébe, nagy tudománya, – kiváló adatgyűjtő szorgalma, – nyugodt, s a szinte beláthatlan tárgy fölött uralkodó akribéjája, melyek e műben a szerzőnek érdemes emléket emeltek.

Valaki annak az óhajnak adott nemrég kifejezést, hogy bár találkozna ember, aki az „imádság történetét” megírna; valóban a gondolat is aranyos és fönséges. A történeti tudományok még nem nevelték azt a sastekintetet, mely e föladatnak napfényébe belemerülni mert volna; a theologia, filozófia, s a történeti segédtudományok még nem növesztettek tehetségnek oly szárnyakat, melyek ily magaslatok felé törnének. Bäumer sem mert gondolni erre; de valami ilyesmit mégis csak eszközölt a breviárium jelen történetének megírásában.

Három könyvre osztja be művét; ebben a három könyvben elüljáró theologiai és archeológiai bevezetés után a breviárium történetének három korszakát tárgyalja, úgy mint a patrisztikus kort, a középkort s az újkort.

A patrisztikus korban Bäumer az egyház imáját mint általánosat, mint mindenkit kötelezőt tünteti föl; a keresztények imádkozó népek voltak. Tertullian korában a latin egyházra, úgy mint a keletre nézve kimondhatjuk, hogy hivatalos óra akkor csak kettő volt: a laudes és a vesperae, vagyis a reggeli s az esti ima, még tüzetesebben szólva a reggeli és esti istentisztelet: modern nyelven: mise és litánia; míg ellenben a kisebb nappali órák: a tertia, sexta, nona, bár magán elvégzésre ajánlottak, még sem voltak egyházi vagy községi officiumok, kivéve tán a statio-napokat, amikor a község a nónáig együtt volt a templomokban. Az érdekes egyházi szokásokat Bäumer a régi egyházi írók s atyák irataiból világítja meg. Hyppolitus kánonjai formális törvényeket adnak a keresztények elé a napi imákat illetően. Kiviláglik belőlük, hogy a nap fölkelte előtt reggeli imát tartottak, laudes matutinas; előkészületül a misére. Az „Constitutiones Apostolicae” című compilált műben szintén értékes adatokra bukkanunk; annál is inkább, mert a VII. könyv, a „doctrina Apostolorum”-ból van véve. A IV. századbeli citációkban többször van szó az „antiphonatim psallere”-ről. Valószínű, hogy a ker. istentisztelet e részben a zsinagóga szokásait követte, de úgy hogy a római s a görög nép hajlamaihoz is alkalmazkodott. Sz. Ágoston szerint sz. Athanáz nagyon gyér modulációval énekeltette a zsoltárokat, ami alig volt egyéb merő recitációnál. Átlag a zsoltáréneke négy módját különböztették: cantus responsorius, antiphonus, tractus, directus. Az ének természetesen szintén fejlesztette az officiumnak kiépítését. Átlag azt mondhatni, hogy a reggeli s az esti, egyházi hivatalos ima apostoli rendelet; a II. században pedig az áhítat a napnak római fölosztása szerint, mely a tertia, sexta, nona órát ismerte, a kisebb órákat csatolta. Az éjjeli officium kiváltképp az orientális remeték és szerzetesektől veszi ha nem is eredetét, mert hisz vigiliák léteztek, de legalább általánosabb elterjedését.

A kánoni órák nyugaton mindjobban kidomborodtak; de azért azoknak általános, érvényes és kötelező volta az V. és VI. században még nincs elismerve. Abban az időben foglalkoznak e tárggyal a zsinatok is mind sűrűbben; sőt Justinián császárnak van egy állami rendelete 530. körül, mely parancsolja, hogy minden templomban, melynek klérusa van, tartsanak nocturnumokat, laudest és vesperát.

A bangori antiphonárium és sz. Benedek regulája, Cassiodor kolostorának officiumos rendje nyújtják a kánoni óráknak legelső és legtökéletesebb sémáját.

Nagy sz. Gergely pápa az istentiszteletnek s a vele legszorosabb összeköttetésben álló óráknak új lendületet adott; a schola Gregoriana, a cantus Gregorianus a nagy pápának nevére téren is megörökítették. S kellett annak szépnek lenni; ha nekünk tán nem is tetszik. Mert nem a római, Gergely pápa idejéből való éneket, hanem a mi gregoriánus kantusunkat akarnók élvezni s nem tudjuk. Úgy járunk vele, mint János, római diakónus s Gergely pápa életírója, ki ugyancsak kidicséri a schola cantorum, római énekkarát, de azután végleg kijön a sodrából s elveszti az objektivitásnak alapját is lábai alól, midőn az alpeseken túl dívó egyházi énekről kezd beszélni; a kedves ultramontánokat egy kalapba dobja s imígy jellemzi: „állhatatlanok ökelmek s vadak. Óriási testükből úgy tör ki a psalmodia, mint a mennydörgés hangja. Nem, ahhoz nem értenek. Nem tudják visszaadni a római ének gyengédségét; bőgik s elrontják. Mit is várna az ember mást ezektől a hősiésen inni tudó torkoktól? Kiforgatják a melódiát nagyot bökkve és lökve rajta s így az egymásba folyó áramból szakadozott hebehubás dőcögés lesz. Úgy tűnik föl az az ének, mint egy terhes szekérnek a zakatolása, mely hídon vagy rossz kövezeten dőlöng.”

No, a János diakónus ugyancsak beadott nekünk. De nem tagadhatjuk, hogy ezer év után is még mindig igaza van; legalább sok katedrálisban és szemináriumban egészen az ő rémületére énekelnek.

Ebbe az időbe esik a óráknak végleges kiszínezése, hymnusok, capitulumok, responsoriumok, lectiók által; venni rajtuk észre, hogy minden ízükben a kórus használatára valók voltak, hogy kolostori eredetűek, Metzi Alamar szintén változtatott az officiumon.

Azután jöttek a hanyatlás évei. A 10. és 11. század gyarló pápái, hatalmas teuton-urak protegált kreatúrái sehol semmit sem létesítettek; a római bazilikák is elárvultak; fényük kialudt, énekeik elnémultak; csak a pénzgyűjtés, a modern tőkésítésnek régi alakja, folyt. XIX. János szeme végre megakadt 1026-ban Guidón, az arezzói benzáson, ki akkor a pompozai kolostorban élt. Guidó csodálatra ragadta a világot, mert annyira vitte, hogy fiúk, pergamentre vetett jegyeiből oly énekeket énekeltek, melyeket azelőtt még soha sem hallottak. Hát lehet énekelni egy éneket, melyet az ember még nem hallott soha? ez volt a világ bámuló kérdése. Guidó a „Domnus Abbas Grimvaldussal” és „Domnus Petrus” préposttal lement Rómába; bemutatta a nagy Antifonáriumot a pápának, aki addig föl sem akart kelni az ülőhelyéről, míg egy lekottázott antifonát meg nem tanult.

A 13. és 14. század a sz. Ferenczrendi breviáriumot hozza létre; voltaképpen ez nem a sz. Ferenczrendiek breviáriuma, hanem a Capella papalis zsolozsma-rendje, amely rövidebb volt, mint a többi római templomok officiuma. Rudulf ennek egy példányát találta meg Rómában, amely III. Incze pápa idejéből volt való; ezt „officium romanum abbreviatum”-nak hívták. Ennek az officiumnak az volt a szerencséje, hogy az egyháznak akkor leghatalmasabb intézménye, szent Ferencz rendje elfogadta s szétvitte a világba.

Így fejlődött, változott, bővült, kurtult az officium egész a trienti zsinat koráig. A trienti zsinat korában kétféle privát áramlat mesterkedik a breviárium újjáalakítása körül; az egyik a humanisták pártja, Bembo, Ferreri, Marsilius, Pomponatus, Bessarion, akiknek a breviárium kiváltképp a gyalultatlan, döcögős nyelvezet miatt nem tetszett. Ezen „elegantissimi et politissimi homines” csak Cicero-frázisokra vadásztak a templomban is és fintorgatták az orrukat a barbarizmusokon. A Logos örök születése az Atyától nekik „Minerva Jovis capite orta” volt; a Szentlélek „aura Zephyri coelestis”; a papok „flamines”; a kardinálisok „patres conscripti”; a lorettói szűz Mária „Dea lauretana”; Bembo szerint X. Leo „deorum immortalium decretis factus pontifex.” E czérnakoszon éldelgő, nagy szellemekkel szemben álltak az egyházas érzelmű s a liturgikus tradíciókhoz ragaszkodó férfiak: Rudulfus Tungrensis, Caraffa, a későbbi IV. Pál pápa.

A pápák is koruk gyermekei voltak: X. Leo, VII. Kelemen, III. Pál még nem bírtak; érzékkel a középkori, törzsökös liturgia iránt; émelygett a gyomruk a görög, latin pogány betétektől.

VII. Kelemen mégis megbízta Quignonez Ferencz kardinálist a projektált reform-breviárium szerkesztésével; ez a „publica deliberatio” meg is jelent, s címétől, mert Sta Croce in Gerusalemme volt Quignonez titulusa, breviárium Sanctae Crucis-nak mondatott. Quignonez inkább a privát használatot, mint a kórust tartotta szem előtt, azért responsoriumokat, antifonákat, versiculusokat kihagyott; el is vezett ekkép a Santa Croce-i breviáriumból az a vonás, hogy a papok a breviáriumot nomine Ecclesiae végzik. A Sorbonne jól megcenzúráltta ezt a reform-könyvet, azért mert nem tiszteli az egyház megszentelt imáit; Dominicus Soto és a Doctor Navarrus (Martinus de Azpilkueta) szintén elítélték a „deliberatio”-t; V. Pius pápa végleg elvetette a Quignonezi breviáriumot.

A trienti zsinat által hathatósan megmozgatott breviáriumi reformot a pápa vette kezébe; IV. és V. Pius pápák bizottságot küldtek ki e célra, mely az előbbi, rosszul járt reformátorral szemben épp az ellenkező főelvet vallotta, azt t. i., hogy semmi lényegest sem kell kihagyni; minden maradjon, aminek megváltoztatása nem okvetlenül szükséges. Természetes azonban, hogy a piusi komissio műve sem volt tökéletes; a történeti kritika bizony még sok tekintetben nagyokat szundított, azért a lectiókba belecsúsztak kiállhatatlan hibák; sok homília és sermo nem hiteles; Athanasius, pseudo-Athanasius, Ambrosius, Ambrosiaster vegyest szerepel. A piusi breviárium-reform egészben mégis jól sikerült; konzervatív reform-mű. Newman kardinális még mint protestáns-anglikán prédikátor, aki értett az egyházi régiségekhez s a középkor vallási életéhez, a piusi breviáriumot kitűnő, páratlan munkának nevezi. További javításokat eszközöltek rajta V. Sixtus és XIV. Gergely, VIII. Kelemen és VIII. Orbán. A

szerző külön tárgyalja VII. sz. Gergely pápa officiumának kalandos és mulatságos történetét az állami plenipotenciának múlt századi kényeskedő világában. Ez a történet külön cikket érdemel.

Az így kijavított római breviárium lassankint kiszorította a többit; a gallikán s a kölni breviáriumok jó sokáig tartották magukat. Végre az ősnémet diöcezisek is, milyenek Köln, Münster, visszatértek a római liturgiához.

Jelenleg is idestova hullámszik a breviárium reformjának kérdése. IX. Pius pápa 1856. egy bizottságot nevezett ki erre a célra. A híres solesmes-i apát, Guéranger is tagja volt e bizottságnak. Négy kérdést terjesztettek e bizottság elé:

1. rászorul-e a római breviárium reformra?
2. időszerű-e most hozzálatni ehhez a reformhoz?
3. kell-e a rubrikát is megreformálni?
4. Kell-e a reformot a legendákra, homiliák s antifonákra is kiterjeszteni?

Az első három kérdésre affirmative feleltek; a negyedikre kategorikusan negative. Úgy látszik azonban, hogy a solesmes-i nagy liturgikus és a francia bencésrend reformátora nem volt egy véleményen a többi konzultorral. A vatikáni zsinatot előkészítő munkálatok közt szintén találkozunk sokféle beadvánnyal, ajánlattal, melyek a breviárium egyszerűsítésére s a penzum könnyítésére vonatkoznak. A dolog még mindig érik, s a közel jövőben bizonyára az óhaj tetté válik.

Christianus Pesch: Praelectiones Dogmaticae, VI. kötet

Praelectiones Dogmaticae, quas in collegio Ditton-Hall habebat Christianus Pesch S. J. Tomus VI. Friburgi Brisig. Herder. 428 l., ára fűzve 6 m., kötve 7.60 m.

A múlt hónapban Pesch dogmatikájának IV. kötetét mutattam be; most a VI-at, melyben a következő traktátusok foglaltnak: de sacramentis in genere; de baptismo; de confirmatione; de ss. Eucharistia. Amit az előbbi kötetekről mondtunk, azt itt is ismételhetjük: a tan határozottsága, az előadás világossága, s az anyagkiválasztásban a józan mérték jellemzik Pesch műveit. Néhol a történeti adatok érdekesen tarkíthatják a dogmatikát; így pl. Hurter könyvének jegyzeteiben is sok történeti, liturgikus, archaeologikus vonatkozást találni s az igazán jól esik; Pesch könyvében nagyon gyéren találkozunk ilyesmivel s ez a túljózsátság kissé unalmassá teszi a könyvet. Nincs benne semmi, ami elvonna a strikt tan előadásától; a bizonyítás érvei szorosan és szárazon ereszkednek egymásba; de annál erősebben.

Érdekelt az Eucharistiának mint áldozatnak előadása; az elsőben a „species panis et vini” iránt táplált véleménye; az utóbbiban az áldozat mivoltának és lényegének föltüntetése a sz. misében.

A kenyér és bor esetékeit illetőleg az újabb magyarázatok közül P. Franzellin véleménye ellen nincs kifogása, oly értelemben, hogy elismeri, hogy így eléggé lehet kikerülni a nehézségeket; megmarad azonban az: „quod actio transiens dicitur conservari; nam haec actio est effectus productus a substantia panis, ... aliquis impulsus, ... sed valde difficile est concipere, quid ille impulsus sit.” Ez a nehézség pedig bizony fölér sok mással, amelyet elkerülnie különben sikerül; azért „adhuc tutissima et simplicissima videtur sententia communis Scholasticorum.”

A sz. misében az áldozat mivoltát abban leli föl, hogy az egykor a keresztfán feláldozott Krisztust tényleg újra meg újra bemutatjuk: a bemutatás tényleges, s ez a fő az áldozatnál; a megsemmisítés, a „destructio” nincs meg az oltáron, az csak „moraliter sistitur praesens.”

Hátra van tehát még négy szentség s a gratiának traktátusa. Érdekes az a jellemzés, melyben P. Pesch theológiáját részesíti a „Revue de la Suisse Catholique”, midőn ezeket írja: van sok jó tankönyv, de egy sem elégíti ki akár a tanárt, akár a tanítványokat. Perrone, ki

sokáig volt divatban, rég meghaladt álláspont; Franzelin nagyon homályos s kevésbé didaktikus. Hurter ellen az a kifogás, hogy nem elég skolasztikus; Palmierire pedig azért neheztelnek, mert a thomista rendszer néhány alapvető tanát el nem fogadja. Mazella kardinális nagyon hosszas és széjjel áradozik. Azt hisszük, hogy P. Peschnek sikerült végre oly tankönyvet írni, amelyet kívántunk. Ennél nagyobb sikerre bizonyára P. Pesch sem számított.

Johannes Baptist Sasse: *Institutiones theologicae de Sacramentis Ecclesiae*

Institutiones theologicae de Sacramentis Ecclesiae. Auctore Joanne Bapt. Sasse S. J. Volumen I. De Sacramentis in genere. – De Baptismo. – De Confirmatione. – De SS. Eucharistia. Cum approbatione Revmi Vic. Cap. Friburgensis et Super. Ordinis. 8°. (XVI. és 590 l.) Freiburg, Herder, 1897. M. 8; kötve M. 10.

Sasse igen jó hírű theologus, s jelen műve csak emelheti hírnevét. Alapos a tanban, bőséges a megvilágításban, világos a bizonyításban, átlátszó és folyékony a dikcióban. Másoktól elütő jellemvonásait két irányban foglalhatom össze; az egyik irányban P. Franzelinnel, a másikban P. Pesch-sel összehasonlítva őt, azt látom, hogy Pesch könyve iskolásabb, Sasse műve pedig terjedelmesebb s már jól megvetett alapokon épít tovább. Hajlik másrészt P. Franzelin felé, kinek művei ugyancsak nem az iskolának valók, de attól meg abban tér el, hogy nagyon világos, kedves, folyékony a dikciója. Franzelin tézisei olyanok, amelyeket egy hatalmas theologus a maga gyönyörűségére összeír, vagy más már műveit s a tárgyban jártas theologok számára készít, kik nem annyira tanulni akarnak belőle, mint inkább azon vannak, hogy miképp lehetne a tárgyat erőteljesen és kifejezően előadni.

P. Sasse tehát bőségesen elégíti ki a theologusnak igényeit s ugyanakkor messzeható áttekintést is nyújt a theologusok csoportjain. Kiténik ez előnye az olyan tézisének, amelyen az „*efficacia Sacramentorum*”-ról szóló; figyelme kiterjed a legújabb theologusok soráig, kiknek neveit kíméletből is néha-néha elhallgatja. Természetesen azért, mert nem vallanának nagy becsületet egyik-másik elfintorított szentenciával; ilyen pl.: „*putat recentior aliquis theologus, ex mente S. Thomae vim causalem formae consecrationis non esse praecise significationem, sed praeter significationem physicam aliam vim, vim factivam, in illa locutione reperiri*”; (81. l.) s ismét „*cum theologo recentiore dicendum videtur circumcissionem non fuisse remedium contra peccatum originale ad infantes sanctificandos*.” (89. l.)

A szentségek anyagáról s alakjáról értekezvén, követeli, hogy minden szentséget tüzetesen meghatározott légyen az Úr Jézus; amint mondani szokták *in specie* és *non in genere*. Így az ordinációról azt tartja, hogy e szentségnek anyaga semmi más, mint a kézföltétel, s hogy az áldozat bemutatás vagy a liturgia eszközeinek átadása nem lényeges s csak a hatalom teljesebb és magyarázóbb megjelelését célozza. A bérmálásnál ellenben azt gondolja, hogy az Apostolok is a bérmálás szentségét nemcsak kézföltétellel, de fölkenéssel is szolgáltatták ki.

A vértanúságról szóló tant bőven tárgyalja, amint azt ez a kiváló tanúskodás megérdemli; hiszen a vértanúság eleven hasonulás Krisztushoz s azért a megigazulás kegyelmét mintegy *ex opere operato* adja. Az egyház nem kutatja, hogy ki ébreszti föl magában a vértanúi halál előtt a tökéletes bánatot, ki nem; hanem mindenkit vértanúul tisztel, aki Krisztusért halált szenved. Tehát ha a vértanúi halált elszenved valaki engedelmességből, vagy a gehennától való félelemből; az nem változtat a dolgon; ez is, az is megigazul. E fölfogással sok érdekes kérdés függ össze.

A szerző mindenben érvényesíti éles és körültekintő ítéletét; nem hódol egy iránynak oly kizárólagosan, hogy ne fogadna el ajánlatosabb nézeteket, bármely helyről s oldalról

ajánlkoznak is azok. Erudíciója szintén bőséges, de tüzetesen a tárgyhoz alkalmazkodik; jegyzet alig van benne; de bár nem tér el szoros irányától, mégis nagyon változatos éppen a tárgynak sokoldalú megvilágítása által. Azért ezt a theologiai művet mint olyant ajánlom, amelyhez fogható e téren s ily irányban kevés van. A theologusnak, ki már úgy ahogy tájékoztatva van a theologiában, messze kitérjedő kilátásokat nyit s megismerteti vele a kérdéseknek jelenlegi állását. Oly intenzív tanuláznál, melyet a négyévi dogmatikus kurzus megkíván, nem fogja túlságosan terhelni az elmét sem a bőséges tananyag, és szolid ismeretekre valamint tájékozódásra segíti a tanulót. Már rég nem olvastam theológiát, mely annyi élvezetet nyújtott volna, mint P. Sasse-nek ez a kötete. Megemlítem még azt, hogy több theologiai mű jelent most meg egymásután, amely az áldozati theoriában mind Lugo szentenciája ellen hadakozik; P. Sasse végre az az auktor, aki az áldozatot megint a megsemmisülésben s az eucharistikus áldozat mibenlétét Krisztus kiüresítésében, exinanitiójában látja. S van még több ily pont a műben, mely titkos sympathiákat kelthet bennem is, de azt gondolom, hogy nem a kedvenc eszmék tükröztetése, s nem a megszeretett nézetek hangoztatása miatt adózom neki dicsérettel, hanem merőben tudományos, kiváló értéke miatt.

Nogáll János: A szentek tudománya, kispapoknak és misés papoknak

A szentek tudománya, kispapoknak és misés papoknak, írta dr. Nogáll János fsz. püspök, kanonok. Nagyvárad, 1897. 350 l. Ára kötetlen megrendeléssel 1 frt; kötve 1 frt 50 kr. Könyvárusnál 1 frt 50, 2 frt.

Nogáll Jánosról mondhatni, hogy ő a legújabb korban a papság lelki életének pátriárkája. Mint a budapesti központi papnevelő-intézetnek lelki vezére rámutatott arra az irányra, mely a papság reformját, a hit szellemét, a bensőséget, lelki életet megteremthetné a Josefinizmus tarlóin s szívós munkássággal s áldozatkészen szolgálja ezt a nagy érdeket 50 év óta. „Maholnap ötven éve, – így kezdi ezt a jelen művet, – hogy ezt a jelen munkámat megírtam.” Ötven év előtt a lelki élet vezérének nem állt szolgálatjára magyar nyelven könyv; a világirodalom kincsei megközelíthetlenség volt az azoknak, kik csak magyarul tudtak. Nogáll János vette kezébe e téren a törekvések zászlaját; ő teremtett, alkotott, áldozott, s íme manapság midőn már nem vagyunk szűkében a lelki olvasmányoknak, hálás emlékezettel fordulunk feléje mi mindnyájan, kik az ő vállain állunk, kik az ő szorgalmának s alkotásainak áldásaiban részesülünk.

Ezzel a nemes öntudattal tekinthet vissza Nogáll János ötven év irodalmi munkásságára s mialatt egyre gazdagítja új kiadványokkal irodalmunkat, néha-néha elővesz régi kincseiből egy-egy gyöngyöt s új foglalatban adja elénk. Ilyen ez az itt ismertetett mű is, mely régi kiadásában sokkal szerényebb volt, s ahelyett, hogy az öregségtől elfonnyadt s összetöpörödött volna, inkább szárnyalóbbá, s erőteljesebb lett. A hozzácsatolt részletek s a papi rendre vonatkozó elmélkedések mind magukon hordják a lélek jegyét; annak a nem átlagos léleknek jellegét, mely az egyházi tannak biztos, római útjain halad ugyan, de különös felfogás, színezés, nyelvezet tekintetében mindenütt különleges, egyéni, szellemes.

E műnek új kiadása alkalmából avval a francia közmondással üdvözljük a jeles szerzőt: On revient toujours à ses premiers amours, s mi azért örvendünk ennek, mert reméljük, hogy azok a „premiers amours”, melyek annyi lélekkel s szellemmel töltötték el a püspök urat, képesek arra is, hogy tőlük s általuk „velut aquilae juvenus renovabitur.”

Georgius T. Turchányi: *Tabellae chronographicae*

Tabellae chronographicae ad solvenda diplomatum data. Georgius T. Turchányi S. J. Oeniponte. Libraria academica Wagneriana.

Nemrég jelent meg a magyar könyvpiacra az öröknaptár, melynek segítségével az ember évek hosszú sorára kiszámíthatja, hogy mikor lesz húsvét, mely napon esik az újév, stb. Ennek inkább a dilettánsok mulattatása a célja. Azonban az itt jelzett táblák szószeros értelemben tudományos értékkel bírnak s a történettudomány segédeszközéül szolgálnak. Mi mindent kell manapság a történettudósnak tudni?! még a dalai-lámák kalendáriumát is. Ha azonban anélkül ellehet: már a középkori okmányok olvasásánál fönnakad a keltezésüknél is; a középkori szokás szerint ugyanis az okmányok keltét a szentek neveivel vagy ami még több dolgot ad, a változó ünnepek és vasárnapok misebekezdésével jelezték; azt írták például 1519, Quasimodo-vasárnapon. Már most mely napra és hónapra esett 1519-ben a quasimodo-vasárnap?

Turchányi tábláiból azt könnyű leolvasni. Volt erre már eddig is különféle metódus; de valamennyi komplikált; Turchányi itt 3–4 táblával segít a bajon. A nagy fáradtsággal szerkesztett s kiváló ügyességre valló táblák használata nem nehéz; a szerkesztő maga két évig próbálta ki művét, s saját tapasztalásából is ajánlja. De az ember maga is csakhamar meggyőződhetik a táblák használhatóságáról. Aki a történelemmel ez irányban foglalkozik, az örömmel fogja üdvözölni a kiadványt; de mások is szívesen vesznek tudomást ez érdekes és szellemes vívmányról.

Demény Dezső: *Alapvető Hittan középiskolák használatára*

Alapvető Hittan középiskolák használatára. Írta Demény Dezső. Az eszterg. főegyh. hatóság jóváhagyásával. Budapest. Szt. István-társulat. 73. 2. ára 44 kr.

Rengeteg sok és méltányos panasz hangzik föl mindenfelé az impraktikus, nehézkes, szellemtelen, unott káték és hittanok magyar kiadásairól. Mozognak is, ahogy tudnak, az illetékes körök, s ez üdvös mozgolódásnak sikerdús megnyilatkozását üdvözlöm Demény Dezső „alapvető hittanában”.

A tárgyat föltette, s a gimnáziumok – gondolom – ötödik osztályának számára lehetőleg bőségesen nyújtja. Tana szolid és kifogástalan s alapos és jónevű theologusok nyomaiban halad; előadása világos s dacára annak, hogy fiúknak számára készült a könyv, nagyon talpraesetten használja bizonyításában a deduktíót. Úgy hallom, hogy ez ellen azt a kifogást sem lehet emelni, hogy a fiúk az okoskodásnak ez alakjait nem ismerik; mert igenis ismerik eléggé a szónoklattanból. De különben, ha nem is ismerik a logika rendszeres oktatásából; ismerik eléggé természetes eszük s a folytonos, közönséges használat gyakorlatából. A szerzőnek nem kell az általa igénybe vett logikának föltevéséhez rendszeres tanulást supponálni. Azokat a syllogismusokat mindenki érti; minden szószékről hangzanak, minden falusi iskolában ismételtetnek. Bizonyításai az okoskodások alakjaiban kitörülhetlen nyomokat hagynak a fiúk értelmében; fölkeltik gondolkozásukat; hevítik opponálási vágyukat; disputáinak, érdeklődnek s nem undorodnak el a hittantól az unalmas, lelketlő definíciók magolása révén. Ajánlom a főtiszt. hittantanárok figyelmébe ezt az irányt. Ami különbség van Schwetz és Hurter közt, az van a használatos tankönyvek s Demény könyve közt. Ha nem tudom miféle systematikus módszerrel a gondolatot elálmosítjuk, öntudatos meggyőződéssé nem fokozzuk, az gyászos eredmény, ha még annyi methodus is van benne; ha pedig a gondolatot ébresztjük s érleljük, az kitűnő eredmény, még akkor is, ha nem történik megavasodott iskolaügyi nézetek sablonja szerint.

Ha van valahol egy kis elhibintás, azt a tanár könnyen észreveszi, pl. hogy a püspök vikáriusa is fölszentelt püspök legyen. A sugalmazásnál először tárgyalja azt, hogy miben áll a sugalmazás, tehát a fogalmat nyújtja, s csak azután bizonyítja, hogy vannak ily sugalmazott művek. Véleményem szerint ez az eljárás megállja a helyét, s nem kell okvetlenül a fordított rendben hozzáfogni a fejtegetéshez. Sőt talán épp ez a jó?!

A szerző itt-ott lendületes is. Némelyek ezt előnynek, mások hátránynak vehetik; én azt mondom, hogy az előnye s nem hátránya a könyvnek; mert csak ott szárnyal, ahol szárnyalás nélkül a gondolat szinte törpe marad; pl. Jézus föltámadása, a vértanúk világtörténeti föllépésének bizonyító ereje, s más effélék tárgyalásában.

Végül szerencsét kívánok a t. szerző úrnak, hogy ily ügyesen oldotta meg föladatát s egyszersmind köszönetet mondok a Szent-István-társulat elnökségének, hogy e könyvet kiadta s tekintélyének súlyával elterjesztését biztosította.

Székely István: Ösztön és ész. Az állat és ember összehasonlító psychológiája

Ösztön és Ész. Az állat és ember összehasonlító psychológiája. Írta dr. Székely István. I. r. 361. l. II. r. 447. l. 8 r. Nagyvárad, 1897. ára 4 frt.

Szívesen ismertetem e tekintélyes művet, melyből a M. Sion mutatványt is közölt; miután komoly munkának gyümölcse, érett fogalmak és nézetek tárháza s tárgyánál fogva rendkívül érdekes. A cím után indulva, mondhatom, többet vártam az „Észről”; azonban azt láttam, hogy az csak mellékesen, alkalmyszerűen van tárgyalva s csak annyiban, amennyiben az ösztön bőségesen tárgyalt mibenlétének folyamányai alkalmas építőanyagot szolgáltatnak az ész fogalmának s róla való ismeretünknek kiépítésére. Elismerem, hogy szinte kár lett volna azt a jó alkalmat elszalasztani s az ösztön tárgyalásának éles reflexeit az ész titkaira nem vetni; sőt többet mondok, elismerem, hogy ösztönről szólva s annak redőit kutatva el nem mulaszthatjuk az ellenkező oldalon álló észre vonatkozó reflexiókat annál is inkább, mert az egyik a másikat kiemeli és megvilágítja. Ami pedig a címben egyenjogositott „Ész” illeti, ebbeli várakozásainkat a t. szerző kilátásba helyezett „lélektanában” mindenestre ki fogja elégíteni, s akkor aztán az ösztön meg az ész is helyesen kimerítő tárgyalásban részesül.

Az I. kötet tényeket s elméleteket nyújt.

A tények gyakran a Jägerlateinra emlékeztetnek. Tudom, hogy a t. szerző úr is figyelmeztet műve folyamában e körülményre, de jónak látom ezt a kutatási óvatosságát külön is kiemelni. Igaz, hogy az ösztön magában véve is bámulatra ragad; de az „okos” állati cselekedetek iránt mégis gyakran nagyon alapos a gyanú. Az emberek, a kutatók is, kivált filozófiai járatlanságuk folytán, valóságos tolpacsokká válnak; látják azt, ami nincs; belemagyarázzák az állat cselekedeteibe saját nézeteiket; antropomorfizálnak mindent; s miután embert csináltak az állatból, akkor azután ráakadnak benne az ember bölcsességére, eszére, lelkére, édes testvérükre. Ez a veszedelem a legóvatosabb kutatót is kíséri; hiszen ha az állatról beszélünk, ha öntudatát feszegetjük, ha azt írjuk, hogy az állat érzi önmagát, hogy érzete van én-jéről; ezek mind hamis antropomorfizmusok, melyeket azután csak a kimagyarázás által teszünk jóvá. Ha célszerű cselekvéseit emlegetjük, ha cél-fölismerést tulajdonítunk neki, ha „okos” tevékenységét elismerjük, de sőt hacsak azt mondjuk, hogy ő, övé, neki; mindezen szólásformák és kifejezések a tévelyek Aeolus-barlangjaivá lesznek, melyekből kis téves szelepnyitás által is viharokat idézhetünk elő.

Vigyáztam a jeles műnek átolvasásakor e logikai, csuszamlós örvényekre, melyeken a szerző úr halad, s dicséretére mondom, teljesen kielégítette az én fölfogásomat. Argoszszemmel néztem azokat a pontokat, melyeken az állatt néhány röpke szónak spanyol fala mögött emberré vedlik át, de a metamorfozisos nem mentek végbe: az állat állat maradt. S az

a szerző úr alapos filozófiájának tudható be. Nézzük Darwint, s nézzük a mi derék, magyar méhészünket, Sőtért; bármily tisztelettel viseltessünk e jeles hazánkfia iránt, mégsem állhatjuk meg, hogy ne mosolyogjunk lelkesülésén, mely a szellemi méltóság aureoláját fűzi az értelmes, általa kitűnően tisztelt méh fejecskéje köré. Úgy vagyunk a többi bűvár úrral is; meg nem tartóztathatjuk magunkat, hogy ne vessük szemükre könnyelműségüket, melynél fogva gyerekekhez hasonlóan ráfognak az állatokra az ő kedvenc fölfogásukat s ez által hátramaradt fogalomköröket vonnak újra meg újra fölszínre s körítik azokat tekintélyök szent falával!

Mégis kifogásolom azt, hogy a szerző úr „okos” cselekedeteket tulajdonít az állatnak. Engedje meg, tudom hogy hivatkozik hoszú és komoly tanulmányaira s filológiai elmélkedéseire; de az ok oly katexochen értelmes működésnek fogalma, az ok és ész közt, az ok és tudomány közt oly szoros az összefüggés, az értés, mely a definitióban, „quae est per causas”, csúcsonyul, a tudomány, mely „est scientia per causas”, maga a négy „causa”, mely mint a négy evangélium a hitben, úgy az a filozófiában négy oszlopot, vagy négy összefutó csúcspont képez, óva intenek minket, hogy az állatról az „okosságot”, az „okosságát” simpliciter eltagadjuk. A szerző úr nagyon jól magyarázza ki magát; nem az elvont, filozófiai „ok” ismeretét, hanem a konkrét okismeretet tulajdonítja az állatnak; azt teszi, amit a vis aestimativa tulajdonításában tettek a scholasztikusok; de nekem a szó használata ellen van kifogásom, mert nálunk az állat mindig *oktalan* állat-számba megy, ha bármilyen „okos” cselekedetei is lesznek.

A célnak ismeretéről ugyanazt mondhatnók; a tan nagyon alapos és igaz. „Az állatot cselekedeteiben nem vezetheti a cél ismerete”; ezt a szerző úr is mondja (II. k. 26. l.); de hozzáteszi: „sőt sokszor az állat nem ismerheti föl cselekvése célját”; (uo.) az a célismeret, melyet a sz. úr megenged, nem a célnak mint ilyennek fölismerése, hanem annak a konkrét elrendőnek érzéki fölismerése, ami tényleg cél. (I. 62. és 270. l.)

Ez irány veszedelmét csökkentette a szerző úr a II. kötet, második részének kitűnő fejezetében, melynek címe: az állatnak nincs nyelve. Ott domborodik ki az absztrakt és konkrét ismeret közti különbség. Az ezt megelőző fejezetek mindegyike egy-egy talpraesett érv annak bebizonyítására, hogy az ész nem ösztön s az ösztön nem ész. Más tudósok elütő véleményének tárgyalásakor a szerző úr egész szisztémákat ismertet, így például az egész Darwinizmust, a majomelméletet, ami könyvének tömegét növeli, de az átnézetet nem emeli.

Az ösztön mibenlétének tárgyalását a II. kötetben találjuk meg. Egy-két érdekes, eredeti fölfogását mutatja be itt a t. szerző s különös súlyt fektet a képzetvonzás szerepére az ösztönnél. Szinte túlszerűen s majdnem bizalmatlankodva mutatja be a képzetvonzásról való gondolatát. Ez a képzetvonzás abban áll utóvégre is, hogy az állat ösztönét, vagyis cselekvési módját, nem határozza meg mindig a kény vonzása s a kín taszítása, hanem hogy a képzet maga a kény és kín segítségével nélkül is vonzza a vágyat s a vágy által az akaratot és cselekvést. (301. l.)

Nincs szükség e részben tartózkodó óvatosságra s épp úgy nem keveselhetjük e tárgynak megvilágítására saját jó magunkra való hivatkozásunkat. Képzetekkel össze vannak kötve a mozgató idegek rándulásai, s mikor csak egy a képzet, s elég erős is, akkor természetesen kiváltja a mozgató idegek kihatását az izmokra s a külső mozgás determinálódik. Így van ez az embernél, gondoljunk ijedelmekre, gondolatlan, szórakozott pillanatainkra, mikor egy képzet van agyunkban s a mozgás önkénytelen, de nem szabadon történik. Ezt gondolom mindenki elfogadja; de a nehézség ott rejlik, hogy honnan vannak ezek a képzetek az imént született vagy cselekvését egyáltalában először végző állatban? veleszületnek? no, ez gyöngye magyarázat s gondolom épp annyit ér, mint ha mondanók, hogy érzéki étellel megáldott gépek. Azért folyamodnak Warssmann s mások a belső szükség által determinált képzetekhez, vagyis a kény-vonzáshoz s a kín-taszításhoz. A szerző úr azt mondja: így nem lehet kimagyarázni az ösztönt; de véleményem szerint, ha azt mondja, hogy képzetvonzás

által lehet s a képzetet nem szerzi az állat, hanem az veleszületik, mit mond mást mint azt, hogy egy belső hajtó, izgató szükséglet determinálja az állatot? A gépszerűség az állatban az érző élet szükségszerűségének alakjában lép föl; ez a szükségszerűség sokszor belülről determináltatik pl. azokban a cselekedetekben, melyeket az állat először végez, s képzetait hozzájuk külről nem vehette, miért nem lehetne az állat lelki és testi szerkezetében oly okot föltételezni, mely mint kín vagy kény lép föl s minek folyamodni a veleszületett képzetekhez?

Tehát a képzetvonzást szívesen megengedjük s az nem újság; a nehézség csak a szükséges képzetek kimagyarázásában áll s abban a kérdésben rejlik; honnan vesszük a szükséges képzeteket? Ha a t. szerző úr csak azt akarja, amit a II. k. 310. lapján ír: „az állat lelke és teste úgy van berendezve, hogy bizonyos környező hatások benne egy bizonyos meghatározott képzetet és nem mást ébresztenek”: akkor nem lesz bajunk veleszületett képzetekkel; de ez esetben egyre megy ki a dolog: az állat szerkezete, íme az ösztön nyitja; vagy képzetekkel közvetlen kény és kín nélkül, vagy közvetlen képzetek nélkül kény és kínból kiindulva.

Az állati lélekről okos és ügyes tartózkodást tanúsít, s az nagyon helyén van.

Mindezek után szerencsét kívánunk a t. szerző úrnak nagyméretű művéhez; széleskörű tudományossága bizonyára nagy föltűnést fog kelteni az érdekelt körökben; de mi e tudományosság megérdemelt föltűnésén kiváltképp azért örvendünk, mert párosítva látjuk a szélességét a mélységgel, az erudíciót a scientiával, a természettudományt avval a józan, mély filozófiával, melynek épp e téren s különösen nálunk csak elvétett, gyér nyomaira akadunk.

Christianus Pesch: Praelectiones Dogmaticae, VII. kötet

Praelectiones Dogmaticae, quas in Collegio Ditton-Hall habebat Christianus Pesch S. J. Tomus VII. Friburgi Br. Herder. 1897. 8-r. XIII. 432 l., ára 6 márka.

Pesch Dogmatikájának VII. kötete a penitenciatartás, utolsó kenet, egyházi rend, és a házasság szentségeiről értekezik. A penitenciatartásról szóló traktatus nem tüntet föl semmi különöset a tárgyalmazban s az előadási módban; egyszerűen, világosan tárulnak föl előttünk az egyes tézisek s a terjedelem mindenütt diszkrét. Föltűnt, hogy a P. Ballerinit hibáztatja abban, hogy sz. Tamást azokhoz sorolta, kik szerint az „actus poenitentis non sunt materia sacramenti poenitentiae.” Tény, hogy P. Ballerini tagadja sz. Tamásnak határozott állásfoglalását Scotus ellen; szent Tamás ugyan a Summában világosan tanítja, hogy az actus poenitentis képezik a szentségnek anyagát, de másutt pl. a Commentárban in Sententias homályosabban beszél. Denique quandoque bonus dormitat Homerus, s amit Ballerini mindenütt hangoztatott, hogy senkinek se higyjünk föltétlenül, mikor citál, reá is alkalmazható annyiban, hogy nem látott meg mindent, ami az esetleg kétséges helyet megvilágította volna.

P. Pesch annyiban tér el a penitenciatartás traktátusában másoktól, amennyiben igen keveset tér ki a régi egyház penitenciás életére. Ő ezeket a kitéréseket alighanem az egyháztörténelembe utasítja. P. Palmierinek fénytderítő tézisei a régi szentségkiszolgáltató disciplináról páratlanok; a legújabb kutatás fényébe állítja Morini, Natalis Alexander s másoknak túlzásait, amelyek a tradíció értékét s argumentumait is megzavarni képesek. A tradíciónak fönséges érveket szolgáltat a régi egyházi szokás s az akkori penitenciás fegyelem ismerete; sajnos, hogy ez adatokat Pesch könyvében nagyon gyéren s szűken kimérve találhatjuk csak meg. Ellenben annál többször akadunk morális vonatkozásokra, főleg a rezervációnál, melyek inkább az erkölcstanba valók. – A jurisdictiót igen bőven fejtegeti s azt jól teszi, legalább kipótolja másoknak bojtos eljárását, kik e tárgyon lábujjhegyen surrannak

át, s a moralistáktól várják a pótlékot; ily határvillongások előfordulnak mindig s minden tudományszakban.

A jurisdictiót a gyóntatásra *az egyházi felsőbbtség adja*; végső analysisben a pápa. Az ordót *Isten adja* a szentség által: „admitti nequit sententia quorundam veterum theologorum jurisdictionem dari ipsa ordinatione, usum vero ejus ligari prohibitione ecclesiae”, ezt nem tartjuk tehát; hanem azt, amit az auktor, hogy a joghatóságot a gyóntatásra tényleg a püspök adja később. – Főlemlíti azt az érdekes kérdést is, vajon a bocsánatos bűnök föloldozására kell-e jurisdictio? A régiek közül többen azt tanították, hogy azoknak föloldozására nem kell jurisdictio; ezt látszik tanítani sz. Tamás is, s nála világosabban Scotus; mások ismét azt mondták, hogy a bocsánatos bűnök föloldozására tényleg az egyház engedélyéből minden papnak van jurisdictiója. Ez régen igaz lehetett; most azonban nem igaz; mert az egyházi felsőbbtség másképp gondolkozik.

Az utolsó kenetről a tudnivalókat röviden állította össze; nem is lehet ott sokat mondani; még a monográfiák is igen szűk keretűek. Sokkal bőségebben áradozik ismét a két utolsó szentségről való tárgyalása. Az egyházi rendet illetőleg határozottan azt tartja, hogy annak anyagát a merő kézföltétel képezi a diakonatus és presbyteratusban s nem a könyvnek vagy a helynek átadása. E pontban kilátszik a fejes theologusoknak kapkodása, kik a „*traditio instrumentorum*”-ot minden áron szentségi anyagnak akarják deklarálni; pedig a történet eléggé fölvilágosíthatná s kijózaníthatná különös kapricükből. Mily képtelenségekre vetemedik pl. Tanner, ki arra az ellenvetésre, hogy ordináltak az apostolok már mielőtt voltak sz. írások, azt feleli, hogy „*probabilis datum fuisse chartam descriptam, continentem mysteria fidei.*” Ez ugyan egy desperát föltevés, de azért Tanner sentenciáját kimentí a történelmi ellenvetés vashengerei közül; csak el kell hinni az ő szavára, hogy a dolog igazán úgy történt!

A házasság szentségét bőven s alaposan tárgyalja, s nagyon érdekessé teszi a közbeszótt scholionok s corolláriumokkal. Így pl. a hitetlenek házasságáról értekezvén. Szentség-e a pogányok és zsidók házassága, miután a keresztséget fölvtették? A vélemények szerteszéjjel ágaznak; azt kell tartani, hogy szentség, de vannak más hatalmas vélemények. Épp úgy sok, kiváló theologus tagadja, hogy a pogány és keresztény közt kötött házasság szentség a keresztény részre nézve. Ezeket a véleményeket alkalmazni lehet a *privilegium paulinum* érvényesítésénél. Kivált azon eset fejtegetésénél, vajon ha a megtért fél a meg nem térten egy darabig él s csak azután támad a viszály s lehetlenné válik a „*cohabitatio sine injuria creatoris*”, vajon, mondom, ez esetben is fölbonthatik-e a házasság. Kétkedni azért lehetne erről, mert ha a megtért fél még nem élt megtérése óta a másik féllal, akkor az ő keresztény házassága még „*ratum, non consummatum*”; de ha már *consummatum* lett, mi lesz akkor abban az esetben, ha ez az ő házassága valóságos *sacramentum*; vajon fölbonthatik-e egy „*matrimonium consummatum*”, mely valóságos szentség? Ez esetre nem igen szoktak figyelni; rendesen úgy tekintik a megtért s meg nem térten félre, mint akik a megtérés óta még nem éltek egymással; de mi lesz, ha éltek? s ha a megtért félre ez a *matrimonium* valóságos szentség? Itt jól beüt az a vélemény, hogy az ilyen házasság a megtért félre nézve sem szentség. Ezt tanítják Sanchez, Tanner s mások.

Föltűnt nekem, hogy P. Pesch azon kérdés fejtegetésénél: *num privilegium Paulinum etiam pro iis valeat, qui convertuntur ad sectam christianam*, vagyis azoknak is előnyére szolgál-e, kik nem katolikusokká, hanem eretnekekké lettek, egyszerűen azt mondja: *affirmandum videtur cum Ballerini, Palmieri, Lehmkuhl* s nem említi föl a kongregationak idevágó s újabban kiadott utasítását, hogy a *privilegium paulinum* csakis a katolikusokra vonatkozik s azok, kik eretnekségre tértek át, azt igénybe nem vehetik.

Függelékben értekezik „*De coelibatu clericorum*” útmutatásul azon újabb theologikus üstökösöknek, kiknek a „*repetita crambe*” nem árt.

Majunke Pál: A porosz-német kulturharcz története, I. kötet

A porosz-német kulturharcz története. Írta dr. Majunke Pál. Fordította és kiadja a budapesti növ. papság magyar egyházirodalmi iskolája. I. kötet. (A „Munkálatok” 60. évfolyama). Nagy 8-r. 407 l. Ára 2 frt 50 kr.

A szorgalmas budapesti központi papnövendékek magyar iskolájának tagjai évről-évre, így ősszel, meglepnek munkásságuk gyümölcsével, – amely az idén különösen becses és értékes. Ismertetés helyett – az ő egyenes kívánságukra – közöljük az ő „jelentésöket” a munka megjelentéről, annyival is inkább, mert ez maga is ismertetésszámba megyen. Íme:

„A magyar olvasóközönség figyelmét kiadványaink 60. évfolyamára bátorítunk irányítani, mely Majunke Pál »Geschichte des Kulturkampfes in Preussen-Deutschland« c. műve első kötetét tartalmazza magyar fordításban.

Majunke Pál hosszú időn át volt a »Germania« szerkesztője s a porosz országgyűlésnek és a német birodalmi gyűlésnek tagja s mint ilyen különösen parlamentáris állásánál fogva oly helyzetben volt, hogy a porosz-német kulturharc »minden változatát majd a távolból, majd közvetlen közelségből, majd magán a harctéren megfigyelhette s módjában állott, hogy annak egész lefolyásáról, valamint számos részletéről hű képet alkosson.«

A mű első része, melyet I. kötet alakjában adunk ki, s mely magában is önálló egészet képez, a porosz politika törekvéseit tárja elénk – az 1850-i alkotmánylevél kibocsátásától a 70-es évekig. Sz. művét a porosz egyházi állapotok leírásával és a kulturharc okainak ismertetésével vezeti be. Külön fejezetekben beszél a »kulturharc« első megvillanásáról és elnapolásáról; majd bemutatja a Bismarck-minisztériumot, ennek politikai irányát, Bismarck tartózkodó politikáját és álláspontját Ausztriával s a politikai pártokkal szemben. Már az eddigi intézkedésekből és törekvésekből következtetést lehet vonni arra, hogy a szabadelvűek tábora – élén Bismarckkal – nagyobb hadjáratra készül az egyház ellen. A »kulturharc« rég elhatározott dolog volt; megkezdésére csak okot kellett keresni. S Bismarck a Mária szeplőtlen fogantatásáról és a pápa csalahatatlanságáról szóló hitcikkelyekben s az 1864. december 8.-i körlevélben »okot« csakhamar talált. S ezzel a szabadelvűek megteszik az első harci intézkedéseket; megnyílik a küzdelem tere, melyen föltűnik a német birodalom új pártja: a centrum-párt; látjuk, mint szervezkedik, fejlődik, fegyverkezik és küzd a szabadelvűek egyházellenes támadásaival szemben.

A »Kreuzzeitung« 1871. június 22.-i vezércikke jeladás a »kulturharc« megkezdésére s a Lutz-féle büntető-paragrafussal, mely a papságra vonatkozó gyűlöletes kivételes határozatot tartalmazza, megnyílik a későbbi kivételes »kulturharc« törvények egész sorozata. Az iskola-felügyeleti, a jezsuita-törvény, a májusi törvények, az összes szerzetesek kizárása a nyilvános iskolákból, a jezsuiták kiűzése egymás után következnek. Az egész német katholicizmus megmozdul az egyház ellen intézett csapások súlya alatt; a püspöki kar sorompóba lép s maradandó becsü és apostoli lelkületről tanúskodó emlékiratot készít; a papság püspökeinek törhetetlen hűséget ígér, a nép öntudatra ébred s a püspökök szózata lelkében a legörvendetesebb visszhangra talál. – Végül a szerző leírja azt az üldöztetést, mellyel a szabadelvűség a föllendülő kath. sajtót igyekezett megbénítani s rámutat azokra a mizériákra, melyeket a kulturharc a mezőgazdaság, kereskedelem és ipar terén okozott.

Ez rövid kivonata a nagy alaposággal megírt és e korszak minden eseményét magába ölelő műnek. Ismeri a szerző e korszak minden eseményét a legapróbb részletekig; bámulatos elmeéllel boncolgatja az eseményeket s mindig megtalálja azoknak titkos rugóit. Szerzőnek a »kulturharc« korszak kútfőinek minden neme rendelkezésére állott; azon beszédek egy részének, melyeknek éle az egyház ellen irányul s a melyek a centrum-párti tagok: egy Mallinckrodt, egy Windthorst ajkairól elhangzottak, mint képviselő, maga is föltanúja volt; kezei között voltak mindazok az okmányok, melyek élénk világosságot vetnek e korszak

kuszált eseményeire. Szerző – dacára e korszak eseményei gazdagságának és kuszáltságának – mégis oly könnyedén bánik az eseményekkel, oly ügyesen csoportosítja azokat, hogy művében nincs semmi unalmas, semmi fölösleges; folyékony és élénk előadásával s szebbnél-szebb beszédek közbeszövésével teljesen le tudja kötni az olvasó figyelmét.

»A tárgy maga, Majunké neve«– mondja egyik bírálója – »s azon körülmény, hogy a könyv nincs ollóval, hanem tollal írva, fölkeltheti az olvasó közönség érdeklődését, mely bő kielégítésben fog részesülni.« Mi pedig azon reményben helyezzük e művet a magyar egyházirodalom oltárára, hogy ezzel a magyar katholicizmus veszélyeztetett ügyének, a magyar kath. egyháznak, melynek a szabadelvűség részéről történt megtamadtatása annyira emlékeztet a porosz-német »kulturharc« üzelmeire, némi szolgálatot tehetünk s hogy a m. t. közönség nagylelkű támogatására ez évben is számíthatunk.

A mű ára (I. köt.) 2 frt 50 kr. A 2-ik kötet hasonló feltételek mellett 1898. okt. 1-én kézbesítettik.

A budapesti növendékpapság Magyar Egyházirodalmi Iskolájának ez évi tagjai.”

Nekünk e „jelentés”-hez nincs más hozzáadni valónk, mint hogy melegen ajánljuk ez *aktuális* művet, melynek magyar fordítása is igen sikerültnek mondható. – *Szerk.*

Franciscy Lajos: A keresztény erények

A keresztény erények. A művelt világi közönség számára írta dr. Franciscy Lajos, theol. tanár, lelkiigazgató. Nyitra, Huszár I. 1897. 8-r. 318 l., ára 2 korona.

Franciscy dr. valóban egy igen nehéz tárgyat vett ékes tollára, midőn a keresztény erényéletet akarta élénkbe tárni azon célból, hogy a műveltebb közönség a lelki élet fontosságának és fönségének öntudatára ébredjen s azt megkedvelje. Tény, hogy aki az erény logikáját és pszichológiáját érti, azt meg is fogja kedvelni; élvezetet talál benne, mihelyt gyakorolni kezdi s kitölti elévülhetlen tartalommal a különben üres napokat.

A szerző úr sorba veszi az isteni s az erkölcsi erényeket, s egyszerű, világosan s kellemesen folyó előadásban ismerteti nemcsak a fő, hanem a társerényeket is. Az előadás nem kerüli ki a nehézségeket, s ez által tényleg apológiájává lesz nem annyira a theoretikus, mint inkább a praktikus kereszténységnek. Különböztet itt a theoria a praxissal a legbensőbb érintkezésben áll. Hiszen aktusokról van szó; de actu fidei, spei, etc. A szerző úr az aktust cselekedettel magyarázza; ez első látszatra zavarólag hat, mert szokatlan. A theoriának a praxissal való ölelkezése kivált a hitről szóló fejezetekben domborodik ki. A száraz dogmatika itt egyszerre a pszichológiának őserdejébe lép s az emberi lélek változó és eleven világát teszi megfigyelésének tárgyává. A szerző is e pontban a dogmatika igényeinek s kérdéseinek kényszerült helyt állni s azt bőségesen meg is tette. Némely kérdésnek fejtegetésétől nem vonhatjuk el különös elismerésünket; ilyen például a vallásváltoztatásnak méltatása. Mint mindenben, úgy a vallás dolgában is változhatik az ember meggyőződése, s mivel a meggyőződéshez szabja kiki az ő cselekedeteit, az a kérdés, vajon van-e a katolikusnak is szabadsága a vallásváltoztatásra? Felelete természetesen az, hogy nincs! Ez a tagadó válasz nagyon ügyesen van megokolva.

Van azonban egy-két megjegyzésem, melyek közül némelyik talán csak a kifejezés szabatoságának hiányára vonatkozik. A 4. lapon úgy fejtegeti a t. szerző a természetfeletti erénynek fogalmát, hogy azt a gondolatot ébreszti az olvasóban, mintha a természetfeletti erény önmagában az a lelki készség volt, melyre a kegyelem állapotában levő ember Isten segítségével, *a jó cselekedetek gyakorlása közben szert tesz*; ha ezt a t. sz. úgy érti, hogy a jó cselekedetek gyakorlása közben *szerezett* könnyűség a tulajdonképpeni természetfeletti erény: akkor ez határozottan téves állítás. A természetfeletti erény *per se* nem könnyűség, hanem

tehetség s azt nem *szerezzük*, hanem azt az Istentől kapjuk; ez épp oly, Istentől belénk öntött tehetség, mint a kegyelem maga. Hogy a jó cselekedetek gyakorlása közben az ember *készségre* vagyis könnyűsége is tesz szert, azt senki sem fogja tagadni; de ha nincs is *készsége*, ha nincs is könnyűsége, akkor is van természetfeletti erénye.

A természetfeletti erény tehát oly úgynevezett *készség*, mely magában véve nem könnyűséget, hanem tehetséget ad.

Másik megjegyzésem a kinyilatkoztatás szükségességére vonatkozik.

Helyén való az apologéták figyelmeztetése épp e pontban, hogy ne túlozzunk a kinyilatkoztatás szükségességének kiszínezésében annyira, hogy a kinyilatkoztatás természetfelettsége kerüljön tőle lejtőre. A kinyilatkoztatás mindig természetfeletti, tehát *per se* és *in se* nem szükséges; az emberre is csak *hypothetice* és *moraliter* szükséges; vagyis szükséges, hogy az Isten segítsen az elzüllőfélben levő emberen, de hogy miképp, mily módon s mily eszköznek igénybevételével segítsen rajta, az már egészen az ő imádandó akaratára van bízva, ha akarja segít természetesen; ha akarja, segít természetfeletti módon s ha így akar segíteni s nem másképp, akkor igen a kinyilatkoztatás szükséges, de ismétlem, ez már hypothetikus szükség, vagyis azt az esetet veszi tekintetbe, midőn az Isten elhatározta, hogy csakis így segít rajtunk.

De evvel a magyarázattal össze nem egyeztethetők szerző úrnak illetén állításai, hogy a kinyilatkoztatás épp olyan életszükséglet, mint a család, társadalom, szabadság, jólét; az egész emberiség nem élhet meg a kinyilatkoztatás nélkül épp oly kevéssé, mint család, társadalom nélkül; az emberiség szempontjából azért szükséges mellőzhetlenül a kinyilatkoztatás, mert az emberi nemnek egyik általános igényét képezi; ezt az általános igényt ugyanis beojtotta az Isten az emberi természetbe. Így ír a szerző úr a 10. és 11. lapon. De hisz mindebből az folyik közvetlenül, hogy a kinyilatkoztatás egy természetes, *természetünkbe beojtott igény*, mint a boldogság vágya: tehát az meg nem hiúsulhat objektíve, vagyis kell valahol a világon a kinyilatkoztatásnak léteznie! Már pedig ez mind nem áll; természetes szükséglet, természetes igény a kinyilatkoztatásra nem létezik.

A harmadik megjegyzésem a természeti boldogságra vonatkozik, melynek fogalmával szerző úr a 125. lapon foglalkozik, mely Istennek természeti úton való, lehetőleg legtökéletesebb megismerésében és szeretetében áll, melyet az ember már itt a földön elérhet. Azonban ez úgy látszik félreértésből származik. Mert ha természeti boldogság alatt azt a boldogságot érti, mely a természetes rendben az ember végcélja volna, épp úgy, mint ahogy végcélja jelenleg a természetfeletti boldogság: akkor erről a természeti boldogságról nem lehet azt állítani, hogy ezt ebben az életben el lehet érni.

Azt itt a földön nem lehet elérni; már csak azért sem, mert e földi élet a természeti világrendben sem volna cél, hanem csak eszköz a célhoz; a halál ott is azt a határvonalat képeznél, melyen innen a siralom völgye, túl pedig az erényesekre nézve a boldogság hazája volna.

Ezeket akartam a szerző úr kitűnő fejtegetéseire megjegyezni.

Kár volt ezt a művet pályadolgozatul be nem adni a budapesti egyetem hittani karának hasontémájú, de bizony kissé nehezen megérthető pályatételére. Kivántuk volna, hogy a szerző úr elnyerje a díjat, mert így meg is lett volna jutalmazva fáradozása.

H. Manning: Neun Hindernisse der Verbreitung der kath. Kirche in England

Neun Hindernisse der Verbreitung der kath. Kirche in England. Von H. Manning. Übersetzt von Gerhart Wahrmul. Würzburg. Göbel. 112 l., ára 1 Mk. 50 f. = 90 kr.

Schell dr. würzburgi egyetemi tanár hirhedt röpirata a német katolikusok elmaradásáról a tudomány terén, mindenféle más térre is veti hullámgyűrűit, s úgy ő, mint ellenfelei buzgón keresnek segítő társakat; szívesen hivatkoznak más tekintélyekre is, kik a szőnyegen forgó kérdésekhez hozzászólnának. Schell maga is röpiratának újabb kiadásában egy különálló cikkben Manning kardinálist sorozta bajtársai közé, ezen cím alatt: Cardinal Manning über unsere Frage. Ez a cikk a hírneves kardinális egy dolgozatára vonatkozik, mely német fordításban is megjelent s ez ismertetés tárgyát képezi.

Manning szerint a katolicizmus terjeszkedésének Angliában kilenc akadályja van: 1. a klérus, melynek műveltsége nem felel meg teljesen a tudomány s a polgári élet igényeinek, 2. az igehirdetés sekélyes, fölületes volta, 3. a szentírás háttérbe szorítása, 4. az erkölcsi, szellemi élet szempontjából hiányos tájékozottság, 5. külsőséges, mechanikus elbánás a lélekkel szemben, 6. túlságos rátartás a hivatalos állásra, mely pótolni van hivatva a személyes rátermettséget, 7. hajlam a vitázásra engesztelékeny szív nélkül, 8. elégtelen rávonatkozás és kikezdés a tévhitűek praemisszáiból 9. A S. J. vagyis a Jézus-társaság. Schellnek ez az utolsó cikkely kapóra jön, s ez az oka, hogy Manning e művét sietve adták ki; a kiadó valamint Schell dr. is hangoztatja, hogy „ő nem ellensége a jezsuitáknak, csak ellenzője az ő gyámkodásuknak a katolicizmus lelki, szellemi élete fölött.” Tény, hogy ezt a művet kár volt kiadni, mert kivált manapság, mikor a katolikusok azon iparkodnak Németországban, hogy a jezsuita-törvényt visszavonassák, bénítja a centrum parlamentáris akcióját.

De ha már kiadták, a nyilvánosság jogánál fogva szólunk hozzá mi is.

Manning tősgyökeres angol volt s az maradt; ő mindig az angol viszonyokat tartja szem előtt, azokat az egészen partikuláris angol viszonyokat, melyeknek a kontinensen nincsen analogonjuk. Az egyházi szerzetes-rendek s a világi klérus közt ezekből az angol viszonyokból kifolyólag (milyen pl. az, hogy a plébánia-templomok szednek pad-pénzt, helypénzt; kell is nekik, mert abból élnek; s a szerzetes-templomokban nem szednek, amiért a nép már ezért is inkább idejár, mint oda, mondom,) ezekből az angol viszonyokból kifolyólag hosszú viták és pörök voltak a világi s a rendi klérus közt; a pör a szentszék előtt is folyt s ott végződött az angol szerzetesek javára. Azonkívül Manning átlag Wiseman kardinális befolyása alatt fejlődött s az alól nem is emancipálta magát; Wiseman pedig mindig az oratoriánusokat tolta előtérbe; azoknak vállalatait pártolta. A rokonszenvek s ellenszenvek befolyása alatt fejlődnek a nézetek is, alakulnak a praxis elvei is. Manning kardinális szintén több tekintetben ellenese volt a szerzetes rendeknek, de csakis angol szempontból; nem elvi tekintetben, de az angol kath. egyház vajúadásainak szempontjából.

1892. január 14-én meghalt Manning és E. S. Purcell kiadta terjedelmes életét: *Life of Cardinal Manning*. London, Macmillan XIX. 702 és IX. 832 lapon. Később kiadta Purcell a boldogult, nagy kardinálisnak ezennel ismertett könyvét is. De hogy ne kompromittálja sem őt, sem az ügyet, kérdést intézett Manning utódjához, Vaughan westminsteri érsekhez; ez pedig mivel épp a jezsuitákat érdekelte a dolog, megkérdezte az akkori angol jezsuita provinciálist, ez meg azt felelte Vaughannak, hogy tőlük kiadhatják, mert őket ugyancsak nem kompromittálja a könyvnek megjelenése.

Ezek a történeti adatok magokban véve is érdekesek, de alkalmasak arra is, hogy fogalmat szerezzünk magunknak az ügy tulajdonképpeni állásáról.

F. X. Funk: Kirchengeschichtliche Abhandlungen u. Untersuchungen

Kirchengeschichtliche Abhandlungen u. Untersuchungen von F. X. Funk. Schöning. Paderborn, 1897. VI és 516 l. Ára 8 M. = 4 frt 80 kr.

Ha nem zajlott volna le 30 év a múlt autonómiai szervező gyűlés óta s ha – amit fölteni nem szabad –, nem vált volna higgadtabbá s értesültebbé azóta a kath. közvélemény, sietnének e könyvnek ajánlásával. Mennyi sületlenséget s mily fölületes szóáradatot kellett akkor végig élvezniök az egyházi dolgokhoz értő művelt férfiaknak, kik azokat a vadabbnál vadabb állításokat türelemmel hallgatták a régi egyház állapotáról, a püspökválasztásról, az egyetemes zsinatok összehívásáról; jelenleg úgy hiszem mindezeknek második kiadása lehetetlen, ha még oly kurtított volna is.

Funk e művét a protestáns kritika is kedvezően fogadta; pedig a protestánsok teljes erővel rávetették magukat az első 3 század történetének, patrologiájának s mindennemű emlékeinek tanulmányozására; csak a katakombák felé nem vonzódnak. A foliansokban kiismerik magukat, de a kripták homályában elrejtett, igénytelen képek nagyon feszélyezik őket. Beszélte Hertling, hogy midőn őt Rossi több fiatal protestáns tudós társaságában bevezette a katakombákba, a tudósok konsternálva bevallották, hogy protestáns meggyőződésükkel e képeket sehogysem bírják összhangzásba hozni.

A könyv 23 értekezésből áll; csupa érdekes, fontos s egyre vitatott thema. Kezdi a római egyház primátusán; szól azután a püspökválasztásról, a zsinatok összehívásáról, a coelibátusról a keresztény őskorban. Külön fejezetet szán egy furcsa, vitás tárgynak e cím alatt: Die Abendmahls-elemente bei Justin. Harnack szerint sz. Justin az eucharistia anyagául a kenyeret s a vizet említi; Funk cáfolgatja Harnack e furcsa állítását; s van is dolga vele, mert tagadhatlan, hogy Harnack nagy tudós. Hibája abban rejlik, hogy a protestáns, jobban mondva, teljesen racionalisztikus fölfogás szerint magyarázza ki azt, amit ritka hozzáértéssel s nagy tudománnyal a philologia, patrologia s az őskeresztény egyháztörténet terén konstatált. Más helyen is kiköt Funk Harnackkal; így pl. Hegesippos pápatalogusára nézve. Hozzánk legközelebb álló korból V. Márton pápára s a konstanci zsinatra vonatkozó érdekes fejtegetést ad.

Funk a katolikus, német történettudósok közt jelenleg a legkiválóbb; irodalmi tevékenysége nagy tudományról, higgadt megfontolásról s tiszta, pártatlan ítéletről tanúskodik. Több kérdésben nézete végleges döntésképp áll elénk, pl. abban, hogy az első 8. általános zsinatot tényleg a pápa erősítette meg, azután a coelibatust, s a penitenciális stációkat illető kérdésekben. – Nem hiszszük, hogy ezek után az eucharistia anyagát illetőleg valaki sz. Jusstint még avval gyanúsítsa, hogy irataiból bor helyett a víznek használata világlik ki. Bármily legyen Harnack tekintélye, e részben Funknak tételét mondja bebizonyítottnak még a protestáns kritika is.

Christianus Pesch: Praelectiones Dogmaticae, V. kötet

Praelectiones dogmaticae. Christianus Pesch S. J. Tomus V. (De Gratia. De lege divina positiva.) Herder. Friburgi Brisg. 1897. 323 l. ára 5 márka = 3 frt.

Immár megjelent az eddig elmaradt ötödik kötet is, miután a hatodik már megelőzte azt. Talán a tárgy nehézségére gondolhatna valaki e késedelmezés alkalmából; azonban mi inkább symbolikusnak vesszük e késedelmet, mely jelenti a tárgy nehézségét s nem hozzuk tárgyi oksági összeköttetésbe vele. Jól tudjuk, hogy az ily művek „premuntur in nonum annum” és jó sokáig teljes fölszerelésben várják a nyomdába való indulást.

E mű világos, átlátszó tárgyalása mellett első sorban kiemelem a rendet, melyben a t. szerző az egyes részeket elhelyezte; nem annyira a szakaszokat (sectio) értem, mint inkább a téziseknek az egyes szakaszok alá való foglalását. Hiszen a szakaszok, kivált a segítő malaszt theologiájában oly természetességgel emelkednek ki magából a tárgyból, hogy ott más beosztásra alig gondolhatni; de az egyes szakaszok keretében is rendezkedhetünk; az egyik tézist oda, a másikat ide téve. Egyik-másik dologban igen üdvös és szembeszökő eltérést

konstatálhattam. Nagyon jónak találtam a fogalmazást, melyben a szerző öntudatára hozza a tanulóknak a kegyelem szükségességét magában a természeti rendben. Mire képes az elesett ember kegyelem nélkül? mi jót tehet? s mire nem képes kegyelem nélkül? ezt a két kérdést szembe állítja egymással s ezúttal tüzetesebben emlékezetébe nyomja a tanítónak a különbséget.

A tézisek bőségesen nyújtják az anyagot. Néhol a szerző visszanyúl a régi skolasztikusokra is, hogy a gratiáról való fogalmak tisztulását figyelmünkbe ajánlja. Ritka theologiai elem ment át oly nagyszerű fejlődésen és tisztuláson, mint az az egyszerű tény és fogalom, hogy az Isten segíti az embert. Igen, segíti; de hogyan, s mikor s hányféleképpen? milyen az az *auxilium*, az az *auxilium speciale*, az a viszony a *gratia habitualis* és *aktualis* közt? Míg ezeket a fogalmakat kifejlesztették, kisimították és tökéletesítették, sok víz folyt le a Dunán s egy óriási szellemi munka lett befektetve a teológiába. Bizony, talán a *gratia* nyelte el a theologusok szellemi munkájának túlnyomó részét. Azután meg mily viszonyban áll a kegyelem a szabad-akarathoz? Mihelyt ez a kérdés fölvetődik, szemünk előtt föltárul a háromszázados őserdő azokkal a mélységes árnyakkal, azzal a szentelt homállyal, melyről a felek ugyan azt mondják, hogy annyira világos, hogy definiálható az ő szentenciáuk, csak hogy ami nekik világos, az a másik félnek éjféli sötétség. Eszembe jutnak ilyenkor Dante versei:

Questa selva selvaggia, ed aspra e forte!

A Thomismus és Molinismus csomópontjára már előre vetődnek a segítők malasztéziseiből árnyak és fénysugarak; már más kérdésekben is összemérik fegyvereiket és támadást intéznek, amely támadásokon többé-kevésbé kiérzik a később teljesen érvényesülő irányzat. A „*facienti quod est in se, Deus non denegat gratiam*” híres axiómának fejtegetése alkalmából a szerző odautal a többféle fölfogásra. A thomisták azzal vádolják a molinistákat, hogy új tant csempésznek bele a teológiába, midőn ezt az elvet úgy értelmezik, hogy aki természetes erővel, tőle telhetőleg iparkodik, annak az Isten kegyelmet nyújt, nem mintha a kegyelmet a természetes erők által kiérdemelte volna, hanem azért, mert ami akadályos volna a kegyelem érvényesülésének vagy megszorításának, azt eltávolította. Pedig szent igaz, hogy ez nem új tan, s sz. Tamás is tanítja.

Azután beleereszkedik a szerző a zajló árba! *De gratia efficaci*, ez a szakasz címe. Hogy mily álláspontot foglal el a szerző, azt fölösleges előadni; csak a neve mellé támasztott két betűt S. J.-t kell tekintetbe venni, s megtudjuk, hogy molinista. S így lesz ez beláthatatlanul sokáig. Azok a százados viták, melyekbe a pápák is belenyúltak s kongregatiókat, üléseket, disputációkat rendeztek „*de auxiliis*” néven, belevetik hullámkarikáikat a modern Teológiába. Taval vagy harmadéve szintén kitört a disputa, P. Dummermuth O. P. kezdte; azután azonban csakhamar elaludt. A zárszót talán J. Jeiter O. M. akarta megtartani, mert ez idén kiadott Quaracchiben egy füzetkét: *S. Bonaventurae Principia de Concursu Dei generalis ad actiones causarum secundarum collecta et S. Thomae Doctrina confirmata*.

A szerző bevilágítóan állítja oda a különbséget a két tan közt: nem a *motio* tagadtatik; ellenkezőleg azt mindenki megengedi, hanem az a *bannezysta praemotio physica, qua Deus antecedenter ad liberum consensum voluntatis irresistibiliter voluntatem determinat*. Jól esett azonban, hogy nem láttam, hogy a szerző azt az argumentumot használta volna, melynél fogva a thomisták ellen fölhozzák a bünrevaló *praemotio physica*t is. Ő ezt az érvet mellőzi. A *praemotio naturalis*-t lehet tagadni vagy állítani, anélkül, hogy ezáltal a thomistákhoz vagy molinistákhoz kellene szegődni. A thomisták elfogadják ugyan a *praemotio physica*t ad *actus naturales et ad materiale peccati*, de azt el is ejthetnék s mégis taníthatnák a *praemotio*t a kegyelmi rendben. Ez utóbbi egy teljesen, önmagában álló theologiai tan, mely szerintük oly világos, hogy definiálható.

Vajon a megszentelő malaszt *accidens absolutum* vagy *modus reális*, erre a kérdésre tényleg a szerző oly feleletet ad, mely mindkét félt kielégíti. Suarezzel e pontban nem

rokonszenvez; a malaszt a lélekkel egy lényt képez, olyat, amilyen egy a gondolat s a lélek; a gondolkozó lélek, egy lény; olyan a megszentelt lélek is; azért jobb, ha mondjuk, hogy a lélek megszenteltetik, mint ha azt mondjuk, hogy a lélekben Isten a megszentelő malasztot megteremti.

A Tractatus de lege divina új dolgokat nem nyújt.

Ezennel befejeződött ismét egy theologiai tankönyvünk, mely első sorban a Jézus-társaság használatára van szánva s alapos, szolid tanával mindnyájunk igényeit kielégíti.

1898

Nikolaus Gihr: Die heiligen Sakramente der kath. Kirche

Die heiligen Sakramente der kath. Kirche. Für die Seelsorger dogmatisch dargestellt von Dr. Nikolaus Gihr. I. B. Freiburg. Herder. 8-r. 687 l., ára 8 Mk. = 4 frt 80 kr.

Gihrnek könyveit élénk érdeklődéssel vesszük kézhez s szívesen lapozgatunk bennük, először mint szokás mondani, gusztálunk, s el akarjuk érteni az általános benyomásból, vajon lesz-e új művének is olyan szerencséje, olyan keletje s annyi kiadása, mint annak a műnek, mellyel az olvasó-közönség elé először lépett, értjük „das heilige Messopfer” című művét. Annyi ennek az itt előttem fekvő műnek nem lesz, s nem lesz azért, mert sokkal nagyobb és nehezkesebb. Nehézzé teszi a tárgya. A szerző ugyan nem akar szigorúan elvont, tudományos művet írni; de vajmi nehéz az annyi tudomány mellett. Szeretne oly művet teremteni, melyben a kenetességnek s az áhítatnak bőségesen forrászó áramai nyílnak; nem akar elveszni a különbözőtetésekben: nem akar mélyen beleereszkedni a szörszálhasogatásokba; nem akarja a kérdéseket észbelileg végleges erőmegfeszítéssel kimeríteni: hanem tudományos alapot nyújt annyiban, amennyiben a nemtudósnak, de a szentségekkel egyre foglalkozó papnak szüksége van, hogy gondolatlan mechanizmussá, hogy kelletlen s száraz postamunkává ne válják kezei közt a szentségek kiszolgáltatása.

Lelkipásztoroknak szánta művét. A gyakorlatban élő, a praktikus szentségkiszolgáltatásban lefoglalt papok számára ír. Ezeket kívánta ő a szentségek mélyebb s elevenebb fölfogásába bevezetni, hogy értsék azt erőteljesen, amit kiszolgáltatnak köteleesen. A mélyebb s világosabb belátás a szentségeknek csodálatos szervezetébe megkönnyíti a lelkipásztor föladatát; megóvja őt a profán elhányástól, s lelkesíti arra, hogy az egyház kimeríthetetlen kincseit, melyek a szentségekben rejtőznek, hívei lelki üdvére kiemelje. Ha ezt eléri a szerző, rendkívül sokat használt a papság theologiai színvonalának s apostoli kihatásának emelésére!

Ez a szándék vezette szerzőt, s eszerint választotta meg a szempontokat, melyekről a rengeteg tárgy fölvetendő kérdései s a fejtegetés kereteinek kitűzése iránt tájékozódjék. Ha már most e műven átfutok, azt látom, hogy az anyag s kivált a fejtegetés bősége bármely dogmatikát messze meghalad. A szürke teoriákat ugyan iparkodott az „élet aranyos fájának lombjaival” áttörni s vettem észre, hogy itt is ott is megállítja száguldó tollának élet, azt mondván: eddig és ne tovább; de azért lehetőleg sokat belevont művébe az elvontabb s távolabb eső theologiai tanokból is. Ha papságunk oly theologiai képzettséggel fog bírni, amelyet ez a mű föltételez, vagyis inkább amelyet létrehozni s megteremteni igyekszik: akkor mienk a győzelem minden téren.

De nem is lehet tüzetesebb ismeretekre sok tekintetben szert tenni, ha a szürke teoriákba bele nem pillantunk. Aki magasan áll s a kilátást élvezni akarja, annak a ködös, elmosódott perspektívákat is szemügyre kell venni, melyek a vidék egyik-másik pontja fölött borongnak. A szerző megnyitja a perspektívákat, rámutat a sokféleség őserdőire, de nem hatol beléjük. Így vettem ezt észre pl. ott, hol a szentségek hathatóságának módjáról szól; vajon fizikai-e ez a kihatás, vagy csak erkölcsi? Éppen úgy a sz. misénél az áldozat mibenlétének a fejtegetése igen diszkrét méretekre van szabva. Engem az is érdekelt, hogy mennyire változtatta meg Gihr a maga theologiai nézeteit az évek során. Ezt az észrevevést kivált oly pontokon lehet megtenni, melyek a theologianak bizonyos tekintetben kő-tengereit alkotják s semmiféle haladást nem mutatnak föl. A nagy theologusok megalkották e pontokról nézeteiket s a

kisebb kaliberűek pedig kapkodnak jobbra-balra; vagy ha tiszteletlen ez a kifejezésem, hát azt mondom, vándorolnak sátorról-sátorra; egy darabig ennek a szentenciának hívei, azután a másikhöz pártolnak. Ily vitás, áthághatlan mesgye elég van a theológiában.

Ha jól emlékszem, Gihr az ő „Messopfer” c. művének első kiadásaiban a sz. mise-áldozat áldozati mivoltának s lényegének kifejtésében Lugót követte; a későbbi kiadásokban elhagyta s ez idő szerint következetes önmagához: „Die Doppelwandlung muss einfach als mystische Schlachtung, als sacramentale Trennung des Blutes vom Leibe Christi gefasst werden.”(628. l.) Ez Gihr nézete.

Szem előtt tartva azt, hogy magának a theológiának tantételeibe mélyebben hatolnunk nem lehet, ha a történeti fejlődést öntudatunkra nem hozzuk, Gihr azon iparkodik, hogy az olvasóval a tant a maga történeti fejlődésében megismertesse; azért bőven terjeszkedik ki a múlt idők nagy theologusainak idézeteire; ez idézetekkel önt nagyobb élvezhetőséget előadásaiba.

Az egyes címek és fejezetek teljesen megegyeznek bármely dogmatikának hasontárgyú tárgymutatójával; azért erre ki nem terjeszkedünk; a fejtegetés terjedelméről eléggé tájékoztat az, hogy ez a közel hétszáz oldalas könyv a műnek csak első részét alkotja, s hogy a keresztséget száz lapon, pedig nagy nyolcadrétű, sűrűn nyomtatott lapon tárgyalja.

Hermann Habenicht: Grundriss einer exakten Schöpfungsgeschichte

Grundriss einer exakten Schöpfungsgeschichte. Von Hermann Habenicht. Mit 7 Karten-Beilagen und 2 Text-Illustrationen. Hartleben. 1898. VIII. 135. 8°. Ára?

Érdekes meglepetés-számba jön ez a mű, mert nem a hivatalos fölfogás országútján halad szerzője, hanem új irányokban iparkodik. Nem mondom, hogy már új utat tört, de kiméri, kilécezi az útirányt s idővel tán még az ő útján járunk.

Miről is van itt szó?

A szerző exakt teremtés-történetet akar adni; exakt, vagyis tapasztalatokon, természettudományos adatokon épülő s nem filozofáló történetet. A teremtésnél senki sem volt jelen, sem tudós sem tudatlan; de annál több tudós írt már róla, még pedig oly biztonsági verve-vel és föllépéssel, hogy az ember azt szeretné kérdezni tőle: ott volt az úr, mikor mindezek történtek? Azért van ezekben a teoriákban annyi theoria, annyi alaptalan állítás, annyi ötletszerű, éretlen gondolat; azért van e téren oly busás, bőséges termés, ami illeti a szalmát, s oly szegényes, szűk aratás, ami illeti a magot. A szerző ez üres, irodalmi divattal szemben azt gondolta: hagyjuk az örökös, filozofáló s lehetőségekkel dolgozó teremtés-történetet s csináljunk olyat, mely exakt tapasztalatokon nyugszik; e célból összegyűjtötte a bevágó adatokat az astro- és geológiából és kísérleti-physikából s törekedett azokat egységes egészbe önteni. Törekvéseiről a tárgymutató ad fogalmat. Műve 3 részre oszlik; az első a tudományosan észlelt tényekre terjeszkedik ki és pedig, melyeket úgy más égi testeken, mint magán a földön észlelhetni. A második rész a letűnt geológiai korszakok tényeinek maradványait és nyomait kutatja, milyenek a föld színének és felületének elváltozásai; a diluviális emlősök halálának okai; a diluviumok s a jégkorszak; Európa geológiai rétegezése; a földfelület morfológiája. A harmadik rész a gömbszerű kráter-kivájtatoknak elméletével ismert meg.

A szerző elhagyja ez adatai alapján a Lyell geologus nyomaiban járó elméletet, mely lassú átváltozások, rétegezések által, milyenek a sziklarétegek keletkezése a csendes óceánokban, magyarázza a föld változatait, s a katasztrófák elméletéhez hajlik, kifejtései igen előnyös világításba helyezik e nézetet, bármennyire állnak is ellentétben az ez idő szerint divó fölfogással. Utóvégre is igaza van ismét a bölcs Salamonnak, hogy nincs új dolog a nap

alatt s a német közmondásnak, hogy semmi sem lesz oly újdonság, mint az, amit már egészen elfelejtettek.

Cuvier tehát ismét kibontakozni kezd az ossiáni ködből, melybe őt a darvinista elmélet légáramlata borította; az ő „tableau”-i újra szőnyegre kerülnek. Nem mondom ugyan, hogy teljesen s végleg megfélekeztek volna minden oldalról a katasztrófák elméletéről; volt igenis erről itt is, ott is szó; de e nézet hordozóit inkább csak olyanféle elmaradt típusoknak nézték, mint amilyenek a kihalófélben levő csőrönd s bölény! Sok víz fog ugyan lefolyni a Dunán, míg a magas lóháton utazó tudomány tudomást vesz ily irányú törekvésekről, mert amily mély járatú hajók a tudós divatok, nagyon nehezen fordulnak; de az ilyen művek, amilyen ez is, lassan-lassan megtörik a jeget. Nem szükséges kiemelnem a mélyreható különbséget, mely a katasztrófák elmélete s a darvinizmus közt létezik; az előbbi csupa merő célirányosság; az utóbbi egy céltalan történet, melyről csak azt lehet mondani, hogy „elsült.” Akinek ez elég, az méltán félhet, hogy önmaga is a létért való küzdelemben olyas valamivé váljék, melyről azt kell mondani, hogy bizony „el nem sült.”

Ph. Benoist: Die Lehre vom Staat

Die Lehre vom Staat. Von Ph. Benoist. Zittau, Verlag der Pahl'schen Buchhandlung. 1896. 224 l. 2 márka.

Ez a könyv képezi egyik számát a szociális és politikai tudományok könyvtárának, melyet a címben jelzett vállalkozó ad ki. Rendszeresen tárgyalja a bevágó tényezőket, milyenek a társadalom, nemzet, az állam, a kormány; tisztázza fogalmukat, s mivel elég elfogulatlan és tüzetes, jó szolgálatot tesz a közügynek. Az első fogalom ugyan nagyon ficamatos, amennyiben az élet fogalmát azon kezdi szétszedni, hogy „der Mensch ist ein lebendiges Tier”; az új helyesírás, mely a „Thier”-ből a „h”-t kihagyja, szinte meghökkenti az embert s gondolkozóba ejti; hátha még sem az állatot érti; de aztán meggyőződünk, hogy mégis azt érti. Ez egy lapos, eszmeszegény kikezdés. Az első könyv, a nemzet s az állam eredetét adja; a második, az állami hatalmat ismerteti; a harmadik az állam szerveire és funkcióira terjeszkedik ki. Ebben a harmadik könyvben a szerző már oly kizárólagossá válik, hogy egyáltalában csakis Franciaországról beszél; a köztársaság elnöke, a senátus, a törvényszékek, a departementok, a praefecturák, stb. merőben francia intézmények. A második könyvben szintén erősen hajlik már ez irány felé. Ezt az irányzatát nem tartom szerencsésnek a Pahl könyvkiadó-vállalatra, mert az olvasó nem keresi Franciaország jellemző intézményeit s a reá vonatkozó példázgatást egy oly műben, melynek címe „Die Lehre vom Staat.”

Legérdekesebb az utolsó fejezet, melynek címe is „Schluss.”

Ebben a fejezetben előadja a főnálló állami intézményeknek viszonyát az élethez. Az intézmények mindig sablonok és formák, az élet pedig a változó, haladó, törtető valóság. Az élet alakot cserél s akkor az intézmények s a szervek holt, elszáradt formák. Vagy pedig az élet a meglevő alakokhoz új átalakulást teremt, amire eddig intézmény és szerv nem volt, s a szerző azt szeretné, hogy az állam lenne a társadalom összes életformáinak össz foglalata; tudjuk, hogy ez túlzás és képtelenség; az állam a társadalom életének a közjóra irányuló formáit ölelheti csak föl; ebben a megszorításban igenis igaza van, hogy az államtudomány s az „országglászat” művészete kiterjeszkedik a nemzeti élet valamennyi formáira, hogy egyet se hanyagoljon el s valamennyit az egésznek javára kellő összhangban csoportosítsa. Az államférfiú föladata megítélni, hogy megfelel-e még a szervezet a haladó élet követelményeinek, hogy illik-e még a zúgó, zajgó, sikló élet érdekeihez, megvizsgálja a masinát, vajon fungálhat-e még s nem kell-e megváltoztatnia azt a gépezetet egy oly korban, mikor a haladás gyors tempója miatt minden más gépezetet újjal, tökéletesebbel cserélünk föl.

Ez a fejezet pedig azért érdekes, mert ezt a belátást korunk jeleinek magyarázására fordítja.

Az idők jelei ugyanis a társadalom kedvetlenségére s elégedetlenségére utalnak. Mindenfelől halljuk, hogy a parlamentarizmus csődje beköszön. Azonban a parlamentarizmus e hanyatlásának okait nem igen ismerik föl. Azt mondják, hogy önző, stréber képviselők, vagy klikkek, inkompatibilitási botrányok stb. járatják le a parlamenteket, de ezek az okok inkább a fölület fekélyei; a filozófusnak mélyebben kell a dologba hatolni, s ha mélyebben tekint, látni fogja, hogy nagy ellentét vagy széjjelhuzó különbség van a szociális élet s a politikai rend közt. A parlament a szociális élet egyik tényezőjének felel meg, t. i. a polgári rendnek. Míg a polgári rend átlag fölkarolja és magába föl szívja a szociális életet, addig megvan az arány s az egyensúly a szociális s a politikai élet, mondjuk parlament közt. Mihelyt azonban a polgárság vesz befolyásából, mihelyt más réteggel kényszerül osztozkodni a szociális élet mezején: akkor már a parlamentarizmus nem képezi kifejezését a szociális életnek, s a rendszer lejtőre kerül. A helyes rendszer a politikában az, mely kifejezésre hozza a nemzet összes szociális erőit, s nem az, mely furfanggal s erőszakkal vagy vastag tudatlansággal ignorálja a szociális élet föl buzogó alakjait. Az újkornak, ennek a legújabb alakulásnak a követelménye az, hogy a demokratikus elemeket hozzák be a parlamentbe. A nemzeti munka haladása a szociális élet egyik legéletrévalóbb árama, s ennek a parlamentben nincs képviselete. Ami 1830-ban, 1848-ban vagy 1860-ban jó volt; az most már nem jó; a szociális élet keverékében a mértékarányok megváltoztak; következőleg a politikai rendszer nem azokra a régi szervekre s funkciókra lesz tekintettel, hanem új, más alakokat teremt a föl színen megjelenő új tényezőknek. Fölveszi magába a demokratikus elemeket.

De íme itt torlódik csak elénk az igazi nehézség. Honnan adunk ez elemeknek belátást, honnan törvényhozói érettséget? ha az eddigi „művelt” parlamentek oly gyarló törvényhozással boldogítottak minket, mi lesz majd velünk, ha majd a demokratia nyúl bele a törvényhozásba? nem sülyedne-e majd le parlamentjeink egy zúgó, tapsoló és ki-kilódító népgyűlés színvonalára? Érdekes e nehézségre Benoist felelete: „ha egyfelől az igazság azt kívánja, hogy az új elemek az államalkotmányban helyt foglaljanak, minek következtében a politikai hatalom hivebb képe lesz a szociális rendnek; ugyanakkor másrészt az okosság azt követeli, hogy az ily kamaráknak ne legyen ugyanolyan terjedelmű hatalmuk, mint az előbbieknak, mikor avval a hatalommal ezek sem tudtak élni. Hiszen a házak törvényhozási hatalma sem fix forma, mely mindig érvényben legyen; ez is a szociális élet mércéje szerint igazodik. Azért a szerző azt akarja, hogy el kellene venni a kamaráktól az iniciatívát s a törvények előkészítését. Az iniciatívát a kormánynak kellene visszaadni, s a törvények előkészítését egy alakítandó „állam-tanácsra” kellene bízni, mert mindenütt örök érvényű tétel az, hogy senkise avatkozzék bele abba, amihez nem ért. A kamarák ez esetben visszatérnének az ő eredeti jogaikhoz: adókat engedélyeznének, törvényjavaslatokhoz hozzájárulnának, az adók hova fordítását ellenőriznék, s hogy egy törvény se létezzék és végre ne hajtassék, melyet előbb meg nem szavaztak. Sőt a demokratikus formának kidomborítása kedvéért lehetne mértékkel a referendumhoz is folyamodni s azt alkalmazni.

Megjegyzem még, hogy a szerző a közvetlen, általános szavazati jogot „brutal, kindisch und barbarisch”-nak, mely ha fejébe veszi, a legalkalmatlanabb, önző, s képtelen elemekkel telíthetné a törvényhozás alsó házát s akkor oly kormányt kaphatnánk, mely „die am wenigsten intelligente, heftigste u. unerträglichste aller Tyranneien”-t háritaná ránk.

Mennyire megfontolt s ugyancsak nem közönséges gondolatok ezek!

Herman Schell: Katholische Dogmatik

Katholische Dogmatik in sechs Büchern von Dr. Herman Schell. Erster Band. Paderborn. Schöning. 1898. 425. l.

Mióta Schell irányát ismerjük, azóta minden műve érdekel minket. S méltán, hiszen teremteni, reformálni, valami újat alkotni, mindig érdekes; sőt érdekes annak a vágya s az ösztöne is. És Schellben megvan ez a vágy, megvan ez az ösztön. Ő mozgalmas időkben s mozgalmas talajon él. A modern eszmék árja mossa az egyházat; ezek a modern eszmék sokban igen alaposak és talpraesettek. Új igények lépnek föl a szellemi s kivált a társadalmi téren; új összeköttetések s érintkezések provokálják az egyház s az egyházi tudomány fejlődni s alkalmazkodni tudó tehetségét; az idők szükségletei a papság szellemi irányítását sürgetik, amely irányítás be nem érheti a régi szabályok s a paragrafusokban kifejezett elvek egyféle s monoton hangoztatásával, hanem azok praktikus alkalmazása, időszerű interpretációja felé fejlődik. Természetes, hogy ennek az iránynak nem tanácsos tág szabadságot adni; jó, ha van belőle mértékkel, de ha sok a jóból is megárt, mennyivel inkább az ilyen tüzes jóból. Hogy mértékkel s módjával legyen belőle, az szinte óhajtandó, különben a tradíciók megkötnék minden mozgalmat s a mozgalommal együtt a haladást is.

Ezzel a törekvéssel azonban két jelenség lép föl; az egyik, az újjátástól irtózó elemek ellentállása, – a másik, az újjátókban föllépő ellenszenv azok ellen, kik mindig csak a status-quo unalmas hangoztatásával töltik kényelmes életüket. Nem csodálkozhatunk már most azon, hogy úgy az ily újjátók, mint az ily „régítők” egyben-másban elvetik a súlykot, az újjátók panaszkodnak, debachálnak, támadnak, reformálnak; a régítők kifogásolnak, cenzúrálnak, gyanakodnak, s kézzel-lábbal kapálóznak minden reform ellen.

Schellnek nagy port vert föl egy röpirata s a „M. Sion” azt kitűnően méltatta³; ez alkalomból hat kötetes dogmatikájának első kötetével foglalkozunk.

A kötet túlnyomó részét Isten létének érvei s Isten tulajdonságai képezik, s bár e fejtegetései is megjegyzésekre adhatnak itt-ott okot, kivált az a magas színvonalon mozgó disputáció tűnt föl nekünk, mely e művön átvonul. A német egyetemi tanárok, úgy látszik, maguknak írják műveiket, mert föl nem foghatom, hogy miképp értse meg az elvont, s filozofice szép fejtegetéseket a kezdő, ki még a fogalmakkal is küzd. A tanárok könyvei nem közlik a tudományt, hanem föltételezik, s ha előadásaikban sem ereszkednek le jobban a tanítványokhoz, akkor ezek okosabban tesznek, ha a Deharbe, vagy a Vilmert nagy kátéját olvasgatják.

Reánk nézve ennél a második résznél érdekesebb az első, mely a keresztény kinyilatkoztatás forrásairól értekezik. A súlypont itt természetesen a hagyományban fekszik s a szerző ezt a kérdést a 4. §-ban tárgyalja, melynek címe: Die gottliche Offenbarung ist durch die hl. Schrift und die lebendige Tradition vermittelt. Amint ezt a tételt így fogalmazva élénk adja, nem érezzük ki annyira, hogy döntő súlya nem az összefoglalásban, az írással összekötött tradícióban, hanem az önmagán álló tradícióban, amennyiben azt az írástól megkülönböztetjük, rejlik. Más könyvekben ezt a fundamentális tételt így fogalmazzák: Organum revelationis conservandae et propagandae est magisterium vivum. Ez világosan van mondva. S miért nem tett dr. Schell is így? Azért, mert ő a tradíciót nem állítja itt élénk a maga teljes értelmében és jelentésében, hanem csak objektíve; a tradíció képezi a kinyilatkoztatott tannak egyik részét; ez a hitnek távolabbi szabályához tartozik; a közeli és közvetlen szabály az egyházi, a hierarchikus magisterium. Ha tehát a tradíciót a maga teljes értelmében vesszük, azt kell mondanunk, hogy az semmi más, mint az egyházban föllelhető tanítói tekintély. Ezt a fogalmat a szentatyákból merítjük. Objektíve a szentírás s az írás

³ Ez idei februári és márciusi füzeteiben.

nélkül való isteni tan, vagyis az objektív hagyomány „*pari reverentia*” veendő, hiszen mindkettő az isteni kinyilatkoztatás formája; de az aktív intézményt, a magisteriumot véve a tradíció alatt, semmi esetre sem mondhatjuk, hogy *scriptura et traditio* reánk nézve egyforma közlője a tannak. Rám dr. Schell könyve azt a benyomást teszi, hogy nincs benne kellőleg méltatva a tradíció, a maga teljességében és félreértésre adnak alkalmat az ilyen kifejezések: „*die hl. Schrift wie die Tradition als eine in ihrer Art vollkommene Mitteilung der Offenbarung.*” Azután nagyon függetleníti a szentírást, mint önálló kinyilatkoztatási forrást az aktív tradíciótól; a szentírás inspirációjának fölismerhetését, bárcsak valószínűleg, az írás belső ismérveiből megengedi, s ellentmond Franzelinnek, aki azt állítja, hogy magukból a belső érvekből nem ismerhetjük föl az írást, mert különben „*eo posito libri inspirati essent non solum illi comprehensi in canone, sed prorsus innumerabiles.* – Az inspirációt úgy állítja elének, mint amely magán hordja az isteni jelleget és pedig félreismerhetlenül.

A fődolog azonban, amely föltűnik s melyet már megemlítettem, az, hogy a szentírás s az egyház közti összefüggést lazítja s a szentírás valamiképp függetlenítteti az egyháztól. Nem mondom, hogy Schell ezt valahol tanítja; szó sincs róla, hogy valami ilyenféle tézist állítana föl, de fölfogása s magyarázatai könnyen ilyen következtetésekre vezetnek. Schell például kifogásolja Vosennek ezen passzusát: „*Die eigentliche göttliche Autorität, welche die vollstandige Quelle und die lebendige, ewig gegenwärtige Grundlage unseres gesamten christlichen Glaubens bildet, ist ein für allemal die lehrende Kirche ... Aus der Hand dieser lehrenden Kirche und nur von ihr allein entnehmen wir überhaupt alles, was wir als zum Christenthum gehörig anerkennen und beachten und darunter auch die hl. Schriften.*” Ebből ő azt a következtetést vonja, hogy ez esetben az egyház nem karolhatná föl ugyanolyan tisztelettel a szentírást s a tradíciót, pedig a trienti zsinat ezt mondja, s hozzáteszi, hogy ez a fölfogás antiprotestáns, de nem trienti. Azonban ő maga tudja legjobban, hogy sz. Ágoston írja: *ego vero evangelio non crederem, nisi me catholicae ecclesiae commoveret auctoritas*, és pedig mire nézve első sorban? arra nézve, vajon sugalmazott-e vagy nem a szentírás. Ezt természetesen csakis a tradíció mondja s azért mivel ezt mondja, nemcsak hogy le nem rontja az írás tekintélyét, de sőt kiválóan biztosítja azt; hiszen hirdeti, hogy Isten igéje s ha Isten igéje, nem fogjuk-e „*pari pietatis affectu ac reverentia*” fogadni, mint a tradíciót?

Meglepett az is, hogy dr. Schell szerint a szentírás sugalmazottságát az egyház csak sugalmazás által ismerheti föl, – azután, hogy ezt, a sugalmazásnak tényét az egyház nem szükségképp az apostoloktól, hanem másoktól is kaphatta letéteménybe. Ezek az állítások azért meglepők, mert a) az *inspiratio scripturae est dogma revelatum*, s a kinyilatkoztatás nem inspiráció; b) ha dogma, akkor másoktól, mint az apostoloktól az egyház nem vehette.

Még meglepőbb, amit a tradíciónak lefokozására mond a 178. lapon: „Ha azokat a hitcikkelyeket is tekintetbe vesszük, melyek példakul szoktak fölhozni arra nézve, hogy nincsenek a szentírásban, milyenek a kánon, a kisdedek keresztelése, a szentségek hetes száma, az őrző angyalok tana, a tisztító-tűz, azután IX. Pius pápa dogmatikus definíciói, Mária mennybemenetele, ha mondom ezeket is tekintjük, nem tagadhatni, hogy könnyebben bizonyíthatók a szentírásból, mint a tradícióból.” Azután folytatja: „nem ismerünk egy katolikus tradicionális dogmát sem, melynek bebizonyítása a szentírásból lehetetlen, vagy legalább nehezebb volna, mint a tradícióból.”

No, ezen minden dogmatikus meg fog ütődni és Schell doktor bizonyítási igényei nagyon alacsonyra lehetnek függesztve; gondoljunk csak a szentírásnak, mint inspirált Istenigének kánonjára, a sz. Szűz mennybe fölvételére, s kivált arra a dogmatikus definícióra, hogy a római püspök szent Péter utódja.

Schellnél a dogmatikus tradíció ködbe vész; ugyan mi lesz hát egy tanból pl. a sz. Szűz mennybe fölvételéről, melyet az egyház tart és hirdet, de melynek írott nyomaira a legelső századokban nem akadunk? a historikus tradícióval ki nem fogja építeni a dogmatikát.

A tradíciónak ily csekély jelentősége az összkinyilatkoztatást tartalmazó írással szemben nem nyit sokat ígérő kilátásokat a kath. dogmatikának; s épp oly kevésbé segíti majd Schell uramat a tradíció s az írás helyes és szerves egybefűzésére. Az egész tant az egyház őrzi, s még akkor is őrizné híven és hitelesen, ha szentírás nem volna. Az apostoli s az apostolok utáni egyház közti különbséget nem szabad úgy sürgetni, hogy az apostoli tant őrző és terjesztő magisterium is különbözzék az apostoli egyházban attól a magisteriumtól, mely az apostolokat követő egyházban fönnállt s fönnáll maiglan. A különbség bizonyára nem az lesz, hogy akkor a kinyilatkoztatás orgánumai lévén az apostolok, írás nélkül boldogulhattak az egyház; az apostolok halála után pedig az íráshoz van kötve s nélküle nem existálhat a magisterium; a magisterium mindig teljes és apostoli hatalmú és képességű, csak hogy az apostolok orgánumai voltak a folytatódó kinyilatkoztatásnak, utánuk pedig az egyház nem kinyilatkoztatási orgánum, hanem *egyedül hiteles és ráképesített* előadója a kinyilatkoztatásnak.

Ez tehát egy szerencsétlen irányzat. Nyomaira akadtam ennek a sz. könyvek inspirációs voltának bebizonyításánál is. A szerző szinte törekszik egyház nélkül boldogulni az inspiráció kimutatásában. Mondom, hogy „szinte törekszik”, mert hiszen tételt nem állít, de az irányzat tétel nélkül is kiverődik fejtegetésein. Valahol például azt állítja, hogy az inspirációt úgy bizonyíthatni, ha az illető író szent férfiú, s csodákat művel s azt állítja, hogy írása inspirált; nekem Ferr. sz. Vince jutott eszembe, ki a világ végét megjövendölte s azt gondolta, hogy ezt Isten jelentette ki neki, csodákat is művelt, s mégis határozottan tévedett; nem is említem, hogy a hit tárgya, pl. vajon ez vagy az a könyv inspirálva van-e, nem meríthető privát revelációból vagy bizonyításból.

Érdekes még a szerző ellenszenve Franzelin és Perrone ellen; s minél finomabb dilucióban ingerkedik a tájékoztatott olvasó idegei körül, annál kellemesebben és egészségesebben hat. De amit a 86. lapon mond Perroneról, az már sok a jóból: „Dagegen weist Perrone der hl. Schrift die Bedeutung des verbotenen Baumes zu.” No ez már metsző és étető rágalommal is fölér.

Ismervén Schellnek irányát, tudjuk, hogy honnan fúj a szél, mikor ilyeneket mond. Ő emancipálni akarja a katolikus dogmatikát az egyes szerzetes-rendi iskolák alól; nem akarja, hogy a rendek nyeljenek el mindent, hogy övék legyen az egész theologia, hiszen a theologia nem egy iskola, nem egy rendnek kincse. Méltányoljuk ezt a törekvést általában, de vigyázni kell, hogy az iskolák nagy tekintélyét, mely a tradíció fölismerésénél latba esik, ne kicsinyeljük, valamint óvakodni kell, hogy ez az emancipálási törekvés kisszerű antipathiává ne váljék. Ezek szem előtt tartásával igaz, de csak bizonyos értelemben, hogy „kein Genius und kein Orden, kein Jahrhundert und keine Schule ist gross genug, die Wahrheitsfülle der hl. Schrift und der göttlichen Offenbarung in ein theologisches System zu bringen, welches der Sache und der Form nach adäquat und ebenbürtig wäre” (8. l.); bizony adäquat kifejezést adni a kinyilatkoztatásnak aligha lehet, de az sem lehetséges, hogy valaki adäquat formák után járván, teljesen új utakat nyisson, melyek a múltnak géniuszeit és iskoláit felejtik s jobbat alkotni remélnek. Ezzel a törekvéssel ugyanis szembenáll nem a tehetségek természetszerű tekintélye, hanem a tanok eddigi előadásával összeforrt tradíció!

Demény Dezső: Ágazatos hittan a középiskolák felsőbb osztályai számára

Ágazatos hittan a középiskolák felsőbb osztályai számára. Írta Demény Dezső. Budapest, Szent-István-Társulat. 96 l. Ára fűzve 60 kr., kötve 80 kr.

A hitoktatók és hittanárok dicséretes tevékenységet fejtenek ki ez utóbbi években, nemcsak szoros kötelességük terén, hanem a hitoktatási irodalomban is. Meglepően rövid idő

alatt két középiskolai hittant tankönyv megjelenését jelezhetjük s Demény Dezső hittanának első részét e folyóiratban is ismertettük; most jelent meg a második s befejező rész is.

Paedagogiai szempontból nem terjeszkedem ki rá, csak magára a dogmatikus tan előadására irányult figyelmem. S e részben ismételhetem az első részről elmondott elismerésemet. Ha néhol előfordul egy-egy kifejezés, mely a theologiai akribéját meg nem állja, vagy legalább is fönnakadásra okot szolgáltat, az nem vonatkozik elvi és fontos tárgyakra, így például fönnakadhatna valaki azon, hogy a 8. lap csillagos jegyzetében ezt olvasni: „tavaly ésből, az idén a kinyilatkoztatásból és tekintélyből bizonyítjuk”; a kinyikitkoztatás természetesen szintén merő tekintély és pedig a katexochén tekintély; mégis lehet védeni e kifejezést is, mert a kinyilatkoztatástól megkülönböztetett tekintély alatt az egyházit, melynek a „fides ecclesiastica” jár, értheti.

Minden kérdésnek szentel egy-egy, ha még oly kurta paragrafust s alig van fontosabb theologiai kérdés, mely az akadémikus könyvekben foglaltatik s a „haute theologie” skolasztikus szféráin alul van, melyet szerző mellőzne. Sőt még a Szentháromság személyeinek s azok egymáshoz viszonyának skolasztikus kifejtését is érinti a 15. lapon, ahol azonban a tizenegyedik sornak ezen szavait: „mint a *szeregett*, az Atya és Fiú”, és pedig az aláhúzott „szeregett”-et nyomdahiának vagyok hajlandó tartani, „szeregő” helyett. Ezt a skolasztikus ízű kitérést is talán kifogásolni fogja a pedáns paedagógia, de a kor észelviségbe hajló fiai szívesen veszik ezt a magyarázatot is, kivált ha a tanár a Szentháromság belső életének csodálatos organizmusát a tudákos theologizáló ifjúság előtt érdekesen fejtegetné.

Apologetikus szempontból szükséges volt a kozmogoniának s a darwinizmusnak tüzetesebb tárgyalása. Mily iszony fog el még most is, annyi év után, ha Wappler borzasztó, kisbetűs magyarázataira, „sem-jegyeire”, s más efféle terminológiai monstrumokra gondolok, amiket nekünk s a „longus idem abhorrentium ordo”-nak bevágnunk kellett. De sőt azt a megjegyzésemet bátorkodom kockáztatni, hogy némely szintén sokat hánytorgatott kérdést, milyen pl. az emberi nem egysége, illetet volna kimerítőbben tárgyalni.

A szentségeknél a szerző a praktikus, keresztény élet szempontját sem veszítette szem elől; az oltáriszentségnél a sz. misét s a sz. áldozást külön fejtegeti.

Én tehát, ki nagy, dogmatikus objektívvel nézem ezt a tankönyvet, csak dicsérettel adózom a szerzőnek; hogy azután a mikroszkopikus, paedagógia kutatás és észlelés miből fon neki koszorút, azt nem tudom.

Alexander Baumgartner: Geschichte der Weltliteratur

Geschichte der Weltliteratur. Von Alexander Baumgartner S. J. I. Band. 1–8 Lieferung. Herder. 620 l. Ára 9 márka 60 fillér.

A címe is ijesztő az itt ismertetett műnek s az olvasó csóválja fejét a vállalkozó szellemű szerző vakmerősége fölött. Valóban nagy föladatnak gyürközött neki P. Baumgartner, s hogy nem vallott vele szégyent, sőt ellenkezőleg dicsőséget aratott, azt annak az évek hosszú sorára terjedő munkásságnak s előtanulmányoknak tudjuk be, melyeket nagy, kitartó szorgalommal folytatott s másnemű műveiben már eddig is föltüntetett. P. Baumgartner nem az első, ki e téren föltűnik; különösen honfitársai, a németek művelték a tudománynak azt az ágát; de a szerzőé az érdem, hogy az általános világirodalmat határozottan kath. szempontból fogja fel s a kath. igazságot alkalmazza ítéleteiben mérvvesszőül. Ezen az érdemen kívül megilleti szerzőt még az a dicséret s az a szerencse is, hogy a legújabb adatok és munkálatok és fölfödözések tornyosuló magaslatára tudta emelni művét, hogy azt azután bármily irányú tudós is kényszerüljön megsüvegelni.

Az első kötet Nyugat-Ázsia s a Nil-tartományok irodalmának történetét adja.

Nem csodáljuk, hogy a kelettel kezd. A kelet a mi hazánk; s mi nemcsak a vérrokonságát, hanem a szellemi sajátságait is a népek közös bölcsőjére, a keletre vonatkoztatjuk. A kelet mind közelebb lép felénk az összehasonlító nyelv- és vallástudomány haladásával és sajnos épp e tudományok szolgáltak elfogult emberek kezében fegyverül a kereszténység ellen. A szerző kiváló előszeretettel tárja elénk a kelet szellemi világát; ellépteti szemünk előtt az írott szónak halhatatlan munkásait; próféták, szent írók, egyiptomi, aethiop, perzsa dalnokok vonulnak föl néma ünnepélyességgel; az arab pusztai énekesek, a beduin poéták, a kalifák udvari költői; a szir, örmény, kopt költészet csoportjában ott látjuk sz. Efremet: tovább a Talmud s a korán mint két monolit emelkedik a feledés pusztánál fakóbb látteréből; mindenk fölött pedig a szentírás lángoszlopa nyúlik föl a szellemi élet nyüzsgő tarkaságából föl az égbe.

Ily műre csak nagy koncepcióval fejünkben s óriási tudománnyal fölkészülve vállalkozhatunk. Ez a tudomány tájékoztat és eligazítja választásunkat. Az anyag ugyanis rengeteg nagy. A nyelvek olyanok, mint az óceánok; milliók beszélnek és sokan írnak rajtuk. Ötezerkétszáz arab költők sorolnak föl a kutatók; a nyelvek óceánjára mint az Archipelagusban mindenfelé szétszórva, széthintve szemléljük a szellem műveinek apró és nagy szigeteit s mindmegannyi úszósziget imbolyog szerteszt a monda, a mese. Ezek közt válogatni nehéz; s a kiválasztás minden további kommentár nélkül eléggé jellemezheti az irodalomtörténészt, rásütvén azt, hogy nem ért hozzá, hogy nem hatolt be az illető nép szellemébe, s hogy modern fölfogás szerint ítél meg régi kultur-időszakokat.

Baumgartnerre e részből nem esik gáncs. Szinte meglátszik rajta, hogy mint óvakodik bele nem melegedni s túl nem lelkesülni egyik vagy másik nép irodalmáért vagy műfajáért. Pártatlan igazságszeretet vezérli ítéletét, midőn népek, nyelvek, vallások objektív érdemeiről s befolyásáról van szó. Pedig az elfogultság a tudós és sokat olvasott embereket nem kíméli meg, s mialatt Baumgartner ezt mellékesen föltünteti, gondja van rá, hogy az elfogult ítélet által sújtott félnek igazságot szolgáltasson. E nemes szolgálatra alkalmat szolgáltat neki a szirok irodalma. A szir, örmény, aethiop, kopt irodalmat a kereszténység ébresztette életre; szerény, igénytelen, egyszerű valamennyi. A német irodalomtörténészek le is néznek ez egyszerű, szegény népekre s Eichhornnal és Herderrel egy követ fújva igen megvetőleg nyilatkoznak. Herder például ezeket írja: „a szirok nem képeztek soha népet, soha nemzetet; nem nőnek ki egységes törzsként a nemzeti érzés termő, anyaföldjéből; ők csak keresztények és remetek voltak. Nyelvüket tudhatták s arra másokat is taníthattak; de mit írjanak rajta? liturgiákat, írás-magyarázatokat, kolostori épületes olvasmányokkal, kontroverziákat, krónikákat és szellemtelen versfaragványokat. Azért nincs a szir irodalomban sehol egy szikrája az igazi költői ihletnek, annak a tűznek, mely a lélekből villan s szíveket melegít; az ő költészetük szegényes kézművesség, névsorozat, s a krónikák versbefűzése. Egyetlen egy tudományba sem fektettek bele valamit a géniusz sajátosságából; egyetlen egyen sem lendítettek semmit a föltalálás lendületével. Szomorú bizonyosága ez annak, hogy az aszketikus-polemikus barát-szellem, dacára minden politikai eszélyességnek, semmit sem létesíthet. Minden világrészben hű maradt ez a szellem magához, hű maradt terméketlen tradícióihoz s most is uralkodik még elmaradt zsarnokságával a tibeti hegyeken, hol dacára minden hierarchikus szervezettségnek, egy szabad s találékony géniusz nyomaira nem akadunk.” Így ítélnek a tudomány elfogult gombkötői! Mily szépen és győzelmesen vindikálja e ráfogásokkal szemben Baumgartner az Efrem poézisét.

Valamint az itt említett helyen, úgy másutt is vettük észre, hogy Baumgartner földerítő s megnyugtató derűt önt a fölfogások gomolygó ködébe. Ilyen például az arab költészet értékének megvitatott kérdése. Némelyek költői lelkesüléssel említik az arab szellem epikus és lyrikus alkotásait; mások ellenben félvállról néznek csak oda nekik. Baumgartner a tárgy érdemét illetőleg Paul de Lagarde kemény, ropogós ítéletét fogadja el. „Ha mostanában – így ír Lagarde, – az arab költészet ismerőinél az kezd divattá válni, hogy magasra tartják e

költészet esztétikus értékét, azt csak úgy lehet magyarázni, hogy azt a sok időt, amit e költészet méltánylására s szellemébe való behatolásra szenteltek, esztétikai élvezet tekintetéből sem akarják teljesen elveszítettnek elismerni. Rossz ajánlása az a költészetnek, ha Ahlwarttal még egy állatorvos kommentálására is szorulunk benne. A melléknevek torlódása a főnevek körül, amit az arab poezis magvának hirdetnek, úgy veszi ki magát, mint egy ósdi növény- vagy állattani kézi könyv. Egy tisztességes arab költeménynek a szerkezete így épül föl: a költő mindenekelőtt konstatálja, hogy hol látta kedvesét utoljára; azután áttér a lovára, s kifeni a paripát a dicséret minden pomádéjával; a végén pedig tartja a tenyerét s utal arra, hogy a zsebe üres s jól esnék a honorárium. Ha emberről van szó, akkor azt vagy az égbe emelik, s ilyenkor alighanem az elterjedt Rodomont-familianak a tagja a szerencsés halandó, vagy pedig leszólják az istenadtát, s akkor az oly mosdatlan szájjal fog hozzá a levegő rondításhoz, kivált a nemi dolgokról, hogy Európában csak londoni matróz-lebujokban, nem pedig a nemzetek élén ragyogó költészet ajkairól hallhatunk hasonlót. A tevék hátsó combjainak tüzetes leírását sem tekinthetem költői lendületességnek. A próféta köpenyegé is, melyet a moralizáló költő néha magára húz s festői ráncokba fog, nem bírja eltakarni azt a morális nyomorékot, ki alatta lappang.”

Készarva idéztem e hosszabb nyilatkozatot azért is, hogy izleltetőt nyújtsak az itt tárgyalt nézetekből. Baumgartner szerencsésen találja bele magát a világirodalom történéskének szerepébe. Bele kell dolgoznunk, bele fűrnünk önmagunkat az illető népek életébe, vallási és etnikai fölfogásába; mert minél nagyobb változatok játszanak a Nilus partjain s az Alhambra csarnokai alatt székelő kultúrák típusain, minél távolabb esnek el egymástól térben és időben: annál nagyobb s nehezebb föladat elé állítják a kritikust.

A szerző öntudatában van e föladatnak s az általa támasztott nehézségnek. Nagyon jól tudja, hogy az irodalomtörténet csak egy részét képezi a kultur-, s a világtörténetnek; tudja, hogy az irodalom is csak funkciója annak a szellemi életnek, mely viszont folytonos és lépten-nyomon megnyilatkozó függésben áll a nép anyagi, kulturális helyzetével, szabadsági intézményeivel, vagy ellenkezőleg a műveletlenségnek megfelelő rabsági elnyomott állapotával. Azért a fejezetek elején ismerteti a nép helyzetét s a történet bevágó adatait, de természetesen csak a legszükségesebb pontokra kiterjeszkedve s egyenes odairányítással a műnek tárgyára.

Ez első kötet öt könyvre oszlik.

Az első könyv az ősműveltség törzsnépeire: izraeliták, babyloniaiak, aszírjaiak s egyptomiakra terjed. A műnek homlokán ott ragyog a szentírás irodalmi méltatása; e méltatásból a szerző ki nem hagyja ennek az írott szónak páratlan előnyét minden más emberi szó fölött, azt t. i., hogy inspirált szó. Gyönyörű szemelvényeket mutat be a zsolotárokból s a prófétákból, melyek olvasása csak vágyunkat fokozza más hasonló mutatóványok után.

A második könyv a keletnek őskeresztény és zsidó literaturáját tárgyalja. Itt találkozunk az újszövetségi szentírásnak irodalmi méltatásával; a keleti apokryphokkal, sz. Efrémmel s a szir irodalommal, folytatólag a kopt, aethiop, örmény, georgiai műveltség írott műveivel s zárlatul a talmuddal. Senki se gondolja, hogy a szerző bőségesen áradozik az egyes fejezetekben; a könyv korlátolt terjedelme áthághatlan mesgyét von eléje, de amit ily szűk keretben említhetni, azt a szerző el nem mulasztotta.

A harmadik könyv az arabok irodalmával foglalkozik. Fejezetei ilyfélék: Altarabisches Dichterleben. Die altarabische Dichtung und das Christenthum. Arabische Dichtung und Wissenschaft im Reiche der Khalifen. Der literarische Werth der Beduinenpoesie. Gondolom, e címek is eléggé tájékoztatnak a szerző felfogása iránt, különösen abban a részben, hogy nem unalmas.

A negyedik könyv a perzsák irodalmáról szól. Ami a perzsa kultúrát vallási és néptörténeti fejlődésében jellemzi, arra a szerző gondosan kiterjeszkedik. A vallási irány az

Avesta és a Pehlevi literatúrára, az utóbbi a Schahnam hősmondára nyúl vissza legszínesebben s tulnyomólag.

Az ötödik könyv röviden végez az izlami népek kisebb irodalmával, milyenek a török, az afghan bárdok, s az altai turk-törzsek költészete.

Eléggé méltányolhatjuk az itt föltüntetett körvonalokból a műnek tervezetét. Megjelent már a második kötet is, de az egész mű hat kötetre van tervezve. A kritika elismerőleg nyilatkozott Baumgartner alkotásáról; lesz alkalmunk idővel a második s a következő kötetekre is figyelmeztetni olvasóinkat.

Horváth Győző: A szentmiseáldozat gyümölcseiről

A szentmiseáldozat gyümölcseiről. Írta Horváth Győző kalocsai érseki titkár. Kalocsa, 1898. 8. r. 83. l.

„Ez a szerény tanulmány a kritika dicsérő szavaira igényt nem tart. Nem mond semmit, amit el nem mondtak sokan mások, szebben és jobban is.” Ezekkel a szavakkal találkozunk a beköszöntő előszóban, s mind a két állításra kénytelen vagyok reflektálni. Hogy nem tart igényt a dicséretre, az nem a tanulmánynak, de a tanulmányozónak szerénységére vall; a tanulmányt ugyanis nem mondhatom szerénynek; úgy is illik, hogy érvelésében, objektív tartalmában szerény ne legyen; szerény csak az előadás hangja és modora, s ez csak fokozza az érvelés erejét. Az sem áll, hogy a tanulmány nem mond semmit, amit mások szebben és jobban is el nem mondtak volna; de sőt épp egy oly pontot feszeget s iparkodik tisztázni, mely igen érdeklí a theologust s bevallom, hogy jó irányban keresi a kényes kérdés megfjtését.

Én is ez ismertetésemben kivált ez iránt érdeklődöm, s a tanulmány súlypontját, de megértékét is ebben keresem. A kérdés a következő: applikálhatja-e a pap a szentmise különleges gyümölcseit sokaknak éppoly haszonnal, mint keveseknek, egynek éppoly bőséggel, mint ahogy többeknek? A theologia itt csodálatosan fluktuál, mialatt a gyakorlat s a keresztény érzék habozás nélkül azt mondja, hogy nem. A theologusok hivatkoznak a gyakorlat ez általános megegyezésére, s hozzá szabják tételeiket; bizonyítani szeretnék a praxis eljárásának helyességét s a logika kedvéért furcsa előmondatokat kockáztatnak; mások a logika kedvéért tételeket nem gyártanak, hanem az általános tételeket érintetlenül hagyván, az áldozatban szereplő tényezőkre s azok különös befolyására vannak szemüggel s ez utóbbiaknak jobban sikerül a probléma megoldása s eljárásuk nem viseli magán a mesterséges műépítésnek nagyon is emberi kinyomatát.

Így például, ha valaki azt állítja föl tételül, hogy Krisztus áldozati aktusa a sz. misében extensive véges és korlátolt; az ugyan világosan ki fogja mutatni, hogy a kiszabott áldozati gyümölcseben 100-at nem lehet oly bőségesen részesíteni, mint 10-et. No de kinek kell ily ízetlen sententia? Óvakodni kell a theológiában s kivált a gratiában az arithmetikától. Omnia quidem in numero et pondere et mensura fiunt, de a lelkiek numerusa nem méter és itce szerint igazodik. Az üdvrendnek is van üteme és mértéke, de az isteni befolyásnak erejét még psychométerrel sem lehet megmérni. Nekünk tehát ily sententia nem kell.

Krisztus áldozata a szent misében is végnélküli kihatásokban áradozik. De honnan már most annak az előbb említett gyakorlatnak megokolasa?

A t. szerző nagyon helyesen jár el, mikor nem a kegyelem objektív tartalmát s annak az áldozatban foglalt s kiszolgáltatható mennyiségét nézi, hanem a szent misének az üdvrendben elfoglalt állására és szerepére reflektál. A mise végtelen kihatású, de most tényleg az üdvrendnek egyik eszköze. A szentségek s a szentségeknek áradozó kútfeje, Krisztus érdeme is önmagukban mind végtelen értékűek, de most tényleg csak kezelendő üdveszközök. Akikre alkalmazzuk, azokban kifejtik hatásukat s áldásukat: akikre alkalmazzuk

hathatósabban, azoknak nagyobb s bőségebb gyümölcsük lesz belőlük. A sz. mise általános gyümölcsei extensive nem korlátozottnak; ezt a korlátlan alkalmazást nagyon élesen kifejezi a liturgia szövege, de a különleges gyümölcs tényleg egy általunk külön kezelhető üdveszköz. S az üdveszköznek éppúgy megvan a maga hatási szférája, mint mindennek a földön; a hívek, a lelkek, az erényes élet, a buzgalom, a szeretet, az akció és reakció viszonyaiban állnak egymáshoz, minden pap minden nap misézhetik, mint ahogy mindennap taníthat, prédikálhat, gyóntathat, de nem az egész emberiséget taníthatja, gyóntathatja; üdveszközeinek kezelhetősége korlátozott számra terjedt ki. Az a nagy, általános befolyás a Krisztusé, de a különleges kihatás az egyes üdveszközök révén, az a mienk; s mi sokan vagyunk s éppúgy mindig sokoldalúan, de sok megszorítással is bele vagyunk szöve az élet millió szálaiba. Lehet-e ezen túltenni magát? lehet-e intencióink általánosítása által lényünk és szerepünk korlátoltságán túlelnünk. „Multi facti sunt sacerdotes eo quod morte prohiberentur permanere”, szent Pál e szavait úgy is alkalmazhatjuk: multi sunt, eo quod partiales etiam in munere suo sunt. Nem kell attól félnünk, hogy e felfogás által összetévesztjük az opus operatumot az opus operantis-szal; itt csakis az opus operatumról van szó, de amennyiben azt a pap kezeli és applikálja. A t. szerző a papi applikációnak korlátoltságát inkább az intencióból származtatja, mely nem lesz oly kiható, ha sokakra terjed ki; a napsugarakra reflektál, melyek másképp tűznek 90 foknyi szög alatt, mint mikor ferdén esnek. Szóval mi nem vagyunk képesek üdveszközeinket, az opus operatumot az egész világra alkalmazni; kihatásaink, szerepünk sehol sem általános; miért legyen csak itt?

De akkor némelyik többre applikálhatná a szentmisét, mint a másik; lévén ő universálisabb, kihatóbb, intencióiban összefoglalóbb? concedo; hiszen ezt is lépten-nyomon látjuk az életben.

Az előadás nyelvezete, nyugodt, fegyelmezett menete, kerekdedsége igen kellemesen hat az olvasóra. Kívánunk minél több ilyen sikerült monográfiát a magyar tudományak.

Kozáry Gyula: Wundt rendszerének ismertetése és kritikája

Wundt rendszerének ismertetése és kritikája. Írta Kozáry Gyula. Budapest. Ifjú Nágel Ottó bizománya. 8 r. 100 l. Ára 2 kor.

A szerző úr nem kötött ki Wundt Vilmosban valami tucat-filozóffal. Kiköt vele, de tudja, hogy kicsoda és micsoda. „Lotzéval együtt – írja a szerző – elsőrangú csillag a mai tudomány egén, szellemóriás, ki az újabb természettudományos műveltséget egész terjedelmében értelmébe szívta. Ezeket a szilárd alapokon készült fölépíteni bölcsélet-rendszerét.” De mivel bölcsélet-rendszer-építő, még pedig a szellemóriáshoz illő fantáziával, vakmerőséggel és – sit venia verbo – dacára a „szilárd alapoknak” nagyon sokszor előforduló logikátlansággal s önmagának való ellentmondással, azért kikötött vele s gondolom, hogy alaposan végzett vele. Wundt mindenféle: pantheista, determinista, idealista, s viszont hajba kap minden irányzattal, a pantheismussal, determinismussal, idealizmussal. Néha „látszik állítani”, néha „látszik tagadni”: néha állításon kezdi, hogy tagadással végezze. Az ember nagy buzgalommal neki fog ezen modern szellemóriás műveinek tanulmányozásához, azt hallja, hogy itt új, meglepő irányok nyílnak a gondolatnak; olvassa tehát s felvilágosítást keres kérdéseire: mi az állomány? mi az anyag? mi a világ? mi az erkölcs? mi az akarat? de sajnos minderre elfogadható feleletet nem nyer. Meghallja, hogy a szellemi s anyagi világ végső elemei az akarategységek; olvassa, hogy a valóság metafizikai akarat-tevékenységekből és tapasztalati öntudat-tüneményekből áll, de azután arról is hallunk, hogy az állomány, s még az anyagállomány is segédfogalom; úgy, hogy végtére is fejcsóválva nézzük, hogy mikor hagyja el e szellemóriásokat megbomlott lángeszük.

A t. szerző úr sem zárkózhatik el e benyomás elől. Félti néhol a szellemóriást, hogy auto-suggesti folytán Hamlet sorsára jön; Wundt „hajmeresztő vállalkozásairól” beszél (48. l.) a „nagy tudósnak” könnyelmű és fölületes eljárását is észreveszi (87. l.); „pandaemonokat” is lát, kiket a német bölcselet e monstuma fölléptet, hogy megfejelje velük a világot (69. l.); költői velleitásokat fődöz föl benne, melyeknél fogva „psychiko-fizikai párhuzamok” által magyarázza a lelki tüneményeknek és a szerveknek fizikai összeköttetését (43. l.); valóságos „praestabilita harmóniákat” kelteget életre s föltünteti önmagán a naiv, mythosszerű világfelfogásba való visszaesést. „Az egész elmélet, mondja Kozári Wundtnak a célra vonatkozó fejtegetéseiről, olyan képzeleti, költött, hogy csodálkoznunk kell a fölött, miként gondolkozhatott ekként az exakt tudós, kinek természettudományi ismeretei nemcsak, hogy a kor színvonalán állottak, hanem a kísérleti lélektanban korszakot alkotó fölfedezéseket tett.” (38. l.)

A csodálkozás e neme gyakran megszállja az embert. Nem bírjuk fölfogni, hogy valaki, aki a kísérletezésben exakt, a metafizikában örült spanyol. De van itt e részben egy lélektani elem, melyet nem szabad ignorálnunk, s mely könnyen tévedésbe ejthetne minket s ez az, hogy tisztelettel hajolván meg valamely téren kitűnt tudós előtt, imponál nekünk ez az ember másutt is, ahol nemcsak, hogy nem kitűnő, hanem obszkurus jelenség. Ha Wundt nem volna a tapasztalati és kísérletező lélektan terén tekintély, bizonyára számba nem vennők azokat a logikai akrobatamutatványokat, melyeket az állomány, az anyag, az akarat, a cél, az okosság körül végez.

Kétségbeesés kerülgeti a jóirányú filozófust, mikor a fogalomzavar őserdőin végig néz; desperáció szállja meg lelkét s meggyőződik, hogy a filozófián segíteni nem lehet. „Das Elend der Philosophie”, Marx Károly művének ez a címe a legtalálób, szerző úr szerint „lepő” gondolat. A filozófia úgy látszik arra van kárhoytatva, hogy megrothadjon önmagában; más agyon nem verheti; a tévely egy hidrafeje helyett száz más még borzalmasabb bütyök dudorodik a fegyelmezetlen gondolat szörnyén. Úgy látszik nekem, hogy a fejlődésnek ezt az útmutatását kell elfogadnunk, s ha cáfolunk modern, német filozófot, ne tegyünk mást, mint állítsuk sorba-végbe az ő nézeteit egy s ugyanazon tárgyról, pl. az állományról, a valóságról, az okról. A belső valótlanság, a kapkodás, az antilogiák és paradoxonok komédiája, a semmitmondás megeszi ezt a filozófiát önmagában.

Áttérve a szerző úr fejtegetéseire, különösen kiemelem jártasságát s alapos hozzáértését a schola filozófiájában. Az állomány (substantia) tanát igen jól domborítja ki; az okság elvének, az akarat bölcseletének, a metafizikai lélekfogalomnak, a szabad akarat tanának, az erkölctan módszerének s az ezekről mondott ítéleteinek háttérében élesen emelkednek ki a helyes és tüzetes fogalmak körvonalai. Én azonban azt ajánltam volna még a szerző úrnak, hogy mikor például az állomány tanát oly fényes világításba helyezi, mint a 24. s következő lapokon, vagy mikor megrostálja a lénytani problémának hóbertjait, hogy „üres akaratból, akaró alany és akarattárgy nélkül kölcsönviszonyok alapján szerkeszti össze Wundt a valóságos állományokat”, (48, 49. l.), hogy akkor, mondom, a fejtegetés végén rövid kérdésekben állította volna össze Wundtnak tanát ilyképpen: mi az állomány Wundt szerint? miért gondolta ilyennek? miért nem fogadta el a skolasztikus tant? Mi a valóságos világ Wundt szerint? hogy lesz akaratból világ? stb. e kérdésekre röviden kellett volna felelni; az adott feleletek fölrnek bármily cáfolattal, mert a rothadás nehéz szaga árad ki belőlük.

Azután meg túlságos tiszteletben részesíti Wundt nézeteit. Minek az? a kísérleti lélektanban mindenki elismeri, hogy nagyot alkotott; de a világ megfejtésében, a metafizikában csupa hóbert, álom, tévedezés, szürkelátás, vakmerő össze-vissza való beszéd jellemzik. Nem kell-e arra a meggyőződésre jutnunk, hogy egy általános zürzavar volt fejében, s hogy kételkedett a legfontosabb kérdésekről adott feleleteiben is? Tudja-e Wundt, hogy létezik-e a külső világ valósággal, vagy nem? néha állítani, „más oldalról megtagadni látszik a külső világ valóságát.” (45. l.) Nem őrzöngő lázképek sorozata-e ez a fejtegetés,

mely a valóságot az akaratból szerkeszti meg? s mi az akarat s az akarás? mi a lélek szemlélete s aktusa? Ha odaállítjuk őt a lélek psycho-physikájába, hogy kísérletezzen és mérjen, akkor megállja a helyét; de mihelyt azt kérdezzük, hogy mi az, amit mér s amivel kísérletez, oktalan, ésszerűtlen, diktatori kijelentéseket kapunk, melyektől undorodunk is, s melyeken mosolygunk is.

Wundt *idealista*; species est medium, quod, et non quo percipimus; sőt nem is medium, hanem ez a valóság. Wundt *pantheista*; *pozitivist*a; *harmonista*; *determinista*; Mein Herz was willst du noch mehr? Wundt a skolasztikát nem ismeri; a keresztény erkölcstanban egy újságolvasó dillettans. Állítsa össze a t. szerző, ki egészen otthon van W. műveiben, de rövid kérdésekben, Wundt tanát s ezt közölje valahol; ez lesz a legfényesebb cáfolat.

Nem tudom úgy tűnöm-e fel, mint aki a nagy tehetséget nem méltatja; igazán, nem akarok igazságtalan lenni; de mikor azok a nagy emberek oly elfogultak is lehetnek s az ember az ő szellemi fejlődésükben oly tátongó szakadékokat, át nem hidalt örvényeket és hiányokat lát; mit tegyen velük? Mutassunk rá a bomlás s az észvesztés szomorú korában az igazságra; leplezzük le a sületlenséget s engedjük át sorsának; ha a földrétegtől megfosztott szikla is szétporlik, mi sors éri majd a tisztelet s a bámulat védő rétegeitől megfosztott sületlenségeket, melyek a filozófiát tarkítják?

Kérem a t. szerzőt, dolgozzék továbbra is a tévely kompromittálásának avarján; nem a rágalom, hanem a nézetisztulás érdekét szolgálja.

Christianus Pesch: Praelectioncs dogmaticae, VIII. kötet

Praelectioncs dogmaticae, quas in Collegio Ditton-Hall habebat Christianus Pesch S. J. Tomus VIII. Friburgi, 1898. 314 l. Ára füzve 4 M. 80 fill. = 2 frt 50 kr.; kötve 6 M. 40 fill. = 3 frt 80 kr.

Az egymást követő dogmatikus tankönyvek kiadása érdekes s gyorsan változó sorozatban mutatja a theologusok nézeteltéréseit. Sasse, Pesch, Vilmers, Scheeben, Heinrich egyszerre tárgyalják ugyanazokat a kérdéseket s különböző állást foglalnak el velük szemben; s mit veszünk észre? a könyvek újak, de a tézisek régiek, de sőt a tézisek, a problémák megfejtése is többé-kevésbé a megszokott határok közt mozog. Az egyik Lugoval tart, a másik Suarezszal. Tapasztalni ezt kiváltképp azokban a nagy és nehéz kérdésekben, melyeket a theologia mindmegannyi testéhez nőtt sorompót és korlátot cipel magán s nem bír szabadulni tőlük. Ilyen a hit aktusának az elemzése. Suarez és Lugo, Lugo és Suarez, ez a nóta járja. A nyomok oly mélyek, melyeket e hatalmas gondolkozók maguk után hagytak s a szoros oly keskeny, hogy aki arra jár a tudomány taligáján, ha iparkodik is új utat, új keréknyomot csinálni egy-két kísérlet után, belezökken a százados nyomba: Suarez vagy Lugo után jár.

Ezzel a gondolattal lapoztam át P. Pesch Keresztély dogmatikájának VIII. kötetét. „Tractatus dogmatici”, ezt olvasom különös címül, „de virtutibus in genere, de virtutibus theologicis.” Az előbbieken aránylag gyorsan halad át. Egy-két nézet-ingás jellemzi csak, pl. hogy a hit erényét Isten nem önti a lélekbe a keresztség előtt; a keresztség előtt is hisz a katechumenus, de nincs hite, Istentől lelkébe öntött erény alakjában. Azután áttér a theologiai erényekre, a hit, remény, szeretetre. Ebben a részben pedig ismét a hit aktusát és erényét tárgyalja tüzetesen és bőven. A lapokra terjedő fejtegetés a lapszám szerint is méltatható; mert az erényekről általában 46 lapon, a hitről külön 148 lapon, – a reményről s a szeretetről 112 lapon értekeznek.

A theologusokat kiváltképp érdekli P. Pesch állásfoglalása a hit analysisében. Az természetes. Meglepetésünkre azt olvassuk, hogy neki sem Suarez sem Lugo nem kell. Kíváncsian nézünk az új utakra, melyeket ez áthághatlan hegyekbe készül P. Pesch fűrni, jóllehet kissé bizalmatlankodva fogadjuk a csábító kilátásokat.

P. Pesch elítéli Suarezt; az neki nem kell; de elítéli Lugot is, mert az így konstruálja az *actus fidei*-t: *Sí Deus revelat st. Trinitatem, st. Trinitas est veritas: atqui Deus revelavit se esse unum et trinum: ergo Deus est unus et trinus*, – s így minden egyébre. Már pedig ez már csak nem hit, hanem tudományos következtetés, melynek zárómondata is egy tudományos állítás, de nem hit. A hit teljesen szabad, akarunktól függő hódolat; föl kell ismernünk előbb a tekintélyt, a tekintélynek megnyilatkozását; tisztába kell jönnünk az iránt, hogy Isten valóban szólt-e? s miután ez iránt tisztába jöttünk: akkor annak az előttünk álló tekintélynek meghódolunk. Nem érjük fel ésszel, hogy miképp lehet valami egy és hármassal, de a tekintély előttünk áll, s mi szabadon, sőt e tekintély tiszteletének, megbecsülésének vágyától ösztönözve, hódolunk s mondjuk: igen, elfogadom, hiszem, hogy az Isten egy, három személyben.

Senkisémet magyarázhatja másképp Lugo syllogismusát. A *propositio* mikor a tárgyánál fogva olyan, hogy készítő evidenciává nem emelkedhetik soha. Szerkezete komplikált: történelem, bölcsészet, természet, jellem, hajlam, fejlődés, kegyelem szövődnek bele. Aki itt készítő evidenciától fél, az megijed az „evidencia”szónak absztrakt értelmétől. Itt e részben semmi egyebet ki nem erőszakolhatunk, mint történelmi alapokon nyugvó biztos ítéletet arról, hogy Isten tényleg kinyilatkoztatást adott. Ha pedig Lugo *minora* csak ennyit mond, s többet nem; kérdelem, miféle subjektív lelkülettel állunk e *minorral* szemben? semmi mással, mint azzal, hogy elfogadhatjuk, ha akarjuk.

Evidentia adeo mediata, per tot argumenta complexa et implexa elucubrata non cogit, non rapit ad assensum: a lélek tehát teljesen megőrzi vele szemben szabadságát. Elhiheti, mondom, ha akarja; s így a konklúziót is elfogadhatja, ha akarja. Az oly aktust pedig, melyet megtehetünk, ha akarunk s melyet a tekintélyre alapítva teszünk meg, méltán hitnek s nem tudománynak hívjuk. P. Pesch azt mondja, hogy a Lugo syllogismusából kikerült aktus nem hit, hanem tudomány. *Distinguo*: ha a syllogismus formáját tekintem, nincs benne kifejezve a hit struktúrája; de ha e syllogismussal szemben álló lélek eleven aktusát nézem, ha tehát e syllogismus *psychológiáját* tekintem: akkor az tiszta, merő hit s más nem lehet.

P. Pesch szerint ezt így kellett volna konstruálni: *Certum est me posse et debere assensu firmissimo propter auctoritatem Dei credere Deum esse trinum, si certum est Deum hoc revelasse et Deum absolute fide dignum esse, qui nec falli nec fallere potest;*

Atqui certum est Deum hoc revelasse et absolute nec falli nec fallere posse:

Ergo certum est me posse et debere assensu firmissimo credere Deum esse trinum.

Nagyon helyesen van ez itt kifejtve s a *psychológiája* a hitnek a syllogismusban van kifejezve; de tárgyilag véve a dolgot, kutatva a tartalmat, nem találok semmi elütőt Lugo *sentenciájától*. Itt is ott is az auktoritást konstruáljuk; itt is ott is a konklúzióban az auktoritás előtt való hódolatot fejezzük ki; de Lugo syllogismusa mintha szükségszerűnek állítaná az ész beleegyezését a szentháromság tanába; Pesch syllogismusa pedig kifejezi a teljes szabadságot, mely megmarad a syllogismus után is. Megengedem e különbséget, csak hogy azt állítom, hogy ez a formát s nem a tartalmat érinti.

A közvetett bizonyításokból merített „evidenciától”nem szabad megijedni. Tartsuk szemmel ez evidenciának *psychológiáját*; azt fogjuk találni, hogy nem kényszerít. No és ha nem kényszerít, alkalmas támasztéka a szabadakaratú hitnek. Nekem nagyon tetszett a *materiális logikának* az a tézise: *evidentia in alio* (e. gr. *hausta per complicatam demonstrationem et per attestaciones hominum*) *non cogit ad assensum*. S ezt nem tartják sokan, vagy legalább nem tartják szem előtt. Nagy *theologusok* vannak, akik azt gondolják, hogy a hit lehetetlen, ha a *revelációnak* ténye *evidens* volna, Suarez, Kleutgen, Denzinger. Azért azután az „*inevidentia attestantis*”-hoz folyamodnak s azt mondják, hogy a kinyilatkoztatás tényéről *evidentia* nincs. Hát a *szent Szűzben* sem volt?

Tagadhatlan, hogy a kinyilatkoztatás tényének ismerete egy komplikált, történelmi ismeretnek az evidenciájával bírhat csak, s az ugyancsak nem kényszeríti az ésszel a ténynek

elfogadására; de azután ha bírnánk is egy nagyfokú evidenciával, milyennel a sz. Szűz bírt, még akkor is teljes a hit, szabad a beleegyezés s nincs kényszer rá, azért, mert hisz az ismeret a kinyilatkoztatás tényét, s nem a titoknak benső igazságát tárja elénk; már pedig, ha a dolog benső igazsága felfoghatatlan marad a kinyilatkoztatásnak ténye után is: akkor nincs baj; a hódolat az auktoritásra támasztott állítást teljes szabadsággal magáévá teszi.

Úgy látszik ezek után, hogy P. Pesch belezökkent Lugo mély kerékvágásába s azon iparkodik kijutni az emberi észnek ezen hírneves, theologiai szorosából. Hallom, hogy P. Vilmers, aki most rendezti sajtó alá kitűnő theológiáját, viszont Suarez véleményét tartja.

A reményről s a szeretetről a rendes theologiai tanokat adja elő s végül a függelékben a tökéletességről beszél. P. Pesch irányát s előnyeit már máskor ismertettem.

Matthias Joseph Scheeben – Leonhard Atzberger: Handbuch der katholischen Dogmatik, IV. kötet

Handbuch der kath. Dogmatik von Dr. M. Jos. Scheeben. Vierter Band. I. Abth. Von Dr. Leonhard Atzberger. Freiburg, 1898. 458 l. Ára fűzve 6 Márka = 3 frt 60 kr.; kötve 7 Márka 75 fill. = 4 frt 60 kr.

Többször volt már alkalmam kijelenteni, hogy nem értem, minek adják ki egyre-folyton azt a sok dogmatikai tankönyvet új meg új kiadásban. Ha a közvetlen iskolai haszontól eltekintek, nem is találok okot rá. Az iskolai használat természetesen eléggé megokolja a tankönyvek ismételt kiadását; lévén az egyes rendeknek s a sok szemináriumnak sok könyvről szükségük s a szokás, a hagyomány vagy igazán a könyv tartalmának és methodusának kitűnősége elosztja az intézetek közt a kiadások példányait. De ha e praktikus s inkább könyvpiaci mint tudományos haszontól eltekintek, új dogmatikának kiadását csak egy szempont, egy tekintet okolhatja meg s ez a tannak valamiféle elmélyítése, a problémáknak valamelyes új megvilágítása. A dogmatikának tehát nem szabad a modern kutatások eredményeit ignorálni, a tudomány bármely ágában vetődjenek is azok föl; de épp úgy nem szabad neki az elmúlt századok biztos tanainak jól megszállt s letaposott útjait elhagynia s ezáltal célját is veszélyeztetnie. A dogmatikának időszerűnek kell lennie, de hogy időszerű legyen, az idővel kell haladnia. Ne értsen félre senki. Van egy józan, időszerű haladás is, s ez abban áll, hogy a tudósok szemmel tartsák az új vívmányokat, s az új irányokat, s azokat vagy cáfolják meg vagy használják föl érveiknek mélyebb alapozására s tanaiknak s azok értelmének teljesebb feltüntetésére. Amellett azonban ne álljon a dogma soha új és más alapokra s ne szakítsa meg az iskolák s a híres theologusok tradícióit.

Scheeben e századnak egyik legkiválóbb dogmatikusa. Halála (1888.) nagy veszteséget jelent a dogmatikus irodalomban. Zseniális, mélyeszű, misztikus, kontemplatív hajlandóságú, tudós és spekulatív theologus volt, kinek dogmatikája a század theológiájának egyik kiváló díszje és nevezetessége. Nehéz és mély az ő tana; szubtilis az ő okoskodása, s azért könyvének nincs nagy kelete, de akik győzik előtanulmányokkal, azoknak nagy élvezetet és fölvilágosítást nyújt.

A freiburgi Herder-cég nem tűrhette, hogy Scheeben műve befejezetlen maradjon, fölkerlte tehát Atzberger, müncheni egyetemi tanárt, fejezze be ő Scheeben művét, s írja meg a hiányzó részt. Scheeben hagyatékában nem találtak idevágó kéziratokat, úgy, hogy ez a negyedik kötet valóságban nem Scheebené, hanem Atzbergeré; csak hogy ez Scheeben szellemében s irányát követve írta meg e művet. A kegyelemről szóló általános tan ugyanis magában foglalja már a különös részbe való kérdésekre a feleletet. Scheeben előző köteteiben lerakta már a síneket, melyeken haladni fog, pl. a kegyelem s a szabadakarat közt való viszonyra, s azzal összefüggésben a praedestinációra nézve. Épp úgy ami a megszentelő malasztot illeti, ez iránt több más művében igen világosan fejtette ki gondolatait. 25 évi

munkálkodása épp a megszentelő malasztra mutat, mint előszeretetének tárgyára, mint oly tere, melyet az emberi érték számára megközelíteni és meghódítani törekedett. Az egyházzal való részben Atzberger már inkább önmagára volt utalva, annál is inkább, mert Scheeben alapeszméjét, melyet ő az egyházzal való tanában kívinni akart, nem volt képes kifejteni. Scheeben az egyházzal való tant egy párhuzamban akarta kifejteni, a bold. szűzre vonatkozó tanoknak egyrészt s az egyházzal való tannak másrészt szembeállításában. Ide már nemcsak theologia kell, hanem mély, bensőséges kedély, gondolat gazdagság és alakító erő; épp ezek a tulajdonok szálltak Scheebennel a sírba.

Scheeben a thomismus és molinismus közt középutat követett. Nem szent Alfonznak, Isambertnek s másoknak középutját, mely a gratiát mindkét kiadásban, mint „ab intrinseco efficax-t”, s azután a gratiát molinista értelmezésben is elfogadja; hanem amely magában a gratia magyarázásában akarja a különbségeket provokáló nehézséggel legyőzni. Atzberger jól jellemzi Scheeben törekvését, mikor ezt írja: „Die molinistische und congruistische Formel”: „gratia efficax ex praevio voluntatis consensu” vermag das Verhältniss zwischen inspirierter Disposition und unmittelbarer Hinordnung zum freien etc. nicht oder wenigstens nicht adäquat und noch weniger das eigentliche Wesen dieser Hinordnung auszudrücken.”(241. l.) Mindkét irányban, a Thomismusban épp úgy, mint a Molinismusban egyoldalúságot talál; mindkettő szétszedi azt, ami a valóságban egy eleven valóság, osztatlan élet. A Thomismus megóvja az Isten legfőbb okságát, de nem bírja világosan kimagyarázni az emberi cselekedetek szabadságát; a Molinismus és Congruismus viszont kimagyarázza a cselekedetek szabadságát, de nem tud az Isten mindentudásával és legfőbb oksági elsőségével hová lenni. A scientia mediát elveti. A praedestinációban sem hajlik egyik vagy másik részre; egyik fél sem elégíti ki. Az eltérő vélemények mindenkor igen találóan vannak méltatva, s a theológiának gazdagságába való bepillantást segítik.

Bármennyire méltatjuk is Atzberger munkáját, bizonyára nem veszi zokon, ha kimondjuk, hogy a jeles fejtegetések olvasásánál el nem fojthattuk a gondolatot, hogy ugyan mit is mondott volna itt e helyen Scheeben, – s a vágyat, vajha az ő idevágó fejtegetését olvashattuk volna.

Mutschenbacher Gyula: T. Lucretius Carus de rerum natura cz. tanító költeménye

T. Lucretius Carus de rerum natura cz. tanító költeménye. Írta Mutschenbacher Gyula. Nagyszombat. Winter Zs. 81. l.

Lucretius Carus választotta ki a t. szerző értekezésének tárgyául, s bár az értekezés súlypontja Lucretius nyelvezetében rejlik, nem mulasztotta el Lucretius életének rövid s bölcséletének tüzetes ismertetését adni. Lucretius tagadhatatlanul nagy tehetségű, szenvedélyes, lelkes ember volt; tudós, költő és társadalmának mozgalmas életű gyermeke. Hirhedt költői műve erőtől s szellemtől duzzad; szenvedélyének tárgyát, a természet szeretetét s a világ föl kutatását oly hévvel szolgálja, hogy a lelkes meggyőződést tőle senki el nem tagadhatja; persze ez a meggyőződés egyoldalú fanatizmussá fokozódott benne, mely minden jobb értesülést s más systemák iránt való fogékonyságot lelkéből kizárt.

Lucretius hirhedt, ellenszenves ember a régi keresztény írók szemében: 13 próbás atheus, s mivel – mint érthető – ők is, meg mi is minden művet első sorban erkölcsi s nem művészi szempontból ítélünk meg, nem pazaroltak rá egy mákszemnyi dicséretet, sőt ugyancsak leszedtek róla, ki stílussal, ki doronggal minden tisztességet. Lucretius nemcsak a latin-görög babona ellen, hanem egyáltalában az Istenben való hit ellen foglalt állást, s erkölcsstana a csúnya Epikureizmus, a ηδονη.

Ezt a fejlődést lehet érteni bizonyos fokig s addig méltányolni is, de a radikális atheismusba való eltévelyedését sehogysem menthetni, annál kevésbé igazolhatni. Nem is jut ez senkinek eszébe, s a szerző úr pszichologikus kimagyarázásai is Lucretius fejlődési menetét illetőleg bizonyára csak addig a bizonyos, érthető s igazolható fokig terjednek. Elismerjük, hogy törölmetszett, erőteljes és szenvedélyes szellemeket valamely intézmény kinövései, valamely hitnek visszaélései, melyeket első sorban ostromolnak, gyakran túlzásokba, magának az intézménynek, vagy hitnek tagadására ragadnak.

Philologusnak nem szabad rossz néven vennünk, ha bármily erkölcstelen írónak művészi mértékeket megütő műveit méltányolja. Hát Horatius talán jobb, mint Lucretius? legfőlebb butább.

Dacára az ellenszenvnek, mely Lucretius nevéhez s emlékéhez tapadt, aránylag mégis gyakran idézik művét; ennek az oka nem a tendencia, nem a mély bölcsesség, melyet Lucretius művére rá nem foghatunk; hanem az ok kizárólag abban a körülményben keresendő, hogy Lucretius a régi, darabos atomismusként klasszikus auktor. Nála találjuk kifejtve Leukippusz, Epikur, Demokritosz tanait.

Föltűnt nekem, hogy a szerző főlemeli Lucretiust a modern tudomány magaslataira s túlságosan kedvező párhuzamba hozza tételeit a modern tételekkel. Jobb lett volna Lucretius tanait csak tételesen előadni s nem bizonyítani vagy modern szerzők nyilatkozataival erősíteni. Azt is olvassuk, hogy „Epikurus már rég tisztában volt Darwin tanával a kiválasztásról.” (21. l.) Bizony az még most is végleges s egyre növekvő homályban van. Filológus dolgozatba nem való az atomistikus hipotézis erősítése. Különben a modern atomizmus amint manapság áll, alig mondható filozofikus világnézetnek; az atomizmus manapság merő fizika, s a fizikán túl nem terjed. Lucretiusnak bölcsellete is merő játék és mese, s így komolyszamba nem vehető; a szenvedélyes embereken így áll bosszút az igazság; nem szólhat hozzájuk, mert meg nem hallgatják: tehát karikatúrává válik kezeik közt. Lucretius filozófiája roppant sekély: a fizika szeretete kiszorította a metafizikai gondolatot; a lét alapja, a végtelen, az abszolút, eszeágába se jönnek; ő olyan, mint egy gyerek, aki az Akadémia sétányain leül és játszik a porral, mialatt Plató ideáiról és Aristoteles a potentia és actusról beszél.

A t. sz. ezt a nagy hiányt ki nem emeli, hanem becézi a nyakas, portúró gyereket. Azért mondom, hogy thetice kellett volna eljárnia s ismertetőn Lucretius bölcselétét, áttérnie nyelvezetére. Meg vagyok győződve, hogy ezt a részt alaposan dolgozta ki, de e részben tőlem, ki ahhoz nem értek, dicséretet el sem fogadhat.

Fejér Gerő: A bűnök megkülönböztetése faj és szám szerint

A bűnök megkülönböztetése faj és szám szerint. Írta Fejér Gerő. Budapest. Athenaeum, 1898. 8-r. 86 l.

Érdekes és nehéz kérdést választott a t. szerző tanulmányának tárgyául, oly kérdést, mely az erkölcstant a lélektannal szoros vonatkozásokba hozza, alapos pszichológiai ismereteket sürget s finom érzéket és megkülönböztetési élt kíván. Gondolom, hogy a pszichologia részéről még tüzetesebb fényt lehet majd deríteni az erkölcstannak itt feszegetett problémáira, kivált ami a szándékot s a szándéknak folytatólagos befolyását illeti. Itt már a psychométert is lehet használni, mely egy lelki aktusnak folytatólag fönmaradását, néha más föléje került aktusok által való elfátyoloztatását is mutatja. Mi a „virtuális” más, mint tompított, gyöngített, de azért fönmaradó akarát? Le van szorítva a közvetlen fölismerés és öntudat színvonaláról, de azért hat. Az öntudat csak kísérő tüneménye a mi lelki tevékenységünknek; lehetnek tevékenységek, melyek nagyon élénken esnek öntudatunkba, mások, melyek kevésbé; még olyanok is lehetnek, melyek alig észrevehetően nyúlnak bele s külön reflexiót

kívánnak, de azért nem kevésbé hatásosak, mint az öntudat teljébe eső aktusok. Ez a sajátsága a lelki tevékenységnek sejteti azt a különböző energiát is, mellyel majd tágabb majd szűkebb tárgykörre terjedhet a szándék s az öntudat, s e révén belátjuk, hogy a bűnök számszerint való megkülönböztetése is eszerint módosul.

A szerző úr Scotus véleményét tartja, hogy t. i. a bűnök fajai az ellentétes erények szerint különböztetendők meg. Helyes; ez ellen nincs kifogásunk, annál is inkább, mert Scotus véleménye sz. Tamás nézetével egyre megy ki. Az erények, mondja sz. Tamás, megkülönböztetnek fajilag alaki tárgyaik szerint. A szerző úr igen finoman fogja meg a habitust, s jól védi álláspontját. Az akarat tendencia számtalan alfajt foglalhat magában. Vegyük csak a költőt; a költői tehetség a lélek készsége; de az egyes költők hány mindenféle irányban fejtik ki saját szerűségüket. Épp úgy van ez az erkölcsi irányzatokban és készségeken. Egy-egy készség olyan, mint a zúgón leiramló víz, de ebben a sikló tömegben megint hány különféle áramocska van. Az élet sokfélesége tükröződik a készségek lélektanán. A szerző úr e gondolataival találkozunk a 29., 30., 36. lapon.

A fajok szerint való megkülönböztetés nehézsége eltörpül a számszerint való megkülönböztetés nehézségeivel szemben. A fajok még csak fák; ha sűrűn is állnak, de azért lehet keresztül vágódnunk köztük; a számszerinti megkülönböztetés azonban nem lábas erdő, hanem cserjés; bokrok, harasztok, páfrányok, indák szinte áttörhetlenné teszik ezt a pagonyt. Pedig szó ami szó, hatalmas favágók dolgoztak már benne, s egyike a legpusztítóbb szekercéseknek maga Lugo. A szerző úr dicséretes buzgósággal elemzi a problémát; külön, átnézetes osztályokra szedi a tárgyat; léniakat húz a cserjébe, s az osztályozott kérdéseket igen ügyesen fejtegeti. Úgy vettem észre, hogy túlságos hűséggel követi sz. Alfonzot; ezt nem akarom szemrehányásképp mondani, hanem csak azon óvásom megtételére vonatkoztatom, hogy ne akarjuk a valószínűséget e bozotos és sokoldalú kérdésekben egyik-másik nézettől megvonni. Hány fizikailag különálló tárgyat lehet egy akarat tény alá fogni? egy szándékot, egy irányzatot mily hosszú időre lehet kihúzni? az esetleges megszakítások megszakítják-e az akarat irányzatát? íme a kérdések, melyeket annyian oly sokféleképp oldozgattak s melyeket a szerző úr is igen ügyesen s tüzetes tájékozottsággal eleméz. A valószínűséget azonban, mely nem a teoriára, hanem a praxisra vonatkozik, az ellenkező véleményektől sem hajlandó bizonyára megtagadni. Hogy sz. Alfonz a kérdés theoretikus részét nem vitte odább s így az ő korától fogva nem igen lett valószínűtlenné valami, amit előbb valószínűnek tartottak, arról a szerző úr Ballerininek Guryhez adott jegyzeteiből győződhetik meg.

Mindent összefoglalva ez erkölcsi tanulmány is méltó helyet foglal a magyar theologiai monográfiák közt. Nyelvezete is igen jó; a szándékok osztályozásánál a habitualis-t hajlamszerűvel fordítja; tény, hogy lehet úgy fordítani, de épp a szándék habitualitásában nincs semmi hajlamszerűség; a terminus tehát meglesz, de az értelem épp a szónak ellentétje lesz; habituális szándék az, ami volt, de ami most nincs, még pedig sehogy sincs, sem tényleg sem hajlam szerint. Ilyen a „formális” szó is; számtalan értelme van; de oly ellentmondó értelme még sincs, mint a „habituális” szónak a szándék osztályozásában; ez esetben tehát a szó inkább a gondolat elhomályosítására s nem az igaz értelem kiemelésére szolgál; legjobb volna, ha a tárgy szerint igazodnánk a fordításban s nem törődve a latin szóval, mely sehogysem adja vissza a gondolatot, azt mondanók: habitualis intentio azt jelenti, hogy erejevesztett szándék, s habituale vitium azt, hogy hajlamszerű vétek. Az „ereje-vesztett” különben nem az én találmányom, hanem egy kitűnő értekezésből van véve, mely még nem publikáltatott.

Amilyen jól sikerült e tanulmány s amely lelkiismeretes tanulmányozásra vall, fölébreszti bennem a kívánságot, hogy igazán inaugurális, bekezdő disszertáció legyen, melynek tehát sok más folytatása lesz.

Tóth Mike: Hajdan és most : Jézus Szent Szívének tisztelete Magyarországon

Hajdan és most Jézus sz. Szívének tisztelete Magyarországon. Tóth Mike S. J. 203 képpel. Budapest. Hornyánszky Viktornál. 1898. Kis 8-r. 483 l. (Kapható Kalocsán a Hirnök szerk.)

„Azt véltem, örömet okozok Jézus sz. Szíve tisztelőinek, ha az isteni Szív tiszteletének régibb emlékeit és újabb nyilvánulásait hazánkban ily könyvben csoportosítva feltüntettem.” Így vezeti be a szerző az előszót. Tény, hogy ezt az örömet már magában a „Hirnökben” szerezte a sz. Szív tisztelőinek; s ez életrevaló gondolattal igen előmozdította a „Hirnök” kelendőségét. Hiszen mindnyájan gyermekek vagyunk abból a részből, hogy képeket szívesen nézünk s amely könyvben kép van, azt úgy lapozgatjuk, hogy először a képeket gusztáljuk. Könnyű nekünk azonban a Hajdan és Most képeit szemlélgetnünk, de nehéz volt azokat a t. szerzőnek összegyűjtenie. Gyalogoltam én is szerteszéjjel messze, távol fekvő völgyekben, de beszédközben denique rá jöttünk, hogy a derék P. Tóth már megelőzött s hol bricskán, hol zelesznyákon, hol tán gyalog megfordult s levette az illető templomot, kápolnát vagy Jézus Szíve oltárát, képét, szobrát. Lehetőleg mindent megtett, hogy e könyv fölött tárgyát egész teljességében felölelje; igaz, hogy azért még sem volt mindenütt, hogy csak egyet mondjak, nem volt – Kóspallagon. A műnek fölosztása a következő: I. Régibb emlékek, és pedig a) irodalmi, b) más vegyes emlékek. II. Templomok. III. Kápolnák. IV. Oltárok. V. Jézus Szíve szobrai és képei. VI. Jézus sz. Szívének társulata. VII. Irodalom. Ez átnézetes összeállítást bezárja a tárgymutató. Nem kételkedem, hogy aki a könyvet forgatja, abban élénk érdeklődést kelt a sz. Szív tiszteletének e gyors terjedése s hozzá fog járulni a maga részéről ahhoz, hogy a főnnálló emlékek újakkal szaporodjanak s a derék, buzgó szerzőnek alkalma nyíljon, a Hajdan és Most-nak újabb fölvételekkel való gazdagítására.

Huttkay Lipót: Samassa, a politikus

Samassa, a politikus. Írta Huttkay Lipót. Eger, 1898. 16-r. 92 l. Ára?

Érdekes kis mű jelent meg a jubiláló egri érsekről, Samassáról. Azt mondhatnám, hogy feltűnő és előkelő rajta minden; alakja, papírja, irálya, szabatossága, ropogós tartalmassága s hozzá érdekes illeszkedést veszünk észre a tárgy, itt az illusztris személy s az előadás közt. Tacitusi kurtasággal és szófukarsággal, amellet erőteljes nyelvezetben és aggályos kimértséggel alakítja ki Samassának mint politikusnak előkelő alakját. Mikor e kemény lapokat forgatom s ez erőteljes dikciót élvezem, az a gondolatom támad, hogy Samassa alakja vagy annyira inspirálta a szerzőt, hogy még stílusát is meghajlította, vagy hogy a szerző egyénisége és stílusa a kiváló alak szellemében valamiképp részes. „Sinite sanctum pro sancto laborare”, mondotta aqu. sz. Tamás sz. Bonaventuráról, midőn meghallotta, hogy assisi sz. Ferencz életét írja: applikációkba mélyebben tiltja a tisztelet ereszkednem, csak annyit mondok: Samassát ilyen stílussal kell kialakítani. Ez a stílus véső, éles, acélos, itt-ott merev, néhol oly kemény, hogy azt mondjuk: szinte sok.

Samassának mint politikusnak jellemzése kitűnően sikerült a szerzőnek. Igaz, hogy e művecske nemcsak jellemzés, de mindenben igazolás, mindenre kiterjedő apológia, s e részben tán nem lesz a szerzővel mindenki egy véleményen. Nem értem a politikusnak jellemét, elveit, magasztos bölcséletét, nemes, nemzeti irányát, ez mind kifogástalan; de lévén a politika különösen gyakorlati irányzat, s elérendő praktikus célokra való törekvés, a tényleges pártállás, pártfogalás igazolásával nem fog mindenkinél visszhangra találni. Samassa a magyar politikai életnek kimagasló alakja; sokan vannak, kik politizálnak, hisz

Magyarország politikusa légió, – de a fogalom nemes értelmében mégis oly kevés s a kevesek közt van Samassa. De Samassa is egy meredeken fölnyúló szirttető s nem heglánc; magasra csapó hullám a soron kívül; hős, de nem zászlótartó; pedig annak a „sereg-politikusnak” jó volna, ha vezéreik akadnának, s kivált a szigorúan keresztény iránynak nagy előnyére szolgálna, ha oly férfiú, mint Samassa nem különálló, bravúros küzdő, hanem irányt adó s csoportosító vezérférfiú volna. Mert hiába, tömegek döntenek most a harctéren épp úgy, mint a parlamentek küzdterén, s az az irányzat, mely nem tömörít, nem csoportosít pártot, elvész, vagy legalább kínos, önmagát emésztő vajúadásokban tengődik.

Samassa politikai tehetségének, egyéniségének s pártállásának tájékoztató jellemzéséből sok jóindulat sugárzik a különféle pártok iránt, csak a tényleges bírlalói a hatalomnak részesülnek keményebb elítélésben. Ez a jóindulat bizonyára Samassát is jellemzi; hiszen a nagy férfiak az eltérő nézetek híveit nem tartják ellenségeiknek s meg tudják bennük becsülni a meggyőződést még akkor is, ha elveik helytelenségét átlátják. Mily szép és némileg igaz például ez a jellemzés: „a függetlenségek vágyainak raja szépséges messze kéklő hegláncz; ki ne óhajtana ez ormok elérését, de a távolság oly nagy, a gát annyi s a választó mélységek oly áthidalhatlanok, hogy kár sarunkat (sarkunkat?) koptatni egyelőre, hisz ki tudja, vajjon telik-e másakra (csizmára)? A nemzeti párt szép, himes mező, melyen jó lélekkel megpihenve, az ember azon töpreng: nem jobb volna-e több búza, mint virágmag e televénybe? (tehát gyakorlatibb politika?) A kormány áradó csapata suhanó (?) folyam, mely erejével, sietségével hegyet, lapályt alámos, egyben azt mennydörgi, hogy víz nélkül nem élhetünk. A néppárt meg mint darab égbolt borul a tájra.” Tehát televény föld, kéklő heglánc s maga az égbolt, alighanem a holdvilág körül, ha nem benne; ez a pártok jellemzése. E jellemzésben észre vesszük az irány sajátosságait és keménységeit is.

„Samassa nem tartozik a jellemzett pártok egyikéhez sem, ez dült betűkkel van nyomatva, valamint az is, hogy „Samassa a nemzet jobbainak azon tisztos töredékéhez tartozik, mely Deák Ferencz szellemének, hagyományainak hű öre, becsületes értelmezője, vigasztaló letéteményese.” Samassa erőteljes, politikai egyéniség, akit komolyan veszünk s komolyan vesz az egész ország, komolyan oly jellemszegény korban is, midőn ez ideges levegőben az élet harcaitól kimerült rokkantak nyüzsögnek”; „komolyan oly kritikus s a tekintélylyel szemben ellenszenves korban, midőn a nagy embereket csak azért ismerjük meg, hogy könnyűeknek találjuk őket, közelből mérve.”

Samassa súlypontja eszében van, ő „az okság elvének az embere, *akar* tántorithatlanul a helyesnek felismert irányban.” Akarni azonban mindig az erő nyilvánulása. Látszólag önkényes; de „önkénye az eszmék ereje” látszólag igazságtalan, de „az igazságtalanság nem bir azzal az előkelő tapintattal, hogy hallgatni s visszavonulni tudjon adott esetben a függetlenség megóvásáért.”

„Samassa eszével valóságos sanyarövet von szive köré, mely fáj”; hidegnek, érzelmetlennek látszik, de „főpapi lelke szokatlanul érzékenyül, midőn a vallás tételéhez ér.” Hatalmas esze bölcséleti tekintetben jól megválasztotta a helyes álláspontot, s amit a szerző Samassa jellemzésére mond, azt kétségbe senki sem vonja s hőseinek kiváló dicséretére szolgál. Történelem-bölcséleti álláspontja oly magas, mint a hit világa; a legmagasabb néző-pontokról tekint a népek életét s a világ fejlődését; tudja, hogy az élet forrásai mint a folyókéi magasán fekszenek; tudja, hogy a népek élete nem pép, melyet kényünk-kedvünk szerint nyújthatunk; hirdeti, hogy a hatalom csak egy tényezője a történelemnek s az írott jogokon kívül, van az értelmi s erkölcsi népélet, a szellemi s anyagi fejlődés s a vezérpolitikusoknak élénk tudatával kell bírniok annak, hogy ők sohasem állanak teljesen független téren, még ott sem, hol egyedül szabad akaratuk szerint intézkedhetnek, mert a nemzet erkölcsi, szokásai, szelleme láthatatlan korlátokat vonnak elébük, melyek bizonyos felsőbb törvény hatása alatt idomulnak. 61. l. – Samassa mindig az erkölcsi rendnek s nemzeti céloknak védője, ki tisztában van a modern kor irányzatával s tud különböztetni

egy elvont filozófia s az igazi gyakorlati politika közt, mely arra tanít, hogy minő messzire lehet elmennünk.

Erkölc- és társadalmi-bölcslelete szigorú, tetőtől-talpig nemes és korrekt, azért a modern élet alakulásában fölismeri a romlás és hanyatlás tüneteit. Határozott egyénisége utálja a kettős életnek, kivált a politikainak szomorú tüneteit. Elítéli azt a kettősséget, melynél fogva az emberben két én lakik: egy hivatalos, egy magán; egy a köznek piacát, bürót, parkettet, turfot, aszfaltot, szóval a nyilvánosságot járó én s ezzel szemben a magány, az elmélyedés énje; egy én, ki a jobbat látja, helyesli és a másik, ki a jobbnak útjáról sok részben eltér. 38. l. Az érdek lett az úr, s az ember szolga lett. Az európai társadalom elhagyja régi partjait, s a haladás áramlatától ragadtatva, vakon rohan előre. Széthasítja az embert, a polgárt, s leginkább a keresztényt, s ellenkezést vet a lelkiismeret szózata, a nemes erkölcsi érzelmek s a törvények közé.

Samassa azt is tudja, hogy a népképviselési rendszer behozatala által, a törvényhozás súlypontja s a napi eszmék küzdtere áthelyeztetett a főrendiházból az alsó házba, s hogy dacára a főrendiház reformjának, az szellemben, tétlenségben s nehézkességben a régi maradt s az alsóház ezentúl is olybá veszi, mint eddig, egy felsőbb rangú szinekuranak, törvényeket bejelentő hivatalnak, hol csak azért jelentik be a határozatot, mert annak így kell lenni, de gyakorlati kihatása a jelentéstételnek nincs. Alig van remény, hogy ez megváltozzék s következőleg a törvényhozás sodra és árama nem a főrendiházban van; az csak eliszaposodó laguna.

Pedig az eszmék sodra egyre sodróbb; a haladás tempója egyre lázasabb; az élet folyton új alakulásokat sürget; mire van tehát Magyarországnak a parlamentben szüksége? Samassa nem maradi; a haladás és fejlődés előtte készítő szükségesség. Látja a kóros tüneteket; a férfi lealacsonyítását a proletarizmusban, a nő süllyedését az éhségben, a gyermekek elnyomorodását, a nagy eszmék elhalaványodását, az érdek vérszomját, a vallásnak színpadi díszletként való szereplését. Tudja, hogy a társadalmi izgatások nem helybeliek, mint a politikaiak, hanem általánosak, mint a vallásiak, mert egyetemes szükségekre s oly vágyakra vonatkoznak, melyek mindenütt az emberi lélek mélyén szenderegnek. 43. l. Irányítani kell az egyéni s a köztevékenységet, – hátra kell szorítani a kapkodó tapasztalatlanságot: ki kell irtani az önzés cselszövényeit, a vicinalista érdekhajhászatot.

De ha a kettős ént ki kell irtani s az elvet és erkölcsöt a köz- és magán-életben egyaránt diadalra kell juttatni; ha ezt a diadalt csak úgy érhetjük el, ha a keresztény elveknek érvényt szerünk a közéletben; ha a közéletben nem érvényesülünk másképp, mint a törvényhozásra, a parlamentre gyakorolt befolyás által; ha a parlamentben csak pártok érvényesülnek s a köznek legáltalánosabb érzéseit és vágyait is mellőzik hátuk mögött álló parlamenti képviselő hűjában; ha a törvényhozás részint egyenesen, részint közvetve folyton érinti a keresztény érdekeket, s ezeknek ignorálása vagy pláne föladata a pártprogramokban egyenértékű az árulással: vajjon nem kell-e nekünk határozottan keresztény programú pártot, parlamenti képviselőt alkotnunk s okos dolog volna-e, kivált az ezerszeres szomorú cserbenhagyás után s a német és belga példák után, a különböző pártokban lappangó férfiak egyéni személyes jóindulataira bízni hazánk, egyházunk s az emberiség legnagyobb kincseit? – erre a feleletet nem találok Samassának mint politikusnak jellemzésében s e felelet nélkül előttem egy modern, gyakorlati politika szfinx!

Kováts Sándor: Hitvédelem és alapvető hittan, I. kötet

Hitvédelem és alapvető hittan. Írta Kováts Sándor, theol. tanár. I. kötet: 1. általános bevezetés a hittudományokba; 2. a természetvallás védelme. Temesvár. 8-r. 428 lap. Ára 2 frt 75 kr.; egész vászonban 3 frt 75 kr. Etiam erga sacra.

A magyar theológiának ismét örömnapja volt, melyre bátran és bizvást rámutathat; Kováts S. műve megjelenésének napját tartom olyannak. Mondogatják azt már sokan, még a nehézkes észjárású s vaskalapos emberek közül is, hogy mozog már nálunk is a föld, még pedig a legsziklásabb s legkötöttebb föld is, a katolikus mozgalmak földje; mutatja azt több örvendetes jelenség, a politikai, a vallás-buzgalmi, a társadalmi téren; de ha e mozgalmak nem volnának összekötve komoly, tudományos munkássággal, nem volna állandóságuk, szoliditásuk a papi elem műveletlensége folytán s nem volna súlyuk és tekintélyük kifelé. A kath. mozgalmak is súlyt nyernek a tudományos törekvések által, így készül s alakul ki a kath. mozgalom legkülönbözőbb terein dolgozó hívek közt az ecclesia militans közössége; a csendben dolgozó tudós is a harcoló hívek közösségének tagja, s viszont az egyház és vallás iránt érdeklődő hívek lehetségessé teszik a tudományos műveknek kiadását.

Hogy tudományosságunk a theologia terén annyira elmaradt a német és francia katholicizmustól, azért nem utolsó helyen mostoha könyvpiacunkat okolnám; kinek írjanak derék tudósaink? s minek írjanak? tán hogy adósságaikat szaporítsák?

Kivált az apologetikai mozgalom hívja föl a munkásságot; nagyszerű méreteket öltött ez a külföldön; ami pedig a szükségét illeti, egyforma az átlag mindenütt, nyugaton épp úgy, mint nálunk; azért a tudós szerző előszavának s így az egész műnek is első szava ezt a szükségét hangoztatja: „szükség van hazánkban középszerű terjedelmű, magyar nyelven írt s mindenkifelett korszerű hitvédelemre, illetőleg alapvető hittanra.”

A tulajdonképpeni hitvédelmet megelőzőleg általános bevezetésül a hittudományokba adja a hittudomány formal-encyclopaediáját és a módszertant; „ez új tárgy mint propaedeutikus tantárgy evidententer az alapvető hittan elejére való.” Tájékoztatásul ez új tárgyról álljon itt néhány fejezet címe: a hittudomány fogalma; a theologia valóban tudomány; a hittudomány hasznos és szükséges; a hittudomány története; – ezek vannak a hittudomány formal-encyclopaediájában. A módszertanban meg mindenféle tarka kérdés: alanyi, előzetes követelmények (észtehetség, papi hivatás, tiszta szív, életszentség, alázatosság); szükséges, tudományos előképzettség (gymnasium s milyen legyen? rossz a modern gymnasium tanterve, nyelvtanítás, irodalomtörténet, belletristika); egyetem vagy szeminárium; a theologiai oktatás tannyelve; önképzés, könyvbeszerzés stb. Jónak láttam ezt érinteni, mert különben a hangzatos, nagy nevek mögött kísértetbe jönnénk valami új, különös dolgot keresni; de ha belenézünk, látjuk, hogy tarkaság az egész s e révén még ki tudja mit lehetne a „methodologia”-ba behozni. De hát hiába, arról senki sem tehet, hogy új tudományok támadnak a földön; azoknak azután be kell érniök az ilyen kisajátított és kihalított címekkel. Azután tér át a szerző a tulajdonképpeni hitvédelemre.

A hitvédelem ez első kötete némely ismeretelvi alapvetés után, mely az igazság, evidentia, bizonyosság, skepticismus, idealizmus, racionalizmus, empirizmus és sensizmusra vonatkozik, két főrésze oszlik, az egyik: a természetvallás bölcséleti, a másik: ugyanannak történeti védelme; az első azokat a pontokat, támadásokat, nehézségeket, ellenvetéseket tárgyalja, melyek az Istentanra, az Istennek a világhoz való viszonyára, az embertanra s a vallásra vonatkoznak; a másik pedig azokat, melyek a vallás és a vallások történetéből s néhány más pontból, milyenek az istentisztelet, az indifferentizmus, a természetvallás elégtelensége s ezzel összeköttetésben a vallás természetfelettségéből emelkedhetnek.

Véleményemet e műről a következőkben foglalom össze.

A szerző álláspontja és tézisei vagyis tanai mindenben korrektek; nagy készültségre, tiszta, világos fogalmakra vallanak. Álláspontja igen egyházas, mint igazi theologushoz illik és elfogulatlan. Nem vettem rajta észre theologiai vagy filozófiai pártállást intra muros s egyáltalában nem tűnt föl semmi az egész műben, amibe kapaszkodni vagy belekötni lehessen. Hasonlóképp el kell ismernem, hogy a korszerűség követelményének, mely pedig a szerző legfőbb törekvése, fényesen megfelelt. Mindazokra a kérdésekre, melyek a hit természetes alapjaira vonatkoznak, biztos, korrekt, világos feleletet találhatunk a műben. Az

előadás is szigorúan tudományos, a fejtegetés világos, a nyelvezet egyszerű; esprit és retorika nincs benne, de bizonyítás és világosság annál több. De a bizonyítás is kimért és nem terjengős; röviden és praecise formulázza a kérdéseket s adja elő a bizonyítást vagy a cáfolatot.

Egy-két dologra vagyok bátor megjegyzést tenni. Szerző a 9. lapon a hittudomány viszonyát fejtegeti a hithez, objektív, subjektív értelemben, „ugy viszonylanak – írja folytatólag, – mint más téren a közönséges ismeret a tudományos ismerethez”; nem gondolja szerző úr, hogy ezt jobb nem mondani? mert a közönséges s a tudományos ismeretnek alaki elve, ratio formálisa, egy és ugyanaz, t. i. a természetes ész, a természetes evidentia; míg ellenben a theológiának ratio formálisa, eo ipso mert tudomány, az ész, s a hitnek motívuma pedig teljesen és egészen a természetfölötti tekintély s érdeme az odaadás e tekintély iránt. A pásztornak vagy anyókanak ismerete a bürökről vagy a puszpángról s a botanikusnak tudománya valóban specifice nem különböznek, de a hit és a theologia okvetlenül messze távol esnek; szinte azt mondanám, úgy különböznek mint a botanika és az élő flóra, mint a fiziológia és az eleven test; a hit csupa merő élet, eleven valóság; a theologia pedig tudomány erről az eleven valóságról, a hitről; természetesen nemcsak a subjektív aktusról, hanem mindenről, ami abba belevág. Ez a hit épp úgy haladásképes, mint a hittudomány, s bizonyára így érti azt szerző is, jóllehet a hit s a hittudomány közt adott különböztetés után félre is lehetne érteni azt a kizárólagos mondatot, melyet a 14. lapon olvasunk: „de csakis mint tudomány fejlődésképes, mert lényeges tartalma, a kinyilatkoztatás, legalább lényegét tekintve, valóban nem fejleszthető tovább.” Ugy-e nemcsak a hittudomány, de a hit is fejlődésképes? datur profectus fidei.

Az apologetika egyes részleteit tekintve, azok megbírálásában, okvetlenül szem előtt kell tartanunk a szerző célját; nem akar tankönyvet írni, hanem kézikönyvet; „célja ugyanis azoknak az oltártestvéreknek szolgálni, akik tanulmányaikat *föleleveníteni* és *kibővíteni* óhajtják, mivel ha valaha, úgy különösen ma van szükség *alapos, beható* és *folytonos* hittani tanulmányokra.... Jelen szerény hitvédelem *ismétlő-könyvül* óhajt szolgálni a papságnak, *segédkönyvül* a hittanárok és hitszónokoknak, hasznos olvasmányul egyháziaknak és művelt világiaknak.” Ez a szerző célja: *ismétlő-könyv, segédkönyv, hasznos olvasmány*. S valóban nem lehet más. Én teljes elismeréssel adózom a t. szerzőnek, akárcsak Schanznak vagy Gutberletnek; de egy tekintet az apologetikákba, rögtön tájékozathat aziránt, hogy itt *alapos, beható* tanulmányozásról szó nem lehet; az apologetikáknak roppant sokat kell felölelniök, s azért mindezt alaposan nem tárgyalhatják. Tessék belenézni Schanznak jeles apologetikájába s átolvasni bármely fejezetet, pl. Der Mensch, Die Verschiedenheit der Lebensformen s szeretném tudni, hogy mit tanul abból, ha már azt mind nem tudja; ismételt, igen, fölelevenít, igen; de ha a tárgyat alaposan nem tudja, nincs belőle haszna. Az apologetikák valóságos encyclopaediákká lesznek. Töredékes, kurta jegyzetek egymásutánja. Mikor csak történelmi tárgyról van szó, transeat, még csak megjárja: de mikor elvont, filozófiai vagy más tudományba vágó tárgyat fejtegetnek, az ugyancsak gyöngé és szerény eljárás. A munka rengeteg, de a tudományos eredmény kevés. Mily rengeteg munkát végezett a t. szerző is; mi mindenről van könyvében szó; az egész filozófia belefoly többé-kevésbé; természettudományok, morálbölcseleti nagy kérdések; az ősnemzéstől a természetfelettinek lehetőségéig, – a skepsistől a potentia obedientiálisig, Brahmától a célokságig és céltörekvésig találkozunk sok mindenfélével. Az apologetikák egy kalap alá iparkodnak hozni a tudás ezerfejú hidráját, hidrafejek alatt természetesen inkább csak a tudomány cégére alatt árult tévelyeket értem; de ez az egységesítés valósággal csak az encyclopaediák színvonalára sülyesztheti az „új” tudományt.

Ezt a körülményt tehát okvetlenül szem előtt kell tartani s csak ez állásponttól vett mértékkel lehet járulni a nyújtott anyagnak s a beható tárgyalásnak s azok elegendőségének megbírálásához; alapos tanulmányokat apologetikákból lehetetlen tenni, épp oly kevésé,

mint encyclopaediákból; legfőlebb ha az apologetikák oly vastagságra és térfogatra duzzadnak, amilyennel Ottiger műve fog dicsekedni. A beható és alapos tanulmány e korlátai közt azonban mégis azt kívántam volna, hogy némely részben több adatot nyújtana a szerző úr; ilyen pl. a fajok eredetéről szóló fejezet; a tudomány e téren nagyon halad s verőfényes adatokkal szolgál; ilyen pl. legújabbban a pajzsmirigynek, ennek a katexochén csökevényes szervnek a fiziológiai magyarázata, miáltal ez a szerv határozottan kivétetik a csökevényes szerveknek sorából.

A behatolás lehetetlenségének áthághatlan korlátját senki sem érzi jobban, mint az, ki nagy szorgalommal dolgozik nehéz föladatakon, amely föladatak kiterjedése kizárja az intenzivitást; extensio agit contra intensionem. A szerző úr mégis, bár a korlátot respektálta, ügyekezett az alaposságnak mindenütt szolgálni s még nehéz kérdésekben, milyen pl. a pantheizmus, összefoglalásra törekedett. A pantheizmus nagy argumentumát azonban, mely onnan indul ki, hogy Isten és világ annyi, mint a *végtelen* s hozzá még *valami*, nem találok érintve. Talán nem is lehet a mély kérdéseket az Apologetikában tárgyalni? – Ugyanezt a szűk keretezést vettem észre az ész autonómiájának megbeszélésénél; a kötelezettségnek objektív, és tökéletlen elemét, melyet az új skolasztikusok így fejeznek ki: *debeo hoc facere, ne sim reus*, s mely az objektív rendnek természetes belátásából való, szerző úr nem is érinti. – Igen érdeklődtem a vallás mibenlétének fejtegetése iránt; és sajnosan nélkülöztem szerző véleményét abban a kérdésben, vajjon nincs-e vallási hajlam az emberben. Rendesen a vallást csakis az észbeli ismeretre fektetik, de miért nem lehetne egy vallási ösztönt is fölvenni? Schanznál azt olvasom (I. 68.): „Die Religion muss also eine *allgemeine geistige Anlage* sein, welche nicht nur unabhängig von Sinn und Verstand ist, sondern ihrer Natur nach in schroffern Gegensatz zu Sinn und Verstand steht.” Nagyon kíváncsi volna, ha szerző e kérdést alapos tanulmányozás alá venné; nálunk ennek tüzetes megbeszélésével még nem találkoztam.

Én tehát teljesen méltánylom szerző nagy művét és elismeréssel adózom fáradhatlan munkásságának, ajánlom e derék, szakavatott munkát papoknak, kik tanulmányaikat feleleveníteni és kibővíteni óhajtják, ajánlom világiaknak, kik *behatóbban* foglalkoznak korunk aktuálisabb kérdéseivel; de ugyanakkor nagyon szükségesnek tartom kijelenteni, hogy ne tanítsunk apologetikát külön tantárgyul sehol, akár szemináriumokban, akár egyetemen. Alapos tanulmányozásra van szükség s alaposan ezeket a dolgokat, legalább a legfontosabbakat, milyenek a filozófiai nehézségek, s azután a szentírás természettudományos vonatkozásai, csak hegyről-tövire való alapos stúdiumban lehet elsajátítani. Tanuljunk filozófiát á-tól z-ig; hány nehézséget vág ez keresztül derékben; tanuljunk dogmatikát alaposan; ha kell 3–4 évig, s azután terjeszkedjünk ki dogmatikában s a szentírás magyarázataiban terjedelmesebben a természettudományos vonatkozásokra s a morálisban alaposan a liberálizmus s a szociálizmusra. Ha kellene külön mű ezekre, azt meg lehetne írni, s erről is igaz volna a szerző találó szava: „a hittudománynak, ha a maga korára hatást akar gyakorolni, pedig az a célja, mindenekelőtt és felett korszerűnek kell lenni; mint a patristikus és scholastikus irodalom is eminenter kor- és időszerű volt.” (53. l.)

Végre még valamit. Nem találnám okosnak, a fiatal kezdő theologusokat az általános bevezetéssel a hittudományokba s a methodikával gyötörni, még ha valahol az apologetikát külön is tanítanák. Ezeket az ismereteket a theologia folyamán – kivéve tán a történeti részeket – játszva és praktice lehet elsajátítani. Például mily ügyesen s az egész fejtegetéstől elmaradhatlanul és nagyon hasznosan van a hit haladásképesége, lerini Vincze kánonja, Günther teoriája Hurter három kötetes dogmatikájának I. kötetében tárgyalva; a hit s a theologia közti különbségek pedig külön is az I. kötet végén s elszórva adott alkalommal föltüntetve s kifejtve; ellenben mily nehéz és nagy fáradság mellett is mily üres, tartalmatlan volna e pontok előadása a kezdő theologusoknál. Nincsenek adataik, nincs kezelhető, gyúrható anyaguk, amire a methodikát s a formális fogalmakat alkalmazzák; fiókokat vetnek,

de nincs bennük agyag; nagy munka formalitásokkal! Ha már valaki a teológiát átvette s átvette alaposan, akkor rátérhet a „bevezető részre”, átveheti a hittudománynak alaki encyclopaediáját, még pedig hasznosan és gyönyörrel.

Abban a reményben ringatom magamat, hogy e tekintetben a t. szerző egy nézetem van velem, hiszen segédkönyvet írt s nem tankönyvet. Élénk érdeklődéssel várjuk a következő kötetet, mely alaposság, szoliditás tekintetében bizonyára épp úgy meg fogja ütni a mértéket, mint ez az első kötet s így az egész műben majd a magyar teológiának egyik számottevő, latba eső termékét üdvözöljük.

Szemző János: Az igazság világossága. Hitvédelmi népirat

Az igazság világossága. Hitvédelmi népirat. Írta Szemző János. 16-r. 228 l. Ara 50 kr.

Igen népies nyelven, érthetően és korrekt tárgyalásban adja a szerző a ker. alapigazságait, a 10 parancsolatot, a szentségeket, a Miatyánk, az Üdvözlégy magyarázatát. Hátralékok tartalomjegyzék van, melyen ha áttekintünk, örömmel vesszük észre a felölelt nagy anyagghalmazt s a hitbeli fogalmaknak különféle kapcsolatban való megvilágítását. Igen hasznosnak tartom e művecskét s gondolom, hogy a gyakorlati szükséglet inspirálta a szerzőt; elhagyott, távol szállásokon lakó népek, vasúti örök s mások, kik templomba nem járhatnak nagy haszonnal forgathatják. Stolz Albán egyszer bizonyos vasútvonal valamennyi bakterének küldött ilyenféle könyvet. Szívesen föl hívjuk erre a műre azoknak figyelmét, kik hasonló elhagyatott embereken segíteni kívánnak.

Hennig Alajos: A három kassai vértanú, Kőrösy Márk, Pongrácz István és Grodeczky Menyhért élete és szenvedése

A három kassai vértanú. Írta Hennig Alajos S. J. Budapest, Hornyánszky, 125 l.

Kevés a szentünk s azok iránt, kik oly közel állnak a kanonizációhoz, hogy csak a közóhaj egyetlen lelkesebb megnyilatkozására volna szükség, még sem érdeklődünk eléggé. Történik valami kevés s történt eddig is, de azután megint megakad a szenttéavatás folyamata. Reméljük, hogy e kedves kis mű is lendít rajta valamit, s mély tiszteletre, őszinte, vonzó bámulatra ragadja olvasóit, kiknek lelkéből sugárfényt sző a vértanú fejére, mielőtt még az egyház hivatalos kanonizációja megtörtént volna. Ezt természetesen nem úgy értem, mintha a szerző a hivatalos kijelentésnek elébe csapni kívánná, hanem csak arra vonatkozom vele, hogy akiknek vértanú lelkületét s hősi erényeit ily világításban megismertük, azoktól szívünk hódolatát meg nem tagadhatjuk.

A mű 18 rövid fejezetben ismerteti életüket, csodáikat, történetíróink tanúskodását hithőseink vértanúságáról, hithőseink életszentségét, sz. ereklyéik viszontagságait s végül a boldoggá avatás céljából tett lépéseket. A 18 fejezetet 28 illusztráció élénkíti.

Mély megindulással olvassuk e három vértanúnak életét, s különösen vértanúságát, s forró hálával Isten iránt tesszük le a könyvet. Igen, Magyarországnak is vannak vértanúi, a magyar földet is öntözte vértanú vére s még nem is oly régen. Miért lappangjon ez a tudat a feledés homályában? miért ne tüzelje a kiontott vér a fásult s álmos magyar egyházat? miért ne adjon új lendületet a fáradt hitnek s vallásos buzgalomnak? Ezek a szerző céljai, s valóban a mű teljesen szolgálja e nagy célokat. A szerző nagy szolgálatot tett könyvével a magyar hitéletnek; szolgálataért azonban a legszebb díj a három vértanúnak minél előbbi kanonizációja volna.

1899

Johannes Baptist Sasse – Augustini Lehmkuhl: Institutiones theologicae de Sacramentis Ecclesiae, II. kötet

Institutiones theologicae de Sacramentis Ecclesiae. Auctore J. B. Sasse S. J. Volumen alterum. Opus posthumum cura Augustini Lehmkuhl S. J. Friburgi. Herder. 1898. 495. l. Ára 7.20 márka = 4 frt 30 kr.

Az első kötet megjelenése után a nagyérdemű szerző nemsokára meghalt, s így a második kötetnek kiadását P. Lehmkuhl, a boldogultnak rendtársa és barátja, vállalta magára. A kiadás nem találkozott oly nagy nehézségekkel, mint Scheeben dogmatikájánál. Atzbergernek nem álltak rendelkezésére kéziratok; Scheeben nem hagyott maga után kész művet, melyet csak sajtó alá kellett volna rendezni; de P. Sasse kéziratban szinte készen hagyta dogmatikájának e második kötetét.

P. Lehmkuhl a kegyelet vezette nemcsak abban, hogy a kiadás munkáját magára vállalta, de abban is, hogy a szerző nézetein nem változtatott. Minden úgy van, ahogy azt P. Sasse fogalmazta; a kiadó a maga eltérő nézeteit jegyzetekben közli, melyekhez zárjelben hozzá van téve nota editoris. Azonban nemcsak saját eltérő nézeteit közli jegyzeteiben, hanem ahol szükségesnek látja, reflektál a jegyzetekben egyes, figyelmen kívül hagyott s mégis megjegyzést érdemlő pontokra. Ilyen pl. Schellnek véleménye az utolsó kenetről. Schell azt tanítja Dogmatikájában (III, p. 632.), hogy az utolsó kenet akkor is eltörli a bűnt, ha a fölvevőnek nincs bánatja, föltéve, hogy nincs állapotyszerűleg a Szentlélek elleni bűnben. Érvül fölhozza, hogy a Szentírás s az egyház rítusa az utolsó kenetet mint önálló s a penitenciatartás szentségétől független szentséget állítják oda, amely így különállóan is eltörli a bűnt; már pedig a szentség nem volna önálló, független szentség, ha bánat nélkül nem törülne el a bűnt.

Ez a vélemény határozottan kihívja a theologusok ellenkezését, márcsak a trienti zsinat XVI. Sess. Cap. 4. adott tanának alapján is, hol a bűnbánatról általában azt mondja: „fuit autem quovis tempore ad impetrandam veniam peccatorum hic contritionis motus necessarius.” – Az utolsókenet szentségét a bűntörlést illetőleg márcsak azért sem lehet a penitenciatartás szentségétől függetlennek mondanunk, mert habár az utolsó kenet abban az esetben, mikor a hívő nem gyónhat, el is törli a bűnt, azért a beteg, fölgyógyulván vagy magához térvén, mégis csak tartozik az így eltörült bűnt is meggyónni. A votum sacramenti poenitentiae benn van a tökéletes bánatban, s ha nem is mondhatjuk, hogy az eszméletlen s talán csak attricióval bíró embernek van votuma gyónni; de a gyónás szüksége az objektív rendben igenis bennfoglaltatik az utolsó kenetben. Ha nincs bűnbocsánat függetlenül az egyház kulcsainak hatalmától, akkor világos, hogy az a „si in peccatis sit, remittentur ei”, szintén így értelmezendő.

A kisebb rendek keletkezésének vagy kialakulásának korszakául elfogadja Wielandnak véleményét, ki erről „Die genetische Eutwicklung der sogen. Ordines minores in den drei ersten Jahrhunderten” címmel monográfiát írt. Wieland Ferencnek ez idő szerint nagy tekintélye van a ker. Archaeologia terén; azt mondhatjuk róla, hogy Rossi örökébe lépett. Szerinte a kisebb rendek szervezete a VII. század első évtizedeiben jutott végleges megállapodásra; akkor alakultak meg sajátos nevezetükkel és működési, szolgálati körükkel, a kisebb rendek. Azon időben a subdiaconatust is a kisebb rendekhez kell sorolnunk.

Ha valahol a bizonyítás hiányos, azt a kiadó szintén megjegyzi s pótolni vagy helyesebben bizonyítani ügyelexzik; ilyen esettel állunk szemközt abban a kérdésben, vajjon a hívőnek a hitelennel v. i. pogánnyal kötött házassága szentség-e a hívő félre nézve. A szerző azt feleli, hogy igen; a theologusok véleményei elágaznak; P. Lehmkuhl is a szerzővel tart; de a bizonyítást el nem fogadja. A szerző ugyanis azt tartja, hogy ha nem volna szentség az ilyen házasság, akkor nem esnék az egyház joghatósága alá; már pedig az egyház joghatósága alá tartozónak ítéli a hívőnek hitelennel kötött házasságát, hiszen a „cultus disparitas”-t bontó akadályul állította föl az egyház. Tény, hogy ez az érv, így amint elő van adva, nem bizonyít. Az egyház nem azért vindikál magának joghatóságot az ilyen házasságokra, mert szentségi jellegűek, hanem azért, mert „szent dolgok.” Az egyháznak joghatósága van az oly házasság fölött is, melyet két pogány fél kötött, miután az egyik megtért; már pedig ez a házasság nem szentség, a megtértben sem szentség; különben az egyháznak nem volna hatalma az ilyen, már elhált házasságot is feloldani.

Ilyen a többi jegyzet is; csak egy helyen látszik túlságosnak és szörszálhasogatónak a kiadó, ott t. i., ahol a szerzőnek nézetét, hogy a világi hatóságnak jogkörébe tartozik a pogányok házassági ügye, megdönteni vagy legalább gyöngíteni ügyelexzik.

Sasse előadási módjáról már szoltam; tetszik precis, előkelő, egyszerű, világos modora ; nem mozog közhelyeken; nem csépel üres szalmát; tézisei szépen vannak fölépítve s gondosan kidolgozva.

Zubriczky Aladár: A szándék szerepe a hitéletben

A szándék szerepe a hitéletben. Írta Zubriczky Aladár. Esztergom, Buzárovits. 1898. 137 l.

Ez a monográfia a gondolat-tisztulásnak és jegecedésnek mintaképe. Gondolat-tisztulásnak mondom a szándék fogalmának helyes kiemelését az elválaszthatlan, együttjáró akarati tények tömkelegéből, – jegecesedésnek azt a folyamatot, mely az „intentió”, „szándék”, „célzat” s más ilyen mindenki előtt ismeretes, s mégis csak kevesektől tisztán értett fogalomnak tüzetes meghatározását adja. A szándék az első, öntudatos akará; az erkölcsi életnek hajnalhasadása, átlátszó, elemi alakja; a szándék az első actus humánus az akarási folyamatban; a folyamat csírája; a szándék az első mozgató; tárgya a cél, mely alatt foglaltatik az eszköz; a szándék az akarat első, szabad mozgása. Csak miután ezt a fogalmat kiemelte, azután kutatja, megjelenhet-e a szándék bővültebb, összetett alakban.

A monográfia négy fejezete közül ez volt a legnehezebb s legszárazabb. Nehéz és delikát fogalom; már csak azért is, mert merőben pszichologiai tény. A lélek élete bonyolult; elemzésére a kés, még ha borotva is, nem való, akárcsak otromba lapáttal dolgoznánk; ahhoz fénysugár kell, v. i. éles distinkció. Az éles distinkciók, a következetes gondolkozás megtalálták a hasadási lapokat, s azokat szétszedve, törés, erőszak nélkül kiemelték a szándék átlátszó, egyszerű fogalmát.

Ez alapvetés után a t. szerző a szándék szerepét vizsgálja a hitéletben, mellőzve az egyházi jogéletet s a szoros értelemben vett hitbuzgalmat. Azonban a hitéletnek erkölcsi világában sehogysem mellőzhette a természetes rendet, aminthogy a hitélet elválaszthatlan a természettől; a lélek maga mindenekelőtt egy darab természet, s a kegyelem csupa pszichologia, csakhogy természetfölötti fénytől és melegtől átjárt pszichologia. Minket leginkább a III. fejezet érdekelt; a II-ban, mely a szándék szerepéről szól az erkölcsi világban, nem is akadhatott a sz. különös nehézségekre az I. fejezetben történt szerencsés alapvetés után. Meg vagyok győződve, hogy a szerző maga is ezt a részt kedvelte leginkább; szavain, kifejezésein is meglátszik, hogy az elvont fogalmak kristálytiszta, de jeges köréből, az élet, érzés és indulat pázsitos, verőfényes világába lépett. S valóban ki akarna a kegyelem világában hideg fogalmak tükrei közt mozogni; szinte gyanúba esnék, a pelagianusok hideg,

észbeli kegyelemtanának gyanújába. Ezt nem elég ésszel írni, ezt szívvel kell írni, s a t. szerző kitűnően ért hozzá, hogyan kell szívvel írni.

A természetfölötti életben érvényesülő szándékot illetően a legérdekesebb kérdés az, vajjon a természetfölötti szándék csupán a hitből, a kinyilatkoztatásból megismerhető jó felé irányul-e, vagy talán oly javak felé is, melyeket a hit fénye nélkül az észből is megismerhetünk? a systema, az érthetőség azt kívánná, hogy a kegyelem aktusaiban a hit fénye ömöljék a tárgyakra; azonban nagy nehézségek állnak itt látszólag világos magyarázatunk s systematikus igényeink elé; a t. szerző nem dönt; előadja mindkét véleményt előnyeikkel s hátrányaikkal együtt. Nehéz szívvel válnánk meg az első helyen említett fölfogástól, s valóban szinte megrendül tézisünk a segítő malaszt mibenlétéről, ha ez a fölfogás be nem válik. Mert mi legyen az a supernaturalis illustratio, tehát ismeret, mely nem a hitből való. Azután van-e a fölcseperedett, megkeresztelt siket-némának természetfölötti aktusa? van habitus fidei, spei et caritatis benne, – fölteszem, hogy mint csecsemő megkereszteltetett s öntudatra ébredve még nem vétkezett, – s honnan szedi ez a siketnéma az illusztrációnak objektumát? a hitet? a hit tárgyainak ugyanis elő kell adatniok, fides ex auditu; de ha van természetfölötti illustratio objektív közlés nélkül, akkor az ilyenben lehet aktuális hit. A szerencsének természetfölötti aktusai nem látszanak nekem annyira lehetetleneknek, mert a természetfölötti tény a motívum fideivel bővülve sem lesz nagyon „filigrán-munka”; átlag a népeknek hitük van; a nemzetek symbolumát tartják: Deus est, et inquirentibus se remunerator est; ezeknek természetfölötti aktusai nem képeznek nehézséget; de egy siket-némáé, igen.

E monográfia a legfinnyásabb igényeket is kielégíti, akár értelmi, tudományos, akár nyelvi tekintetéből; világos fogalmak, s választékos nyelvezet kezét fogva kísérik az olvasót elejétől végig. De kiváltképp szemembe ötlük a meleg subjektívizmusnak csilláma; gyöngyszem ez Albion partjairól; a mi vallásos és hittani irodalmunk sablonos és hideg; abroncsos szoknyában és copfosan jelennek meg termékei; az újkori szellem, eredetiség, s kivált közvetlenség hiányával. Üdvözlöm a t. szerzőt s benne látom azt a férfit, ki vallásos irodalmunknak majd szerencsésebb s korszerű indításokat kölcsönöz.

Baudon-Pesch: Keresztény élet vagy: kisebb tökéletlenségek

Keresztény élet vagy: kisebb tökéletlenségek. Írta Baudon-Pesch, fordította a csanádi növendékpapság m. e. i. iskolája. Temesvár, 16-r. 285 l, ára fűzve 1 frt, kötve 1 frt 50 kr.

Valamint a hegyek csupa apró homok-szemekből s a tenger vízcseppekből áll; valamint a dögvést csupa apró, de sok bacilus okozza: úgy az emberi élet is csupa kis dologból áll s legnagyobb bajai elhibázott, elhanyagolt apróságok. Ha nagy bajoknak – a társadalomban, a családban s az egyed életében – genezisének akarnók megírni, az imponderabiliák, az igénytelenségek, a nevetséges apróságok rétegébe kellene leszállnunk. S jóllehet az életet apróságok szövik; mégis oly nehéz e nagy igazságnak praktice nyitjára jutni s azt öntudatunkra hozni. A kis dolgokat le szoktuk nézni s nem törődünk velük s így kerül azután, hogy erényre szert nem teszünk s ugyanakkor rossz psychologusoknak is bizonyulunk.

E fontos tény öntudatára ébredni, s önmagunkban a rossznak gyökereit fölismerni, erre segít minket az itt ismertetett mű. „A múlt században kis könyvecske jelent meg e címen: A kis erények. Célja az volt, hogy megismertesse a keresztényekkel a látszólag könnyen gyakorolható erényeket, melyek névszerint ugyan kicsinyeknek látszanak, gyakorolva azonban nagyok... S amelyek eredményezik, hogy szívesen látjuk és szeretjük a jámborságot.”

Francia aszkéták gyakran túloznak, s mivel ez is eredetileg francia szerző műve, gyanakodva vettem kezemhez, mert ezekről szokás-mondás az, hogy annyira túloznak kivált a kisebb hibák és gyarlóságok kiszínezésében, hogy azt látszanak mondani: a halálos bűn is nagy baj, no de a bocsánatos, az már csak az igazi nagy baj. Ez aggodalmam fölösleges volt; a fejtegetés szolid, alapos, ment a túlzásoktól és rásegít arra a belátásra, hogy a túlzás azok részén van, kik ez apróságokra súlyt fektetni nem akarnak. Az előadás „sans phrase” és francia „esprit” nélkül folyik; a szerzőt józan felfogás és komoly szándék vezeti: igazán segíteni, fölvilágosítani, megindítani akar.

Ajánlásul, – mert a tájékoztatás szolgál ajánlásul – álljanak itt a könyvecske tartalomjegyzékének címei: idegenkedés és féltékenység, vakszeretet és kicsinyes pártoskodás, kicsinyeskedés, kedves énköz való ragaszkodás, rosszkedvűség, érzékenység, kíváncsiság, durvaság és túlhajtott szigorúság, következetlenség, titkos bálványozás, gáncsoskodás és az ellenkezés szelleme, felületes jámborság, balsikertől való félelem, makacsság, túlzás, tapintatlanság s más effélék. Látni való, hogy ez egész erdeje a pszichológiának s annak a sűrű bozótnak, melyben a legtöbb ember céltalanul s terv nélkül küzködik, fogyasztja erejét s lehetlenségévé teszi megnyugvását. A könyv fordításra való kiválasztása finom lelki érzékről tanúskodik.

Sankovics Ignác: A papság és a mai társadalom

A papság és a mai társadalom. Írta Sankovics Ignác dr. Eger. Érseki lyceumi könyvnyomda. 1899. 116 l. Ára ?

Valóban nagy körültekintés s a tárgy kellő kijelölése s megszorítása kell ahhoz, hogy szociális vonatkozású műben ne túlozzunk, ne tulajdonítsunk egyik-másik tényezőnek túlsokat s ne vonatkozzunk el, midőn egyről írunk, a többitől. A szociális élet oly szövedék, melynek minden szála egymásba szövődik; lánc az, s ha az egyik láncszemét emeljük föl, a többi is zörög-mozog. Társadalmi rétegekről szokás beszélni, de e rétegek kölcsönösen behatnak egymásra; azért azután egy sem bűnös kizárólag, egy sem tehet az egész bajról; sok a rovása mindegyiknek, de bűnösök mindannyian.

A szociális élet egyik fontos tényezője a papság. Teljesen ethikai irányzattal és rendeltetéssel áll a társadalomban, de amely ethika tényleg befoly mindenbe. Ez a természetfölötti ethikai befolyás a nép konkrét tömegére irányul, abban kell neki fölszívódnia; hogy mily szerencsével dolgozik majd az ethikai ható, az sok mindenfélétől függ; nemcsak az ethikai hatótól, de attól is, hogy milyen az a tömeg, milyen fajú, francia vagy német, hindu vagy mongol-e; milyen történelmü, tradíciójú, fejlődésü, stb.

Sankovics úr ugyan nem küldötte be könyvét szerkesztőségünknek, de mi mégis tartjuk azt oly figyelemreméltónak, hogy rövid ismertetését adjuk.

A szerző úr nem filozofál; nem akar műveltségtörténeti essay-t adni, hanem buzdító, irányító, alkalmi művet írni; azért ilyen mélyebbre ható megokolásokat, s népszellemi, néplélektani vonatkozásokat ne keressünk benne. Ezeket föltételezi s kivált a német néppel való összehasonlításoknál okvetlenül szem előtt kell tartanunk e filozófiai előföltételeket. A magyar népnél a szociális fejletlenség, ázsiai állapotok, minden téren való elmaradottság, a paraszt s úr közti ellentét változatlan fönnmaradása, az igazi demokrácia teljes hiánya, a rendi szervezet tradícióinak korlátlan uralma egészen elváltoztatják a szintért, s lehetőleg kedvezőtlen talajt teremtenek a szociális tevékenység számára. Mindannak dacára igaza van a t. szerzőnek: tegyünk, tenni kell.

S ugyan mit tennünk? Arra megfelel a mű. Jó tükör, de csúnya képet mutat. Föltünteti, hogy mit kell tenni, de ugyanakkor konstatálja, hogy mi nincs megtéve, s ugyancsak látjuk, hogy semmi vagy no, valamicske van csak megtéve. Ítélete és dikciója higgadt; higgadtan

céloz s jól talál, – ítéel s valljuk be, lesújtó ítéletet mond. Sőt kiértjük azt is, amit nem mond, de amit gondolt magának a magyar egyház részleges viszonyairól. Respektáljuk diskrecióját és számba vesszük utógondolatait, bár csodáljuk türtőztetését, hogy indulatainak mindenütt parancsolni tudott. Vegyük pl. csak az iskolákat, t. szerző úr, mit beszélünk mi a papság szociális tevékenységéről, mikor vannak egyházmegyék s épp a magyar vidékeken, hol az a törvény, hogy a pap iskolába nem jár; nem tudom, nem csináltak-e ott valamiféle egyházmegyei kánont e fennkölt lelkületből. Mit beszélünk mi szociális tevékenységről s mit panaszoljuk fel az intelligenciának meghidegülését, mikor a gimnáziumokból a szemináriumokba átlépő növendékek, tehát a jobb velleitásúak sem tudnak még gyónni s áldozni? Mondok többet t. szerző úr; gondolja csak, van egy ország Európában, s abban kath. egyházmegyék, amelyekben nem engedik meg a missiók megtartását, úgy hogy ha jól tudom, ügyyel-bajjal csak két missiót sikerült ott megtartatni; ugyan kérem, legyen szíves könyvét azoknak a püspököknek megküldeni, vagy ha kell természetesen előbb az illető nyelvre, no vagy latinra fordítani. Ahol ilyen állapotok vannak, ott igazán csak rémítő elmaradottság honolhat s annak nyomában a szabolesi és bácskai és csanádi szociálizmus.

Szinte elfelejtettem megmondani, hogy a mű beosztása a következő: I. a papság a magánéletben, II. a papság egyházi működése, III. a papság társadalmi tevékenysége. A bevágó részletek ismereteseek: hitbuzgalmi és társadalmi egyesületek, missiók, iskola, politika, sajtó. Minket kivált a magyar vonatkozások érdekelnek, s ezek átlag igen talpraesettek, de egyszersmind lesújtók: „Ismeretes dolog – írja a 76. lapon –, hogy a világiak mennyire idegenkednek a papságtól ... Annyi bizonyos, hogy sokhelyt nálunk is helyén való az a megjegyzés, amit valaki a francia papságra tett: «Van a francia társadalomban pap s még sincs papja a társadalomnak, hiányzik belőle.» Ez pedig mindenesetre mulasztás. Legyen hát papja a magyar katolikus társadalomnak.” A 77. lapon: „Ha a társadalomnak mindenütt a paraszt-osztály az alapja, akkor nálunk ... ez az alap nagyon megingott. Lelketlen izgatók, de meg a nyomasztó viszonyok, a föld és népe érdekeinek rendszeres elhanyagolása a szocializmus örvényébe sodorta azt.” Tehát idegenkedés a papságtól nép és intelligencia részéről; szinte megdöbbenő, de úgy van. A vegyes nemzetiségű vidékeken nem annyira, kivéve azt az egyházmegyét, ahová a coelibátus híre még el nem hatott; de a magyar vidékeken úgy látszik egészen, mert ott az „extra Hungariam non est vita” az ecclesia militansban még teljes virágzásban föllelhető; szociális működés simpliciter nem existál, még az iskolába sem járnak a papok; azután meg a főntemlített társadalmi akadályok a magok teljes ridegségében érvényesülnek.

Sajnálatos, hogy a t. szerző úr, mikor a kath. mozgalomról kezd szólni a politika terén, teljesen ellapul s általános jó tanácsok ködébe burkolózik, akárcsak Siegfried lovag. Pedig hát megindult csikorogva és vajúdvá a határozott, katolikus mozgalom, van keresztény politikai pártunk s íme egy műben, mely a magyar papság politikai tevékenységéről beszél, és Kannegieserrel példázgat a szerző úr, még sem szól egy szót sem ajánlólag arról a keresztény pártról; ez valóságos „kannegieserei.” Desperát neve van annak az elfranciásodott németnek; de mindenki „kannegieser” lesz, aki Magyarországon a papság politikai hivatásáról szólván, nem talál a gyógyfüvek őserdejében más panaceát, mint azt a dült betűs tanácsot: *várni kell az alkalmas időpontra*. Ez nem Náthán próféta, hanem „Nathan, der Weise” szava. A német pedig erre azt mondja: „Wasch mir den Pelz, aber mach ihn nicht nass.” Különben értjük mi ezt magyarul is, s tudjuk, hogy honnan fúj a szél.

Van még egy szerény kifogásom; szerző úr túlozva említi, hogy a szociális bajokban: „megoldás csak az egyháztól várható”; nem, ez nem áll; az egyház nyújtja az ethikai alapot és tartalmat, de mint a 98. lapon olvassuk: „az egyháznak nincs hivatása arra, hogy utat mutasson a társadalomnak miként való szervezésére.” A szocializmus alantálló társadalmi rétegeknek emelkedése, mint ahogy a föld rétegei emelkednek s tengerfenékből napsugaras mocsár s mocsárból termőföld, rét, kert sőt park lesz. Ezt az emelkedést a társadalmi

rétegeknek maguknak kell megtenniök s meg is teszik. Ezt sem akadályozni, sem meghamisítani ... végleg nem lehet. Az alsó rétegek jogot és részt kérnek, nagyobb részt az életből, mint amennyit nekik eddig juttattak. Úgy kell tehát a társadalmat szervezni, hogy ez a nagyobb rész-juttatás s a teher egyenlőbb elosztása lehetséges legyen. Vallás nélkül természetesen nem boldogulunk sehol sem; a vallás a legnemesebb jogi alapot is nyújtja az emelkedő rétegek számára, de az eszmét megérlelni, azt joggá változtatni nem az ő feladata. Már pedig ez a főproblémája a szociálizmusnak.

E csekély kifogásokat leszámítva elismeréssel adózunk a t. szerzőnek, aki különben azt illetékes részről, az egri egyházmegyei irodalmi egylet jutalmában már elnyerte.

Dvoreczky János: Krisztus keresztje és a vörös szociálizmus

Krisztus keresztje és a vörös szociálizmus. 30 májusi sz. beszéd a társadalmi kérdésről. Cseh nyelven szerkesztette Dvoreczky János. Fordította Huszka Endre. Eger. Ára 1 frt 20 krajcár.

Népszerű apológiának nevezhetném ez egyszerű beszédek antiszociál-demokratikus szabásban. A szabás ugyancsak modern; az irányzat egészen korszerű. Ha sz. Bernát hallaná e májushavi beszédek, alighanem fölvetné mindig lesütött szeméit, hogy lássa a szónokot, ki a kenetes doktor modorától olyannyira elűtő hangon akarja a Mária-tisztelőket áhítatra gerjeszteni.

S valóban e két fogalomnak összekötését: vörös szociálizmus és májushavi beszédek, nem tartom szerencsésnek. A keret ugyanis sehogy sem illik a képhez; a keret oly filigránszerű, oly virágos, hogy abba csak egy kedves, bájos alak állhat bele, aki igaz, hogy minden jóra, Isten létének, a gondviselésnek, a tulajdon szentségének elfogadására is ösztönöz; de mindezt az ő erényeinek párazatán át, tehát inkább indirekte teszi. A vörös szociálizmus cáfolata sokszor csak gyér vonatkozásban áll a sz. Szűzhöz; ami nem zárja ki azt, s eszembe sem jut állítani, hogy néhol a vonatkozás s az alkalmazás is igen sikerült és talpra esett.

Én tehát a t. szerző engedelmével distinguálok: igen jók e beszédek, ha tárgyukat, céljukat, az előadás világos módját, korszerűségüket, alaposságukat tekintem; de mint Mária-beszédek sehogy sem illenek be. Ha e keretet elhagyjuk, a kép csak nyer hatásban; megszabadul békítől a szónok és hathatósabban applikálhatja csattanós dikcióját.

Még világosabbá lesz az, amit gondolok, ha a tartalmat tekintjük, melyet a szónok itt földolgoz. A vörös szociálizmus tanai kerülnek itt szóba sorban; czáfolja téziseiket, álmodozásoknak bélyegezi ígéreteiket, ad absurdum dedukálja azáltal, hogy kimutatja kivihetlenségüket. Szóba kerül a szociálizmus theológiája – lucus a non lucendo, – etikája, szociológiája, jogrendje. Kezdetben szinte fönnakadtam azon, mintha a t. szerző-szónok nem akarná méltatni a munkás-népnek jogos panaszait. Ez nem illenék a ker. demokráciához. Később azonban meggyőződtem, hogy jó irányban mozog; nem üti el a panaszokat avval, hogy nincs igazuk; nem ragasztja sebeikre azt az általános passzív flastromot, hogy csak türelem, türelem; nem teszi ezt; sőt elismeri, méltatja a jogos kívánalmakat s rámutat Manningra s a munkásokat szerető ker. szociologusokra.

A szociálista „theologia” szükségessé teszi az efféle témák megbeszélését: van-e Isten, vannak-e csodák, gondviselés, etc? etikájuk, szociológiájuk, jogrendjük pedig az ilyeneket: a szenvedés nem a legnagyobb rossz; az öngyilkosság nem segít rajtunk; magánvagyon legyen-e vagy közvagyon; fölösleges-e a felsőbbség; szabad szerelem; házasságot s nem szabad szerelmet. Szóval a modern, népszerűsített tévelyek mind szóba kerülnek, még pedig

ügyesen, tapintatosan, példákkal illusztrálva s nem elnyújtva. Ezek mind oly sajtóságok, melyek a könyvet ajánlják s használhatóságát mutatják.

Ha tehát nem mint májusi beszédeket tekintem, gondolom, hogy jó szolgálatot tehetnek, kivált vegyesebb közönség előtt prédikáló szónoknak.

Camus János Péter: Salezi sz. Ferencz szelleme

Salezi sz. Ferencz szelleme. Írta Camus János Péter belleyi püspök. Fordította Benisek Imre, oriczközi plébános. Turócz-sz.-mártoni magyar nyomda. 1899. 16-r. 247 lap. Ára ?

„A szíves olvasót ne riassza vissza a könyv címe, mintha ott nem tudom micsoda száraz iskolai módszerben a lelki élet tökéletességére vezető tanok volnának elősorolva. Nem. E könyv tartalma épp oly mulattató, mint amilyen tanulságos.” A fordítónak e szavai szószerint igazak. Hogy nyomósítsam azokat, azt mondhatnám, hogy a könyv merő adat, adoma, történet. Sz. Ferencz élete konkrét példákban van itt lelkünk elé állítva; csupa szellemdús kép ez hosszú sorozatban. Az a szó „szellem” a könyv címében, hatványra emelendő, midőn sz. Ferenczről van szó; ez a szellem itt nemcsak ideális elveket és irányzatot mond, hanem azt, mit a francia esprit-nek mondana. Sz. Ferencz e részben tősgyökeres francia; az unalom s untatás nem az ő mestersége; amit mond, az szikrázik és melegít, s ugyanakkor kizárja azt az erőltetett, kapkodó, bizarr szellemeskedést, mely inkább a bizzarra s a nevetségesre vadász. Nagy, mély gondolatai, törzsökös erényei alkotják és művelik meg szellemes irányzatának termékeny talaját.

Németben a könyv minden antikvárius boltban hever; sok kiadást ért; a magyar fordítás tapintatosan elkerülte a terjengősséget s tetszetős alakban ugyanazt nyújtja, mint a nagyobb mű.

Theophil Hubert Simar: Lehrbuch der Dogmatik

Lehrbuch der Dogmatik. Von Dr. Theophil Hubert Simar. I., II. Herder. Freiburg i. B. 1899. Nagy 8-r. 1102 l., ára 11 márka = 6 frt 60 kr.

A Herder-cég „Theologische Bibliothek” c. vállalatában két dogmatikai tankönyvre akadunk; az egyik Scheebené, a másik Simaré. Tulajdonképp Scheebennek jutott a föladat a dogmatikát megírni; meg is tette részben és pedig oly alaposan és tudományos készültséggel, hogy széles e világon keresni kell e szakban az övéhez hozzáfogható dogmatikai tankönyvet. Szinte valami furdalásfélét érzek, mikor ezt a szót „tankönyvet” ide írom; mert Scheeben munkája hatalmas, megőszült tanároknak is tankönyve lehet; oly könyv az, mely a theologiai mély fölfogást minden lépten-nyomon szolgálja s valóban új szempontokat is állít; azért tehát iskolai tankönyvnek nagyon nehéz. Scheeben a tudomány nagy kárára belehalt tankönyvének megírásába, hogy tehát a „Theologische Bibliothek” ne nélkülözzön befejezett egész dogmatikai tankönyvet, azért szánta magát rá a kiadó Simar dogmatikájának a „Bibliothek”-be való bekebelezésére.

Simar dogmatikája pozitív theologiai irányt követ, s mint illedelmes tankönyvhöz illik, disputákba nem elegendik. Nagy adathalmazzal illusztrálja mindenkor a tárgyalt tézist s e részben előadása kimerítőnek mondható. Ez a sok adat teszi, hogy a két hatalmas kötetben, az 1102 lap dacára némely kérdést éppen csak hogy megérint; a szentségekről röviden szól, s midőn valamely tárgyról tüzetesebb fölvilágosítást keresve, olvasáshoz fogunk, azon vesszük észre magunkat, hogy a fejtegetés végére értünk. Visszalapozunk, hogy meggyőződjünk, vajjon csakugyan ennyi-e az egész; de végre is bele kell nyugodnunk s konstatálnunk, hogy nem több.

Simar nem vezet a dolgok mélyébe, azért is, mert pozitív theológus s azért is, mert a tankönyvben az elmélyedést nem találta helyén valónak. Éppenúgy nem irányít a theologiai vélemények kiválasztásában, hogy melyikhez szegődjünk, ha olyanokról van szó, melyeket az egyházban szabadon taníthatni. Ez előny is, hátrány is; előny, mert nem praeokkupál; hátrány, mert a határozottságot s a theológiának fejlesztését elő nem mozdítja. Fejleszteni tudományt csak bizonyos irányban lehet; aki egy kérdés fejtegetésénél abba a lelki hangulatba hozza magát, hogy lehet, hogy így van; lehet, hogy másképp van, az ellapul, s nem törtet előre.

Igaz, hogy mindig szemünk előtt kell tartani azt az arany életszabályt, hogy a tudománynak is diszkrétnek kell lenni s hogy lesz sok indiszkrét kérdés is, melyre felelni nem lehet. Senki sem vét ez ellen annyiszor, mint a theológusok; azért aztán a sok tinta- és papírfogyasztás egy milliméterrel sem hozza előbbre a fejtegetett kérdést. Erre is azt lehet mondani: man balgt sich herum mit Distinctionen. Ment-e előbbre a gratia efficax és sufficiens mibenlétének kérdése? Hányszor fogtak bele, hányszor fáradtak ki benne, hogy semmire se menjenek s ötven év múlva újra kezdjék.

Paedagogiai szempontból mégis azt gondolom, hogy igenis előnyösebb egyik sententiának hódolni s a másikat visszavetni s a tanulókat az egyiknek védelmébe, s a másiknak cáfolatába belevezetni.

A szerző igen korrekt; mindenütt a helyes, kath. tant adja, egyszerű világos nyelvezetben. Ezt mind összefoglalva azt kell mondanom, hogy német nyelven ez a legajánlatosabb Dogmatika ... tanulók számára.

Most még néhány megjegyzést teszek előbbi állításaim igazolására. Simar a kontroverziák tárgyalásában nagyon csendes és nyugodt s ítéletét is elfogulatlanul és pártfogalás nélkül mondja ki; ő a szisztémáért nem lelkesül; előadja a korrekt tant, elfogad innen is, onnan is fölvilágosító s magyarázó elemet s nem erőszakoskodik. Így például a szabad-akaratnak fizikai praemotiójánál határozottan kimondja, hogy a praemotiót a bűnre mint tant már csak senkinek sem insinualhatják: „Darum ist die Lehre des hl. Thomas von der Praemotio näher dahin aufzufassen, dass der sündhafte Entschluss als solcher ohne specielle göttliche Prämotio, als eigenstes Product des freien Willens selbst zu Stande komme; dass Gott nur als Schöpfer u. Erhalter des Willens sowie durch die demselben eingeflösste Neigung zum Guten im allgemeinen bei der im sündhaften Entschlusse liegenden physischen Thätigkeit als solcher mitwirke.” II. 579. Máshol is, ahol véleményét kimondja, mérsékelt és szerény. Mily jó benyomást tesz pl. az olvasóra, midőn egy különben fontos kérdésnél a vele szembenálló nézetről csak így ítél: „Das völlige Preisgeben der von Moses angedeuteten chronologischen Reihenfolge der einzelnen Schöpfungsmomente, um eine andere (vorgeblich von der Naturwissenschaft geforderte) an deren Stelle zu setzen, wie dies in neuerer Zeit von einzelnen beliebt wird (die sogen. ideale Theoriae), dürfte (unseres Erachtens) vom exegetischen Standpunkte ebensowenig zu rechtfertigen sein, wie die allegorische Deutung des hl. Augustinus.” II. 283 l.

Tetszik nekem a szerzőnek az a véleménye, hogy az Úr Jézus kiontott vérének csak azon részével volt az istenség egyesülve, amely arra volt rendelve, hogy szent testével a föltámadásban ismét egyesüljön. Tudjuk, hogy mily elkeseredett harc támadt e kérdésben a Dominikánusok és Francziskánusok közt 1462-ben. A Dominikánusok azt állították, hogy az egész kiontott sz. vérrel egyesülve maradt az Istenség; a Francziskánusok pedig tagadták azt. Elvek kéznél voltak, abban nem volt hiány; főleg a scholastikus elvvel: quod verbum semel assumpsit, nunquam dimisit, lehetett látszólag a kérdést alaposan eldönteni. A két ellentétes vélemény kiegyenlítésére legjobb a már említett expediens. A szerző szerint: „soweit jenes Blut des Erlösers zur Wiederaufnahme in seinen heiligen Leib bestimmt war, bildete es fortdauernd (nach Gottes Absicht) einen Bestandtheil seiner menschlichen Natur, welche auch im Tode Christi ihrem ganzen Wesen nach mit der Gottheit hypostatisch verbunden

blieb. Nun kann aber ferner wohl nicht gesagt werden, dass dieser Satz auf die ganze Quantität des vergossenen Blutes nothwendig angewendet werden müsse, weil man nicht behaupten kann, dass nothwendig u. ausschliesslich irgend eine bestimmte Quantität Blut zum Wesen des menschlichen Körpers gehöre.” I. 457. A szent vér ereklyéire nézve úgyis a theologusok általános véleménye, hogy azok nincsenek az Istenséggel egyesülve s azért nem is imádandók, ha tehát igaz szent-vér-ereklyék is volnának, akkor sem imádandók, mert az Úr Jézus nem vette föl azokat dicsőséges testébe, s így amint különválnak, az istenséggel egyesülve nincsenek. Legyen szabad tehát itt is praktikus következményképp fölemlíteni, hogy az a szokás, melynél fogva a szent-vér-ereklyéit az Ostensoriumba helyezik az Oltáriszentség mögé, azzal a megokolással, hogy vagy igaz szent-vér s akkor imádjuk azt, vagy nem igazi szent-vér-ereklye s akkor az Oltáriszentséget imádjuk, sehogy sem állja meg a helyét s határozottan téves nézetből veszi kiindulását.

Föltűnt, hogy az Úr Jézus szabad akaratának problémáját éppenhogy megemlíti S., de a nehézséget, mely a theologusoknak annyi fejtörésébe került, hogy az isteni paranccsal szemben miképp lehet az Úr Jézus szabad s engedelmissége érdemszerző, ezt a nehézséget, mondom, nem méltatja.

A római püspök primátusának fejtegetésében Péternek római püspökségét alapvető fontosságúnak tartja. Elismerem, hogy így legkönnyebb a kimagyarázása az összeköttetésnek a római püspök széke s a primátus közt; de mégsem lehet azt mondani, hogy a pápa primátusának *alapja* szent Péternek római püspöksége.

Úgy látszik, hogy a könyvnek Németországban nagy kelete van, mert már négy kiadást ér.

Christianus Pesch: Praelectiones Dogmaticae, IX. kötet

Praelectiones Dogmaticae, quias in collegio Ditton-Hall habebat Christianus Pesch S. J. Tomus IX. Friburgi. Herder. 366 l. Ára 5 m. 40 f. = 3 frt 25 kr.

Utolsó kötete P. Pesch dogmatikájának, mely az erkölcsi erényekről, a bűnről, s a végső dolgokról szól. Jellemzi e kötetet, hogy sok erkölcsani igazságot, sok morális tételt fejteget s ezzel ráutal a régi theologia szokására, mely dogmatika és morális közt nem igen különböztetett. Hiszen a morális tételeknek dogmatikus tárgyalása ma is nagyon ráférne a theologusokra, kik a bűnre s az erényre vonatkozó téziseket a morálisban föltételezik, azok megvitatásába bele nem ereszkednek s rögtön a praktikus alkalmazásokba mennek át, a dogmatikából pedig szintén kirekesztik azokat; így azután sem itt sem ott nem szorítanak helyet a bűn s az erény alapos megbeszélésének.

P. Pesch e részben igen alapos munkát végez; dogmatikus alapon tárgyalja az egyes erkölcsi erényeket; tézisekben adja elő az egyház tanát a bűnről. Hogy mily nagy előnyt nyújt ez az eljárás, azt a theologusnak, ki sz. Tamás summájának *secunda-secundae* részét ismeri, fejtegetnünk fölösleges. A legszolidabb erény-tan, szoros, logikus összefüggésben csak dogmatikus alapon emelkedhetik föl. A régi arany szabály érvényesülését „virtus stat in medio”, csak az elvek logikus alkalmazásában s a distinkciók fényében látni. Elvek alkalmazása s distinguálás nélkül túlzások és hiányok tarkítják majd nézeteinket s gyöngítik erkölcsünket. Fölszemes hangoztatnom, hogy P. Pesch az erénytanban a gazdag egyházatyai irodalmat kellő figyelemben részesíti, s amellet sz. Tamás summájának idevágó részét is szorgalmasan értékesíti.

Ha más haszna nem volna e könyvnek, mint az, hogy a dogmatika e pontját kellően kiemelte, már beérheti művének kihatásával. Adja Isten, hogy az ifjú theologusok, ha az előadásokban az erénytanba kellően be nem vezetettnek, legalább később forgassák sz. Tamásnak *secunda-secundae*-részét. Mikor a Jézus-társaságának híres római profess-házát,

„Al Gesùt”, a gyászosan félrevezetett XIV. Kelemen becsukatta, minden páternek asztalán ott találták a Kempis Tamást s a secunda-secundaet; így tudom ezt P. Ballerini elbeszéléséből. Különös ajánlásul szolgáljon ez az öntudatos, önérzetes keresztény életre törekvő papságnak.

P. Pesch theológiája a dogmatikát a jezsuita főiskolák rendszerében négy évre terjeszti ki. Így azután ráérnek külön, dogmatikus erény-tanra is.

A végső dolgokról szóló tézisekben itt-ott kellemesen meglepő kitérésekre s a sablonos ismeret-adatokon túlterjedő megjegyzésekre is akadtam. Bővebben ismerteti Catharini véleményeit a pokol tüzeinek átvitt értelemben való fölfogásáról. Különben megjegyzem, hogy a P. Hurter dogmatikájában fölhalmozott adat-bőséggel kevés könyv vetekedhetik, úgy hogy Peschnél sem találtam meg egyet-mást, amit Hurter fölvett.

Marton József: Magyar Voltaire, Magyar Encziklopédisták

Magyar Voltaire, Magyar Encziklopédisták. Irodalomtörténeti korrajz. Írta Marton József. (A nagyszombati érseki főgymnázium 1898–1899. értesítőjéből.)

Kellemesen meglepett az ez idei nagyszombati gymn. értesítő, mely a főnti cím alatt érdekes, irodalomtörténeti korrajznak bekezdő részét nyújtja s bár a bekezdő rész, ami minket illet, igazán még csak a kezdetnél van, mégis szívesen fordítjuk rá a figyelmet, hogy jövőre, ha majd egészen s bizonyára különnyomatban is megjelenik, annál osztatlanabb örömmel üdvözölhessük.

S mit becsülünk mi az ily irányú irodalomtörténeti korrajzokban? azt, hogy nemcsak a hüvelyekkel, de a maggal is foglalkoznak, – azt, hogy nemcsak a nyelvet s annak idomítását, kezelését, fejlődését tekintik, hanem az eszmékkel, azoknak genezisével, rokonságával, terjedésével, kihatásával foglalkoznak. Mennél kevesebb ilyenmű korrajzot vagyunk szerencsések bírni, annál többre becsüljük ez iránynak úttörőit. Rám a magyar irodalomtörténeti munkák azt a benyomást teszik, hogy az eszmék kutatásától s megbírálatától fáznak; szemet hunynak a szellem és lélek előtt, hogy a testet, a külső formát annál zavartalanabban szemlélhessék; az ő lapjaikon az irodalmi művek csak fosszil alakok, csak szárított virágok, melyek az illatot, a szellemet, az eszmét ignorálják. Meglehet, hogy attól is félnek, hogy az eszmék előtérbe állításával, sok neves emberre, kire lelkesedéssel néz az ifjú nemzedék, árnyék borul; vagy talán attól tartanak, hogy az eszmék ellen emelt kifogásoktól műveiknek nyelv-szépségei is elhervadnak. Mindezzel szemben érvényesül az a fölfogás, hogy az irodalom csak lenyomata az eszmének, az irodalom csak hüvely, az eszme a mag; s az irodalomtörténet a maga teljességét csak úgy éri el, ha a szép formában az alakító gondolatot is megragadja s a forma történetét az azt mozgató idegszáltól, az eszmétől el nem választja.

Az itt ismertetett korrajznak kiválósága abban áll, hogy a magyar nyelv ébredésének korában az eszméket vizsgálja.

A magyar nyelv ébredése a francia eszmék vánkosán esett meg; jellemvonása a magyar irodalmat átlengő eszmének és szellemnek az, hogy *kópia*, még pedig gyarló gypsz-öntvény. Eddig csak az irodalmi termékek tárgyán s a drámán mutatja ki a sz. a franciák hatását; de a föladat oroszánrésze, a bölcséleti nézetek rokonságának, az etikára, vallásra, sociológiára, a felvilágosultságra gyakorolt kihatásnak kimutatása a szerzőre a jövő évben vár. A magyar irodalmi élet akkor minden tekintetben kezdetleges és szerény volt; a szellemi élet szervei apró méretekben kis körben mozgolódtak, mint egy tengeri habarnak pödrött csápjai; a francia gondolatok kis kaliberű agyvelőket találtak; gőz volt elég, de nem volt hozzá gép. A rozoga eszközök a nagy gondolatok rohama alatt reszkettek, s zörögtek mint egy rossz vasúti híd a gyorsvonat alatt, s az eszmék iránt fogékony férfiak teljesen elbódultak behatásuktól s kritika nélkül tömjéneztek hatalmuknak.

A magyar irodalmi ébredés ily zűrzavaros, ködös, vérfoltos hajnalba esik.

A szerző igen jól rajzolja a francia társadalomnak bomlási folyamatát s a francia eszméknek hazánkba való átszivárgását. Bár Magyarországot erősen védte az eszmék útjának tilalomfája, a tudatlanság, – vonatkoztatva ezt a nemzeti irányra s a demokratikus eszmékre – mégis megtalálták a beutat hozzánk. S különös, hogy épp a nemzetietlenség létesítette köztünk s a forrongó Franciaország közt az összeköttetést s a legkonzervatívabb udvarban létesített magyar testőrség volt az új, magyar szellemi életnek a szerve. „Az udvar franciás műveltségű volt ... a francia nyelv ismerete, – ami épen jellemzi a nemzetietlen kor divatját, – meghozta azt a termékenységet, melyet a francia írók szerte keltettek.” (66. l.) Elül ügetnek tehát a franciák, utánuk a magyar nyelv akkori nehézségeinek vaskos társzekerein, a készületlenség bagaria-csizmáiban iparkodnak a magyar testőrök; legelül „ott hátul” Bessenyei György. A francia eszmék jól tetszettek a kényelmesen élő, jól táplált, aranypaszomántos ruhájú testőröknek; „a méltatlan kiváltságok, az osztálykülönbség megszüntetése, a vagyonszűkültség mind oly eszmék, melyek most is netovábbját képezik a társadalomnak, különösen a humanizmus hirdetőinek.” (103. l.) Ez a kijelentés nagyon is sok megszorítást kénytelen elviselni. A múlt század nemes ifjai ugyancsak megköszönték volna a vagyonszűkültséget s az osztálykülönbség megszüntetését; látjuk a történelemből, hogy a francia forradalomból is csak relatíve demokratikus társadalom került ki; nálunk meg pláne, kik a forrongó krátertől annyi vámfával voltunk elreteszelve, a radikális eszmék őszinteségre nem is számíthattak; a magyar társadalom még manapság is, nyakig s azontúl fuldoklik a rendiség hínárjában; következésképp elgondolhatjuk, hogy mily öntudatlan álnoksággal és farizeizmussal lelkesülhettek a magyar, nemes ifjak az igazi, francia demokratikus eszmékért. Az ő demokráciájuk tulajdonképp nemzetiességgé aludt meg.

A szerző eddig a magyar drámában mutatta ki a francia szellem befolyását; ezt igen alaposan és szókimondóan teszi s ahol kell, éles keresztény megvilágításban részesíti az eszmét s az eszmének megtestesítőit s megtestesüléseit. Ezt elvárjuk tőle; nemcsak osztatlan dicséreteket, hanem ítéletet kívánunk hallani arról, amitől erkölcs és nemzet satnyul. A beteg ember aranyos szálakból szőtt pókhálóban látja a gyertya-, a lámpafényt; dörzsölje meg szemét s az aranyos háló is eltűnik; a merőben nyelvet vizsgáló irodalomtörténet szintén aranyos gloriolával ékített föl sok eszmét, sok embert, mert örül neki, hogy ébred a nemzeti érzés, s nem törődik azzal, hogy ezt az ébredést mi okozta, s szemet huny a rossz eszmék előtt is, ha csak ébresztők voltak. Ezen az anyámasszonyos gyöngeségen azonban lassankint átesünk s az ilyen műveknek mint a t. szerzőé, kell e haladásért hálásoknak lennünk.

Horváth Győző: Római úti emlékek

Római úti emlékek. Írta dr. Horváth Győző, kalocsai érseki titkár. Kalocsa 1899. Jurcsó Antal könyvnyomdája. 231 l. Ára 1 frt 50 kr.

Utazni idegenben szoktunk, s az útleíró, még ha hazája földjén is jár, idegenszerűen viselkedik; annál inkább gondolhatjuk, hogy magyar ember olasz földön márcsak idegenben érzi magát: s íme e római úti emlékeken tényleg az ellenkezőt látjuk; nem az idegenben való érzést, hanem az otthoniasság szellemét lehelik; írójuk úgy jár köztük, mint aki lelkének nagyobb s nemesebb része szerint otthon van náluk, aki mikor hazajön, úgy veszi észre, hogy lelke hozzájuk tapadt s meg nem figyelt perceiben szárnyra kel s átrepül alpeseken s tengereken feléjük.

Pedig meg vagyunk győződve, hogy ezt nem a kontraszt eszközli, mely rémségesen bele áll a békás Kalocsa s az ideálok hazája, Itália közé; hanem felsőbb indítóokok eszközlik a Rómához való ragaszkodást s a feléje való vonalmat. Az útleírást épp ez a természetfölötti, egyházas érzés jellemzi; meleg hangon szól Rómáról s a szentatyáról; a hotel-szag nem érzik

meg rajta; az idegenben kiverődni szokott idegességnek, mely kritikaszterséggé fokozódik s az útleíró kelletlenségein dőcögteni végig szívtelenül a „szíves olvasót,” semmi nyoma: a lokál-patriotizmus, mely nem emelkedhetik föl más nemzetek fölértéseiig, itt nem kísért; jól is tette sz., hogy Foktú és Uszód borotvált fűzfáit össze nem hasonlította az ernyős piniák melancholiájával. De kiváltképp meglepett, hogy az olasz nép-szellemet Nápolyban igen méltányosan ítéli meg; ezt kevés utazónál tapasztaltam; népet érteni, – lelkét, pajzánságát, alázatos, egyszerű lelkületét helyesen megítélni, – bűnre s erényre való alkalmas hangulatait egybevetni, azt kevesen szokták; a benyomások idegenszerűsége többnyire eldönti a naiv olaszok sorsát, s kimondja ítéletét, hogy zsidóba oltott cigányok. Ezenkívül több, aprólékosabb tájékoztatással szolgál, miket a Baedekerből nem vett. Mindennek okát abban látom, hogy a t. útleíró Rómában otthon volt, s amint kivettem, nem is volt hotelben, hanem másutt, megint csak otthon; ez a környezet fokozta lelkének érzékenységét a benyomások iránt s megőrizte tiszteletét Róma s méltányosságát az olasz nép iránt. Bizonyára az olasz nép közelebb áll a kereszténység szelleméhez s ez jobban is hatott beléje, mint bármely más népbe. A t. útleíró is gondolom, ezt a benyomást vette. És mivel a test és lélek közt szoros viszonyosság létezik s az egyiknek sajátságai a másikon kivetődnek, tán ő is beleegyez abba a párhuzamba, melyet Stóhr „Egészségtana” után ide tűzök: Nem valami játéka a véletlennek, hogy a legnagyobb aszkéták éppen a déli tartományoknak és főleg a mérsékeltebb övű román fajnak szülöttei; mert abban a meggyőződésben vagyok, hogy a spanyolnak dinnye-szelete s a nápolyi lazzaróninak szárított hala jobban megegyezik az aszkezissel, mint az angolnak befsteakje és rumsteakja, a westfálinak szalonnás gombóca s az alemanninak galuskája. Ezt a benyomást bizonyára a t. szerző is vette s igen ajánlom „bevételre”; más út- és sínkoptatóknak, kik Itáliába botránkozni járnak.

A külalak fényes bizonyosságául szolgál annak az eddig alig gyanított ténynek, hogy a nyomdász-technika Kalocsán is tért foglal. Igazán „jól ki van fésülve a fickó,” de úgy is illet, hogy ilyen ruhában jelent meg légyen.

Kapható a szerzőnél és Jurcsó Antal könyvnyomdájában Kalocsán.

Romaisz Ferencz: A népmisziók kézikönyve. A világi papság által vezetett missziók számára

A népmisziók kézikönyve. A világi papság által vezetett missziók számára. Összeállította Romaisz Ferencz b.-nadasdi plébános. Pécs, lyceumi nyomda, 384 lap. Ára 80 kr., bolti ára 2 frt.

Örömmel jelzem e könyv megjelenését, mert a gondolat, melynek szolgálni kíván, önmagában is kitűnő s mert a mód, az eszköz, melyet épp e könyvben nyújt a tisztelt szerző kedvelt gondolatának megvalósítására, még akkor is nagy hasznára lesz az egyháznak, ha a világi papság által vezetett missziók prosperálni nem fognak.

Közvetlen célja ugyanis a szerzőnek az, hogy a világi papságnak, mely a missziók nehéz de üdvös munkálásában a szerzetesekkel osztozkodni készül, útmutatásokkal, a szentbeszédekhez anyaggal, a beszédek elrendezéséhez s a misszió menetének eligazításához tervezettel szolgáljon. Nem ad kész beszédeket, hanem bőséges s jól rendezett gondolatokat; s jól tette, mert a kész beszéd lelkes, meggyőző, hatásos beszéddé nem válhatik; ami individualitásunkba bele nem nőtt, ami a közvetlenségnek s az érzelmek hevének benyomását nem teszi, az csinált virág, festett tűz. A főlhalmozott anyag rendkívül bőséges s a legkitűnőbb forrásokból van merítve; ha ezt átmeditáljuk s tapasztalatainkat, tanulmányainkat, egyéniségünknek s kedélyvilágunknak sajátos vonásait hozzáfűzzük, egy-egy beszédnek itt megeresztett gondolatfonalából több és tartalmas beszédet készíthetünk. 48 ily beszédtervezettel ajándékozott meg a t. szerző. Mindig azt gondoltam, hogy kár a

hítségnyilatkozatoknak formába öntött kész beszédek adni; aránylag kevés gondolatot találunk bennük s annál több szót, mellyel azután küzködik az emlékező tehetség. E beszédeknek átlapoztatása után még jobban meggyőződtem fölfogásom helyességéről, s mivel tárgyuk igen változatos s nemcsak az „utolsó dolgokra”, hanem a ker. élet reformjára vonatkoznak, bátran ajánlhatom a t. papságnak, akár missziókra vállalkozik, akár nem.

Az első részben utasításokat olvasunk a sz. missziók különféle teendőiről, az általános napirendről, a sz. beszédek végzéséről, az ünnepélyekről, a plébánián folytatandó életről s a misszió közben végezhető ájtatosságokról; azután jön a második rész, melynek címe nincs; ez tartalmazza a beszédek; a harmadik rész pedig tervezeteket ad a különféle tartalmú missziók beszéd-anyagáról, más-más lévén a beosztás a három-napos, négy-, öt-, hat-, hét-, nyolc-napos missziók tartama alatt.

A könyvet tehát e tartalmas gondolat-bőségében csak dicséret s elismerés illeti. Más megítélés alá esik maga a cél, mely a könyvet átlengi s annak kitűnő íróját sugalmazta; nem mondom, elítélés, hanem megítélés alá; ezt az ítéletet a dolgok fejlődése mondhatja csak ki végérvényesen. Bízunk s lelkesüljünk, hogy lesznek nálunk is papok, kik a szerzetes-rendek segítségére sietnek a missziók megtartásában, s amit ezek tagjaik kis száma miatt nem bírnak, azt a világi papok tőlük telhetőleg pótolni igyekeznek. A pécsi egyházmegyében már tényleg meg is alakult a világi papok missziós egyesülete; az egyesület tagja lehet minden pécsegyházmegyei fölszentelt pap, kit az egyesület szótöbbséggel tagul fölvesz.

Bizonyára minden a tagoktól, szellemüktől s buzgalmuktól függ s első sorban függ tőlük, hogy az intézményt ne kompromittálják. Ha valahol ugyanis, úgy bizonyítást kell szem előtt tartani azt, hogy nem a jóakarattal, hanem a rátermettséggel oldhatunk meg föladatokat.

Erre nézve eszembe jut, amit a San Ignazio római templomnak gondnoka, egy jovialis római monsignore mondott: „az Isten minden rendnek adott valamit, malaszt-eszközt, vagy intézményt, mely a rendnek mintegy belső szervezetéből folyik vagy az idők folyamán jellemző sajátossága lett s azért adta ezeket az illető rendeknek, hogy aki akar belőlük, náluk keresse. Azért én így teszek: ha akarok skapulárét, elmegyek a karmelitákhoz, – ha olvasót, elmegyek a dominikánusokhoz; ha keresztúti búcsút akarok nyerni, elmegyek a barátokhoz; ha exerciciumokat akarok tartani, elmegyek a jezsuitákhoz, ha missziókat akarok tartatni, akkor a hely- s idő-viszonyok szerint, jezsuitákhoz, redemptoristákhoz, lazaristákhoz fordulok.” A monsignore ilyenkor jó nagyot szippantott s teljesen meg volt elégedve fejtegetésével. S ne tagadjuk; e fejtegetésben mély igazság rejlik, mely abban áll, hogy mindenhez kell ember, s az embert nevelni kell arra, amit tenni, gyakorolni kíván. A jóakarattal nem elég; képzettség, fegyelméletesség, lelki iskolázottság kell hozzá.

E megjegyzésemmel nem akarok tamáskodni a pécsi egyelet sikeres működésébe; az alapszabályok III. pontján fordul meg minden; oda ember kell; ha azt oda állítják a szerzetesek sorainak réseibe, hát minden jó lesz. De egyet mindenesetre nélkülözni fog s ez: a rendnek kegyelme, melyről egy igen buzgó pap, ki most már nincs köztünk, úgy nyilatkozott: én annyiszor prédikálok, oktatok, beszélek s nem tudok összehozni csak néhány vénasszonyt, (igaz, hogy igen alkalmatlan helyen működött), jön azután ide valamely szerzetes, s íme még a vénasszonyok is itt hagynak s a világ utána tódul.

Kívánom, hogy e könyv e részben is megfeleljen a t. szerző szándékának s hogy ez „új irányú erő kifejtésben az a kicsiny mustármag legyen, mely a történet tanúsága szerint már nem egyszer volt nagy és áldásos műveknek kiindulója.”

Selma Lagerlöf: Die Wunder der Antichrists

Die Wunder der Antichrists. von Selma Lagerlöf. Aus dem schwedischen von Ernst Brausevetter. Kirchheim, Mainz.

A skandináv írók jelenleg a divat s az ízlés vezércsillagai. Utalok Björnsonra és Ibsenre, kik hírnevesebbek s hozzájuk sorozom Selma Lagerlöf írónőt, ki már „Gösta Berlings saga” című regényével nagy port vert föl Svédországban. Ez idő szerint egy könyvet írt „Antikrists Mirakler”, az Antikrisztus csodái címmel. Hatalmas képzelet és alakító képesség jellemzik.

A könyv megértésére meg kell említenünk, hogy Lagerlöf a kereszténységnek s a szociálizmusnak egymáshoz való viszonyát fejtegeti symbolikus előadásban. Irányzata a szociálizmus ellen indul ki, de igen méltányosan és tapintatosan. A szociálizmus enyhíteni akarja az emberiség szenvedéseit, biztatja, bátorítja az elnyomottakat, jogokat követel számukra s kilátásba helyezi a földi boldogságot. Csak is ez utolsó jellegénél fogva képez új evangéliumot. A régi evangélium az örök boldogságra utal, az új evangélium a földi boldogságot hirdeti; az Krisztusé, ez az Antikrisztusé. Az Antikrisztianizmus csak az exkluzivitásba áll. Lehet, szabad, méltányos, jogos földi boldogságot keresni, de lehetséges-e az a szociálizmus recipéje szerint? Úgy, hogy lemondjunk a földi boldogságért az égről, – az anyagi, ideiglenes lét kielégítéséért az örök vágyról, bizonyára lehetetlen. De épp ebben a kizárólagosságban rejlik a szociálizmusnak újsága. Ha nem fogjuk föl e kizárólagosságban, vagyis ha a szociálizmust csak egy áramnak tekintjük az emberi törekvések tág térképén, akkor jogosultságát senki sem tagadja; de ha a materiális élet kielégítése képezi az emberiség célját, s a tömegeket ebbe az irányba behelyezik, akkor a tömeguralom tönkre is fogja tenni a finom, szellemi kultúrát; a test elfojtja a lelket.

A könyv vezér-gondolatát az írónő szicíliai tartózkodása nyújtotta, vagy mint mondják, még azelőtt Luca Signorellinek freskói az orvietói székesegyházban, melyek az „Antikrisztus csodáit” szemléltetik meg. E képeken az Antikrisztus egészen úgy néz ki, mint Krisztus Urunk; ő is enyhíti a világ nyomorúságait, ő is küzd a rossz ellen, s paradicsommá változtatja a földet, csak hogy ő ezt mind az ördög parancsára s az Isten földi országának romlására teszi. Ilyen Antikrisztusnak tartja Selma Lagerlöf a szociálizmust is. Szinte krisztusi szeretettel szereti az embereket, de antikrisztusi jellege abban van, hogy az Istent gyűlöli; vértanúságot szenved egy szebb, jobb jövőnek reményében, de ezt a jobb, szebb jövőt a földre helyezi. Az evangélium azt mondta: gondoljatok az égre; az új evangélium azt hirdeti: gondoljatok a földre!

Ezeket a gondolatokat s a szociálizmusnak ezt a viszonyát a kereszténységhez szimbolikus képen jeleníti meg, melyet mondává, mesévé alakít.

Augustus császár magamagának a Capitoliumon templomot akar építeni, de a Sibylla megtiltja azt azzal a kijelentéssel, hogy ott más világmegújítónak hódolnak majd, a Krisztusnak vagy az Antikrisztusnak, de nem halandó embereknek. A kereszténység hamar sietett e jóslat befolyása alatt Krisztus Urunknak a Capitoliumon templomot s a barátoknak később kolostort építeni, nehogy az Antikrisztus elfoglalja a helyet. A Gesù Bambino csodatevő képe segíti ebben a keresztényeket, melyet ott tisztelnek. De e század elején egy angol hölgy minden áron meg akarja szerezni a Gesù Bambino szobrocskáját s elhatározza, hogy ellopatja. Csináltatott tehát egy művész által az eredetihez teljesen hasonló bambinót s becsempészte az ellopott helyére. De íme egy éjjel csengetnek a portán s az ajtónyitó fráter nagy bámulatára belép az ajtón a bambino-szobor, t. i. az ellopott bambino visszajön magától. A barátok most már kutatják, hogy melyik ezek közül az igazi. S mialatt fürkészik, látják, hogy az egyiknek, az eredetinek a koronájába bele vannak vésve ezek a szavak: az én országom nem e földről való; míg a másiknak koronájában azt olvassák: az én országom e földről való. Látják tehát a barátok, hogy az Antikrisztus el akarta foglalni a Capitoliumot, s azért ledobják a hamis bambinót, a hamis Krisztus-képet – a világba. – Most kezdődik az új Krisztusnak kóborlása a földön. Elvetődik Párisba s végre Sziciliába; itt sok hívót talál; leglelkesebb apostola a szociálista vezér, Gaetano; a bambino sok csodát tesz; éhséget, nyomort enyhít. Micaëla hercegnő vasutat építtet, hogy Gaëtanonak, ki az ő kedvese, s azóta már tanai miatt börtönbe került, a hatóságnál kegyelmet kieszközöljön. Gaetano ki is

szabadult s most Micaëla, ki eddig is szerette őt, de tanait, főleg materialista s atheista irányzatát utálta, azon veszi magát észre, hogy ő maga is elhidegül Isten iránt; a hamis Krisztuskép mindenfelé ezt a hatást gyakorolja s rémületes dolgok történnek általa. Ekkor fedezik föl a fölírás koronájában s Páter Gondo el akarja égetni. Micaëla egészen hitetlen lesz s megmenti a hamis Krisztusképet. Ekkor P. Gondo a pápához megy panasza, de ez azt feleli neki, hogy nem elégetni, de karjaira kellett volna a Krisztusképet vennie, „mert ha ti ezt a nagy népmozgalmat karjaitokra veszitek s a kis Jézushoz, az igazi Krisztushoz viszitek, akkor a hamis bambino látta volna, hogy ő semmi egyéb, mint utánczata az igaz Krisztusnak, s mesterül fogadta volna el őt. Ne dobjátok tűzre, de vigyétek Krisztushoz. S ha majd eljön s a Capitoliumot megrohanja, hogy a világ trónjára lépjen, akkor menjünk eléje, s vezessük Krisztushoz. Ki kell békítenünk az eget a földdel. Akik őt gyűlölik, nem jól cselekesznek; elfelejtik, hogy a Sibylla őt is a világmegújítók közé sorolta.”

Ekkor azt kérdi a Páter a pápától, hogy ne gyűlöljük-e hát a hamis Krisztus-képet? s a pápa parabolában felel, melyet így végez: „senki sem szabadíthatja meg végleg itt a földön az embereket bajaiktól; de bocsássunk meg mindenkinek, aki erőt önt beléjük azoknak eltűrésére.”

A gondolat valóban remek: a szociálizmus tévely, de csak részben; mint nepfelszabadító mozgalom nemcsak nem érdemli meg gyűlöletünket, hanem ellenkezőleg kivívja érdeklődésünket. Vezessük Jézushoz, ez a dolog filozófiája.

Ezt a világnézetet, mely sokban tisztultabb a szociálizmusnak egyoldalú elítélésénél, világítja meg Lagerlöf könyve, melynek művészi szempontból hatalmas, alakító poezisében van súlypontja.

1900

Laurentio Janssens: Summa Theologica, ad modum commentarii in Aquinatis Summam praesentis aevi Studiis aptatam, I–II. kötet

Summa Theologica, ad modum commentarii in Aquinatis Summam praesentis aevi Studiis aptatam. Auctore Laurentio Janssens S. T. D. monacho maredsolensi, Collegii S. Anselmi in Urbe Rectore. Tomus I. II. De Deo Uno. 1126 lap. Ára 12 márka vagy 14 korona 40 fillér; kötve 16 márka vagy 19 korona. Herder. Freiburg i. B.

Mióta Szentséges Atyánk sz. Tamás bölcséletét annyira ajánlja a kath. theologusoknak és hittanhallgatóknak, hogy nemcsak elveit szeretné elfogadtatni, de azt is kívánná, hogy maga a summa mindnyájunk kezén forogjon, azóta a theologusok különféleképp iparkodtak sz. Tamás műveit fölhasználni. Némelyek reátámaszkodtak s rendkívül sokat írtak ki műveiből saját könyvükbe szórul-szóra; mások beérték tanaival s önálló műveiket építették föl azokon: Janssens pedig, ki az egyesült bencés-apátságoknak sz. Anzelmről nevezett római kollegiumában tanítja a dogmatikát, azt gondolta, hogy legyen maga a summa az iskola-könyv s ír hozzá kommentárt; de kommentárt, mely az iskolának s a modern theologia fölosztásának megfeleljen.

Ezt a két szempontot egyesítette az itt ismertetett műben. Műve első sorban kommentár; azért a summától elválaszthatlan, még pedig annyira, hogy az egyik kézben kell tartanunk Janssenset, a másokban sz. Tamást; sz. Tamásnak ugyanis a szövege nincs benn a kommentárban; azt a summából kell kiolvasnunk; a kommentár pedig ismerteti a status quaestionis-t s utána a nehézségeket, melyeket szent Tamás fölhoz, kimutatván, hogy hol van bennük a hiba; de a nehézségeket tüzetesebben nem oldja meg, mert hiszen megoldja azokat a summa. Így például: Articulus VI. *Utrum theologia sit sapientia*. Először a status quaestionis-t fejtegeti; utána ily bekezdő cím alatt: *ad Textum* a nehézségeket magyarázza többnyire így: *prima objectio procedit, confundendo „recipere aliunde” et „recipere ab alia scientia.” Hoc alterum quidem excludit sapientiam, prius autem non, si per „aliunde” intelligas revelationem. Vagy: secunda obj. confundit „judicare” et „probare.”* Ilyenképpen rámutat a nehézség tulajdonképpeni bibéjére. Éppen úgy fényt derít arra a részre, mely a summában e szavakkal kezdődik „sed contra est”; ehhez fűződik az „in corpore” megvilágítása.

Azonban Janssens kommentárja iskola-könyv is akar lenni, még pedig iskola-könyv a XIX. század végén s a XX. század elején; sz. Tamás óta pedig, ha más nem történt volna, ami figyelemre méltónak bizonyulna a leglelkesebb thomista szemeiben, legalább több általános zsinat tartatott, s volt sok jeles theologus, akik szintén nem lopták a napot. Azonkívül az idők igényei is sokban mások s a tévelyek sem maradtak vesztég. Tankönyvnek minderre tekintettel kell lennie. S tagadhatlan, hogy van is erre tekintettel Janssens kommentárja, mert a quaestiót bevezető tájékoztatásban s a „corpus” magyarázatában fölkarolja a mai tudományos igényeket; bőségesebben nyújtja a tradíció érveit s kivált szent Anzelm tanait ismerteti. Úgy is illett a bencés doktorhoz s a sz. Anzelm kollegium rektorához; de még ezzel sem érte be, hanem külön fejtegetésekkel toldotta meg a quaestiókat; átnézeteket, függelékeket s egyes témáknak szánt külön fejezeteket ékelt a quaestiók sorába. Így például mindjárt az elején a theologiai tudományszakok fejlődéséről, az Isten létének bizonyításáról, továbbá sz. Anzelm ontologiai érvelésének érdeméről értekezik. A függelékekben az

ontologizmust, traditionalizmust, panteizmust, dualizmust cáfolja. Schell dr. is szóba kerül, kivált az Istenről való fogalom, amint azt a híres würzburgi tanár fogalmazta. Épp így járt el J. a második kötetben.

Nézeteimet a kommentárról a következőkben foglalom össze.

Mindenekelőtt föltétlen elismerést érdemel az a világosság, az a tüzetesség, az az él és következetesség, mely a kommentátort jellemzi. Igazán meglátszik rajta, hogy remekül érti sz. Tamást, s hogy amit Szentséges Atyánk első sorban céloz sz. Tamás műveinek olvasásával s tanulmányozásának ajánlgatásával, az Janssens valóban megvalósult, t. i. ráragadt sz. Tamás elmeéle, világos gondolkozása, egyszerű kifejezése a legnehezebbnek. Amit szent Tamásról mond Cajetán: hogy mivel a szent doktorokat nagyon tisztelte, azért mindnyájuknak értelmiségét örökölte, si licet parva componere magnis, valamiképp elmondhatjuk azt Janssensről is: sz. Tamás szelleme meglátszik rajta.

E föltétlen elismerés nem akadályoz azon véleményemnek kockáztatásában, hogy a könyvet nem tartom iskolai célokra alkalmasnak. Két könyv az mindig és nem egy s a különféle betétek, pótlások, függelékek, kitérések világosan mutatják, hogy a formához való ragaszkodás megnehezíti a rendszeres előadást. Sz. Tamás summájához kívánnak ragaszkodni, azért aztán azt foltozni, betétekkel kibővíteni kényszerülnek. Csak egy kérdést vagyok bátor kockáztatni s ez az: ha sz. Tamás most élne, bizonyára új summát v. i. új theologiai tankönyvet írna, s nem toldozná s foltozná a régit. Igen, de mit csináljunk mi szegény halandók, mikor új summát írni képtelenek vagyunk? Írjunk szisztematikus theologiai könyveket; többet az iskola nem kíván.

A ragaszkodás a summához magával fogja hozni egyrészt az óriási terjedelmet; másrészt a summának szétdarabolását; s mivel mégis a rendes iskolai fölosztást követi Janssens is, a theologiját tractatusokra osztja, melyek: De Deo Uno (2 kötet), De Deo Trino (1 kötet 900 lappal), De Verbo incarnato (2 kötet, ki tudja hány lappal), De Deo Creante et Gubernante és De Gratia (egy-egy kötet); ezek közeli kilátásba vannak helyezve; azután jönnek: De Peccatis, De Virtutibus, De Sacramentis, De Novissimis, De Vera Religione, De Ecclesia et Romano Pontifice, De Traditione et Scriptura, amint a szerző mondja: „si Deus tempus viresque scribenti dederit.” Ezen egyes tractatusok szerint veszi föl a summából a bevágó articulusokat; egyet innen, egyet onnan, amint jön.

Továbbá rendkívül dicséretes a szerző önállósága; ő sz. Tamást iparkodik megérteni s óvakodik a későbbi theologusoknak irányzatos magyarázataitól. Hiszen sz. Tamással úgy vagyunk, mint a bibliával; mindenki a maga szentenciáit olvassa s magyarázza ki magának belőle. Janssens nem thomista, nem molinista; ő valami középutat keres. Úgy tesz, mint Scheeben, aki észrevette s gondolom más is észreveszi, hogy bizonyos kérdésekben a theologianak megvannak szélesre vajt medrei s azok valamelyikébe veszi bele magát a közönséges halandó vagy a rendeknek hivatalos theologija. Van-e erre világosabb és szembeszökőbb példa, mint a Scientia media, a praedestinatio, s az efficacia gratiae? Már Scheeben írja: „Ueberhaupt hat sich in der Bekämpfung der scientia media bei Manchen blinder Eifer gemischt, und gerade ewige unkritische Wiederholung solcher unbegründeter Anklagen beweist ihre theologische Unverfänglichkeit. Andererseits darf man aber auch für die scientia media nur den Charakter einer wissenschaftlichen Hypothese zur Lösung von mancherlei Schwierigkeiten beanspruchen, die selbst ihre neuen Schwierigkeiten hat. Letztere würden von manchen Vertretern der scientia media zu leicht genommen, wie dieselben auch oft zu voreilig sind in der Aburtheilung der thomistischen Ansicht.” (Dogmatik I. 654. l.) Janssens sem akarja a céhbéli theologiat szolgálni s azért azon dilemmának, hogy vagy praedeterminatio physica vagy, scientia media, nem adja be derekát, s Pecci és Satolli kardinálisokkal s Paquet theologussal középutat keres, melyről meg van győződve, hogy azon jártak sz. Ágoston, sz. Anzelm és sz. Tamás. A scientia mediát nem tartja a közönséges molinista fogalmazásban, hogy t. i. az Isten mindent előrelát, amit

bármily körülmények közt bárminemű világrendben, bárminemű segítségekkel valamely értelmes teremtmény tenne; úgy veszem ki, hogy legközelebb áll Bellarminhoz s hogy az Istennek a teremtmény szabad cselekedeteiről moráliter biztos tudást tulajdonít. Nem terjeszkedik bármily világrendre s bármily segítségekre és körülményekre, hanem csak a valóságos viszonyokra, a tényleges állapotokra.

Épp úgy a praedestinációra vonatkozó nézete a mintegy megszorított, megnyesett scientia mediának nyomaiban jár. Azt a benyomást is vettem Janssens ide vágó részeinek olvasásából, mintha Aristotelesnek ismerettani tézisének, mely szerint „futura conditionata in se non sunt determinata” tenné magáévá; P. Franzellint „insignis petitio principii”-ről vádolja.

A kiállítás nagyon szép. „Ce qu'on y remarque d'abord à l'ouverture du livre, c'est la beauté de l'impression, qui fait grand honneur aux presses vaticanes”, írja a Semaine religieuse. Herder a kiadó, de a Vatikánban nyomták.

Összefoglalva ítéletemet mondom: kitünő, szép könyv; aki sz. Tamást jól akarja megérteni s magát Summájának nyomán alapos theologussá képezni, az jobb könyvet e célra nem talál; de iskolában e könyvvel a tárgy szenved a forma miatt.

Albert Ehrhard: Strassburger Theologische Studien. Die altchristliche Litteratur und ihre Erforschung von 1884–1900

Strassburger Theologische Studien. Erster Supplementband: Die altchristliche Litteratur und ihre Erforschung von 1884–1900. Erste Abteilung. Die Vornicänische Litteratur von Albert Ehrhard. Freiburg, Herder. 8-r. 635 l., ára 15 márka vagy 18 korona.

Valamint a természettudományokban a részleteket tárgyaló műveken, vagy az egész anyagot felölelő rendszeres tankönyveken kívül vannak évkönyvek, melyek az egyes tudományzakoknak az elmúlt év folyamán szerzett vívmányaival, s a részletes kutatásoknak szerencsés előhaladásával foglalkoznak: úgy az ó-keresztény irodalomtörténetnek terén is ajánlatosnak látszott, ha nem is egy, de legalább több év munkájának sikereit összefoglalni s azokat önálló kötetben kiadni. Ezt tette Ehrhard, a jeles bécsi egyháztörténész az itt jelzett első „pótkötetben.” Amit rendszeres patrologiában olvasni írókról, művekről, szövegkritikáról, tanfejlődésről, az természetesen itt is mind érintve van, de nincs előadva hegyiről-tövire, hanem inkább csak folytatólag van tárgyalva, annyiban tudniillik, amennyiben a tudományos kutatás mindezeket a kérdéseket 1884-től 1900-ig tovafejlesztette.

A tárgy óriási s az érdeklődés a studiumnak e neme iránt növekvőben van. Mennyi kérdés áll a serény kutatással szemben, melyekre mikroszkopikus, pizsmogó munka után lehet csak felelni; úgy vagyunk e téren, mint ha leomlott falaknak freskóit kutatók; apró darabokban szerteszéjjel hányva, össze-vissza töredezve feküsznek körülöttünk a műveknek romjai; palimpsestekre írva, dirib-darab papyrusokra, hiányos lapokra, szerte-széjjel szórva pihennek s várják a szerencsés és ügyes kezet, lesik az invenciónak leleményes s az intuíciónak éles tekintetét, mely a darabokba egységet, a szaggatott mondatokba összefüggést s értelmet teremtsen. Erre a munkára nagy hajlamot érez a korszellem, mely a theologiában épp úgy, mint a filozófiában fázik a metafizikai spekulációtól; neki mikroszkopikus, önmagát felejtő, pizsmogó, de reális munka kell. No ezt itt bőviben meglesi; az egyes művekben iparkodni kell először a példány sértetlen összeállítására, amit a szövegkritika eszközöl; meg kell határozni a műnek korát, azután áttérnek az író dogmatikájának, filozófiájának, stílusának méltatására, amihez a biográfiai adatok teljesebb összeállítása is fűződik.

Mit nyújtott az újabb kutatás ez irányban? hozott-e napfényre újat? vetett-e fényt az írók fölfogására, a fogalmaknak kifejlődésére és finomodásának kimutatására? mert a theologiai fogalmak is fejlődnek és finomodnak s az egyes theologiai írók fölfogásán csillan meg a

kibővített nézetnek s a mélyebben megértett theologiai fogalomnak újabb vonása. Rámutathatunk-e a fogalmak fejlődésének ez újabb nyomaira?

Az átnézet tehát kiterjed a legutolsó 16 év életrajzi, szövegkritikai, irodalomtörténeti részletkutatásokra.

Ehrhard nyújtja ezt az átnézetet, amire őt alapos és lelkiismeretes munka képesíti. Művét a tárgyért való lelkesülés s a kompilációs szemfényvesztéstől való irtózat jellemzi; mindent át akart nézni, mindent személyesen látni, olvasni; ami mű kezében nem volt s csak mások után jutott tudomására, arról megjegyzi, hogy nem volt módjában személyesen meggyőződni a tényállásról; szóval itt alapos és lelkiismeretes munkával állunk szemben. Ez az irányzat méltó kicsinyléssel tölti el, kivált az ausztriai theologia iránt, s a kicsinylésből kijut a magyarnak is, (midőn például egy patrologusunkkal kegyetlenkedik az ereje öntudatára ébredt német professzor). Ítélete sujtó, nem toll, hanem bunkó van kezében, amellyel tönkresilányítja a compilátorkodó theologiai divatot. Ez a méltó kicsinylés sugallja vágyait az osztrák-magyar theológiának megreformálása után. A módját azonban, hogy hogyan kell megreformálni az osztrák-magyar theológiát, el nem árulta. De ha el nem is árulta külön kifejtett tervezetessel, kivehető a reformterv eléggé Ehrhard irányzatából: „Komoly munka”, ez a theologia reformja; komoly munka kivált az egyetemeken, komoly munka-irányzat a tanulók közt, s mindenekelőtt a tanárok közt; ez a theologia reformja. Szívből üdvözljük a komoly, német tudománynak képviselőjét itt a szomszédban; ha a pazmanitákból komoly theologusokat nevel, megtörte útját a theologiai reformnak.

Kitérésnek látszhatnék ez, amit az imént a theologia reformjáról említettem, kitérésnek kivált egy ismertetés keretében; de eltekintve a szerző irányának ez úton való jellemzésétől is, nem fogom föl ezt kitérésnek, mert alkalmas bevezetéssel szolgál Ehrhard művének más oldalról való jellemzéséhez. Ehrhard komoly munkát adott s komoly munkára fogja nevelni tanítványait, ha a theológiának historico-patristicus és irodalomtörténeti mezejének kultiválására fogja őket, de vigyázni kell, hogy a protestáns kutatás filológiai agyafurtságába s irodalomtörténeti s dogmatörténeti finnyásságainak utánzásába ne essék. A bibliografia egy nagyképű és szellemtelen egyveleg, mely „tudományt” kerekít minden müről és íróról; mely agyonüti a szöveget jegyzetekkel, a gondolatot grammatikával, nevetséges túlzásokba esik azokkal az ötölésekkel, hatolásokkal, melyekkel az írók egymásra való vonatkozásait szimatolja (46. l.); finnyás és cikornyás lesz, ha a kifejezéseknek és gondolatoknak halászására és vadászására adja magát, hogy kimutassa, honnan szedte ez az író ezt, honnan azt, hogy minél kevesebb maradjon neki, mert így annál érthetőbbé válik. Valóságos mediumos érzékenység kell hozzá, hogy valaki még a gondolatoknak átszűrődését is észrevegye, „ein Durchschimmern der Gedanken” mint a tudós szerző egy helyen mondja; ez úton a tiszta szubjektivizmus szűrődik itt az irodalomtörténetbe, s a patrologusok alkalmasak lesznek arra, hogy egy teljesen „zárt társaságot” alakítsanak s minden másnak orra előtt becsapják az ajtót. Játék lesz a gondolat fejlődésének tudományából, „zártkörű-játék”, amelyben egymásnak szellemes ötletein mulatnak az urak. Példa rá a 96. lapon fölhozott „új elem”, melyet az utóbbi években vitt bele a tudományba C. Holzhey s melyet jellemzésül ideírok: „C. Holzhey új elemet vitt bele a kérdésbe (sz. Ignác leveleinek hitelességéről van szó), az által, hogy a valódi s a hamisított Ignác-leveleket a syr Didaskaliával összehasonlította. Azt következteti, hogy a Pseudo-Ignác a Didaskaliát *alighanem* ismerte, amiből megint azt lehet következtetni, hogy ez a Pseudo-Ignác a Pseudo-Clemenssel egy s ugyanaz; de arra a nézetre is hajlik, hogy a Pseudo-Ignác, illetőleg a Pseudo-Clemens nem is egy, hanem több hamisító, kik időszerinti egymásutánban, de egy irányban dolgoztak, mert ugyanazon iskolából kerültek ki.” (96. lap.) Így azután megindul egy egészen érdekes s mulatságos sport, melyben a tudósok az íróknak szellemi rokonságát s irodalmi függőségét kergetik. Ez úton finomságokba keverednek, melyeknek helyes széjjeltartását és megítélését nem lehet tudósoktól sem várni anélkül, hogy a mesterkéeltségnek gyanujába ne essenek; a

finomság nem mesterkéltetés, de a túlságos finomság lépten-nyomon szubjektív és mesterkéltnézetek gyanújába fog esni.” (105.)

Ehrhard erőteljes teológiája bizonyára meg fogja óvni tanítványait a protestáns kutatásnak beteges elfinomodásától: de féltő, hogy katolikus theologusok is nagyon beletalálják majd magokat abba az irodalomtörténeti, fogalomfejlődéstani, kicsinyes realizmusba, mely a dogmát az írótól, a szöveget a jegyzetektől, az igazságot a reflexióktól elfelejti. Az ellenszenv, melyet a német modern teológiában a spekulatív gondolkozás ellen észreveszünk; az alapos filozófiai készültség hiányával szövetkezve oly theologusokat fog életbe hívni, kik ó-keresztény-irodalomtörténészek, de rossz theologusok, kik jó specialisták, de tudományuk holt ér, s kik a sok író műveinek olvasásából nem tanulták meg azt, hogy nem arról kell tudományt csinálni, hogy hogyan írtak, mikor írtak, hanem arról, amiről írtak; a tárgy, a dolog, a dogma volt a mozgató ideg; az teremtette meg a művet, mert lelkesítette az embert.

Ehrhard átnézetéből győződhetünk meg legjobban arról, hogy mi lesz a teológiából, ha dogmák nélkül, vagy hiányos, kiforgatott, helytelen dogmatikus nézetekkel közelednek az eleven tan írott műveihez, az eleven dogmáknak száraz hüvelyeihez. Csupa baklövést produkálnak még Harnack-ok is, sőt azok a legnagyobbakat és a legkomikusabbakat. Lavirozássá s dillettans ide s tova való vélekedéssé válik a theologia; az igazság nem létezik, csak eklektikus szentenciák léteznek róla s a szubjektív fölfogásnak és méltatásoknak sekélyes vizein úszkálnak az erőtlen ötletes gondolatok, meggyőződés nélkül. Az ilyen theologok tudós, eklektikus speciálisták lesznek a kereszténység terén, de épp úgy lehetnének Confucius vagy Mohamed tanában is tudósok; egységes teologiai tudást, erőteljes, szerves dogmatikát, s ezeknek megfelelő mély meggyőződést és kihatást hiába keresünk náluk.

Isten óvja meg az egyházat az ily tudománytól. Erre rá kell mutatni folyton s Ehrhardban is az erőteljes és folytatólagos dogmatikának nyomósabb hangsúlyozását több helyen kívánatosnak tartanók. Lehet, hogy ezt az irodalomtörténetnek rendszeres előadásában meg is tenné s a „pótkötetben” könnyebben elhanyagolhatta.

Ha a 16 év kutató munkájának azon adatait és elemeit kérjük számon, melyek a dogmatikus gondolatok erőteljesebb kifejléséről tájékoztatnának, azt látjuk, hogy alig találtak valamit. Dogmatikus új elemre alig akadunk, s a mellett protestáns részről oly tévedéseket melegítenek föl, melyek még ha káposztának nézzük is ezt a „crambét” – ennyi fölmelegítés után teljesen élvezhetetlenné lettek. A káposztát sem lehet túlságos sokszor fölmelegíteni.

A nézeteltéréseknek és ingadozásoknak a tanfejlődés megítélésében tág tere nyílik itt is s ez ingadozásokat épp úgy nem lehet elkerülni, mint a beleokoskodásokat. Így pl. ha Stier Tertullianának hasonlataiból, melyeket a Szentháromság titkának megvilágítására fölhoz, milyenek gyökér, hajtás, gyümölcs, – forrás, patak, folyam, – nap, sugár, tűzláng, azt következteti, „dass Tertullian die physische Emanations-theorie nicht vollständig überwunden hatte” (450 l.); akkor más atyáknak azon hasonlataikból, melyekben a sz. Háromságot három emberhez hasonlítják, azt is lehet következtetni, hogy azok a tritheismusból még nem bírtak kiemelkedni. A hasonlatok sehol sem döntők ott, hol egészen más rendbeli dolgokra alkalmaztatnak; belőlük systematikus fölfogásra következtetni nem lehet.

Igen érdekes s helyes kritikai megjegyzésekkel bővelkedik a vértanúk aktáira s azok föl kutatására vonatkozó tájékoztatás, melyet Ehrhard nyújt. Épp oly nagyszabású s emelkedett fölfogásra mutat a bezáró értekezés az irodalomtörténet szakairól a niceai zsinatot megelőző korban. Ezekben rámutat Ehrhard a katolikus irodalomtörténeti tanulmányoknak s kutatásoknak helyes irányára; ha ezt az irányt befekteti s kidomborítja útmutatásaiban és munkáiban s ezzel párosítja rengeteg tudását, reméljük akkor, hogy kath. részről nemsokára benne fogjuk üdvözölhetni a modern tudomány színvonalán álló ó-keresztény irodalom történetnek megíróját.

1901

Sancto Schiffini: Tractatus de divina gratia

Tractatus de divina gratia. Auctore P. Sancto Schiffini S. J. Herder. 704 lap; ára 8 m. 40 f. vagy 10 korona; kötve 10 márka 40 fillér vagy 12 korona 48 fillér.

A szerző neve talán nem oly ismeretes a citramontán vidékeken, de annál ismertebb Olaszországban. Filozófiáján, melyet már jóval ezelőtt adott ki, megérik a metafizikai érzék, éles logika, tiszta és mély fölfogás. Azért a Jézus-társaság generálisa megbízta őt, hogy a kegyelemről szóló hatalmas traktátusát is sajtó alá rendezze, ami meg is történt.

Erről is ugyanazt a dicséretet mondhatjuk el, melyet „Philosophiá”-járól; mélység és élesség jellemzi. A kegyelemről szóló tan a theológiának azt a részét képezi, mely a XII. század óta a legnagyobb haladást tette fejlődésében s inkább a későbbi skolasztikusok s a trienti zsinat idejében föléledő theologia foglalkoztak vele. Igaz, hogy ez a theologia jóformán nem tett mást, mint hogy sz. Ágostonra nyúlt vissza, aki a gratiának klasszikus doktora; a nagy skolasztikusok közül az új érában azok tűntek ki a kegyelem tanának helyes fölfogásában, kik sz. Ágoston műveiben otthonosak voltak s amellet egyrészt a természetes alapot megóvták, másrészt a természetfölöttiségnek beteges túlzásaitól őrizkedtek; de sz. Ágostonnál a tan még nem volt rendszerbe foglalva, s a gratia habitualis nehezen megközelíthető világa még nem igen talált művelésre; mindkettőt megtette az újkori theológiája.

A fölosztás különböző szokott lenni. P. Schiffini az eredeti szentség állapotának ismertetésével kezdi, ahol a természetfölöttinek kényes fogalmát tüzetesen megállapítja. Azután áttér a kegyelem szükségességére, a Pelagianizmus ellentétes nézeteit czáfolva, s tisztába hozza a kegyelemnek tulajdonképeni mivoltát. Igen nehéz feladat, megértetni a theologiai tanulókkal azt, hogy a kegyelem isteni lét, esse divinum, mely a szellemi világban a természetes értelmi s erkölcsi fokon túl közöltetik az emberrel. Mire való ez a kegyelem? honnan veszi létjogát? Ezt a kérdést tüzetesen kell megoldani theologiai érvekkel, de ügyesen kell azt egyszersmind beállítani bölcséleti fogalmainknak rendszerébe.

A szerző ezt a föladatot is kitűnően oldja meg; sok részre szedi szét s külön-külön tárgyalja az egyes kérdéseket. Azért nem is ad mindig thesis-alakot fejtegetéseinek; épp azért, mert nem annyira bizonyítania kell, mint inkább magyaráznia. Vannak sectiók, melyek csupa apró cikkből állnak; ezeknek címét a tárgymutatóban nélkülözzük is.

A legmozgalmasabb rész a disputatio IV. De efficacia gratiae. A szerző hűségesen s nagy tudománnyal mutatja ki, hogy a molinisták nézete a kegyelem hathatóságáról alapos és természetes. A megfeneklés azonban a molinisták és bannezisták közt oly végleges, hogy azon Schiffini traktátusa sem fog változtatni semmit. A szerző áttér a praedefiniókra is s kimutatja, hogy mint lehet az Isten végzéseit az emberi szabadakarattal megegyeztetni. Csodálom, hogy P. Schiffini a scientia médiáról értekezvén nem reflektál a legújabb theologiai munkára, Janssensnek kommentáros theologiai művére, ki szintén pálcát tör a scientia media fölött.

P. Schiffininek mint tősgyökeres olasz embernek nincs igen kedve az erudíciónak sem gyűjtésére sem fitogtatására s így megesik vele az, hogy az újkori szerzőket, pláne ha németek vagy angolok, figyelmére nem méltatja. Nem tudom vajjon csak az én figyelmemet kerülte-e ki, de úgy látom, Scheebent az egész műben meg sem említi; neki elég Suarez, Vasquez, Ripalda. A molinisták s bannezisták közti viták a legújabb időben is vetettek

néhány hullámgyűrűt Schneemann, Dummermuth s társaik műveiben; hogy igazságos legyek, megemlítem, hogy P. Schneemannt idézi a szerző.

De bár az erudiciót hiába keressük a műben, megvan a fejtegetésnek és bizonyításnak az a tiszta, derült folyása, mely a hegyi patak tájtéző, tiszta vizeire emlékeztet. Érteni jól a dolgokat, fölfogni a kérdést, megadni rá tüzetesen a feleletet, ez P. Schiffini erős oldala; améltt dikciója egyformán folyik, az első lapon éppúgy, mint ott, hol az izgatott bannezistákkal áll hadi lábbon. Teljes lélekkel s őszinte jó akarattal szolgálja az ügyet; az elfogultságnak, pártoskodásnak sehol semmi nyoma; a pattogós és csipős megjegyzések könyvében nem találnak keletre; ő mély meggyőződésű, jóindulatú, fennkölt gondolkozású theologus, aki csakis a tárgyat nézi, azt dolgozza fel; embert nem tekint, annál kevésbé vesztegeti erejét a deklamátoroknak megpuhítására.

A disputatio V. a kegyelem elosztását tárgyalja s végül a jó cselekedetek érdemére terjeszkedik ki.

Új dolgot itt sem találtam, de minden, amit nyújt, alapos és világos; améltt kiterjeszkedik mindenre, minden kételyre és kérdésre, mely fölvetődhetik.

Szóval Schiffini egy teljesen kielégítő, mindent fölölölő kegyelmi tant adott művében, mely a legalaposabban s legvilágosabban tájékoztathatja az embert.

Még van egy kifogásom s az a tárgymutatóra vonatkozik; elképedve néztem arra a nem egészen három oldalra, mely a tárgymutatással van megbízva. No annak meg nem felelhet, mert csak sectió-kat ad. Ez igazán kár. Valóban úgy vagyunk vele, hogy részletes index nincs; hiszen a tételek sincsenek megadva, s így aki többet akar tudni s kivált azt, hogy mi van a sectiókban, annak régi szokás szerint lapozgatni kell a műben. Ez is olasz divat.

Kívánom, hogy minél előbb legyen alkalma a kitűnő szerzőnek az új kiadáshoz lehetőleg teljes tárgymutatót fűzni.

Laurentio Janssens: Summa Theologica, ad modum commentarii in Aquinatis Summam praesentis aevi Studiis aptatam, III. kötet

Summa Theologica ad modum commentarii in Aquinatis Summam praesentis aevi studiis aptatam. Auctore Laurentio Janssens S. T. D. Monacho Maredsolensi. Tomus III. Tract. De Deo Trino. Herder. 899 lap. Ára fűzve 12 franc 50 c. (vagy u. a. korona és fillér; kötve 15 franc 50 c.)

Az első kötetet már ismertettük (l. tavalyi évf. 784. l.); ugyanazok a nagy előnyök válnak díszére ennek a második kötetnek is. Nyomon követi sz. Tamást, úgy hogy tulajdonképp az egész mű semmi egyéb, mint kommentárja sz. Tamás szövegének s hogy a theologiának hét százados haladásával is számoljon s a patrologiának kutatásait hasznosítsa, részben az egyes kérdések előtt előljáróban szövi bele a szükséges kiegészítéseket, részben pedig különálló időszerű fejtegetésekben tájékoztatja a tanulót a theologiai tudomány állásáról. Ez eljárás roppantul földagasztja a köteteket, mi az előttünk fekvő kötetben is meglátszik, hiszen ez is 900 lapszámmal dicsekszik. Ily rengeteg theologiai tankönyv bizonyára csak a reformált bencés-rendre való tekintetből talál kiadót, mert csakis abban remélkedhetnek, hogy a sz. Anzelm-Collegium tanítványai s azok révén a későbbi években a többi apátságok tagjai is megszerzik a művet.

Janssensnek e művét kezdet óta a fölélédő Bencés-rend zsengejének tekintettük, melyet a theologiának, sz. Tamásnak s a sz. atyának hoznak. A pápa nem is késett elismerését kifejezni s igen megtisztelő levelet intézett Janssenshez, melyben azt dicséri kiváltképp, hogy e mű a theológiát összes vonatkozásaiban sz. Tamás tekintélyéhez fűzi.

Janssens mondhatjuk mindenkinek dicséretét megérdemli, nemcsak a tekintély elismerését, hanem a tudományét is. Mert ami a tant illeti, az ugyancsak orthodox s ez elvont tárgyban mindenekelőtt a legjobb mestert követi. Méltán mondhatjuk, amit egy francia kritikus említ, hogy sz. Tamást követve az Istenről s a Szentháromságról való tanban eléri a „l'impeccable sureté de la doctrine”-t; biztos a fölfogása egész a tévedhetlenségig. Azonkívül föltünteti a magas szempontokat, s felénk ragyog a fölfogás vigasztaló s megnyugtató világosságával. Janssens logikája ellen nincs kifogás nemcsak ott, hol nyomon követi sz. Tamást, hanem ott is, ahol kemény kritika alá fogja az eltérő nézeteket, legyenek azok akár régiebb, akár újabb, sőt jelenkori theologusokéi is.

Nagy előnye a műnek az is, hogy párhuzamot von sz. Ágoston, sz. Anzelm, Bonaventura theologiája közt s nagy pártatlansággal tünteti föl a tökéletlen vagy még be nem fejezett nézeteknek hiányait, még ha sz. Anzelmnél is találja azokat. A Sz.-Háromságról való tanban legjobban látni az emberi nézeteknek, a theologiai fölfogásnak és kifejezésnek vajúdasát; nagy küzdelmébe került a gondolatnak s még inkább a nyelvnek, míg valamiképpen megfoghatta a megfoghatlant és kifejezhette a kifejezhetlent.

E vajúdasokat szépen megvilágítja Janssens. Keményebb kritikája, melyet Petavius fölött gyakorol, eléggé meglágyul az olvasó ítéletében, aki a régi, kivált a niceai zsinat idejét megelőző atyák irataiban össze fogja vetni, nem a két tantételnek, hogy az Isten egy s mégis három személye van, ingadozását, hanem a theologiai fölfogásnak és értésnek ügyetlenkedéseit; sz. Ágostonnak nézeteit sem írjuk alá mindenben; épp úgy sz. Anzelméit sem.

Modern érdekű fejtegetései közül, különösen kiemelem, először a „Comma Johanneum”-ról szólót. Ez a kérdés a legújabb időkig is kísért; sőt kérdés alakjában fölterjesztetett a Congregatio S. Officii-hez ily fogalmazásban: *Utrum tuto negari, aut saltem in dubium vocari possit esse authenticum textum S. Joannis, in epist. I. 5, 7., qui sic se habet: Quoniam tres sunt etc.*” Ez egy szerencsétlen eljárás, mely csak valami ancien professeurtól, vagy Nepi-Sutrii theologustól telik, hogy a kongregációt ily kérdésekkel háborgatják, mert ez valóban tudományos kérdés s azon a kongregáció döntése nem változtat. Katholikusok közül is tagadják az authentiát: Scholz, Kaulen, Bisping, Schanz, Cornely. A kongregáció mégis felelt: negative. (1897. jan. 13.) Az ily felelet fölött kezdődik azután az igazi disputa, hogy mi az értelme, mi nem. Az anglikán és protestáns tudósok kapva-kaptak a feleleten, hogy bizonyítsák vele a katolikus kritikának szolgátságát és lekötöttségét. Bizonyára nem mondhatunk mást, mint azt, hogy a kongregáció csak disciplináris rendeletet szándékozott kiadni s nem akart tudományos kérdést eldönteni.

Janssens nem kerülte ki az apologetikus elemnek kifejtését sem. S gondolom, hogy apologetikus ereje van már a kötet vaskosságának is, melyet ha az ember forgat, öntudatára jut annak az óriás szellemi munkának, melyet a középkor e kérdéseknek fejtegetésére fordított. Valamint dómokat építettek finom műérzékkel, s százados munkával: úgy éleselmjűségüket s szorgalmukat első sorban a kereszténység nagy misztériumainak valamelyes földerítésére fordították. Hogy abszurdumokkal foglalkoztak volna, azt már csak nem hiszi senki; hogy lángelmék, amilyen szent Athanáz, sz. Vazul, sz. Ágoston, sz. Tamás azt be nem látták volna, hogy három nem egy s egy nem három, azt még Strauss Dávid bizonykodására sem fogadhatjuk el. S különös! Strauss Dávidnak imponáltak a dómok s tehetséget látott faragott köerdejükben, s nem imponált a középkori theologia, melyről a fölületesség igényességével nyilatkozik: „Ist es doch, als hätten diese alten Christen, je unvissender sie in allen natürlichen Dingen waren, um so mehr Denkkraft für dergleichen Übernatürlichkeiten zur Verfügung gehabt. Denn derartige Zumutungen, drei als eins und eins als drei zu denken, wobei unser Verstand uns geradezu seine Dienste versagt, waren ihnen eine Kleinigkeit, ja eine Liebhaberei, worin sie lebten und webten, worüber sie Jahrhunderte láng mit allen Waffen des Scharfsinns und der Sophistik, zugleich aber mit

einer Leidenschaft, die vor Gewalt und Blutvergiessen nicht zurückschreckt, streiten konnten.” (Der alte und neue Glaube, 11.) Aki ily öntelt, az önelégedett lesz, de egyszersmind üres! Annak imponálni fog a természettudományok haladása, de a mérkőzés iránt, mely a keresztény s a pogány metafizika közt folyt s mely a keresztény eszméket győzelmesen kiemelte, az iránt nincs elismerése.

De ha méltatjuk a tudományos munkát, melyet a középkori szorgalom a theológiára s abban ismét a sz. Háromság titkára fordított, óvakodnunk kell, hogy kelleténél többet ne tulajdonítsunk az észnek. E pontnál találkozik Janssens, Güntherrel és Schellel. Kritikája éles és találó. Schell-ben a jó szándékot s a belső lelkületet tiszteli. „Absit ut acutum denegemus ingenium, facundiamve grandiloquam, quibus Cl. Lector (Schell) permultis in locis hujus expositionis alta catholici mysterii scrutatur. Cujus quippe mens optima, fides robusta, ardens pietas. At de ipsa veritatis amore heic sumus solliciti.” 418. Ezt az eljárást követi másutt is s eleganciára van gondja nemcsak a latin nyelvben, de az ellenfelekkel való érintkezésben is.

A kath. theologusok „minden nyelvből s népből” kifejezték elismerésüket Janssensnek e nagyszabású műért. Gyakorlati kihatása minálunk akkor lesz, ha majd az Anselmianum theológiája átplántálódik a magyar bencés apátságokba.

Otto Hamann: Entwicklungslehre und Darwinismus

Entwicklungslehre und Darwinismus. Eine kritische Darstellung der modernen Entwicklungslehre und ihrer Erklärungsversuch mit besonderer Berücksichtigung der Stellung des Menschen in der Natur, von Otto Hamann. Jena. H. Costenoble. 304. 8-r. l. Ára?

Hamann az evolúcióról szóló modern tan iránt kíván minket tájékoztatni. E tan gyönyörű problémákat feszeget s az a benyomásunk róla, hogy kell itt valami átjárónak lenni, valami összefüggésnek az evolúciót érintő kérdésekben, de nem bírtuk ez ideig fölfedezni. A szerzőt nemes szándék vezeti; tisztázni akarja, hogy mit mond s mit mondhat egyáltalában a természettudomány s elejét akarja venni a serdülő nemzedék olyatén befolyásoltatásának a darwinizmus részéről, amelyet a hatvanas, hetvenes intelligencia szenvedett.

Valóságos szenvedés volt; erőszakosan rávetette magát a tömegre a meg nem emésztett tényekből nagyra cseperedett filozófia s oly szellemi kút-mérgezést követett el, melynek nyomában a materializmus járványképp lépett föl. Nagyrészt Haeckelnek, ennek az „örjögő Maimonidesnek” – méltán nevezhetem őt így a természettudományokban – a lelkén szárad ez a megtévesztés. „A tudományok történetében nem ritka ez az eset. Néha gyorsan váltják föl egymást a haladásnak epochái. Fölvetődnek új vagy fölelevenített impozáns gondolatok; népszerűsége tesznek szert; sok munkatárs szegődik zászlójuk alá; az iskola révén a tan a tanítványokba szivárog; hirdetik és terjesztik, és – sajnos – azt vesszük észre, hogy nem is az a földolog, vajon igaz-e az a tan vagy nem; ha igaz, ha nem igaz, majdnem egy a sorsa; fejlődik, frázissá válik, elfelejtik.” Ez a Gothei szó kemény és szkeptikus, de a darwinizmusra úgy illik, mintha rászabták volna. A tan tetszett, kapós lett és kevesen kérdezték: de hát igaz-e?!

Az evolucion tudományos méltatásának szolgál Hamannak ez a műve. Az ő nézete a következő. A palaeontologia közel hozza, a leszármazás gondolatát, s ő is úgy vélekedik, hogy tényleg volt leszármazás. Az alaptípusok mindig ugyanazok s azokon épülnek föl az egyes alakok. Igen valószínű, hogy a szemeink előtt kifejlett fajok utódai azoknak a mostaniaktól sokban elütő fajoknak, melyekről a geológia beszél. Nagyon valószínű az is, hogy a felsőbbrendű alakok alacsonyabb rendűekből lettek, mint a hogy a hullámos vonal kurta és lapos öblét kitágítja: úgy tágultak és domborodtak a kezdetben egyszerű és lapos körvonalai az ősalakoknak. Ajánlja ezt a nézetet az állatvilág rendszeres sora, a természetben

most is föltalálható metamorfózis, melynél fogva egy s ugyanazon faj egyede különféle, teljesen elütő alakot ölt, ide tartozik pl. a cserebogár fejlődési útja. Ajánlja az evolució gondolatát a metagenezis, az állatok fejlődésének az a sajátságos módja, melyben a szaporodásnak különféle módozatai vannak, még pedig úgy, hogy valamely állat utódot hoz létre, mely elüt az anyaállattól, de ezen utódtól oly új generáció keletkezik, mely vagy önmaga vagy származékai minden tekintetben megegyeznek az eredeti állattal. Értjük a metagenezis alatt az ivaros és ivartalan módok váltakozását is egy és ugyanazon individuumban.

A metagenezisre a legszebb példákat a Metazoonok alsóbb csoportjai szolgáltatják. Néha a metamorfózis egyik-másik lépcsőit átugorják az állatok vagy megállnak alsóbb fokon s ivarfejlettek lesznek. Szóval az állatok alsóbb rendjeiben nagyobb alakulási képességet veszünk észre. Lehet, hogy az őstípusokban is megvolt ez az alakulási képesség, az a plaszticitás, melynek következtében az őstípus különféle irányban elváltozott.

Hamann igen mérsékelt az elváltozás kilengéseinek meghatározásában. Nem állítja, hogy az állat- s növényvilág fajai össze-vissza egymásból keletkeznek, csak azt tartja valószínűnek, hogy pl. az emlős-típus kezdet óta bizonyos irányokba ágazódott s ragadozókra, rácsálókra, patásokra oszlott; az egyik rendből a másikba való átmenetet nemcsak valószínűtlennek, hanem lehetetlennek tartja.

Józan fölfogását kivált az emberről való nézeteiben érvényesíti. Az embert külön veszi s külön állítja. Az ember nem lett az állatból; az ember állat soha sem volt. A boroszlói Juell, úgy látszik, legrokonszenvesebb előtte, ki az ember-típusnak kezdet óta önálló helyzetet követel. Csakhogy azért fejlődést az ember számára is követel Hamann, nem a hagyományos darwinista értelemben, hogy az ember majomból lett, hanem mégis úgy, hogy az a teremtmény, melyből az ember lett, kezdetben tökéletlenebb alakokon ment át; állatnak sohasem volt mondható, mert mindig megvolt benne a képesség emberré lenni; mondjuk, a szellemi pihent benne, vagy hogy félreértéseket elkerüljünk, mondjuk, hogy kifejlődött olyanná, hogy Isten azután lelket teremtett bele. Hamannál az tetszik, hogy váltig állítja, hogy az ember nem lett az állatból; az állat egy alsóbbrendű típus, melynek nincs képessége továbbfejlődni, legalább is nincs képessége emberré lenni.

A darwinizmus ellen éles ellentétbe helyezkedik, s a filozófiai gondolkozás tekintetében is jó kiindulásokat mutat. Világnézetet – úgymond H. – mechanikán fölépíteni nem lehet, hiszen a mechanika csak az egyik oldala a létnek s van annyi sok más; ily divatos egyoldalúság mellett nem csodálkozik azon, hogy a materializmus zsák-utcába került, melyből kiút gyalog nincs, csak fölrepülés.

Hamann a német tudományosságban oly irányt jelez, mely túrhető és elveiben épp úgy, mint módszerében előnyösen üt el a jénai dühöngőktől. Lehet, hogy a konzervatív hajlamoknak még H. is túlzó, de aki e tudományokkal foglalkozik, az nem osztja e véleményt.

Marton József: Magyar Voltaire Bessenyei György, magyar enciklopedisták

Magyar Voltaire, Magyar enczyklopedisták. Irodalomtörténeti korrajz. Írta Marton József, főgymn. tanár. Nagyszombat, 1900. Nagy 8-r. 251 l.

A „Magyar Sion” 1899. évfolyamának szeptemberi számában mondtam el elismerő véleményemet Marton művének első részéről. Nemcsak nyelvet, de eszméket is akarunk látni az irodalomtörténetek lapjain, s eszmét kritikus megvilágításban; ez volt álláspontunk a mű megbírálásában, ez álláspontunk ma is az egész művel szemben, mely valóban ki is elégítette várakozásainkat.

Marton természetesen keresztény szempontból ismerteti a magyar Voltairet s a magyar enciklopedistákat. Mérsékelt ítéletében, elnéző zűrzavaros eszme-harcaik iránt, nem tör pálcát erkölcsi egyéniségük fölött s az irodalmi ébredésben való szerepükért s az ott szerzett érdemeikért méltányosan bánik el velük. Ez a jóindulat kíséri őt kivált az „inas-combos” Bessenyei iránt.

Meg is szállja az embert valamiféle részvét, mikor látja, hogy ezeknek az embereknek fejében miféle eszmék kavargtak vallás, babona, hitetlenség, fölvilágosodottság, humanizmus, szabad vizsgálódás, bölcselkedés dolgában; miféle nehézségekkel vívódtak, melyeket bűn és szenvedély halmozott föl évszázadok folyamán; miféle félreértéseknek, összetévesztéseknek, végzetes baklövéseknek voltak kitéve, mikor egy világot akartak megfejteni lehetőleg gyors póstamunkával. Érzélgés, naivság, egyoldalúság töméntelen sok van bennük. Különösnek látszik, hogy az enciklopedizmust naivnak is mondjuk; de az a tájékozatlan önbizalom nem nélkülözi a naiv vonást. E megemészthetetlen gondolat-tömeggel fejükben, a szenvedélyek tüzetől hevített lelkesülés csak arra alkalmas, hogy nagyokat mondjon és a főnállót lehetőleg alaposan szétszedje. Azt meg is tették, más érdemük nincs. Filozófiájuk sivár materializmus, ízetlen mechanizmus; teológiájuk oly kurta, hogy azzal semminemű nagy kérdést föl nem mérhetnek; világnézetük távol áll az igazi bölcsességtől, márcsak azért is, mert a tudományt s az észet képesnek tartják minden kérdésnek végleges megfejtésére; morálisuk moralizálás; gonoszak s mégis folyton moralizálnak, szabadságot hirdetnek, s mégis kifogyhatlanok a marakodásban.

Marton sorra veszi az egyes műfajokat s kimutatja, hogy mi tulajdonítható az akkori magyar irodalomban a francia befolyásnak. Ítélete mindenütt oda konkludál, hogy „itt is erősen érzik Voltaire hatása”, drámán, bölcselő tanköltevényen, regényen, bölcséleti történetíráson egyaránt a kópia jegye látszik.

Bámulatos az a szellemi függés s a függésben az eszmei szegénység, melyet Marton párhuzama a magyar testőr-írókban konstatál. Erőteljes, önálló gondolat sehol, mindenütt a fénynyomat pléhes, piszkos lapossága. Ezek az írók mind majmolók, műveik francia klisék után készültek, tompa erőtlenség, fátyolos hazugság a jellegük. Mindezek után a jó Bessenyei előttem nem „inas-combos”, hanem inkább „inas-lélek”, aki mert nem tanult semmi alaposat s belekerült a pózoló francia filozófok szellem-szegény világába, nagy munkával és sok lelkesüléssel semmi értékeset nem produkált s kételyeivel saját boldogságát tette tönkre. A lehető legrosszabb filozófia, melyet ember követhet.

A francia befolyásnak kimutatása kivált Bessenyeire, kitűnően sikerült Martonnak, előszavában bevallja, hogy „helylyel-közzel elkelt volna a tüzetesebb s mélyebbre ható részletezés s egybevetés”; ez legfőleg irodalomtörténeti lajstromozás tekintetében mondható, az eszméket illetőleg, az azokba való mélyebb behatolás szinte lehetetlen, hiszen oly felületes és sekélyes az a filozófiai gondolat, melyre a XVIII. század építette fölvilágosultságát, hogy abba mélyen behatolni egyáltalában nem lehet.

A francia bölcselők jogtana, a társadalmi tudományok fölépítése a forradalom szolgálatában, oly tárgy, mely magában véve leginkább kihívja s lefogja a kutatónak figyelmét. A jogtanban s a gazdasági életnek előtérbe állításában rejlett a forradalom ereje és belőlük valók a forradalom jó kihatásai. Ezt a pontot kevésbé tárgyalja a szerző; alighanem azért is, mert nálunk, a nemzeti élet elmaradottsága miatt, ezek az eszmék nem találtak művelt talajra; azután még tán azért, mert nálunk a társadalmi mozgalmak mindjárt politikába csaptak át. Hogy a politikát főképp a gazdasági élet hordozza, azt a XVIII. század végén talán sejtették már, de világos öntudattá ez a nézet még nem fejlődött.

Alkalmas záró jelenetül szolgál a XII. fejezet, mely a felvilágosultságnak sorsát mutatja be II. Lipót és Ferenc alatt. A francia eszmék titkos társulatokban öltöttek testet; a forradalomnak apostolai, Martinovits, Laczkovics buzgón terjesztették nézeteiket; *a reformátorok társasága, az egyenlőség és szabadság társulata* mint a szabadkőművesség

inasai szították a tüzet, izgatták a csendes, loyális Magyarországon; de végre is rajta vesztettek, az összeesküvőket elfogták s a mozgalmat elfojtották.

Ez a pont már nem sok gondot szerzett a t. szerzőnek, mert eléggé ki van dolgozva, sokan kísérletet megvilágítani rejtélyességét. Annál nagyobb elismerés illeti a szerzőt az irodalomtörténeti részért; nagy, fáradságos s nézetisztázó munkát végzett, melyért osztatlan dicséretet érdemel. Kívánunk neki a szorgalomhoz még csendes munkaidőt, hogy ezentúl ne kelljen gyorsan dolgoznia, hanem érjen rá arra az élvezetre, mely a kész munkának simításában, a részeknek organikus egységgé való kialakításában rejlik.

Matthias Joseph Scheeben – Leonhard Atzberger: Handbuch der katholischen Dogmatik, IV. kötet, II. rész

Handbuch der katholischen Dogmatik. Von dr. M. J. Scheeben. IV. B. II. Abth. Herausg. Von dr. Leonhard Atzberger. Freiburg. Herder, 459–666 lap. Ára 2 márka 80 f. vagy 3 korona 40 fillér.

Scheeben remek, németnyelvű dogmatikájának befejező kötetei gyorsan követik egymást; annyira gyorsan, hogy a kiadó be sem várhatta a szentségekről szóló kötetnek teljes elkészítését, hanem mihelyt a jeles müncheni egyetemi tanár, Atzberger, elkészült a felével, kiadta ezt. Egyre mindjobban meggyőződöm arról, hogy Scheeben dogmatikája a legkitűnőbb német mű a dogmatika-írás terén. Igaz, hogy kivált azokban a részekben, hol a spekulációnak szabad féket ereszt, sokszor igen elvont; de anélkül igazi, mélyenjáró dogmatika nem lehet; azért ha valaki komolyan akar dogmatikával foglalkozni s nem sokallja a férfias munkát: álljon elébe Scheeben dogmatikájának.

A szentségekről szóló tan nem elvont. Van benne néhány rész, melybe a régi s újabb skolasztikusok beleakasztották spekulációjuk tengelyét, de átlag nem kínálkozott az elvont okoskodásra sok alkalom. Azért tehát Scheebennek mély, spekuláló hajlandósága sem érvényesülhetett itt úgy, mint a többi részben.

Meglepett a tárgynak bősége, melyet a tisztelt szerző e műben fölölelt. Bátran mondhatom, hogy alig találni theologiai nézetet vagy véleményt, melyet legalább is meg ne érintene, ha talán néhány ízetlenségtől eltekintünk, melyet kisebb kaliberű s inkább misztikus theologusoknál találni, s melyet legjobb felejtetni. A fölölelt tárgynak ez a bősége nem nyújtja ki nagyon a könyv terjedelmét, mert az egyes pontok csak érintve vannak, s összeállításuk arra szolgál, hogy a fiatal theologusnak kilátást nyújtsanak a theologiai gondolkodásnak óriás tereire, hogy megismertessék őt azzal a szellemi munkával, azzal a sok irányban megindult értelmi tevékenységgel, melyet a theologusok a kérdéseknek fejtegetésében kifejtettek. Ezek a kilátások mély tiszteletet ébresztenek a fiatal lélekben a tárgy iránt s kiemelik őt a gyermekcipőkből, melyeket hordott, mikor a kátét tanulta s melyeket áthozott magával a theológiába és sajnos, gyakran, szerencsésen ki is vitt még magával a theológiából; más szóval fölfogása és értesültsége gyerekes maradt. A túlságosan iskolás módszer, mely csakis a tárgyat s a kérdést faggatja s meg nem ismerteti fázisait, nem igen ébreszti föl a szükséges érdeklődést.

A szerző e részben is sok oly kiindulási pontot tűz tanár és tanítványok elé, melyekhez okvetlenül csatlakoznak mélyebb vagy átnézetesebb fejtegetések; ezekbe bele kell ereszkedniük a gondolkozóknak, mert csak akkor veszik észre a tulajdonképpeni nehézségeket. Ilyen pont pl. Krisztus Urunknak szentségi jelenléte az oltáriszentségben. A szerző itt is említi a különböző nézeteket, de méltánylásukba természetesen nem ereszkedik. A dynamista fölfogást kár volt nem jobban kiemelni; nem mondom a rendszer miatt, hanem a használhatóságára való tekintetből; egy fölfogás sem nyújt oly szemléltető képet a szentségi állapotról, mint a dynamismus, s ha tényleg nagynevű filozófusok, kiknek keletük van a

modern világban, dynamismussal magyarázzák a testeknek lényegét, miért ne használnók föl ezt a rendszert ott is, ahol a lelkek fölvilágosítására szolgálhat.

Annak a kérdésnek vitatásában, hogy a sz. misében miképp érvényesül az áldozatnak meghatározása, azokhoz hajlik, kik a két szín alatti consecratióba fektetik a sz. misének mint áldozatnak lényegét. Nem hiszem, hogy elkerüli az ezek ellen a theologusok ellen fölhozott nehézségek élet, hogy t. i. a kereszt-áldozatra való vonatkoztatás az áldozatnak relatív jellegét szolgáltatja ugyan, de magát az áldozati jelleget, azt, hogy miért áldozat a mise, még sem fogja meg erősen. Lesz-e benne az „oblatio per destructionem”? Nem, az nem lesz; legfőlebb lesz „oblatio sub forma repraesentatae destructionis”, s akkor ott van oldalunkon a „gladius mysticus”, amelyet pedig dezavualtunk. Gondoltam, hogy talán az áldozatnak a reformátorokkal szemben kiélesített jellegét, a destruktíót, adják föl, de észrevettem, hogy arra felé a szerzőek nem indulnak.

Most még várjuk a befejező részt, s azzal a negyedik kötet is teljes lesz és Scheeben dogmatikája emlékét fogja képezni a XIX. század egyik legnagyobb kath. theologusának.

Hudyma Emil: A virágok és rovarok kölcsönösségének titkai: a tanuló ifjúság számára

A virágok és rovarok kölcsönösségének titkai. A tanuló ifjúság számára írta Hudyma Emil, főgymn. tanár. Nagyszombatban, Winter Zs. 1901. Nagy 8-r. 67 l. Ára?

Ez a lelkesen megírt füzet látni tanít; annak a világosságnak sugarait önti ki a természetnek legszebb országára, a növényországra, mely mindenütt a gondolatot, a célt világítja meg s tünteti szemünkbe. Mily szép, mily bájos e világításban a természet! – és mily rém-buta és bamba a materialista világnézet keretében! Hogy a szerző e szellemi sötétségtől megóvja az ifjúságot, azért föltárja a virágok és rovarok kölcsönösségének mélyebb ismertetése által a helyes természetszemléletnek titkait.

Célja a növényvilágban uralkodó célszerűségnek és célirányosságnak kimutatása. Ez a mező tág s természetesen a szerző ki nem terjeszkedhetett minden ide vágó kérdésre, hanem csakis a virágok alakjában s megtermékenyítésében nyilvánuló célszerűsége; többet nem is akart, mint a füzet címe mutatja s azt, amit akart, teljesen elérte. Előadása a részletekre terjeszkedik ki, miáltal in concreto példákban is megismerteti a virágok tervrajzát s nem tételez föl sehol különösen mélyebb botanikai tudást. Maga a cél, hogy t. i. kitárja a virágok és rovarok kölcsönösségének titkait, egy magasabb, erkölcsi célnak szolgál, annak, hogy megszeressük a természetet s fölértsük benne az ideális vonásokat, a hatalmat, bölcsességet, összhangot, szeretetet, az Alkotónak tervező szellemét.

Nagy, szellemi kultúrának a jele az, hogy valaki tudjon lelkesülni a természeten. A közönséges lélek is kedvteléssel nézheti a virág színeit, s élvezheti illatát, de a szellemi műveltség fokát ennek a kedvtelésnek gondolati s érzelmi tartalmáról olvassuk le. Ha minden virág mélységgé válik, melybe a szemlélődő lélek le tud szállni; ha színe s alakja koncepcióvá, költeménnyé illeszkedik az emberben; ha színein és szépségein saját lelkének zavarát meg tudja nyugtatni s erkölcsi alaktalanságát a szép alakon ki tudja korrigálni: akkor ért a természetszemlélethez, akkor élvez.

A szerző magas szárnyalású bevezetéssel nyitja meg e gondolat kifejtését, ami a frázis benyomását tehetné azokkal a köznapiasságokkal szemben, amilyen a réti szironták, gólyahír, zsálya, melyet az ember egykedvűen néz s részvétlenül tapos; de a mély értelmű és érzelmű léleknek ez mind nem frázis; ő maga tapasztalja, hogy nem az. Ez mind szent-igaz, szószerint igaz. Amint szószerint igaz az is, amivel zárja értekezését, hogy nemcsak szeretni kell a természetet, hanem lelkesülni kell rajta. „A legkisebb virág lelkesedésre ragadjon, hisz maga Isten, ki teremtette, sem nézheti örömpresés nélkül: Et vidit Deus, quod esset bonum.” Ezt a

missziót, hogy melegítsen és lelkesítsen, valóban teljesíti a természet, de nem lehet e fölfogást eléggé ajánlanunk, hogy ez által szelidüljön s nemesüljön a lélek s a köznapiság ellen biztos menedékül használja a természetet. „Fussatok gyakran a béke háborítlan csendjébe, ahol nem hallatszik más, mint egy-egy sóhaj, melyet az ember néha égbe küld.”

Fonyó Pál: Képes elemi katekizmus, vagy a kath. hit alapigazságai, a róm. kath. gyermekek 1. 2. 3. osztálya számára

Még egyszer a Fonyó Pál képes elemi katekizmusáról

Múlt füzetünkben (a 713. l.) *Horváth Zsigmond* aláírással egy kedvező kritika jelent meg a Fonyó Pál katekizmusáról. Igen világos, hogy az ismertetésekért, kritikákért az a felelős, aki azokat aláírja, – s hozzáértő embernek nem kell hosszasan bizonygatni, hogy az ily ismertetések és kritikák szövegét nem teszi magáévá maga a „folyóirat.”

Ha tehát H. Zs. úr csupán előnyös oldalait látta meg a Fonyó-féle káténak, mások meg inkább az árnyoldalakat akarják előtérbe állítani, jó: az „audiatur et altera pars” elvénél fogva szívesen adunk tért, kivált miután azóta szakemberekkel is volt alkalmunk a dologról szót váltani, a másképp vélekedőknek is.

Ezek szerint (lásd pl. az Esztergom f. é. okt. 6-iki számát): Először is kifogás alá esik szerzőnek az az eljárása, hogy katekizmusát kiadta anélkül, hogy reá csak egy egyházmegye jóváhagyását vagy engedélyét is megnyerte volna. Mindenesetre szokatlan dolog azt olvasni egy papi férfiú által kiadott könyvön, hogy „kikérendő engedéllyel” és még szokatlanabb, ha nem helytelen, az ilyen egyházhatósági engedély nélkül szükölködő könyvet áruba bocsátani. A dolog érdemére menve át, ez a katekizmus a Deharbe rendszerét és beosztását, amelynél különbet alig képzelhetni, mellőzi, azon felül a paedagogiai abszurdumok, következetlenségek, magyartalanságok, fogalomzavarok stb. tömege, amihez hozzáadja az „Esztergom” kritikusa még azt is, hogy némely állítása a dogmatikába ütközik. Álljon itt – úgymond – néhány bizonyíték. – Szerző a paedagógia elveit teljesen figyelmen kívül hagyja. Így: 1. a kérdés alig van ismételve a feleletben. Ez nagy hiba, habár a szerző azzal igyekszik mentesíteni ezt az eljárását, hogy ez által hosszadalmassá és nehézkesé válik a felelet és azért a kérdés ismétlését, mint magát kifejezi, sok helyen elengedi. Aki csak egy-két órát töltött az elemi iskolában, az igen jól tudja, hogy a gyermek, ha nem is tudja a feleletet, mindig belekezd a feladott kérdés ismétlésébe. Ez benne van a természetében, erre oktatják a tanítók, ezt követeli a paedagógia, tehát elengedni nem lehet, hanem úgy kell segíteni itt, hogy a kérdés lehetőleg rövid legyen, amit legtöbb esetben el is lehet érni. – 2. A kérdések és feleletek számtalan esetben nem önállóak – pedig ez is paedagogiai elv. – 3. Múlt időben kérdez, félmúltban felel. Például Mit teremtett. ...? ... teremté (7. lap.) stb. – 4. Többes számban kérdez, egyes számban felel. Például Kik tagjai ...? ... tagja (27. lap.) – 5. Határozatlan alakban kérdez, határozottban felel. Pl. Mit áraszt ki ... árasztja ki (24. l.) stb. – 6. Többes számú 3. személyben kérdez, többes szám 1. személyben felel. Pl. Hogyan nevezték – nevezzük (26. l.) stb. – 7. Más ige a kérdésben, más a feleletben. Pl. Hová taszította ...? ... vetette be (12. l.) Kiket tett ...? kit tett ...? rendelte. (26. l.) – 8. A kérdésben használt ige, a feleletben főnévvé változik és megfordítva. Pl. Hát a gonosz lelkek mire törekszenek? A g. l. törekvése ... (13. l.) Mi előtt ... minek megbocsátására ...? ... a bűnököt megbocsátani (61. l.) – 9. A kérdésben használt kifejezések megváltoznak a feleletben. Pl. Mit tesznek ... a mennyországban? ... a mennyekben. (28. l.) Hány parancsot ...? Tíz parancsolatot ... (33. l.) stb. – 10. Tautológia sok helyen. Pl. A jó Isten egyedül csak a jót szereti. (14. l.) – 11. A kérdések legnagyobb része És, s, hát, tehát, azért, de stb.

kezdődik. Előadás közben, fejtegetések alkalmával lehet így kérdezni, de tankönyvben nem. – 12. Fogalomzavar. Pl. A menyegzőt másképpen lakodalomnak és táncmulatságnak hívjuk. (50. l.) – 13. A magyartalanságokat, a szórendi hibákat lehetetlen mind elősorolni. – 14. Önkényes javítások és toldások fordulnak elő a kátében. – 15. Dogmatikába ütköző állítások. a) Az Atya-Isten teremtett minket stb. Ez nincsen így. Opera Dei ad extra sunt communia. Mi csak tulajdoníthatjuk azokat a műveket az egyes isteni személyeknek. b) A keresztség szentsége által az eredeti bűntől tisztulunk meg. – A dogmatika azonban azt tanítja, hogy in baptismo delentur omnia peccata, vagyis nem csak az eredeti, hanem minden más a keresztség előtt elkövetett bűn is eltörülte a keresztségben. – Hozzácsatolva mindezekhez azt, hogy az elemiesség nem a kérdések és feleletek pongyola, hanem a gyermekek értelmi fokához mért felállításában áll: oda megy ki e kritikusként véleménye, hogy ezzel a katekizmussal, amelynek képei is – melleleg megjegyezve – rosszak és ízléstelenek, a hitelemzés irodalma határozottan nem nyert semmit.

Kötelességünknek tartottuk, a múlt füzetben adott recenzió után ennek a különvéleménynek is helyet adni; a hitelemző urak dolga lesz, a két homlokegyenest ellenkező kritikából okulva, önálló ítéletet mondani a Fonyó-féle kátéről.

Wilhelm Götzmann: Das Eucharistische Opfer nach der Lehre der älteren Scholastik

Das Eucharistische Opfer nach der Lehre der älteren Scholastik. Eine dogmengeschichtliche Studie von dr. Wilhelm Götzmann. Herder. 8-r. 104 l. Ára 2 márka.

A trienti zsinatot megelőző scholasztikusok csak melleleg emlegették az Eucharistiának áldozati jellegét. Hogy az Eucharistia áldozat is, azt külön nem igen bizonyították, s majdnem azt a benyomást veszi az olvasó, mintha ők azt az áldozati jelleget mint valami magától érthető igazságot néznék. Scheeben már figyelmeztetett erre s egyszersmind utalt arra az ellentétre, mely az áldozat fogalmának kialakításában az ó s az új scholasztikusok közt észlelhető. Schanz is határozottan állítja, hogy a trienti zsinatot követő scholasztikusok az áldozat fogalmának meghatározásában eltérnek a zsinat előtt író theologusoktól. Bellarmin óta ugyanis a legújabb időkig a theologusok nagyrésze hajlandó volt az áldozatban mindig valamiféle megsemmisítést keresni; míg a trienti zsinatnak korát megelőző theologia a megsemmisítést nem emlegeti, s az áldozatot mint átadást, mint Isten birtokába való átmenetet, átszellemülést s átistenülést tekinti. A régiek az áldozatról s a szent misének áldozati mivoltáról külön fejezetben nem is írtak; az első, ki e kérdésnek különálló fejezetet szentelt, a dominikánus Petrus Soto volt. E jeles theologus nem érte meg a trienti zsinatnak végét, melyen a pápának theologusa volt; de ha meg is éri, nem kényszerült volna az áldozatról való fogalmain változtatni, mert a zsinat a szentmisének áldozati jellegét ugyan definiálja, de hogy az áldozatnak mi a tulajdonképpeni lényege, arról nem dönt.

Úgy vesszük tehát észre, hogy az áldozat lényegének meghatározásában az új theologia nem haladt a réginek nyomában s kivált a protestantizmus nyomása alatt a destructionnak nyomatékozására hajolt, mert e jellemző s szembeszökő gondolatnak bevonásával legsikeresebben tudta megvédeni a szentmise áldozati jellegét.

A szerző ki akarta nyomozni az áldozat e definíciójának fejlődését; azért a régieken, Hugó Victorinuson s III. Incén kezdve a jeles theologusok művein végig kíséri a szentmise-áldozatról való tannak fázisait; kimutatja, hogy szent Tamásban is mily hézagos az áldozat meghatározása, Duns Scotus, Bonaventura, Gabriel Biel, mind föltételezik, hogy a szentmise valóságos áldozat, de hogy az áldozat lényege hol, miben, a szentmisének melyik jellegében található föl, abba bele nem ereszkednek. Petrus Soto Duns Scotusnak nyomában jár s Suarez is az áldozatnak régibb fogalmához tér vissza, azonban csak félig; végre Lugo teljesen a

destruictiót tekinti, mely itt és most a szentmisében megy végbe. Igaza van a szerzőnek, hogy a régiség Krisztus dicsőséges testének „status declivior”-ját, így nevezi Lugo a dicsőséges testnek étel alakjában való bemutatását, nem ismerte, s meg vagyok győződve, hogy e vélemény a régi theologia áldozati fogalmának mélyebb fölértése után elveszti azt a rokonszenvet, melyet érthetősége iránta keltett.

Érdekes marad azonban mindig az a tünet, hogy a reformáció terelte bele tulajdonképpen a trienti zsinatot követő theológiát abba az irányba, melyben a régi tant ignorálni kezdte. Soto és Canus jelzik az átmenetet a régiből az újba; Bellarminnal kezdődik az új irány, bár ő sem égetett fel maga mögött minden hidat.

Találón jellemzi a szerző az áldozat fogalmának fejlődését kivált azzal a két gondolattal, hogy a középkori theologia igenis ismerte az áldozati adományoknak, a kenyérnek és bornak elváltozását, hiszen a consecratióban elváltozik a kenyér és bor Krisztus vérvévé, s ez volt az áldozatban igényelt elváltozás. Más elváltozást a szentmisében szent Tamás sem ismer. Eddig tart a theológiának régi iránya. A trienti zsinat után lép föl a másik gondolat, t. i. az, hogy az elváltozást, melyet a sacrificiumban mindenki keres, magára Krisztusnak dicsőséges testére kell vonatkoztatni; e dicsőséges testet éri mystikus módon vagy reális módon valamiféle, még pedig destruáló elváltozás. A skotusi irány az áldozatban csakis az oblációt hangsúlyozta s háttérbe szorította a repraesentatió tekintetét; a protestantizmusnak nem volt nehéz, megtámadni ezt a felajánlási áldozatot, mely szinte kizárólag a fölajánlásban áll; azért látjuk, hogy a trienti zsinat utáni theologusok a fölajánlást megsemmisítésnek magyarázzák. Vacant, francia theologus három korszakot akar megkülönböztetni a szent mise áldozati fogalmának kialakulásában: a patrisztikus kort, midőn a szent misét mint tény, mint cselekvést tekintik s a Szentírás idevágó szövegeivel s az ó-szövetségi analógiákkal beérik; a középkort, mikor inkább a liturgia s az erkölcsi életre vonatkozásai állnak előtérben; s végre az újkort, midőn az áldozat fogalmát elemezik s keresik, mint valósul meg a fogalom a szent misében. Vacant csak abban téved, hogy az újkort szent Tamástól eredezteti. Az nem ott kezdődik. Mert amint már említettem, a középkori theológiának azt a definícióját, hogy az áldozat valamiféle elváltozással jár, a klasszikus szerzők mind elfogadják; az új gondolatot a reformáció helyezte előtérbe.

Igen érdekes a záró-fejezet is, mely a szentmise-áldozat értékéről szól. Szent Tamás a kérdést, vajjon a szent misének kihatása véges-e vagy végtelen, csak megérinti; Scotus már alaposabban tárgyalja. Nála a kérdés már teljesen gyakorlati kifejezést nyer: *utrum sacerdos obligatus ad dicendum missam pro uno, obligatus etiam ad dicendum missam pro alio, sufficienter solvat debitum dicendo unam missam pro ambobus?* s a felelet az, hogy nem tesz eleget. Így felelnek a kérdésre Bonaventura, Durandus, Gesson, Gabriel Biel, Dominicus Soto. Scotus kezdi a szentmise kihatásának hármasszoros felosztását is. De ez mind inkább az opus operantist tekinti; a kihatásnak ex opere operato mértékét nem érinti. Petrus Sotonál veszünk észre ez irányban valami haladást: szerinte a szent misében nem szabad kizárólag Krisztusnak mint végtelen érdemű személynek fölajánlását tekinteni, hanem Krisztusnak cselekvését mint fejnek mystikus testében, mint vezérlő oknak instrumentumában. Már pedig amit Krisztus az ő tagjai által tesz, az nem végtelen, hanem véges értékű. Tudjuk, hogy ez a kérdés tovább is hullámszik s teljes megoldást még nem nyert.

Minden theologus tudja, hogy a szerző mily érdemes tárgyat fejteget, s mily hálás mezőt munkál e művében. Föladatának alaposan megfelelt.

Michael Buchberger: Die Wirkungen des Bussakramentes nach der Lehre des hl. Thomas v. Aquin

Die Wirkungen des Bussakramentes nach der Lehre des hl. Thomas v. Aquin, dargestellt von Michael Buchberger, Freiburg, Herder. 216 l., ára 2. M.

Benn vagyunk a monográfiák divatjában. E divat ellen semmi kifogásunk, mert a legalaposabb munka jár kíséretükben. Földolgozzák a részletes kérdéseket s belehatolnak külön-külön a még föl nem derített homályok mélységébe. Minden év kedveskedik a tudomány kedvelőinek egyik-másik monográfiával s kiváltképp Németországban adják rá a theologusok fejüket, alighanem Harnack műveinek s a protestáns történeti-patrisztikus kutatásoknak nyomása alatt. Sok mindenfélét kell kideríteni – az egyházi tan fejlődését kivált bizonyos fordulatoknál tüzetesen kell meghatározni – a régi szerzők fölfogásában a modern egyház tanát kell föllelni, hogy szembe szállhassunk a félreértés nehézségeivel.

Buchberger nagyon érdekes, de egyszersmind rendkívül bonyolult tárgyat vett föl fejtegetésre, midőn sz. Tamásnak nézeteit a penitencia-szentségéről akarja kifürkészni s a sok eltérő magyarázattal szemben kideríteni. A kérdés nagyon komplikált. Némelyek azt mondják, hogy sz. Tamás megváltoztatta véleményét; fiatalabb korában nagyon is a Magister sententiarum befolyása alatt állt, később azonban emancipálta magát, s önálló nézetekre tett szert. A vitának tárgyát kiváltképp az képezi, vajjon a „contritio” szükséges-e a gyónásban a bűnök bocsánatára. A skolasztikus theologia erről sokat vitatkozott s a protestánsok ráfogják, hogy elhagyták a régi, evangéliumi csapást, s új utakra tértek; a trienti zsinat elegendőnek nyilvánította a gyónásban való megigazuláshoz az „attritio”-t, s az egyháznak gyakorlata azóta mindig eszerint jár el; de így volt-e ez mindig s különösen ezt tanította-e sz. Tamás?

A régi skolasztikának ingadozásait e kérdésben minden theologus ismeri. A Scylla és Charybdis az a két axióma volt: Isten ad kegyelmet, Isten bocsát meg vétket, ez volt az egyik; a szentségek az új-szövetségben eszközlő okai a malasztnak, ez volt a másik axióma; e kettő közt többen fönnakadtak, s mivel az elsőből nem engedhettek, a másikat tagadták. Tudjuk, hogy Petrus Lombardus, a Magister sententiarum is kevés hatást tulajdonít az opus operatumnak a szentségben; szerinte a „contritio” tesz megigazulttá s a szentségi hatás csak az egyház színe előtt álló tényezőkre, amilyenek a kánoni penitenciák, vagy a bűnbocsánatnak hivatalos kijelentése, s az oltári szentségben való részesülésnek megengedése, terjeszkedik ki. Alexander Halensis, sz. Bonaventura s mások is a bűnbocsánatot a contritionak tudták be, s az absolutio nem adta meg a megigazulás kegyelmét. A thomisták feje, Capreolus s az utolsó skolasztikus, Gabriel Biel, egyaránt a contritiót emlegetik s az attritionak csak úgy tulajdonítanak hatást, ha a szentségben „ex attrito fit contritus”.

E rendkívül érdekes vitában s tanfejlődésben fölösleges ráutalni arra a nyelvészokásra, hogy a „contritio” sokszor egyszerűen bánatot jelent, anélkül, hogy a tökéletes bánatnak volna terminus technikus. Azzal nem kerül dűlőre a kérdés. Jobb magyarázatok azok, melyek ennek a kijelentésnek „ex attrito fit contritus” azt az értelmet adják, hogy az attritus a föloldozás által kegyelmi állapotba jutván, most az attritióknak fölkeltő principiuma már a caritas; vagyis az attritio non est informis, sed formata, a kegyelmi állapot képezi formáját ennek az attritióknak is s így az attritióból contritio lett. Sok theologus, köztük P. Palmieri is, így magyarázza a későbbi skolasztikusok s nevezetesen Gabriel Biel-nek nézetét.

Miért is nagyon meglepett, hogy Buchberger nem ezt a magyarázatot követi, hanem határozottan kijelenti, hogy a contritiót szószerint a szeretet motívumaiból fölkeltett bánatnak, a szerető lélek aktusának kell venni. Mi lesz akkor a skolasztikának, különösen szent Tamásnak tanából a szentségben való megigazulásról? Miután sz. Tamás tényleg azt tanítja, hogy az attritus a penitencia-szentségében valóban megigazulást nyerhet, másrészt azonban contritiót kíván a föloldozás érvényességéhez, Buchberger azt gondolja, hogy sz. Tamás a gyónás előtt, sőt még közvetlen az absolutio előtt sem kíván a gyónótól contritiót, hanem csak attritiót, de a *bűnbocsátás s a megigazulás pillanatában igen is szükségesnek tartja a contritiót*, s ez az utolsó pillanatban jelentkező contritio valóban a szentségnek részét képezi. „Damit ergibt sich als Resultat, dass zur Tilgung der Schuld *im Momente der*

Rechtfertigung eine von der gleichzeitig eingegossenen Gnade geformte Kontrition notwendig ist, und dass dieselbe vom hl. Thomas auch als sacramentlicher Teil betrachtet wird und zwar der natürlichen Ordnung und Aufeinanderfolge nach als der erste, den übrigen Teilen, der Beicht und umsomehr der Absolution und Genugthuung naturaliter und regelmässig vorausgehender Teil, obgleich zuweilen und per accidens und wegen eines Defektes auf seiten des Pönitenten auch zeitlich erst nachfolgend". (147. l.) Tehát a megigazulás pillanatában az Isten kegyelmet ad, s ez a kegyelem felkelti bennünk a valódi contritiót, s e contritio jár a megigazulás előtt. No, nem hiszem, hogy sz. Tamást valaki így akarja majd a valódi contritio szükségességének theologusává avatni. „Im Momente der Rechtfertigung eine von der gleichzeitig eingegossenen Gnade geformte Kontrition,” ... tehát a megigazulás pillanatában belénk öntött kegyelem ébreszti föl a kontriciót; honnan veszi magát ez a kegyelem? a szentség, az absolutio nyújtja-e ezt? csakis ez lehet az értelme; vagyis a szerző szerint a szentség két kegyelmet ad: egy gratia actualist s ezzel fölébresztjük a bánatot, a tökéletes bánatot s azután jön a gratia sanctificans; erre a gratia sanctificansra nézve az a fölébresztett bánat elüljáró kellék lesz; de hogyan mondható az absolutio érvényességéhez megkívánt kelléknek? hiszen világos, hogy az absolutio adja ezt a bánatot ébresztő gratia actualist?!

Ez volna sz. Tamás tana? A szerző józan és kíméletlen logikával mutatja ki sz. Tamás műveiből, hogy igenis ezt tanította ő. Mi idegenkedve vesszük e tant. Tény, hogy a mostani fölfogás nem jár ezen a csapáson. De van e tannak gyönyörű, erkölcsi vonatkozása, mely a kegyelmet is, értem a megszentelő malasztot, s a szentségeket is, mint e malasztoknak eszközlő okait a természetfölötti fizikából és mechanikából az emberi érzésnek s akarásnak meleg világába állítja bele s e vonatkozás ki van fejezve és érvényesül sz. Tamás tanában a megigazulásról, mert sz. Tamás szerint a megigazulás a felnőtt emberben nem úgy megy végbe, hogy a megszentelő malaszt belénk öntetik s a bűn eltörültetik; hanem az embernek kell Istenhez fordulni, az észnek a fides formata s az akaratnak a contritio által. S ezeket az aktusokat ébreszti föl bennünk a szentség által, a penitenciatartás szentsége által kiszolgáltatott segítő kegyelem. Valóban gyönyörű, psychologikus fölfogás. A justitia nemcsak lénytani elválkozás (gratia sanctificans), hanem psychologiai, morális aktus. Helyes; de annyi bizonyos, hogy akkor a szentség csak közvetve eszközlí a gratia sanctificanst, s közvetlenül pedig „est signum efficax gratiae actualis efficacis”. E fölfogás szerint a penitenciatartás szentsége is csak úgy hat, mint az oltári szentség, vagyis a szentség maga eszközlí a caritast s ez által megbocsáttatik a bűn; a penitenciatartás szentségéről is azt kellene mondanunk, amit sz. Tamás ír az oltári szentségről: „forte enim (aliquis accedens ad sacramentum Eucharistiae) primo non fuit sufficienter contritus, sed devote et reverenter accedens, consequetur per hoc sacramentum gratiam caritatis, quae contritionem perficiet et remissionem peccati”. Summa theol. III. q. 79, a. 3. c.

Tehát hogyan igazul meg az ember az Eucharistia vétele által, ha jóhiszeműleg, de bűnben veszi azt magához? „consequetur per hoc sacramentum gratiam caritatis”; íme caritas nélkül nincs megigazulás az oltári szentségben; hát van-e a bűnbánat szentségében? Buchberger azt mondja, hogy sz. Tamás szerint ott sincs; ott is kell caritas és *gratiam caritatis consequetur per hoc sacramentum*. Tehát a bűnös ha attritíóval járul a penitenciatartás szentségéhez, a szentség által megnyeri a gratia contritionis-t; ez képezi kutatásának eredményét.

Íme egy gyönyörű tárgya a mélységes theológiának, mellyel ha foglalkozunk, kitárul szemeink előtt színpompás gazdagsága a theologiai világnak s ugyanakkor megcsap a szabadság szele, mert látni fogjuk, hogy mily szabadon mozogtak a középkori theologusok a tudomány világában. Érdeklődő theologusainknak nagyon ajánljuk az olcsó, de értékes művet.

Christian Pesch: Theologische Zeitfragen

Theologische Zeitfragen. Von Christian Pesch. S. J. Zweite Folge. Freiburg. Herder. 138 l. Ára 1 m. 80 fillér.

P. Christian Pesch szükségesnek találta rövidebb foglalatban megbeszélni azokat a vitás kérdéseket, melyek a modern theológiában, nevezetesen a dogmatikában felszínre kerülnek. Kiadott ő már egy ilyen füzetet, mint amilyet most ismertetünk s abban kiváltképp Schnell, würzburgi tanárnak tanát az Istenről cáfolja meg alaposan. (Lásd ism. tavalyi évf. 393. l.) Ez a második füzet három fejtegetést foglal magában: a Szentháromságban való eredések kétféle fölfogásáról szól az első, a második a halálos bűn mivoltát; a halálos bűnben elhunyt léleknek állapotát fejtegeti. Mind a három alapos, kitűnő theologiai dolgozat s mind a három azzal az előnnyel dicsekszik, hogy időszerű. Az elsőnek időszerűsége ugyancsak a theologusoknak szűkebb körében érvényesül; de a másik kettőnek időszerűségét mindenki el fogja ismerni, aki nemcsak a theologusnak, hanem a spiritista áramlat következtében a nagy világnak érdeklődését is tekintetbe veszi.

A görög és a latin theologia közt tényleg vannak bizonyos eltérések azokban a tanmagyarázatokban, melyek különböző fölfogást engednek meg. A dogmát mindkét theologia vallotta, de már a dogma magyarázatában érvényesült az egymástól annyira elütő két gondolkozási irány. Az isteni személyek eredésének magyarázata körül is észlelhető ez az eltérés; a görög fölfogás szervezesebben fogta föl az isteni életet s annak a három isteni személyben való kifejezését, mint a latin theologia. E kérdésben élesedett ki később a különbség ellentété, formális eretnekséggé; s e kérdés körül iparkodtak ezer év múlva az ó-katholikusok (Reusch, Langen), egyességre lépni a görög szakadókkal a római egyház ellen, ami nem sikerült. P. Pesch P. Regnon S. J. „Theories Grecques de Processions divines” c. művéhez fűzi jeles megjegyzéseit.

A másik két dolgozat már a kor vezető eszméibe vág, azokba az eszmékbe, melyek a természetes lágyságtól ellágyítják az erőteljes s erőteljűben kemény keresztény gondolatokat a bűnről s a pokolról. Mindkét pontot a humanizmus kezdte ki s a humanizmus nyomában Schell professzor úr. Szerinte csak az a halálos bűn, mely öntudatos szakítás Istennel, melyet az ember az ó-szövetség jellemző kifejezése szerint „fölemelt kézzel” követ el. Talán a Szentlélek elleni bűnnek is nevezhetnők vagy formális gyűlöletnek Isten ellen.

Ebben a pontban nem volt nehéz bizonyítani a keresztény tant; nem is lehet ezt a fölfogást a régieknek theológiájába beakasztani más ponton, mint azokba a véleményekbe, melyek a „peccatum ad mortem” és „peccatum non ad mortem” nyomában keletkeztek.

Itt is, valamint a harmadik kérdés fejtegetésében is a tévedés oka a bűnös ember pszichológiájának egyoldalú és helytelen megítélésében rejlik. Schell elképzeli, hogy hiszen az az ember, aki valami halálos bünt követ el, nem éppen romlott ember. Elköveti a bünt gyarlóságból, de nem gonoszságból; azért ő nem romlott, elvetemült ember. Ez az okoskodás szem előtt tartja, hogy a lélek valamiképpen a testhez hasonlóan romlik el s lesznek bajai, melyekkel az élet megfér, s más bajai, melyekkel az élet meg nem fér, értjük ez alatt a lélek erkölcsi életét. Ez a fölfogás nem helyes, ha valaki a romlás alatt csakis az erkölcsi érzék tönkremenését vagy a formális Isten-gyűlöletet érti; a pozitív isteni kinyilatkoztatásból tudjuk, hogy mindaz vétkezik halálosan, aki tudva és akarva nagy dologban áthágja az Isten törvényét. Hogy pedig ez a pszichologiai tényállás kinek a lelkében van meg, az már a szubjektív fölfogásnak és megítélésnek tárgya.

Legérdekesebb azonban a harmadik fejtegetés, melynek éle egészen Schell ellen fordul, ki a pokolról Origenes tanait vallja vagy legalább is iparkodik azoknak érvényt szerezni. Kiváló dicséretet érdemel a kitűnő szerző a kárhozottak pszichológiájának kifejtéseért. Szakavatottan és nagy sikerrel mutatja ki, hogy miféle lélektani elemek állítandók be a

pokolról való fogalmainkba, hogy helyesen ítélhessünk róla. Mert hiszen bizonyára a pokolban elváltozik a bűnös léleknek érzülete, legalább is annyira, mint amennyire különbözik ez az élet attól a másik élettől. Az Isten-gyűlölet s a megátalkodottság lép föl rajta, amely teljesen kiforgatja a lelket földi gondolataiból és érzelmeiből. Ritkán lehet oly találó és alapos pszichológiai fejtegetést olvasni a pokol kárhozottjainak lelkületéről, mint amilyet itt P. Pesch nyújt.

Ennek a theologiai irodalomnak, mely a változatlan igazságot az új gondolatok behatása alatt mutatja be, szívből örülhetünk; ez már az az igazi „profectust fidei”.

Laurentio Janssens: Summa Theologica, ad modum commentarii in Aquinatis Summam praesentis aevi Studiis aptatam, V. kötet

Summa Theologica ad modum Commentarii in Aquinatis Summam praesentis aevi studiis aptatam Auctore Laurentio Janssens S. T. D. Monacho Marcdsolensi, Coll. S. Anselmi in Urbe Rectore. Tomus V. Tract. De Deo Homine. Friburgi. Herder. XXVIII és 870 l. ára 10 M.

Ez már negyedik vaskos kötete annak a theológiának, mely a bencésrend Anselmi kollégiumának szinte tudományos bemutatója. Janssens, a kollégium rektora adja ki s azáltal ki is akarja jelölni az irányt, melyet a studium theologicum a szent Anselm-kollégiumban, ott az Aventin-hegynék a Tiberis felé eső szélső magaslatán követni fog. A kötetek azért oly félelmetes vastagságúak, mert magát a Summa Theologicát adják s azonkívül a kommentárt, melyet Janssens csatol a Summának egyes kérdéseire.

Megmondtuk már véleményünket az előző kötetek ismertetésénél a mű tervezetéről s a kivitel módjáról. (Legutolszor idei márciusi füzetünkben, a 223. lapon.) Janssens ez előadási módja a theologiai studiumot tényleg „sub specie aeterni” állítja be, s a korszerű kérdéseket külön „appendix”-ekben tárgyalja. Van azért szó az új theologiai mozgalmakról is, s a műnek név-mutatója valóban bizonyítja, hogy nincs neves ember szent Tamás óta, akire valamiképp nem reflektált volna, de azért az egész irányzat mégis teljesen visszatérő vonalon mozog és siet túladni mindazon, amit az újabb theologia szerzett és kiemelt. Látni azt azon is, hogy a trienti zsinat utáni theologusok gondolatait Janssens elhagyja s visszatér szent Tamáshoz. Vajjon fog-e egyáltalában valami újat mondani, azt nem tudjuk, de nem is reméljük. Igen találónak véljük az ily vaskos köteteknek, vagyis a réginek újra nyomtatása alkalmából fölvetni a kérdést, melyet Vincentius Lirinensis tárgyal híres commonitoriumának 23. fejezetében: „Sed forsitan dicit aliquis: Nullusne ergo in Ecclesia Christi profectus habebitur religionis? Habeatur plane et *maximus*. Nam quis ille est tam invidus hominibus, tam exosus Deo, qui istud prohibere conetur? Sed ita tamen, ut vere profectus ille sit fidei, non permutatio. Siquidem ad profectum pertinet, ut in semetipsum unaquaeque res amplificetur; ad permutationem vero, ut aliquid ex alio in aliud transvertatur”. Erre az amplifikációra okvetlenül rászorul a theologia, kivált azokon a pontokon, melyeket szent Tamás is még kibővítendőnek, kétségben forgóknak mond, s a kibővítés és elmélyítés módját az utókorra hagyja.

Igen érdekes és tanulságos a modern theosofiára való kitérése, „Appendix de incarnatione theosophica” cím alatt, ahol az oktalan „szimbolizmust” ismerteti, melybe a pantheista theologizáló bölcsek a kereszténységet átfordítják. Szerintük a keresztény tanok is csak szimbólumai, pozitív kialakításai a régi, ősi problémáknak, melyek az embert kísérik s Egyiptomban éppúgy mint Indiában vagy Palesztinában konkrét alakot nyertek. „La Trinité Egyptienne se compose de Osiris, Isis et Horus. La Trinité Chrétienne primitive consistait en: Père, Mère et Fils (!) Dans la philosophie Indou Brahma est le Père, Avidya (féminin) la

mère, et Mahat le Fils.” Így csinálnak theologiai rendszereket, melyek igazán csak mulattatására szolgálnak a theologusoknak; de okvetlenül szükséges az azokra való kitérés, mint ahogy a szerző azt meg is teszi alaposan.

Nem kevésbé érdekes a Schell nézetére való kitérés Jézus tudásáról s a tudásban való előmeneteléről. Nemcsak Schell, hanem már a tübingeni Khun is szabadabb tért hagytak az Úr Jézus tudásának; ők azt gondolják, hogy valamint a kegyelem nem abban a mértékben adatott Jézusnak, hogy annál nagyobb kegyelem nem is képzelhető; hiszen minden ami teremtve van, nagyobb, teljesebb s tökéletesebb lehet; úgy tudásáról sem lehet egyszerűen így nyilatkozni, hogy mivel az Igével személyi egyesülésben állt az Úrnak lelke: tehát minden lehetséges tudása volt. Végre is kell korlátokat fölvenni, s e korlátokat az Istennek bölcsessége szúrta le. Nem tartjuk indokoltnak e részben a supernaturalizmustól való félelemre utalni; hogy mert félnek a természetfölöttitől, azért nem tulajdonítanak az Úr lelkének minden tudást. Az nem áll. A természetfölöttinek határain belül állunk, akár azt mondjuk, hogy minden tudást, akár azt, hogy ennyi tudást öntött az Úr Jézus lelkébe az Isten, s a többit ő meg is szerezhette. Gondolom, hogy nem esik cenzúra alá ez a fölfogás: „Wenn wir also das Wort des Evangeliums von dem Forstschrift Jesu wörtlich nehmen, so thun wir dies nicht in dem Bestreben, möglichst gering, ärmlich und sparsam von der intellektuellen und ethischen Vollkommenheit der menschlichen Natur Jesu zu denken, sondern weil wir in der selbsthätigen Entwicklung vom Können zum Thun ein ebenso wichtiges Moment der Vollkommenheit sehen, wie in dem Inhalt der Vorzüge selbst”. Ez Schellnek gondolata! Vigyázni kell, hogy az embereket el ne riasszuk, ha néha egy gondolat behatása alatt ítéletet formálnak természetfölötti dolgokról olyformán, hogy a természetnek is helyet és tért biztosítsanak. Valóban hajánál fogva húzza Janssens az ilyen fölfogás jellemzésére és elítélésére a plenum elé a következő reflexiót: „Imo in urgenda perfectione, quam ens creatum per propriam activitatem sibi addit, veluti distinctam ab operatione divina, a qua eam accipit, videtur nobis aliquid haberi de fundamentali errore liberalismi”. No itt ez a petárda, ha el is sül, nem tesz kárt senkiben.

A persona és natura közti különböztetések alkalmából (608 l.) megtudjuk, hogy az auktor a reális különbségek védi a természet s a személyiség közt s Commer Ernő bécsi, theologiai tanárral azt tartja, hogy a „Deitas ... humanitatem illam singularem *severo sensu existentem* reddit”, ami semmi egyéb, mint kifejezése annak az érthetetlen ténynek, hogy mikor Jézus mondta „Ego sum”, akkor ő, az isteni személy szólt emberi ajkakkal s emberi öntudattal is, mert érezte magát. Ezt az öntudatunkra hozott mélységet, melyet az ember átérez, mikor önmagára reflektálva lassan, szinte figyelve mondja: én vagyok s ugyanakkor Krisztusra vonatkoztatva e mondatot, az *én* az Igének, az emberi érzést és emberi szót az emberségnek tulajdonítja, semmiféle tételekkel jobban illusztrálni nem lehet; az ilyenfélével sem: *sicuti in Christo dicitur unum esse, ita quoque dici debet in eo una existentia.* (608 l.) A dolog ez által nem lett elmélyítve!

Az Úr Jézus istenségéről szóló kommentárban nem találtam méltatását a különböztetésnek a Deus és a Dei Filius közt. Az Úr Jézus maga tényleg és szó szerint sehol sem mondta: én Isten vagyok. Mondta, hogy Isten Fia vagyok, mondta, hogy Isten, amennyiben isteni tulajdonságokat vindikált magának; azután a szentírásban az apostolok szó szerint mondják, hogy Jézus Isten; de – ismétlem – Jézus maga nem nyilatkozik így. S ugyan miért? Azért, mert neki az embereket e nagy igazságnak elfogadására nevelnie kellett. Rá kellett utálnia őket műveire, egyéniségének titokzatos voltára, mély jelentőségére, hogy ez úton kezdjék érteni, hogy ki Ő. Használt oly bemutatásokat, melyeket az emberek elfogadtak; beadta nekik a többé-kevésbé derengő ismeretet, hogy legalább sejtsek kilétét, s ez úton térjenek igazabb s helyesebb utakra; de nyersen ezt a nagy igazságot, hogy én Isten vagyok, sehol sem mondta ki; az nem vallott volna isteni bölcsességre és a nagy paedagógus mérsékletére.

Ezekbe foglalom össze megjegyzéseimet Janssens legújabb kötetéből. A mű elé a Szent Atya levelét tűzték a szerzőhöz; az approbációt pedig Hildebrandus, Abbas S. Anselmi, Primas O. S. B. adja.

1902

Markus von Siebengartner: Schriften und Einrichtungen zur Bildung der Geistlichen

Schriften und Einrichtungen zur Bildung der Geistlichen. Übersetzt, erläutert und mit einer Geschichte des geistlichen Bildungswesen eingeleitet von Markus Siebengartner, Religionslehrer am Alten Gymnasium in Regensburg. Freiburg, Herder. 502 l. Ára fűzve 5 m. 40 f. (vagy 6 korona 45 fillér). Kötve 7 m. 20 f.

A klérus nevelése bizonyára megérdemli a paedagógiai íróknak érdeklődését, nemcsak sajátos iránya, hanem számtalan századokra kiterjedő kora s a történeti fejlődésnek e nevelésen észrevehető változatai miatt is. Annál idegenszerűbb tünete az a modern paedagógiának, hogy a paedagógiának Schmied által kiadott encyclopaediájában pl., a gyermek-szemináriumokról nem találunk rendes cikket, mely ez intézményt tárgyalná, hanem a szerkesztőség „hézagpótlónak” levelet közöl a cikk helyett, melyet egy kilépett szerzetes ír a kolostori, noviciátusi nevelésről. A Schmied-féle encyclopaediának szerkesztőségét valamiképpen menti az a körülmény, hogy maguk a katolikusok sem szántak még kellő figyelmet e tárgynak s Kraus Xav. Ferenc helyesen jegyzi meg, hogy van ugyan már kiterjedt irodalma a paedagógia történelmének, de még nincs használható történelme a theologiai tanintézeteknek. Az egyedüli, említésreméltó kísérlet e részben Theiner műve, melyet mint ifjú író írt, s mely magán viseli a szerző ifjúkori éretlenségét is; oly mű ez, mely fölött később a szerző maga mosolygott.

Azért a „Bibliothek der katholischen Pädagogik” c. vállalatnak szerkesztősége kitűnő szolgálatot tett a katolikus ügynek, midőn rászánta magát, hogy kiadja Monumenta paedagogices clericalis címen a papi nevelésnek valamennyi emlékeit. Ezt eszközölte most a szerző.

A műnek két része van; az első rész történeti áttekintéssel szolgál a papi nevelésnek összes fázisain. Négy korszakot különböztet meg. Az első a diatribé, a patriarchium korszaka. Diatribé vagyis tartózkodás, társalgás; patriarchium vagy episkopeion pedig a püspöki lakás. A püspökök maguk köré gyűjtötték a papságra való ifjakat s nevelték, ahogy bírták. Ez a korszak az első öt századra terjed. A második periódus a székesegyházaknak s a zárdáknak konviktusai az ötödik századtól a 13-ig. A harmadik korszakot a középkori egyetemeknek kollégiuma és bursája alkotja, s a 16. századig terjed s ezt végre a trienti szeminárium váltja föl. Ez a történeti áttekintés 177 oldalon sok érdekes adattal ismertet meg.

A második részben következnek maguk a „monumenták.” Csodatevő szent Gergely dicsőítő beszédével kezdi a szerző az emlékek közlését, melyet Origenesről tartott 238 körül; ezt követik részletek szent Jeromos leveleiből Nepotianushoz és Paulinushoz, nemkülönbön Kassiodornak, szent Cypriannak, Ambrusnak, Ágostonnak e tárgyra vonatkozó fejtegetései, végre egy tüzetesebb mű Rabanus Maurustól a klérikusoknak neveltetéséről. Ezt a művet német fordításban közli a szerző mintegy ötven lapon. Ezután következnek a karolingi korszaknak ide vágó kapitularéi; Gerson János levelei; Clemangesi Miklósnak fejtegetése a theologiai studiumról; a trienti zsinatnak rendelete s Borromei sz. Károlynak összes rendeletei, a szemináriumok szervezése és belső rendezésére vonatkozólag; végül a jelesebb szervezetű s a nevelés terén is újabb kiindulásokat jelző szemináriumoknak törvényeit közli, nevezetesen a Spaur András püspök által alapított brixeni szemináriuméit, a Saint-Sulpice-t,

Holzhauser Bertalan és Frint Jakab alkotásait, továbbá az írlandi Maynoothi szemináriumnak, a bambergi Ottonianumnak s a müncheni Georgiánumnak szabályait ismerteti.

Katholikus paedagógus, nevezetesen papnevelő, alig ha nélkülözheti e rendkívül becses és ugyanakkor érdekes művet, mely heggyről-tövíre ismerteti a szemináriumi intézeteknek fejlődését, a különféle intézetek törvényeiben kiszabott más-más működési kört az egyes eljárások és hivatalok számára; elbeszéli a rendtelenségeknek, sőt lázadásoknak tarka történetét s egészben véve rámutat a helyes irányra, melyet a papnevelés követ a nagy cél biztosabb elérhetésének s az élet fokozott igényeinek kettős motívumától hajtva. A művet minden szemináriumnak meg kellene rendelnie s minden eljárónak elolvasnia. Végül megemlítem, hogy a mű a „Bibliothek der kath. Paedagogik” c. vállalatnak XIV. kötetét alkotja.

Marton József: A kath. papság a magyar irodalomban: vázlatos áttekintés

A kath. papság a magyar irodalomban. Vázlatos áttekintés. Írta Marton József főgymn. tanár. Nagyszombat, 1902. 70 lap. Ára?

Kár, hogy csak füzet és nem könyv; kár, hogy csak „vázlatos áttekintés”, és nem rendszeres egyházi irodalomtörténet. Annyi a letagadott jog és elferdített tény, annyi a rosszhiszeműleg elhomályosított dicsőség ezen a téren, hogy csak egy nagyszabású munkától várhatjuk az igazságnak jogaiba való visszahelyezését. – A szerző lelkiismeretes pontossággal gyűjti össze a magyar kath. papság tudományos és szépirodalmi munkásságának adatait. A feldolgozással azonban adós marad, gondolom azért, mert dolgozata első sorban a Kiss János dr. és Sziklay szerkesztésében megjelenő „Kath. Magyarország” c. díszmunka számára készült s így terjedelme előre meg volt határozva. Ebből a körülményből magyarázható az egész füzetten végigvonuló ideges gyorsaság, nagy dolgoknak szinte bántóan rövid letárgyalása, az alapos kritika mellőzése.

Ezzel szemben kiváló tulajdonsága a történelmünk egyes korszakaiban hullámzó szellemi mozgalmaknak: a hitújításnak és katolikus visszahatásnak, nemzeti ébredésnek és idegen eszmék befolyásának hangulatos festése.

A jelenleg működő kath. írók némelyikét elhamarkodva ítéli meg, de remélhető, hogy ha majd vázlatát irodalomtörténeté szélesíti ki, nagyobb esztetikai készültsége megkorrigálja mostani nézeteit.

Emil Lingens: Die innere Schönheit des Christenthums

Die innere Schönheit des Christenthums, Von Emil Lingens G. J. zweite, verbesserte Auflage. Freiburg, Herder 208 l. Ára 2 M.

A könyv zárószava alapos tájékoztatással szolgált a műnek vezető gondolata s a szerző céljai iránt. Be akarja mutatni a kereszténység jellemző igazságait, s azokat egységes alapjukra, mintegy ősökukra akarja visszavezetni. Úgy tekinti e kereszténységet, mint egy dómot, melyet egy vezető gondolat, egy vezető eszme alapoz, épít föl és hat át; az ad neki egységet, az oszlik szét erdőnyi ágba-bogba, az hajt ki az égbetörő torony rózsájában: úgy a kath. egyháznak alapja Krisztus, a Krisztusban rejlő igazság, ez alapon e gyökérből ágazódik szét a természetfölötti őserő, érvényesül kihatása a szentségi életnek, az egyház tevékenységének s emeli a lelkeket ég felé; vagy más szóval Krisztus Urunk tanító hivatala vetíti az alaprajzot, papi hivatala kitölti élettél s isteni szellemmel a misztikus testet, pásztori hivatala pedig vezet századokon s harcokon át fölfelé.

Midőn a szerző az egyház egységének okát és alapját Krisztusban találja föl, azt úgy érti, hogy az egyházi organizmus önmagában s az egyházi tan és élet végre is semmi egyéb, mint a Krisztusban rejlő igazságnak s Krisztusból kiszakadó életerőnek átvitele és belénk való átültetése. Krisztus Urunk él az egyházban, ő teremti meg a kereszténységben a természetfölötti rendet, s folytatja az egyházban a maga életének átömlését a lelkekbe. Az Úr Jézus valóságát két tekintet szerint oszthatjuk szét: az *igazság* s az *élet* szerint, mindkettő az egyházba van letéve s az egyház által nekünk kiszolgáltatva. Az első tekintet alatt az egyházból az *igazság iskolája*, a másik alatt *Krisztus misztikus teste* lesz, lévén az igazság közlése az iskoláé, s az élethez való hasonulás a szervezeté. A krisztusi igazság teljét ismét két pontba foglalja össze a Szentháromságnak s a Megtestesülésnek titkába. Mindkettő a kereszténységnek „családi titka!”

A Szentháromság belső világa előképe a kegyelemnek; valamint az Istennek belső ételtelje közli magát Atyából Fiúba: úgy közli magát az élet Istenből lélekbe. A kegyelemnek formális hatásait az Istennek *személyes* bennünk lakozása magyarázza meg kielégítőleg; a kegyelemnek teljes kifejlését pedig az Isten boldogságában résztvevő életbe helyezi; mert azért „semen Dei” a kegyelem, hogy a „semen”-ből teljes alak, tehát „Deus” legyen. A mennyország az Istenéhez hasonló boldogságnak összoglalata: isteni élet.

Ezt az isteni életet az egyház által szívárogtatja s fejleszti az Úr. Az egyház lévén Krisztus élő teste, az élő szervezetnek azt a kihatását teljesíti a lelkeken, melynél fogva fölveszi és átalakítja őket Krisztusiakká, első sorban a szentségi jelleg által.

E misztikus testnek érverése az Eucharistiából veszi eredetét; a szentmise mint Krisztus akciója, ez érverés megindítása, mely kétféle érben s árban özönlik végig a testen. Az egyház pásztori hatalma pedig örökös e hétszeres árnak medre és a lelkekbe való elvezetése fölött.

Így nő ki az igazság gyökeréből a belső életkészlet erejében az egyháznak hatalmas fája, melyet Isten keze ültetett be a világtörténelembe.

Precíz theologiai tudással, alapos kifejtéssel s meleg szeretettel hozza a szerző az olvasónak öntudatára, hogy az egyháznak mindene s az egész egyház mindenestül csak a Krisztus: tanban és életben egyaránt. Ez ismeretből fakad a mély tisztelet s a bensőséges ragaszkodás az egyház iránt, mint amely egyház nekünk maga a kézzelfogható, velünk érintkező Krisztus.

1903

Laurentio Janssens: Summa Theologica, ad modum commentarii in Aquinatis Summam praesentis aevi Studiis aptatam, V. kötet

Summa Theologica ad modum commentarii in Aquinatis Summam praesentis aevi studiis aptatam auctore Laurentio Janssens S. T. D. Tomus V. Tractatus de Deo-Homine. Pars altera. Friburgi Brisg. Herder. 1012 lap. Ára fűzve 12 márka vagy 14 korona 40 fillér, kötve 14 márka 80 fillér vagy 17 korona 76 fillér.

Ismét egy óriási kötettel jelent meg a könyvpiacra sz. Tamás Summájának ügybuzgó magyarázója Janssens Lőrincz, bencés tanár. Ez óriási kötet azonban ne ijesszen, mert kis kötetekkel Janssens, aki a könyv címlapján álló jeligéhez, a „nova et vetera” szóhoz híven, sz. Tamást „per longum et latum” magyarázza, nem boldogul; még ha csupa „vetera”-t is adna, akkor is megnő kezei közt a könyv. Ez a régi foliánsok vaskosságának is az egyik oka; keveset adtak a magokéból, de mindegyik híven ismétli, amit már mások hasonló hűséggel mondtak. Janssensről ezzel nem azt akarom mondani, hogy csak régi dolgokat melegít föl, van benne természetesen új gondolat is, de csak reflexióképpen másoknak, a modernekek véleményére.

Ugyanazt a módszert követte, melyet már az előző kötetek ismertetésénél bemutattunk; sz. Tamás artikulusait veszi sorba s azokat magyarázza. Azután, ahol kell, külön kitéréseket csinál az egyes jelesebb doktoroknak nézeteire vagy Appendixben reflektál újabb theologiai tanokra vagy irányokra. Ez a rendszer dagasztja meg a köteteket: dagadnak a régiségnek elmondásától. A boldogságos sz. Szűzről 377 lapon át mondja el a rendes, közönséges tant s beleereszkedik oly pontoknak is a fejtegetésébe, melyektől óvnunk kellene a theológiában, miután terméketlen mezőket munkálgat meg bennük az apriorikus, theologiai gondolat. Ilyen például az, hogy „ex qua materia formatum est corpus Christi” vagy „de plus vel minus veloci evolutione membrorum B. Virginis in utero materno”, ez utóbbit az Úr Jézusról is kérdezi s természetesen kisüti, hogy úgy illett, hogy az evolúció ne legyen rendes, hanem gyors, s hogy Krisztusnak emberi szabadakarata már „in utero Virginis” működött legyen; természetesen azután ott fészkelődik a másik kérdés, hogy hát mily gyorsasággal fejlődött az a test s organizmusa? hány napig „illett” fejletlennek lennie? hány napi fejletlen lét fér meg az „unio hypostaticával” s hány napi a szent Szűz kiváltságos méltóságával? Mindezek a kérdések egy garast sem érnek, sem a rájuk adott felelet. Hasonló prűderiákba esnek ezek a jó emberek Krisztus Urunk születésének módjával, mikor meg akarják határozni, hogy hogyan is történt s hogyan illett történnie? Mikor ezt kérdezik, határozottan mondhatjuk, hogy theologiai illetlenséget követnek el. – Mi illik, mi nem az Istenhez s a testté lett Igéhez az Istenemberhez, valóban erre nézve ne kérdezzük a tudákos embereket.

Illik-e az Istenhez fogantatni, anyai méhben 9 hónapig rejleni, születni, csecsemőnek lenni? Illik ez? Ugyan ha az ilyen theologusokat bízták volna meg azzal, hogy csinálják meg a megtestesülés illemtanát, eltalálták volna-e mindazt, ami tényleg történt? Nem támadt volna-e föl száz és száz, kik ezer okot hoztak volna föl, hogy ez meg az nem illik? Miután pedig az evangélium oly egyszerűen s keresetlenül előadja, hogy mi történt s csak egyes pontokon jelöli meg a természetfölöttinek érvényesülését, érjük be vele a kérdésekben s ne tegyük nevetségessé a theológiát. Nem ránk bízták meghatározni azt, amit az isteni

kinyilatkoztatás sehogy sem ad elénk s különösen nincs jogunk minden ily ponton természetfeletti csodás történést föltételezni.

A Szeplőtelen Fogantatásról külön szűrt a szerző a kommentárba egy 120 oldalas dissertációt, miután e pontban nem volt mit kommentálnia. Lelkesen és hévvel tárgyalja a szent Szűznek e kiváltságát s nagy dicséretben részesíti Scotust s a barátokat. Szent Józsefről tagadja, hogy szeplőtelenül fogantatott, de állítja, hogy születése előtt megigazult. „Nec obest, quod e hoc privilegio nihil in Scripturis legatur. Tota enim figura s. Josephi est abscondita” (185), de a jámbor gondolat így illendőbb helyen látja szent Józsefet. Hasonlóképpen kedves, áhítatot lehelő Appendixekkel találkozunk Krisztus Urunk szenvedésének hatásainál, melyek a sz. Szívhez, a sz. Vérhez s az Úr hét szavához való ájtatosságokat tárgyalják.

Az egész vaskos kötetet egy „Epilógus” zárja be, melyben elénk adja a modern korszellem megbotránkozását Krisztus imádandó személyén, három osztályt különböztetvén meg a botránkozók közt; az elsőt Harnack, a másodikát De Renesse, a harmadikát a vad demagógia képviseli. A kath. theologia mindezekkel szemben kiemeli az igaz és teljes fogalmat Krisztusról s megdicsőíti e páratlan képet.

Az 1021 lapos könyv végén tüzetes tárgymutatót találunk. A mű kiállítása igen szép; betűit megfogyatkozott szemek is élvezhetik.

Adolph Franz: Die Messe im deutschen Mittelalter

Die Messe im deutschen Mittelalter. Beiträge zur Geschichte der Liturgie und des religiösen Volkslebens. Von Adolph Franz. Freiburg. Herder. 770 l. Ára fűzve 12 márka vagy 14 korona 40 fillér, kötve 15 márka vagy 18 korona – fillér.

A vaskos mű két részre oszlik; az elsőben a tudós szerző a szent misére vonatkozó néphitről s egyházi gyakorlatról értekezik; a másodikban a középkori mise-magyarázatokat ismerteti; mindezt azonban idő és tér szerint kitűzött korlátok közt, t. i. Németország középkorára vonatkozva. Az első rész egy jó darab kultúrtörténet is, mely élesen megvilágítja a vallásos nézeteken és gyakorlatokon keresztül a népléleknek akkori helyzetét. A német népek erőteljes s ugyancsak naiv hite át van szöve mesékkel, babonákkal, melyeket előkelő egyházi írókból is merítettek; a gyermekes fölfogás tele volt hiszékenységgel s csodákat szomjazott. Mindenütt az Istent látta közvetlenül benyúlni a világ folyásába s áhítatában s vallásosságában is lépten-nyomon csodákat várt s csodákat tapasztalt. A sz. misének mélyes tartalma s a benne rejtőző erő kiválólag vonzotta a szíveket s a szerző hosszú fejezetekben adja elő a hitet a szentmise hatásairól, a babonát, mely mindenhová elférközött, a visszaéléseket, melyek fölburjánzottak. Voltak misék konsekráció és áldozás nélkül; visszaéltek a binációval; mindent, ami szent, azt a babona is lefoglalta s üzte gonosz üzelmeit az Eucharistiával, a kelyhekkkel, a korporálekkel; mágikus hatásokat várt mindezekről s mindenféle túlzásokkal éktelenítette el az utolsó vacsorának fölséges intézményét.

A szerző sorba veszi azután az egyes miseformulákat s ismerteti eredetüket, nevezetesen a votiv-miséket s amit poezis, mitosz, mese, legenda szőtt köréjük. Akkor azon senki sem botránkozott meg, s a csodák elbeszélésében s mindenesetre azok elhívésében is kiváló férfiak, sőt szentek szolgáltatták a jó példát, köztük a legkiválóbb S. Petrus Damiani. Rendkívül sok missa votiva volt, melyekben fölsírt a nép szenvedése, nemcsak „contra turcas”. hanem „contra iudices iniquos”, „contra invasores”, „contra malos episcopos.” Ugyancsak találkozunk „missa pro furto” című formulával, melyet azonban nem a tolvajok, hanem a kárvallottak mondattak. Voltak misék még a kárhozottakért is itt-ott, „quatenus etsi perpetuis non mererentur absolvi cruciatibus, saltem mitioribus mulctarentur a stricto iudice poenis.” Visszaélt azután a mise-stipendiumok szerzése körül az egyszerű nép buzgóságával

a klérus is, és a reformáció sikeresen támadhatta meg a szentmisét, mint az divatos volt, a néphitnek összes hozzáfűződött babonáival, a klérus pénzvággyával s úgy megoldozta a népet, hogy az addigi buzgalom helyét közöny s gyűlölet foglalta el!

A műnek második része a mise-imák, és ceremóniák magyarázatait ismerteti. Tulajdonképpen Metzi Amaloron kezdi, s lyoni Florus, Walafriid Strabo, Deutzi Rupert mise-magyarázatain végig fölkerül a skolasztikusokig. A kolostorokra nem lehet panaszkodni, hogy a liturgiai tanulmányokat elhanyagolták volna. Franciaországban még nagyobb lendületnek örvendtek e tanulmányok, kivált mióta a Clugnyből kiinduló reform fölvirágoztatta a kolostori iskolákat. A szerző itt és a skolasztikusok mise-magyarázatainak ismertetésénél hasonlóképpen nem maradt hű programjához, mely a német világot akarta előttünk ismertetni. Elismerjük különben, hogy kivált a skolasztikusok szerepének ismertetésénél nehezen is húzhatta volna meg a bel- és külföld közt a határvonalat. Magyar vonatkozást csakis egy meg nem nevezett magyar barátnak éppen nem talpra esett idézetében találtunk a 25. lapon.

A skolasztika ugyan első sorban a szentmise-áldozatra vonatkozó dogmákkal s azoknak bizonyításával foglalkozott, de azért kiterjeszkedett a ceremóniákra is. Egyike a legtüzesebb műveknek Duranti Rationale-ja. A skolasztikában átlag az allegorikus magyarázat uralkodott; kevés föltalálással s még kevesebb gondolattal, de annál több ízetlenséggel találkozunk a művekben. Albertus Magnus küzd az allegorikai magyarázat túltengései ellen, de kevés sikerrel.

A XII. fejezetben a népoktatásnak megszorítását tárgyalja a mise-áldozatra vonatkozó tanokban, s úgy találja, hogy mintegy titkolták a nép előtt a konszekrációnak módját. A kánon halk hangon való elmondásában a „disciplina arcani” nyomaira akad. E magyarázatot megilletődve halljuk, mert ha igaz, akkor a „disciplina arcani”-t a későbbi egyház a maga gyermekeivel, a hívekkel szemben alkalmazta volna, ami valóban bámulatos, szinte hihetetlen s ugyancsak alkalmas annak a választófalnak fölemelésére, mely a híveket a klérustól elválasztja. Mire való egy liturgia, mely nem az istentisztelő népé? Mire való egy liturgia, mely titkol és takar, ahelyett, hogy magyarázna és kitárna? S csak a klérusé lesz a konszekráció módja? Íme a helytelen szétválás klérus és populus közt, mely annyira elüt az ős-egyháznak testvéri szellemétől. E fölfogás magamagát ítéli el.

A VIII. fejezet a misét mint az egyházi szónoklatnak tárgyát tárgyalja. A VIII., IX., X., XI. század valóban a sötétség százada volt; a papok sem tudtak semmit. Kilátszik az azokból a szerény igényekből, melyeket egyik-másik jobb püspök támaszt a klérus képzettségére nézve. Saját erejükből a lelkészkező papok nem voltak képesek prédikálni. Még a XIII. században is „Elszászban a papok a Miatyánkot s a Hiszekegyet prédikálták, de a szentírásról nem voltak képesek beszélni”, (641.) mennyivel kevésbé a liturgiáról. A XIII. századtól kezdve már erre is kiterjed a figyelem.

A híres német barát, Regensburgi Berthold, ki prédikálva járta be Németországot, gyakran tér ki a liturgiára. Végre megjelentek német nyelven is a mise-cselekményeknek és imáknak magyarázatai s Luther Márton támadásaival szemben ugyancsak német nyelven a misének és liturgiájának apológiái. Akkor a szerencsétlen „disciplina arcani” is megdőlt a kánonra nézve, mert belátták, hogy csak az oly liturgiát lehet védeni, s egyáltalában csak oly egyházi intézményeket, melyeket a nép ismer, melyeket magáénak vall s értük lelkesül.

Végre a XI. fejezetben visszapillantást nyújt az egész középkori egyházi mise-irodalomra s jellemzi a magyarázat divatjának irányait. A magyarázat először a mise-imáknak betűszerinti s a cselekményeknek gyakorlati értelmét tartotta szem előtt, csak később lett allegorikus.

Ez allegorikus magyarázatról a szerzőnek egészen helyesen az a véleménye, hogy az áhítatot mindenestre emelte, de nem volt tudományos, vagyis nem adta a történeti fejlődést s a történeti valóságot. Mert a pap nem azért mosta a kezét, hogy Pilátusra emlékeztessen s

nem azért kötötte át derekát a cingulussal, hogy Krisztus megostoroztatását hozza emlékezetünkbe; ezeknek eredete egészen másutt keresendő.

Dacára a sok tévelynek, visszaélésnek, s a klérus hibáinak, a szerző méltán jut arra a következtetésre, hogy a mise a német középkorban a kegyelmek kútforrása volt, melyből milliók merítettek erőt s vigaszt.

Ez a hatalmas kötetnek tartalma. A tárgyalás hangja, a fejtegetések következetes s természetes folyása, a történetnek előtérben való állása a műnek kifogástalan tárgyilagosságot biztosít. E tárgyilagos igazságtól nem kell félnünk; szakítsuk meg mindenütt a tévely s a hit közti összefüggés látszatát, hogy a tévely foltjaitól megszabadulva, annál tündöklőbben ragyoghasson a katolikus igazság.

Boros Alán: Zsoltárfordítás a kódexek korában

Zsoltárfordítás a kódexek korában. Írta Boros Alán, bencés tanár. Budapest. Stephaneum. 1903. 8 r. 262 l. Ára?

A t. szerző a kódexek korából ránk maradt zsoltárfordítást ismerteti s méltányolja. A bevezetésben igen talpraesett, apologetikus tájékoztatással szolgál a Szentírásnak honi nyelven való olvasásáról, amely nagyon ránk fér, mert fölületes nézetek kelnek e tárgyról szárnyra, még a Pallas-Lexikon révén is, s a protestánsoknál apáról fiúra száll a gondolatlanság katolikus ügyekben.

Vannak a kódexek korában többé-kevésbé teljes zsoltárfordítások, azonkívül pedig találkozunk töredékekkel, vagy éppen egyes zsoltárversekkel. A szerző mindkettőre terjesztette ki figyelmét; először ismerteti az Apor-Festetich-, Czech-, Döbrentei-, a keszthelyi-, Kulcsár, Batthyányi-kódexek zsoltárfordításait, azután nagy szorgalommal szedi össze a többi kódexekben szórványosan föllelhető zsoltáros-fordításokat. A fordítások aránylag igen késő korból valók, hiszen a legrégebb magyar zsoltárfordítási emlék csak a 15. századba nyúlik vissza s ez a bécsi kódexnek elveszett, de az Apor-kódexben lemásolt zsoltárfordításnak egy darabja. Nem térünk ki az egyes kódexekben föllelhető fordításoknak ismertetésére, melyeket a szerző nyújt, legyen elég megjegyeznünk, hogy a fordításokat alaposan méltányolja, a fordítók kilétét megállapítja s a fordításoknak nyelvezetét összehasonlítva föltünteti a nyelvfejlődésnek mozzanatait. Ez volt a szerző föladata: ismertetni e kincset s filológiai szempontból elbírálni az egyes darabokat. Hogy épp e tekintetben hasznos munkát végzett, melyért a magyar filológusok hálásak lehetnek, fölösleges külön kiemelni; mert valóban fontosak e fordítások még gyarlóságuk mellett is, kivált nyelvi szempontból. Hiszen a fejlődés útjait belőle olvassuk ki, s a haladás vigasztaló nyomai rajtuk tünedeznek föl. Mi inkább azt a meleg, egyházas szellemet emeljük ki, mely e művön átleng s a kegyeletes törekvést, mely azonkívül, hogy a nyelvemlékekbe fektetett kincseket kiaknázza, fölleveníti a régi írók emlékét is s rámutat arra „a régi alapra, melyet hazánk irodalmának, nyelvének s művelődésének vetettek meg a szegény szerzetesek, (a fordítók) e hazának igaz szívű, szerető gyermekei.” (261 L.) A nyomtatás szép, az óráshibák, milyen pl. a „Congregatio Judicis” a 15. lapon, nem zavarják meg az értelmet.

A Pécsi püspöki hittudományi intézet Évkönyve az 1902–1903-iki tanévről

A Pécsi püspöki hittudományi intézet Évkönyve az 1902–1903-iki tanévről. Közli az igazgató. Pécs. Püsp. lyceumi nyomda. N. 8. r. 213 l.

Ez a megtermett könyv a pécsi hittudományi intézetnek belső, tudományos s irodalmi életét tárja elénk, de emellett e szerény cím alatt egy hatalmas tanulmány, voltaképpen egy jókora könyv lappang Hanuy Ferenc tanárnak tollából „Katholikus Egyetem Pécssett” cím alatt. Ez az évkönyv a maga szerény, sematikus címlapjával s a benne lappangó fölszólalás oly benyomást tesz rám, melyet arcrostélyát leeresztett vasas vitéz tenne; az arcrostély a címlap, a vasas vitéz a tanulmány.

A pécsiek nagy fát mozgatnak, mikor a kath. Egyetemnek Pécssett való felállítását szorgalmazzák, de valljuk be, hogy úgy mozgatják azt a fát, hogy meg is mozdul. Elül állanak érzében a püspöki hittudományi intézetnek tanárai, kik tevékenységük, tartalmasságuk s tudományos jóhírnevük által az intézetet magasra emelték reputációban, úgy, hogy szerte-széjjel kell szétnéznünk az országban, míg hasonló rátermett, theologiai tantestületre akadunk.

A szerző kimondja téziséit, hogy értelmi, erkölcsi s ennek segélyével áldozathozatal útján anyagi erő is van a Dunántúlban, – de ott egyedül csak Pécssett – egyetemnek, ha nem is azonnal az összes fakultásokkal való felállítására, legalább fokozatos kifejlesztésére. A katolikus egyház képes Pécssett három fakultásos egyetemet azonnal felállítani, de nem érzi magát képtelennek az orvosi karnak is idővel való felállítására sem. Az államnak az új egyetem felállításához egy krajcárral sem kell hozzájárulni. Akik ez állítást kétségbe vonják, azok némelyikének egyáltalában nem kell egyetem, másoknak nem kell katolikus egyetem, némelyek egyházjogilag, mások „magyar közjogilag” tartják felállítását keresztülvihetetlennek, ismét mások nem Pécssett akarják az új egyetemet; legtöbben pedig a pénzkérdést tartják megoldhatatlannak; szerintük félmillió forintnyi kamatot hozó tőkét kell előbb összehozni és csak akkor megnyitni az egyetemet.

E kifogásokra felel meg a t. szerző külön-külön fejezetekben, s ez képezi a könyv tartalmát.

Az egyes fejezetekre nem lehet kitérnünk; legérdekesebb a mi szemeinkben a katolikus jelleg ellen irányuló kifogásnak s a pénzügyi oldalnak megvilágítása. A nagy közönséget leginkább ez utóbbi fogja érdekelni s bátran kimondhatjuk, hogy a tervbe vett kath. intézetnek nem ez volna leggyöngébb oldala. A laikus ember – s ez alatt a be nem avatottak nagy tömegét értem – bámolni fogja a segélyforrásoknak itt eszközölt föltárását. A kizárólag kath. jellegű egyetemnek gondolata már sokkal óvatosabb megrostálást igényel. Szét kell néznünk a világban, hogy hogyan prosperálnak, ahol már fönnállnak s nem kerülnek-e inferioritásba a nagy stílú állami intézetekkel szemben. Amennyire tudomásunkra jutott az iránytadó német közvélemény, azt vesszük ki belőle, hogy ott nem érzik annyira szükségét a kath. egyetemek fölállításának s nagyobb méltatásban részesítik a kath. egyetemek fölállításából eredő megosztást s kölcsönös elszigetelődést, mely a szellemek világában érvényre kerülne. Most együtt van a hívő s a hitetlen; személyes érintkezésük nem engedi elvakult animozitássá fejlődni az elvi ellentéteket; vitatkoznak, bírálják, méltányolnak, surlódnak, de a surlódás nem örli meg a meggyőződéseket, hanem acélozza azokat. Mi jobb: az-e, hogy a nem kath. jellegű egyetemeken hithű férfiak is tanítsanak s az ifjúság keresztény befolyások alatt is tanuljon szembe szállni a hitetlenséggel, vagy az-e, hogy kizárólagos keresztény irányzat távol tartsa tőlük a támadást, de egyszersmind megfossza őket mindjárt kezdetben a szellemi harcoknak acélozásától? Tudom, hogy pro et contra száz szóra ezeret lehet ráduplázni; tudom azt is, hogy a népszellemet s a mi viszonyainkat is kell itt szem előtt tartanunk: de azt már nagyon ajánlanám, hogy kath. egyetem fölállításával ne vigyük oda a dolgot, hogy a kath. hittudományos karnak az állami egyetemekről kitegyék a szűrét. Gondolom, hogy ez a lehető legrosszabb politika volna.

Aki e kérdésben alapos tájékozást keres, annak őszintén ajánljuk az évkönyvet, melynél jelentőségteljesebbet még egy magyar szeminárium sem adott ki.

Joh. Huck: Ubertin von Casale und dessen Ideenkreis. Ein Beitrag zum Zeitalter Dantes

Ubertin von Casale und dessen Ideenkreis. Ein Beitrag zum Zeitalter Dantes. Von dr. Joh. Huck. Freiburg. Herder. 107 l. Ára 2 m. 80 hr. vagy 3 korona 36 fillér.

Ubertino da Casale, híres barát és reformátor volt a XIII. században. Sz. Ferenc rendjébe már 14 éves korában lépett s azután mindvégig a szigorú barát-ideálnak híve volt, sőt nemcsak híve, hanem vezére is a Ferencesek szigorú töredékének, kik sz. Ferenc szabályait eredeti szövegezésük s értelmük szerint kívánták a rendtől megtartatni. Az akkori világot különösen a „disceptatio magna de paupertate” érdekelte, nemcsak a barátok s a római kúria, hanem királyok s udvarok előtt folyt a vita arról, hogy milyen volt Krisztus szegénysége s milyennek kell lennie a barátok sőt az egyház szegénységének is. Vajjon csak abban rejlik-e a szegénység lényege, hogy valakinek nincs tulajdonjoga, vagy pedig inkább az „usus pauper et strictus”-ban minden élvezhető s használható dolgot illetőleg s azután, vajjon a krisztusi szegénység csak azt követeli-e, hogy csupán az egyesek ne birtokoljanak, vagy azt is, hogy a rendnek se legyen birtoka s vagyona. A „spirituales”, ezek a radikális barátok a teljes szegénységet védték s híven jártak sz. Ferenc nyomaiban, amely nyomokat a rend fejlődése oly gyorsan sietett elsöpörni. De sz. Ferencnek ősi társai s e társuknak tanítványai, ezek közt Ubertino is, tisztában voltak szent Ferenc gondolataival s az evangéliumi szegénységnek eszményét nem engedték feledésbe menni. Sok üldözést kellett ezért kiállaniok úgy a rendtársak, mint a fejlemények következtében az egyháztól is. E szigorú férfiakat ugyanis bántotta az egyház elvilágiasodása s e hanyatlást ők a szegénység megvetésének tulajdonították. Szerintük sz. Ferenc volt az Isten angyala, kit a XIII. századbeli elvilágiasodott, simoniától s nepotizmustól elégtelenített egyháznak megreformálására Isten küldött; a szegénység szeretete volt sz. Ferenc bűvös szere, mely által az embereket az evangélium mesgyéire visszavezette; a szegénység lesz tehát az egyház számára is, pápáinak, püspökeinek, papjainak megreformálására is az alkalmas eszköz. Az egyház-reform erőteljes, zavaros s indulatos gondolata a XIII. századnak egyik legnépszerűbb eszméje; próféták milyen Joachim de Floris, költők mint Dante, zelátorok milyen Ubertino és sok más neves barát, mind ez ideálért lelkesültek. Kritikájuk éles és kegyetlen, de mindig épülhetünk hitükön, mert ha prófétai bús haraggal dörögtek is pápák s püspökök ellen, ha VIII. Bonifácot, XI. Benedeket Ubertino „apokalyptikus sárkánynak” is mondja, ki az „asszonyra”, az egyházra leskelődik, az egyháznak ők mindig hű fiai voltak. Dante is az volt, ha némely pápát s kivált VIII. Bonifácot a pokolba helyezi is. A „spirituales” azért is szálltak síkra VIII. Bonifác s utóda XI. Benedek ellen, mert törvénytelen pápáknak tartották őket, mint akik az állítólag törvényellenesen lemondott Coelestin pápának, még e pápa életében, utódai, tehát törvénytelen pápák voltak.

Ubertino is mint Dante a híres Joachim de Floris ciszterci apátnak befolyása alatt álltak. Joachim vallásos eszménye a várva várt „Ecclesia spiritualis” volt, mely eszmény a kolduló szerzetek szigorú irányzatában s a XIII. századnak zavaros, spiritualista szellemében is tükröződik. Az egyházat, mely tagjainak önzése és érzékiessége következtében testi lett, a Szentlélek majd visszavezeti eredeti egyszerűségébe s ezzel visszaadja szépségét. E reményeknek adott kifejezést Joachim az ő műveiben; tőle vették át ezeket Dante s a „spirituales”, s küzdöttek az „Ecclesia carnalis” ellen.

Ezek a szenvedélyes s a pápát s az egyház világi birtokát közlő mozgalmak átsaptak a politikai térre s a császárság és pápaság harcaiba. Maguk az egyházreformerek azonban korántsem egyeztek meg politikai hitvallásukat illetőleg; így hogy mást nem említsek, Dante fogalmai az imperiumról ugyancsak különböztek Ubertino nézeteitől. Ez az imperiumot is a pápának követelte legalább első sorban s jog szerint, s a pápától származtatta

azt át a „laikusokra”; Dante pedig az imperiumban független hatalmat látott. Dacára e nézeteinek Ubertinót mégis Bajor Lajos szimatikus táborába kergették a viszonyok. Számtalan citációnak kellett megfelelnie s különösen Avignonban az erős kezű XXII. János előtt magát tisztáznia; azután engedélyt kapott, hogy egy brabanti bencés-kolostorba lépjen; ott azonban csak egy évig tartott ki nyugtalan szelleme. Nemsokára már ismét panaszkodik a pápa, hogy Ubertino „vagabundus per mundum circumeat” s elfogatását rendeli el. Ekkor szökött át végre több híres baráttal Bajor Lajos táborába.

Ubertino e nyugtalan, elégedetlenkedő s mozgalmas életét tükrözteti főműve, az „Arbor vite crucifixe”, melyet az Alvernia hegyén írt lelkének keserűségében, mert önkéntelen számkivetésben. E mű Joachim apátnak eszméiből él; kemény és éles kivált az elvilágiasodott egyháziak ellen. XXII. Jánost eretneknek tartja a „visio beatifica”-ról való nézete miatt, melynek a pápa kifejezést adott Mindenszentek napján tartott egyik beszédében, de azután visszavont. Mint Joachim, úgy Ubertino is szeret az Apokalypsisre hivatkozni. Ubertinonak másik szellemi vezére a híres Petrus Johannes Olivi, akinek révén jutott Ubertino Joachim eszméihez. Ez a szellemi kapocs még végzetesebb lett Ubertinora nézve mint a Joachimi nézetrokonság. Petrus Johannes Olivi műveiből ugyanis a pápa 40 tételt kárhoztatott mint eretnektant, s mivel Ubertino szoros kapcsolatban s barátságban állt Olivival, gyanúba került az inkvizitori bizottság s a pápa előtt, hogy ő is tartja e tételeket. Különben sem Olivi, sem Ubertino, sem Joachim de Floris eretnekek soha sem voltak, mert ha téves nézeteket vallottak is, de műveiket s tanaikat mindig az egyháznak elbírálására bízták.

Hogy ily körülmények közt s ily zavaros időkben a buzgó, de heves Ubertinóról sokaknak nagyon is eltérő nézetük van, azt elképzelhetjük. A „Chroniche degli ordini del S. Francesco”, melyeket különben a kritikai élt s érzéket illetőleg nem igen dicsérhetünk, oly ítéletet mondanak Ubertinóról, melyet a történelmi kutatás igazol; azt írják ugyanis: „Fu uomo letteratissimo e molto zelante dell' osservanza e stato della sua Religione; era stato uno de' principali a procurare la riforma.” Különösen Ehrle S. J. publikációi állítják kedvezőbb világításba Ubertinót s nem osztják a Conventualis-Generálisnak, Papininak véleményét, ki „lupo volpone” s más hasonló nevekkal gyalázza meg emlékét, úgy hogy Sabatier „rabies theologica”-t lát e jellemzésben.

Nagy élvezettel olvastam e rövid, 100 oldalra terjedő fejtegetést, azzal az élvezettel, melyet erőteljes, bár zavaros mozgalmaknak ecsetelése s hithű, bár sokat üldözött s szenvedett embereknek élete nyújt az olvasónak. Lelkünkben visszhangzanak panaszai a „carnalis Ecclesia” fölött s mialatt buzgóságukon épülünk, azalatt szenvedéseiken okulunk s mindenekelőtt azt a tanulságot vonjuk belőlük, hogy a reformot nem zavargó, szenvedélyes, hanem a kedves, harmonikus lelkek szolgálhatják csak igazán.

Matthias Höhler: Für und Wider in Sachen der katholischen Reformbewegung der Neuzeit

Für und Wider in Sachen der katholischen Reformbewegung der Neuzeit. Von dr. Matthias Höhler. Freiburg. Herder. 131 l. Ára 1 m. 20 f. vagy 1 korona 40 fillér.

A limburgi kanonok is kivette már részét az Ehrhard-vitákban s írt is az akkori bécsi tanár ellen. Ez a műve is abba a kategóriába való, csakhogy most személyektől egészen eltekint s csakis a tárgyi érvekre reflektál. Célja tájékozást nyújtani az úgynevezett kath. reformmozgalmak iránt; mert hiszen sok nevet hallunk emlegetni, milyenek Schell, Spahn, Hertling, Ehrhard; nagynevű lapok foglaltak ez ügyben állást, milyen a „Kölnische Volkszeitung”, a „Germania”; a strassburgi theologiai fakultás ügye s a „Weltgeschichte in Charakterbildern” szintén nagy feltűnést keltett, azonkívül a Los von Rom, a francia secessio, az amerikanismus is zavarta a vizet; van tehát a kath. egyházban bizonyos nyugtalanság;

sokat feszegetett eszmék s indítványok érdeklik a kedélyeket; javaslatok tételnek időszerű reformoknak keresztülvitelére; de ha valaki kérdezi, hogy tulajdonképpen hát mi is az a sokat hánytorgatott Reformkatholicizmus s mit sürget az egyházi hatóságtól, nem oly könnyű a válasz.

Höhler e kérdésre akar válaszolni; összeszedi a reformmozgalomnak kifogásait, csoportosítja eszméit s méltányolja panaszait. Mindezt 6–7 úrnak társalgásába szövi, ahol is minden irányzat képviselve van. Szerepelnek egy német városnak plébánosa s annak reform-káplánjai, gimnáziumi hitoktató, apáca-kolostorbeli spirituális, törvényszéki bíró, orvos, lapszerkesztő, ezredes s egy konvertita igazgató; ezek tartanak konferenciát, melyen a spirituális az elnök s miután a tanácskozás rendjét megállapították, sorba veszik tárgyalás alá a reformkatholicizmus pontjait.

Először is szóba kerül a kérdés, vajjon az egyház egyáltalában rászorul-e reformra s hivatják-e a német professzorok e reformnak sürgetésére s a mozgalomnak megindítására? Annál is inkább, miután a német theologia, inkább csak a theológiának segédtudományait műveli, mint a tulajdonképpeni dogmatikát és morálist. A német theologia befolyásolni engedte magát a protestantizmustól s szinte világi tudománnyá lett. A disputáló közönség azonban mégis megkegyelmez a professzoroknak s áttér a napirendre. Szóba kerül az Istentisztelet nyelve s a sokféle ájtatosság az egyházban, mely szinte háttérbe szorítja az Urat, azután az énekreform. Még a népéneket is ki akarják a templomból zárni a túlzó Caeciliánusok, pedig az angyalok Bethlenemben bizonyára nem énekeltek oly nyelven, melyet a pásztorok nem értettek. Azután a theológiának tanítására s a klérus nevelésére térnek át; a reformerek ezt időszerűbbé szeretnék tenni; a szeminárium nem nevel, vagy ha nevel, maradiságban s fejletlenségben tartja vissza az ifjú klérust. Egyetemekre vele. Ott tapasztalatokat szed majd. A következő reform-követelmény a katolikusoknak elszigetelő s elzárkózó viselkedésének megszüntetése s a laikus-világnak bevonulása az egyház életébe, amit mi nálunk az autonómia kíván. A közérdeklődés az egyházi s vallási mozgalmakat terjedelemben s erőben nagyra növesztené, s az emberek éreznének az egyházzal. – De másrészt a katolikusoknak nem volna szabad elzárkózniok s mindenütt a közéletben a kath. jelleget előtérbe állítaniok, hanem egyesüljenek a jótékonyok s a kulturális intézmények terén a protestánsokkal; egyesülve többet érnek el. – Ezt a reform-követelményt hathatósan lecsépelik s Manning kardinális álláspontjára helyezkednek, hogy érvényesítsük, ahogy tudjuk, a ker. világnézetnek elveit; lesznek körök s rétegek, hová a protestánsok hatnak vagy Booth üdv-generális; örüljünk neki, hogy valamit visznek a kereszténységből oda, ahová mi nem férközhetünk; a mi zónánkban pedig tegyük meg mi azt, amit tehetünk s ne egyesüljünk a kath. elveknek s életnek gyöngítésére. Az egyesülés e téren elvföladásokkal s engedésekkel jár s a vallási indifferentizmusnak szolgál; ez ugyancsak rossz szolgálat, amiből nem kérünk. Tehát a reformpontok érintik a *kath. áhitatgyakorlatokat s az Istentiszteletet, azután a klérusnak kiképeztetését s rátermettségét a modern világban, végül a katolikus meggyőződésnek érvényesítését a társadalomban s a laikusok tevékeny szerepét az egyházi életben*. A spirituális döntése képviseli mindig Höhler nézetét. Sok érdekes gondolatot vetnek föl a vitázók s átcsillan az egészen a reform-váagnak s reform-mozgalomnak a tulajdonképpeni gyökere, amely véleményem szerint a theologus tudósoknak csakúgy mint a híveknek közlégedetlensége, hogy az egyháznak jobban kellene a világot megmozgatnia, hogy annak a hitnek, Istentiszteletnek a miénknek kellene lennie úgy, hogy azután kihasson. Gondolom, hogy a reformmozgalom a modern embernek az a tevékenységi láza, melynél fogva alkotni, kihatni, teremteni akar s mikor látja, hogy itt is ott is kínálkozik az egyházban valami, amit meg lehetne fogni s az élethez közelebb hozni, kapva kap rajta. A klérust is kitűnő, lelki életet élő klérusnak, de ugyanakkor szalon- s udvarképes világlátott osztálynak szeretné. A theologia legyen mély és időszerű is legyen; de a theologia nem hit, hanem tudomány s az egyházat nem a tudományra bízta az Úr! Igaz, de hát akkor mi lesz a

tudományból, ha nem vezet? Az igazi theologia mindig föl fogja találni a maga helyét az egyházban a krisztusi tekintély alatt s a tekintély hordozói adjanak is neki helyet. Belátom én azt is, hogy a laikusoknak úgy kell dolgozniok a hitért s a vallásosság emeléseért mint az első századokban, mert a klérus képtelen a modern viszonyok közt a vallási igényeket kielégíteni. Mit csináljon a klérus nagy városokban, mit gyárakban, hajókon? Hová bír férközni Pesten, Parisban, Münchenben? Lehet-e tőle várni, hogy csak ő gondozza a vallásos életet? A szentségeket igen csak ő szolgáltatathatja, de már a vallásos érzést, meggyőződést, fölvilágosítást, szervezkedést gondozni nem képes. Szüntessük meg a vallási kihatásnak ezt a klerikális kizárólagosságát, mely még az indifferentizmust s „a vallás papok dolga”-féle elvet is érlelteti a közvéleményben. Pedig ezt meg kell tenni. De hogyan? Aki ezt nyélbe üti, az lesz a hivatott, modern egyház-reformer.

Heinrich Weinel: Jesus im Neunzehnten Jahrhundert

Jesus im Neunzehnten Jahrhundert. Von Heinrich Weinel. J. F. B. Mohr. Tübingen und Leipzig. 310 l. Ára füzve 3 márka = 3 korona 60 fillér, kötve 4 márka = 4 korona 80 fillér.

Ismét egy Jézus-életrajz s bizonyára nem az utolsó! Weinel nem áll katolikus alapon; neki Krisztus nem az Isten; az evangéliumokat a racionalista kritikának szempontjából nézi; csodát nem fogad el; a János-evangéliumot a synoptikusoknál jóval alább becsüli s e szempontokból igyekeznek megérteni s méltányolni az Urat. Jézus természetesen ember lesz – bár isteni ember, isteninek mondja, amennyiben a nagy emberek génuszában az Isten szól hozzánk –; emberi lesz a világnézete, hasonló a kortársak világnézetéhez; emberiek a formák, melyekben hitét koncipiálta s éppen azért sok lesz a Krisztuson ideiglenes, relativ értékű, mulandó s ami világnézetünk is sok tekintetben fölül fogja múlni az ő világnézetét, mint ahogy fölülmúljuk Sokratesét s Aristotelesét, nem ugyan saját egyéni erőnkéből, hanem a haladás érdeméből.

Weinel tehát alakít egy új Krisztus-képet, vagy legalább igazabban s találóbban kívánja fölfogni s csoportosítani Krisztus jellegeit. Helyes megvilágításba törekszik állítani e páratlan alakot a szociális s a kulturális kérdés szempontjából, különösen pedig a vallás szempontjából. Ki érti meg Krisztust igazán? Strauss, Renan, Wagner, Schoppenhauer, Naumann, Nietzsche, Tolstoj, Chamberlain, Harnack? Kicsoda? Mindenik ezek közül konstruál egy Krisztus-képet s bátran aláírhatja a nevét, hogy pinxit Nietzsche, fecit Renan; de a kérdés az, hogy az igazi Krisztus milyen volt?

Weinel igen sikeresen és józanul kritizálja a Krisztus-művészeket s előadásán ugyancsak meglátszik, hogy mily gyorsan évülnek el a modern Krisztus-képek s hogy mennyire relativek. Weinel is képet ad; remekül kifejti, hogy nincs igaza Straussnak, Renannak, vagy plane Haeckelnek, talpraesetten rámutat az egyes kritikusoknak vezető gondolatjaira, melyek Krisztus-képeiknek motívumai lettek. Jól mondja, hogy „ein wahres Satyrspiel” az, amit a Krisztus-fölfogásokban szemlélünk; igen; az Úrról való fogalmainkkal, az élet nagy problémáihoz való viszonyaival, amint azokat kultur-emberek, 19 évszázad után maguknak elgondolják, szatirok játszanak. Straussnak, Renannak a liberalizmus a satyrja; Naumannak a szociálizmus, Haeckelnek a materializmus a sugalmazója; Wagner, Schoppenhauer, mindegyik a maga módja szerint majd egy szerető, majd egy világot gyűlölő megváltón dolgozik; Nietzsche teljesen szakít Krisztussal, mert egészen félreérti; Chamberlain és Tolstoj szerencsés érzékkel a vallásba fektetik Krisztus egyéniségének momentumát. Weinel velük tart, bár természetesen méltatja a krisztusi ideálnak kihatását kultúrára s társadalmi alakulásokra is.

Weinel bízik abban, hogy a tüzetesebb ismeret Krisztus alakját biztosabb világításba helyezi s e tüzetesebb ismeretnek s Krisztus egyéniségébe való reális behatolásnak alapján

reméli a relativ-értékű Krisztus-képeknek kiigazítását. Reménye ingatag alapon áll; ingatag alapon azért, mert kritikájának kiindulási pontjai, „hitének” dogmái s maga a kritikus eljárás, mellyel az evangéliumok állításainak kiválasztásában, hogy mit fogad el, mit nem, eljár, ajtót s ablakot nyitnak a szubjektív fölfogásnak s mérlegelésnek. Ő sem fogadja el az evangéliumi elbeszéléseket kifogástalan történeti értékűeknek; szerinte is ez elbeszélésekből ki kell venni mindazt, amit az akkori világnézetnek számlájára írhatunk s amit a mostani világnézet látószöge alá nem foghatunk, ilyenek a csodák, Krisztus föltámadása, Krisztus istensége. Mit lehet ily „történeti” eljárás mellett Krisztusból csinálni! Pedig mily más elbírálásban lehet részesíteni az Evangéliumnak ugyanazon helyeit, melyekből a szerző a maga nézeteinek malmára hajtja a vizet s melyekkel mi épp Krisztus egyéniségének „titokzatos” oldalát világítjuk meg. Mily könnyen lehet pl. mindazt, amit az „Isten-fíáról” mond, a katolikus fölfogás ajánlására fölhasználni. Csakhogy természetesen mi sohasem mondhatjuk, hogy ez meg az a kifejezés, vagy az evangélistáknak ez vagy az az eljárása „eine künstliche Aenderung der Evangelisten ist.” (286.) Vagy pedig hogy őskeresztény gondolatok a krisztusi öntudat magyarázásában, oly idegenszerűen elforgattassanak, mint ahogy azt a szerző teszi, pl.: „Ein Paulus glaubte, dass Christus in ihm wohne und der heilige Geist, ganz nach der Analogie der Vorstellung, wonach in dem Geisteskranken ein Dämon wohnt, der ihn besessen hält.” (287.) De hát ezt a fölséges, keresztény gondolatot, hogy az Isten lakik bennünk, igazán az örülség egykorú magyarázatával kell megvilágítanunk? S Krisztus is ilyesmit gondolt magáról, hogy a „fölséges”, a „hatalmas” lakik benne?!

S mennyi tehát Weinel Krisztusában a relatív értékű elem? A kritikusok mind a maguk világnézetéből indulnak ki s a szerint alakítják ki Krisztust. Nem mondhatja elkapotottság nélkül egy sem, hogy egyéniségében fölért hozzá s hogy „congeniális” vele. Nemcsak hogy nem érnek föl hozzá, hanem tényleg sokszor nagyon is kicsinyek, oly kicsinyek, hogy a legfölségesebbről is csak beteges torzképet nyernek. Mit szóljunk oly kritikáról, mely nem Krisztustól veszi gondolatait, hanem a magáéit viszi át reá; mit mondjunk az oly történetírásról, melyben nem mi emelkedünk az ideális alakokhoz, hanem azokat lehúzzuk magunkhoz? Azért van annyi Krisztus-kép; de azért van annyi pepecselés és szószátyárság is róla, ami sehogysem hasonlít történeti kritikához, hanem inkább a szabad költésnek s a beteges szubjektívizmusnak kinövéséhez. Némely kritikusok vadak, mások szelídek, némelyek elnézők, mások kegyetlenek. Megesik az is, hogy részvétellel viseltetnek hősük iránt s szinte úgy beszélnek róla, mintha éreznék fölényüket.

Kritikájuk elvekből indul ki, melyek nemcsak hogy nem történetiek, de gyakran még a fölfogásnak egyoldalúságában s szegénységében is sinlődnek. Hogy a csodáknak anathematizálásától eltekintsünk, mily gyarló egy fölfogásnak hódol maga Weinel is, mikor az áldozatról azt mondja, hogy ezzel „wurde eine eben überwundene Religionsstufe in’s Christentum hineingetragen.” (90.) Mily törpe fölfogása az áldozatnak! Hiszen az áldozat a legnagyobb szeretetnek érvényesülése is lehet; kitörése, kiáradása az odaadást sürgető szívnek! Isten felé törni úgy, hogy átszakítsuk a testi lét s az érzéki, édes életnek gátjait is, ez a vallásosságnak alacsonyabb lépcsője! Vagy pedig mily egyoldalú s gyerekes ez az állítása, „durch das Gesetz sind wir in’s Pharisäertum hinabgeglitten.” (90.)

De azért mégis gazdag tartalmat nyújt nekünk Weinel is az Úr Jézus egyéniségének fejtegetésében! Mennyi gyöngy, mennyi mély fölvilágosodás, mennyi erő tárul elénk e gyöngye, a kritika által megrendített alapon is! Ezt az érdemét bizonyára nem tagadom. Hogy a katolikus egyházat sehogysem érti, azt neki a szubjektívizmusba elmerült protestánsnak, már nem is veszem rossz néven. Ezek az urak képtelenek minket megérteni. Hogy Krisztus egyházat akart alapítani s tényleg alapított is, hogy Krisztus föltámadt s hogy az evangélium végre is nem más, mint ez: föltámadt az, aki értetek meghalt, tehát igazán meg vagytok váltva, ezt a kritika vagy tagadja vagy ignorálja, de eo ipso a kereszténység valóságát meg nem magyarázza. Az „ideális tartalmat” mindenki, a maga ízlése szerint kihalássza; a többi

vagy az elfogult s még fejletlen világnézetnek (Weinel), vagy a mythosznak (Strauss) vagy a világfájdalomnak (Schoppenhauer) számlájára írják.

Mindezzel szemben a mi fölfogásunk ez: az evangéliumok Krisztust Istennek bizonyítják; ez a megtestesült Isten egyházat alapított; ez az egyház őrzi a Krisztus-képet, mely hű és teljes; bár egyes vonásai e képnek a századok uralkodó eszméi szerint majd kigyulladnak, majd elhomályosulnak. Weinelnek lelkesülésén az ideális Krisztus-emberen épülünk s szorgalma által, melyet e Krisztus-kép kialakításában kifejtett, mi is szorgalomra s munkásságra ösztönöztetünk, hogy ne csak egy oldalát, hanem teljes valóságát ismerjük föl a mi Urunknak.

Matthias Joseph Scheeben – Leonhard Atzberger: Handbuch der katholischen Dogmatik, IV. kötet

Handbuch der kath. Dogmatik. Von dr. M. Jos. Scheeben. IV. Band. Dritte Abtheilung. Von dr. Leonhard Atzberger. Freiburg. Herder. 667–943 lap. Ára 4 márka = 4 korona 80 fillér.

Végre tehát itt fekszik előttünk Scheeben nagy dogmatikájának befejező kötete. Harminc év választja el az utolsó publikációt az első kötettől. Nagy idő, mely alatt a derék Scheeben sokat szenvedett és betegeskedett, s mely alatt a tudósok idegbajából a műnek jeles folytatója, Atzberger is, kivette részét, mint ahogy azt az előszóban a lassú megjelenés mentségéül olvassuk. Magát a dogmatikát ez az időköz nem zavarja; a fizikát, a chemiát zavarná; sőt egyáltalában lehetetlenség volna egy fizikai művet harminc éven át elosztott kötetekben megjelentetni, mert a tudományos fölfödözések a fölfogást s a magyarázatot is gyökeresen megváltoztatják; a dogmatikában azonban ettől félni nem igen kell. Nem mintha nem volnának itt is időnként új áramok, melyek a modern tudományos nézetek nyomán indulnak meg a dogmák fölfogásában; de a kath. dogmák szellemét s eredeti értelmét ez újdonságok nem érintik. Hozzájárul, hogy az újítások többnyire keveset válnak be, akár Schellnek tanait, akár Rohlingnak érdekes chiliasmusát tekintjük.

Atzberger e befejező kötetéről azt kell mondanunk, hogy kitűnő szolgálatokat tehet a theologusnak akár ami a tan szolidságát, akár ami világos előadását illeti. E részben, az előadást értem, szinte szerencsésebb Scheebennél; egyszerű, világos, tüzetes. Nem ereszkedik sem a tradíciónak őserdejébe, hogy abból sok citációt hozzon elő, sem a metafizikai okoskodásnak meredek, s örvényes ösvényeire nem tér. Nem volt hozzá sem ideje, sem kedve, s bizonyára a kiadás technikai előnyei is ajánlották e takarékoskosságot. Így a világos átnézet tekintetében csak hasznunkra vált a rövidség. S jóllehet látni rajta, hogy rövid akar lenni s a terjengős okoskodást kerüli, mégsem lehet azt mondani róla, hogy szegényes. Alig van bevágó theologiai nézet, melyet meg nem említene; figyelemmel kíséri a legújabb theologusokat is: Billot, Mausbach, Gutberlet, Rohling legutóbbi kiadásaira is rátér; de tartózkodik Schell nézeteinek tüzetesebb feszegetésétől, amit pedig az „utolsó dolgok”-nál elváránk tőle.

E kötetben négy szentségről, a penitenciatartás, utolsókenet, egyházi rend s házasság szentségéről, azután pedig az utolsó dolgokról tárgyal. A tan szolid s bátran mondhatjuk, hogy teljesen katolikus; a skólák nyomaiban jár s a nagy theologusok eltérő nézetei s szétkülönbözései teszik érdekessé fejtegetéseit. S amellet óvatos és szerény. Mily óvatosan van pl. ez mondva: végső oka annak, hogy a bocsánatos bűnöket nem kell meggyónni, úgylátszik, az Úr Jézus akarata, melyet a tradíció közvetített. Azért mondom óvatosnak, mert a tárgyi okkal, hogy a gyónás nem szükséges, mert a bocsánatos bűn eltörléséhez nem kell a megszentelő malasztnak belénk öntése, – továbbá, hogy azzal, hogy nem kell azt meggyónni, amit nem lehet fönn tartani, be nem éri, s az isteni akaratra appellál, alighanem azért, mert az

egész különböztetést bocsánatos és halálos bűnök közt végre is az isteni akaratra kell visszavezetnünk.

Az eschatológiában is nagyon mérsékelt. Atzberger e téren tekintély. Ismerjük két művét: „Die christliche Eschatologie” és „Geschichte der christlichen Eschatologie.” Dacára e tekintélyének, sehol sem akar érvényesülni nem tudom miféle új, egetrázó nézeteknek fölvetésében. Ez idő szerint Rohling kelti föl a theologusok figyelmét új chiliasmusával. A szerző elveti Rohling nézeteit. Rohling azt tanítja, hogy azok, kiket Krisztus második eljövetele alkalmából itt a földön életben talál, abba az állapotba fognak visszahelyeztetni, melyben Ádám volt. Velük kezdődik azután itt a földön az új, büntelen nemzedék; nemzenek tisztán s élnek büntelenül itt a földön; a nemzedékek váltakoznak, mert egy bizonyos idő múlva azok a tiszták is halál nélkül Isten látására jutnak. Krisztus lesz királyuk, aki láthatólag fog köztük élni s Jeruzsálem lesz az ország fővárosa. – Ez enyhébb chiliasmus nem ismeri az általános föltámadást s a küzdő egyházra következő egységes, dicsőséges egyházat; a föltámadás után is föltételezi a földi érzéki életet, s roppant sok emberre nem ismeri el a halált választó mesgyének a két élet, a földi s az égi élet közt.

E kötettel tehát Scheeben műve befejeztetett s a német theologia e művel sok más téren való érvényesülése mellett rátermettségét a dogmatika terén is bebizonyította.

Diessel Gerhard: A munka a hit világosságában. Hozzászólás a szociális kérdés megoldásához

A munka a hit világosságában. Hozzászólás a szociális kérdés megoldásához. Írta Diessel Gerhard. Fordította Erdőssy István. Esztergom, Buzárovits. 8-r. 172 l. Ára 3 korona 50 fillér.

Igen megfontolandó e műnek címe, mely szerint a szerző a munkát a hit világosságába helyezi, s a hit gondolataival világítja meg. Három csoportra osztja gondolatait: „a munka őseredeti rendeltetése”, „a munka a kereszténység áldásaiban” s végül „a munka a mai vallási közömbösség és hitetlenség sötét éjében” címmel. Mi volt a munka régen, a büntelen állapot régiségében? Öröm volt és boldogság, nem volt fáradtság; a munkával járó fáradalom a bűn büntetése; de van ennek jó oldala is; szerénnyé, fegyelmeztette, alázatossá teszi a munka az embert. A szerzővel egyik-másik nézetét illetőleg nem minden theologus lesz egy véleményen. Az ember munkája egy fiziológiai tevékenység, melynek tulajdonképpen természete aligha változott; legalább is nem lehet azt fölállítani tézisül, hogy Ádám, ha sokat is dolgozott volna, soha el nem fárad. Nem hiszem, hogy lesz theologus, aki ezt tartaná. Hogy a romlatlan s büntelen természetnek őseréje a mérsékelt munkát s fáradtságot nem igen érezte; azt elhiszem; de hogy sehogy sem érezhette, azt nem szükséges föltételeznünk.

Épp oly kevéssé szerencsés a kifejezés: hogy Ádám bűnbeesése előtt „a munka nem volt tulajdonképpen kötelességnek nevezhető”; hát mire valók az erők, ha nem tevékenységre? Ily állítások hiszékenységünket keményebb próbára teszik, valamint az is, „hogy ne légy nyájas olvasó oly együgyű, hogy azt higgyed, mikép egyik állásban kevesebb fáradtsággal lehet megélni mint a másokban.” No, ily együgyűek sorába kényszerít minket beállani a világ folyásának szemlélete!

E theoretikus kiindulásból eltekintve, a munka morális vonatkozású részei igen jelesek, nevezetesen azok, melyekben az áldásokról beszél, melyeket Jézus hozott a munkára s a munkásokra, valamint azok, melyekben tanít, hogy hogyan kell áldásosan dolgozni. Kifejtés, irányzat, találó példák, mind igen becsesté teszik az illető fejezeteket. A hit világossága, melyről a cím is emlékezik, e pontokon érvényesül, s ez a világosság földéri a munka igájában görnyedő munkást is. S ezt akarja a szerző; fölvilágosítani, fölmelegíteni s megvigasztalni akarja. Meg akar tanítani a munka megszentelésére (87), kiemeli az egyház

befolyásának áldásait (107), s el akar tölteni azon károknak és romlásoknak megsajnálásával, melyeket a hitetlenség hozott a munkára. (130.)

Ismétlem, a szerzőnek célja tisztán morális s azért csak a morális tényezőket s azok befolyását tekinti. Nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy a gazdasági fejlődésnek nemcsak morális, hanem technikai tényezői is vannak, s hogy ezek épp oly befolyást gyakorolnak a munkára s a munkásra, mint az erkölcsiek.

Nemcsak az önzéstől s a hitetlenségtől, nemcsak a szeretethiánytól fáj a világ feje, hanem nagyon sok baja származik a társadalmi viszonyok elváltozásától, melyet a technikai haladás eszközöl. A gép nem erkölcsi, hanem technikai tényező s íme ez a tényező összetör egy régi világot s alakít egy újat, azaz hogy nem alakít éppen, hanem szolgáltat elemeket, melyekből az új világot a fejlődésnek alakítania lehet. Ily elváltozásoknál mindég sok és nagy baj áll elő, melyeket sem szeretet, sem jog nem távolíthat el tőlünk, hanem igenis lassanként egymáshoz törődünk s új elhelyezkedést találunk. Ha pl. az elparcellázás s a nagy hitbizományok következtében egy-egy embernek egy nadrág-szj-föld jut, mit segít azon az erkölcsi szellem? alamizsnát adhatunk, munkát is juttathatunk itt-ott neki, de gyökeresen ezen nem az irgalom, hanem a jog s a termelési viszonyok segíthetnek csak. Így vagyunk a gazdasági étellel lépten-nyomon. A gazdasági élet erkölcs is, emberi munka is, de technika és termelési erő, meg képesség is; mindez kezét fog benne. Ha a technika elváltozik, elváltozik az egész élet s azon nem az erkölcs fog segíteni, hanem az új alakulás és tűrhető elhelyezkedés. A kereszténység adja az irányt, az erkölcsi részt, de a társadalom termelési viszonyait s ezzel a tényleges alakulást a gazdasági fejlődés határozza meg.

Ezekre a szerző nem tér ki; de szükségesnek láttam ezeket megjegyezni, mert az erkölcsiségnek egyoldalú kiemelése s a régi állapotoknak pl. céheknek, nyomatékos dicsérete, az olvasóban azt a nézetet kelti, hogy az erkölcs s a jóindulat, a hit s az egyház egymaguk alakítják a világot s baj csak azért van, mert nem fogadják meg mindig szavukat. Nem, nem; a társadalmi átalakulások sokkal komplikáltabbak s annyira át vannak járva anyagi tényezőktől s annyira kiszámíthatatlan a fejlődés, hogy harcok, szenvedések, bajok a jóindulat mellett is bőségesen látogatnának el hozzánk. „Viribus unitis”, ez az igazság.

A fordítás kitűnő, a kiállítás szép.

Paul Schanz: Apologie des Christentums, Erster Teil: Gott und die Natur

Apologie des Christentums. Von Dr. Paul Schanz. Erster Teil: Gott und die Natur. Dritte vermehrte und verbesserte Auflage. Freiburg. Herder. 792 lap. Ára fűzve 8 márka = 9 korona 60 fillér; kötve 10 márka = 12 korona.

Az apologia haladását legjobban megvilágítja Schanz ez Apológiájának harmadik kiadása; nem annyiban, hogy harmadik, hanem annyiban, mert az első kiadásnak első kötete, mely 1884-ben jelent meg, 354 lapot számlált, mialatt ugyanazon apologiának most kiadott kötete 794 lappal dicsekszik; tehát kétszer oly bő lett, mint volt első megjelenésekor s amit e kötetten észlelünk, azt alighanem a következőkön is tapasztalni fogjuk. Az apologiának tárgya óriási nagy; a kutatás összekötetésbe hoz egyre új problémákat és tényeket a hit tételeivel, vagy új megvilágítást kölcsönöz azoknak, ami által szükséggé válik a bővítés épp úgy, mint a folytonos javítás.

E rengeteg könyvben szóhoz jut mindenki, de csak röviden; kitarja előttünk a szerző a philosophiának s a természettudománynak különféle irányait és nézeteit, melyek a hittételekkel vagy a theológiának elfogadott tanaival szorosán érintkeznek; de természetesen csak azokat, melyek a hit föltételeinek érintkezési pontjain fekszenek. De érésben – bátran mondhatom – fölölel mindent s alig lesz valami, ami figyelmét elkerülte volna.

Ha az apológiákat nézem, úgy látom, hogy megint érvényesülni kezdenek bennük s általuk a régi polyhistorok, akik mindent tudtak vagy akikről legalább azt gondolták, hogy mindent tudnak. S valóban, mit nem kellene tudnia egy modern apologétának? Tájékoztatva kell lennie a filozófiában s a természettudományokban, még pedig alaposan, s ha nem is lehet mindenben szaktudós – sőt az ne legyen, mert akkor keveset fog tudni –, de az illető tudományok objektív tartalma és fejlődésük története iránt teljesen tájékoztatva kell lennie. Aki csak mások szavára esküszik s áttekintéssel nem bír az anyag fölött, annak a tárgyalásán is meglátszik mindjárt a silányság.

A szerző következőképp építi föl ez első kötetet, melynek címe „Gott und die Natur.” Kiindul az apológiának s az apologetikának ismertetéséből; előadja az apologetikának fejlődését s önálló tudományszakká való kialakulását; kialakította azt a vallás megvédésének szüksége! Ezután rátér a vallásra! Ez a tárgy mélységes és sokoldalú földolgozásban részesült száz év óta. A pszichologia mélyeibe készített leszállni, hogy kihámozzuk a fölületesség s a szenvedélyesség kérgeiből, nemkülönbén a vallásra száradt formalizmusból, a vallás objektív magvát. Sok szenvedéllyel kellett e részben küzdeni. A hitetlenség kigyót-békát kiáltott e világtörténeti jelenségre s az emberi lélek ez ösztönét s szentséggé fejlesztett szép világát vén asszonyok hígvelejűségével azonosította, melynek még a nevét is szerette volna feledni. Mily más megvilágításban áll az európai műveltség fóruma előtt manapság a vallás! A lélek világának egyik kiolthatlan s kipusztíthatlan irányzatát látják benne. A filozófia s a történelem e részben nagy munkát végzett s az összehasonlító vallástudomány a mythoszok s a mesék őserdején keresztül átvágta magát az emberiség ősi vallásának tisztább formáihoz. A tagadás szelleme s a kétely e téren nagyobb szolgálatot tett az emberiségnek mint a hagyományok érintetlen tisztelete; nem akart a vallásnak szolgálni, sőt szándékában volt azt elpusztítani, de mikor pusztítani akart s okoskodott s kutatott, akkor okult és fölvilágosodott.

A szerző is rámutat arra, hogy a vallásnak objektív alapja van az emberben; lelkének van egy vallásos hajlama, képessége. „Will man diese Anlage als einen Instinkt erklären, welcher nur dem Menschen eigen ist ... , man kann es tun.” 142. Rendkívül szükséges a vallás lényegéről való fölfogásnak az elmélyítése s e részben a szerző mindent fölemlít, ami ide vonatkozhatnék.

A vallásról áttér az Istennek természetes fölismerhetőségére „Traditionalismus und Ontologismus” c. fejezetben. E nagy szisztémáknak vezérgondolata végre is az, hogy hogyan ismerhetjük föl az Istent; az ontologisták az Istent látni akarják, a traditionalisták pedig a tekintély által hordozott s élesztett hit révén akarják a realitáshoz az utat megtalálni; mi ezeket a szélsőségeket megvetjük, s a valóságos világból akarunk följutni a dolgok okának s céljának fölismerésére. „Anfang und Ende” s „Ziel und Zweck” c. fejezetekben adja elő a szerző az emberi gondolatnak esélyeit az ősök s a végcél fölismerése körül. Mindegyik fejezet egy-egy könyvre való elegendő tárgyat ölel föl. A szerző nem dolgozik fogalmakkal, vagyis hogy nem annyira logikai levonásokkal, mert erre a divatos filozófok rávágják, hogy hypostatáljuk a gondolatokat, hanem inkább az empirikus hatók során föl ügyekszik elérni azt a pontot, melyen túl már a metafizika kezdődik, de ahová az empirikus is, ha nem is empiriával, de maga magát önkéntelenül is ráerőszakoló következtetéssel, hatolni kényszerül. (198.) A szerző később „Dasein und Wesen Gottes” c. fejezetben tárgyalja sz. Tamásnak Isten létét bizonyító érveit is, de csak röviden s pedig ugyanabból az okból, mert az újkori filozófia nem nagy súlyt fektet a gondolatra, ha azt az empiriára nem alapozzuk; a szerző a kozmologiai bizonyítást mindig az úgynevezett világrejtélyekhez fűzi. (495.)

Ezt követi az élet tárgyalása. Honnan az élet? s hogyan különül el növényné, állattá, emberré? E kérdések három nagy fejtegetéshez szolgáltatnak anyagot: Das Leben, Pflanze und Tier, Tier und Mensch címek alatt. Ez a rész túlnyomólag természettudományos s nevezetesen a leszármazási elméleteket tartja szem előtt. A tudomány mai állása a merev, szögletes Darwinizmust visszautasítja s bátran mondhatjuk, hogy azzal már leszámolt; de

annál inkább ünnepli a leszármazásnak, az evolúciónak tanát. Schanz apológiájának első kiadása óta e téren mégis csak fontos elváltozás és eltolódás történt; a faji kiválasztás s a létért való küzdelem fajképző ereje, mely utóbbit különben Spencer már az alkalmas alak túlélésének gondolatába foglalta, csődöt mondott; erre reflektál a tudós szerző bevezetésében is, hogy a Darwinizmus tekintetében a tudomány már elhagyta az első kiadás állásfoglalását; miért is tekintettel volt az elváltozott viszonyokra.

Ugyancsak meghaladta a mai tudomány Schanz szempontjait az első kiadásban, a konkordizmust illetőleg. Nem mintha e részben valami új, egetrázó fordulat állott volna be, hanem annyiban, hogy a theologusok átlag nem lelkesülnek a konkordizmus erőlködése miatt. Az idevágó fejtegetések „Die Schöpfung” s „Geschichte der Schöpfung” c. fejezetekben tárgyalhatnának. Szóba kerül még az emberiség faji egysége s végül a vízözön.

Az átnézet e fejezetek során igen könnyű; a természetes egymásutánt maga a tárgy inspirálta. A fejtegetések alaposságának és sokoldalúságának kiemelésére szót sem szaporítottok, mindkét kellék tekintetében Schanz megüti a komoly német tudós mértékét. A sokoldalúság főleg a természettudományokra való kitérésekre vonatkozik. Ez nincs meg más apológiákban annyira, mint Schanz-éban. De épp ez a sokoldalúság s a különböző nézetekre való kitérések folytonossága nem engedi meg, hogy a szerző hosszasan foglalkozzék az egyes dolgokkal. Ő inkább föltételezi a tudást s már csak csoportosítja s megérinti a kérdéseket. Rám ezek az apológiák mind jobban azt a benyomást teszik, hogy voltaképp bizonyos szempontok szerint szerkesztett bőségesebb encyclopaediákká válnak, melyekben mindenről szó esik, de csak dióhéjban. – Kissé egyhangúvá teszi a fejtegetéseket a kérdések történeti méltatása vagyis inkább fejlődésüknek ismertetése, mely az olvasót többnyire a problémák Ádám-Évájára, Heraklitoszra, Anaxagoraszra s Thalészre és Pythagoraszra vezeti vissza.

Schanz ez apológiája egészen más stílusban épült, mint Hettingeré. Hettinger klasszikus író, szónok is s inkább készen adja a világnézetet; Hettinger mint a forma embere, az egészet nézi s az egésznek egyöntetűségét, befejezettségét s szépségét veti latba; Schanz inkább a részletekbe hat s az esztétikai tekintet háttérbe szorul nála; ilyen az írmodora is. Schanz Apológiájában a mai tudomány lép föl egész készletével, nincs eltakarva s elhallgatva semmi; ez az ő fő-érdeme.

Johann Stufler: Die Heiligkeit Gottes und der ewige Tod. Eschatologische Untersuchungen mit besonderer Berücksichtigung der Lehre des Prof. Hermann Schell

Die Heiligkeit Gottes und der ewige Tod. Eschatologische Untersuchungen mit besonderer Berücksichtigung der Lehre des Prof. Hermann Schell. Von Johann Stufler S. J. Innsbruck, Rauch. 440 lap. Ara 5 korona.

Ez a könyv tulajdonképp Schell ellen íratott, aki föltűnést keltett a maga theologiai nézeteivel. Schell ellentétben áll a kath. tannal; nem mintha a dogmát direkte tagadni akarná, de tényleg oly tanokat és elveket állít föl, melyekkel az egyház dogmáit megegyeztetni nem lehet. P. Stufler művében előtérben állnak a végső-dolgok, nevezetesen a kárhozat problémája, de azután szóba jön szinte az egész theologiai szisztéma, melyet a würzburgi tanár fölállított. Tényleg Schell nézete a pokolról nem áll elszigetelve önmagában, hanem szinte korollariumot képez theologijában s felsőbb, általánosabb theologiai szempontokhoz fűződik.

Stufler műve igen átnézetes. Három részre oszlik. Az elsőben a kárhozottak megátalkodtságáról értekezik, amint azt a kath. tan elénk adja. A második részben e megátalkodottságnak spekulatív magyarázatát adja, amint azt a skolasztikusok pszichológiai

alapon megérteni és kimagyarázni igyekeztek. A harmadik részben végül Schell okoskodásait méltatja az örök halál problémája körül.

Schell a modern filozófok, nevezetesen amennyiben vallásbölcselek, szorították arra az útra, melyen lehetőleg mindent psychologice magyarázni törekedett. A nemkeresztény filozófiának nincs helyes fogalma az Istenről, következőleg akaratának föltétlen, de mindig szent abszolutizmusáról sem. Az emberi üdvösségnek bizonyos pontjain arra a kérdésre, hogy miért van ez, miért van az, végre is nem felelhetünk másképp mint: ő az Úr; tesz, amit akar; az Isten így akarta. Hogy miért akarta így s miért nem másképp, az gyakran titok, megfejthetlen titok. Például: miért választott az Isten oly világréndet, melyben X. üdvözülni s Y. elkárhozik; holott olyat is választhatott volna, melyben ez megfordítva történik? miért tette ezt? Felelet: ez a kegyelem kiosztásának titka. Tehát az Isten akarata állította a világba azt a rendet, melyben X. üdvözülni s Y. elkárhozik. Vagy, megtérhetne-e a testből elköltözött lélek, mely a pokolba taszítatik, ha az Isten neki kegyelmet adna? Hogyne térhetne meg; az egész pokol kiürülne egy perc alatt Luciferrel élén. De az Isten nem teszi; nem ad kegyelmet. A modernnek ily Istent nem akarnak elfogadni; oly Istent, aki a poklot megszüntethetné egy pillanat alatt s azt nem teszi, nem tartanak jószágos, hanem kegyetlen szellemnek.

De hát van-e pokol? Van. S kik vannak a pokolban? akik akarnak lenni, akik kötik magukat a pokolhoz, kiknek akaratuk beleélte magát az Istennel való ellentétességbe. S kik lesznek ilyenek? Azok, kik a Szentlélek ellen vétkeznek. Ez az a bűn, mely tulajdonképp halálos, melyről az Úr mondja, hogy nem bocsátatik meg sem ezen, sem a más világon. Íme, a megátalkodottság oka nem az Isten akaratának intézkedése, melynél fogva az életen túl a megtérésre kegyelmet nem ad, mert ez keménység s szívtelenség volna, hanem a megátalkodottság oka tisztára az emberi s az anyyali akarat. De, Istenem, hát lehetséges ily akarat is? Schell mondja, hogy lehetséges; szerinte a gonoszság kifejlik ördögivé, kiérik Istengyűlöletté, s akik ilyenek, azok természetesen nem üdvözülnek. Igaz, hogy ezekről is azt kell mondanunk, hogy miért tőr az Isten ily desperát, gonosz akaratot, hiszen megtéríthetné őket is mindnyájukat? Sőt tovább mehetnénk s azt mondhatnók, minek teremt ily desperát lényeket, melyekről előre látja, hogy kiérik, megérlelődik bennük az ördögi? minek teremti, hisz megakadályozhatná e rémséges fejlődést s illik-e ez a borzasztó diszharmónia az örök szeretet műveibe? De e kérdéseket már Schell sem feszegeti; ő logikáját e mélységekbe bele nem ereszti; ő csak ott a pokol felsőbb régióiban motoszkál s lehetőleg ki akarja tartályait üríteni, hogy ne mutogathassanak rá az ellenségek; mondván: nézzétek, hogy töltögeti a kereszténység a pokol szomorú árkaikat emberi lelkekkel!

Schell tehát a poklot összezsugorítja; a kárhozat veszedelmét pedig teljesen a morális és pszichológiai fejlődésnek elvetemültségig fokozott végső állapotára korlátozza. Nem a kegyelem hiánya, nem ez a külső s merőben Isten akaratától függő körülmény az oka, hogy a kárhozottak meg nem térnek; nem; az ok az, hogy e lelkek rongyokká tépődtek. Morális állapotuk, még pedig pszichológiai, öntudatos akaratuk, a tényleges akarat képezi okát az ő vesztüknek. Ott túl sem akarnak megtérni; ha akarnának, megnyernék a kegyelmet, így mossuk Istent tisztára a kegyetlenségnek foltjaitól!

A t. szerző kitűnően oldja meg a problémát, midőn a megátalkodottság okát nem a pszichológiában, hanem abban a külső körülményben keresi, hogy az Isten úgy rendelkezett, hogy a halál után a bűnben kimúlt lélek kegyelmet nem kap; ezt követi azután s ezen épül föl a megátalkodottság pszichológiája; a lelkek nem szerethetik az Istent, aki nekik sehogysem jó, sőt aki e visszavonhatlan rendelkezése erejében őket csak boldogtalanítani fogja mindörökké.

Legérdekesebb e könyvben Schell theologiai elveinek bemutatása, melyekkel hamis tana a kárhozatról összefügg.

Schell képtelen a megátalkodottságot megokolni, hogy ha annak magyarázatát csakis a bűnös lélek pszichológiájából akarja meríteni. Ő ugyan sokszor rámutat arra, hogy ez a megátalkodott önkény azért ilyen, mert ilyen akar lenni, de azt kimutatni már nem képes,

hogyan lehetséges a szenvedés s a boldogtalanságnak ily szenvedélye a lélekben, hogyha az az állapot csakis az ő akaratán fordul meg. Nem, nem, szenvedni passzióból örökké ... az nem psychologia. Ha van ilyen szenvedés – mondhatja méltán a hitetlen is – akkor ezt csakis az isteni igazságosságnak titkából, az isteni gondviselésnek egy törvényéből lehet magyarázni. (201.) A rosszhoz a tisztult fölfogású, a világosan látó lélek készakarva nem ragaszkodhatik; a túlvilágon bizonyára nem!

Schell az ő dogmatikájában fönntartja a pokol örökkévalóságát, midőn azt állítja, hogy mindazok, kik a Szentlélek ellen vétkeznek, a pokolba jutnak, de tényleg az ő szisztémájában, mely a megátalkodottságot a készakaratos és szabad elhatározásból magyarázza, a kárhozat örökkévalósága nincs megokolva! A Szentlélek elleni bünt is meg akarná banni akárhány kárhozott lélek. (211.)

Nagy homályba temeti Schell azt a kérdést is, vajjon ad-e Isten kegyelmet a megátalkodott kárhozottaknak is! Úgy látszik, hogy azt kell mondania, hogy igenis ad; mert hiszen a kárhozat csakis az ember akaratának következménye; már pedig nem volna az, hogyha az Isten kegyelmet nem adna az ilyeneknek. Mit csináljon a lélek kegyelem nélkül?

Schell ellenkezésbe jut az egyháznak az érdemszerzésről való tanával is. Érdemeket csak ez életben lehet szerezni; hogyan lehet akkor bűnbocsánatot a halál után is nyerni? (225.) Mi lesz egyáltalában azzal a kath. tannal, hogy a halál dönt véglegesen az ember sorsa fölött s a halál után nincs lényeges elváltozás, nincs kárhozatból életbe való átmenet? (133.)

Radikális továbbá az az ellentét is, melybe Schell a ker. morálissal kerül, mely a Szentlélek elleni bűnökön kívül más bűnöket is halálos bűnöknek tart. Schellnél csak a Szentlélek elleni bűn lesz igazán halálos. A kath. tant e részben Schell keménynek és helytelennek állítja, mert ő a romlást mindig csak belső, psychologiai elfajulásból s nem a malaszt hiányából magyarázza. (290.) Végül a szerző Schell legmagasabb s legáltalánosabb theologiai nézeteiben keresi e különös s helytelen fölfogások okát. Schell új Isten-fogalmat akar adni, melyben az isteni akaratnak a világban való érvényesülése, az Istennek üdvözítő akarata, a kegyelemosztás, a praedestinatio s mindezek a sötét, homályos kérdések egy mechanikus „praemotio physica”-nak értelmében oldatnak meg. Az isteni akarat minden; minden annyira, hogy az tesz mindent, az rendelkezik; föltételes akarat úgy látszik nincs is; bünt, erényt az Isten tesz. Nincs ez ott ily nyersen kimondva, de az értelem végre is ez. Már most az világos, hogy az isteni akarat önmagában s absolute véve, a poklot nem teremtheti. Azt a bűn teremt, mely megint magamagát állítja a létbe, v. i. melyet a rossz, bűnös akarat teremt.

Mindezeket a kérdéseket tárgyalja P. Stufler alaposan, világosan és nagy kímélettel. A Schell táborához tartozó vagy az ezekkel rokonszenvező theologusok gyakran panaszkodnak az egyházban dívó inkvizícionális hajlamokról és irányokról, hogy nincs szólás-szabadság s az embernek a torkára forrasztják a szabad nyilatkozatot s vele együtt a homlokára a heretikus jegyét. Ebben a műben, mely tárgyilag ugyancsak éles ellentétet képez Schell theologijával, türelmetlenségnek és haerezis-szaglalásnak nincs helye; tudás és szeretet inspirálta azt.

1904

Sancto Schiffini: Tractatus de virtutibus infusis

Tractatus de virtutibus infusis. Auctore P. Sancto Schiffini S. J. Friburgi Brísgoviae. Herder. 1904. XI és 695 l. Ára füzve 9 kor. 60 fill., kötve 13 kor. 20 fillér.

P. Schiffini az ő ismeretes nagy elmeélet és remek dialektikáját ez alkalommal ugyancsak egy neki való tárgynak szegezte, mely bőséges tért nyitott dialektikájának kifejtésére s sötét örvények elé állította őt elmeélnék ragyogtatására. – A theologia psychológiájának több nehéz kérdését kell fölvetnie annak, ki a belénk öntött erényekről kíván alapos traktátust írni; azonkívül természetesen jártasnak kell lennie a természetes psychológiában is, kivált a hit aktusának kimagyarázására. Itt szövődik egybe a kegyelemből s a természetes psychológiából eredő ismeret és indulat, – itt vetődik föl a bizonyosság problémája, – itt nevezetesen a hit természetfölötti voltának nehézsége, amennyiben az „actus fidei”-nek indító oka, úgy látszik, hitből való nem lehet, hanem a hit aktusa előtt föltételeztetik.

Mindenekelőtt átnézetet kell adnom e kiváló szép műről. – Hét disputációra oszlik, melyek közül az *első* a belénk öntött erényekről általánosságban tárgyal, a *következő három* a hitről, az *ötödik* a reményről, a *hatodik* a szeretetről, a *hetedik* a sarkalatos erényekről szól.

A szerző e hét nagy fejezetben mindent összefoglalt, ami a tárgyba vág s ami a tankönyvekben különféle traktátusokban fordul elő. Így például, a második fejezetben a hit tárgyáról értekezvén tisztába hozza a revelációnak terjedelmét, hogy mit kell tartanunk tényleg kinyilatkoztatásnak s hogy mily viszonyban áll a magisterium a kinyilatkoztatással összefüggő s a kinyilatkoztatásból levonható rételekhez és tanokhoz. Azután áttér a hit aktusára s fejtegeti a hit indító okát, ez indító oknak vagyis az objectum formalénak miként való fölismerését; állást foglal azok ellen, kik a „fides ecclesiasticá”-t sehogy sem engedik azonosítani a „fides diviná”-val; magyarázza a hit bizonyosságát, a hitre vezető jóindulatot. A negyedik fejezetben beszél a hitnek szükségességéről; illusztrálja a vatikáni zsinatnak állásfoglalását bizonyos tételekkel szemben, melyek az Istennek a természetből való fölismerését, tehát az úgynevezett természetes hitet mondották ki elégségesnek. Azután szóba kerül a hitetlenség s a theologiai censurák mivolta és jelentősége.

A hitről való fejtegetésekben legérdekesebb a hit aktusának a psychológiája, hogy hogyan épül föl. Schiffini elkerüli a suarezi megoldásnak hiányát az által, hogy alapul tűzi ki a tételt, melynél fogva a kinyilatkoztató Istennek tekintélye s a kinyilatkoztatás ténye, illetőleg az ezekről való meggyőződés, amennyiben a hitnek indító okát, az objectum formale-t alkotják, nem képezik a hitnek tárgyát. – Az aktust úgy fogjuk föl, mint egy kiindulást, törekvést az objektum felé; a tárgy mintegy célpontja az aktusnak: reá irányul s benne megpihen; pl. credo in Deum, ez aktusban értelmünk minden megokolás és okoskodás nélkül Istenbe tör s benne megpihen; de a törekvésnek, a mozgásnak oka, az objektum formale, mint tárgy nem szerepel benne. Nem kell tehát az isteni tekintélyt mint a hit aktusának tárgyát fölfognunk. Helytelenül magyarázza a hit aktusát az, aki azt mint egy syllogismus consequensét fogja föl, esetleg így: amit Krisztus mond, az igaz; már pedig Krisztus Urunk tényleg mondotta hogy az olt.-szentségben jelen van; tehát én hiszem, hogy jelen van. Nem így kell a hitet fölfognunk; a hit nem diszkurzio, nem lép át a praemissákból a konszekvens tételére, hanem a kinyilatkoztatásnak föltételéből kiindulva, ész és akarat a kinyilatkoztató Istennek tekintélyében pihen meg. Ez annyira igaz, hogy a hitnek első aktusa nem indítható föl az Isten léte s a kinyilatkoztatás ténye körül: „Ceterum in his omnibus semper auctoritas Dei

revelantis, prout proprio munere motivi fungitur, se habet solum *ut quo*, non se habet *ut quod*. *Immo in primo fidei actu nullo modo creditur, quamquam movet ad credendum.*” 208 l.

Suarez szerint az *actus fidei*-ben tényleg hisszük mindannyiszor az Isten létét s a kinyilatkoztatás valóságát „*ut quid creditum*” s így ezek nemcsak mint *ratio credendi* szerepelnének; ezt a föltevést *circulus vitiosus* nélkül magyarázni nem lehet. Suareznek ezt a magyarázatát Schiffini tehát el nem fogadja! Lugoéban pedig azt sürgeti, hogy a hit aktusa ne legyen praemissákból levont következtetés.

Igen meglepett, hogy a fides *ecclesiastica* szerinte, ha tényleg az egyház legfőbb tekintélyével hozott s a kinyilatkoztatásban nem foglalt tételekre vonatkozik, nem különbözik a fides *divinától*. Hiszen az a tekintély adja elénk csalhatatlanul ezeket a tételeket, melyről az Isten biztosít, hogy nem csal s nem csalatkozik. – Mi erre azt mondtuk: éppen az ilyen csalhatatlanul igaz, de nem kinyilatkoztatott tételek elfogadását tartottuk fides *ecclesiasticának*; a fides *theologica* az Isten ígéjére, az Istentől elénk adott kinyilatkoztatásra vonatkoztatott. Már pedig különböztetnünk kell két dolgot; más az, hogy valami csalhatatlan s más, hogy kinyilatkoztatott. Az Isten ígéjével, a szentírással is úgy vagyunk; más az írás s más volna az Istentől később approbált, de általa nem sugalmazott írás. Különösen érint az a fölfogás, hogy az egyházi tekintély végső, csalhatatlan ítéleteit a revelációval egy vonalra helyezzük. Tudom, hogy az auktor nem így fogalmazza tételét; tudom, hogy nem mondja, hogy az infallibilis *Ecclesia* minden végső ítélete reveláció számba jut; de azt igenis állítja, hogy mi épp úgy hiszünk isteni hittel az ilyen egyházi döntésben, mint ahogy hiszünk a kinyilatkoztatásban.

A reményről értekezvén belehozza a tökéletlen bánatnak erényes vagy kárhozzátandó voltáról folyt vitákat, nemkülönben azt a kérdést is fejtegeti, vajjon mennyire dicséretes irányzat a jutalom vágyából vagy a büntetéstől való félelem indítóokából tenni valamit. A modern teóriák ezt folyton szemünkre vetik, anélkül hogy *psychologicé* alaposan s *dialecticé* helyesen fognák meg a dolgot. Itt, valamint a szeretetről való *disputációban* sz. Tamásnak tana az erényekről képezi a szerzőnek is megdönthetetlen alapját. A modern *ethica* e részben igazán Kis-Miska; a finom megkülönböztetéseket szörszálhasogatásoknak jelentette ki s mint ilyeneket elvetette, azután pedig durva, darabos kézzel nyúlt a *psychológiának* selyemnél finomabb szálai közé: nem csoda, hogy nem boldogulhatott velük.

Nagy élvezettel foglalkoztam e kitűnő művel s aki e filozófáló *theológiával* s nevezetesen e részével szívesen foglalkozik, annak igen-igen ajánlom. A belénk öntött, természetfölötti erényekről az utóbbi időben aligha jelent meg mű, mely P. Schiffiniével mérkőzhetnék. Ismétlem, ezt nem az ismertetéseknek banális hangján mondom, hanem akaratosan s tudatosan nyomatékozom.

Joseph Hilgers: Der Index der verbotenen Bücher

Der Index der verbotenen Bücher. In seiner neuen Fassung dargelegt und rechtlich-historisch gewürdigt von Joseph Hilgers S. J. – Freiburg, Herder. Nagy-nyolcadrét 688 old. Ára?

P. Hilgers rendkívül érdekes s tüzetesen tájékoztató művel ajándékozta meg a német *kath. irodalmat* s közvetve mindnyájunkat, midőn hosszú, sok évnek tanulmányát közli az „Index” megvilágítására. Készakarva fejezem ki magamat így; mert hiszen nemcsak az Indexről van a vaskos műben szó, hanem az Index-szel kapcsolatosan sok történeti adattal, részben még ki nem adott okmánnal ismertet meg, melyek mind érdekes világosságot vetnek az egyháztörténet kérdéseire.

Könyve egyszersmind hatalmas apologiája ennek a folyton kifogásolt egyházi intézménynek, melyet Index-nek hívnak. Nemcsak akatholikusok, hanem *katholikusok* is, sőt

theologusok is támadják s ócsárolják ez intézményt. Némelyek legalább is teljesen hasznavehetlennek, már egészen agyonbombázott védműnek nézik, mely a lelkeknek megóvását a rossztól s a hitnek tisztántartását szerintük úgy sem szolgálhatja. A reformkatholikusok kifogásainak s panaszainak hosszú lajstromán természetesen az Index is szerepel. Nem mintha ők is be nem látnák, hogy a rossz olvasmányok nagy veszedelmet hoznak a hitre, vagy mintha e veszedelmet s az az ellen való védelmet kicsinyelnék; kifogásuk inkább arra vonatkozik, hogy a veszélyeztetett hitet megvédeni az Index-tilalommal nem lehet s következőleg, hogy fölösleges e hiteltvesztett s ellenszenves eszközzel az embereket izgatni. Szerintük a hit veszedelmei ellen az ellenaknákat a cáfoló, fölvilágosító tudománynak kell ásnia; az atyáskodás nem győzi. P. Hilgers s a nem-reformkatholikusok pedig azt felelik erre: világos, hogy a tudomány cáfoljon s világítson föl; de megszűnik-e ezért a tekintélynek kötelessége, hogy intsen, óvjon, vezéreljen s útba igazítson?! Hallgasson-e a tanító-egyház s rejtse véka alá tekintélyét?

A legmodernebb pápák azt hiszik, hogy a tekintélynek is s nemcsak a tudománynak kell szavát fölemelnie; így gondolkozott XIII. Leo, s Leo nyomaiba lép X. Pius.

A szerző mindenekelőtt ismerteti az *egyházi könyvtilalmat*; fölhozza a különböző lajstromokat, indices, egész 1900-ig, s azoknak jogosultságát védi. Könyvbírálat s könyvtilalom mindenütt, minden népnél található; a kultúra összes fokain találkozunk e tilalommal, a francia revolúció szabadsági korszakában éppúgy, mint a „Kulturkampfban.” Ha az atyai s a polgári hatóság jónak tartja praeventive is eljárni, mennyivel inkább kell így eljárnia az egyháznak, mely a hitnek kényes kincsét félti! – Ezt követi az „Officiorum ac munerum” konstitúciónak ismertetése s nevezetesen a rendeletek enyhe voltának föltüntetése. – Külön fejezetben foglalkozik a tudós szerző azzal a kérdéssel, vajjon az index tilalma a tudósokra nézve is áll: igennel felel! Ismerteti továbbá a tiltott könyvek jegyzékét. Ez a szoros értelemben vett „index” nem tartalmazza az összes tiltott könyveket, sőt még azt sem lehet mondani, hogy a legveszedelmesebbeket; azok vannak rajta, melyeket a pápák vagy a római kongregációk 1600 óta elítéltek. Csak azok a könyvek kerültek „indexre”, melyeket Rómában följelentettek; így azután mindösszevéve 5600 könyv van rajta.

Érdekes fejezeteket nyújt a mű a XIX. század tiltott könyveiről s azok szerzőiről. Személyek közt nem válogat az index. Kárhóztató ítélete suhog püspökök, szerzetesek, sőt még hölgyek fölött is. Még XIII. Leo pápa indexén is 30 író névvel találkozunk. Agredni Maria nincs már rajta; de reá került az olasz költő Ada Negri, Arcangela Tarabotti, Lady Sidney Morgan, George Sand és Mme. Subernick, Adelaide-Gileste Bilet Dufrensy, Marianna Florenzi-Waddington, Anna Roselli, Marie Huber, Anna Maria Schutmann és még egy csomó.

Az Index ellenségei közül foglalkozik Pierre Larousse „Grand Dictionnaire universel du XIX. siècle” című művével, továbbá a „Nuova Antologia” kritikájával. Németországban Trümpelmann és Hackenberg-et, Goethét s az újságok közül a „Neue Freie Presse”-t s a „Münchener Allgemeine Zeitung” fölszólalását méltatja. Max Lehmann külön elbánásban részesül, mint aki a „Preussische Jahrbücher” című folyóiratban kritizálta az új indexet. A fölszólalások érveit az ember szinte sejti; csak a „hangos” modor ébreszt itt-ott figyelmet, így, ha valamely szerző arra a hatásos ötletre jut, hogy az „index tulajdonképp eklatans sérelme valamennyi művelt nemzetnek.”

A következő fejezetek remek történelmi áttekintést nyújtanak a könyvtilalmaknak szerepéről a „művelt nemzeteknél.” Azzal kezdődött a tárgyalás, hogy a könyvtilalom bölcsője tulajdonképp nem is Rómában ringott, hanem másfelé kell azt keresnünk, még pedig épp a mostanában nagyon fönnszóval protestáló „művelt nemzeteknél.” Mindenütt volt s van is valamiféle index. Sorba ismerteti Anglia, Skandinávia, Holland, Franciaország, Schweiz s Németország Index-törvényhozását s legtüzetesebben a Brandenburg-poroszt, s külön a

porosz és német index-tilalmakat a XIX. században. Mily kicsinyes és bosszantó e törvényeknek száz aprólékos rendelete!

A műnek ezt a zömét követi sokféle rendelet s különböző intézkedések ismertetése, melyek az egyháztörténelem érdekes részleteivel függnek össze, amilyen pl. a quietismus. Érdekes a híres Paolo Segneri művének („Concordia tra la fatica e la quiete”), kárhóztatása később a kárhóztató ítéletnek fölfüggesztése, valamint Vincenzo Gioberti s Antonio Rosmini viselkedése az indexeszel szemben.

Gondolom, hogy P. Hilgers műve alaposan tájékoztatja az olvasót az index intézményéről. Az intézmény szelleme helyes megvilágításba van helyezve, a történeti keret meg éppen hálára kötelezi nemcsak az elvont tárgyalásra könnyen ráunó olvasót, hanem még a történettudóst is az eddig még kiadatlan adatok közzététele miatt.

Albert Maria Weiss: Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte und Cultur, IV. kötet

Apologie des Christenthums. Von Fr. A. M. Weiss O.-Pr. Vierter Band: Sociale Frage und sociale Ordnung oder Standbuch der Gesellschaftslehre. Vierte Auflage I.–II. Teil. Freiburg, 1212 l. Ára?

A szociális irodalmi termékek sokadalmában, melyekre különösen ráillik, hogy „non numeranda, sed ponderanda”, föltűnik P. Weiss jeles szociális művének negyedik kiadása. Itt érvényesül a „numerus” is a könyv vaskosságában s a „pondus” a tartalom gazdagságában. A „M. Sion” már ismertette e művet, most csak a figyelmet akarjuk fölhívni az új kiadásra. P. Weissnek synthetikus módszere ismeretes; olvasottsága, tájékozottsága meglepő; előadása szinte túlaradozó s ha ítéletei gyakran pesszimista színezetűek, mégsem tévesztenek meg.

Mi a mai világba úgy ahogy beleszoktunk s ha néha kritizáljuk is a társadalmat, jogrendet, szervezeteket s az erkölcsiséget, de nem analizáljuk azokat. Örülünk a haladásnak vagy kifogásoljuk azt; konstatáljuk a társadalmi rétegeknek kialakulását, de mélyebben a fejlődés folyamatába bele nem tekintünk. P. Weiss analizál. Szétszedi az összetevő elemeket; tényezőire bocsátja a társadalmi vagy jogi életet. Kimutatja, hogy mik a társadalmi létnek s boldogulásnak föltételei, hogy végre is minden ügyekvésnek, harcnak és törekvésnek célja: *minél több embernek tűrhető, mondjuk, szerény boldogulása*. Egyéniség, jog, szabadság, munka, állam, szóval semmiféle hatalom ne repessze szét az általánosabb boldogulás kereteit.

A középkor ez irányt kultiválta s a több-boldogulás elvét tisztelte. De szerény s ideiglenes alkotására – a fejlődő gazdasági életben véglegesen megállapított rend nem létezhetik – két sírkő borult; két tendencia, mely a közboldogulás elvét lekasztotta a törekvések egéről s az emberek szerény közboldogsága helyébe kegyetlen, részleges érdekeket léptetett; ezek az állami mindenhatóság s az egyéni önzésnek féktelenkedései voltak. E két sírkőtől elhervadt a szerény-boldogság virága s a társadalmi rétegek megzavarodásával fölbomlott a gazdasági egyensúly.

P. Weiss e személytelen hatalmakkal szemben az embert állítja a társadalomnak központjába s ezt az embert úgy értékeli, hogy ez a központ egyszersmind súlypont is legyen. Ez értékelést csak az erkölcsiségből veheti. Sürgeti a morális tényezőket; rámutat a gyászos fejlődésnek egyik rákfenéjére az elméleti rendben: az erkölcsnek a jogtól való elválasztásában. A megújulásnak is az erkölcsi életnek erejében kell ránk hasadnia; meg kell újulnunk társadalmi szellemben, közérzésben, társadalmi erényekben; ez a megújulás segít majd rá arra is, hogy a modern gazdasági tényezőket ne léptessük túl soha az erkölcsi élet nagy érdekeinek határ- és sáncvonalain.

Tehát inkább a szociális kérdésnek elméleti részeivel, mint a bajok konkrét s gyakorlati orvoslásával foglalkozik a szerző. Az elméleti tényezők – mondhatjuk – örök érvényűek.

Azért nem is változtatott nézetein, bár az első kiadástól ezt a negyedik kiadást húsz évi időköz választja el. S így kivételt képez kivált a szocialista írók alól, kikre hűségesen illik Proudhon szava: ki az az ember, aki 25 év alatt véleményt nem változtatott? A modern szociális kérdés azóta már ötször cserélt alakot; az alakcseréhez alkalmazkodtak a gyakorlati orvoslások; de a ker. elvek nem változtak s már ez az állandóságuk is biztosít az irányzat helyességéről.

Erdősi Károly: Szociális Vezérkönyv kath. legény-, ifjúsági- és munkás-egyesületek alakítására és vezetésére

Szociális Vezérkönyv kath. legény-, ifjúsági- és munkás-egyesületek alakítására és vezetésére. Írta Erdősi Károly. Budapest, Stephaneum, 1904. 8-r. 371 l.

Ez a jeles mű rosszkor jelent meg, épp a kánikulában, mikor az egyleti élet pang, s az egylet-alapítások iránt is kisebb az érzék. Azért nem ismertettük akkor, hanem most kívánjuk a közfigyelmet reá fordítani. Erdősi Károly dicséretes buzgósággal működik az egyleti élet terén s ismeri e zónának viszonyait s veszélyeit; azonkívül központi állása is képesíti őt mások útbaigazítására, mint akihez sokan fordulnak ügyes-bajos dolgaikban s megismertetik az alapítások és egyletvezetések számtalan akadályával és nehézségeivel. A tapasztalatok e kincsesbányájából merített Erdősi s közzétette „kimerítő s az egyesületi élet minden ágát fölemelő vezérkönyvét, mely nélkülözhetlen szolgálatot tegyen a kezdő elnököknek s hasznos tanácsokkal szolgáljon azoknak is, kik az egyesületi élet terén többé-kevésbé magukra hagyottan, évek óta működnek már.”

Az egyleti életnek is van sajátos fiziológiája, vannak betegségei, élete és halála. Van tehát lelke is s ez a lélek az elnök; legalább annak kellene lennie. S e léleknek életet, mozgást, lendületet, érzést s érzéket kell az egyletben teremtenie; ő a „spiritus regens.” Vannak erre is hivatások; született ügyes emberek, akiknek érzékük s szerencsés kezük van. Ezeknek tapasztalatait jó tanácsok alakjában közölni, vívmányaik kincsét a szociális vezérkönyv lapjain közkinccsé tenni e „Szociális Vezérkönyvnek” feladata. Amilyen észszerű ez irgalmassági cselekedet s amilyen parancsoló a szükség, mely közzétételét sürgette, oly készséges és szíves lesz bizonyára a fogadtatás is, melyben a vajjúdó egyleti élet matadorjai részesíteni fogják.

A kath. egyleti életben kettős szükséglettel állunk szemben; azzal, hogy jó szellem legyen az egyletben s ne essék kifogás alá iránya s másodszor azzal, hogy a jó szellem ne legyen valami pipogya, erőtlen lézengéssel járó, voltaképp csak hálni s halni járó szellem: Jó szellem s erőteljes, kiható élet-szellem kell az egyletekbe! Mindkét célt szolgálja Erdősi könyve „A szociális egyesületek szervezésének” ismertetése után a második részben adja ki erejét s tárja ki kincseit. Mit tegyünk, hogy az egyleteknek kitűnő célját elérjük, melyek az „eszközök az egyesületi cél elérésére?” Elvégre is ez a fő; az útér itt lüktet; az elnök szíve s érzéke itt érvényesül. E rész a legfontosabb s ezzel tett Erdősi a jó ügynek nagy s kiváló szolgálatot. Itt kerül sorra a valláserkölcsei nevelés, itt a társadalmi kiképzés, a szociális teendők: itt az egyetértés és szeretet ápolása, az egyesületi szórakozások; s hogy mennyire törekszik Erdősi e részben igazán az egyesület bel- és küléletében előforduló minden eshetőségre gyakorlati tanáccsal és útmutatással szolgálni s a csendesebb természetű elnökök figyelmét a fogások és kísérletek tarka változatára fölhívni, azt eléggé bizonyítja az a 63–65 külön fejezet vagy tétel, melyben ezt a praktikus érdeket szolgálja. A harmadik rész az egyesületek alakításával foglalkozik s a függelékben alapszabály-tervezetekkel s a tevékenység táblázatos kimutatásaival ismerteti meg.

Ez Erdősi művének tartalma és iránya rövid ismertetésben. Teljesen osztom az előszó írójának, Schiffer kanonoknak nézetét, aki kincsesbányának hívja a vezérkönyvet. Nincs

kétség benne, hogy az egyletek elnökei mohón nyúlnak majd utána s az egyleti élet fölvirágoztatása által, melyre e műből nyernek lelket és erőt, bizonyosságot tesznek a szociális *vezérvivő* vezér-hívásáról s e hívás sikeres megoldásáról.

Függelék

Horváth Pál: Pethő és a Magyar Sion. Prohászka recenziói és a magyar szellemi élet

1882. szeptember 21-én írta Prohászka Ottokár, a Rómából nemrég visszatért fiatal és ambiciózus, idehaza még csak tájékozódó teológiatanár naplójába az alábbiakat: „*Van itt egy folyóirat, azzal először tudni kellene valamit elérni, az legyen szerve egy közös érzelem és gondolatnak – míg nincs papi élet, nincs magas gondolat!*” A szóban forgó sajtótermék a *Magyar Sion* – vagy egy ideig *Új Magyar Sion* – volt, az az Esztergomban jegyzett, de éppen Prohászka jóvoltából rövidesen országos jelentőségűvé emelkedett katolikus lap, amelyben az első ismerkedést követő bő két évtizedben Prohászka sok száz oldalnyi tanulmányt és recenziót tett közzé, s amelynek nagyban köszönhető, hogy a fiatal germanistából rövidesen a hazai katolikus szellemi élet egyik meghatározó egyénisége lett. Az itt közölt írások sorában veretes, alkalmanként kötettségű terebélyesedő tanulmányokat is találunk, ám legalább ennyire érdekes és izgalmas, hogy „*Pethő*”, az írói álnévvel publikáló lapszerkesztő mit olvasott és mit ajánlott a nagyközönségnek, a katolikus olvasóknak, a „boldog békeidők” magyar nyilvánosságának. A statisztika zord tényei azt mutatják, hogy Prohászka közel hatszáz könyvismertetést adott közre mint a *Magyar Sion* szerkesztője, amelyek együttes terjedelme meghaladja a kétezer oldalt, s amelyek anyaga, választéka nem csupán Prohászka műhelyébe, hanem a korabeli hazai szellemi élet anatómiájába is némi bepillantást enged.⁴

Azok az évtizedek, amelyeket Prohászka teológiatanárként és lapszerkesztőként Esztergomban töltött, a világegyház, a katolikus szellemi élet szemszögéből sorsdöntő idők voltak. Az ifjú germanista még ott állhatott IX. Pius ravatalánál, XIII. Leó negyedszázados pontifikátusa viszont a megújulás, az útkeresés, a modernség korát jelentette a katolikusok közössége, és a szellemi helyét ekkoriban kereső Prohászka számára is, aki naplójában nem kevés nosztalgiával idézi fel a Gregorianum jezsuita teológusainak, *Palmierinek*, *Ballerininek* és másoknak akkor még idehaza hajmeresztőnek számító nyitottságát és modernségét. E kornak az egyház számára nyilvánvaló szellemi újdonságai sokfélék: a demokrácia és a pluralizmus kihívására adott válasz, a sokfelé javában tomboló kultúrharc, Szent Tamás és vele a tomista bölcsélet újrafelfedezése és a szociálisan érzékeny kereszténység önmegfogalmazása csak jele annak a nagy útnak, amelyen a világegyház ekkoriban elindult, s amelynek szellemét Prohászka megszólaltatni érezte magát hivatottnak „Dévénytől keletre”, a magyar egyházban is.

A naplók tanúbizonysága szerint a magát egész életében büszkén „római teológusnak”, a jezsuiták neveltjének valló, a hagyatékát gondozó Schütz által *molinistának* nevezett Prohászka ezt a korszerű katolicitás hazai meggyökereztetését kezdettől feladatának tekintette, s e célnak rendelte alá – amennyire lehetett – szerkesztői és recenzensi tevékenységét is. Némi leegyszerűsítéssel fogalmazhatunk úgy is, hogy a neotomizmust útjára indító *Aeterni patris* a hazatérő Prohászka szellemi útravalója, a katolikus társadalmi tanítást megalapozó *Rerum novarum* pedig az esztergomi teológiatanár szellemi megerősítésének eszköze volt, a *modernizmus* kihívása pedig éppen a „Sion-korszak” végén szabott irányítás adott értelmet Prohászka útkeresésének, tájékozódásának.

⁴ Az esztergomi évekről – nevezetesen Prohászka spirituális tevékenységéről – lásd kötetünk elején Barlay Ö. Szabolcs tanulmányát. Az *Új Magyar Sionban*, ill. a *Magyar Sionban* közzétett Prohászka-cikkek és -recenziók listáját lásd: Barlay Ö. Sz.: *Prohászka-dolgozatok* 2. és 3. füzet. (Szerk.)

Az a szellemi világ, amelybe Prohászka a 80-as évek elején hazatért, maga sem volt mással, mint ellentmondásokkal, vitákkal, bizonytalanságokkal jellemezhető. A 80-as évektől a katolikus szellemiség súlya, tekintélye mélyponton állt idehaza: a bölcelet világában a pozitívizmus, az agresszív materializmus és evolucionizmus irányzatai virágoztak, esetenként neokantiánus szelek fűjdogáltak, a politikai közéletben heves felekezetközi vita és egyfajta kultúrharc bontakozott ki, s miközben a katolikus autonómia körül folytak a legelkeseredettebb viták, a sajtó és a tág közvélemény alig leplezett ellenséges érzülettel tekintett a katolikus egyházra és annak hazai közszerepléseire. Különös színt ad a korabeli hazai helyzetnek az evolucionista-természettudományos egyházkritika és antiklerikalizmus virágzása, a felekezetközi polémiák felélénkülése, a szabadgondolkodás konjunktúrája.

Ezekben az évtizedekben a hazai, nyitottnak és modernnek aligha nevezhető katolikus teológia még a *Roskoványi*-féle erősen jogi veretű neobarokk konzervativizmus világában élt és olyan szerzőket ünnepelt, mint a később Prohászka által is ismertetett szorgos apologéta, *Karsch Lollion*. A korábban heves vitákat kiváltott darwinizmus ekkor idehaza *Greguss* rendszerező értelmezésében és radikális *szociáldarwinizmus*ként virágzott, *Alexander Bernát* pedig ezekben az években látott hozzá újkantiánus, félpozitivistá bölceleti programja közzétételéhez, katolikus részről meg ilyen kihívásokra csak egy avult, maradi apologetika adott, ha adott egyáltalában, feleletet.

Fokozott kihívást jelentett a korabeli sajtó liberális antiklerikalizmusa és a szárnyait éppen ekkoriban bontogató szociáldemokrata radikalizmus is, mindezekre azonban Prohászka keserű tapasztalata szerint a hazai katolikus közéletnek és közszellemnek alig volt alkalmas és méltó válasza: az általa programszerűen megfogalmazott és követelt „*modern katolicizmus*” nagyon is távoli ábrándnak tűnt. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy éppen ebben a periódusban, az 1890-es évek derekán születtek látványos közéleti csatározások között azok a Wekerle-féle vallásügyi törvények az emancipációtól a polgári anyakönyvezésig, amelyek sok tekintetben megingatták a katolikus egyház közjogi, közéleti, de közvetetten szellemi helyzetét is, ugyancsak feladva a leckét a kor katolikus hittudósai és publicistái számára.

A lapszerkesztő és közíró, a dogmatanár Prohászka ilyen viszonyok között igencsak merészen egy korszerű közéleti katolicizmus megteremtésének igényével, a modern időkkel vitaképes hitvédelem programja szellemében értelmezte önmaga és a *Magyar Sion* küldetését, és ennek a szándéknak rendelte alá egész kiterjedt publicisztikai munkálkodását is, amely őt és lapját a hazai szellemi élet még ellenfelei által is elismert fontos tényezőjévé avatta. Mindennek legfontosabb eszközei azok a tanulmányok, tanulmánysorozatok voltak, amelyekben Prohászka a modern természettudományok és a teológia, a korszerű dogmatika és hitvédelem kérdéseiről mondott véleményt és amelyek javarésze a *Föld és ég, az Isten és világ*, a *Diadalmas világnézet* köteteiben később összegyűjtve is megjelent. Ha e munkák felől tekintjük, a főleg a 90-es években megjelent számos könyvismertetés és vitairás csupán némi adalék és kiegészítés Prohászka korabeli arcélének megrajzolásához, ám számbavételük mégis azt ígéri, hogy a szerző szellemi irányultságáról és a kor kihívásairól is megismerhetünk olyan mozzanatokat, amelyek a nagyobb munkákat lapozva, Prohászka naplóját vagy életrajzát átolvasva talán elkerülnék a figyelmünket.

* * *

Amikor az alábbiakban a recenziók Prohászka-jának portréját próbáljuk megrajzolni, előre kell jelezni, hogy nem a könyvismertetések teljes anyagára, hanem csupán annak egy – remélhetően legalább reprezentatív – részére hagyatkoztunk, mindenekelőtt az 1890-es évek kollekciónak, amely mintegy másfélszáz írást foglal magába. Aligha kétséges, hogy ezeknek a könyvismertetéseknek egy részét Prohászka „illendőségéből”, a szerkesztőségbe beküldött

munkák regisztrálásának tényét akceptálva vagy esetenként személyes meggondolásoknak és lekötelezettségeknek engedelmeskedve készítette, és azt sem állíthatjuk, hogy az általa ismertetett munkák kivétel nélkül megérdemlik, megérdemelték a közfigyelmet és az utókor megbecsülését. Megdöbbentő, bár nehezen dokumentálható viszont Prohászka félelmetes ítélőképessége: sokféle és igen eltérő színvonalú könyvet ismertetett ugyan, amelyet azonban igazán fontosnak tekintett, az többnyire valóban helyet kapott a századforduló teológiai történetében s recenzióinak ítéletei – *M. J. Scheeben* méltatásától a *H. Schell*-kritikáig – száz év múltával is többnyire érvényesek.

A *Magyar Sion* belső munkamegosztása és talán kora tomizmusától némileg eltérő molinizmusa, majd erősödő spirituális hajlandósága diktálta, hogy – a bontakozó neoskolasztika néhány latin kompendiumát leszámítva – ritkán nyúlt ismertetésre váró filozófiai munkák után, a lelkeségi írásokat, a kegyességi irodalom hazai darabjait, az imakönyveket, a közéleti mondandójú vagy aktuális vitákhoz kapcsolódó kiadványokat viszont rendszeresen ő elemezte. Recenzióinak mintegy kétharmada ebbe a körbe illik: spirituális témákat vizsgál vagy napi aktualitások, hitvédelmi témák foglalkoztatják. Száz év elmúltával is imponáló viszont, milyen magabiztos minőségérzékkel ítélt recenzióiban: akikről, amely munkákról alapos elemzéseket adott – példának a Schell-recenziótól Marx *Tőkésjéig* sok írást hozhatunk – azok javarészt később is fontosnak bizonyultak, rövid, szinte csak odavetett szalutációi pedig valóban alig jelentettek többet, mint egy-egy közepszerű munka megjelenésének visszaigazolását.

Prohászka életében, de a hazai katolikus egyház történetében is fontos időt fognak át ezek az ismertetések: „*Pethő*” 1882-ben lett a *Magyar Sion* munkatársává és egészen pesti dogmatanári kinevezéséig, egyben a lap megszűnéséig, 1904-ig dolgozott annak szerkesztőjeként, szerzőjeként, szellemi irányítójaként. Amikor első recenziói megjelentek, a hazai katolicizmus még barokk múltja és szellemi igénytelensége bűvöletében élt, amikor pedig elhagyta Esztergomot, már megindult – tomisták és vele egyívású reform-katolikusok jóvoltából – az a szellemi felzárkózási folyamat, amely a magyar egyházat is átvezette a 20. század, a „modern katolicizmus” Prohászka által kezdetűl áhított világába. E korszak és a hozzá való alkalmazkodás sajátos vonása, hogy Prohászka vagy a hazai könyvtermésből válogat, vagy a német hittudomány világából tájékozódik, Róma és az olasz vagy a francia kultúra, a századforduló újlatin veretű „érzelem-teológiája” pedig szinte csak jelzéseként, nosztalgiái, de nem elemzései világában bukkan fel. Prohászka szellemi vonzalmait és teológiai műveltségét ismerve világos, hogy nem az általa olvasott, hanem a mások, a lelkeskedő papság számára fontosnak ítélt műveket ismertette: hazai újdonságokat és zömében a német teológiai irodalom termését, néha francia vagy latin munkákat. Az anyag jellegzetessége az is, hogy nem általában a hazai és külföldi könyvtermésből, hanem következetesen a katolikus könyvtermésből válogat: alighanem Prohászka érzékenységének jele, hogy amikor ezt a tematikai korlátot átlépi, szinte mindig költői mű, szépirodalmi alkotás kedvéért teszi.

A két évtized könyvismertetései különösebb nehézség nélkül rendezhetők *tematikus csoportokba*. Az anyag megoszlása két szempontot követ: részben Prohászka személyes érdeklődését, szellemi vonzalmait tükrözi, részben pedig a hazai szellemi élet témáival, aktuális, vitára, véleményre ingerlő kérdéseivel foglalkozik. Recenzensünk figyelmét így jelentős hányadában azok a *spirituális, lelkeségi írások* keltették fel, amelyek a 80-as évek elejétől a magyar katolikus könyvkiadásban napvilágot láttak, még akkor is, ha e kiadványok zömének vélhető provincializmusa, szakmai jelentéktelensége igencsak feltételezhető. Ezekben az esetekben nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy Prohászka – az esztergomi spirituális – a „papi élet és magas gondolat” igényével végezte szerkesztői és szerzői munkáját, s a spirituális korszerűség megteremtésének szolgálatát legfontosabb feladatai közé

sorolta, a hazai közönség és a magyar papság teológiai műveltségéről azonban aligha voltak illúziói.

A recenziók egy másik, jól körülhatárolható csoportja *hitvédelmi* célzatú. E körbe a protestáns munkákkal való vita vagy egyháztörténeti témák taglalása ugyanúgy beletartozik, mint azoknak a recenzióknak a sora, amelyek a modernség, a liberalizmus témáit vagy a hit és a modern természettudományok viszonyát, a kurrens szaktudományos kérdéseket érintik. E témák tárgyalása során imponáló Prohászka sokoldalúsága: a marxi gazdaságtudomány és a modern szociáldemokrata eszmék éppúgy tollhegyére kerülnek, mint a kozmológia vagy az evolúcióelmélet ekkoriban nagyon is közkedvelt, a hitvédelemben és a tág nyilvánosság előtt is napirenden lévő témái. Szinte természetesen kapcsolódnak e témakörhöz azok a könyvismertetések, amelyek a modern katolikus társadalomfelfogás népszerűsítését tekintik feladatuknak és politikai-közéleti-ideológiai kérdéseket vagy a kultúrharc eseményeit és tanulságait állítják érdeklődésük középpontjába. Mindez nagyon is egyértelmű, ha meggondoljuk, hogy Prohászka a 90-es évektől a szociális gondolat, a társadalomért felelősséget vállaló egyház ügyének apostola volt, a *Rerum novarum* első hazai fordítója és népszerűsítője, aki az enciklika szellemében igyekezett idehaza a politika és a gazdaság világát is átalakítani, átformálni.

A harmadik nagy tematikai egységet a *dogmatikai*, néha filozófiai témájú munkákat elemző ismertetések jelentik, de szerzőnk számos esetben általános vallástudományi vagy keresztény régiségtani munkákat is kezébe vett. A dogmatanár Prohászka esetében mondhatjuk persze azt, hogy e témák figyelése amolyan szakmai kötelezettség, de alighanem ilyenkor többről, a hazai teológiai modernizáció ügyének tudatos szolgálatáról is szó volt. Amikor ebbe a témába tartozó munkák kerültek a kezébe, Prohászka római éveit készítésének is engedelmességgel a korszerűség, az eleven és a világgal közlésképes hittudomány programját igyekezett szolgálni, olyan hazai szellemi környezetben, ahol az ilyen, őt egészen az indexre tételig sodró törekvések sem a laikus, sem a klerikus közönség, sem követői, sem ellenlábasi oldaláról nem leltek igazi támogatásra, figyelemre és elismerésre. A dogmatikai recenziók zöme ugyanakkor részletmunkákat méltat és nem az ezoterikus tudományosság, hanem az alkalmazott hittani traktátusok világában mozog: kiszemelt témái, a Szentháromság, a kegyelem, a szentségek olyan tárgyak, amelyek könyvei, tanulmányai tanúbizonyossága szerint is érdekelték Prohászkat, a munkák szerzői között pedig zömében a német teológia „második vonalának” képviselőit találjuk. A tárgyalt magyar könyvek szerzői tekintetében is tanulságos sokféleséget találunk: a listán *Csernoch János*, a leendő esztergomi kardinális, a hazai neotomizmust életre hívó *Kiss János* vagy a későbbi önjelölt vetélytárs, *Dudek János* ugyanúgy helyet kap, mint jámbor kanonokok, buzgó vidéki teológiatanárok és tollforgató falusi plébánosok. A recenziók ebben az értelemben a magyar teológiai literatúra keresztmetszetét is adják, annak a világnak a rajzát, amelyben ekkor Prohászka élt, és amelynek felrázását, kiművelését feladatának tekintette.

A recenziók nagyobb hányada a szó valódi értelmében ismertetés. Ritkább az olyan megnyilatkozás, amely elemez, ítélt, vitat, ám néha a szerző ironikus véleménye, dicsérő egyetértése vagy szellemi neheztelése mégiscsak kiolvasható a sorok között. A recenziók anyaga olyan jótollú publicistát mutat, akinek nem tudására, saját nézetére, hanem inkább ízlésére, érdeklődésére, szemléletére világítanak rá az általa választott munkák. Jól megfigyelhető, hogy a recenzens Prohászka munkálkodása hogyan kapcsolódik a tanulmány- és könyvirodalom teológus és a *Naplók* lelki embere működéséhez: feljegyzéseiben azoknak az olvasmányoknak, amelyeket a Magyar *Sion*-ban ismertetett, nyomát sem igen leltem, a nagyobb kéziratok és publikációk „könyvészeti” háttere viszont az ismertetések világában jól felismerhető, nyomon követhető. Naplóinak utalásai és a recenziók szelleme ugyanakkor egyaránt azt igazolja, hogy Prohászka részben kora szellemi zűrzavarával, indifferenzizmusával, liberalizmusával, materializmusával akart perbe szállni, másrészt pedig

erre nevelni, felkészíteni szeretné olvasóit, papokat, kispapokat, katolikusokat, akik számára, akik kedvéért ekkoriban a *Magyar Sion* füzetek készültek.

* * *

A könyvismertetések terjedelmes anyagának kezelése ma már meglehetősen nehéz, a recenzió pedig amúgy is többnyire az évülő írások világába tartozik. Az általa egykor kiszemelt munkák viszonylag nagy hányada azóta szellemi aktualitását veszítette, s a szerzők neve nem mond sokat már a teológiatörténeti elemző számára sem. Amit ilyen körülmények között tehetünk, az néhány példaértékű könyvismertetés kiemelése és alaposabb vizsgálata annak reményében, hogy a teológiai publicisztika múltó világában olyan motívumokra bukkanhatunk, amelyek időálló témához, Prohászka Ottokár szellemi öneszmélésének megismeréséhez tartoznak. Mi sem természetesebb, mint egy ilyen, már önmagában is önkényes vállalkozást szinte taláalomra, a dogmatikai témájú munkák ismertetéseinek áttekintésével kezdeni.

Ezen munkák között a legjelentősebbek egyikének az 1898-as H. *Schell*-recenziót tekinthetjük, amely a neves német teológus kétkötetes dogmatikájának bírálatát adja, egészen frissen, még a megjelenés évében. Prohászka a mű és a szerző iránti figyelme igencsak indokolt: az úgynevezett „Grundmodernismus” egyik vezéralakja ő, aki bő évtized elteltével Prohászkaval együtt díszleg majd a tiltott könyvek jegyzékén. A Schell-recenzió egyébként Prohászkaétól szokatlan módon kritikus és elhatároló: főként a Biblia és a Hagymány távolságának állítása az, ami nem nyerte meg az esztergomi lapszerkesztő rokonszenvét, aki éppen a lélek inspirálta tradícióban véli felfedezni a hit biztosítékait, a tanítás bizonyosságának garanciáit, a hit dolgainak újraértelmezésében pedig aligha a „német” historicizmus racionalizmusának, inkább a franciás veretű voluntarizmusnak, pszichologizmusnak, tradicionalizmusnak kedvez. A Schell-téma később is visszatér: Prohászka a würzburgi professzorban alighanem az elszármított korszerűség doktrinerjét vélte felismerni, akinek iskolájától többször is óvja olvasóit.

Simar, Pesch, Katschtaler Prohászka által a 90-es években ismertett dogmatikáinak közös vonása, hogy sok kötetben, amolyan fél-tomista szemlélettel hozzák a hittan anyagát. Az általuk végzett tisztes munka mögött azonban Prohászka számára mindig *Scheeben* a mérce, hiszen Prohászka szerint neki „jutott a föladat a dogmatikát megírni”, s amikor szerzőnk a Scheeben-dogmatika idegen kéz általi befejezését méltatja, még a 90-es évek elején írt recenziójában, azt is világossá teszi, hogy ezt a munkát tekinti a hittudomány igazi, érvényes és modern szintézisének, az *Aeterni patris* utáni szellemi megújulás alkalmas foglalátának. A közös dogmatikai gyökerek, *J. Kleutgen SJ* és a római iskola a neotomizmust is mintegy „kiváltó” nézetei ugyan homályban maradnak ebben a méltatásban, két dolog azonban így is világos: Prohászka Scheeben *rendszerét* elfogadhatónak tekinti, s azzal is tisztában van, hogy az idehaza ekkor már kegyelemtani dolgozatai alapján magyarul is olvasható dogmatikus alkalmas kézvezető lehet a hittani témák megvilágítására.

„Egyre mindjobban meggyőződom arról, hogy Scheeben dogmatikája a legkitűnőbb német mű a dogmatika-írás terén” – írja Prohászka, aki ugyanakkor rá jellemző módon a gyakorlatibb, spirituálisabb témák – kegyelem és szentségek – kidolgozását tekinti mintaszerűnek, a bevezető traktátusokban viszont nem kevés spekulatív elvontságot érez, ám ezzel együtt is állítja azt, amit a ma teológiatörténésze is elismerhet, jelesül hogy Scheeben a XIX. század egyik legnagyobb dogmatikusa. A Scheeben iránti rokonszenv titka azonban alighanem nem csupán Prohászka kitűnő minőségérzéke: 1898-ban írt egyik recenziójában maga is elárulja, hogy a szerző rejtett molinizmusa nagyon is közel áll szívéhez, s megnyugtatónak érzi azt a szintézist, amelyet a német szerző a tamási intellektualizmus és a molinai voluntarizmus között talált és egész rendszerében érvényesített.

Tartózkodó tárgyilagossággal ugyan, de Prohászka gyakorta ismertetett a *Magyar Sionban* olyan szisztematikusan latin munkákat, amelyek vagy Szent Tamás rendszerét taglalják vagy az Aquinói felfogásának egy-egy részletét elemzik. Ez a nem bántó, de jól érzékelhető távolság is azt mutatja, hogy Prohászka sohasem volt szívvel-lélekkel neotomista, az ilyen kísérleteket azonban – mint Kiss Jánosról és a *Bölcseleti Folyóiratról* adott méltatásai is jelzik – tisztelettel tartotta számon. Mindezt kiegészíteni látszik, hogy a lapszerkesztő Prohászka alig érdeklik az elvont bölcseleti témák: ilyen munkák esetében a recenziálási jogát többnyire munkatársainak engedi át, ha pedig mégis ő ír, alig ad többet szenvtelen ismertető leírásoknál.

Ezzel éppen ellentétes a helyzet, ha a természettudományok teológiai megítélésének vagy a modern hitvédelemnek a témái kerülnek napirendre. Ilyenkor Prohászka elemében van: a lap anyagában a spirituális témák után ez a legnagyobb arányban előforduló téma, amelynek titkaiba Pethő vezeti be olvasóit. A 90-es évek elején lelkes és meglehetősen szakszerű recenzióban számol be *Fényi Gyula* jezsuita csillagász nap-protuberancia megfigyeléseiről, de ugyanilyen hévvel nyúl néhány őslénytani munka után is. 1898-as *Kozáry*-recenziójában elárulja, hogy minden gyengesége és a hit oldaláról tekintett problematikussága ellenére is nagyra tartja *W. Wundt* kísérleti lélektanát, ám hevesen elutasítja, hogy egy ilyen experimentális teóriára bölcseleti szintézis épüljön. *Haeckel* és az evolúciós tudomány is visszatérő témája a recenzióknak, 1900-ban pedig *O. Hamann* könyve kapcsán az evolúció témájáról fejt ki nézetét. Ebből is, tanulmányaiból, könyveiből is kitűnik, hogy a fejlődés gondolatát a természet világában Prohászka nem tekinti valamilyen sátáni ideának, a drasztikus és mechanikus leszármazástan kivételével pedig komolyan mérlegeli, időről időre alkalmazza is.

A hitvédelem legalább annyira „hazai pálya” Pethő számára, mint a természetbölcselet és a modern természettudományok világa, így aligha meglepő, hogy a recenziók között számos apologetikus írás méltatását találjuk. Ezek sorában igen jellegzetes és érdekes az, amelyet a *Magyar Sion* 1893-as évfolyamában *Dudek János* apologetikájáról közöl. A méltatott szerző Prohászka kortársa és földije, a rivális *Religio* szerkesztője és – legalább szellemi értelemben – ellene, a korabeli konzervatív hitvédelem új nemzedékének élharcosa. Az ismertetés végtelenül méltató és korrekt, ám már az elején *Dudek* szóbőségéről olvasunk s némi sajnálkozást arról, hogy a kiadói akarat a szerzőnek nem adott elegendő teret. A vallásbölcseleti részeket Prohászka „kissé lassú tempójúnak” mondja, az evangéliumok hitelességének érveit hiányolja, az evolúció és a kozmológiai kérdések taglalása során pedig – recenziói szokásától eltérően – ellenvéleményt is bejelent, amelynek lényege a szaktudományosan korrekt argumentumok hiányolása – a részletező kifejtés pedig a *Föld és ég, az Isten és világ* lapjain bőségesen olvasható. Az 1898-as évfolyamban *Kováts Sándor* hitvédelmi munkáját különös részletességgel ismerteti Prohászka, aki itt egyenesen hittani irodalmunk általános elmaradottságát kárhoztatja, a részletekben pedig antropológiai hiányokat és vallástörténeti hézagokat emleget. Ezeknek a véleményeknek a háttérben Prohászka egy újabb, a maga korában még alig akceptált belátása áll: az a felismerés, hogy a korszerű apologetika eszköztárába nem csupán aprólékos természettudományos argumentumok kívánkoznak, hanem a modern vallástörténet és vallástudományok beható ismerete is, amely arra vezet, hogy recenziói programjába az ókori vallástörténet tárgyába vágó munkákat vagy egyháztörténeti értekezéseket is felvegyen.

Ismét témát váltva, ott vannak azután a társadalmi, közéleti kérdések iránt kezdettől fogékony, XIII. Leó szellemét Rómából magával hozó Prohászka számára a modern ideológiák és társadalmi kérdések a katolikus hitet is érintő vetületei. *A Rerum novarum* hazai fordítója 1894-es *Hellenbach*-recenziójában egyetért a szabadgondolkodó szerzővel abban, hogy a modern társadalom bajai gazdasági eredetűek, ám világossá teszi azt is, hogy a gazdaság kisiklásai mögött erkölcsi kiüttlanság, emberi egyoldalúság, eszmény- és Isten-

nélküliség rejtőzik. E „liberális zűrzavar” visszfényeként értelmezi Prohászka már 1886-ban *Majunke* kultúrharckönyve kapcsán azt az etatista liberalizmust, amely a katolikus egyház s vele az egyetemes erkölcsi emelkedettség ellenőrzésére tör, s amelynek párhuzamai a kiegyezés utáni magyar közélet világában is bőségesen felfedezhetők.

Abban a közéletben, amelynek jeles katolikus szereplőjéről, Samassa egri érsekről *Huttkay Lipót* írt elemzést 1898-ban, s amelyet a Samassával sem ekkor, sem később nem túl jó kapcsolatban lévő Prohászka is hosszan elemzett. Leírásának két rétege van: a felszín a kökemény konzervatív érsek portréját mutatja, a mélyebb rétegben pedig olyan zűrzavaros, erkölcsvesztett világ képe rajzolódik ki, amelyet Prohászka elutasít, pontosabban amelynek keresztény elvek szerinti átformálását mint modern katolicizmust sürgeti.

Ezt a zűrzavaros szellemet fedezi fel Prohászka akkor is, amikor *Csernoch János*nak a halottégetés új keletű divatját elemző művét ismerteti 1887-ben, egyetértve a szerzővel abban, hogy az egyház ellenfelei régi szellemi divatok újratámasztásától sem riadnak vissza, ha igazukat, normákat nélkülöző szabadságeszményüket kívánják diadalra vinni. Karnyújtásnyira vannak innen a modern világ olyan szabadságvíziói, amelyeket az 1890-es években maga a pápa, XIII. Leó is nagy figyelemre méltatott. A *Magyar Sion* szerkesztője számára sem ismeretlen, hogy a XIX. század végének egyik nagy kihívása a szocializmus és a mögötte álló ideológiai alap, a marxizmus, amelyek taglalására Pethő az évek során több recenziót is szentel. Tudjuk, hogy Magyarországon ezek a szociáldemokrata mozgalom kibontakozásának éveit, német földön vagy éppen a franciáknál pedig a szociáldemokrácia és a vallás viszonya körül csapnak össze ekkoriban különösen heves indulatok. A korabeli, erősen apolitikus és érzéketlen hazai katolicizmus ezekre a jelekre még alig reagál, Prohászka viszont a *Magyar Sion* lapjain *Marx Tőkéjét*, a szocialista eszmevilágot sem áttolja elemezni, mintegy előlegezve azokat az időket, amikor a magyar közélet szereplői egymást túllícitálva vádolják a későbbi fehérvári püspököt azzal, hogy „vörös”, „fehér” vagy éppen „fekete”.

J. Stern rövid brosúrája, amelyet Prohászka 1893-ban ismertet, még csupán vulgáris, másodkezi információ a marxizmusról: annyi derül ki a recenzens számára, hogy alapja minden társadalmi ténynek gazdasági okokra való visszavezetése és a szellemeikkel szemben az anyagi, materiális valóságok elsődlegességének hangoztatása, amelyekre azután egy politikai felforgató teória épül, a gazdasági részletek tekintetében pedig mindezt Marx munkaérték-elméletének vázlatára kíséri, amelyet Prohászka érdeklődéssel, ugyanakkor kommentár nélkül tár olvasói elé. Ezt a bemutatást hamarosan magának Marx szövegének recenziója követi: 1896-ban Pethő a *Tőke* III. kötetét, annak gondolatmenetét ismerteti. Következtetése is érdekes: nem a marxi teória abszurditását említi felfedezésként, hanem azt, hogy a liberalizmus mint szeretetlenségen alapuló gazdasági, társadalmi rendszer oka nem csupán a világ bajainak, hanem annak is, hogy a marxi kritika egyoldalú, elégtelen ugyan, de semmiképpen sem légből kapott.

Prohászka recenziói működésének, a *Magyar Sion* szemléletének jellemzésére mutatóba talán ennyi is elegendő. Annyi talán kitérni így is, hogy a lap, a szerkesztő klerikusi távolságban marad ugyan a napi aktualitásoktól, de *érzékenyen követi a modern világ történéseit*. Azt aligha állíthatjuk, hogy ezekből az írásokból maradéktalanul kibontakozna Prohászka teljes szellemi habitusa, azt viszont igen, hogy az ismertetésekben azért a későbbi pályakép elemei benne vannak. Önmagát talán a legközvetlenebbül a lelkeségi irodalom elemzésében adja, amelynek bemutatására befejezésül egy, *Hock János* imakönyvéről írott ismertetést idézzünk 1894-ből. Fellengzős nagyozolás és modernkedő csöpögösség: ha ezeket írja Prohászka a szerző rovására, abból némileg kiviláglik az is, hogy modern lelkeségen ő mindezek ellenkezőjét, egyfajta nemes egyszerűséget ért. Ez pedig már a lelkesítő, az egyházzónok, Magyarország apostola alakját idézi elénk, azét a Prohászkaét, akit a magyar katolikus megújulás letéteményesének ismerünk.

Jelenlegi írásunk csak Prohászka *Magyar Sion*ban közölt recenzióira volt figyelemmel. Így nem elemeztük azokat a fontos tanulmányokat, amelyekben a szerző hitvédelmi, dogmatikai, bölcséleti kérdéseket tárgyalt, s amelyek legjelentősebbjeiből később önálló kötetek is születtek. Ennyiben világos, hogy jelen írásunk nem tarthat igényt arra, hogy a *Magyar Sion*-korszak általános jellemzését adja, hanem csupán adalékokat nyújt egy ilyen, a későbbiekben kidolgozandó terjedelmesebb elemzéshez.

(Szabó Ferenc (szerk.): Prohászka ébresztése, II, Budapest, 1998, „Ottokár Püspök Alapítvány” és a Távlatok Szerkesztősége kiadása)

Lehetséges Prohászka-recenziók

Az alábbiakban közöljük azokat a könyvismertetéseket, melyeket *A Magyar Sion és az Új Magyar Sion (1863–1904) Repertórium*a (szerk. Saliga Irén) nem rendelt Prohászka Ottokár nevéhez, de Busa Margit irodalomtörténész, sajtóbibliográfus szerint Prohászka írta azokat.

Repertóriumiszám	Szerző	Cím	Kiadó	Kiadás éve	Magyar Sion		Könyvnyelve	Aláírás	Tematika
					Évf.	Oldal			
4340	Stolz, Alban	Legende oder der christliche Sternhimmel	Freiburg, Herder	1883	1885	791	német	P.	legenda, szentek
6787	Weiss, Albert Maria	Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte und Cultur, III. kötet	Freiburg, Herder	1897	1897	452–453	német	Szerk.	apologetika, erkölcsstan, kultúra
6787	Gühr, Nicolaus	Das. hl. Messopfer dogmatisch, liturgisch und ascetisch erklärt	Freiburg, Herder	1897	1897	452–453	német	Szerk.	szentmise, dogmatika, liturgia, aszketizmus
6984	Weiss, Albert Maria	Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte und Cultur, V. kötet	Freiburg, Herder	1898	1898	473	német	Szerk.	apologetika, erkölcsstan, kultúra
7697	Bossuet, Jacques Bénigne (ford. Acsay Ferenc)	Beszédek, II. kötet	Szt. Benedek Rend, Esztergom	1902	1902	458–461	magyar	Dr. π	szentbeszéd, szónoklat
7702	Békefi Remig	A zirczi, pilisi, pásztói és sz.-gotthárdi ciszterci apátságok története. IV. és V. kötet. A pásztói apátság története és oklevéltára	Hornýánszky-nyomda, Budapes	1902	1902	468–469	magyar	P.	ciszterci, egyháztörténet
7716	Weber, Simon	Der Gottesbeweis aus der Bewegung bei Thomas von Aquin	Herder, Freiburg	1902	1902	531	német	π dr.	istenbizonyítás, Aquinói Szent Tamás, apologetika
7753	Pázmány Péter	Opera, Series latina, V. kötet	Királyi Tudományegyetem, Budapest	1901	1902	713–714	latin	dr. π	
7764	Frick, Carolus	Logica in usum scholarum	Herder, Freiburg	1902	1902	793–794	német	dr. π	logika
8045	Mihályfy Ákos	A tulvilág. Exercitium-cyklus	Szent István-Társulat, Budapest	1904	1904	470–471	magyar	π	szentbeszéd, elmélkedés, nagybajt
8046	Jeszenák Gábor	Kath. iskoláink jogi természete, vagyis Hogyan biztosítsuk azok kath. jellegét: az idevágó teljes szövegű törvények, döntvények, rendeletek...	Szent-István-Társulat, Budapest	1904	1904	471–472	magyar	π	katolikus oktatás
8058	Frick Carolus	„Ontologia” in usum scholarum	Herder, Freiburg	1904	1904	549–550	német	π	ontológia
8122	Werdenich Endre	Természetes Istantan	Győregyházmegyei könyvsajtója, Győr	1904	1904	932–933	magyar	π dr.	istantan

Stolz, Alban: Legende oder der christliche Sternhimmel

Legende oder der christliche Sternhimmel von Alban Stolz. Achte Auflage mit vielen Bildern. Freiburg. Herder. Negyedrészt.

A német keresztény harcban a hitetlenséggel szemben, Stolz Albán a leghatalmasabb alak, ki a népies irodalom terén a toll harcait vívja! Ha nagyon jó idők nem járnak, akkor beláthatlan sokáig nem támad föl mellette, ki az eredetiség, az erőteljesség és a közhasznosság dicséretét a gondolatban és a nyelvben egyaránt egyesítse, mint ő. Nyelvezetében teremtő erő szikrázik s mégis mindig oly természetes marad, hogy az értelem abból, amit gondolt s mondott erőltetés nélkül kiillatozik. A nyelvezet eredetisége pedig folyton-folyvást zúdíttja erőteljes, keresztény jellemének és hitének villámain a „modern műveltség” bolondházára. A szíve végső ízéig keresztény s hitből élő Stolz, lépten-nyomon üldözi a keresztény élet és hit ellentéteit.

S műveinek legjobbjaihoz kell csatolnunk a Legendákat; keresztény csillagos égről szólnak, de maguk is, mindenikük egy-egy ragyogó csillag. A szeretett nép számára vannak írva, s a vén Stolz legnagyobb vigaszára hallhatta, hogy egyik-másik érdeslelkű paraszt könnyezve olvasta a napraszóló legendát. Nincs a legendákban teketória gyűszűnyi sem; hit és erény, bűn, szenvedély, amint nyilvánulnak s egyszersmind a szív legtitkosabb kamrájában rejtőznek, kerülnek toll alá. „Azok számára írok, mondja Stolz, kik nem azért olvasnak, hogy kíváncsiságukat etessék, hanem, hogy megtanulják a legfontosabb művészetet, mint kell keresztény módon élni és jól meghalni.”

A kiállítás igen szép; az ár olcsó; erős papíron fametszetekkel és színes címképpel ellátva. Az új kiadás 10 füzetben à 80 fillér, vagy teljesen egy kötetben kapható; van hozzá három különemű eredeti kötés is.

Albert Maria Weiss: Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte und Cultur, III. kötet

A bámulatosan tevékeny Herder-cégnél (Freiburg im B.) legújabbán megjelent könyvek: Apologie d. Christenthums von Fr. Albert Maria Weiss O. Pr. Dritte Auflage, III. Band. (Natur und Uebernatur.) Mit Approb. d. Kapitelsvicariats Freiburg und Guttheissung d. Ordensobern. Freiburg i. B. 1897. – Két vaskos félkötet, XII és 1283 lap. Ára 9 Mk. = 5 frt 40 kr.

Tekintve, hogy Weiss Apológiáját a Magyar Sion már sokszor ismertette, itt megelégszünk a *harmadik kiadás* megjelenésének jelzésével. A jeles apologia oly élvezetesen van írva, annyi szép példát hoz fel az életből és tapasztalatból, hogy nem csodáljuk, ha a példányokat úgy szétkapkodják. Lesz még annak különben pár év alatt negyedik és ötödik kiadása is. – Aki közelebbit óhajt tudni, olvassa át az annak idején megjelent recenziókat a M. Sion 1888. évf. 873. l., az 1890. évf. 948. l., az 1891. évf. 690. l., az 1892. évf. 785. l.

Nikolaus Gihl: Das heilige Messopfer dogmatisch, liturgisch und ascetisch erklärt

Das hl. Messopfer dogmatisch, liturgisch und ascetisch erklärt von Dr. Nicolaus Gihl, Subregens am erzbischöfl. Priester-Seminar zu S. Peter. Mit Approb. und Empfehlung d. Kapitelsvicariats Freiburg. Sechste Auflage (12–14. Tausend). Herder, Freiburg i. B. 1897. – Nagy 8-r. XVI és 727 l. Ára 7 Mk. = 4 frt 20 kr.

Ezt a kitünő munkát, melynek jelességét ugyancsak mindenki ismeri és elismeri, s mely épp azért immár *hatodik* kiadását érte meg, s így körülbelül 14000 példányban forog közkézen, szintén már kétszer ismertette folyóiratunk, méltányolva a szerzőnek theologiai tudását, mély érzését, rengeteg olvasottságát. Ugyanazért itt csak utalunk az illető

recenziókra, ú. m. 1884. évf. 697. l. és 1892. évf. 311. l. És itt csak jelezzük, de egyszersmind a legmelegebben ajánljuk a könyvet.

Albert Maria Weiss: Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte u. Cultur, V. kötet

Dr. Weiss Albert O. Praed. Apológiájának ötödik kötete is megjelent harmadik kiadásban. (Herder, Freiburg i. B.)

Mivel e köteteket, első kiadásuk alkalmával hosszasan ismertette a M. Sion, (lásd az egyes ismertetéseket idézve 1897. évf. 542. lapján): most megelégszünk a jelentéssel, hogy a nagyszabású mű harmadik kiadása ezzel teljessé lett, úgy hogy azt egészében mindenki megszerezheti 45 márkáért = 27 firtért bármely könyvkereskedésben. – Egyébként ismeretes, hogy a mű magyar fordítása (Rózsa József és Makra Imre által) szintén eljutott már a IV. kötet befejezéséig, — csak hogy ennek füzetei kissé hosszú időközökben látnak napvilágot.

Bossuet, Jacques: Beszédék. II. kötet

Bossuet beszédei, II kötet. Fordította és bevezetéssel ellátta Acsay Ferencz, a győri főgymn. igazgatója. Nagy 8-r. 650 l. Ára 9 korona. A két kötet együtt 12 korona.

Ha örvend a fordító úr, hogy nagy munkáját egészségének kockáztatásával befejezte, a magyar irodalom s főképp a magyar egyházi szónoklat is szerencsésnek tarthatja magát, hogy Bossuet beszédeinek bár szemelvényes gyűjteményével is gazdagodott. 24 dicsőítő beszéddel és 10 gyászbeszéddel ajándékoz meg minket e II. kötet s így az I. kötet 38 dogmatikus és erkölcsi beszédével együtt (ism. l. 1895. évf. 212. l.) összesen 72 beszédet ültetett át a fordító úr magyar nyelvre a fejedelmi szónok megmentett 235 beszédéből.

Kezdve a szónoklat tanárától egész a falusi lelkészig hiányosnak tartsa mindenki szónoki ízlését és képzettségét, míg Bossuet-t nem élvezte! Sőt katolikus családok szalonzsalán is ott illenék lenni Bossuetnek, mint vallás-irodalmi klasszikusnak, a magyar és külföldi profán klasszikusok mellett. Királyi bőkezűséggel szórja Bossuet a szebbnél-szebb gondolatokat. Lépten-nyomon költői hasonlatokra s szent Ágostonhoz méltó ellentétekre bukkanunk, (mint midőn a bebörtönözött keresztényeket „ártatlan bűnösöknek”, a martyroknak szánt pauzát „nyomorult enyhülésnek” nevezi). Meglepő ötletei örökké újak maradnak, akárhányszor olvassuk, jelül annak, hogy lángelme szüleményei. A panegyricus lényegéhez tartozó elbeszélő részletekben oly érdekfeszítők, oly mesterileg fokozódók a jelenetek, hogy szebbeket a legjobb regényíróknál sem találunk. Ehhez járul a szabatos és állandóan ékes nyelvezet. Hiába, a francia espritnek nehezen akad párja; ha arról van szó, hogyan kell a hitigazságokat kedvessé, vonzóvá tenni, a francia toll rendesen remekel.

Nem kevésbé klasszikus a fordítás, méltó Bossuet-hez és ahhoz az elsőrangú stilyisztához, ki sok évi fáradhatlan búvárkodással tanulmányozta, a hazai és külföldi irodalmat s ennek gyümölcsét a „Prózai műfajok elméletében” már 13 év előtt kiadta. Nyelvünknek ritkán használt szép fordulatai jutnak érvényre a fordításban, sőt átültet néha valamit nyelvünkbe a fordító a francia nyelv gördülékenységéből és fenköltéséből, amennyire az a magyar nyelv szellemével összegyeztethető. Szóval ékes, lendületes fordítást, igazi műfordítást ad.

A bevezető részben rövid tájékoztatást nyújt a 24 dicsőítő beszéd tartalmáról, szerkezetéről és szónoki értékéről is; ugyanezt teszi a gyászbeszédre vonatkozólag, de erről mint specialitásról külön közli Villemain francia esztétikus tanulmányát.

Bizonyára szívesen veszi azonban a fordító úr, ha a bevezetés második lapjainak ama kitételét, miszerint az esztergomi papnevelőben az egyházzónoklatnak még mindig nincs

katedrája – e helyütt tisztelettel helyreigazítjuk. Amiért küzdött élőlőszóval és írásban, az már jó ideje megvalósult, legalább Esztergomban s talán várakozását felülmúló módon. Az esztergomi szemináriumban két külön órában hetenkint tanítják az egyházszoneklatot: és pedig, mind a 4 évfolyamra nézve kötelező tantárgy a rethorika; ezenkívül a különleges egyházi szoneklatant heti 3 órában tanulják a IV. éves theologusok ; végül minden héten tart ülést a gyakorló-iskola (magyar egyháziroldalmi iskola), melynek célja az írásbeli dolgozatok, szavalás, felszólalások, versenyszoneklatok, rögtönözött szoneklatok, eszmecserék, (vitatkozás) rendezése által a szonoki képzettséget megadni. Ehhez járul 3 hivatalos próbaszentbeszéd hetenkint, melyek mind nyilvános bírálat és megvitatás tárgyait képezik. Kívánatos, sőt szükséges volna, hogy az egyházszoneklat tanszéke az összes szemináriumokban egyöntetűen szerveztessék, s ezt mindenesetre legcélszerűbben a theologiai tanárok szakértekezlete üthetné nyélbe. Vagy pedig a püspöki kar rendezhetné, egységesíthetné a hitszoneklat tanítását a papnevelőkben, amint rendezte nemrég a középiskolai hitoktatást.

A „Ki volt nagyobb” nehéz kérdését nem akarjuk eldönteni, mert azt szerény véleményünk szerint nem is fog sikerülni az egyházi szoneklat mezején végérvényesen eldönteni. Hangsúlyozzuk: az egyházi szoneklat dolgában! Lehet ugyanis valaki első a drámaírásban, mint Shakespeare, a vígjátékban mint Molière, az eposzban, mint Homer. Mert a dráma, eposz, sőt valamennyi más műfaj a szépnek és igaznak csak bizonyos elemeit foglalja magában. Ellenben a szoneklat, a műfajok tetőpontja a szép és igaznak összes elemeit felöleli, s ez hatványozott értelemben áll az egyházi szoneklatra. Az egyházi szoneklat a legelső műfaj, a legszebb s legtökéletesebb művészet. Lehet valaki első a gondolatok amplifikációjának művészetében, a fenségben, eleganciában, mint kétségkívül Bossuet az; de nem lehetetlen, hogy más felülmúlja a népszerű elemekben s az akarat rábírásának művészetében. A francia esztétikusok Bossuet-t minden tekintetben elsőnek nyilvánították. De ez nem dirimálja a kérdést. Mert a franciák szeretik a superlativusokat, különösen ha a nemzeti gloire-ról van szó. Abszolút mértékkel már csak azért sem lehet valaki első, mert az egyházi szoneklatnak több különböző műfaja van, s ezek némelyike úgy különbözik a másiktól, mint akár az eposz a lírától, teszem azt a homilia és a panegyrikus, a dogmatikus és a morális beszéd. Ezen fajok mindegyike úgyszólván külön tehetséget, külön geniet kíván. Némelyik mesterileg kezeli az egyszerű homiliát, de a panegyricusban lapos, lendület nélkül való; mert szükölködik páthosz dolgában. Más ismét nagyszerű a dicsőítő és apologetikus beszédében magasröptű gondolkozásánál fogva, de a nép egyszerű gondolkodásmódjához a homiliában nem tud leereszkedni, s ez nemcsak kis szellemekkel, hanem a legnagyobbakkal is megtörténhetik. Tehát hogy Bossuet *par inter primos*: azt készséggel aláírjuk, de hogy *primus inter pares*, az – azt hisszük – sohasem fog végérvényesen eldőlni.

Békefi Remig: A zirczi, pilisi, pásztói és sz.-gotthárdi ciszterczi apátságok története, IV–V. kötet

A zirczi, pilisi, pásztói és sz.-gotthárdi ciszterczi apátságok története. IV. és V. kötet. A pásztói apátság története és oklevéltára. IV-r. 617–512 l. Írta Békefi Remig dr. ciszterci áldozópap, egyetemi tanár. Budapest, Hornyánszky-nyomda, 1902.

Első kötetét e nagy műnek még 1898. évfolyamunk 378. lapján ismertettük. Az igazi történetírói kezű Békefi Remig dr. azóta is folyton dolgozott rendje történetén, amelyből most újra két vaskos kötet látott napvilágot, amelyek szövege a pásztói apátság történetét és okleveleit adja, és pedig a történetet 1702-től 1814-ig, az okleveleket 1342-től 1812-ig.

Isméltlésekbe esnénk, ha újra elmondanók, hogy a magyar ciszterci-rend szent Bernátnak, a rend legnagyobb fiának nyolcszázados születési évfordulója alkalmából 1891-ben indította meg a zirci, pilisi, pásztói és szent-gothárdi ciszterci apátságok történetének monográfiáit. Akkor megjelent belőle két kötet, mely a pilisi apátsággal foglalkozott. Hazánk ezeréves fennállásának ünneplése alkalmából 1896-ban megjelent a ciszterciák Emlékkönyve, melyben hűségesen beszámolnak azokról a cselekedetokről, melyeket a magyar haza szolgálatában vittek véghez szent kötelességképpen. Nemsokára, 1898-ban jelent meg ugyanez eszme kifolyásaként *Piszter Imre dr.* tollából a „Szent Bernát élete és művei” című kétkötetes munka.

Csak azt jelezzük itt, hogy az a korszak, melyet ez új kötetek tárgyalnak, két részre oszlik: először a wellehradi (Morvaország) uralom korára, mely tartott 1784-ig s másodszer az önállósítás és visszaállítás korára egészen 1814-ig, A történet tehát befejezve még nincs s nagynevű szerzője tovább kutat, búvárkodik, fárad és dolgozik, hogy nagy, páratlanul álló vállalkozásának megfeleljen.

Ez a kötet a kuruc korszakkal kezdődik. II. Rákóczy Ferenc fejedelem megnyitja a nevezetes ónodi országgyűlést, de nem Ónodon, hanem a zemplénmegyei körömi síkon, mivel a Sajó és Hernád vize elöntötte Ónod határát. A fejedelmet Telekessy István egri püspök üdvözli, akivel egy szívvel-lélekkel vannak az Egerben székelő pásztói ciszterciák. Kollonics Lipót primás levelet meneszt a kuruc püspökhöz, hogy itt az alkalom a katolikus vallás javára való béke megkötésére, de ebbe sem Telekessy, sem a ciszterciák nem mennek bele, mert nemcsak katolikusok, hanem magyarok is.

Azután felvonulnak az apátok, Nezorin Flórián, Mály József, Hauck Antal és Zuri Fülöp, mint Welehrádhoz tartozó rendtagok. Jött azután II. József devasztáló politikájának szele s a többi szerzetesrenddel együtt elsöpörte a ciszterci rendet is. 1785-ben szüntette meg a welehrádi apátságot s 1787. szeptember 16-án a pilis-szántói apátságot. Sokáig kellett Zuri Fülöpnek könyörögni a tekintetes karok és rendeknél is, míg az apátságot Eszterházy Károly gróf egri püspök közbenjárására Ferenc király 1802-ben visszaállította. Zuri már nem élvezhette fáradozásának gyümölcsét, mert 1800-ban meghalt s a restituált rend apátja Schumann Teofil lett, kit Dréta Antal követett méltóságában.

Ezzel ér véget a nagyszabású monográfia. Az okleveleknek összegyűjtése, interpretálása és sajtó alá rendezése már magában véve nagy munka volt. Hozzáadjuk még elismerésünkhöz azt a toldást, hogy Békefi stílusa világos, könnyű, tiszta magyar. Mintha jelezni akarta volna a stílusban is a rend mivoltát. A könyv megjelenésében elsőrangú érdeme van a rend jelenlegi apátjának, Vajda Ödönnek. Főpaphoz méltó cselekedet, hogy az ő anyagi segítségével látott napvilágot a könyv a százados évfordulóra.

Simon Weber: Der Gottesbeweis aus der Bewegung bei Thomas von Aquin

Der Gottesbeweis aus der Bewegung bei Thomas von Aquin auf seinem, Wortlaut untersucht. Freiburg in Breisgau. Herdersche Verlagshandlung. Ara 1 korona.

Amit már Plató Phoedrusában használ, s Aristoteles Fizikájában kifejt, de csak a fizikai világ határáig viszen, azt szent Tamás metafizikai érv tökéletességére emelte; a földi dolgok mozgásából, változandóságából bebizonyítja a Primus Motor, a változhatlan Isten létezését.

Nem a mozgásról szóló Isten-érvt fejt ki a szerző, mint a cím után vélnök, erről már sokat írtak, hanem az érv eredeti szövegét szent Tamásnál iparkodik megállapítani. Csak két szócskáról egy „non”-ról és egy „sed”-ről disputál. Érdekes tüneménye a német tudás alaposágának e könyv, mely azonban, ily nagy egyháztudós szavairól lévén szó, s ily fundamentális tárgyban – nem neveltség. Csakugyan ezen érvben, mely a

legmetafizikusabb, dacára ennek, hogy érezhető bizonyító ereje, sokan nem tudtak teljes világosságra vergődni. Szerző szövegkritikája, mely nem annyira külső, mint belső kritériumokra támaszkodik, megállapítja Aquinás szövegének helyes összefüggését. Bölcsészettel és apologetikával foglalkozók érdeklődni fognak a füzetecske iránt.

Petri Pázmány: Opera, V. kötet

Petri Pázmány opera. Series latina. Tomus V. Theologia scholastica. Ára 5 korona. Mind a két sorozat, úgy a latin, mint a magyar a maga teljes egészében megrendelhető a budapesti egyetem hittudományi karának dékáni hivatalánál (egyetemi épület) 10–10 korona utánvétel mellett.

A 33 éves grácsi theologiai tanár, Pázmány egy évi praelectióit mutatja be e vaskos kötet, Pázmány theológiájának II. része. Úgyszólván minden jezsuita tanár, ki a bölcsészet vagy theologia katedrájára emeltetik, óráról-órára maga készíti méh-szorgalommal prelektióit. Így szaporodtak a kommentárok, – akár mint ma a tankönyvek – gombamódra. Így tett a fiatal Pázmány is azon négy év alatt (1603–1607.) míg a gráci egyetemen a hittudományt előadta. A dicséretben szűkszavú jezsuita előjárók e bizonyítványt állították ki Rómában végzett Pázmányunknak: „Ad docendam philosophiam et theologiam aptus.” S bámulva győződünk meg annyi század multával e rectori ítélet alapos voltáról. Igaz, hogy Pázmány két hasonlíthatlan mestere – Bellarmin és Vasquez nélkül, kiknek vállain áll, és Suarez nélkül, kit leginkább használ, nem lett volna képes e szebbnél-szebb quaestiókat megírni. De mint tanítvány nemcsak tökéletesen visszaadja azt, amit tanáraitól hallott, hanem midőn az önállóság terére lép, tökéletesen eléri őket úgy világos tekintet, éles ítélet, erős bizonyító képesség, valamint könnyű, folyékony, mondhatnám olaszos nyelvezet tekintetében.

Pázmányt bátran korának nagy theologusai mellé lehet állítani, mint magyar theologus pedig valóságos unicumként világít a 900-ados magyar catholicismus útjain. Csodáljuk, hogy ily nagy szellemnek ily becses terméke eddig véka alatt maradhatott. Ennek oka a magyar theologiai tanítás eddigi hátramaradottságában kereshető. Ha igazán spekulatív módon tanították volna eddig is a dogmatikát, nem pedig csak egy-két évi kurzusba parallel tantárgyképp beszorítva, régen elsőrendű forrásként szerepelt volna Pázmány Theologia Scholastica-ja.

Az egyetemi theol. facultás érdeme, hogy ezentúl kathedráinkon a magyar de Lugo szentenciáit is citálhatják majd, mint auktoritást, sőt hogy külföldi könyvtárakban is díszelgessen majd egy magyar scholasztikusnak műve. Az egyetemi nyomdát dicséri a világos, szép ciceró-nyomás s az erős papír.

Carolo Frick: Logica in usum scholarum

Logica in usum scholarum. Auctore Carolo Frick S. J. Editio tertia emendata. Ára 3 korona 12 fillér, kötve 4 korona 56 fillér.

Könnyű és világos az olasz filozófia, alapos és praktikus a német. A Cursus Philosophicus-nak és a Philosophia Lacensisnek nincsen párja a maga nemében! Az előbbi kisebb iskolák tankönyve (6 kötet), ahol a bölcsészetet legalább két éven át tanulják, a másik 3–4 éves filozófiai tanfolyam tananyagát képezheti; mindkettő azonban mint segédkönyv és forrás úgy a növendékeknek, mint különösen a tanároknak a legmelegebben ajánlható.

A harmadik kiadást ért logika, amennyire lehetett, még tökéletesítve is van. Beosztás, világosság, józanság tekintetében felülmúlhatlan. Autodidaktának ugyan nem ajánlanám, hogy a logikába harapjon először. Logikát mester nélkül tanulni teljes lehetetlenség. Előbb

érti meg az újonc az Ontologia, psychologia láncokoskodásait, mint a logica végnélküli terminológiáit. Noha viszont igazi filozófussá nem lehet senki, aki a logikán át nem vergődött, mely az észnek gimnasztikája, s dialektikát, disputálási készséget ad annak, aki vele megbarátkozott.

Csak a „Cursus philosophicus” és a „philosophia Lacensis” képviselheti méltóan a modern keresztény filozófiát, csakis ez szállhat síkra a hitetlen természettudománnyal szemben!

Némelyek félreértették XIII. Leo pápának a keresztény bölcsészetet restauráló körlevelét, s szent Tamás kivonatát nyújtják tankönyvek gyanánt, vagy pláne tisztán sz. Tamás egyes artikulusait fejtegetik az iskolában. Megrovandó elmaradottság! A fő-elvek maradjanak a régi, de az empyrikus alap nem lehet már a régi. Szent Tamás még az ó-kori fizika alapján áll; azóta sokat haladt a világ; a mai keresztény filozófia nem állhat már e kiseddévóba való természettudomány alapján.

Miért beszélt oly lenézőleg a modern tudományos világ a scholasztikáról, midőn azt 30 év előtt a véka alól előhúzták? Mert az össze volt forrva a középkori fizikával. Ez ósdiságtól megszabadítani s a modern természettudomány alapjára fektetni szent Tamás metafizikáját, ez volt a ker. filozófia főfeladata. E szép, de nehéz feladatot oldották meg a tudós német jezsuiták. Könyvük igazi „metafizika” vagyis a természettudományok bölcselete. Magába olvasztja a modern fisica, chemia, geologia, kozmologia, csillagászat stb. minden tételét, minden vívmányát, abból indul ki, abból kovácsol érveket a ker. bölcsészet tételeinek bebizonyítására. A Cursus Philosophicusnak tehát mennél több kiadást, s még nagyobb elterjedettséget kívánunk.

Mihályfy Ákos: A tulvilág. Exercitium-cyklus

A tulvilág. Exercitium-cyklus, Mihályfy Ákos dr.-tól. A Szent István-Társulat bizománya. Ára 1 kor. 20 fillér.

Kevés exercitium-sorozat jelent meg eddig még magyar nyelven. Jól tette a szerző, hogy nagybőjti beszédeként tartott lelkigyakorlatait közhasznúvá tette. A „Tulvilág” méltán sorakozik a „Lelki kalauz”-hoz s a „Dominus Jesus”-hoz. Különösen tetszik, hogy a hét elmélkedésnek egységes keretet adott. Úgy vagyunk, hogy magunk is, de kivált a világi közönség nem képes a lelki gyakorlatba fektetett nagy gondolatokat egyszerre mind magába szedni. Elég, ha egy vezérgondolatot, egy főigazságot szívnek fel teljesen. „Mentsd meg lelkedet”, „Kerüld a bűnt”, „Keress az Isten országát”, stb. egy-egy ily gondolat a beszédek sorozatán következetesen keresztülhajtva mélyebb hatást tesz, mint ha csatangolunk szerteszét a hit alapigazságain.

A beszédek példáikban és applikációikban ízlésesek, fővárosiasak, anélkül, hogy Isten igéjének komoly méltóságát s hathatós egyszerűségét elvesztenék. Bőjti predikációkra vagy lelkigyakorlatok tartására egyaránt alkalmasak.

Jeszenák Gábor: A kath. iskolák jogi természete

A kath. iskolák jogi természete. Írta Jeszenák Gábor báró, plebános. A Sz. István-Társulat kiadása. Ára 1 kor. 50 fillér.

Minden hitvallásos iskola igazgatójának kezében kell hogy forogjon sűrűn e hasznos könyv, mely a hitvallásos iskola jogainak a b c-je, s különösen azon fogásokra tanít meg, melyekkel a hitvallásos iskolák hivatalos és nem hivatalos ellenségei az elközösítést kierőszakolni iparkodnak, s egyúttal azon törvényes védőeszközöket is megjelöli, melyekkel

e nagy veszedelmet elháríthatjuk. A hitvallásos iskolák ezen törvények által nyújtott palladiumai a népoktatási törvények revíziójával sem fognak megszűnni; a könyv tehát semmit sem fog veszíteni értékéből, ha a törvényjavaslat érvényre emelkedik.

Egyáltalán gyengelelkűség az általános államosítás veszedelmére való hivatkozással a katolikus iskolákat zülleni hagyni! Ha minden hitközség megteszi a könyvben előírt lépéseket az iskoláért, ha az egész ország kath. hitközségei ily guerilla-harcot indítanak az államosítás áramlata ellen, akkor az nem fog bekövetkezni soha. Hogy mit hoz a jövő, azt a miniszter maga sem tudja még. A jövő nagyrészt az ország kezében van. Minő jó volt, hogy Belgium katolikusai a liberalizmus uralma alatt 1884-ig küzdöttek katolikus iskoláikért. Az eredmény az lett, hogy most az iskolák nagyobb része katolikus iskola, a községi iskolák pedig teljesen katolikus jelleget öltöttek.

Az újabb időben rendkívül kifejlődött népiskola nagy befolyást gyakorol az egyén és a társadalom világnézetére és vallási felfogására. A legtöbb ember ott nyeri egész műveltségét. A hit ellenei azért éppen az iskolát akarják lefoglalni és tölcserül használni arra, hogy vallásgyűlölő nézeteiket az alsóbb néprétegekbe is bevigyék. Álljunk tehát őrt s küzdjünk lelkünk szakadtáig minden egyes keresztény iskoláért. E küzdelemben legjobb tanácsadó lesz ez a könyv.

Carolo Frick: „Ontologia” in usum scholarum

„Ontologia” in usum scholarum, auctore Carolo Frick S. J. Editio tertia et emendata. Sumptibus Herder. – Ára fűzve 2 márka 40 fillér = 2 kor. 88 fillér, kötve 3 márka 60 fillér = 4 kor. 32 fillér.

A spekulatív tankönyvek mintaképe, a „Cursus philosophicus” egy évtizeden belül már harmadik kiadását éri meg. A tavali kiadott Logica után következik az Ontologia, vagyis metaphisica generalis, lénytan, a legmagasabb metaphisica. Csak tanulnának már a hamis bölcselők a keresztény philosophusoktól rendszert, világosságot. A skolasztikus methodus szitáján át maguk megsűrűhetnek tévtanaikat s nem tömnék tele a világ fejét annyi megemészthetlen zöldeggel. Ámde miként a sötétség fut a világosság elől, úgy kerülnek Kant, Hegel és az újabbak mind a tiszta syllogistikus formát.

A minthogy a „Cursus” nem a megkövült, elmaradott középkori thomizmust képviseli, hanem az élő, fejlődő modern ker. filozófiát, úgy már az Ontologia harmadik kiadása is több újabb érdekes bővítést hoz a másodikkal szemben, kivált a 20. 26. 198. 205. 209. 279. 288. 297. 301. 306. pontokban.

Szent Tamás apriorisztikus bizonyítását a kategóriák tizes száma mellett, mely szám mintegy dogmája volt a középkori skolasztikának és sajnos, most is található még tankönyvekben — csak történeti kuriózumként említi fel. Megemlégszik négy kategóriáról, melyek: substantia, quantitas, qualitas, relatio.

A jó és rossz lényteni fogalmának tárgyalása nem teljesen kielégítő Fricknél. Itt a jó felosztástól függ a fogalom megértése. Bonum dividitur in b. ontologicum et humanum. Bonum ontologicum iterum in essentielle, phisicum et morale. Bonum humanum dividitur in b. phisicum, intellectuale et morale. A rossz fogalmának felosztása ezzel párhuzamos.

Nagyon helyes és világos a relatióról szóló tan. A relatio transcendentalis-t és praedicamentalis-t a maga igazi nevéen hívja: relatio essentialis és accidentalis-nak. Sokat vitatott lényegét pedig így állapítja meg: Relatio est accidens metaphisicum non phisicum. Est quidem realitas, nihilominus non distinguitur realiter a suo fundamento, verum ratione tantum cum fundamento in re, i. e. modaliter.

Sane! Sic dogma SS. Trinitatis contra blasphemiam absurditatis peremptorie tuetur!

Werdenich Endre: Természetes Istentan

Természetes Istentan. Írta Werdenich Endre theologiai tanár. Megrendelhető a szerzőnél 4 koronáért; tanuló-iffjakkak 3 korona.

Immár a második bölcséleti tankönyv magyar nyelven. (Taval ismertettük Hadzsega dr. lénytanát.) Előrebocsátjuk azon megmásíthatlan álláspontunkat, hogy a theologia spekulatív tantárgyaiban a magyar nyelvű műveket segédkönyvül igen, de tankönyvül semmi szín alatt nem fogadjuk el! Hová jutunk az egyház nyelvegységével, a misével és breviáriummal, ha még a spekulatív tantárgyakból is kiküszöböljük az egyház nyelvét?!

Mint filozófiai munka teljesen a legújabb kor magaslatán áll a mű. A legújabb források: Pesch, Boedder, Gutberlet, Reinhold stb. nyomán készült. Mint az elektromos izzólámpa az olajmécses, úgy mülja felül a modern ker. filozófia a középkorit. Szent Tamás három oldalt írt Isten létezésének bebizonyítására, Hontheim 300-at. De még a syllogisztikus formát, mely a scholának fővivmánya – sem találjuk meg tisztán sz. Tamásnál. Rendkívül becsessé teszi a művet, hogy érveinek legnagyobb részét a modern természettudományokból meríti; és ami fő, a tiszta syllogisztikus formát egész művén át keresztülvitte. Ebben jóval felülmulta Hadzsegát. Ezen modorba a legmetafizikusabb igazságokat is aprópénzzé lehet változtatni. A syllogisztikus forma térfoglalása egyúttal a keresztény bölcsélet újra bevonulása lesz az elmékbe s a tudományba. E forma elhomályosodásának tulajdonítható főképp a modern tudományok eltávolodása a kereszténység metafizikus igazságaitól.

Bámulatraméltóan tiszta a szerző felfogása, kipróbált minden ízében a logikája. A világ rendjéről, s a világ időben való létéről szóló részek mintatézisei lehetnek egy igazi skolasztikus tankönyvnek. Épp oly tisztán és könnyedén kezeli az idő és térség nehéz problémáit Istenre vonatkozólag. Egyben azonban ellentmondok a jeles szerzőnek, bár nagy tekintélyekre támaszkodik. A „pillanat” problémája meg nem oldható egy „időtartam nélküli momentum mozgásával.” Amint a dynamisták ki nem terjedt „egyedeiből” sem azok összetevése, sem mozgása általi kiterjedés soha létre nem jön, így kell gondolkoznunk az időre vonatkozólag is. Van ugyan az időnél is valami, ami reális és még sem kiterjedt, mint a figura, s ez az időtartam s a mutatio végpontja, a nem instans, mely pl. a generatiót befejezi, de ez nem alkatrésze, hanem terminatiója az időnek. Az idő problémája tehát a scholasztika egy még félbemaradt építménye.